

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ОТДЕЛЕНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ, ЕТНОГРАФИЯ И ЛИТЕРАТУРА

21.10/54

17/115; 2

ИЗВЕСТИЯ

НА

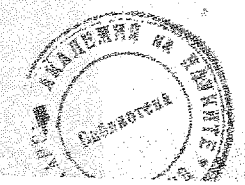
ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

КНИГА III

ПРОБЕРКА
20.12.

ПРОБЕРКА
1991 г.

СОФИЯ
ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
1954

Редакционен комитет :

Чл.-кор. Л. Адрейчин, акад. Вл. Георгиев, чл.-кор. Ив.
Леков, акад. Ст. Романски, проф. Ст. Стойков
и Иван Дуриданов (секретар на редакцията)

Д 1110/54

ОТВОРЕНО ПИСМО ДО ДР. ПИРОНКОВ

Другарю Пиронков,

Отговарям на Вашето писмо до мене. От направените справки се изясни, че осемте страници от ръкописа на Вашия речник са безвъзвратно изгубени; Вашите критични бележки по речника на академик Романски са отхвърлени, поради предложението Ви да се наложи наказание на автора за допуснатите в речника грешки; Правописният речник щял да излезе тази година; специална комисия в Института за български език на Академията на науките била наговорена да се произнесе за Вашата работа по историята на българския речник и щяла да Ви отговори.

Такива са справките, които получих от Академията на науките по повод на Вашето писмо.

Дълга да Ви заявя, че не смятам тези справки за удовлетворителни. Толкова повече не ги смятам за удовлетворителни, като се има предвид заявлението на хората, които са ги дали, че те намират голяма част от Вашите критични бележки по речника на академик Романски за правилни. Пита се: щом като бележките се намират за правилни — защо не се възприемат, не им се дава гласност? Защо трябва заедно с мътната вода от коритото да се изхвърля и детето?

Но тази мъдра народна пословица, другарю Пиронков, в случая еднакво се отнася и до Вас: заради отделни грешки в речника на академик Романски Вие отричате целия речник и в това си усърдие искате даже наказание за автора. И ето че Вие отвърщат по същия начин: заради погрешното Ваше предложение за наказание отхвърлят и положителните Ви критични бележки. И в двата случая това е погрешен и вреден метод. Този метод греша преди всичко спрямо основното условие за правилното развитие на науката — борбата на мненията и свободата на критиката в нея. Наистина, защо такова важно произведение като Правописен речник на българския език, да не се обсъди открито и нашироко от всички труженици в полето на българския език — дипломирани и недипломирани, с учени звания и без учени звания? Защо трябва да се затварят вратите за когото и да било да се изкаже по този речник?

Вие дълги години се занимавате с въпросите на българския език, имате голяма преподавателска практика. Представили сте специална работа по историята на българския речник. Сега комисия, назначена от Института за български език ще се произнесе за тази Ваша работа. Нека се произнесе, разбира се. Това не е лошо. Но нима няма да е най-добре, ако се напечата Вашата работа, та

всеки сведущ по въпроса човек да има възможност да се изкаже по нея и в процеса на критично обсъждане да се дойде до правилни изводи. Иначе би трябвало предварително да признаем и обявим ръководителите на Института за монополисти в оценката на едно или друго научно произведение. В областта на науката такъв монополизъм е опасен. В областта на науката трябва да се практикува най-широко свободното обсъждане, критиката и самокритиката.

Не съм специалист по въпросите на българския език, но страстно желая и съм готов да помогна със всичко, с което мога, като отговорно лице в нашата държава, за да се разпали и издигне на голяма висота борбата за чист роден език. За тая цел е нужно да бъдат използвани всички сили, всички възможности, да не се пренебрегват ничий творчески усилия и, на първо място, да не се пренебрегва или забравя ролята на народа в сътворението, в изработката и развитието на езика. Вредят на тази борба както високомерието на специалистите-теоретици към практиците-самоуци, така и пренебрежението на практиците-самоуци към специалистите-теоретици в областта на езика. Ще Ви кажа направо: аз съзирам у Вас самия тенденцията да се отричат големите конкретни успехи на науката за българския език, постигнати от известните наши покойни и живи езиковеди — професори и академици. Никак не споделям подобна тенденция. Считаю я за вредна тенденция. Разбира се, аз не споделям и тенденцията на пренебрежение към опита и знанията на дългогодишни труженици в областта на езика като Вас. Такава тенденция е също така, според мене, вредна тенденция.

Отделните грешки в работата на такива наши учени като Александър Балан, Стоян Романски, Стефан Младенов, като покойния Беню Цонев и др., наличната в тяхната работа теоретическа и методологическа слабост никому не бива да дават основание да отрича или да не уважава техните заслуги като езиковеди. Лично аз намирам, че се върши голяма грешка, когато се поддържа предразсъдъкът за чудачеството уж в езика на Александър Балан и се обръща гръб или се пази дълбоко мълчание към неговите непрекъснати — ето вече в течение на повече от седем десетилетия — усилия за чист, за народен български език. Ще кажете: увлича се Балан, идва до крайности. Но в какво се той увлича, в какво той идва до крайности? Що е в неговите усилия главното? Балан се увлича и идва до някоя крайности в своя стремеж към чист, към народен български литературен език, основан на вътрешните закономерности на неговото развитие. Подемте този стремеж, дайте му простор да се развива — и Вие ще видите, че увлеченията и крайностите ще отпаднат — ще остане здравото, полезното, главното: ще остане постоянното усъвършенствуване на родната реч въз основа на нейните вътрешни закони. И тук е, мисля, заслугата на Балан и на другите наши учени-езиковеди, които не са били и не са марксиста, следователно не са съумели и не са могли да съумеят да изследват последователно и докрай развитието на българския език като обществено явление, като оръдие на общественото развитие,

но които са натрупали грамаден конкретен материал за разво­я на нашия език. Тези учени-езиковеди изследваха граматическия строй на българския език, неговата фонетика, словарния състав на езика, разработваха такива частни проблеми, като проблемите на морфологията, синтаксиса, словообразуването, историята на езика и т. н. Това е значителен принос към българското езикознание. Грях е то да се не вижда и да се пренебрегва. Нужно е натрупаните конкретни достижения непременно да се използват, да се осмислят правилно, като се преработят по марксистки — от тях да се отхвърлят буржоазно-идеалистическите наслоения, теоретическата и методологическата им безпомощност, изследователската работа за развитието на езика да се свърже тясно с развитието на обществото, науката за българския език да се постави изцяло върху марксистки основи, върху основите на сталинското учение за езика. В това е сега главната задача на българското езикознание. В нейното разрешение трябва да бъдат използвани знанията, опитът, усилията и на нашите учени-езиковеди от по-старото поколение.

Ние, марксистите, последователите на Ленин и Сталин, сме решителни противници на голото и лекомислено отрипание на всичко, създадено до нас. Марксизмът няма нищо общо с такова сектантско, nihilистично отношение към завареното наследство. Марксизмът е чужд на всяка затвореност, закостенялост, на всяко движение в страни от големия път на човешката цивилизация. Тъкмо наопаки, марксизмът е единствената наука, която има на въоръжение в всички съвременни знания, целия опит на световното историческо развитие, всички достижения на човешката цивилизация. С това въоръжение и с помощта на диалектическия и историческия материализъм като подход към природните и обществени явления, като метод за тяхното познание и като разбиране на тези явления марксизмът е всесилен. Поради това и марксизмът е в състояние да дава безпогрешен отговор на големите и нови въпроси, които животът поставя за разрешение. Поради това и той е законен приемник на всичко здраво, ценно, полезно, създадено до него. От завареното наследство ние сме длъжни внимателно да отберем годното от негодното: годното — да вземем, да го развием по-нататък, поставяйки това по-нататъшно развитие върху марксистки основи, а негодното — да отхвърлим. Нужен е критичен, но грижлив, спокоен, казаяйски отбор.

Това може с успех да се извърши само ако правилно се овладее и прилага сталинското принципиално указание, че икономическото развитие при социализма се извършва:

„... чрез постепенни изменения, при което старото не просто се отменя изцяло, а изменя своето естество съобразно новото, запазвайки само своята форма, а новото не просто унищожавя старото, а прониква в старото, изменя неговото естество, функциите му, без да чупи неговата форма, но използвайки я за развитието на новото.“

Посоченото принципиално указание на др. Сталин важи със всичка сила и за фронта на езикознанието.

Дайте дружно да се заловим и заработим за правилното развитие на българския език, да обогатим нашата реч. Ще Ви кажа: предпочитам увлеченията и крайностите на Балак, сто пъти ги предпочитам пред ужаса на сегашния наш бюрократически вестникарски език!

Ние сме длъжни да обявим безпощадна война срещу бездушния, груб и грозен, сведен само до няколко стотин излинеди и втръснали се думи, канцеларски език на вестниците и в учрежденията, по радиото и в многобройните доклади, който застрашава да задуши хубавата българска народна реч. Трябва да се възроди и следва примерът на ревностите поборници за все по-съвършена реч — примерът на Христо Ботев и Иван Вазов, на Петко и Пенчо Славейкови, на Пейо Яворов и Николай Лилиев, на Христо Смирненски и Никола Вапцаров. Не може напълно да победи подетата след 9 септември 1944 година културна революция, ако наред с разрешението на другите нейни задачи, не бъде издигната на голяма висота и нашата родна реч, нейната чистота и богатство, нейното благозвучие, ролята ѝ като средство за общуване, ако не бъде осигурен небивал разцвет на тази реч във всички области — и в литературата, и във вестникарството, и в радиото, и в киното, и в повседневния бит.

Нужно е:

1. да се осигури свобода на критиката и борбата на мненията в разработката на въпросите на българското езикознание — условие, необходимо за правилното развитие на всяка наука, — за да бъде поставено това езикознание върху основата на сталинското учение на езика като обществено явление;

2. да се осигури повсеместна упорита и последователна борба за богата, звучна, граматически образцова и пределно ясна българска реч.

Необходими са за тази цел общи усилия — усилията на учените и учителите, на тружениците на перото и творците на словото, на теоретичите и практиците езиковеди, на многобройната армия от дейци в областта на националната култура.

Такива усилия трябва да бъдат положени.

С другарски поздрав: В. Червенков

26 февруари 1953 година.

(В. „Работническо дело“, бр. 59 от 28 февруари 1953 г.)

НОВА ОТГОВОРНА ЗАДАЧА, ПОСТАВЕНА ПРЕД БЪЛГАРСКИТЕ ЕЗИКОВЕДИ

от Владимир Георгиев

Отвореното писмо на др. Вълко Червенков по езиковите въпроси от 28. II. 1953 год. е голямо събитие за нас, българските езиковеди. Критикувайки правилно нашите слабости, др. Вълко Червенков ни постави нова отговорна задача.

Й. В. Сталин изтъкна езика на първо място между признаците, които характеризират нацията. В епохата на социалистическото строителство, когато нацията и националната култура добиват небивал разцвет, въпросите на езиковата култура имат голямо значение. Езикът — това оръдие за борба и развитие — е най-важният елемент на националната форма на социалистическата култура. Изхождайки от това Сталиново положение, др. Вълко Червенков лично постави на публично обсъждане проблемите на обогатяването и усъвършенствуването на нашия език.

Не за първи път др. Вълко Червенков проявява интерес към въпросите на нашето езикознание. Още в статията си във в. „Труд“ от 6. I. 1950 г. той обърна внимание върху необходимостта от грижи за опазване чистотата на българския език. Сега в отвореното писмо до др. Пиронков той изрази дълбока загриженост за правилното развитие и обогатяване на нашия език — основна задача на българското езикознание.

Другарят Вълко Червенков бие тревога за печалното състояние на езика на нашите вестници — ръководните органи на общественото мнение. Не е по-добър езикът на редица учебници, дори и учебници по език и литература. Известна е ниската езикова култура на много ученици и студенти. Тези факти показват, че езиковедите-специалисти не са в състояние сами да разрешат всички проблеми на живия и бурно развиващ се наш език, нито да го издигнат до висотата на оръдие на социалистическата култура.

Дълбоко плодотворно е указанието на др. Вълко Червенков, че проблемите на българския език не са и не могат да бъдат проблеми само на тесен кръг специалисти. Опазването на чистотата и благозвучието на българския език и неговото обогатяване и усъвършенстване трябва да бъде дело на нашата най-широка общественост.

Несъмнено, през последните години Институтът за български език при Българската академия на науките има известни постижения, които бяха отбелязани както в СССР (срв. сп. „Вопросы языкознания“, 1952 год., №3, стр. 128; 1953 год., №1, стр. 139 и следв.),

така и в докладите на Управителния съвет на Българската академия на науките. Обаче в работата на Института съществуват и редица слабости, на които с право обръща внимание др. Вълко Червенков.

Ръководството на Института не прояви достатъчно грижи за по-бързата подготовка на Правописния речник и на Речника на съвременния български език. То не се залови енергично за довеждане докрай проучванията по правописния въпрос във връзка с правописната конференция.

Действително в научните заседания или в публикациите на Института имат достъп и лица „без учени звания“. Така например бяха обсъдени и публикувани работи на другарите Др. Матеев, К. Църнушанов, З. Пашалиева, М. Миховска, Зл. Еников, Ив. Гълъбов, Ив. Венедиков и др. Освен това в заседанията на Института често са били разглеждани работи на млади научни работници и много от тях работи са били печатани, като например на А. Спасова, Д. Иванова, Й. Заимов, Л. Тодоров, С. Бояджиев, Зара Генадиева, Б. Ничев, Р. Мутафчиев, Цв. Македонска, Кр. Чолакова, М. Димитрова, К. Ничева и др. При обсъждането на всички научни работи — безразлично дали те са на академици, младши научни сътрудници или външни лица — е имало винаги пълна свобода за критика. Обсъждането на научни работи е ставало винаги публично. Заседанията на Института са обикновено добре посетени.

Все пак трябва да се признае, че ръководството на Института е проявявало в някои случаи недостатъчно внимание към представени работи на отделни лица. По такъв начин, съзнателно или несъзнателно, се стига до „високомерие на специалистите-теоретици към практиците-самоуци“, както пише др. Вълко Червенков. Тая цехова затвореност никак не е от полза за нашата работа. Др. Червенков много добре отбелязва:

„За тая цел (т. е. борбата за чист роден език) е нужно да бъдат използвани всички сили, всички възможности, да не се пренебрегват ничии творчески усилия...“: „усилията на учените и учителите, на тружениците на перото и творците на словото, на теоретичните и практиците-езиковеди, на многобройната армия от дейци в областта на националната култура“. Ние си вземаме добра поука.

По-нататък в своето писмо др. Вълко Червенков изтъква значението на правилното отношение към наследството от миналото. Марксизмът, последователят на Ленин и Сталин, трябва да бъде решителен противник на голото и лекомислено отрицание на всичко, създадено до 9. IX. 1944 година: „Марксизмът няма нищо общо с такова сектантско, nihilistično отношение към завареното наследство“ — пише другарят Вълко Червенков. „Марксизмът е чужд на всяка затвореност, закостенялост, на всяко движение встрани от големия път на човешката цивилизация“. Във връзка с това той подчерта заслугите на такива наши учени като А. Балан, Ст. Романски, Ст. Младенов и др. Техните заслуги не бива и не могат да се отричат, въпреки отделни грешки и въпреки наличието на теоретическа и идеологическа слабост в техните работи. Ръководството на Института допусна слабост, понеже не съумя да включи по-

активно в работата на Института двама от тях — акад. А. Балан и акад. Ст. Младенов, които несъмнено биха били много полезни за общото дело.

Основната задача, която ни постави др. Вълко Червенков, е: Дружно да се заловим и заработим за правилното развитие на нашия език; да издигнем на голяма висота нашата родна реч, нейната чистота и богатство, нейното благозвучие, ролята ѝ като средство за общуване; да осигурим небивал разцвет на тази реч във всички области. Да обявим безпощадна война срещу „бездушния, груб и грозен, сведен само до няколко стотин излинали и втръснали се думи, канцеларски език на вестниците и в учрежденията, по радиото и в многобройните доклади, който застрашава да задуши хубавата българска народна реч“.

За да се постигне това, е необходимо да се изпълнят двете условия, поставени от др. Червенков:

1. Да се осигури свобода на критиката и борба на мненията в разработката на въпросите на българското езикознание, и то върху основата на сталинското учение за езика.

2. Да се осигури повсеместна упорита и последователна борба за богата, звучна, граматически образцова и пределно ясна българска реч.

За да може успешно да изпълни изискванията, поставени от др. Вълко Червенков, Институтът за български език при БАН съвместно с Филологическия факултет при Университета си постави следните най-важни непосредствени задачи:

Да внедри още по-дълбоко марксистко-ленинската теория в научната и популяризаторска работа.

Да приготви за печат в най-скоро време първите свезки на Речника на българския книжовен език.

Да подготви материалите за обсъждане на нашия правопис и да даде за печат достатъчно пълен правописен речник за широката публика.

Да подготви нормативна граматика на българския език.

Да подготви материали за написване на марксистическа история на нашия език.

Да подготви обсъждане на езика на нашите вестници в духа на указанията на др. Вълко Червенков.

Да включи в тематиката на сп. „Български език“ статии по въпросите за обогатяването и усъвършенствуването на българския език. Да постави на публично критично обсъждане досегашните книжки на това списание с оглед на неговото подобрене.

Да устрои сесия съвместно с други сродни институти, на която да се разгледа проблемата за езика на нашите писатели.

Съвместно с Института за българска литература при БАН да подготви сборник „Езикът на българските писатели“.

Да включи в плана за 1954 година теми относно преценката на нашето езиковедско наследство.

Да полага грижи за подготовката и повишаването на квалификацията на младите научни кадри.

Това са само част от непосредствено стоящите пред нас задачи, които ние, езиковедите, трябва и можем да изпълним.

През последните две години трудът на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ предизвика коренен прелом в областта на нашето езикознание. Днес ние, българските езиковеди, имаме ясно съзнание за огромното значение на внедряването на марксизма-ленинизма в езикознанието. Ние виждаме, че основните слабости на нашата работа се коренят в недостатъчното овладяване на марксистко-ленинската теория и методология. Затова ние полагаме сериозни усилия в усвояване на марксизма-ленинизма и прилагането му в нашата работа.

Сега, изтъквайки правилно слабостите в нашата работа, ръководителят на нашата държава ни постави една извънредно важна и отговорна конкретна задача. За нас, българските езиковеди, е въпрос на чест да се справим с нея.

ИЗ СЛАВЯНСКАТА ЛЕКСИКОЛОГИЯ

АБСТРАКТНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В ОСНОВНИЯ РЕЧНИКОВ ФОНД НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СРАВНЕНИЕ С ЛЕКСИКАТА НА ДРУГИТЕ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

от Ив. Леков

I

Важното значение на граматичния строеж и на основния речников фонд като най-съществени, специфични страни на езика се схваща добре от всички езиковеди и затова в редица новопоявили се приноси се подлагат на творческо разглеждане, осветление и пояснение различни въпроси из граматичната и лексикална област на езика. Най-вече привличат вниманието явленията на основния речников фонд, защото той е по-елементарен в сравнение с граматичния строеж и съставя главната част от материала на граматиката. Тук е нужно да се припомнят думите на Й. В. Сталин: „Как известно, все слова, имеющиеся в языке, составляют вместе так называемый словарный состав языка. Главное в словарном составе языка — основной словарный фонд, куда входят и все корневые слова, как его ядро“¹. „Что же касается основного, словарного фонда, то он сохраняется во всем основном и используется, как основа словарного состава языка“².

При тълкуването на тия и други Сталинови мисли акад. В. Виноградов отбелязва: „Изучение вопросов словообразования и выяснение внутренних законов развития языка, действующих в области словообразования, в настоящее время приобретают особенную остроту и актуальность в связи с необходимостью творческого применения сталинского учения об основном словарном фонде как базе образования новых слов и словарном составе языка в их историческом взаимодействии к материалу разных языков мира“³.

Първият въпрос, който заслужава най-подробно изследване, е този за съдържанието на основния речников фонд. От общоезиково гледище тук влизат всички думи, които означават най-жизнени, необходими за живота на човека понятия. Такива думи имат общо-

¹ Сrv. И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Москва, 1950 стр. 19.

² Сrv. И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Москва, 1950 стр. 21.

³ Сrv. В. Виноградов, Вопросы современного русского словообразования в свете трудов Сталина по языкознанию, Русский язык в школе, 1951, кн. 2, стр. 10.

народен, устойчив характер и много от тях служат за образуване производни думи. Разбира се, при преценката на определената по този начин лексика могат да се появят субективни различия в гледищата. И наистина за сега съществуват две главни схващания за обема на основния речников фонд. Според едното тук се касае за малък брой предимно коренни думи, а според другото обратно — за по-широк кръг от лексикални елементи. Уточняването на представата за размера и обема на основния речников фонд ще стане, след като бъдат направени достатъчен брой проучвания на лексиката с оглед на сталинското учение за езика. Някои изследвачи дори предлагат да се прибегне до помощта на философи и психолози, за да се установят ония жизнени понятия, с които си служи народът.¹ А други изтъкват необходимостта да се открият в самите думи онези признаци, по които би могло да се съди обективно за принадлежността на дадена дума към основния речников фонд.²

Предлаганото, предимно описателно лексикологично изследване има по-специална цел: да определи преобладаващата типична част от думите за абстрактни понятия, които влизат в основния речников фонд на българския език и са до голяма степен негова постоянна съставна част още от общославянско време, от времето на славянския език-основа. Наред с трайността на множество абстрактни по съдържание думи ще се набележи и тяхното приблизително количество, както характерът и темпът на развитие в сравнение с останалата лексика и със сложния сбор от съответни явления в останалите славянски езици. Трябва да се припомни обаче, че проучването не може и не бива да има характер на речник или на напълно установен списък на думи от основния речников фонд.

Всичко това налага да се установи предварително има ли разлика между конкретни и абстрактни наименования, когато се касае да се определи принадлежността им към основния речников фонд. По начало разграничение тук не може да се направи, защото в основния речников фонд влизат думи както за конкретни, така и за абстрактни понятия, но разбира се броят на думите за конкретни понятия, особено в миналото е много по-голям. Освен това българският материал в неговото историческо движение може да се изследва задълбочено и резултатно само в сравнение с показанията на другите славянски езици. Такова сравнение, което би засегнало бегло само изходното, а по-подробно сегашното състояние на славянските езици по отношение на думи за абстрактни понятия в основния речников фонд, би дало достатъчна опора за нови доказателства на неоспоримото и твърде важно от общотеоретично и от всякакво друго езиково, етническо и обществено-политическо гледище славянско родство от епохата на родовото и племенно състояние на славяните до сега.

¹ Сrv. П. Я. Черных, Учение И. В. Сталина о словарном составе и основном словарном фонде языка, сб. Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва, 1950, стр. 77.

² Сrv. Л. И. Жирков, Об основном словарном фонде горских языков Дагестана, Вопросы языкознания, 1953, кн. 3, стр. 72.

Установяването на значително количество думи за абстрактни понятия в основния речников фонд на славянските езици би нанесло сериозен удар на расистките схващания на някои реакционни езиковеди за оскъдния представен свят на славяните, отразен в лишения им от писмена традиция език, като би потвърдило сега вече въз основа на славянски материал, осветлен по сталински, застъпването и преди предположение, че в ранни фази от развоя на езика са съществували доста абстрактни понятия и че са възможни и преходи от абстрактно към конкретно съдържание на думите. Подчертаването на тия факти допринася много в справедливата борба срещу домогванията на космополитизма в нашата наука.

Всестранното бъдещо изследване на тази част от основния речников фонд ще подпомогне изучаването на вътрешните закони в словообразуването, още повече че голяма част от думите, които спадат тук, имат отличителна и системно проведена суфиксация, което говори за подчертана закономерност на явленията. Така напр. преобладаващата част от абстрактни понятия се означават с думи, които имат суфикси *-ост*, *-ство*, *-ие* *-ота*, *-ина* и др.

Известно е, че досегашното отношение към словното богатство на езика не е давало пълна възможност нито за ширина на обхвата, нито за диференциран подход към явленията в тази толкова интересна от обществено гледище езикова материя. На абстрактните понятия в езика не се е обръщало достатъчно внимание, а думите за тяхното означение изискват по-сериозно проучване както от семантична, така не по-малко от граматично-лексикална и стилистична страна. Подведени от традиционното убеждение, че по-старите фази в развитието на езиците не разполагат с много думи за абстрактни понятия, мнозина си представят, че има голяма количествена разлика в това отношение между основния речников фонд на общославянския език-основа и днешния основен речников фонд на отделните славянски езици. Това мнение не се съгласува със фактите и изследванията и не може да бъде потвърдено от тях. А те показват и други закономерности, слабо познати до сега, като напр. устойчива общонародност на много думи за абстрактни понятия, тяхната степенна разлика по отношение на абстрактността, многообразието на представни сфери, които те застъпват и които понякога имат противоположен характер, определеното отношение на думите от тая лексикална област към историята на народа, връзката и взаимодействието им с думи от лексикалния състав, употребата на думи с абстрактно съдържание предимно в литературния език, но също и в общонационалния в неговата разговорна форма и в диалектите, склонността на тези думи към синонимна диференциация и т. н. Ако всички тези сега вече уверено разкрити закономерности бъдат подкрепени последователно и с наблюдения над промените, които стават с думите за конкретни понятия, ще може лесно да се определи общото и отличителното в живота на думите за абстрактни понятия както в миналото на славянския език-основа, така и сега в отделните, но все пак близки, особено в основния си речников фонд днешни славянски езици.

Както е общоизвестно, думите от основния речников фонд трябва да са общонародно-устойчиви, да означават жизнени понятия и да са често употребителни. Когато една дума притежава и трите характерни признаци, нейната принадлежност към основния лексикален фонд става безспорна. Но има случаи, когато общонародният устойчив характер, обикновено свързан с жизнеността на думата, решава сам въпроса за участието на думата в основния речников фонд, защото употребителността е нещо все пак относително и честотата на появата на дадена дума зависи от стила на езика, от професията на говорителите и от оная област на основния речников фонд, към която думата принадлежи. Обикновено най-често употребявани са местоименията, числителните, наречията и помощните думи (съюзи, предлози и пр.), а най-рядко — някои от абстрактните съществителни имена. В езика на художествената литература това съотношение се изменя, като броят на думите за абстрактни понятия нараства. Литературният език като обработена форма на общонационалния има и повече думи за абстрактни понятия в своя основен речников фонд. Изобщо разклоненията на общонационалния език — литературният език, езикът на художествената и научна литература, диалектите и жаргоните — се ползват, ако и неравномерно, от основния речников фонд на общонационалния език, но това още не означава, че няма някои различия между тях по отношение особено на думи за абстрактни понятия в основния им речников фонд. На подобни отклонения се обръща тук внимание. Определението на Й. В. Сталин¹, че коренните думи от основния лексикален фонд, които съставят неговото ядро, служат като база за образуване на нови думи, се отнася очевидно предимно за думите, които в това изследване са разгледани в гл. XII като думи с неразвита суфиксация.

При подбора на материала, който подлагам на съответна езикова анализа, аз съм се ръководил от мисълта за нуждата от по-голяма пълнота, но за пълна изчерпателност както на примери, така и на изводи е още рано да се мисли. Целесъобразно е да се изследват най-напред най-архаичните, но същевременно и най-типично оформените граматично и семантично думи за абстрактни понятия. Такива са думите със суфикси *-ба, -оба, -ьда, -ота, -ина, -ица, -тва* и др. Затова засега се спирам по-бегло на такива думи за абстрактни означения, които се образуват почти от всяко прилагателно, но затова пък имат често фиктивна активност, като напр. редица думи със суфикс *-ост*. Броят на такива думи както в активна, така и в пасивна употреба надминава в език като руския 2000. Донякъде същото важи и за думите, образувани чрез доста продуктивния днес суфикс *-ство* (*-овство, -ничество, -енчество*), който се стреми да навлезе и в народната реч. Думи със суфикси *-ие* (*ъје*), *-ние, -ствие, -тие*, възникнали под чужди образци, като преводни заемки (калки) са наистина старинни, но те са преминали до голяма степен в пасивния речник, а освен това някои са колеб-

¹ Сръ. И. В. Сталин, Марксизм и вопросы языкознания, Москва, 1950, стр. 19.

ливи семантично и затова се превръщат в колективни или приемат смисъл на дейни имена (*nomina actionis*). Споменати са само и думи за абстрактни понятия с несвойствени на българския език суфикси като *-изна* (стб. *-изнь*) или *-ъ* (рус. *-ъ* в *глубь* и под.).¹ Такива думи могат да послужат странично за сравнения или като синонимика при евентуално по-разширено обяснение на историята на разглежданите тук словни елементи.

В още по-ограничен размер ще бъдат поставени на общо разглеждане, но във връзка с останалите, и най-типичните думи от категорията за абстрактните понятия с принадлежност към основния речников фонд, които нямат една и съща суфиксална характеристика, свързана строго с граматичния род, като напр. *вара дух, душа, ум*, и пр. Най-сетне в този труд ще се засегне и въпросът за чуждите лексикални елементи, които служат за израз на абстрактни понятия, а именно преди всичко за непосредно проникналите турски думи, а след това и за западноевропейските, приети най-често чрез руския език. Подредбата на разглежданите думи по отношение на суфиксите не спазва азбучен ред, тъй като той нарушава семантичната последователност и функционалните вътрешни връзки на суфиксите категории.

II

Според досегашните класификации от граматично-лексикално гледище към думите за израз на абстрактни понятия принадлежат между другите онези от женски род, които са произведени в славянския език-основа от глаголи без основния вокал на инфинитива и с добавка на суфикс *-ьба* (*-ьба*). В българския език днес има приблизително около 40 такива образувания. От тях 23 са двусрични, останалите трисрични, а само няколко са и повечесрични, защото са префигирани (напр. *разпоредба, разпредялба, препродажба* и под.). По-голяма част от тях не носят ударение на суфикса. Те означават най-често продължително или усилено действие. Могат да се обособят в 3 групи без резки граници.

Най-малката част, 8 на брой, от тази категория са думи с очертано абстрактно значение: *грозба, дарба, дружба*², *вжба, поличба, съдба, уредба, хвалба*. Това обаче не изключва наличността на известно колебание в степента на абстракция, която има всяка от тях в сравнение с другата или в зависимост от контекста на дадения езиков стил.

Малко повече са думите от тази категория, които са поели и функцията за израз и на конкретни понятия в езика с канцеларски или литературно-научен характер. Такава смесена или двойна функция имат думите: *борба, веселба, делба* (*делѣтба*), *жалба, мейнитба, молба, просба, рожба, служба, спогодба, творба, тъжба*.

¹ Бегло са засегнати и единични абстрактни съществителни с непродуктивни суфикси *-ева, -еть, -еж, -иня, -ка, -от*, защото част от тях думи са заети от руски, други не са общоупотребими, а трети са колебливи като думи за абстрактни понятия.

² Думата *дружба* в конкретното си значение на *организация* клони към пасивна употреба.

И най-сетне най-много на брой са онези думи, образувани обикновено с увеличен суф. *-итба* и с първични абстрактни значения, в които се е развило понятие за конкретно действие, напр. *беритба*¹, *везба*, *вършитба*, *гостба*, *гонитба*, *дажба*², *женитба*, *коситба*, *кражба*, *ловитба*, *печалба*, *продажба*, *сватба*, *сейтба*, *стрелба*, *шетба*.

За да се определи принадлежността на тия думи към основния лексикален фонд на българския език в сравнение със състоянието на другите славянски езици, необходимо е най-напред да се установи кои от тях означават най-жизнени, най-познати и с най-честа употреба в езика понятия.

От първата група само думите *дружба* и *хвалба* спадат категорично към основния речников фонд на общонационалния език, а *ежба* и особено *поличба* клонят решително към пасивния речник, т. е. към по-редките думи на речниковия състав, като първата от тия думи е повече с книжна употреба, а втората с диалектна.

Общонационалният език в своята литературна форма познава като думи от своя основен речников фонд също така *дарба*, *съдба* и *уредба*, но *грозба* е диалектна и застаряла дума, преминала в речниковия състав.

Относно възрастта на тия думи би могло да се каже, че старинни по формиране са *дружба*, *грозба*, *поличба*, *съдба*, *хвалба*, а по-нови са *дарба*, *ежба*, *уредба*.

Що се касае до връзките на разглежданите думи с етимологично сродните им съответници в основния речников фонд или състав може да се изтъкне следното. В българския език думата *дружба*, произведена от глагола *дружа* има връзка с думите *дружбаш*, *дружбащина*, *дружен*, *задружен*, *дружно*, *дружество*, *дружина*, *дружинен*, *дружка*, *дружествен*, *дружески*, *дружелюбие*, *дружелюбност* и пр., от които някои са в основния речников фонд, а други като напр. *дружбаш*, *дружбащина* принадлежат към останалия речников състав.

Синоними на *дружба* са доста самостоятелните *другарство*, *приятелство*, *привързаност*. Под влияние на руския език *дружба* активизира в последно време своята употреба.

Думата *грозба* е произведена от глагола *грозя*, употребяван твърде често в клиширани книжни изрази под руско влияние като *грози го опасност* и под. По-странични семантични връзки тя има с *грозен*, *загрозявам*, *грозотия* и пр.

Думата *поличба* се свързва с *лица* (виден съм), *проличавам*, *заличавам*, *отличавам*, *личност*, *личба*.

Думите *хвалба* и *съдба* имат цяла редица лексически връзки с думи от съответното етимологично гнездо като *хваля*, *хваля*, *хвалебен*, *хвалебствен*, *хвалебствие*, що се касае до първата, и *съдя*, *съдбина*, *присъда*, *съдбовен*, *съдбоносен*, *съдия* и др., що се касае до втората.

¹ Тази дума не съществува още в речника на Н. Геров (Ръчник на българския език, I—IV, Пловдив, 1895—1904, Допъл. 1903).

² Синонимите *даван*, *даждие*, *дань* са посочени у Н. Геровъ, Ръчник на българския език.

Думата *дарба*, произведена от *даря*, *дарявам*, стои в етимологично родство с *даровит*, *дарение*, *дар*, *дарител*, *даром*, *одарявам*, *надарявам*.

Думата *ежба* се отнася до коренната дума *ям*, а *уредба*, освен с *уредя*, се свързва етимологично с *ред*, *уред*, *уредник*, *наредба*, *прередба*, *подредба*, *разпоредба* — все думи предимно с книжен, канцеларски оттенък в значението.

От този кратък преглед на етимологичните гнезда, в които се намират разглежданите лексикални елементи, проличава, че думите *дружба* и *хвалба* имат по-многобройни, по-употребителни и отдавна известни словообразователни варианти, което говори за тяхната старина, устойчивост и принадлежност към основния речников фонд на славянския език-основа. Но от друга страна отсъствието на словообразователни варианти не бива да се смята за сигурен указател, че съответната дума не може да се причисли към основния речников фонд.

В семантично отношение думите за абстрактни понятия със суфикс *-ба* означават душевни състояния на благоразположение (*дружба*, *хвалба*), или обратно на недружелюбие (*ежба*, обикновено в мн. ч. *ежби*). Останалите като *поличба* и *съдба* означават прояви и състояния, които са свързани с представи за свръхестествени сили. Към тях се доближава и *грозба*, а думите *дарба* и *уредба* означават абстрактни понятия от други сфери — *дарба* се отнася до качество, а с *уредба* се отбелязва и глаголно действие, но главно в неговия завършек, резултат.

Елементи на експресивност се съзират в *поличба* и *съдба*, по-малко в *грозба* и *ежба*.

От сравнението на българските думи със суфикс *-ба* и с подчертано абстрактно значение със съответните думи в другите славянски езици се установява следното: думата *дружба* е запазила своето абстрактно значение в руски, украински, български и сръбохърватски, докато в западнославянските езици тя е получила конкретен смисъл и означава лице, което придружава сватбена двойка, *шафер*. В словенския език *дружба* е изместила значението си в посока на *общество*, задруга, т. е. започнала е да означава онези, които се намират в дружески връзки (срв. рус. *дружба*, укр. *дружба*, б. рус. *дружба* [архаизъм], пол. *przyjaźń*, *braterstwo*, *družba*, словаш. *družba*, чеш. *družba*, сръхр. *дружба*, словен. *drúžba*).

Очевидно тази дума е от времето на славянския език-основа. Тя има етимологични съответствия в балтийските и германските езици¹ и продължава и до сега своето съществуване. Тя е била в основния лексикален фонд на всички славянски езици, но вече има по-особена, положително осмислена семантична функция в източните и южни славянски езици — без словенския и с избледняла служба в белоруския (срв. рус. „дружба народов“). В западнославянските езици обаче сега тази дума изразява конкретизирано значение и принадлежи на основния речников фонд на диалектите. Нейното съществуване там

¹ Срв. J. Holub — F. Korečny, Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1952, стр. 107—108.

клони към упадък поради характера на значението ѝ, което вече не намира оправдание в днешните битово-обществени условия. В чешкия език обаче днес под силно влияние на руския думата отново се затвърдява с абстрактно значение.

Думата *грозба*, каквато няма и в Геровия речник, в същност не е вече позната в българския език. Тя е днес повече западнославянска със значение *заплаха, опасност, угроза*, но е запазена все още в два от другите славянски езици, които граничат с западнославянските — белоруския и словенския. В останалите славянски езици тя сега не е присъща на основния речников фонд на литературния език и дори е във от пасивния състав на речника (срв. пол. *groźba*, словаш. *hrozba*, чеш. *hrozba*, б. рус. *грозьба*, словен. *grōzba*). Заслужава да се отбележи, че съответното прилагателно име *грозен* е получило в словенски език противоположно значение — *хубав*. Същото е станало и в литовския език от балтийската езикова група¹.

Думата *дарба* е позната с тая суфиксация и в друг южнославянски език — словенския, в който се явява и форма *daritev* със суфикса *-iva*, а останалите славянски езици имат други образувания от тоя корен (срв. рус. *дарование*, в укр. и б. рус. *дар* = хист, талант, пол. *dar = zdolność, talent*, словаш. *dar*, чеш. *dar*, сръхр. *dar*, словен. *dārba, dāritev*). Може да се смята, че в тази своя форма думата не е била достойна на основния речников фонд на славянския език-основа, а е била образувана с този суфикс в части от славянската територия по-късно като най-близък синоним на общославянската и принадлежащата към основния речников фонд на славянския език-основа дума *дар*. Тук вече сравнително-историческата съпоставка няма за цел да открива подробности, за осветлението на които се иска исторически материал, с какъвто още не разполагат повече от славянските езици. Достатъчно е да се види от приведените данни, че съществува в тоя случай разлика между съдържанието на някогашния славянски основен речников фонд на езика-основа и състоянието на днешния основен речников фонд на отделните славянски езици.

Думата *ежба* (обикновено в мн. ч. *ежби*) е свойствена днес само на българския език, въпреки че коренът ѝ е общославянски и глаголетът *ям* е общизвестен в славянските езици.

Думата *поличба*, позната в българския език и под народна форма *личба*, също не е вече употребима в другите славянски езици. Само в пол. *liczba* е с конкретно значение „число“, т. е. знак, нещо, което личи, вижда се (и от което лесно се развива абстрактно значение на *привидение, призрак, откровение* и др.).

Думата *съдба* е била присъща на основния лексикален фонд на славянския език-основа и днес тя е със същото качество в повечето от литературните славянски езици, но не и винаги в народните говори. Особено е архаизирана в полския и украинския език, гдето вече е само историческа. С книжен оттенък е и в чешкия език. Изобщо централният пояс от славянските езици постепенно загубва тая дума, а северните и южни славянски езикови области я пазят в

¹ Срв. А. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927, стр. 159.

книжна литературна употреба (срв. рус. *судьба*, укр. *вм. нея* — *дбля*, пол. *sązba* [архаизъм] = *los, doła, przeznaczenie, fortuna*, словаш. *suaba*, чеш. *sudba* [архаизъм], сръхр. *судба, судбина*, словен. *sódba*).

Дума *уредба* имат само южнославянските езици. Тя има по-късен произход и въпреки че клони към обща употреба, все още има литературна канцеларска отсенка. При нея изпъква и въпросът за наличието на елементи от конкретност в съдържанието ѝ (срв. рус. *уряд* [архаизъм], укр. *лад, б.рус. уряд, порядок*, чеш. *úřada*, сръхр. *уредба*, словен. *urédba*).

Думите *хвалба* и *хвалитба* имат данни на стари общославянски думи с трайно и жизнено значение, особено що се касае до първата от тях. В български, сърбохърватски и украински те са се задържали, в словенски суфиксацията се е променила, а в полски и чешки синонимиката измества думите. Изобщо в западнославянските и в някои от близките териториално до тях славянски езици като белоруски и словенски тези думи се губят. Дори и руският език взема участие в тоя процес, като заменя *хвалба* с други от гледище на суфикса или префикса образувания. По този начин става нагледен в своите подробности историческият процес на словообразуването на славянска почва (срв. рус. *хваление, похвальба*, укр. *хвальба*, б. рус. няма тази дума, пол. *chwalebka, chluba* [слава], чеш. *chvála* [слава], *chlouba* [гордост], словаш. *chvalitebný* показва, че е съществувала *chvalitba*, сръхр. *хва̀литба*, словен. *hvalitev*). В българския език думата днес е в основния речников фонд, но има избледняваща, не особено предпочитателна функция в литературния език.

С двойна семантична функция в българския език — абстрактна и конкретна — съществуват редица думи със суфикс *-ьба* като напр. *борба, веселба, делба (делитба), жалба, менѝтба, молба, про̀сба¹, рожба, служба, спого̀дба, творба, тѣжба*. В акцентно отношение това са окситонични и парокситонични думи. Повечето от тях са стари образувания с абстрактно значение, което се специализира и конкретизира главно в литературния език, и то в канцеларския му жанр. Такива са: *делба, молба, про̀сба, служба, тѣжба*. Думите *менѝтба, рожба* и *творба* са по-нови по форма и с изключение на *рожда* нямат общонароден характер, а са книжни. Към основния речников фонд на сегашния български език би трябвало да се отнесат думите: *борба, веселба, делба, жалба, молба, служба*.

Думата *борба* е все още доста абстрактна, ако и да съдържа като семантично разклонение елементи със значение на действие (actiones) и на конкретна проява — борене на двама души. Това е типично югоизточнославянска форма, но се среща и в словашкия език. Останалият западнославянски свят има други думи за това понятие (срв. пол. *walka*, чеш. *voj*). Сравнението дава основание да се предполага, че думата е била известна на основния речников фонд на по-голямата част от диалектите на славянския език-основа.

Думата *веселба* е усамотена с тази суфиксация в българския език (срв. рус. *веселбе*, укр. *веселіст* = *утіха*, б. рус. *веселле*,

¹ У Н. Геровъ, Ръчникъ на българский языкъ, няма тази дума.

пол. *wesołość* = *uciecha, radość*, словаш. *veselie, veselost'*, чеш. *veselí, veselost*, срхр. *веселье, в'селѣст, веселѣне*, словен. *veselost*). Тя не е била присъща на основния речников фонд на езика-основа, но днес в българския език има това качество. Елементи на конкретност свързват тази дума с думите *забава, сватба* и под.

Думата *делба*, стб. *дѣльба* (и *делитба, делбина*) се определя днес като южнославянска и словашка (срв. рус. *деление*, укр. *ділення*, чеш. *dělení*, диал. рядко *dělība¹*, пол. *dzielenie, podział*, словаш. *del'ba*, срхр. *деѡба*, словен. *dělba, delitev*). Тя се числи към основния речников фонд на българския език, но не е била присъща на целия общославянски стар основен речников фонд, а само на южния и отчасти на западнославянския. Конкретизацията на думата е станала по посока на означение на резултата от делението в юридически смисъл.

Думата *жалба* е позната в тоя си вид само в българския и сърбохърватския език. В източнославянски и западнославянски се употребяват думи от същия корен, но със суфикс *-оба* (срв. рус. *жалоба*, укр. *жалоба*, б. рус. *жалѡба*, чеш. *žaloba*, словаш. *žaloba*, срхр. *жалѡба*, словен. *žaloba, žalitev, žaljenje, žalitva*). Прави впечатление силно колебливата суфиксация на думата в словенския език, както и приетата в украински навярно от полски синонимна дума *скарга*. *Жалба* спада, както се изтъкна вече, към основния речников фонд на български, но в основния речников фонд на езика-основа е преобладавала формата със суфикса *-оба*. Конкретното и, по късно развито значение в канцеларската форма на езика се доближава до значението на думите *прошение, молба, заявление*.

Думата *менитба* има успоредица само в словенски и близка коренна вариация в украинския език (срв. словен. *menitba*, укр. *мін'ба*). Касае се за ново образуване. Тази дума не принадлежи на основния речников фонд на българския език и има употреба в научния жанр на езика с конкретна отсенка в значението.

Думата *молба* като *борба* е позната в югоизточнославянските езици (срв. рус. *мольба*, укр. *мольба* = *благання*, срхр. *молѡба*, словен. *molba*). В чешки и словашки тя е малко видоизменена и гласи *moľitba*, а в полския съществуват само синонимите *prośba, błaganie*, но следи от думата в нейния коренен вид се пази в *mołły* (мн. ч.). Думата *молба* е била някога в основния речников фонд на голяма част от територията на славянския език-основа. И досега в български тя пази това свое качество. Конкретното значение на думата съвпада със значението на думата *заявление* в канцеларския жанр на езика.

Синоним на *молба* е *просба*, дума, известна на всички славянски езици (срв. рус. *просьба*, укр. *просьба*, б. рус. *просьба*, пол. *prośba*, чеш. *prosba*, словаш. *prosba*, срхр. *просѡдѡба*, слов. *prósba*). Тя е принадлежала на основния лексикален фонд на славянския език-основа и продължава да има това качество в отделните

¹ Срв. P. Váša — Fr. Trávníček, Slovník jazyka českého, v Praze, 1946, стр. 232.

славянски езици, при все че тук-там е архаизирана или специализирана в конкретен канцеларски смисъл, като напр. в български, в който е приета от руски със значение на *прошение, заявление*. Думата *просба* е в едно словообразователно гнездо с *просител, просия, просбодисек, прошение, прошенотисец* и др. Сърбохърватската форма *просидба* и словен. *prošnja* представят по-нови словообразователни отклонения.

Думата *рожба* е по-нова и усамотена само в българския език, но тя влиза в основния му речников фонд. Другите славянски езици не са имали това лексикално образуване и в основния речников фонд на славянския език-основа то не е съществувало. Конкретното ѝ значение се изравнява със значението „своє или дори друго дете“ или „родитба, реколта“.

Думата *служба* е известна на всички славянски езици и съставя елемент от основния им речников фонд, защото означава трайно и старо жизнено понятие. То е могло лесно да се конкретизира в посока на *занятие, професия* (срв. рус. *служба*, укр. *служба*, б. рус. *служба*, пол. *służba*, чеш. *služba*, словаш. *služba*, срхр. *служба*, словен. *služba*).

Думата *спогодба*, която има ново съществуване в български, е особено активизирана в обществено-политическата лексика в последно време.

Думата *творба* в български е образувана под влияние на чешкословашката и сърбохърватската съответна форма. Тя не е общославянска, а се среща само в южнославянски, чешки и словашки (срв. рус. *творение*, укр. *твір, утвір, творіння*, пол. *utwor*, чеш. *tvorba*, словаш. *tvorba*, срхр. *творба, творевина*, словен. *tvorba*). Думата в български има вече предимно конкретно значение на художествено произведение.

Най-сетне думата *тъжба* със съдебно-канцеларски оттенък на значение има същата история, както *творба*, с тая разлика, че се среща и в белоруски (срв. б.рус. *тужба*, чеш. *tužba*, словаш. *tužba*, срхр. *тужба*, словен. *tužnost*). Думата *тъжба* в конкретен смисъл е синоним на *жалба*.

Третата група от думи за абстрактни понятия със суфикс *-итба* и *-ъба* могат да бъдат определени предимно като означаващи действие (*actiones*). Такива са: *беритба*¹, *взршитба*¹, *гонитба*¹, *коситба*¹, *ловитба*¹, *сеитба*¹, *стрелба*, *стрижба*, *шетба* и др. Част от тях се срещат само в български като напр. *беритба* (срхр. *берба*), *взршитба*, *коситба* (рус. *косьба*, пол. *kośba*, словаш. *kosba*), *ловитба*, *шетба*. Трисричните форми са винаги парокситонирани. Друга част се срещат още само в някои от славянските езици. Такива са *гонитба*, чеш. *honitba*, бълг. *сеитба*, чеш. *setba*, пол. *sięjba*, укр. *сієба*, бълг. *стрижба*, словен. *strižba*. Само *стрелба* се среща във всички славянски езици, при все че в полски има вече конкретно значение на *оръжие*.

Разклонение от тази категория думи се наблюдава в резултативното значение на цяла редица други образувания със суфикс *-ъба*, като напр. *везба* (по-често *везмо*), *дажба*, *женитба*, *кражба*,

¹ Думата снада в богата словообразователна среда.

печалба, продажба, резба, сватба и др. С още по-конкретен и резултативен смисъл са думите *гостба, наредба, разпоредба* и др. Думата *родитба* е изкуствена, книжна, а *варитба* — рядка.

Строго разграничение откъм значение на всички думи от тази трета група е твърде трудно да се установи.

Само български са думите *гостба, кражба, печалба, продажба (препродажба, разпродажба)*, само южнославянски са *везба, наредба, разпоредба*. От руски е проникнала в български думата *дажба*, която в сърбохърватски гласи *дажбаина*. Стари, общославянски са думите *женитба* и *сватба* и те имат много словообразователни родствени елементи. Присъща на всички славянски езици е и думата *резба*, която в български означава повече резултата на действието рязане (срв. рус. *вязь*, укр. *вязь*, срхр. *вѣзба, везидба*, словен. *vezba*; рус. укр. *наряд*, срхр. *наредба*, словен. *narédba*; рус. укр. *разпорядок*, срхр. *рдспоред*, словен. *razporédba*; рус. *женитба*, укр. *одруження*, пол. *zameście, ożenek, ożenienie się*, чеш. *ženitba*, словаш. *ženitba*; рус. *свадьба*, укр. *vesілля*, пол. *wesele*, стпол. *swadzba*, чеш. *veselí, svatba*, срхр. *свадба*, словаш. *svadba*, словен. *svadba*; рус. *рэзьба*, срхр. *резба*, словен. *rezba*, пол. *rzeźba*, чеш. *řezba*).

От този преглед поличава доста големият брой думи със суф. *-итба* и *-ьба* за означение на действие и на резултата от него в българския език. Преобладаващата част от тези думи означава предмети от сферата на производствения живот, а останалите се отнасят до битови понятия. Старинни са, освен посочените вече *женитба* и *сватба*: *сеитба, стрелба, хвалба*. С литературен оттенък в значението са *везба, гонитба, дажба, ловитба, резба, наредба, уредба*, но особено *родитба*, която е в първичния речников състав на езика. Диалектна е думата *шетба*. Експресивни думи между тях няма. Между синонимите са преди всичко съответните отлаголни съществителни — *крадене, продаване* и под. Конкретизацията при тези думи е протекла по три сходни начина: 1. от действието към предмета, с който то се извършва, напр. *стрелба* (в пол.); 2. от действието към времето, в което то се извършва, напр. *сеитба, вършитба* и др.; 3. от действието към състоянието като негов резултат (*везба, кражба, сватба, наредба* и др.).

Диалектни български са: *безнадежба, безправда, берба, благотба, гнежба (=гняв), мирба (=мир), надежба, наръчба, повелба, пресъдба¹, сръжоба (=сръдня), чудба* и др. Те имат фолклорна и застаряла вече отсенка в значението. Значителният брой на такива думи опровергава твърдението, че народният език не притежавал думи с абстрактно значение.

Старобългарският език свидетелствува за множество други думи с този суфикс, които вече са загубени в българския език, но могат да се срещнат още в някои от останалите славянски езици. Такива са, независимо от това дали суфиксът им е първичен или вторичен, думите: *алььба* и *лачьба, вадьба* (призрак), *вльшьба*,

¹ У. Н. Геровъ, Ръчникъ на българский языкъ, *пресъдба* = съдебно решение. В езика на Богоров — *цльба* = лечение. Ал. Балай употребява *относба* вм. *отношение* и др.

вражъба (пол. *wróźba*), врачъба, врѣшьба, гждъба (срв. чеш. *hubba*), дворъба (срв. срхр. *дворба*), жлѣдъба, каръба (жал), коръба (нещастие, срв. срхр. *корба*), крадъба, красъба, лѣчьба, лъстьба, миръба, млатьба, оратъба, пласъба, прѣтьба, свѣтитъба, сочьба, сѣтьба, срьдъба, страдъба, стражъба, стрѣжъба, свѣтъба, тауба, татьба, тажъба, цѣльба и др.

От друга страна пак по силата на вътрешните закони в словообразуването в отделните славянски езици са се запазили стари и появили и нови образувания със суф. *-ьба* (*-ьба*) (най-много в рус., чеш. словен., а най-малко в пол.), срв. рус. *божъба, бороньба, волхуба, ворожъба, гоньба, городьба, гульба, журьба, молотьба, пальба, похваляба, ходъба, усадъба* и др.¹, б. рус. *гольдъба*, пол. *ciźba, dzierzba, gęźba, chaźba, kraźba, palba, szalba, wieszczba*², чеш. *četba, draźba, drźba, haňba, honba, hraďba, kletba, klatba, klenbā, krytba, modlitba, orba, palba, piatba, paźba, přestavba, setba, stavba, sberba, sadźba, šalba, těźba, trźba, vlšťba, volba, varba, věšťba*³, срхр. *берба, следба, трудба, примедба, пристојба, фалидба* и др., словен. *deležba, določba, določba, godba, gradba, lečba, naložba, presavba, prenaraba, tajba, vračba, vbeležba, vdružba, zaražba* и др.

От направената дотук анализа, която не изчерпва материала, но дава указание за общите закономерности, личи, че българският език е доста богат с думи със суф. *-ьба*, въпреки че в сравнение със старобългарския език, а оттам и с езика-основа се вижда, че много подобни образувания в българския език сега не съществуват, но вместо това са се образували нови. Обеднели са в това отношение и някои от западнославянските, напр. полски, гдето нови думи със суф. *-ьба* почти няма. Обаче чешкият и словенският език имат доста подобни думи и между тези езици се наблюдава в този смисъл тясна връзка в словообразователно отношение. Същата прилика изпъква между руския и южнославянските езици, особено между руския и българския.

Доста чести са образуванията от този вид в по-късния исторически развой на славянските езици. Интересно е, че някои думи, които нямат място в основния речников фонд на българския език, не се явяват и в основния речников фонд и дори в състава на други славянски езици (напр. *ежъба, полицъба*). Съществува, разбира се, и различие между славянските езици относно принадлежността на думите със суф. *-ьба* към основния речников фонд на всеки един от тях. Това се вижда при разглеждането на думите *грозба, дружъба, дарба, уредба* и пр. Има замяна и на стари думи от основния речников фонд на езика-основа с други. Но старото и трайното славянско езиково единство намира постоянна подкрепа при сравнението на материала, който се отнася до думите с този суфикс, думи които, както се забеляза, в семантично отношение и по общонарод, ност или ограниченост на употреба показват многообразие, но обикновено имат широки синонимични възможности и са доста подвижни.

¹ Срв. Грамматика русского языка, Москва, 1952, стр. 263.

² Срв. omе J. Ł o ś, Gramatyka polska II, Kraków, 1925, стр. 61 сл.

³ Срв. Fr. Tr á v n í č e k, Mluvnice spisovné češtiny I, Praha, 1951, стр. 325—326.

III

Със суфикс *-oba (-оба)* се образуват думи от ж. р. от корен на прилагателни имена като напр. *зъл-*, стб. *таг-*, *худ-* и от корен на съществителни имена като напр. стб. *жръ*, а именно стб. *зълоба*, бълг. *злоба*, *тегоба*, рус. *худоба*, рус. и оттам в бълг. *утроба*. Всички са трисрични. Исторически те са окситонични, но сега в българския литературен език *злоба* и *утроба* са парокситонични. В български език думата *утроба* е получила конкретно значение. Това е станало и в други славянски езици (срв. д. луж. *wutšoba*).

Само думата *злоба*, която има множество словообразователно различни успоредици, спада в основния речников фонд на българския език, останалите *тегоба* и *утроба* са се отклонили, особено втората, в конкретна посока на значение, добили са пасивна употреба, станали са книжни и днес се употребяват в писмения език при съответни стилистични обстоятелства. Най-сетне думата *худоба* не е позната на българския език.

Думата *злоба* е стара дума с абстрактно значение в основния речников фонд на всички славянски езици. Днес тя е изгубила това свое качество в полски и отчасти в украински, гдето се е разпространил при същия корен суфиксът *-ost (=icst, -ość)*, срв. рус. *злоба*, струс. и *злoбь*, *злoбь*, укр. *злоба*, *злiсть*, б. рус. *злоба*, пол. *złość* (но в XVI в. още *złoba*), чеш. *zloba*, срхр. *zloba*, словен. *zloba*, *zlobnež*.

Думата *худоба* (бедност) е позната функционално в руски белоруски и словенски. В някои от останалите славянски езици тя е изчезнала в разни времена от съществуването им (срв. рус. *худоба*, б. рус. *худоба*, пол. *chudoba*, чеш. *chudoba*, срхр. *hudoba*, словен. *hudoba*, *hudobi ja*).

Думата *утроба* е променила значението си в лужичките езици. От първоначално значение *вътрешност* тя е придобила значение *сърце*, а в българския език — *корем*. Думата *тегоба* (рус. *тяготá*, укр. *тяготá*) има същия суфикс само в словашкия език (срв. словаш. *tážoba*).

Стари абстрактни съществителни на *-oba (-оба)* в славянските езици са твърде малко (срв. б. рус. *хвороба*, чеш. *hniloba*, *běloba*, *choroba*, пол. *choroba*, *szanoba*, *szczodroba* в XVI в.). Повече са обаче новите образувания, напр. в руските диалекти, срв. *жадоба*, *сухоба*, *шухоба*, пол. *żałoba*, *rachuba*, словаш. *dlžoba*, *maloba*, *polahoba*, луж. *žaroba*, срхр. *gnusoba*, *grdoba*, *страхоба*, *мескоба*, а най-вече в словенски *gniloba*, *čistoba*, *črnoba*, *gluhoba*, *gnusoba*, *grenkoba*, *grsobá*, *lastnoba*, *lenoba*, *mrzloba*, *mehkoba*, *plesnoba*, *pustoba*, *puščoba*, *resnoba*, *svetloba*, *tesnoba*, *trdoba*, *zvestoba* и др.

Думите със суф. *-oba (-оба)* имат понякога в някои славянски езици и суф. *-ota (ота)*, срв. напр. словен. *mrzloba* и *mrzlota* и др. Това показва близост на двата суфикса в семантично отношение.

IV

Със суфикс *-ьda* (*-ьда*), обикновено вторичен, са образувани простите двусрични думи от ж. р. *правда*, *кривда*, *вражда* и сложната *неправда*. От тях само *вражда* е в български език окситонирана, останалите показват паракситонеза. Синонимите *кривда* и *неправда* се противопоставят по значение на *правда*. Всичките са стари думи, наследени от езика-основа. Оттогава те са в основния речников фонд на всички славянски езици. Интересно е, че думата *кривда* в някои от славянските езици, напр. полски (*krzywda*), все още поддържа това си качество, докато в други, напр. български, тя е архаизирана и се намира повече във фолклорна употреба, като отстъпва към пасивния запас на речниковия състав. Тия думи са имали, а *правда* и *вражда* и досега имат подчертан общонароден характер и значение на истински абстрактни съществителни имена, но въпреки тяхната засилена емоционалност и експресия, *правда*, *кривда* и *неправда*, като синоними на *справедливост* и *несправедливост*, постепенно губят своята активност като съществителни имена¹. В част от славянските езици *правда* и *неправда* имат функция на наречия. В старобългарски език се срещат и други думи с корена на думата *правда*, напр. *оправда* и пр. В българските диалекти е известна думата *безправда*. От сравнението с останалите славянски езици проличава, че тия думи имат голяма старинност и устойчивост. Изключение в по-ново време прави само думата *вражда*, която е запазена в жива употреба в руски, чешки и български език, а в старополски е била известна под форма *wróżda* със значение *борба*, *битка*². Думите *правда* и донякъде *вражда* в българския език се намират в богато словообразователно гнездо (срв. за *правда* — *право*, *правя*, *прав*, *правдивост*, *правдини*, *правдоподобен*, *праведник*, *правилен*, *справедлив* и мн. др.), докато това не може да се каже за думата *кривда*.

Малобройните думи със суф. *-oda* и *-da* (*-ода*, *-да*), като *свобода* и *мъзда*, са стари окситонични форми от ж. р. Първата е известна като стара дума във всички славянски езици. Тя притежава словообразователни синоними като *свободомислие*, *свободолюбие* и др., както и неизменно истинско абстрактно значение и принадлежи към основния им речников фонд. В българския език *мъзда* е в речниковия състав и дори в неговото пасивно съдържание. В някои славянски езици и *свобода* е изместена от други синонимни думи, напр. в пол. от *wolność*. Както *свобода*, така и *мъзда* съдържат експресивно-стилни елементи. Първата е и поетична, ораторска честа дума със свое общонародно съдържание в прогресивна обществена реч. И двете думи имат синоними, но първата няма равни по употреба типични заместници, докато втората обратно е била постепенно изместена от думи като бълг. *отмъщение*, *мъст* и пр.

В староруския език и в някои сегашни руски диалекти се срещат и някои други образувания със суф. *-da* като напр. в Смо-

¹ В българските диалекти съществуват още синонимите *правица* и *правица*.

² В полски има и нови думи с този суфикс, срв. емоционалните *ba jda*, *bujda* (J. Łoś, Gramatyka polska, стр. 61).

ленско *лягода* (доброта)¹. Техният брой обаче е крайно ограничен, защото този суфикс е непродуктивен във всички славянски езици.

V

С непродуктивния суфикс *-тва (-тва)*, известен при доста конкретизувани дейни имена като общославянското *жътва*, е образувана една стара двусрична парокситонична дума *клетва*, която спада в основния речников фонд на всички днешни славянски езици, но има известна архаична отсенка в западнославянската езикова група [срв. рус. *клятва*, пол. *klątwa* (по-често *przekleństwo*), чеш. *kletba*, старочеш. *kletva* според думи като *hradba*², словаш. *klatba*, сръхр. *kletva*, словен. *kletva*]. Тук спада и старата дума *жертва*, която в западнославянски е заменена с чуждата немска синонимна дума *ofiara* в полски, *ofěra* в чешки, или със славянския синоним *oběta* в чешки. С изключение на полски, всички славянски езици пазят в основния си речников фонд и думата *молтва*. Това не би могло да се каже обаче за думата *битва*, която в повечето от славянските езици е силно архаизувана.

VI

Малобройни са абстрактните съществителни, заети от руски или образувани по подобие на руски със суфикса *-ка, -овка (-ка, -овка)* като *агитка, бомбардировка, застраховка, обстановка, подготовка, чистка* и др., но те имат вече достъп към групата от думи с общонародна употреба и оттам към основния речников фонд.

Думи като *болка, гледка, прошка* са народни, а такива като *загадка, оценка, поръчка, преценка* и под. са литературни.

VII

Доста на брой са дейните, придобили значителна конкретност, български отглаголни съществителни на *-не* като *врене, дране, пране* и под., които са особено характерни за разговорния език³. Експресивни, дори грубо разговорни или диалектни синоними на подобни отглаголни съществителни са малкото на брой думи със суфикса *-ня (-ня)* като напр. *въртня, сръдня, суетня* и др., които, както се вижда от примерите, отразяват нееднаква степен на абстрактност⁴. Същият фамилярен характер притежават руските думи *беготня, ругня, руготня, стряня* и под.⁵

¹ Срв. L. Корескиј, *Abstrakta od adjektiv v ruštině*, *Věstnik Kral. české společnosti nauk*, Praha, 1918, стр. 1—90; стглос. *lagoda* (H. Gaerlner, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, II, Lwów—Warszawa, 1933, стр. 270).

² Вж. J. Holub — Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1925, стр. 170.

³ Към този словообразователен тип спада и думата *здраве*, която е в основния речников фонд на всички славянски езици (срв. по-долу).

⁴ L. Корескиј в *Abstrakta od adjektiv v ruštině* (*Věstnik Kral. české společnosti nauk*, Praha, 1928, стр. 71) е посочил девет такива думи в руския език.

⁵ Срв. *Грамматика русского языка*, Москва, 1952, стр. 265.

VIII

Продуктивност има в българския език суфиксът *-ež (-eж)*, но повече от думите, образувани с него, са синоними на отглаголни съществителни с конкретизирано значение на траещо в момента, подчертано по характер или шумно действие, срв. *бавеж, бодeж, брътвеж, бумтеж, валеж, вървеж, въртеж, галеж, гласеж, годеж, грабеж, градеж, гърмеж, дележ, копнеж, кипеж, кърпеж, ламтеж, метеж, палеж, пълнеж, стремеж, строеж, сърбеж, тъмнеж* и др. Напълно абстрактни имена са *копнеж* и *стремеж*, но те не влизат в основния речников фонд на българския език. Фондова дума е *младеж* в значение на „момък“ и в събирателно абстрактно значение „млади хора“.

IX

В речниковия състав спадат думите, заети от руски с непродуктивен суфикс *-eva (-ева), -ova (-ова)*, като напр. *синева, белова, чернова*, само първата от които е с по-абстрактно значение, но с ограничена, поетична употреба.

X

Във всички славянски езици от прилагателното *свет* и суфикса *-in'ja (-иня)* се образува съществителното *светиня*, дума за абстрактно понятие, придобила и признаци на конкретно означение на свещен предмет или място. Тя е била доскоро в основния речников фонд на всички славянски езици, както и думата *пустиня*, която е придобила по-конкретно значение и с него обаче продължава да бъде фондова. Староруският език е притежавал и други подобни думи като напр. синонимната на *гордост* — *гордыня*.

XI

Със суфикс *-ot (-от)* се образуват в българския език редица съществителни имена с колебливо абстрактно значение на шумни действия и с по-честа употреба в книжовна реч, като напр. *бобот, грохот, кикот, пискот, ропот, топот, шепот* и др. Те свидетелствуват за семантичната близост на суфикса *-от* със суфикса *-eж*. Само думата *шепот* е общо и често употребителна, със значителна давност и може да се смята като фондова.

В другите славянски езици има и други образувания с този суфикс, все със същото значение, срв. рус. *гогот, рокот, хохот* и др.,¹ пол. *grzmot, łoskot, tupot* и др.,² чеш. *cupot, dupot, dusot, šumot*³ и др. Със суфикс *-от* в българския език е образувана фондовата дума *живот*, която се отличава по общо сегашно значение

¹ Срв. Грамматика русского языка, Москва, 1952, стр. 265.

² Срв. W. Doroszewski, Podstawy gramatyki polskiej, I, Warszawa, 1952, стр. 276, 285; J. Łoś, Gramatyka polska, II, Kraków, 1925, стр. 52, 53.

³ Срв. Fr. Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny, Praha, 1951, стр. 324.

от останалите в тая категория и има най-подчертана абстрактност. В някои от останалите славянски езици това понятие е изразено с други словообразователни елементи, напр. в рус. *жизнь*, пол. *życie* и пр., а старата дума със суфикс *-ot* е или загубена, или е получила друго значение.¹

XII

Най-добре изпъква абстрактният характер на понятия, изразени с думи, които имат суфикс *-ota (-oma)*. Изказаното от В. Дорошевски мнение², че полските думи като *pieszczota, tęsknota, zgryzota, arzemota, szpiegota* и пр. означават „изпълнение на нещо“, а такива като *gluchota, ślepotą, dobrota* и др. *nomina essendi*, т. е. „състояние, битие на нещо“, не противоречи на това схващане. Този суфикс служи за образуване на отвлечени съществителни, названия на качества, състояния, действия или склонност към действие. Те са повече окситонирани трисрични от ж. р. и са произведени от прилагателни,³ а по-рядко от съществителни имена и глаголи. Почти всички са без префиксация и са по-абстрактни от съответните прилагателни, съществителни и глаголи.

В съществуващите граматики — общославянски или на отделните славянски езици — се дават примери, които се отнасят обикновено до формалната или само общо до семантичната страна на думите; освен това там са подбрани главно типични думи, често са пропуснати и някои между тях, като не е застъпено добре и широкото словообразователно и семантично сравнение с цел да се изтъкнат не само приликите, но и различията. Сега вече, много естествено, се налага необходимостта от разглеждане и на въпроса за принадлежността на тия думи към основния речников фонд или към състава на съответния език. Потребна е сравнителна проверка на известния материал по речниците, работа, която е не само продължителна, но и трудна от гледище на разнообразния характер на наличните източници. Получените тук резултати са все пак задоволителни, ако и да не може да се мисли за изчерпателност в събирането и тълкуването на материала.

Думи със суфикс *-ota* в българския език има около 50. Повечето от тях, ако и да носят белези на известна старинност, са в употреба предимно в литературния език, срв. *висота, глухота, грозота, гъстота, красота, лекота, леснота, мекота, мокрота, нищета, острота, охота, правота, празнота, простота, прямота, пустота, пъстрота, сивота, слепота, суета, теснота, топлота, чернота, широта, щета, яснота* и др. Устойчив общонароден характер имат думите *гнусота* (диал. *гнусот*), *грехота, доброта, работа, самота, срамота, чистота (нечистота)*. Почти няма само диалектни думи от тоя тип. Останалите думи със суфикс *-ota* са или архаизувани, или без особено жива употреба, или най-сетне по-

¹ Думата *трепет* има стар суфикс *-ot*, преобразен фонетически в *-et*. Тая дума клопи към основния речников фонд на българския език.

² W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*, I, Warszawa, 1952, стр. 298.

³ Тая категория е свързана с най-подчертана абстрактност.

казват склонност към лека конкретизация. В последната категория спадат такива думи, които означават цвят или цветно разнообразие, като напр. *белота*,¹ *пъстрота*, *сивота*, *чернота* или физически качества като *голото*, *гнилото*, *гъстота*, *сухота*, *тънкота* и др.

Част от думите със суфикс *-ота* принадлежат към групата на дейните съществителни имена от типа на *работа*, чеш. *dřimota*, *klopota*, *lakota*, *mrákota*, *ochota*, *trampota*, *žebrotа* и др. Обаче групирането на думите от това гледище както при суф. *-ьба*, *-оба* тук е по-малко възможно и може да се каже, че винаги преобладава абстрактният смислов елемент. За това би могло да се твърди, че отклонилите се от първоначалния свой абстрактен смисъл думи на *-ота* имат най-малко смесен характер (*работа*, *слепота* и др.).

В българския език няма сега конкретизирани лични и други имена от думи със суф. *-ота* чрез пренасяне на наименованието на характерната черта върху самия предмет, притежател на тази черта. Такова явление е свойствено на други славянски езици като напр. руски, полски, чешки и пр. (срв. по-долу).

Към основния речников фонд на българския език поради своя общонароден характер или поради това, че в литературна употреба означават жизнени, устойчиви понятия, спадат следните думи: *белота*, *бистрота*, *висота*, *глухота*, *грехота*, *грозота*, *гнусота*, *доброта*, *клевета*, *красота*, *лекота*, *леснота*, *мекота*, *мокрота*, *нечистота*, *нищета*, *острота*, *правота*, *простота*, *пъстрота*, *пълнота*, *празнота*, *прямота*, *пустота*, *работа*, *самота*, *сивота*, *слепота*, *срамота*, *теснота*, *топлота*, *чернота*, *чистота*, *широта*, *яснота*.

Според мене към пасивна употреба клонят вече думи от състава като напр. *беднота*, *босота*, *беснота*, *голото*, *гнилото*, *късота*, *лошота*, *преснота*, *суета*, *сухота*, *тегота*, *тънкота*, *тъпота*, *щедрота*, *щета* и др.

Изгубени са в днешния български език следните думи на *-ота*: *дивота*, *истота*, *лепота*, *милота*, *нагота*, *негота*, *реснота*, *скорота*, *тихота*, *тъщета*. Почти неупотребими са и *дългота* и *светлота*.

В поетична употреба вследствие на по-често емоционализиране се явяват обикновено и с лека конкретизация в мн. ч. думите *висота*, *красота*, *широта*. Предпочитане в поетична реч имат или поне в миналото са имали и думите *глухота*, *пустота*, *самота*, *суета* и др.

За забелязване е, че повече от думите на *-ота* се групират в семантично противоположни сфери. Едни от тях означават наличие на добро, а други на лошо качество. Към първите се отнасят: *доброта*, *красота*, *лекота*, *леснота*, *правота*, *преснота*, *прямота*, *пълнота*, *топлота*, *щедрота*, *яснота* и др., а донякъде и *бистрота*, *пъстрота* и др.; към вторите: *босота*, *беснота*, *грехота*, *глухота*, *гнилото*, *гнусота*, *грозота*, *голото*, *клевета*, *лошота*, *нечистота*, *нищета*, *празнота*, *пустота*, *самота*, *срамота*, *сухота*, *тегота*, *тънкота*, *тъпота* и др. (или по-голямата част от

¹ У Н. Геровъ, Ръчникъ, се среща и народна дума *белотия* покрай *белота* и *белина*.

думите с тази суфиксна характеристика). Думите, които означават мярка, цвят, а понякога и други качества, също дават пример за подобно семантично противопоставяне: *широта—теснота, дългота—късота, белота—чернота, пълнота—тънкота, сухота—мокрота* и т. н.

Що се касае до възрастта, старината на абстрактните думи на *-ота* в основния речников фонд на българския език, те са обикновено много стари, което личи и от някои техни успоредици в старориндийския език.

В старобългарския език са били познати думите *доброта, дългота, клевета, красота, лекота, леснота, нагота, негота, пустота, работа, реснота, светлота, скорота, срамота, суета, тегота, тихота, тъщата, чистота* (и *нечистота*), *щедрота* и др. Много от тях, както се вижда вече, не принадлежат към сегашния основен речников фонд на българския език. Вместо тях други, които не са били старобългарски, днес се намират в основния речников фонд на българския език. Такива са: *гнусота, грехота, грозота, леснота, правота, пълнота, простота, прямота, самота, топлота, яснота*, както и останалите, изброени по-горе в активния речник на българския език.

Като се сравнят думите на *-ота* в основния речников фонд на българския език с техните пълни и точни съответствия в другите славянски езици, ще се открият следните интересни закономерности. Общославянски характер имат думите *глухота, доброта, правота, простота, пустота, самота, слепота, теснота, топлота, чистота, яснота*, при все че в някои от славянските езици тази категория думи е разколебана в словообразователно отношение, като са се появили синонимни форми със суфикс **ostь* или **otь, *otja, *-oba, *-ina*, ср. бълг. *глухота*, рус. *глухота*, пол. *gtuchota*, чеш. *hluchota*, сръх. *gluhoћа*, словен. *gluhota*; бълг. *доброта*, рус. *доброта*, укр. *доброта* и *добріть*, пол. *dobrota* и *dobroć*, чеш. *dobrota*, сръх. *aobrota*, словен. *dobrota*; бълг. *простота*, рус. *простота*, укр. *простота* (глупост) и *простіть*, б.рус. *простота*, пол. *prostota* (простолудие) и *prostosć*, чеш. словаш. *prostota*, сръх. *prostota*, словен. *prostota*; бълг. *пустота*, рус. *пустота*, укр. *пустота*, пол. *pustota*, но и *pustka, próznia*, чеш. *pustota*, сръх. *пустота*, словен. *pustota* и *pustost, pustoba*; бълг. *самота*, рус. сега *одиночество*, укр. *самота* и *самотність*, пол. *samota* и *samotność*, чеш. *samota*, словаш. *samota*, сръх. *самота*, *самотност*, словен. *samota, samotija*; бълг. *слепота*, рус. *слепота*, укр. *сліпота*, пол. *ślepotą*, чеш. *ślepotą*, сръх. *слепота*, *слепота*, *слепост*, словен. *ślepotą*; бълг. *теснота*, рус. *теснота*, укр. *тіснота*, пол. *ciasnota (ciężba)*, чеш. *těsnota*, сръх. *тесноћа*, *тескота*, *тескоба*, словен. *tesnota, težnoća, tesnoba*; бълг. *топлота*, рус. *теплоота*, укр. *теплота* и *теплість*, пол. *ciepłota* и *ciepłota*, чеш. *teplota*, сръх. *топлота*, словен. *toplota*; бълг. *чистота*, но в стб. и *чистость*, рус. *чистота*, укр. *чистота* и *чистість*, пол. *czystota* и *czystosć*, чеш. *čistota*, сръх. *чистота*, *чистота*, словен. *čistoća* и *čistoba*; бълг. *яснота*, *ясност*, рус. *ясност*, укр. *ясність*, пол. *jasnota* и *jasność*, чеш. *jasnota* и *jasnost*, сръх. *јаснота*, *јасноћа*, *јасност*, словен. *jasnota, jasnina*.

Част от думите със суфикс *-ota (-oma)* в сегашния български основен речников фонд не се срещат само в отделни — един или два — славянски езици, обикновено защото са изчезнали в тях. Такива са: *гъстота, клевета, сухота, правота, чернота* и др., срв. стб. и бълг. *клевета* < *klevota*, рус. *клевета*, укр. *клевета*, пол. — няма, чеш. *kleveta*, словаш. *kleveta*, срхр. *kleveta* (неологизъм), словен. *kleveta* (неологизъм); бълг. *сухота*, рус. *сухость*, укр. *сухість*, (по-рано и в двата езика от източнославянската група е съществувала и *сухота*), пол. *suchoty* (от предишно *suchota*), чеш. *suchost*, срхр. *сувота, сувоћа*, словен. *suchota, suchoća, suchost*; бълг. *правота*, рус. *правота*, ст.пол. *prawota* (Флор. псалтир), но сега в пол. няма (синоними: *stusznosc, racja*), чеш. *pravota* (остар.) (синоними: *spravnost, spravedlnost, slušnost*); бълг. *чернота*, рус. *чернота*, укр. *чорнота*, пол. *czarnost* (но има запазено лично име *Czarnota*), чеш. *černota, černost*, срхр. *црноћа, црност*, словен. *črnoba*.

Друга част от думите на *-oma*, които влизат в основния речников фонд на българския език, се срещат днес само в лексиката на езиците от югоизточната славянска езикова група. Това са думите: *бистрота, красота, мокрота, пълнота, работа, срамота* и др., срв. бълг. *бистрота* (със значение „чистота на течност“), рус. *бистрота*, пол. — няма, чеш. *bystrost* (ст.чеш. *bystrotota*), срхр. *бистроћа, бистрина, бистрот*, словен. *bistrina*; стб. и бълг. *красота*, рус. *красота*, укр. *красота, краса*, пол. — няма (синоними: *piękność, uroda, czerwonosc*), чеш. *krása, červenost*, срхр. *krasota*, словен. *krasota*; бълг. *мокрота*, рус. *мокрота*, пол. и чеш. — няма, срхр. *мокрота, мокроћа*, словен. *mokrota*; бълг. *пълнота*¹ (черковнослав. *пълнота*), рус. *полнота*, но и *полность*, укр. *повнота*, пол. само синоними *pełność, pełnia*, чеш. *plnost*, срхр. *пуноћа*, словен. *polnota, polnost*; бълг. *работа*, рус. *работа*, укр. *робота*, б.рус. *робота*, пол. и чеш. сега синоним *praca, práce*, срхр. *rabota*, словен. *rabota*; бълг. *срамота*, рус. *срамота*, укр. *соромота*, ст.пол. *sromota* (Флор. псалтир), пол. *wstyd*, чеш. само *stud*.

Приблизително същата численост имат и онези думи на *-oma*, които сега се срещат само в южнославянските езици. Тук спадат: *белота, грехота, лекота, леснота, мекота* и пр., срв. бълг. *белота*, рус. синоними *белизна* и *белост*², срхр. *белоћа*, пол. чеш. — няма (синоними: *białość, bělost*), словен. *belota*; бълг. *грехота*, рус. само *греховность*, пол. и чеш. — няма, срхр. *grehota*, словен. *grehota*; бълг. *лекота*, рус. само *лёгкость*, укр. само *легкість*, пол. само *lekkość*, чеш. само *lehkost*, но словаш. и *lehota*, срхр. *лакоћа*, словен. *lehkota*. Тук е необходимо да се отбележи, че старата стб. дума *льгота* (облекчение) е запазена в почти всички от останалите славянски езици, срв. рус. *льгота*, пол. *lgota*, чеш. *lhota, lhůta*, словен. *lagota, lagota*; бълг. *леснота*, рус. пол. и чеш. няма дума от този корен със същия суфикс, срхр. *lasnoћа*, словен. *lasnoća, lastnoba*; бълг. *мекота*, рус. само *мягкость*, укр. *мякість*, пол. само

¹ Тук се отнася и думата *непълнота*.

² Срв. Словарь современного русс. лит. языка, I, Москва, 1950, стр. 386.

miękkość, чеш. *měkkost*, срхр. *mekota*, *mekoŋa*, словен. *mehkota*, *mehkoča*, *mehkost*, *mehkoba*.

При сравнението на останалите думи със суфикс *-ota* в основния речников фонд на българския език със съответните по звуков състав думи в речника на другите славянски езици се разкриват още следните възможни отношения: 1) българските думи имат успоредица само в някои от другите славянски езици без оглед на това, дали тези езици са близки или далечни; 2) българските думи се срещат още в руски език, или са заети от него; и 3) българските думи не се срещат в никой друг славянски език.

Към първата категория могат да се отнесат думите *грозота*, *охота*, *празнота*, *пъстрота* и др.; срв. бълг. *грозота*, срхр. *grozota*; бълг. *охота*, рус. *охота*, пол. чеш. *ochota*; бълг. *празнота*, чеш. *prazdnota*, словен. *praznota*, срхр. *praznoŋa*; бълг. *пъстрота*, рус. *пестрота*, чеш. *pestrota*. Към втората категория принадлежат думите: *висота*, *острота*, *прямота*, *широта* и др. (срв. стб. и бълг. *висота*, рус. *высота*, укр. *висота*; бълг. *острота*, рус. *острота*; бълг. *прямота*, рус. *прямота*, укр. *прямота* [думата е заета от руски]; стб. и бълг. *широта*, рус. *широта*). Най-сетне към третата група се определят думи като *гнусота*, *сивота* и др. (срв. бълг. *гнусота* и само в стчеш. *hnusnota*, *hnusota*). Днес в славянските езици думата има други суфикси: *-oba*, *-ost* и пр.

От думите, които сега се намират в речниковия състав на българския език, като напр. *беднота*, *босота*, *беснота*, *голото*, *гнилото*, *късота*, *лошота*, *преснота*, *сухота*, *тъмнота*, *тегота*, *тъпота*, *тъмнота*, *щедрота*, най-много съответствия в другите славянски езици имат: *голото*, *гнилото*, *сухота*, *тъмнота*, *тъпота*, а най-малко *босота*, *преснота*, *тегота*, *щедрота*. Думите *късота* и *лошота* са само български.

Ако славянските езици се съпоставят по отношение на категорията на загубените или чезнещи в днешния български език думи на *-ota*, като напр. *горкота*, *дългота*, *истота*, *ленота*, *милота*, *нагота*, *немота*, *негота*, *реснота*, *светлота*, *скорота*, *тихота*, почти всички от които са били достойни на старобългарския език, а някои (напр. *нагота*) са и литовски, ще се установи следното. Единствено думата *немота* е сега общославянска¹; в много от славянските езици се срещат и досега *ленота*, *нагота*, а само в някои: *дългота*, *истота*, *реснота*; само в един друг славянски език се срещат *милота*, *негота*, *тихота*, а думите *светлота* и *скорота* не се употребяват и в другите славянски езици.

Значението на част от разгледаните абстрактни думи на *-ota* (*-ota*) може да се конкретизира в отделни славянски езици, като наименованието на характерния белег се пренася върху самия предмет, известен с този характерен белег. Така в рус. *юнота* означава *младежи*, в укр. *бідота* — *пролетариат*, *німота* — *германци*, *пїхота* — *пехота*, в пол. *biegota* — *бедняк*, *golota* — *бедняк*, *piechota* — *пехота*, *rychota* — *надменен човек*, *prostota* — *прост народ*, *psota* — *кучкар*, в чеш. *mekkota* — *меко поле* и *мек*

¹ Тя се среща още у Н. Геровъ, Ръчникъ, и е в пасивна употреба днес.

човек, срхр. *prostota* — *прости хора*, словен. *puhlota* — *празнота*, *празно място*, *strmota* — *стръмно място* и пр.

Абстрактните съществителни от този тип се свързват синонимично още в старобългарски език главно с абстрактните имена на *-ost* (*-ост*), като напр. на *беднота* отговаря в бълг. *бедност*, на *яснота* — *ясност*, на *пъстрота* — *пъстрост*¹, на *гнилота* — *гнилост*, на *сухота* — *сухост*, но в известен брой случаи българският език се отличава от други славянски езици, напр. полски, украински и белоруски, защото не поддържа такива словообразователни успоредици. Така от *чистота* няма дума на *-ост* като пол. *czystość*, белорус. *чистосць*, или от *доброта* няма словообразователни варианти, равни на пол. *dobrość*, нито от *простота* и *топлинота* — дублети, известни в пол. *prostność*, или в укр. *простість*, *теплицість* и под. В украинския и полския език често надделява формата на *-ota* вместо абстрактните съществителни на *-ota*, които се архаизуват и постепенно изчезват.

Българските абстрактни имена на *-ота* имат тясно синонимично отношение и с абстрактни имена на *-ина*, напр. *добрината*, *дължината*, *леснината*, *празнината*, *светлината*, *топлината*, *тъмнината* и др., гдето почти винаги суфиксът *-ина* предизвиква системно леко отклонение на смисъла в конкретна посока.

Сравнението на българския словен материал със съответните думи в останалите славянски езици показва други своеобразия, изразени в друга продуктивност на разните словообразователни фактори. Така например абстрактни имена на *-ота* в словенски и отчасти в сръбохърватски се свързват синонимично по-често с *-ost*, но и с *-oba*, срв. словен. *dragota* и *dragost*, *malota* и *malost*, *prostota* и *prostost*, *skupota* и *skupost* и под., но и в словен. и срхр. *gnusoba*, *tjeskoba*, словен. *čistoba*, *črnoba*, *gluhoba*, *gniloba*, *lenoba*, *mehkoba*, *mrzloba*, *puščoba*, *resnoba*, *skurnoba*, срхр. *strahoba*.

Това се наблюдава отчасти в чешки и словашки: *běloba*, *hniloba*, *síroba*.

Пак в двата южнославянски езика — сръбохърватски и словенски — суфиксът *-ota* се сменя често при едни и същи думи със смекчения си вариант — суфикс *-otja*, срв. срхр. *bednoća*, *besnoća*, *goloća*, *jasnoća*, *samoća*, *trudnoća*, словен. *kratkoća*, *mehkoća* и др.

В редки, единични случаи полският език заменя застарели абстрактни думи на *-ota* с по-нови образувания на *-otъ* като *dobroć*, *wilgoć* (покрай изчезнала вече *wilgota*) или на *-oga* като *ostroga* вм. *ostrota* в други славянски езици.

В руския език е много често редуването на абстрактните думи на *-ота* със съответните на *-ост*, напр. *беднота* — *бедност* и под. Образованията с *-ота* са по-стари и се пазят повече в диалектите. Заслужава още да се спомене, че ударението при абстрактните думи на *-ота* в руски език в някои случаи има смислоразличителна роля, напр. *доброта*, но *доброта* (цена на предмета) и под.

¹ Обаче *пъстрота* днес има по-широка употреба.

В отделните славянски езици има и други остатъци от абстрактни думи на *-ota*, а понякога и нови форми на *-ota*, неизвестни на българския език. Такива са напр. руските думи: *бедота*, *бледнота*, *длиннота*, *дремота*, *дурнота*, *зевота*, *круглота*, *краснота*, *мелкота*, *рвота*, *тошнота*, *хлопота* и др.¹ украинските *гадота*, *марнопа* и др., белоруските *бормота*, *горкота*, *грызота*, *давкота*, *лихота*, *мелкота*, *раунота* и др. Такива са също полските (обикновено стпол.): *brzykota*, *czsnota*, *cnota*, *duchota*, *arzemota*, *gruzota*, *chrapota*, *chromota*, *chrzypota*, *jednota*, *krzywota*, *takota*, *lichota* (в „Проповеди на св. кръст“), *martwota*, *mrokota*, *pieszczota*, *pluskota*, *podtota*, *próżnota*, *spiekota*, *szczerota*, *szpiągota*, *tesknota*, *zelota*, *zgryzota*, *załota* и др.² В полски език са се употребявали и личните имена *Czarnota*, *Mtodota*, *Prawota*.³ И в чешкия език се срещат думи от разглежданата категория като напр. *drahota*, *hodnota*, *hromota*, *chytrota*, *jednota*, *lakota*, *masnnota*, *zlota*. В сърбохърватския език подобни думи са по-малко, срв. *slaboća*, *strahota*, *trudnoća* и др., но в словенски те са особено много, срв. *blagota*, *brzota*, *debelota*, *divjota*, *aiwota*, *dragota*, *gromota*, *hudota*, *hromota*, *kratkota*, *kratkoća*, *krotkota*, *lakota*, *leskota*, *malota*, *mrakota*, *mrazota*, *mrzlotota*, *mrzota*, *pobota*, *pretota*, *skupota*, *slanota*, *strahota*, *težkota*, *tranota*, *vrednota*, *zlota* и др. Изобщо българският и словенският език имат подчертано предпочитане към абстрактни съществителни с този суфикс. Много от тях са и в основния речников фонд на тия езици.

Съществуват три групи от такива абстрактни имена в български език. Към първата спадат такива, които са безспорно в основния речников фонд. Някои от тях са приели употреба на наречия, като напр. *грехота*, *срамота* и пр. Други положително не са фондови думи, напр. *късота*, *лошота* и пр. Най-сетне има и колеблива група, думите на която се намират в момент на преход от основния речников фонд към речниковия състав или обратно. В този случай обикновено се явяват признаци на известен субективизъм в класификациите на изследвачите. От междуславянските сравнения се вижда не само спецификата на отделните славянски езици, но и общността им по отношение на множество абстрактни думи за стари отдавна известни понятия. Словообразователните връзки на славянските езици, проследени по материал, който се отнася до суфикса *-ota*, са също така много и разнообразно преплетени и сложни, както и съответните фонетични граматични и др. връзки между тях.

XIII

Думите със суфикс *-ina* (*-ина*), които са предимно окситонични, а по-рядко парокситонични в българския език, показват по-слаба степен на абстрактност в сравнение с думите, които имат суфикс

¹ Срв. Грамматика русского языка, Москва, 1952, стр. 251 и сл.

² Както се вижда в старополски, думите с този суфикс са били по-многобройни. Постепенно обаче суфиксът *-ost* е надделял.

³ W. D o g o s z e w s k i, Podstawy gramatyki polskiej, I, стр. 298, 317; J. Ł o ś, Gramatyka polska, стр. 53 и сл.

-ota¹. Те са обикновено трисрични, без представки и се образуват главно от прилагателни имена. Ако се направи опит да се разпределят откъм степен на абстракция, ще се получи следната схема. Към първата група се отнасят думи с подчертано абстрактно значение като напр.: *бъднина, бързина, вещица, добрина, здравина, злина, злочестина, истина, кончина, леснина, младини,² правдини,² празнина, преднина, сетнина, съдбини,² същина, хитрина, човещина* и др.

Към втората група спадат думи на -ина, които показват качество, свързано предимно с понятието за пространствена и обемна измеримост, напр. *величина, висина, височина, големина, глъбина, дебелина, дълбочина, дължина, кривина, низина, осмина (=една осма), средина, теснина, тлъстина, ширина, широчина* и др.

Към тази група могат да се причислят и думи със значение на цвят или вид и свойство на материя, ако и те да клоият повече към следната, трета категория думи, която е свързана с по-значителна семантична конкретизация. Тук биха се подредили думите: *белина, гадина, грапавина, живина, коравина, лъскавина, пъстрина, сивина, синевина, синина, руменина, червенина*. Най-сетне в последната група могат да бъдат поставени такива думи, главно за означение на атмосферни явления и свойства, но и за вкусови възприятия и локални представи, при които проличава забележима отсенка на конкретност, напр. *виделина, ведрина, година, горещина, горчицина, дрезгавина, зимнина, кръвнина, лютивина, мазнина, междина, мрачина, новина, равнина, развалина, родина, роднина, светлина, слабина, средина, сладина, старина* (с няколко значения), *стръмнина, студенина, суровина, сърцевина, тежина, тишина, топлина, тъмнина, хладина* и др. Тук спадат и редица числителни имена като *двамина, десетина, осмина* и под. Думата *родина* има старо локално значение.

От първата група към основния речников фонд на общонационалния български език принадлежат според мене думите: *бързина, добрина, злина, истина, леснина, младини,³ правдини, старини,³ хитрина*. По-присъщи са само на литературния език останалите думи от тази група. Затова те клоият и към останалата част на състава, или най-малко могат да се причислят към колебливите, напр. *бъднина, татковина* и др.

Същия характер притежават и думите от втората група, които означават предимно цветове. Що се касае до третата група, там по-голяма част от думите влизат в основния речников фонд. Изключение правят според мене *ведрина* (в поетична употреба), *кръвнина* (диал.), *междина, средина, студенина, суровина, хладича* и др.

Думата *дружина*, която е в основния речников фонд, има характер на сборно понятие и е доста конкретизирана.

¹ А. Теодоров-Балан в Нова българска граматика (София, 1940 стр. 135) приписва на думите с -ина предметно абстрактно съдържание, за разлика от думите на -ота, които имали идейно абстрактно значение.

² Тези думи се употребяват сега само в мн. число.

³ Срв. на *младини, на старини*.

Преобладаващата част от думите на *-ина* са стари. Някои от тях в български са вече загубени (срв. напр. *гиздаина* у Л. Каравелов). В българския език те не съдържат експресивни елементи, нито означават действие, както в някои други славянски езици (срв. по-долу). Те са предимно в литературна употреба. Съдържанието им става причина често да се противопоставят, напр. *ведрина*, *светлина* — *тъмнина*, *мрачина*, *добрина* — *злина*, *горещина* — *хладина*, *студенина*, *младина* — *старина*, *горчивина* — *сладина* и др.

Сравнението с другите славянски езици по отношение на абстрактните думи на *-ина* е доста интересно, защото показва, че българският език има богат запас от такива думи, а освен това, че останалите славянски езици притежават други абстрактни думи със същия суфикс. И тук е потвърдено както единството, така и своеобразието на езиците от славянското езиково семейство.

За забелязване е, че днес общославянските думи на *-ина* са малко и са с разколебано абстрактно, а нерядко и с променено значение в отделни славянски езици, срв. *година* (в бълг., пол., чеш.), *новина* (бълг., срхр. ми. ч., чеш. и пр.), *родина* (в бълг., рус., срхр. и западнославянски).

Югоизточнославянска принадлежност имат думите от категорията на най-абстрактните: *добрина*, *истина*, *старина* (срв. рус. *добрина*, срхр. *добрина*; рус. укр. брус. *истина*, срхр. *истина*; рус. укр. б. рус. *старина*). Южнославянска принадлежност имат по-голяма част от думите на *-ина*. Но често следите им не личат в словенския език. Тук спадат: *бързина*, *вещина*, *годишника*, *злина*, *младина*, *празнина*, *съдбини*, *същина*, *тежина*, *топлина*, *тъмнина*, *хитрина*. Съвпадеж на български с чешки думи се среща в няколко случая, срв. *младина*, чеш. *mladina*, *светлина*, чеш. *světlna* (лъч), *тишина*, чеш. *tišina* и др. Само български са думите: *бъднина*, *здравина*, *леснина*, *правдини*, *преднина*, *роднина*, *сетнина* и др.

От направената съпоставка на думи със суф. *-ина* (*-ина*) в български език, които имат абстрактно, а понякога и разколебано абстрактно значение, с подобни думи в другите славянски езици се вижда, че думите, присъщи на основния речников фонд на общонационалния български език и на неговата литературна обработка, са предимно южнославянски по употреба или още по-точно българско-сърбохърватски. Те отсъствуват с редки изключения дори и в източнославянски, но понякога изнеоада сходството със чешки език. Затова пък има в източнославянски други абстрактни думи, неизвестни на българския език със същия суфикс, като напр. *близина*, *босина*, *быстрина*, *гнилятина*, *гущина*, *давнина*, *жесточина*, *занапраслина*, *кислятина*, *краснина*, *крепчина*, *круглина*, *кругловина*, *легчина*, *малина*, *меньшина*, *мокрина*, *особина*, *первина*, *першина*, *площина*, *подлятина*, *пошлятина*, *прямина*, *рсллина*, *рыжина*, *седина*, *скорина* и други вече остарели, като напр. *козина*, *круглина*, *прямина* и под.¹

¹ Срв. Грамматика русского языка, стр. 253.

В полския език има по-малко думи с този суфикс, и те са образувани предимно от съществителни с окончание *-nie*, *-cie* и със значение на дълготрайно и неприятно действие, срв. *dtubanina*, *koranina*, *tomanina*, *oranina*, *siekanina*, *tkanina*, *zebranina* и под. Освен тях редица други думи имат сборно или друго значение¹ като *druzyna*, *dziedzina*, *glębina*, *godzina*, *gościna*, *odrobina* и др. Образованите от прилагателни имена думи като *cieśnina*, *gardzina*, *grubina*, *mokrzyzna*, *powina*, *puścina*, *równina*, *szerzyna*, *trzecina*, или от глаголни като *kończyna* имат съответници, както бе посочено, отчасти в южнославянски и руски, отчасти само в руския език. На полските дейни абстрактни имена със суфикс *-ina* отговарят в български думи със суфикс *-ица*, както ще се изтъкне по-долу.

В чешкия език разглежданите думи са добре застъпени, напр. *cizina*, *domovina*, *dějiny*, *chudina* (бедни хора), *klubina*, *menšina*, *mořina*, *novina*, *němčina*, *osmina* (числит.), *otčina*, *rodina*, *sědina*, *surovina*, *většina*, *zelenina* и др.²

В сърбохърватския език се срещат най-много съответствия на българските думи, включително и на онези, които са развили конкретен оттенък в значението си. И въпреки това в сърбохърватски няма формални съответствия на българските думи *виделина*, *големина*, *горещина*, *грапавина*, *лъскавина*, *мазнина*, *мрачина*, *правдини*, *преднина*, *пъстрина*, *руменина*, *сетнина*, *синевина*, *студенина*, *суровина*, *теснина*, *яснина* и др. Обратно думи от този тип, които в българския език не се срещат, в сърбохърватски са малко, срв. *голотина*, *даљина*, *маглуштина*, *немаштина*, *родбина*, *светковина*, *сиротиња*, *честина* и др.

Абстрактните думи на *-ина* се дублират семантично с думи на *-ост*, напр. бълг. *злина* — *злост*, *истина* — *истинност*, *младина* — *младост*, *сбъцина* — *сбъчност*, *хитрина* — *хитрост*. Касае се, както се вижда и от примерите, за различна по степен синонимична изравненост и продуктивност. В по-редки случаи в ролята на синоними се явяват и думи със суфикс *-ота*, напр. бълг. *добрина* — *доброта*, *леснина* — *леснота*, *празнина* — *празнота* и под. Без синоними от същия корен остават думите: *бързина*, *величина*, *вещина*, *големина*, *горещина*, *година*, *гльбина*, *далечина*, *дебелина*, *здравина*, *злочестина*, *кончина*, *кръвнина*, *мазнина*, *мърцина*, *осмина*, *преднина*, *родина*, *роднина*, *руменина*, *синевина*, *студенина*, *сърцевина*, *тишина*, *хладина*, *хладовина* и др. Това свидетелствува за тяхната семантична изразителност.

XIV

Думи с абстрактно съдържание със суф. *-stina* (*-ицина* < *ск + ина*, *-овщина*) има не особено много в българския език. Това са предимно нови думи, многосрични от ж. р., произведени от прилагателни имена и, с изключение на думата *човещинá*, не са окситонични. Пак с изключение на споменатата дума и донякъде на *сватов-*

¹ Срв. Н. Gaertner, Gramatyka, стр. 270: *urodziny*, *zarczynu* за обреди и *przeprosiny* за тържествено действие.

² Срв. Фг. Trávniček, Mluvnice I, стр. 294, 304 и сл.

щина и юнащина, всинки останали имат пейоративно значение, наименуват битови прояви и идейни насоки, които заслужават порицание, срв. напр. *арнаутищина, бесовищина, вандалщина, вироглавищина, гламавищина, груповищина, диващина, дяволщина, животинищина, идиотищина, къопавищина, неразбранищина, простащина, пущина, сватовищина, свинщина, скотищина, хулиганищина, царщина, юнащина* и др.

Ако се съди по дълбоко народния, т. е. по общоупотребителния характер на някои от тези думи, би трябвало да се причислят към основния речников фонд на българския език следните: *диващина, простащина, пущина, сватовищина, свинщина, човещина*, но особено *пущина* и *сватовищина*. Останалите засега са или колебливи между фонда и състава, като напр. *беловищина, гламавищина, дяволщина, юнащина* и др., или спадат към речниковия състав на езика, като напр. *будалщина, безумищина, витийщина, къопавищина, кривогледщина, магарещина, улавщина, царщина* и др. Към състава се причисляват и редица заемки или думи, по-често само в литературна употреба, като напр. *груповищина*,¹ *вандалщина, казънщина*,¹ *партизанищина, сръбщина* и под., от които поне първата има изгледи да премине и в основния речников фонд поради зачестилата ѝ употреба. Суфиксът *-щина* има продуктивност; с него от всяко презиме може да се образува дума — символ на презрително качество, срв. *семковщина, филовщина* и под.

Диалектите имат по-голямо предпочитане към думи с този суфикс, които са обикновени и подчертано експресивни (срв. *гръщина, турищина* и др.).

Някои от тях думи в българския език имат синонимни връзки с думи на *-ство*, напр. *сватовищина* и *сватовство, свинщина* и *свинство, скотищина* и *скотство* и др.

При сравнение на българския материал със съответния нему в другите славянски езици се установява, че най-често абстрактни думи на *-ština* се срещат в руския и отчасти в чешкия език. Известни са руските думи: *авакумовищина, аракчевищина, атаманищина, барщина, безделовищина, белогвардейщина, беззаконщина, беспоповищина, безжалковщина, бесовищина, богатырщина, груповищина, гетманищина, декаденщина, дявольщина, заседателщина, казёнщина, иностранщина, материщина, неправищина, нитерщина, нелегалщина, обезьянищина, панищина, партизанищина, тарабарщина, татарщина, хлестаковщина, чертовщина* и др.² В чешкия език такива думи имат определена сфера на значение, обусловено от суфикса, което се вижда от следните примери: *bulharština, čeština, francouzština, polština, ruština, slovenština* и пр.³

В сърбохърватския език такива думи са по-малко, срв. *скупщина, штокавщина, чакавщина*, обикновено с по-конкретен смисъл. Тук думите от тоя тип имат по-често суфикс *-ство* (срв.

¹ От руски език.

² Срв. Грамматика руского языка, стр. 253 сл. Вж. там на стр. 254 предимно диал. форми със суф. *-льщина*.

³ Срв. Fr. Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny, I, стр. 294.

вандалство, дивляштво, простаство) или чуждия суфикс *-изм* (срв. *идиотизам*).

XV

Със суф. *-znъ (-znь)* още в старобългарския език са се образували абстрактни думи, чиито брой обаче не е бил голям. Следи от такива образувания има предимно в севернославянските езици, срв. рус. *болезнь, боязнь, жизнь, казнь, кознь*,¹ пол. *bojaźń, kaźń, przujaźń*,² чеш. *bázeň < bázn < bojazně, kázeň*³ и пр. В български *боязнь* и *кознь* са русизми. Те са думи от лексикалния състав.

По-широко разпространение е добил суфиксът *-izna (-изна)* в полския език, а оттам е проникнал и в украински, белоруски и руски. Често пъти той придава на думите значение на цвят, напр. пол. *bielizna* (първоначално *бял цвят, белота*), срв. и рус. *белизна*, пол. *siwizna, szarżuzna* и т. н.; но срв. и пол. *golizna, drożuzna, dorowizna, mężczyzna, obczyzna, sirowizna, włoszczyzna* и др.⁴ В руски освен *белизна* се срещат още *голизна, голубизна, дешевизна, драговизна, желтизна, левизна, новизна, отчизна, прямизна, редизна* и др., при все че този тип на абстрактни съществителни е непродуктивен.⁵

XVI

В българския език са известни три категории многосрични думи от ж. р. със суфикс *-(н)ица [-(н)ица]*. Към първата категория спадат предимно префиксирани, често новообразувани от стари славянски корени, думи на *-ица* с абстрактно значение, като напр. *безвкусица, беззънатица, безработица, безредица, безсънатица, безценица, измислици, междуособици, наздравици, нелепици, неуредици, оскъдници, преживелици, приумици, последици, смесици* и др. В тях се съдържа и експресивен тон, когато означават недостатък, лишние или изобщо отрипателна страна на действителността. Част от тях имат синоними със суф. *-ие*: *безкусие, безредие* и пр. Към втората категория се отнасят думи с по-конкретен оттенък на значение, напр. *върволица, девица, десница* (не дясна ръка, а дясна политическа групировка), *кихавици, кривулици, левици, плесници, петици, пословици, редици* и под. Третата категория съдържа думи на *-ници* за означение на действие, обикновено извършено шумно, повторително и с неприятен резултат. Затова и тези думи притежават експресивен тон, напр. *бутаници, бяганици, гоненици, караници, разтаканици, траканици, тропаници, тупаници, тѣпканици, тѣрканици, чуканици* и др. Тук синоними са съответните отглаголни

¹ Срв. В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва, 1947, стр. 98.

² W. Doroszewski, *Podstawy*, стр. 286.

³ Срв. Fr. Trávníček, *Mluvnice*, I, стр. 326.

⁴ Срв. W. Doroszewski, *Podstawy*, стр. 299 сл.; H. Gaertner, *Gramatyka*, стр. 270.

⁵ Срв. *Грамматика русского языка*, стр. 253; *Современный русский язык*; *Морфология*, Москва, 1952, стр. 117—122.

съществителни *бутане, бягане, викане, гонене* и т. н. Думите от тази група имат обикновено разговорен характер.

Към основния речников фонд на общонационалния език, но повече в литературна употреба, клонят следните думи с абстрактно значение: *безработица, безредица, безсъница, безценица* (в изрече на *безценица*), *измислица, междуособица, наздравица, неуредица, преживелица*. По-подчертан разговорен характер носи думата *наздравица*. Останалите, а особено *безвкусица, безмислица, безпътица, нелепица, оскъдица, последица, приумица* са твърде книжни, а някои и заети от руски само в книжовния език.

Както съответните синоними със суфикс *-ие*, и думите на *-ица* с префикс *без-* или с отрицание *не-* са образувани като книжни форми по гръцки образец (срв. *безсъние* — *безсъница, безкусие* — *безкусица* и под.).

Ако се направи сравнение между българските думи с абстрактно значение и със суф. *-ица* и съответните думи в останалите славянски езици, ще се установи, че в западнославянски подобни словообразователни образци са много редки. В полския език наистина има думи като *gospńca, góźńca, tańetńca*, но те са малко и са от други корени. Само думите *безкусица, безмислица, безработица, безсъница, наздравица, нелепица* и *неуредица* имат днес успоредица в руския език, защото повече от тях са приети в български от руски. Думата *наздравица* се среща още в украински, белоруски, сърбохърватски и словенски. Прави впечатление, че някои изследвачи на руското словообразуване дори не споменават за абстрактни имена на *-ица*, въпреки че в руския език има и такива думи и то доста, които не се срещат в българския език, иначе богат с подобни образувания (срв. рус. *безводица, безголовица, безделица, безхлебица, бестолковица, бесторговица, недълница* [диал. = безсмыслеца], *невидница, неудобница, несуразица, несенитница, особица, остылица, постылица, путаница, разлица, суразица, удобница* и под.¹) Някои от тях са по-нови думи. Сърбохърватският език се съгласува с българския при някои книжни думи като *безпътица, междуособица, оскъдица, последица* и макар да притежава други думи на *-ица* като *безумица, распутица* и пр., общо взето показва по-малко подобни елементи от българския език. Същото може да се каже и за словенския език. Само български са абстрактните думи: *безработица, безредица, безценица, преживелица, приумица* и др.

Във втората категория думи с по-конкретно значение, част от които като *девица, десница, левица, пословица* имат стар общославянски характер, преобладават пак само български думи.

Третата група съдържа думи за израз на действие, на които в останалите славянски езици отговарят думи със суф. *-ие*.

XVII

В славянските езици най-разпространени думи за отвлечени понятия са онези, които се образуват от качествени или относителни

¹ Срв. Грамматика руского языка, стр. 256.

прилагателни със суфикса *-ost* (*-ост*) и много рядко с *-est* (*-ест*). Въпреки че етимологическата и морфологична анализа на суфиксите не е задача на това изследване, може да се приеме за най-вероятно, че *-ost* се дължи на контаминация между суф. *-ota* и *-stb* (напр. във *власт*, *страст* и под.). Функционално-семантичната близост на тези суфикси подкрепя това предположение, а освен това контаминацията като процес е доказана в областта на суфиксацията и в други случаи (срв. *-ба* в контаминация с *-тва* дава *-тба* в чешки език¹). Много от думите на тази категория имат производни суфикси *-ност* и *-мост*, особено в руския език, срв. бълг. *местимост*, *възпитаност*, *внушаемост*. Продуктивността на този словообразователен тип се поддържа и днес, особено в чуждици от обществено-политическата и производствена лексика като *активност*, *партийност*, *плановост*, *принципност*, *продуктивност* и мн. др. Затова и някои смятат, че семантичната характеристика на този суфикс е вече типизирана и не подлежи на колебания². Думите на *-ост* в българския език могат да бъдат разнообразни откъм брой на сричките — от едносрични като *злост* до шестсрични като *неопределеност*. Седемсричните са рядкост.

Суфиксът *-ост* придава на думите значение на вътрешно качество, обносно, пространствени и временни отношения.³ Често е свързането на тези съществителни с отрицанието *не-*, напр. *непоколебимост*, *непринуденост*, *несправедливост* или с представка *без-*, напр. *безопасност*, *безпристрастност*, *безсърдечност* и т. н.

Към основния речников фонд на литературния български език могат да се смятат думите: *бедност*, *безкрайност*, *благодарност*, *близост*, *болест*, *важност*, *вечност*, *външност*, *вярност*, *глупост*, *гордост*, *готовност*, *(не)зависимост*, *искреност*, *лудост*, *мекост*, *милост*, *младост*, *мъдрост*, *наивност*, *народност*, *нежност*, *общност*, *опасност*, *опитност*, *особеност*, *пакост*, *признателност*, *(не)уприятност*, *радост*, *решителност*, *скорост*, *слабост*, *смелост*, *справедливост*, *старост*, *същност*, *твърдост*, *трудност*, *хитрост*, *хубост*⁴, *честност* и др. Особено стабилни са тук старите общонародни думи: *болест*, *лудост*, *милост*, *младост*, *пакост*, *радост*, *слабост*, *старост*, *хитрост*, *хубост*, *честност* и др. Преобладаващата част от думите на *-ост* спада към речниковия състав. Едва ли може да има съмнение, че такива са напр. думи като *ведрост*, *вещтаеност*, *греховност*, *гладкост*, *злост*, *значимост*, *истинност*, *мисловност*, *приличност*, *свидливост*, *сетивност*, *чудовищност*, *язвителност* и др. Съмнение обаче може да съществува, що се касае до третата категория думи, наречени вече временно колебливи по отношение на своето място в лексиката. Такива са напр.: *давност*, *деловитост*, *дребнавост*, *игривост*, *леност*, *низост*, *пищност*, *самодейност*, *самотност*, *солидарност*, *тайнственост*, *угнетеност*, *условност*, *усърдност*,

¹ Срв. Fr. Trávníček, *Mluvnice*, I, стр. 325.

² Срв. Современный русский язык, Морфология, стр. 118.

³ За думата *вътрешност* може да се изтъкне и значение на сборност.

⁴ Стара заемка.

или чуждици като *абстрактност, елегантност, експедитивност, оперативност* и пр.¹ От тази категория се откъсват поради засилена употреба и могат да преминат към фонда думи като *бдителност* и др.

Въпреки че голяма част от думите на *-ост* имат отвличен, книжен характер, някои са конкретизирани, напр. *крепост, личност, местност, растителност, собственост, течност* и др. И при тях има колебливи, тънко отсенени възможности за градация откъм степен на абстракция. Много от фондовите думи имат и мн. число, но употребата им по отношение на числата е твърде неустановена. Така има думи като *слабост*, еднакво употребявана и в единствено и в множествено число, докато *народност* е повече в единствено число, а *глухост* е със засилена употреба в множествено число. Появата на множествено число от тях думи е свързана с тяхната почетна функция и с известна конкретизация. Синонимно те се свързват с думи на *-ота, -ина, -ие* и др., срв. *бедност — беднота, ведрост — ведрина, хитрост — хитрина, приличност — приличие* и пр. Някои връзки от този вид вече бяха изтъкнати при предишния материал.

Сравнението на думите от основния речников фонд с тоя суфикс от лексиката на останалите славянски езици показва, че повечето от тях са стари и продължават своето активно съществуване в цялата славянска езикова група (срв. *младост, радост, слабост, старост, хитрост* и пр.). Някои различия от по-късно време се дължат на своеобразните вътрешни закони на развитие, които предизвикват диференциация, най-типичното в която е честата намеса на синонимиката. Сравнението на български с полски показва между друго редица такива разлики като напр. бълг. *чистота* — пол. *czystość*, бълг. *единство* — пол. *jedność* или бълг. *хубост* — пол. *piękność, ładność*, бълг. *опасност* — пол. *niebezpieczeństwo*, бълг. *милост* — пол. *litość*, бълг. *благодарност* — пол. *podziękowanie* и т. н. Все пак общо взето диференциацията засяга повече нефондови думи. Затова би могло да се каже, че славянските езици се свързват добре по отношение на този суфикс, който е твърде обикнат, особено в севернославянски, гдето съществува и голяма пълнота в синонимиката, в която участва този суфикс.

Думите от основния речников фонд на българския език намират обикновено пълни съответствия в руски, откъдето някои от тях са заети, и в другите южнославянски езици. Само българска и сърбохърватска е думата *хубост*. От друга страна западнославянските езици притежават доста думи от тоя тип, които не се срещат в български, срв. чеш. *hanebnost, marnost, pečlivost, pracovitost, rychlost* и др.², пол. *chciwość, jedność, jesztność, lubość, łączność, próżność, stateczność, twórczość, zazdrość*, стпол. *żadość* и др.³

¹ Едни от тях като *деловитост, самодейност* се доближават до основния речников фонд, а други като *тайнственост* се отдалечават.

² Срв. Fr. Trávniček, Mluvnice, I, стр. 285.

³ Срв. J. Łoś, Gramatyka polska, II, стр. 99; H. Gaertner, Gramatyka, стр. 260 и сл.

Като вариант на суф. *-ост* се явява *-ест* в думите *прелест*, *свежест* и под. с доста подчертан литературен характер. В руския език по този начин от прилагателни и особено причастия (срв. *живучесть* и др.) се образуват редица отвлечени съществителни.

XVIII

Думите, образувани с продуктивния суфикс *-ство (-ство)* и с производните *-овство*, *-енство*, *-ничество*, *-телство*, криват в себе си прилагателни, съществителни и причастия. Те могат да бъдат от двусрични до петосрични, с акцентуван или неакцентуван суфикс. Често и те имат форма за множествено число, както бе изтъкнато при думите на *-ост*. В българския език се срещат доста русизми от този тип и това са думи, съставени под влияние на чуждоезичен образец. По-голяма част от тях са в книжна, научна употреба и не са проникнали още в основния речников фонд. Към него биха могли да бъдат отнесени думи като *богатство*, *братство*, *геройство*, *господство*, *единство*, *качество*, *количество*, *малцинство*, *множество*, *мнозинство*, *недоволство*, *общество*, *пиянство*, *производство*, *първенство*, *празненство*, *робство*, *родство*, *ръководство*, *семејство*, *средство*, *старшинство*, *строителство*, *съседство*, *същество*, *тържество*, *убийство*, *упорство*, *удобство*, *християнство*, *човечество*, *чувство* и др. Ясно личи обаче категория от думи като *общество*, *семејство*, *християнство*, *човечество*, които заедно с други като *гражданство*, *дружество*, *духовенство*, *министерство*, *правителство*, *царство* и пр. означават по-конкретни групови, количествени понятия. Останалите служат за означение на състояние, дейност, социално положение, идейна насока. Във всички славянски езици се употребява още старата дума от основния речников фонд *лекарство* с много конкретно значение на средство за лекуване.¹ Синонимните връзки на тази категория думи по отношение на словообразуването са доста ограничени, почти само в областта на отглаголните съществителни (напр. *убийство* — *убиване*) и рядко в областта на думи с други суфикси, срв. *геройство* — *героизъм* — *героичност*, *лакомство* — *лакомия*, *робство* — *робия*, *звярство* — *зверщина*, *нехайство* — *нехайност*, *(по) същество* — *(по) същина*. Някои от думите на *-ство* имат само словообразователни синоними с чужд суфикс, срв. *адвокатство* — *адвокатура*, *овчарство* — *овчарлък* и пр.

Не принадлежат към фонда думи като следните: *вдовство*, *воинство*, *девство*, *естество*, *измамничество*, *съвместителство*, *чудачество* и под., но колеблив характер може да се открие в *авторство*, *варварство*, *детство*, *достойнство*, *доказателство*, *зверство*, *злорадство*, *коварство*, *късогледство*, *майчинство*, *нехайство*, *обстоятелство*, *разточителство*, *свойство*, *ударничество*, и пр. Думи като *братство* подобно на *дружба* имат хибриден характер по отношение на абстрактно и конкретно в значението си. Само с абстрактното си значение те спадат във фонда.

¹ Има и други, значително конкретизирани думи като *вещество*, *свидетелство*, *същество*.

Много от думите с този суфикс, които влизат в основния речников фонд на българския език, както и доста от останалите, са общи на всички славянски езици. Това доказва старото и днешно славянско езиково единство, но не изключва и наличността на специфично развитие на отделните славянски езици. Така покрай руско-българските успоредици, които се дължат на руско влияние (срв. *качество*, *тържество* и пр.), наблюдават се и различия между български и другите южнославянски езици (срв. срхр. *количина* — бълг. *количество*, но *dejstvo* — бълг. *действие*, словен. *kolikost* — бълг. *количество*, *повeljstvo* — бълг. *повеля* или *повеление*; за редица думи като *качество*, *общество*, *семејство* в двата южнославянски езика има само синоними). Западнославянските езици притежават доста думи от този словообразователен тип, които не са познати на българския, а дори и на другите славянски езици (срв. пол. *kłamstwo*, *śledztwo*, *zdzierstwo*¹ и мн. др.). В някои от тях съществуват и други особености, които тук заслужава да се изтъкнат. Така например в полския език има думи на *-owstwo* със значение на роднинска двойност, чифтност, като *stryjowstwo*, *wujowstwo* и др. Интересно е, че ако и емоционално неутрален, този суфикс е използван често от някои полски писатели в миналото за класови цели, за да се придаде на съответната дума влошено съдържание. Така са били употребявани от буржоазната класа думи като *chłopsstwo* (селячество) и *prusactwo*². В езика на по-младото поколение поляци думи като *jestestwo* и др. притежават явно изкуствен и отживял характер.

XIX

Успоредица на думите със суфикс *-ство*, особено по отношение на онези, които са преведени от старогръцки или съчинени по чужд образец, съставят и думите с неакцентувания суфикс *-ие* (*-ие*, *-е*, *-ние*, *-тие* и контаминирания *-ствие*). Думите от тази словообразователна група са от двусрични до шестсрични. Най-често те са образувани от страдателни причастия, но доста много съдържат и прилагателни, и глаголи. Някои от тях като *заведение*, *погребение*, *обединение*, *съчинение* и др. са и конкретизувани. Общото значение на абстрактните съществителни с този суфикс е действие, резултат от действие и състояние. Тук принадлежат много научни понятия, които са преминали от руски в български: *възприятие*, *мнение*, *понятие*, *съзнание* и др. Твърде чести са сложните думи, образувани с представки *без-*, *въз-*, *о-*, *об-*, *раз-* и пр. като *безплодие*, *въздействие*, *освобождение*, *обяснение*, *разоръжение* и под. Редица сложни думи съдържат като пръв елемент основата *благо-*, срв. *благодеяние*, *благополучие* и пр.

Към основния фонд могат да бъдат причислени такива думи като *веселие*, *впечатление*, *внимание*, *възпитание*, *възражение*, *движение*, *действие*, *затъмнение*, *здраве*, *значение*, *знание*, *изве-*

¹ Срв. J. Łoś, Gramatyka polska, стр. 55.

² Срв. H. Gaertner, Gramatyka, стр. 254.

стие, извинение, мъчение, настроение, обещание, обвинение, обучение, обяснение, поздравление, положение, примирие, преобразование, престъпление, развитие, разнообразие, разоръжение, спокойствие, страдание, съжаление, съзнание, съмнение, съревнование, търпение, указание, условие, участие, щастие и др., но пълна жизненост имат особено някои от тях като действие, здраве, значение, положение, търпение и др. Половината от думите в основния фонд имат употреба в множествено число (срв. действия, известия, обяснения, обещания, обвинения, съмнения, съжаления и пр.). Думите на -ие имат синоними на -ба (веселие — веселба), на -ост (внимание — внимателност, разнообразие — разнообразност), на -ой (развитие — развой), или отглаголни съществителни (поздравление — поздрав — поздравяване).

В речниковия състав се намират думи като бдение, видение, безвластие, безвремие, безчовечие, достояние, дружелюбие, злоезичие, олицетворение, падение, прение и др. под. Като колебливи и преходни могат да бъдат смятани в днешния етап от развоя на българския език: безделие, високомерие, дълголетие, изтезание, лекомислие, милосърдие, обезщетение, отражение, своеволие, явление и др.

Думата представление в значение на представа е архаична, а в значение на спектакъл е активна и общопозната. И при дума с този суфикс българо-руското съгласуване изпква добре (срв. величие, равнодушие, усърдие и др. под.). Другите два южнославянски езика — сърбохърватският и словенският — често нарушават единството в това отношение (срв. бълг. действие — срхр. и слов. *dejstvo*, бълг. положение, срхр. *положај*, бълг. внимание — слов. *vnemljivost*, бълг. търпение — срхр. *trpeж*, бълг. настроение — срхр. *настрој*, бълг. развитие, развой — срхр. *развитак* и пр.). В полския език съществителни от този тип са доста и много от тях изразяват най-жизнени понятия, срв. *życie* (живот), *szczęście* и др.

Контаминацията на суфиксите -ство и -ије създава -ствоје, който вследствие на фонетични причини добива в чешкия език вида -ství и -ství и придава на съответните думи значение на господаруване, държавна власт, а понякога и на професия, както и на самото място на нейното изпълняване (срв. *čestství, otcovství, knížeství, křesťovství* и др.¹).

Западнославянските езици, както и при другите суфикси, показват по-голяма обособеност в използването на стара и нова синонимика. Така в полския език на бълг. *освобождение* отговаря *wyzwolenie*, на *разнообразие* — *rozmaitość*, на *разоръжение* — *rozbrojenie*, на *страдание* — *cierpienie*, на *съмнение* — *wątpienie* и т. н.

Много от думите, които се числят в тази словообразователна категория, имат засилена употреба в новата българска обществено-политическа лексика. Така например твърде чести са: *благоденствие, благосъстояние, възражение, въодушевление, доверие, заседание*.

¹ Фг. Trávniček, Mlavnice, I, стр. 273, 274.

звание, миролюбие, напрежение, обещание, обращение, постановление, противоречие, събрание, съвещание, съображение, съревнование, състояние, твърдение, удобрение и мн. др.

XX

Със суфикс *-ište (-ище)*, който в южнославянските и източнославянски езици има локална функция, се образуват няколко думи за отвлечени понятия с ясен произход от предишни конкретни понятия. Това са многосричните, с неакцентуван суфикс думи, употребявани и в множествено число, като *гледище, зрелище, поприще, равнище* (в смисъл на фр. дума *nivo*), *становище*. Всичките са книжни думи, но все пак между тях *зрелище* е придобила конкретно значение, а *поприще* се чувствава като архаична и изкуствена.

Изгледите за бъдещо назлизане в основния речников фонд на литературния език имат думите *гледище, равнище* и *становище*.

Тази категория думи с абстрактно значение е позната в югоизточните славянски езици, като в някои от тях, напр. словенски, се срещат и синоними със същия суфикс (срв. *smatrališče* вм. *гледище*). В западнославянските езици тя е оставила само формални следи, защото съществува чешка дума *hleaište* и старополска *stanowiszcze*, но в конкретен смисъл за означение на мястото, от където се гледа или където се застава. Съответните синоними с абстрактно значение имат вече характерния за западнославянските езици суфикс *-isko* (чеш. *hledisko* и *stanowisko*, пол. *stanowisko* с по-друго, ново значение). В полския език има и други думи от този тип, като напр. *zjawisko, przezwiisko* и пр.

XXI

От групата на думи, образувани от глагол и суф. *-ialo (-ило)* със значение на средство, инструмент за извършване на действие, като напр. *белило, возило* (у Ал. Теодоров-Балан), *кръжило, мастило, косило, синило, цедило, червило, чернило* и др., се отделят няколко за отвлечени понятия в българския език и донякъде и в другите южнославянски езици. Те са: *мървило, папило* от новогръцки корен (главно в мн. число *папила*), *плашило, правило, светило*. По-настрана стои *котило* поради своя жаргонен характер. Но и думата *плашило* не е лишена от такава отсенка, а в *светило* изпъква ироничен емоционален елемент, който в други славянски езици се наблюдава и при конкретните съществителни имена от този словообразователен тип.¹

Истинска абстрактна дума, и то доста употребителна, е само думата *мървило*, синоним на *мъртвост, мъртвина, мъртвота*, но и в нея, както и в синонимите ѝ, има признаци на архаичност, непродуктивност на словообразователните елементи (с изключение на *мъртвост*), изкуственост.

¹ Срв. напр. за полски J. Łoś, *Gramatyka polska*, стр. 49; H. Gaertner, *Gramatyka*, стр. 279.

В сърбохърватски и словенски думата съществува и означава „летаргия“. В тях се срещат и думи *светило* и *плашило*, но в [конкретно значение, а вм. *патило* в сърбохърватски и словенски се явява *патиња* (*patnja*).

Със суфикс *-ель* (*-ел*) са образувани думи като книжовната поетическа *гибел* и разговорно-диалектната *въртел*, но и двете са въвн от основния речников фонд. Първата е напълно абстрактна, а втората изразява действие. Интересно е, че *гибел* се среща днес само в източнославянски и български, а *въртел* е новообразование в български език.

XXII

Със суф. *-нь*, *-ень* (*-н*, *-ен*) се образуват думите *дан* и *есен*. Втората е доста конкретизирана и се числи в основния речников фонд на всички славянски езици.

Със суф. *-сьн* (*-сн*, *-сен*) се образуват думите *басня* и *песен*. Втората също като *есен* е доста конкретизирана и принадлежи към основния речников фонд на всички славянски езици (в източнославянски с аналогично изменен в края суфикс, рус. *песнь* и *песня*, укр. *пісня*).

XXIII

В българския език са доста чести абстрактните думи със суфикс *-їя* (*-ия*, *-отия*), образувани от прилагателни, глаголи, а дори и от възклицания, като напр. *скъпотия*, *бъркотия*, *олелия* и пр. Това са многосрични думи от женски род с ударение върху първия звук на суфикса, който показва голяма продуктивност и обикновено придава на думите разговорно емоционален характер. Може би поради тази причина граматичите досега са ги пренебрегвали, разбира се, без да имат особено право за това. Не е малък броят на тези думи, най-употребителните от които ще бъдат посочени тук, а именно: *бащиния*, *благословия*, *беднотия*, *босотия*, *бъркотия*, *гиздосия*, *гладия*, *грозотия*, *гнусотия*, *голотия*, *дандания*, *дивотия*, *егтиния*, *залисия*, *лакомия*, *леснотия*, *лошотия*, *лудория*, *магария*, *маистория*, *меретия*, *мъчнотия*, *мърсотия*, *немотия*, *нечистотия*, *неразбория*, *олелия*, *оправия*, *проклетия*, *просия*, *простотия*, *пустотия*, *прокопсия*, *поразия*, *разправия*, *робия*, *самотия*, *скъпия*, *скъпотия*, *скръндзотия*, *сиромашия*, *слободия*, *смахория*, *страхотия*, *срамотия*, *теснотия*, *тупурдия*, *ужасия*, *шарения*, *шарлатания*, *шикани*, *шмекерия*, *щуротия*, *шашкъния* и др. Някои от тях са значително конкретизирани като *бащиния*, *благословия*, *беднотия*, *гиздосия*, *грозотия*, *мърсотия*, *нечистотия*, *просия*, *търгозия*, *шарения* и под. Други са близки до жаргонна употреба, като *дребулия*, *щуротия*, *слободия*, *шашкъния* и др.

Относно произхода на този по-оригинален суфикс изглежда правдоподобно мнението на Воидрак¹, че шо се отнася до думите

¹ Срв. W. V o n d r á k, Vergl. Grammatik der slavischen Sprachen², Bd. II, Wien, 1928, стр. 513.

в словенския език, те са повлияни често от немски думи със суф. *-te, -ei* (срв. *opati ja* — нем. *Abtei, noretija* — нем. *Narretei*), а оттам и словен. *županja, pisarija* и др. Ако и да има напълно славянски думи с този суфикс като напр. *ладия, съдия, мълния, носия, светия*, или мн. ч. *явления, издания* и под., все пак големият брой на думи от този словообразователен вид в български език се дължи на подкрепа и от страна на гръцки, румънски и турски думи със суфикси *-ия, -лия*, или *-джия*, като напр. *борчлия, вересия, карантия, мераклия, мошия, прокопсия, паралия, авджия, харамия* и под. Предполагането на А. Теодоров-Балан, че суфиксът има романско потекло, не е доказано с примери.¹

Косвено влияние могат да оказат и думи от западноевропейски произход като *мизерия, хилия, тирания*, а също и народностни названия като *Русия, България* и др.

Към основния речников фонд могат да се причислят най-употребителните и общонародни думи с този суфикс, като напр. *бащиния, беднотия, бъркотия, евтиния, лакомия, лудория, мърсотия, немотия, нечистотия, олелия, оправия, просия, простотия, разправия, сиромашия, скъпия, скъпостия, търговия, чудесия* и др. По-книжни и затова и по-колебливи откъм всеобща честа употреба са думите *залисия, майстория, мъчностия, неразбория, робия, смехория* и др. Повече от думите на *-ия* се употребяват в емфатична реч и оказват влияние при образуването на нови думи от този род (срв. *българия, гладия, оскъдия, гладория, срамотия* и др.).

Към означение на действие клонят онези от думите със суфикс *-ия*, които произхождат предимно от глагол или междуиметие, напр. *бъркотия, дандания, неразбория, оправия, тупурдия* и т. н. Почти всички думи с този суфикс означават неприятно, лошо, отвратително действие или състояние. Изключение правят думите *бащиния, благословия* и *търговия*, които имат в това отношение друг характер, и *леснотия*, образувана аналогично срещу противоположната *мъчнотия* и която все пак съдържа известен пренебрежителен семантичен оттенък. Освен това съществуват и думи от този вид с напълно конкретен сборен смисъл, като напр. *вехтория, хлапетия, момчетия*, диал. *волетия* и под.

В българския език броят на тези думи, между които има и някои от чужд произход като *евтиния, майстория* и др., е значителен и по това той се различава от всички останали славянски езици. Само в някои от другите южнославянски езици, на първо място в словенски, такива абстрактни думи се срещат спорадично, срв. словен. *bedačija, skoparija, svinarija*, срхр. *prostotija, robija* и др. (срв. по-горе) и в турски думи като *lakardija* и др. В полски език има само две-три подобни думи, образувани под чуждо влияние.²

Синонимично тези думи се свързват в българския език с образувания на *-ота*: *грозотия — грозота, леснотия — леснота, мърсотия — мърсотата, немотия — немотата, нечистотия — нечистотата*.

¹ Срв. А. Т-Балан, *Нова българска граматика*, София, 1940, стр. 133.

² Срв. J. Łoś, *Gramatyka polska*, стр. 16.

простотия — *простота*, *самотия* — *самота*, или със съответните отглаголни съществителни на *-не*: *залисия* — *залисване*, *оправия* — *оправяне* и пр.

Доста от тях нямат и синонимични съответници. Думите на *-ия* при такава съпоставка изпъкват като по-конкретни от онези на *-ота* и се отличават с пейоративен характер, с известна отсенка на интимност и на простонародност.

В другите южнославянски езици на разгледаните думи отговарят синонимни форми със суф. *-ост* или *-ина*, напр. бълг. *бащиния* (стб. *баштина*), срхр. *baština*, бълг. *неразбория*, срхр. *неразборимост* и пр.

XXIV

Ако най-сетне като допълнение се направи по-общ преглед на онези думи — съществителни имена за абстрактни понятия в българския език, които се отличават с т. н. неразвита или неособено характерна суфиксация, ще се види, че техният брой е твърде значителен. Могат да се посочат близо към 200 думи от този вид, които са по-употребителни в литературния български език. По-голяма част са и старо достойние на славянския език-основа. Около $\frac{2}{3}$ от тях биха могли да се смятат и за притежание на основния речников фонд на съвременния български език. Близо една трета от всички абстрактни съществителни от този тип не са били или не са вече присъщи на всички славянски езици.

Между абстрактните съществителни с нехарактерна суфиксация в българския език трябва да се споменат преди всичко следните: *беда*, *благодат*, *вина*, *воля*, *време*, *възторг*, *въпрос*, *вяра*, *глад*, *гняв*, *грижа*, *грях*, *дан*, *дар*, *добро*, *дух*, *дума*, *душа*, *жажда*, *жал*, *заблуда*, *замисъл*, *зло*, *зов*, *израз*, *крамола*, *любов*, *лъжа*, *мъка*, *мълава*, *мир*, *мисъл*, *мощ*, *мъст*, *навик*, *надежда*, *намеса*, *наслада*, *наука*, *начин*, *неволя*, *недостатък*, *несвест*, *несгода*, *нрав*, *нужда*, *обзор*, *обида*, *обич*, *облага*, *облик*, *обмен*, *обнова*, *обрат*, *омраза*, *опит*, *опора*, *основа*, *отговор*, *отплата*, *отпор*, *отмора*, *памет*, *печал*, *победа*, *повеля*, *повод*, *поглед*, *подвиг*, *подем*, *поздрав*, *позор*, *покана*, *покой*, *поклон*, *полза*, *помен*, *поминък*, *помисъл*, *помощ*, *поука*, *почит*, *похвала*, *похот*, *поява*, *право*, *предлог*, *представа*, *прелом*, *преумора*, *преход*, *привет*, *призив*, *прилика*, *принос*, *приход*, *причина*, *проповед*, *пъкъл*, *раздяла*, *разлъка*, *размах*, *размяна*, *размисъл*, *разред*, *разсъдък*, *разтуха*, *разред*, *разум*, *рай*, *ред*, *свят*, *свят*, *сговор*, *сгода*, *скръб*, *сила*, *слава*, *смисъл*, *смях*, *смърт*, *сполука*, *смен*, *способ*, *срам*, *страх*, *съвест*, *съвет*, *сън*, *сърце*, *тайна*, *тегло*, *тревога*,¹ *труд*, *тъга*, *ужас*, *укор*, *ум*, *умора*, *уплаха*, *умисъл*, *усет*, *успех*, *устрем*, *утеха*, *хвала*, *чест*, *цел*, *шега*, *яд* и др.

Някои от тях имат вече разклонено значение, означават и конкретни понятия, напр. *дар*, *доход*, *нужда*, *основа*, *отговор*, *поздрав*,

¹ В същност думата исторически е с развит непродуктивен, изbledял вече суфикс, затова не фигурира в отделна група.

поклон, поминък, помен, проповед, пъкъл, ред, свят, съвет, успех, тревога и пр. Други клонят към конкретни означения, като напр. *въпрос, душа, любов, смях, сън, сърце* и т. н. Част от разглежданите думи като напр. *начин, повод, предлог, причина, способ* имат по-силна степен на абстракция, която е свързана и с тяхната по-специална лексична и граматична употреба. По-голямата част от тези думи означават душевни преживелици, психични състояния и чувства, предимно неприятни, като напр. *гняв, грижа, грях, жал, лъжа, мъка, печал, позор, скръб, срам, тъга, ужас, яд* и др. Много малко означават фантастични представи като напр. *дух, душа, рай, пъкъл* и пр., а още по-малко заети от руски думи за философски понятия от рода на *мироглед, представа* и др. наред с по-многобройните думи на *-ие* като *понящие* и пр., които са разгледани на друго място в това изследване.

Към основния речников фонд могат да се причислят следните думи от този словообразователен тип: *беда, вина, воля, време, въпрос, вяра, глад, гняв, грижа, грях, дар, добро, дух, дума, душа, жажда, жал, живот, зло, любов, лъжа, мъка, мътва, мир, мисъл, мощ, навик, надежда, наука, начин, неволя, недостатък, невест, нужда, обич, омраза, опит, отговор, отплата, отмора, памет, победа, поглед, поздрав, покана, полза, помощ, помен, поминък, поука, почит, похвала, право, прилика, причина, раздяла, размяна, разум, рай, ред, свят, сговор, сгода, скръб, сила, слава, смисъл, смях, смърт, сполука, спомен, срам, страх, съвест, съвет, сън, сърце, тайна, тегло, тревога, труд, тъга, ужас, ум, умора, успех, устрем, утеха, хвала, цел, чест, шега, яд* и др.

Колебливи или непринадлежащи към основния речников фонд може да се смятат думите: *заблуда, възторг, дан, мъст, обида, обнова, отпор, печал, подвиг, подеи, позор, помисъл, поява, представа, преход, привет, размах, разред, свят, способ, уклон, усет* и др.

От сравнението с другите славянски езици проличава, че общо-славянски характер и до днес имат следните думи от основния речников фонд на българския език: *беда, вина, воля, вяра, глад, гняв, дар, добро, дух, душа, жажда, жал, зло, мъка, мътва, мисъл, мощ, надежда, нужда, неволя, наука, памет, поглед, помощ, право, похвала, причина, разсъдък, разум, ред, свят, сила, слава, смърт, смях, сън, сърце, ум, утеха, чест, хвала* и др.

Останалите думи са били или само някога общи за всички славянски езици (срв. напр. *време, лъжа, съвет* и др.), или са били присъщи на някои от диалектите на славянския език-основа (като напр. *въпрос, начин, победа, прилика, проповед, ужас* и др.), или най-сетне са образувани по-късно в група от славянските езици или в единични славянски езици (напр. *взор, опит, проява* и др.).

XXV

В българския език, и то предимно в разговорния, но не и в литературния му стил са проникнали в миналото редица турски думи за абстрактни понятия. Постепенно те биват обаче ограничавани, изтласквани и заменявани с български съответници. Това са

думи с един общ признак, а именно насмешливо-пренебрежителен ироничен емоционален елемент в значението. Те са възприети от турския език със своето окситонично ударение и са индиферентни по отношение на броя на сричките си (едносрични, двусрични и най-често многосрични). Мнозинството от тях думи са съществителни имена, а някои са в употреба на прилагателни (срв. *инат* = упорит) и съвсем малко — наречия (срв. *боксус*, *терсене*, *хак* и под.).

Най-често срещаните турцизми за абстрактни понятия са: *агалък*, *адет*, *аджамилък*, *акъл*, *беля*, *боллук*, *гайле*, *гарез*, *дерт*, *джумбуш*, *дослук*, *заамет*, *заман*, *зарар*, *зулум*, *зян*, *икрам*, *инат*, *ихтибар*, *кабил*, *каил*, *кабахат*, *кахър*, *кашмер*, *келепир*, *кеф*, *колай*, *кусур*, *късмет*, *кяр*, *маана*, *мерак*, *музеверлък*, *раат* (лък), *резил* (лък), *севда*, *сеир*, *сертлък*, *табиет*, *файда*, *фудуллук*, *хабер*, *хайлазлък*, *хаир*, *хал*, *халал*, *хатър* и др.

По-голямата част от тези думи имат влошено съдържание (около 18), като напр. *беля*, *гайле*, *зор*, *зулум*, *зян*, *кахър*, *мерак*, *резил*, *сертлък*, *таксират*, *хал* и др. Те изразяват притеснение, грижи, виновност и пр. Друга част означават противоположно на това душевно състояние, т. е. доволство, щастие, сполука, веселба и пр. (около 14), напр. *агалък*, *боллук*, *джумбуш*, *келепир*, *кеф*, *кортулуш*, *късмет*, *кяр*, *майтап*, *мурафет*, *пашаллък*, *раат*, *файда*, *хаир*, *халал*, *хатър* и пр. Една група от тези думи имат неутрално съдържание, в което понякога намира израз (с известна само отсенка на ирония) чувство на почит, уважение, верноподаничество и пр., напр. *адет*, *акъл*, *дерт*, *дослук*, *икрам*, *ихтибар*, *колай* (лък), *табиет*, *хабер*. Към конкретен смисъл клонят особено думи като *джумбуш*, *майтап*, *кашмер*, *севда*, *хабер* и пр.

Турцизмите за означение на абстрактни понятия имат за синоними български думи от почти всички словообразователни категории, най-рядко от такива със суф. *-ота* (срв. *резил* [лък] и *срамота*).

Към основния речников фонд могат да се причислят многоизвестните с общонароден разговорен характер турски думи като *адет*, *акъл*, *беля*, *дерт*, *дослук*, *зор*, *инат*, *кахър*, *кеф*, *кусур*, *късмет*, *мерак*, *резил*, *сеир*, *файда*, *хабер*, *хал*, *хаир*, *хак*, *халал* и пр. Отстъпват към другата част на лексикалния състав такива като *агалък*, *аджамилък* (*аджамийство*), *гайле*, *джумбуш*, *еня*, *зулум*, *зян*, *келепир*, *колайлък*, *кяр*, *майтап*, *раат*, *табиет*, *терсене*, *хайлазлък* и др. Към същия речников състав и с пасивна диалектна употреба са думите: *боксус*, *икрам*, *ихтибар*, *кабил*, *кабахат*, *кашмер*, *лакардия*, *маана*, *таксират*, *фудуллук* и др. От останалите славянски езици само сърбохърватският познава думите: *адет*, *белај* (бълг *беля*), *дерт*, *дослук*, *зор*, *инат*, *кеф*, *кусур* (със значение „остатък“), *лакардия*, *мерак*, *резил* (*ити*), *сеир*, *файда*, *хабар*, *хак*, *хал*, *халал*, *хатър* и др.

Гърцизми от новогръцки език за абстрактни понятия от рода на *липса* са в свършено незначителен брой (срв. *миризма*, *орис*, *скандал*, *харизма*, *хорота* и няколко със суф. *-ия* като *залисия*, *прокопсия* [вж. по-горе], със суф. *-ство* като *магьосничество*, както и с конкретизирано значение, напр. в *анатема*, *синор*, *труфило*, *уроки*, *фира* и пр.). Повече са глаголите, заети от новогръцки език,

които, както и старите гръцки думи, заети в европейските езици от вида на *генеза, догма, идея, тирания, фантазия* и др., не са тук предмет на разглеждане.

Думи за абстрактни понятия от чужд, западноевропейски произход

По-голяма част от тях са приети чрез руски език. По-многобройна е групата със суф. *-ация, -ия*, срв. *агресия, аклиматизация, активизация, акция, демокрация, дипломация, инвентаризация, идеология, индустриализация, колективизация, конкретизация, конспирация, ликвидация, милитаризация, операция, периодизация, провокация, радиофикация, русификация, технизация, цивилизация*. В руския език има и по-нови думи от същата категория със славянски корен, срв. *военизация, оземизация, яровизация*,¹ но все пак това са предимно думи с международно усвоени корени, които означават действие, пробег на процеси, без оглед на характера и продължителността им.

Със суф. *-изъм* са образувани пак две категории думи — изцяло чужди по форма, като напр.: *демократизъм, идеализъм, комунизъм, капитализъм, материализъм, нацизъм, опортюнизъм, оптимизъм, песимизъм, социализъм, туризъм, фашизъм* и др. и само с чуждия суфикс, но съчетан със славянска основа, като напр. *активизъм* (акание), *ленинизъм, толстоизъм* и др. (срв. рус. *бытовизм, очеркизм* и под.). Тези думи означават предимно идейни и обществени системи или насоки. Значението на техния суфикс се равнява често на значението, което има суфиксът *-ство*.

По-малка група образуват думите, съставени от международни основи и суф. *-аж*, като например проникналите от руски в българския език за означение на действията *инструктаж, саботаж, шпионаж* и под.

Със суф. *-итет* са възприети изцяло чужди по форма думи за абстрактни означения като *авторитет, интензитет, континюитет, наивитет, приоритет, просперитет* и др.

Доста чести са чуждиците със славянския суфикс *-ство*, като *авторство, рицарство, хегелианство* и под., докато онези със суф. *-ура* са по форма изцяло чужди и означават сфера на дейност или събирателност,² срв. *агентура, адвокатура, архитектура, аспирантура, доцентура, коректура, литературатура, професура, скулптура* и др. Към по-конкретно значение са преминали чуждици за означение на действие със суф. *-(ов)ка* като *маршировка, тренировка* и под. (вж. по-горе).

От думите за абстрактни понятия със чужд, западноевропейски произход към основния речников фонд на българския литературен език могат да се причислят според мене следните: *авторитет, акция, агентура, архитектура, болшевизъм, демократизъм, демо-*

¹ Вж. Современный русский язык, Морфология, Москва, 1952, стр. 121 (срв. бълг. жаргонна дума *закъсация*); срв. В. О. У п б е г а и л, Grammaire russe, Lyon—Paris, 1952, стр. 78.

² Срв. Грамматика русского языка, стр. 260.

крация, идеализъм, индустриализация, колективизация, комунизъм, капитализъм, материализъм, операция, оптимизъм, песимизъм, социализъм, скулптура, туризъм, фашизъм, шпионаж и др.

С редки изключения (срв. напр. за *шпионаж* пол. *szpiegowstwo*) същите думи се срещат и в останалите книжовни славянски езици и принадлежат към техния основен речников фонд.

Изводи

Предлаганият опит за характеристика на някои словообразователни и лексикални закономерности и отношения в българския език във връзка с останалите езици от славянската езикова група се основава на положения, изтъкнати за пръв път в сталинско осветление на езика, и той би могъл да послужи с приведените в него наблюдения като нов, неизползуван досега помощен критерий за класификация на славянските езици предимно от съвременен гледище. Показанията на приведените тук материал могат да се използват за определяне същността и действието на вътрешните закони на развитие в оная част на лексикологията, която се отнася преди всичко до основния речников фонд.

В изследването се застъпва гледището, че думите — съществителни имена за отвлечени понятия в славянските езици, доста разнообразни по отсенки на значение и по форма, са подходящ обект за проучване не само поради това, че не представят някаква абсолютно откъсната семантична категория, а обратно са в пряка динамична взаимовръзка с думите за конкретни понятия, но и затова, че техният брой в славянското езиково семейство е значителен, старината им доказана, обстоятелство, в което се крие мощно средство за борба срещу всякакво космополитично подценяване на богатството и способността за лексикални абстракции на славянските езици през цялото многовековно тяхно развитие.

Като се изтъква, че между конкретно и абстрактно в думите няма рязка граница, в тази студия се напомня, че взаимовръзката между основния речников фонд и останалата част на състава ни задължава да бъдем внимателни, когато се касае да причислим известни думи от този вид към едната или другата част на лексиката. По-старателната анализа показва, че съществуват от една страна безспорни и по мое мнение не малко на брой фондови думи, както и съответните ясно принадлежащи към другата част на състава думи в определена конкретно-исторически епоха, а от друга такива, които по същото време се намират в преходно състояние и затова изглеждат колебливи. В този случай за по-точната преценка на фактите допринася доброто познаване на функционалната, стилна или жанрова принадлежност на думата, т. е. на нейния общонароден, литературен, диалектен, разговорен или жаргонен характер. При все че категорията на абстрактните думи е сравнително ограничена, в нея пак се наблюдава доста добре, че основният речников фонд е историческо понятие, в което стабилността, общонародността и самобитността, наследена или доразвита, се намира в диалектична връзка с непрестанното постепенно движение и усъ-

вършенствуване чрез борбата между старо и ново. Когато се говори за три категории думи относно тяхното място в лексиката, трябва да се има предвид, че всяка класификация притежава елементи на относителност, която предпазва от погрешна абсолютизация на явленията.

Направените наблюдения имат и общотеоретично и частно езиковедско значение. В горния случай се касае до наблюдения над българския език или над другите славянски езици.

Оказва се, че и много славянски думи с развита суфиксация принадлежат към основния речников фонд, ако и да не са в неговото ядро. От друга страна думи с неразвита суфиксация имат място и в речниковия състав. Следователно словообразователните белези са индеферентни общо взето към разпределението на думите в двете части на лексиката — фонда и състава.

Сравнението на думите откъм лексикално-граматична, синонимична, експресивна и пр. страна се явява само като допълнение в изследването, което има за основна цел да покаже славянската абстрактна лексика откъм нейните словообразователни закони и тенденции и с оглед към принадлежността ѝ към основния речников фонд, що се касае до българския език.

Българският език се свързва добре с останалите славянски езици по отношение на голяма част от абстрактния основен речников фонд. Поради необходимостта от ограничение на темата съпоставките се правят предимно във връзка с безспорно фондови български думи и с оглед само на това, дали те съществуват изобщо в лексиката на отделните славянски езици. За по-подробно и различно сравнение няма още необходимите условия. Наблюденията установяват следните по-главни закономерности.

Български фондови думи, стари или нови, съществуват и във всички останали славянски езици, или в част от тях, или най-сетне се срещат само в българския език (срв. *младост, радост, слепота, правда; грехота, робство; мъчнотия* и пр.). Трябва да се отбележи все пак, че между най-новите фондови думи почти няма изолирани само в българския език.¹ От друга страна български думи в речниковия състав се срещат в останалите славянски езици напълно или в различен размер, или пък не се срещат изобщо. И фондови и нефондови български думи за абстрактни понятия могат да бъдат само югоизточнославянски или само южнославянски. По-рядко те могат да имат успоредица само в западнославянските езици. Това е показано на съответните места в изложението. Тук се разкрива нова възможност за допълнителна класификация на славянските езици от историческо и съвременен гледище с оглед на лексикални, а не само както досега предимно на фонетични белези и критерии. Важен извод е, че връзката между словообразователни тенденции и принадлежността на думите към славянския език-основа от една страна и принадлежността им към основния речников фонд от друга е честа, но не е необходима. Следователно между коренно славянско-

¹ Това са елементи предимно на новата обществено-политическа лексика от руски произход, като напр. *производство, плановост, съвременно* и мн. др.

качество на думата и принадлежността ѝ към основния лексикален фонд има съотнесеност, но не винаги и равенство. Тази зависимост е по-подчертана главно при думи с неразвита суфискация. Богатството на даден словообразователен тип обуславя и по-значителния брой на думи от същата категория в основния речников фонд. Това обаче не пречи на малочислени словообразователни типове да влизат почти изцяло в основния речников фонд (срв. *клетва*, *правда*, *взобода* и др.).

Анализата на думите за абстрактни понятия показва тяхното разнообразие откъм отсенки на значение. Те образуват три главни групи: 1) истински абстрактни съществителни имена, 2) смесени, абстрактно-конкретни и 3) смесени дейни (за означение на действие). Преобладава в граматично отношение типът на думите от женски род, а най-рядко (само при думи на *-от*, *-еж*) се среща м. р. (който има превес само при турските заемки). Всички тези категории думи не са лишени от възможността да бъдат достойни на основния речников фонд преди всичко на литературния език, от което проличава, че границата между фонда и състава не минава между конкретно и абстрактно в лексиката. В лексикологията и семантиологията това положение трябва да се смята за закон. Също така законен характер притежава и фактът, че границата между старо и ново в лексиката пак не дели фонда от останалата част на състава, защото както стари, така и нови думи за абстрактни понятия могат да съществуват не само в състава, но и във фонда на отделния език. И границата между свое и чуждо в лексиката не минава между фонда и другата част на състава. Това се наблюдава в приведенния материал, при все че в областта на абстрактните думи чуждиците, особено ония от фонда, са обикновено само нови. Голяма част от думите за абстрактни понятия са наистина книжни, но това не е пречка да бъдат в основния речников фонд на литературния език. Разговорният и литературният език са свързани тъкмо чрез такива думи с отвлечено значение като тези на *-ство* (*братство*) и на *-ия* (*мъчнотия*), защото първите са повече литературни, а вторите — разговорни.

Общ лексикален закон и в отношение към абстрактните думи съставя неравномерното, но постоянно изменение на границата между фонда и останалия състав, изчезването и преминаването на думите от едната в другата област, както и пак неравномерната поява на нови думи в коя и да е част на лексиката.

Богатите синонимични или словообразователни вериги при дадена дума не могат да служат винаги за указание, че тази дума принадлежи към основния речников фонд.

Неравномерността в словообразователните промени, свързани със засилването или отслабването на продуктивността на известни суфикси в отделните славянски езици, също съставя лексикален закон с важни последици за гъвкавостта на класификационните схеми, които се прилагат към славянската езикова група. Многообразието и колебанието на абстракциите в семантично и динамично отношение са твърде характерни явления за всички езици. Градацията по степен на абстрактност на суфиксите в славянските езици показва, че су-

фиксите *-ota* и *-ost* са свързани с най-голямата възможност за израз на отвлечено значение. Диалектиката на процесите и в тази област обяснява не само развоя на абстрактните значения от предишни конкретни, но и обратно.

Между славянските езици съществува във всяко отношение пъстра сложна и многообразна взаимовръзка, старо единство, стара и нова преливност, нещо, което се потвърждава и от изводите на това изследване. Разкриването на конкретно-историческите причини за едно или друго явление дава възможност да изгъкне отражението на историята на народа в историята на езика, колкото и то да не е пряко, що се касае до думите в основния речников фонд. Всяко отпадаване на думи от основния речников фонд има за причина намалената употреба, която зависи от обществената практика и в края на краищата от историята на народа. Ето защо турцизмите в състава и основния речников фонд на българския и сърбохърватския език не са в еднаква степен на разпространение, а в словенския език не са и проникнали.

Усъвършенствването на славянските езици става и чрез постепенното увеличение на думите за абстрактни понятия в основния речников фонд, което води наред с другите изменения в борбата между старо и ново към нови качествени състояния. В славянските езици има стари (остарели и неостарели още) абстрактни съществителни имена в основния речников фонд (срв. за първия вид — *кривда*, за втория — *клетва*, *правда* и др.).

Експресивната отсенка на някои думи за абстрактни понятия в българския език, напр. при думи на *-ия*, обогатява и т. н. привидна синонимика, която се дължи главно на суфиксното разнообразие на едни и същи по корен думи. При това тази несъщинска, не напълно и деографична синонимика може да бъде използвана, за да се докаже близостта на разните суфикси откъм значение.

Външните влияния в основния речников фонд на славянските езици по отношение на думи за абстрактни понятия са изобщо слаби. За забелязване е, че те са обаче почти еднакви във всички славянски езици, щом се касае за нови русизми. Жаргонна употреба в българския език имат някои от думите със суфикс *-ия* и *-щина* и турцизмите.

Българският език притежава значителен запас от думи за абстрактни понятия. Само рядко в него отсъствуват словообразователни успоредници към някои от останалите славянски езици за израз на понятия, които са общо и старо славянско достояние (срв. бълг. *единство*, но чеш. *jednota* и пр.). Употребата на тия думи в общонародния, литературен език и в диалектите е в много случаи твърде условна, защото границата между езикови стилове и жанрове не може да смята за абсолютна.

Самобитността на българския език се удостоверява в редица случаи, когато се касае до опазване на стари абстрактни съществителни имена или за развиване на типични само за него словообразователни модели за израз на абстрактни понятия (срв. типа на *-ия*, до известна степен на *-ина* и пр.).

Руският език е твърде богат словообразователно и лексикално в областта на разглежданите думи и при това добре пази общославянски тенденции на развитие. Западнославянските езици и особено полският са доста обособени, но често споделят с украински редица словообразователни склонности, вследствие на което може да се говори не само за фонетична и морфологична, но и за лексикална успоредност в развоя на т. н. средноевропейски славянски езици (чешки, полски, словашки, украински). Словенският език показва доста старинни свойства в словообразуването и извънредна продуктивност на суф. *-oba* и *-ota* при разглежданите думи. По този признак той се свързва освен с български и със сърбохърватски и донякъде с чешкия език, за разлика от полски, в който тези суфикси са непродуктивни. В други случаи се наблюдава често съответствие между руските и чешките или между българските, руски и словенски форми на думите за абстрактни понятия. Специфични са за отделните славянски езици и ония, посочени в този очерк отношения, които се създават при съпоставката на думи със суфиксите *-ina*, *-ica*, *-ota*, *-ština*, *-stvo* *-ie* и др. Във всички славянски езици се наблюдават посочените в български език случаи на двустранно (хибридно) отношение на едни и същи думи към тяхното място в лексиката на езика. Така думи като *братство*, *представление*, *равнище*, *светило*, *същество* с едно от значенията си могат да бъдат фондови, а с друго да принадлежат към останалата част на състава.

В този опит се обединяват две основни цели на изследване, а именно да се установи с приблизителност сегашният български основен речников фонд на типични по форма думи — съществителни имена за абстрактни понятия и да се открият и установят редица закономерности от структурен, словообразователен и граматично-лексикален характер предимно в българския език, но и с оглед към някогашното общославянско и днешно състояние на славянските езици. Двете цели са в необходима взаимовръзка.

Най-сетне трябва да се припомни, че това изследване, в което се дава разнообразна характеристика на думи за отвлечени понятия, подкрепено с успоредици от родствени езици, има и целта да представи общонародната лексика, като я разграничи от останалия словен състав и покаже нейното богатство, а също и да съдейства за опознаването както на колебливите отсенки в значенията, така и на установените, правилните и точни значения на разглежданите думи. По такъв начин косвено то се стреми да послужи и на езиковата практика на обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ

СЪЧИНЕНИЯ

- Сталин, И. В., Марксизм и вопросы языкознания, Москва, 1950.
- Андрейчин, Л., Основна българска граматика, София, 1944.
- Ахманова, О. С., Опыт построения словарного списка на основе учения И. В. Сталина о словарном составе языка и его основном словарном фонде, Иностранные языки в школе, 1952, кн. 4, стр. 57—73.
- Баранцев, К. Т., Роль основного словарного фонда в образовании фразеологических единиц (на матер. англ. языка), Иностранные языки в школе, 1952, кн. 4, стр. 31—34.
- Бертагаев, Т. А., К вопросу о внутренних законах развития полисемии, Известия АН СССР Отд. лит. и яз. X (1951), вып. 6., стр. 573—588.
- Будагов, Р. А., К проблеме устойчивых и подвижных элементов в лексике, Известия АН СССР Отд. лит. и яз., X (1951), вып. 2, стр. 105—115.
- Вахмистров, В. В., Признаки принадлежности слов к основному словарному фонду, Иностранные языки в школе, 1951, кн. 4, стр. 7—10.
- Виноградов, В. В., Вопросы современного русского словообразования в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Русский язык в школе, 1951, кн. 2, стр. 1—10.
- Виноградов, В. В., Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка, сб. Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва, 1951, стр. 151—182.
- Виноградов, В. В., Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии (на материале русского и родственных языков), сб. Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Москва, 1952, стр. 99—152.
- Vondrák, W., Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen?, Bd. I—II, Wien, 1924—1928.
- Грамматика русского языка, изд. АН СССР, Москва, 1952.
- Gaertner, H., Gramatyka współczesnego języka polskiego, II, Łwów—Warszawa, 1938.
- Григорьева, А. Д., Учение тов. Сталина об основном словарном фонде и словарном составе языка, Русский язык в школе, 1951, кн. 2, стр. 11—27.
- Гурьчева, М., К вопросу о взаимоотношении основного словарного фонда и словарного состава во французском языке, Иностранные языки в школе, 1952, кн. 5, стр. 9—17.
- Doroszewski, W., Kategorie słowotwórcze, Sprawozd. TNW., widz. 1, cz. XXXIX, 1946, zes. 1—2, str. 1—23.
- Doroszewski, W., Podstawy gramatyki polskiej, I, Warszawa, 1952.
- Жирков, Л. И., Об основном словарном фонде горских языков Дагестана, Вопросы языкознания, 1953, кн. 5, 69—80.
- Зусмановская, Э. — Искоз, А., К проблеме основного словарного фонда и словарного состава немецкого языка, Иностранные языки в школе, 1951, кн. 2, стр. 24—30.
- Корескиј, L., Abstrakta od adjektiv v ruštině, Příspěvky z tuského lexika, Věstník kraje české společ. nauk, Třída filoz.-hist. jazykozpytná, Praha, 1928, стр. 1—90.
- Левковская, К. А., О взаимосвязи и взаимообусловленности явлений в языке в свете трудов И. В. Сталина по вопросам языкознания, Иностранные языки в школе, 1952, кн. 3, стр. 21—33.
- Левковская, К. А., О словообразовании и его отношении к грамматике, сб. Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Москва, 1952, стр. 153—181.

- Домтев, Т. П., Белорусский язык, Москва, 1951.
- Łos, J., Gramatyka polska, cz. II (Słowotwórstwo), Kraków—Warszawa—Lwów, 1928.
- Мельцер, Е. М., Об основном словарном фонде и словарном составе языка (по материалам англ. языка), Иностранные языки в школе, 1951, кн. 6, стр. 22—30.
- Ожегов, С. И., Основные черты развития русского языка в советскую эпоху, Известия АН СССР Отд. лит. и яз., X (1951), вып. 1, стр. 22—36.
- Rozwadowski, J., De -ica suffixo linguarum slavicarum, Rozprz. Ak. Um. Fil. X, 1897, стр. 415.
- Современный русский язык. Морфология, Москва, 1952.
- Стойков, Ст., Основен речников фонд и речников състав на български език, Бълг. език, г. II, (1952) кн. 1—2, стр. 46—62.
- Теодоров-Балан, А., Нова българска граматика, София, 1940.
- Trávníček, Fr., Mluvnice spisovné češtiny, I, Praha, 1951.
- Unbegaun, B. O., Grammaire russe, Lyon—Paris, 1951.
- Черных, П. Я., Учение И. В. Сталина о словарном составе и основном словарном фонде языка, сб. Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва, 1950, стр. 74—76.
- Черных, П. Я., Историческая грамматика русского языка, Москва, 1952, стр. 280—300.
- Черных, П. Я., И. В. Сталин об основном словарном фонде, сб. Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва, 1952, стр. 126—150.
- Щерба, Л. В., Опыт общей теории лексикографии, Известия АН СССР Отд. лит. и яз., 1940, вып. 3, стр. 108—110.

РЕЧНИЦИ

- Геровъ, Н., Рѣчникъ на българскій языкъ, I—IV, Пловдивъ, 1895—1904; Дополнение, 1908.
- Български тълковен речник от С. Артиров, С. Младенов, А. Теодоров-Балан и Б. Цонев, София, 1927 сл.
- Даль, Вл. Толковый словарь живого великорусского языка, Москва, 1913 сл.
- Толковый словарь русского языка (под ред. Д. Н. Ушакова), Москва, 1934 сл., т. I—IV.
- Ожегов, С. И., Словарь русского языка², Москва, 1952.
- Словарь современного русского литературного языка, АН СССР, Москва, 1950 сл.
- Грищенко, Б., Словарь української мови, Київ, 1907—1908.
- Русско-украинский словарь, глав. ред. М. Я. Калинович, Москва, 1948.
- Носович, И. И., Словарь белорусского наречия, Спб., 1870.
- Słownik rosyjsko-polski, pod red. J. H. Dworeckiego, Warszawa, 1949.
- Корецкий, Л., Rusko-český slovník, v Praze, 1937.
- Linde, M., Słownik języka polskiego² I—VI, Lwów, 1854-60.
- Круński, А., Karłowicz J., Niedzwiedzki Wł., Słownik języka polskiego, Warszawa, 1900 сл.
- Karłowicz, J., Słownik gwar polskich..., Kraków, 1900 сл.
- Słownik polsko-rosyjski pod red. N. I. Grekowi i M. F. Rozwadowskiej, Москва, 1949.
- Vydra, B., Polsko-český slovník, v Praze, 1947.
- Левков, Ив., Полско-български речник, Унив. б-ка № 281, София, 1944.
- Arct, M., Słownik frazeologiczny języka polskiego, Warszawa, 1928.
- Brückner, A., Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1927.
- Sławski, Fr., Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1952 сл.
- Jungmann, J., Slovník česko-německý, I—V, v Praze 1835—1839.
- Kott, F. Š., Česko-německý slovník, I—VII, v Praze, 1879—1893.
- Váša, P. — Trávníček, F., Slovník jazyka českého², Praha, 1946.
- Hořub, J. — Kopečný, Fr., Etymologický slovník jazyka českého, v Praze, 1952.
- Šimek, Fr., Slovníček staré češtiny, Praha, 1947.
- Вранска, Цв., Чешко-български речник, Унив. б-ка № 306, София, 1947.
- Schierová, A., Česko-ruský slovník, Praha, 1951.
- Tvrď, P., Česko-slovenský diferenciální slovník, Trnava, 1922.
- Tvrď, P., Slovenski frazeologický slovník², Praha—Prešov, 1933.

- Schultz, J. — Škvára, Euž., Slovník nemecko-slovenský, slovensko-nemecký, Bratislava, 1938.
- Mucke, E., Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte, I, S.-Petersburg, 1911-15; Prag, 1926; II, Prag, 1928.
- Караџић, В. Ст., Српски рјечник, у Бечу 1822, у Београду 1898.
- Iveković, F. — Broz, T., Rječnik hrvatskoga jezika, I—II, u Zagrebu, 1901.
- Ристић, Св. — Кангрга, Јов., Речник српскохрватског и немачког језика, II, српскохрватско-немачки, Београд, 1928.
- Бакотић, Л., Речник српскохрватског књижевног језика, Београд, 1936.
- Pleteršnik, M., Slovensko-nemški slovar, I—II, v Ljubljani, 1894—1895.
- Janežič, A., Slovensko-nemški slovar,* Celovci, 1893.
- Glonar, J., Slovar slovenskega jezika, v Ljubljani, 1936.

ЛЕКСИКА И ТИПИЧНИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИ СЪЧЕТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ХРИСТО СМИРНЕНСКИ С ОГЛЕД КЪМ ИДЕОЛОГИЯТА МУ

от Радослав Мутафчиев

I

Гениалният труд на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ разкри върху истинска марксистическа основа същността на езика като обществено явление. В него не само са разобличени антимарксистическите и ненаучни схващания на Н. Я. Мар и неговите последователи, но дълбоко и принципиално са разрешени и най-сложните проблеми на езикознанието.

Сталинското определение за общонародния характер на езика откри нови пътища за изследване на литературния език, за разкриване на неговото развитие и усъвършенствуване.

В класовото общество езикът като общонародно средство за общуване еднакво обслужва всички класи. Специфичните особености на езика като неklasово явление се състоят в това, че той, за разлика от другите обществени явления с базисен и надстроечен характер, обслужва обществото във всички области на неговата дейност. Ето защо езикът като обществено явление се свързва в своето развитие не само с производството и базата, но и с цялата надстройка и с всички форми на общественото съзнание. Той отразява непосредствено и веднага всички промени в обществения живот, и то не в граматическия си строеж, а в речниковия си състав. Затова тези отражения са предимно в онези лексикални пластове, които са извън основния речников фонд. Езикът обаче, като се свързва с формите на общественото съзнание, става средство за израз и на идеологията. Това е така, понеже хората в обществения живот общуват помежду си чрез езика, изразяват чрез него своите мисли и защитават своите интереси, а това се отразява не само върху предмета на съобщението им, но и върху характера на израза им. С една дума общонародният език придобива индивидуална форма в езиковата практика на отделния човек.

Й. В. Сталин отбелязва, че езикът „... проявява своего рода безразличие към класите. Но хората, отделните социални групи, класите далеч не са безразлични към езика. Те се стараят да използват езика за своите интереси, да му наложат своя особен речник, своите особени термини, своите особени изрази.“¹

Този дълбок извод на Й. В. Сталин има особено голямо значение при изучаване езика на писателя. Както всички, така и писателят не е безразличен към езика. В художественото произведение езикът на писателя не е неутрален материал, защото се използва за борба и развитие на обществото. Думите в езика на художественото произведение не са само външни неутрални знаци на мисълта, а активни елементи на езика, чрез които се извикват различни асоциации и странични представи. С тях писателят въздейства върху чувствата и въображението на читателя, с тях той обогатява културата му, възпитава го и го вдъхновява за творчество.

Като се изучават значенията на думите у даден писател, могат да се проследят и връзките, които съществуват между миогледа му и неговия начин за израз, неговия стил. При това изучаване, разбира се, трябва да се държи сметка за връзката на неговите изразни средства с общите закономерности в развитието на литературния език, както и за онези езиково-литературни традиции, под влиянието на които се намира разглежданият писател. Затова, както ще се види по-нататък, лексиката и фразеологията у Смирненски често пъти ще се разглежда във връзка с езика и стила на поетите символисти у нас. Задачата обаче на настоящата студия е да разгледа лексиката и типичните фразеологически съчетания в творчеството на Христо Смирненски с оглед към идеологията му, като последната особено ярко се подчертае чрез цялата поетическа синонимика, групирана около ония думи, които имат обществено-политически смисъл в неговото творчество.

Преди обаче да се пристъпи към разглеждане на основния въпрос, трябва да се припомнят няколко важни положения, свързани с идеологията изобщо.

Идеологията е явление с надстроечен характер. Тя е една от формите на общественото съзнание и представя система от възгледите, идеите, понятията и представите на определена класа в обществото в даден етап от неговото развитие.¹ Както всяко надстроечно явление, идеологията в класовото общество е класова, защото тя е отражение на материалния живот на обществото в съзнанието на хората и на интересите на определена класа. Във всяко класово общество, особено капиталистическото, проникнато от антагонистически противоречия, всеки човек става изразител до известна степен на една или друга класова идеология. Затова борбата на идеологиите в обществото е борба между враждуващите класи и свързаните с тях политически партии.

Различните страни на тази класова борба, а също и особеностите на отделните класови идеологии дават отпечатък върху лексикалната страна на езика, а оттам и върху стила на писателя. Поради това важна задача за изследвача е да разкрие своеобразното използване на думите от общонародния език в произведенията на писатели с ярко изразено класово съзнание.

¹ Срв. Краткий философский словарь, под редакцией М. Розенталя и П. Юдина, Москва, 1951, стр. 146.

Идеологични отражения могат също така да се търсят и в смисловата структура на думата.

Известно е, че думата представлява исторически оформен звуков комплекс, който е свързан с известно понятие. Няма оголени понятия, т. е. няма понятия, които да съществуват независимо от езика. Всички понятия се изразяват с думи. Затова понятието е най-важният елемент в значението на думата, но това не означава, че значението на думата е тъждествено с понятието, тъй като значението съдържа и всички конкретни представи, свързани с това понятие в даден езиков колектив. Понятието е елемент на мисленето, а значението — елемент на езика.¹

В съзнанието на един народ думата обаче не е свързана само с едно понятие, а с няколко сходни помежду си понятия. В този смисъл може да се говори за многозначност на думата. Многозначността на думата се дължи на факта, че явленията и предметите в действителността притежават редица свойства и признаци. С думата могат да се изразят различни признаци на явленията в зависимост от това, кои именно от тях се подчертават в момента на говоренето. Поради тази причина думата може да има различни значения, нюанси и употреби. Тук трябва да се отбележи, че многозначността на думата се обуславя и от редица чисто езикови фактори. „Националната самобитност в значението на думата се определя от цялата съвкупност на езиковите особености на речниковия състав и граматическия строеж на даден език, създали се в неговото продължително историческо развитие.“²

Проф. Л. Тимофеев нарича сбора от значенията, нюансите и употребите смисъл на думата, като отбелязва, че „... трябва да се подчертае съществената разлика между значението на думата и смисъла на думата. Значението на думата е точно определено, смисълът ѝ — много по-широк, доколкото явлението, което тя означава, изпълнява в живота редица функции и притежава следователно редица свойства.“³ Затова освен едно основно значение думата притежава още и вторични, и преносни значения.

Преносното значение разширява твърде много смисловия обем на думата и по този начин тя придобива способност да разширява и сантактическите си възможности, поради което тя влиза в състава на редица синтактически единства, представящи различно отношение на човека към действителността. Така думата, разширила своя смислов обем и използвана в различни синтактически конструкции, придобива нови отсенки в значенията си не само по пътя на преносното значение, но и по пътя на лексико-синтактичните възможности на дадения език, т. е. по пътя на специфични чисто езикови фактори. Тези страни на промените в значението на думата се обуславят и от особеностите на езиковия и индивидуалния стил. Така в своето историческо развитие думата започва да придобива

¹ Вж. Р. Гинзбург, Проблема значения слова в свете сталинского учения о языке, Иностранные языки в школе, 1952, кн. 4, стр. 31.

² Пак там, стр. 41.

³ Проф. Л. Тимофеев, Теория литературы, Москва, 1948, стр. 184.

покрай своите лексикални значения още и определено емоционално съдържание, което се свързва особено със стила, затова то се нарича още и стилно значение.¹ Думата съществува в езика не само за означаване на някакво понятие, но и за указание на отношението ни към предмета или явлението, отразени в това понятие. Затова думата, както казва Б. Томашевски, „покрай предметно-логическото значение, притежава още експресия или стилистически ореол. Предметно-логическото значение на думата назовава предмет, явление или отношение на обективната действителност. Емоционалността на думата, експресията дава оценка на действителността, като характеризира субекта на речта, неговото състояние, неговото отношение към действителността. Думата не само „се разбира“, но „се и преживява“.¹

Тази емоционална атмосфера всякога е индивидуална, неразделно свързана с интелектуалния и емоционалния живот на човека. Също така тя здраво е свързана и с класата, към която той принадлежи, с нейните възгледи, с епохата и с културата на обществото. Във връзка с това акад. В. Виноградов пише: „Думата се изпъстря с експресивните багри на социалната среда. Отразявайки личността (индивидуална или колективна) на субекта на речта, характеризирайки неговата оценка на действителността, тя го квалифицира като представител на една или друга обществена група.“² Така чрез думата се дава израз и на онези психически моменти, които също така са цел на съобщението. С това емоционално съдържание, с този „стилистически ореол“ тя служи и за израз на идеологията. По този начин смисловата структура на думите в езика на един писател се отнася до областта на стила, който стои в тясна връзка с идеологията. „Стилът на езика — казва акад. В. Виноградов — като разновидност на общолитературния език очевидно не може да бъде отнесен към числото на надстроечните категории, за разлика от индивидуално-художествения стил, като система за изразяване на миросгледа.“³

И така стил и идеология на писателя стоят в тясна връзка. Идеологията от своя страна допринася твърде много за индивидуалния облик на неговия език и стил. Обаче стилът на писателя не може да се разглежда като независима сама за себе си система. Той е само индивидуална разновидност на общонародния стил на езика. Елементите на общонародния стил на езика по особен начин се използват в стила на писателя. Те се пречупват през призмата на неговия миросглед и неговия езиков вкус. „В стилите на литературния език — казва акад. В. Виноградов — в такива случаи се отразяват различията на „лингвистичските вкусове“ и на типичните

¹ Проф. Б. Томашевски, *Язык и литература*, Октомври, 1951, кн. 7, стр. 172.

² Акад. В. Виноградов, *Русский язык*, 1947, Москва, стр. 19.

³ Акад. В. Виноградов, *Содержание и задачи курсов по языковедческим дисциплинам в свете работ И. В. Сталина по языкознанию*, сб. *Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина*, 1950, стр. 222.

похвати за израз, свойствени на един или друг социален кръг и на обусловената от него култура.“¹

По силата на стилистическия си вкус писателят обикновено подбира такива думи и изрази, които най-точно отразяват интересувашите го свойства и белези на явленията и предметите, описвани от него. Така езикът дава възможност на писателя да облече един и същ факт от действителността в различни стилистични форми, като използва нашироко синонимичните средства на езика. В подбора и в предпочитането на едни или други синонимични средства ние можем също така да търсим връзката между стила и идеологията на писателя.

Като се говори за синонимични средства или изобщо за синонимика в езика на писателя, не трябва да се разбират само синонимите в речников смисъл, а и думите, които могат да бъдат твърде различни по своето основно значение, но в текста на художественото произведение имат едни и същи функции. В разнообразието на синонимичните средства може да се види богатството на езика изобщо и богатството на езика на един писател, широтата на неговата култура, писателското му умение и творчески възможности.

II.

Поетът Христо Смирненски като представител на работническата класа дава в творчеството си израз на борбите, които пролетариатът води по онова време за освобождение на българския народ от веригите на капитала.

Времето, през което Смирненски израсна и се оформи като пролетарски поет, се характеризира с бързото развитие на капитализма в България, със създаването и умножаването на редица индустриални предприятия, акционерни дружества, банки и др. При тогавашната икономическа обстановка пролетариатът нарасна, пролетаризирах се много загиващи занаятчи и дребни стопани, чиито несигурен живот ги принуди да гледат със страх в бъдещето. От друга страна поради агресивната политика на буржоазията българският народ преживя няколко национални катастрофи, които усложниха и влошиха стопанското положение на страната и станаха причина да се създаде голяма безработица сред трудещите се. Всичко това даваше възможност на Комунистическата партия да засили влиянието си сред народа и да влее нови сили в своите редове. Това влияние още повече се засили и от факта, че в Русия пролетариатът успя да извоюва историческата победа в Октомврийската революция и да създаде своя нова, социалистическа държава. Не останаха без значение и революционните, макар и неуспешни борби на пролетариата в Германия и Унгария. Цялата тази нова историческа обстановка разкри пред трудовото човечество светли надежди за бъдещето и създаде основа, върху която се разви ново

¹ Акад В. Виноградов, Труд И. В. Сталина „Марксизм и вопросы языкознания“ и развитие советской науки о языке, Всесоюзное общество по разширению политических и научных знаний, Москва, 1951, стр. 27.

обществено съзнание, изразено в революционно-освободителната борба както на нашия, така и на световния пролетариат.

В нашата литература господстващо литературно течение тогава беше символизмът, който отразяваше реакционната идеология на българската буржоазия и обективно ѝ служеше като едно от средствата за борба против нарастващото революционно движение на трудещите се в областта на идеологическия фронт.

Чрез символизма буржоазията се помъчи да създаде идеята за някакво надкласово изкуство и легендата за някакъв приказен свят. С него тя целеше да откъсне изкуството и литературата от действителността и да отвлече вниманието на пролетариата от революционната му борба както в икономическия живот, така и в литературата и изкуството.

Общественото съзнание на трудещите се отричаше изкуството на символистите. В поезията им трудещите се не намираха нищо, с което да задоволят културните си интереси, още повече че те съзираха в това изкуство само проява на буржоазна идеология. Затова и поезията на Христо Смирненски със своята социално-революционна тематика стана по-близка до народните маси. Тя се оформи като истинска противоположност на символизма, въпреки че езикът ѝ носеше известни белези от езика на символистите. Докато символистите се стремяха да откъснат литературата от живота, Смирненски именно в него виждаше извор на творчество. Затова той изцяло свърза поезията си и цялата си литературна дейност с реалната действителност. Така революционната му поезия стана близка на всички трудещи се в България.

Откъсвайки поезията от реалната действителност, символистите откъснаха и езика си от нея. Той загуби своята реална основа. Колкото повече се отдалечи поезията им от живота на народа, толкова по-беден и безсъдържателен, по-абстрактен и неясен става техният език.

Символистите превърнаха художествената форма в нещо самозадоволяващо се, независимо, откъснато от съдържанието, и затова в своето изкуство те стигнаха до формализъм. Изискванията на художествената форма излязоха на преден план за сметка на съдържанието, което обедня, а езикът им избледня, откъсна се от реалната действителност и стана неспособен да предава живо нейните особености. Вследствие на това езикът им придоби абстрактен и безжизнен характер и загуби твърде много от способността си да служи на човека като средство за опознаване и разкриване на новите страни на реалната действителност.

Езикът на Христо Смирненски обаче коренно се отличава по съдържание от този на символистите, въпреки че могат да се намерят елементи от техния език и неговото творчество. Тук трябва да се отбележи, че както тематиката му е свързана с реалната действителност, така и езикът му е свързан с нея. Затова дори и там, където използва думи и изразни средства от реквизита на символистите, той се старее да отстрани тяхната абстрактност и безжизненост, като ги осмисли в революционно-социалистическа насока. Независимо от това у Смирненски се намира богата, ориги-

нална и разнообразна поетическа синонимика, с която той много ясно сочи своето отношение към действителността и ѝ дава идеологическа оценка.

* * *

При разглеждане лексиката и фразеологията в произведенията на Смирненски ще бъде обърнато внимание на отделните думи, които тясно се свързват с мирогледа му. Те ще бъдат разяснени чрез цялата поетическа синонимика, която ги съпътствува.

За по-голяма прегледност ще разделя разглежданите думи в три групи, свързани с темите: общество, капитализъм и социализъм.

Думите, свързани със живота на човешкото общество изобщо, в творчеството на Христо Смирненски придобиват конкретно обществено-политическо съдържание и означават основни понятия в неговата езикова практика. Тук ще се спира на няколко основни думи, свързани с тази тема: *народ, свобода, патриот, патриотизъм, труд и отечество*.

Думата *народ* (84л, 141л, 76л, 77л, 82л, 102л, 103л, 105л, 120л, 125л, 143л, 183л, 216л, 22л, 56л, 76л, 77л, 78л, 80л, 81л, 89л, 96л, 107л, 141л, 167л, 173л, 176л, 177л, 184л, 185л, 186л) в творчеството на Христо Смирненски е използвана в обществено-политически смисъл с две значения.

В първото си значение думата *народ* означава 'населението, обединено в границите на една държава, на една страна, без да се обръща внимание на класовата му разслоеност'. Това значение обаче в цялото творчество на поета, събрано в трите му тома¹, се явява на пет места (80л, 81л, 167л, 176л, 187л). Навсякъде, където Смирненски използва това значение, го поставя обикновено в текст, взет изключително от езиковата практика на буржоазията, а именно: „Нашият *народ*...“ започва всеки, „нашите *народи*“ завършват всички. За сметка и от името на този „наш *народ*“, който при различни случаи се състои от англичани, ирландци, индуси, египтяни, австралийци и пр. и пр., се кроят, подписват и развалят хиляди договори и решения. Тези, които никога не отиват на война, защитени от златната броня на своето привилегировано положение, заплашват със силата на своя меч; ...тези, които слизат в черните подземя на рудниците и мините само когато кинематографическият апарат има да снее „великия държавник сред *народа*“ — те чертаят картата и не позволяват да се отнемат „техните“ мини“ (т. III, стр. 167, Епидемия от конференции); „Пред военния прокурор стои млад, брадясал момък, с измъчено, продълговато лице. — Вие сте карали войниците да хвърлят пушките, вие сте бунтували другарите си в тия съдбоносни за *народа* дни!“ — Съдбоносни са не за народа, а за тия, които грабят и мамят народа...“ (т. III, стр. 184, Нямаме думата).

¹ Всички цитати от творчеството на Хр. Смирненски са взети от изданието под редакцията на Т. Боров и Т. Измирлиев, София, 1945.

Във всеки един от тези текстове думата *народ*, дадена в курсив, е използвана със значение — 'населението на една страна, взето като единно цяло, без да се обръща внимание на класовото разслоение на народа'.

В първия пример Смирненски поставя думата *народ* с посоченото значение в кавички, а в следващия той го противопоставя на второто значение на същата дума — 'трудещото се население'. С това авторът иска да покаже, че използването на думата *народ* в първото ѝ значение от буржоазията отразява неточно действителността. Така използвано, това значение не помага на мисълта да изрази правилно действителното положение или, с други думи, буржоазията си служи с първото значение на думата *народ* в полза на своите интереси, които се намират в пълно противоречие с тези на трудещите се, на народа. Затова във втория пример, в думите на младия момък — „Съдбоносни са не за *народа*, а за тия, които грабят и мамят *народа*...“ Смирненски, като използва второто значение — 'трудещото се население', посочва същинското състояние на нещата.

Всичко това говори, че първото значение на думата *народ* — 'населението на една страна' — е много удобно за буржоазията да представи интересите си като общонародни и да навлече лицемерно върху себе си мантията на защитник на народа.

Смирненски обаче, верен на своя мироглед, който му позволява точно да види действителното положение, обкръжава думата *народ* (в първото значение) с такова емоционално съдържание, което кара читателя да открие отрицателното отношение на поета към спекулирането на буржоазията с това значение на думата.

Затова думата *народ* в авторски текст се употребява от Смирненски предимно в значение на 'трудещото се население', а значението — 'населението на една страна', което не сочи класовото разслоение на народа и което е по-удобно за буржоазията да го използва като прикритие на своите интереси, той използва много рядко, и то предимно в текст, взет от езиковата практика на буржоазията. В такива текстове от творчеството на Смирненски думата *народ* придобива такова емоционално съдържание, в което се вижда отрицателното отношение на поета към използването на тази дума от буржоазията.

Във всички останали случаи, когато е използвана тази дума, Смирненски я употребява със значение 'трудещото се население в една страна'. Това значение е стеснено и означава само една определена част от цялото население на страната. То е твърде разпространено в литературния български език. Смирненски използва предимно това значение в творчеството си, тъй като и сам той е по-близо по участ до тази част от населението. Ето няколко примера:

„Пред просънени *народи* / като факел аз [Москва] пламтя / и децата земни вода / към живот и свобода“ (т. I, 85, Три години); „А властникът и фарисеят тлъст, / възспрели тежко всред *народа* прост / не пръскаха най-черната мътва / с заплювката на злобната си мъст“ (т. I, стр. 141, Разбойниците); „Патриотизмът жертви иска / а той бе честен патриот, / затуй в Париж с поклони ниски / пожертвува

един *народ*" (т. III, 102, Епитафии — Теодор Теодоров Сервилни); „Един е жусурът на днешния строй: когато си с *народа* — не си на власт, когато си на власт — не си с *народа*" (т. III, 89, Велики мисли на велики мозъци — думи на Кръстю Пастухов); „След Исуса втори. Теодор Теодоровци намират, че *народът* е заразен, болен. Не е доказано дали българският *народ* е болен, но стара истина е, че душевно болните негови синове винаги са го смятали за овче стадо" (т. III, 96, Писмо до провинцията); „По характера си той е народен човек, пък и по партия е народняк... Макар и малко нещо кривоглед — очите му всякога гледат право към *народа*. Сиреч, народното винаги му се нрави, и щом помогне бог, в огнеупорната му каса се вмъква нещичко от народното" (т. III, 107, Филантроп).

Във всички посочени примери думата *народ* има стеснено значение в смисъл на 'трудещото се население на една страна'. Това значение отбелязва класовата диференцираност на народа и в него трудещите се са отъждествени със самия народ, а класата на капиталистите са изключени от народа. Ето защо в тези примери думата *народ* с това значение дава точен израз както на самата действителност, така и на общественно-политическите възгледи на Смирненски. Това значение на думата *народ* може да се определи като белег на революционно-демократическото отношение на поета към действителността. Думата *народ* в значение на 'трудещите се' се свързва с освободителната борба на народа, насочена към премахване веригите на капиталистическото робство.

Да се спрем сега на поетическата синонимика, свързана с думата *народ* в произведенията на поета.

Тук няма да бъде разгледана стабилно-речниковата синонимика, а само онези синонимически средства, които се свързват със стила на поета или така наречената поетическа синонимика. Към този род синонимика се отнасят думи, различни по звуков състав и различни по значение, обаче в текста на художественото произведение те предават едни и същи факти от действителността. Това е индивидуално-авторска синонимика, тъй като писателят намира общи белези между две понятия и с дадена дума той означава понятието на друга дума, та по този начин едната дума влиза в синонимическа връзка с другата.

Тази синонимика, въпреки че е индивидуално-авторска, е и дълбоко национална и общонародна, тъй като и в нея се запазва „служебната роля на езика като средство за общуване на хората"¹. Отделната дума или отделният израз запазват своя общонароден характер, тъй като се разбират от всички членове на обществото и служат като средство за словесно общуване.

При подбора на синонимическите средства на езика Смирненски винаги изхожда от желанието си да означи онези свойства и страни на живота, които най-добре ще изразят неговото идейно отношение към този живот. По този начин той не само пропаган-

¹ Й. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езикознанието, София, 1952, стр. 6.

дира своите идеи, но и води идеологическа борба с буржоазията. Следователно в подбора на различните синонимични средства ние можем да открием връзката на идеологията на поета с предпочитането на едни или други поетически синоними. Едновременно с това чрез тях може да се разкрие и идейното съдържание на едно стихотворение или на един фейлетон на Смирненски, но също така те ни сочат какъв живот той изобразява, какво го интересува в този живот и как той го оценява идеологически.

За да означи понятието *народ*, Смирненски използва множество думи и синонимически средства, които особено здраво се свързват с второто значение на думата — трудещото се население в страната. Те разкриват по-ясно това значение и дават оценка за предмета, отразен в понятието на тази дума.

Думата *народ* във второто ѝ стеснено значение Смирненски често замества с думата *роб* (обикновено в множествено число) в смисъл на 'хора, които влачат веригите на капитала, но имат пораснало революционно съзнание и са поели пътя на борбата за своето освобождение'. Например: „... и туй намръщено море / от морни *роби* и робини / да озари и приласкай / усмивката на първи май“ (т. I, 113, Първи май); „С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход / на възбудените *роби*, на червените вълни“ (т. I, 80, Червените ескадрони); „И *робите*, разкъсали студентите окови, / до сетния си миг / не спускаха ръце“ (т. I, 74, Карл Либкнехт); „А *робите* стоят като скали, / скала е мисълта за свобода...“ (т. I, 120, Бурята в Берлин); „На *робите* най-верний вожд и син“ / (т. I, 121, Бурята в Берлин); „Слезни в тия мрачни утробы / на хищната майка земя, / слезни между братята *роби* — / в морето от вечна тъма“ (т. I, 145, Въглекопач).

Към тази група синонимични средства трябва да прибавим и фразеологическите единства, в съставната част на които влиза прилагателното *робски* — *робско море* и *робски деца*: „И блика на света туй северно сияние, / огряло огнен път през кървавата вечер, / и *робските деца* възрастват в великани“ (т. I, 84, Северно сияние); „И ето, *робското море* се в миг наежи, / и неговият вик бе буря от гърмежи / и дъжд от топла кръв“ (т. I, 74, Карл Либкнехт).

Във всички отбелязани случаи на употреба на думата *роб* и в изразите, свързани с нея, виждаме, че тя е изпълнена с богато емоционално съдържание, в което личи чувството на недоволство от несправедливото и тежко положение на народа, а едновременно с това ясно се подчертава и идеята за освобождение и устремът на робите в борбата срещу техния вековен враг. Така Смирненски заостря своята оценка за понятието на думата *роб*, като ѝ придава дълбок политически смисъл. Тази негова оценка напълно съвпада с оценката, която на времето Ленин формулира така: „Робът, който съзнава своето робско положение и се бори против него, е революционер.“¹ Ето защо Смирненски във всички посочени случаи на употреба на думата *роб* изтъква революционното начало у роба.

Думата *народ* Смирненски замества още и с редица други синонимически средства. Така той използва думата *тъла* (обикновено

¹ В. И. Ленин, Съчинения, т. XIII, София, 1952, стр. 41.

в множествено число), която има основно значение — 'неорганизирано множество от хора'. От нея Смирненски взема признака множественост, за да характеризира големия брой от трудовата част на населението. Той обаче не я употребява в нейния пейоративен смисъл, а влага в нея друго емоционално съдържание, което отговаря на положителното отношение на поета към предмета, отразен в понятието на тази дума. Например: „В *тълпите* смълчана е буря незнайна, / стопено е слънцето в тях“ (т. I, 114, Тълпите); „Следящ вълните на живота / в триж угнетените *тълпи*, / аз чувам глухо под хомота / смехът червений да кипи“ (т. I, 134, Червеният смях); „Берлин го помни и навеки ще го помни, / когато на *тълпите* гладни и бездомни / подаде огнен знак...“ (т. I, 74, Карл Либкнехт); „И пак ще вдигна аз *тълпите* в шурм последен, / за да забият знамето със вик победен / на твоятта черна твърд!“ (т. I, 75, Карл Либкнехт); „Когато в ранна утрия изток се топи / в море от пламък златоален — / върви той редом с бледоликите *тълпи* / и сам пламти от гняв запален“ (т. I, 29, Работникът); „И шумний град кат гневен исполин / възправи стан, и гръмна в страшна мощ / заканата на бедните *тълпи*“ (т. I, 119, Бурята в Берлин); „И този път!... Над морните *тълпи*, / поели път към светлина и хлеб, / надвисна гневно властникът свиреп...“ (т. I, 139, Разбойниците).

И тук в думата *тълпа* и в изразите, образувани с нея, изпъква идеята за безправие на народа и жестокия гнет, упражняван върху него от страна на капитала. Едновременно с това се подчертава и буйният устрем на онеправданите *тълпи* към свобода и щастлив живот.

Като поетически синоним на думата *народ* Смирненски използва и съчетания, в които думата *брат* заема средишно място. Чрез нея иска да подчертае здравите връзки между отделните членове на народа, основани на равенство между хората, особено когато това се отнася до онеправданата класа на буржоазното общество. Освен това той подчертава и своята връзка с народа, членовете на който той смята за свои братя. Ето няколко примера: „О морни бледолики *братя*, / камбанен зов лети над нас...“ (т. I, 113, Първи май); „И мълчалив и блед сред бледните си *братя*, / ще понеса аз черния си кръст“ (т. I, 107, През бурята).

Като синонимически изрази на думата *народ* Смирненски използва и съчетанието *бледни смъртници*: „и ръсим в своя друм сълзи и кървав пот — / ний, *бледни смъртници*, родени за за живот“ (т. I, 104, Ний). С последното съчетание поетът сочи тежкото положение на народа, на трудещите се. С поетическия синоним *бездомници* Смирненски подчертава окаяното и мизерното положение на трудещите се: „Подире му мълком, окъсани, бледи / *тълпят* се *бездомници*, жадни за бран“ (т. I, 68, Христо Ботеву). Със съчетанията *смирените деца* и *смирените сърца* изразява онова положение на народа, когато още тяхното пролстарско съзнание революционно не е пораснало, не се е закалило в революционната борба. Например: „*Смирените деца* на шумний град, / стълпили се на огнени кълба / сред вихъра на шеметна борба...“

/посрещат с гръм настръхналата сган“ (т. I, 120, Бурята в Берлин); „И робските деца възрастват в великани, / в смирените сърца разбуждат се закани...“ (т. I, 84, Северно сияние).

Освен тези синонимични средства на думата *народ* Смирненски използва и други, които говорят повече за революционния устрем на трудещите се, за борбата им в построяване на нов свят, а именно: *синьоблузи орли*: „И сградите са пламнали гнезда / където синьоблузите орли / развяват пурпурните знамена“ (т. I, 120, Бурята в Берлин); *вечни творци*: „Под черните крила на дебнешата смърт / привеждаме чела със трънени венци — / ний, вечните творци, ний, морните борци“ (т. I, 104, Ний).

От изложената до тук синонимика, свързана с думата *народ* у Смирненски, се вижда, че той обединява в определен словесен комплекс ред думи, които означават отделни качества и признаци на предмета, отразен в понятието на думата *народ*. Тази синонимика дава възможност на поета вярно да отрази различните качества на народа, позволява му да изрази своето положително отношение към предмета, отразен в понятието на тази дума и да го оцени като една мощна сила в обществения живот. От друга страна пък подборът на една или друга дума като синонимично средство на думата *народ* се обуславя от прогресивния миروглед на Смирненски, защото поетът избира от родния си език като поетически синоними ония думи и изрази, които според мирогледа му най-добре биха изразили описваната от него действителност.

Да видим каква е употребата на думата *свобода* в творчеството на поета и с каква синонимика я свързва, за да разберем какво съдържание влага Смирненски в това понятие.

Смирненски с право може да се нарече поет на свободата в началото на ХХ век у нас. Навсякъде, където употребява тази дума, той я противопоставя на робството и потисничеството.

Думата *свобода* като обществено-политическо понятие в общонародния език можем да определим като обозначение на положение, когато обществено-политическият живот и дейност на определен човек и определена обществена класа не се ограничават и не се потискат’.

Като използва думата *свобода* (68_г, 83_г, 85_г, 96_г, 107_г, 117_г, 120_г, 121_г, 77_п, 121_п, 105_ш, 106_ш, 131_ш, 170_ш, 171_ш) в посоченото общонародно значение, Смирненски исторически го уточнява, защото в творчеството му то отговаря на неговите революционно-демократически схващания и се покрива със схващанията на пролетариата. Смирненски го схваща като положение, при което напълно е премахната експлоатацията на човек от човека. То говори за пълното освобождение на труда от потисничеството на капитала. Затова свободата е необходимо условие, при което може да се гради щастието на човечеството. Това ясно личи от текста: „А робите стоят като скали, / скала е мисълта за *свобода*, / и сградите са пламнали гнезда, / където синьоблузите орли / развяват пурпурните знамена / и в смъртен миг зоват към нов живот / към въздух, *свобода* и светлина / безчисления пролетарски свят“ (т. I, 120, Бурята в Берлин).

Същото значение, противопоставено на робството, намираме в следните строфи: „Като звън от далечни, грамадни камбани, / като гръм на стихийни вълни, / *свободата* зове непрестанно сърца ни / към лагура на нови страни“ (т. I, 109, Към висини); „Като пустинен ураган налиташе и ревеше гълпата, земята гътнеше, дърветата смирено привеждаха чела, а високо, високо към небесата се носеше тържественият химн на *свободата* и в него звучаха и нежността на братската любов и заканата на кървавия бунт“ (т. III, 105—106, Страшният съд).

С множество синонимически средства Христо Смирненски замества, пояснява и изразява в творчеството си понятието *свобода*. Например с думите *простор* и *висини* поетът сочи някои от бележите на това понятие, които осигуряват широк размах на творческите сили на човека: „С оковани крила днес земята ни ражда, / оковани с неволя и делнични дни, / а гори сред душата ни вечната жажда / за *простор*, красота, *висини*“ (т. I, 109, Към висини).

Копнежът за свободата у човека поетът изразява и с други думи и изрази като *пролет* или *огнена пролет*: „А ще дойде таз *огнена пролет* / с ореол от рубин и звезди; тя ще дойде сред черни беди — / милиони за нея се молят! / И ще гръмне навред по земята: / „Пролетарий от всички страни, / *пролетта* и за нас прозвъни / с огнеликия зов на борбата!“ (т. I, 111, Пролетта на робите); *нов ден*: „Погледайте, с удари верни / отбива пълчищата черни / великият руски народ. / От него се раждат трептящи / лъчите на *новия ден*...“ (т. I, 137, Херолди на новия ден); или с думите *отдих*, *воля*, *въздух*, *ширини*: „Надоле! Надоле! Надоле! / В студените бездни слезни, / където тела полуголи / се гърчат край черни стени; / де опват се миши железни / и техният удар звъни / сред мрака на страшните бездни / с протеста за слънчеви дни, / с протеста за *отдих*, за *воля*, / за *въздух*, *простор*, *ширини*“ (т. I, 145, Въглекопач).

Отбелязаната стилна синонимика за думата *свобода* характеризира предмета ѝ, отразен в нейното понятие, от различни страни, и то така, че в тая характеристика ясно личи идеологията на поета. В нея Смирненски сочи устрема на трудещите се в борбата им за свободен живот. С думите *простор*, *красота*, *висини*, *отдих*, *воля*, *въздух*, *ширини* и съчетанието *нов ден* Смирненски подчертава онези страни на това понятие, които са характерни за социалистическото общество, където е премахната експлоатацията на човек от човека, където няма безработица и нищета и където са освободени всички творчески сили на човека. Със съчетанието *огнена пролет* поетът подчертава друга страна на това понятие, а именно революционния път, по който ще се дойде до свободата. Затова както самата дума *свобода*, така и синонимическите средства, групирани около нея, се осмислят в революционно-демократическа посока. Понеже със тези синонимически средства Смирненски говори за свободата, характерна за социалистическото общество, то думата *свобода* в своето преносно значение може да характеризира и означа понятието на думата *социализъм*. С това може да се обясни защо синонимите, групирани около тези две думи, както ще видим по-нататък, в някои моменти се покриват.

Думата *патриотизъм* може да се определи като любов към родината, към отечеството, а думата *патриот* — като човек, предан на своя народ, който обича своето отечество, готов за жертви и за подвизи в името на своята родина.

Отечеството е определена общественно-историческа среда, с която човек е жизнено свързан. Но отечеството, родината се олицетворяват преди всичко от народа, който е творец на всички обществени блага. Ето защо патриотизмът е свързан предимно с народа. Жертвите, които трябва да се направят, са именно в името на народа.

Думата *патриот* (76_{II}, 77_{II}, 102_{II}, 108_{II}, 13_{III}, 90_{III}) и думата *патриотизъм* (102_{III}) Смирненски използва в значения, за които говорих по-горе, само че той ги поставя в контекст, който им придава иронична окраска, свързана изключително с неговата идеология. Нека разгледаме как използва в творчеството си той тези две думи. Например: „*Патриотизмът* жертви иска, / а той бестен *патриот*, / затуй в Париж с поклони ниски / пожертвува един народ“ (т. II, 102, Епитафии — Теодор Теодоров Сервилни). И двете думи тук са употребени иронично.

Както отбелязах, основният белег на значението на тези две думи е 'любовта към народа, към родината'. Обаче Смирненски, като говори за буржоазния патриотизъм, излиза от схващането че патриотизмът на капиталиста не е привързаност към целокупната нация в лицето, преди всичко, на нейното основно трудово мнозинство, а е привързаност към буржоазната класа и култура, към експлоататорския капиталистически строй, обстоятелство, което прави буржоазията способна за всякакво предателство на своята родина, затова той идва до заключението, че Теодор Теодоров като представител на българската буржоазия в Париж на мирната конференция през 1918 г. е продал своя народ. По този начин със стиховете: „затуй в Париж с поклони ниски / пожертвува един народ“ се отрича основният признак на думите *патриотизъм* и *патриот* — 'любовта на човека към своя народ, към своята родина' и се получава ироническият смисъл, вложен от Смирненски в тези думи. Тук иронията се мотивира от идеологията на поета.

В същия смисъл Смирненски използва думата *патриот* и в следните случаи: „Кат всеки българин и той / обича своя мил народ; / макар че не ходи на бой, / той пак е честен *патриот*“ (т. II, 76, Pro patria); „Пиян от милост и любов, / като същински *патриот*, / той чувствуваше се готов / на подвизи за чест и род. / От първи подвиг възхитен, / почерпи се един коняк, / и радостен и изпотен / изтегна се спокойно пак...“ (т. II, 76, Pro patria).

С ироническата експресивна окраска на думите *патриот* и *патриотизъм* Смирненски иска да посочи, че буржоазният патриотизъм е загубил качествата на истинския патриотизъм. Това е „...скопеният патриотизъм на буржоазията“, както казва Й. В. Сталин.¹ Защото когато се касае до нейните печалби, тя става способна на всякакво национално предателство, тя продава дори и родината си.

¹ Й. В. Сталин, Съчинения, т. I, София, 1950, стр. 26.

народа си и влиза в търговски връзки против своя народ с различни чужденци. Маркс казва, че буржоазният патриотизъм „... се е изродил в чисто лицемерие“¹, зад което буржоазията скрива своите хищнически намерения спрямо своя народ. Именно затова Смирненски, когато говори за патриотизъм на буржоазията в своето творчество, поставя тази дума в текст, който ѝ придава иронична окраска.

Твърде интересна е употребата на думата *труд* (86_г, 106_г, 113_г, 138_г, 145_г, 136_ц, 131_ц) и синонимиката, групирана около нея в творчеството на Христо Смирненски.

С основното си лексикално значение думата *труд* означава 'целесъобразна човешка дейност, насочена да подобрява живота на човека'. Отношението на човека към тази дейност, исторически разгледано, е било различно. Това особено ясно личи, ако проследим съответствията на тази дума в старобългарски, славянските и някои други индоевропейски езици и сравним лексикалното значение с това, което думата днес притежава в езика: старобългарски *трудоу*, руски *труд*, полски, чешки, сърбохърватски, словенски *trud*; коренът на думата е **tru-*: **trou-*, който може да се намери в латинския глагол *trudo* 'блъскам'; готски *usthriutan* 'затруднявам'; англосаксонски *athreotan* 'измъчвам се'; немски *verdrissen* 'дотяга ми', средновисоконемски *droz* 'товар, досада'; сърбохърватски *trstiti se* 'грижа се'².

В основата на първоначалното значение на тази дума се подчертава ясно елементът на мъка, грижа, досада. Това особено ясно личи и в нашето прилагателно *труден*, което означава 'съпроводен с много напрежение, усилие, мъка'.

Тук ще се изтъкне как поетът гледа на тази човешка дейност, как той изразява своето отношение към нея и каква оценка той ѝ дава.

В началото се отбеляза, че всяка дума в езика покрай предметно-логическото си значение притежава и експресивна окраска или „стилистичен ореол“. Думата сочи предмет или явление от действителността, а емоционалната окраска дава оценката на говорещия за действителността, говори за отношението му към тая действителност.

Ако групираме употребите на думата *труд* в творчеството на Христо Смирненски според нейната емоционална окраска, ще получим два вида употреби.

В първия вид случаи (86_г, 106_г, 113_г, 138_г, 145_г, 136_ц) Смирненски придава такава емоционална окраска, в която откриваме елемент на страдание, на мъка, на тежест, изобщо с тази емоционална окраска се посочва отрицателното отношение, което човек има към тази човешка дейност, отразена в понятието на думата *труд*. Например: „Да спрат фабричните комини / и всеки черен *труд* да спре, / и туй намръщено море / от морни роби и робини / да озари и приласкай / усмивката на първи май“ (т. I, 113,

¹ Архив Маркса и Енгелса, т. III (VIII), стр. 355.

² Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941, стр. 640.

Първи май); „Но вий деца на *труд* и горест, / възсепнати от тежък сън, / разбийте черната си орис“ (т. I, 86, Три години); „През сумрака на тежки горести и грижи, / през грохота всевечен на *труда*, / ще заблести прудутринна звезда...“ (т. I, 106, През бурята); „Слезни в тез мрачни утроби / на хищната майка земя, / слезни между братята роби — / в морето от вечна тъма, / и твоята лампичка бледа / ще бъде там ярка звезда, / там сноп от лъчи ще огледа / зловещия храм на *труда*, / зловещите тези юдоли, / де няма ни нощи, ни дни“ (т. I, 145, Вълглекопач); „Беднякът гол и необут, / не виждал повече пари, / сред своя непосилен *труд* / е свикнал да брой до три“ (т. II, 136, Брой се до три).

Излизайки от своя пролетарски мироглед, Христо Смирненски смята, че трудът на работника в буржоазното общество не носи подобрение, не повдига жизненото равнище на неговия живот. Трудът осигурява на работника само един минимум материални средства, които му дават възможност само да съществува. Работникът „работи,—казва Маркс—за да живее. Работата той не смята за част от своя живот; напротив — да работи, за него значи да жертвува живота си.“¹ Ето защо трудът не представя цел за работника и затова той не го смята за същност на своя живот. „Напротив — казва Маркс — за него животът се почва тогава, когато тая дейност се прекратява, — на трапезата, на масата в кръжмата, в леглото“². Ето защо работникът в буржоазното общество или изобщо във всяко класово общество има отрицателно отношение към тази дейност.

Излизайки от това схващане, Смирненски използва думата *труд*, като дава такава оценка за предмета, отразен в понятието и, която говори за неговото отрицателно отношение. Затова във фразата тя се свързва с думи, които подсилват това отношение и се получават синтактически единства като: *черен труд*, *зловещ храм на труда* и др. От посочените примери в емоционалното съдържание, което Смирненски е поставил в думата *труд*, личи оценката на поета за труда в буржоазното общество, *труд* ограбван, *труд* робски.

Във фейлетона си „Трудът“ Смирненски обаче отбелязва новото отношение на човека към труда и затова оценката, която той дава на тази човешка дейност, не е оценката, каквато има робът на капитала. Това е оценката на новия човек, освободен от веригите на капитала, когато трудът се оценява като насъщна нужда за човека да твори, когато този труд дава смисъл на човешкия живот. Такова значение на думата *труд* намираме в следния пример: „... само аз единствен можах да дам сили на моята девойка — пролетарската класа — сили и средства за нейния живот! За живота на нейното светло, сяйно бъдеще.

— Да — само аз! Аз! Аз! — непобедимият! ... Аз — царят на живота! ... Аз — *Трудът!*“ (т. III, 131, Трудът).

В емоционалното съдържание на думата *труд* в този случай вече личи положителното отношение на Смирненски към дейността,

¹ К. Маркс, Намен труд и капитал, София, 1945, стр. 21.

² Пак там, стр. 22.

която е отразена в понятието на тази дума. Както се вижда, Смирненски променя отношението си към тази човешка дейност, защото според новия прогресивно-революционен мироглед на труда вече се гледа по съвсем друг начин. У Смирненски обаче това значение се среща в малък брой случаи. В общонародния език тази промяна на думата още не е утвърдена като значение по онова време, тъй като не бяха на лице ония общественно-исторически условия, които да могат да превърнат една отсенка на значение в пълно значение.

Развитието на значението на думата *труд* в руски език е вървяло по същия път, както у нас. „До революцията — казва В. И. Абаев — тя се е асоциирала с понятията за нужда, унижение, страдание. Сега тя е обвееана с понятията за чест, слава, доблеет, геройство. Като запази своята външна форма, думата преживя истинска вътрешна революция и в това вътрешно преобразяване на една дума се отрази като слънце в малка капка вода великият социален преврат, извършен от нашия народ.“¹

Хр. Смирненски е могъл да види тези нови, прогресивни тенденции в развитието на думата *труд*, като е излизал от своя пролетарски мироглед, и затова можем да кажем, че той е един от първите наши писатели², допринесли твърде много за утвърждаването на новото значение на думата в езика. В днешно време ние виждаме вече тази промяна напълно оформена като значение в множество случаи, а най-ясно това личи в синтактичното единство *герой на труда*, звание, което се дава на новите хора, с новото отношение към труда.

Синонимката, която Христо Смирненски групира около тази дума, характеризира това явление предимно като мъка, страдание, тежест.

Като поетически синоним на думата *труд* Смирненски използва думата *мъка*, с която отбелязва своята оценка за труда в буржоазното общество: „В работилници, фабрики димни, / дето *мъка* душата терзай, / чужденец е цветущият май / и нечути са звънките хямви“ (т. I, 110, Пролетта на робите).

С думата *пот* в съчетанието *кървав пот* Смирненски дава същата характеристика на предмета, отразен в понятието на думата *труд*; например: „Та тлъстите търговци, тез кърлежи безчет, / безмилостни смукачи на бедния народ, / да видят, Саваоте, на този жалък свят / човешка мъка що е, какво е *кървав пот*“ (т. II, 38, Молитвата на един столичанин).

Новото отношение към труда на свободния човек Смирненски означава със следните синонимически изрази: *цар на живота* (т. III, 100, Трудът); *властител* и *вседържител* (пак там).

Фейлетонът, от който са взети последните две думи, е написан в библейски стил, особено свойствен на школата на символистите. Смирненски понякога се влияе в своите изразни средства и изобщо в речника си от езика на символистите. Затова думите *властител*

¹ В. И. Абаев, История языка и история народа, сб. Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Москва, 1952, стр. 52.

² В такова значение и Ив. Вазов използва думата *труд* (вж. стихотворението „Трудът“).

и *вседържител* можем да допуснем, че са заети от тях. Това може да се обясни с факта, че езикът на отделния писател в много случаи се обуславя от езиковата традиция на школата, оказала известно влияние върху него.

Въпреки това обаче Смирненски, като използва някои думи и изразни средства от речника на символистите, подчертава с тях онези качества и свойства на описваната от него действителност, които пак го характеризират като представител на най-прогресивната класа в буржоазното общество. Тези думи и изразни средства Смирненски свързва с живата действителност, влива им конкретно съдържание, освобождава ги от абстрактността, която те притежават в езика на символистите, като ги осмисля в революционно-демократическа посока.

Думата *отечество* в българския език има значение: 'родната страна, родният народ, изобщо една определена общественно-историческа среда, с която човек е жизнено свързан'.

В творчеството си Христо Смирненски употребява тази дума (219п, 184п) в твърде ограничен брой случаи. Навсякъде той я използва в ироничен смисъл и с това цели да посочи неправилната оценка, която буржоазията дава на тази дума.

Буржоазията вижда в отечеството лицето на капиталистическата класа, образа на експлоататорския капиталистически строй и на реакционно-капиталистическата култура. Затова когато става дума за защита на отечеството, буржоазията брани само интересите на капиталистите, като дори е готова да продаде отечеството в лицето на трудовата част от населението, което подлага на жестока експлоатация. Ето защо, когато буржоазията издигне лозунг за защита на отечеството, комунистическите партии и трудещите се се противопоставят на този буржоазен лозунг, тъй като това не е отечеството на трудещите се, а отечеството на буржоазията. В този смисъл Маркс и Енгелс говорят в „Манифеста на комунистическата партия“: „Работниците нямат отечество.“¹

Христо Смирненски използва думата *отечество* в произведенията си, като я поставя в текст, взет от езиковата практика на буржоазията. Затова той ѝ придава винаги ироничен смисъл; например: „Тригласно тримата се молят: / — Спаси ни, царю, помогни! / Като кокичета напролет / са девствени душите ни! / ... Недей ни връзва ти кусура / за стари грехове безброй, / но виж как в жълта диктатура / огъва се народът твой. / *Отечеството* нас ни чака / във тия тежки времена; / с бензин изчистихме си фрака / от тъмни кървави петна...“ (т. II, 219, Блоквите влъхви на аудиенция); „Нали неутралитет уж щяхме да пазим! Пак ли ще воюваме?... — Нека воюват тези, които я обявяват. — Ст! Няamate думата! *Отечеството* говори...“ (т. III, 184, Няamate думата).

И в двата случая Смирненски подчертава чрез ироничната окраска на думата *отечество* своята оценка за буржоазното отечество. Това особено ясно може да се види, когато свържем първия случай с повода, който е накарал Смирненски да напише стихотво-

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Избр. произведения, т. I, София, стр. 43.

рението „Блоковите влъхви на аудиенция“, в което намираме разглежданата дума. Стихотворението е писано през 1923 година, когато буржоазните партийни първенци на „демократическата“ (през онова време) партия на Ал. Гиргинов, Ц. Бръшлянов и Н. Найденов се явяват пред монарха във връзка с намерението на правителството да се произведат нови законодателни избори.

Особено ясно личи оценката на Смирненски за предмета, отразен в понятието на тази дума, когато с думата *банка* той заменя думата *родина*, речников синоним на думата *отечество*: „Какво поглеждаш така с апатия? / Не бойте се от нов погром. / И ний сме нещо като дипломати, я! Ще видим над родния си дом. / А вземат ли ни вместо туй останките — / това е друго нещо, виж! / Ще трябва родината, т. е. *банките* / да се прехвърлят към Париж“ (т. II, 194, Митинг за Тракия).

Чрез думата *банка*, употребена като поетически синоним на думата *родина* и *отечество*, Смирненски показва как буржоазията използва отечеството. Буржоазията използва отечеството също, както и банките, за експлоатация и заробване на трудовите маси.

* * *

На второ място ще бъдат разгледани групата думи, които се свързват с икономическия строй, през който живя Христо Смирненски или по-точно с темата „капитализъм“ и синонимиката, групирана около думите, свързани с тази тема.

По-важните и типични думи в творчеството на Хр. Смирненски в тази група, някои от които обединяват около себе си твърде разнообразна синонимика, са: *капитал*, *капиталист*, *цар* и *филактрон*.

Думата *капитал* (82_I, 136_{II}, 130_{III}, 131_{III}) Смирненски използва в творчеството си в значението на думата *капитализъм*. Като дума, която влиза в основния речников фонд на езика днес и която сочи едно важно и типично явление в обществения живот, Смирненски навсякъде подчертава, че капиталът е враг на човека, враг на народа, на прогреса и на културата. Тази своя оценка за това обществено явление той прави и чрез стилистическата окраска на думата, която тя получава в контекста. Например: „Налетя с кървави пълчища / настръхналият *Капитал*, / обърна в дим и пепелища / на Сибир мирните селища, / вериги нови изковал“ (т. I, 82, Северно сияние).

Грабителската природа на капитала е посочена в откъса: „И сепнат, видях аз [трудът], че съм прикован над скалата, в безбрежния житейски океан, а край мене ехидно се кикоти и надсмива Сатанаил — *капиталът!*“ (т. III, 130, Трудът).

Същата тази страна Смирненски изтъква и в текста: „Против кръвника-*капитал* / пожарът трети път гори...“ (т. II, 136, Бронь се до три).

Като използва преносното значение на думата *бог* в съчетанието *златен бог* като синонимическо средство на думата *капитал*, Смирненски подчертава, покрай човеконенавистната природа на капитала, и култа, който буржоазията храни към него.

Цялото съчетание, въпреки че напомня стида на символистите, придобива дълбок общественно-политически смисъл, тъй като означава едно конкретно явление от действителността; например: „... и хиляди тълпи отвед / вървят, подгонени натам / от яростта на *златний бог*“ (т. I, 103, Да бъде ден); или: „Куршумите и техни дивамит / смутиха празника честит / на *златний бог* и той ще помете / и барикадите, и хладните тела!“ (т. I, 139, Разбойниците).

Думата *телец* в съчетанието *златен телец* Смирненски взема от библейския стил, като ѝ придава ново обществено съдържание, с което означава издигнатия до култ от буржоазията капитал. В контекста личи отрицателното отношение на поета към предмета, отразен в понятието на това съчетание. Това най-ясно личи в емоционалното му съдържание: „Аз познах своите братя в робския керван, угнетени от *златний телец*; / и човешкия Дух — обруган, окован, / аз го зърнах под трънен венец“ (т. I, 40, Юноша).

Един от характерните белези на капитализма е натрупването на огромни капитали. Това натрупване става цел на капиталиста. Той става егоист, потисник, жесток експлоататор, или както казват Маркс и Енгелс, не е останала „никаква друга връзка между човек и човека освен голият интерес, безсърдечното „плащане в брой.“¹ За да подчертае този белег на предмета, отразен в понятието на думата *капитал*, а именно безсърдечието и егоизма, Смирненски използва думата *метал* в съчетанието *жълт метал*; например: „Край нас се вие бич, над нас тежи хомот / и робския закон на *жълтия метал*...“ (т. е. златото) (т. I, 104, Ний).

Огромната сила и потисничеството, с което капиталът владее света, Смирненски изразява със съчетанието *златолуспест гигант*: „И през облаци злоба и демонска стръв / черна сянка съзрях да пъззи — / *златолуспест гигант* се изправя сред стръв, / сред морета от кръв и сълзи“ (т. I, 40, Юноша).

Зверствата и безчовечието на капитала Смирненски предава с думата *потоп* в съчетанието *кървав потоп*: „А надмогнал студената бездна / и вълните на *кървав потоп* / аз подигах десница железна / и велик съм, защото бях роб“ (т. I, 112, Пролетарий).

Гнилостта и залязването на капитализма като обществен строй Смирненски изтъква с няколко синонимически изрази като *последен призрак на нощта*: „Аз виждам, гърчи се пред мен / *последний призрак на нощта* / и кръв от зинали уста / опръсква утрещния ден...“ (т. I, 103, Утрещният ден); *рухващ кървав храм*: „Когато в черните грамади / на *рухващия кървав храм* / ще изградим сред дим и плам, / сред трупове и барикади, / с тържествен химн на първи май / очаквания земен рай...“ (т. I, 113, Първи май); *рухващ златен храм*: „Да блесне мълния и плам / над *рухващия златен храм*!“ (т. I, 86, Три години); *стар свят*: „Мъглата вдига се И цял в дъчи облян, / гърми стохиладният град, / а старий вълк — а *старий свят* / отива да си легне гузен и ниян“ (т. I, 30, Вълкът); *древен замък*: „И когато сетний камък на обгърнатия в пламък / и разплуха *древен замък* се отрони в пепелта, / вий слезнете от

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Избр. произведения, т. I, стр. 26.

конете и земята целунете — / възцарете вечна обич, вечна правда над света“ (т. I, 80, Червените ескадрони).

Думата *капиталист* представлява една от основните думи в тази група, свързана най-тясно с обществения строй, през който живя Смирненски. Тази дума заема централно място в творчеството на поета, въпреки че той я употребява само на едно място. Централното ѝ място се определя от факта, че тя обединява около себе си многобройна и разнообразна синонимика.

Думата *капиталист* (157ш) Смирненски използва със значение — 'представител на господстващата класа в буржоазното общество, който притежава средства за производство и извлича печалби чрез експлоатация на наемен труд'.

Във фейлетона си „Хляб и зрелища“ Смирненски използва тази дума, като в емоционалното ѝ значение той влага идеята за тиранията, безчовечieto на капиталиста към угнетените. „Безчислени тълпи от безработни и бездомни заливат улиците и все по-страшно и по-страшно вдигат стиснатите си юруци. През трясъка на трамваите и колите, през пищенето на автомобилите и железниците, — като страшен вихър, като черен призрак витае този громък вик, вмъква се в празничните охолни зали, блъска се по витрините на големите магазини, налита гърмотевично из канторите и домовете на *капиталистите* и все по-често и по-заканително разкъсва тихата дрямка на златните божества“ (т. III, 157, Хляб и зрелища).

Тази дума в творчеството си Смирненски свързва с най-разнообразна синонимика, като използва широките възможности от изразни средства на българския език, за да уточни и представи най-различните страни на предмета, отразен в нейното понятие. Всичко това му дава възможност най-пълно и точно да отрази белезите на този предмет, като едновременно с това той изразява своето идеологическо отношение към предмета и му дава своята лична оценка.

Хищническата природа на капиталиста, неговото безчовечно отношение към трудещите се Смирненски означава с наименованията на редица хищни птици и животни, като използва преносните значения на тези думи. С тях той подчертава типичните черти на предмета, отразен в понятието на тази дума. Така например, характеризирайки това качество на капиталиста, Смирненски използва думите *сврака*, *гарван* и *орел* като поетически синоними на думата *капиталист*; например: „Към столичната община вали — / разлива се небесна манна, / и *свраки*, *гарвани*, *орли* / напяват в чест на бай Ивана / с тържествен хор: „Осанна!“ (т. II, 184, Манна небесна); или: „Няма въглища, дърва / и не ще бъдат докарвани, / не вреди зер хич това / на народните ни *гарвани*“ (т. I, 91, Зъботраканица).

Още по-силно Смирненски подчертава хищническата природа на капиталиста с думата *хиена*, значението на която е: 'опасен хищен звяр'; например: „Слепци, поведени от хищници-*хиени*, / звънтяха сабли и летяха настървени / из кървавата нощ!“ (т. I, 73, Карл Либкнехт); „Нощта беше пълна с *хиени* / и болка душа ти смрачи, / а чакаха в теб устремени, / разискрени жълти очи“ (т. I,

100, Съветска Русия); „Старите хиени, / белогвардейците, / се молят за „руския народ“ (т. III, 124, Снежна нощ).

Същото качество на капиталиста поетът посочва и с думата *вълк* 'хищен звяр'. Тази дума той използва в съчетанието *глутница вълци*. Така например в следващия откъс поетът създава цяла алегорична картина: „Зима! Страшна политическа зима, която сковава всички жили на земята, всички жизнени сокове и в снежните виелици на която бродят ята от гарвани и *глутница вълци*“ (т. III, 156, Политическа зима); или: „А ето стария *вълк* завръща се пиан — / на плячка бил е цяла нощ, / където в празничен разкош / той вдигал е стакан подир стакан“ (т. I, 30, Вълкът); „Мъглата вдига се. И цял в лъчи облян, / гърми стохилядният град, / а стария *вълк* — а стария свят / отива да си легне гузен и пиан“ (т. I, 30, Вълкът).

Думата *хищник* посочва същите белези, например: „С кръвта откърних тъпши от глупци и от *хищници*, / а сам аз отровата пих“ (т. I, 152, Вечер). Синонимическият израз *хищно ято* сочи същото: „От него се раждат трептящи / лъчите на новия ден; / ставете, смутени и спящи, / възток своя зов ни изпраща, / от *хищни ята* обграден“ (т. I, 137, Херолди на новия ден).

Всички посочени поетически синоними до тук за думата *капиталист* посочват вътрешните качества на капиталиста. В текста те придобиват такова емоционално съдържание, в което личи отрицателното отношение на Смирненски към предмета, отразен в понятието на тази дума.

С думата *хинопотам* поетът сочи повече белези, присъщи на възрастния лик на капиталиста. Чрез тази дума Смирненски иска да окарикутури неговия образ, като го представи като грамадно, тромаво, тежко, но силно и страшно животно; например: „Сега от Чам-кория *хинопотамите* ще тръгнат да гасят пожара! — иронично се обаждат. — Ако се качат нагоре, никога вече няма да слезнат долу. Огънят би ги сварил в собствената им мас“ (т. III, 140, Пожар в Рила).

Спекулантската природа на капиталиста, която го кара да плете различни мрежи, за да експлоатира другите, да лакейничи, ако тоза е нужно, да изсмуква жизнените сокове на жертвите си, Смирненски означава с наименованието на мекотялото морско, хищно животно *актопод*: „Пострада парламентът — суфльорската будка на господин Адлер, пострадаха разкошните гнезда на борсовите *актоподи*, пострадаха хотелите, магазините и дебелите гърбове на виенските патрици“ (т. III, 158, Хляб и зрелища).

Когато пък характеризира верността на слугите на капиталистите, Смирненски използва думата *булдок* 'особен вид куче, което обикновено буржоазните семейства отглеждат в домовете си'. Тази дума той я използва в съчетанието *буржоазен булдок*. С това съчетание Смирненски много ясно сочи един характерен белег на тогавашната действителност — верността, която проявяват широките социалисти към политиката на буржоазията; например: „Вечер всичките кучета започват тревожни напеви. Лаят от всеки ъгъл. Сякаш си бил на общоделско събрание и си взел думата против *буржоазния булдок* Пастухов“ (т. III, 149, Куртова поляна).

До тук изложената синонимика за думата *капиталист* говори, че Смирненски използва наименованията предимно на животни и птици и чрез техните характерни белези дава подходяща характеристика на предмета, отразен в понятието на думата *капиталист*. Чрез различните съчетания, в които тези наименования влизат, той допълва още по-добре своята характеристика, като навсякъде създава ярки образи, които будят отвращение, а понякога те са карикатурно типизирани. Именно тук се чувствава неприязненото, отрицателното отношение на автора към капиталистите изобщо.

С това обаче не се изчерпва синонимиката, групирана около тази дума. Смирненски черпи своите синонимически средства от най-различни източници, които намира в съкровището на нашия национален език.

Така например, за да характеризира капиталиста Смирненски използва думата *свекърва*, взета от битовия речник на народа.

В народния език думата *свекърва* означава 'майка на съпруга'. Тази дума обаче е придобила по-специално емоционално съдържание в езиковата практика на народа, защото той я разбира не само в нейното предметно значение, но и като дума, която изразява отрицателното отношение на свекървата към снахата.

Когато Христо Смирненски използва тази дума, за да характеризира буржоазните дипломати, той я употребява преносно, което значи, че с нея той сочи друго понятие — буржоазните дипломати, обаче запазва нейното емоционално съдържание — отрицателното отношение, което вече не е насочено към някаква снаха, а към народите, чиито съдбини се определят от тези дипломатически свекърви. Поради това, че тази дума е пренесена от битово-народния стил в стила на един фейлетон с публицистичен характер, тя придобива иронична окраска, но едновременно с това смисълът ѝ се разширява в социално-политическа насока, което значи, че тя изразява и идеологическото отношение на поета към буржоазните дипломати, назовани с тази дума; например: „А във Вашингтон — във Вашингтон *дипломатическите свекърви* решиха, че нищо не могат да решат“ (т. III, 168, Епидемия от конференции).

За да характеризира капиталиста като жесток грабител, Смирненски използва думата *кождер*: „И в тези вечери предесенни / на всеки уличен фенер / с наслада бих видял обесени / по някой и друг *кождер*“ (т. II, 191, Листопадна вечер).

Хитрата и престъпна природа на капиталиста Смирненски пък изтъква с думата *спекулантин*: „Уви, добре угоеният *спекулантин* е полезен и за червенте, а къде е смисълът на мъртвия бедняк?“ (т. III, 80, Надгробно слово); или: „И ето ме: важен, блестящ, елгантен, богат като истински Крез! / И знам аз: крадец съм, лъжец, *спекулантин*, безчестник, но... винаги с чест!“ (т. II, 223, На гости у дявола). В същия текст думите *крадец*, *лъжец*, *безчестник* характеризират по отделно от различни страни предмета, отразен в понятието на думата *капиталист*. Наред с тези думи Смирненски използва думата *гешефтар*, за да покаже пак грабителската, експлоататорска природа на капиталиста: „Нямало днес туй онуй: / да му мислят сиромасите, / *гешефтарите* от туй / ще натъпкат здраво касите“ (т. II, 91, Зъботраканица).

Най-сетне думи, които характеризират понятието *капиталист*, са още : *търговец, кърлеж, смукач* в текста : „Та тлъстите *търговци*, тез *кърлежи* безчет, / безмилостни *смукачи* на бедния народ, / да видят, Саваоте, на този жалък свет / човешка мъка шо е, / какво е кървав пот“ (т. II, 38, Молитвата на един столичанин).

Лентяйската природа на капиталиста и неговия убоен външен вид Смирненски подчертава още с думите *думбазин* и *тлъстомехие*, първата със значение 'богат човек, чорбаджия, който притежава големи богатства в пари и имоти, с които експлоатира наемния труд на населението', а втората — 'човек с угоено тяло, който не работи, а живее чрез експлоатация върху гърба на другите'. И двете думи се използват в общонародния език в пейоративно значение, което у Смирненски сочи отрицателното му отношение към предмета, отразен в понятието на тези две думи. Христо Смирненски, като взема типичните белези в значението на тези думи, характеризира с тях предмета, отразен в понятието на думата *капиталист*. В тази характеристика лесно се долавя идеологическата оценка на поета за капиталиста. Посочените две думи, въпреки че са поставени в речта на един от героите на феълетона, все пак могат да илюстрират езика на Смирненски, тъй като героят чрез своите мисли и действия отразява миогледа на писателя; напр.: „Ей, вика някой в тъмнината, чамкорийските *думбази* идат на помощ... Общ поток от благословии по адрес на тези *тлъстомехия*“ (т. III, 143, Пожар в Рила).

От посочената синонимика за думата *капиталист* се вижда, че Смирненски характеризира това понятие от гледището на своята идеология. За пролетарския поет Смирненски капиталистът е грабител, експлоататор, служи си с разбойнически средства за присвояване на материални блага, служи си с лъжа при ограбването на народа и т. н. Поетът е могъл да види тези качества у капиталиста, опирайки се на своя миоглед, на своя поглед за действителността. Ето защо Христо Смирненски, подчертавайки тези качества на капиталиста, избира за поетически синоними думите: *безчестник, крадец, лъжец, спекулант, кождодер, хищник, вълк, хиена, гарван* и т. н. Всички тези качества, изразени с посочените думи, характеризират от различни страни описвания предмет, който писателят е видял като обществено вреден. От гледището на своите идейни позиции той определя враждебното си отношение към капиталиста. Именно тази възможност на поетическата синонимика помага на поета да направи оценка на действителността чрез езика на своето художествено произведение. Така поетическата синонимика се свързва тясно с идеологията на поета.

В твърде малък брой случаи Смирненски използва думата *цар* (115_г, 165_ш), която тясно се свързва с капиталистическия строй, в значение 'неограничен господар, тиранин, грабител и експлоататор'. У Смирненски тази дума придобива такова емоционално съдържание, което говори за отрицателното отношение на поета към царя, в лицето на когото той вижда всички отрицателни страни на обществения строй; напр.: „По нея [улицата] се усмихват в колесници / престъпници, пигмен и *царе*, / а дните в едноцветни върво-

лица / отлитат като непознати птици / над нейното нестихващо море“ (т. I, 115, Улицата); или: „Много лош цар бил Ирод! Толкова невинни деца погубил!“ — А сега, бабо, *царете* избиват ли 14 хиляди младенци? — Разбира се, старата бабичка ще намести очилата си и ще поклати отрицателно глава: — Сегашните *царе* не са такива! А кривоустата старуха — буржоазията, заключена в отоплената си стая, ще разправя през ключалката на одрипавелите деца, които тъй настойчиво ще удрят по вратата...“ (т. III, 165, Рождество).

Качествата, посочени по-горе за предмета, отразен в понятието на думата *цар*, Смирненски подчертава и с поетическия синоним *корона* и в съчетанията, образувани от него.

Думата *корона* Смирненски взема като символ на царската власт. Синонимическите единства, в които поетът я употребява, сочат различните белези, които говорят за безчовечие, експлоатация и жестокост. Това ясно се вижда в съчетанията *златна кървава корона* и *окървавена корона*: „Станете вий деца, вий робски милиони, / потиснати под *златни кървави корони*, / угасващи в ношата и в сънщата смъртни! / Станете, вий деца на Лондон, Берлин, Рим, / умира старият свят, ний нов ще изградим!“ (т. III, 83, Северно сияние); „Там *окървавена корона* над куп от черепи лежи“ (т. I, 132, Вечният карнавал).

Синонимиката към думата *цар* е бедна у Смирненски, но все пак и чрез нея той успява да даде типичните черти на това понятие.

Едно типично явление за капиталистическото общество е благотворителността, което в български език се означава и с чуждата дума *филантропия*, а хората, които се занимават с благотворителност, се наричат *филантропи*.

Христо Смирненски използва думата *филантроп* (76ц, 77ц, 108ц, 109ц) на няколко места. Първоначално тази дума е означавала 'любов към човека'. Днес обаче тази дума, както и думата *благотворителност*, се схваща като 'помощ, която оказват богатите на бедните'.

В капиталистическото общество буржоазията оказва такава помощ на бедното население с цел да излъже трудещите се и да отвлече тяхното внимание от класовата борба. Нищетата на народните маси не е само последица от богатия и разкошен живот на буржоазията, но и необходимо условие на този разкош.

За да се обуздае протестът на бедните маси, сред буржоазията се появяват много филантропи, които чрез своята благотворителност, притъпявайки класовата борба, укрепват политическата мощ на обществения строй.

Филантропите никога не си поставят за цел да унищожат бедността и мизерията, защото такова унищожение не е възможно, без да се унищожи самото буржоазно общество.

Работническата класа в капиталистическите страни се отнася отрицателно към филантропите и тяхната благотворителна дейност, тъй като те спъват освободителната борба на пролетариата от капиталистическото робство.

Излизайки от тези схващания, Христо Смирненски като пролетарски поет се отнася отрицателно към дейността на всички фи-

лантропи и затова навсякъде, където употребява думата *филантроп* чрез емоционалното съдържание, което влага в нея, той посочва своята отрицателна оценка за предмета на тази дума. Затова тази дума е употребявана у него винаги в ироничен смисъл, например: „Но плюс това, но плюс това / той е уличен *филантроп* / и за народните дела / открит е неговият джоб“ (т. II, 76, *Pro patria*); или: „Ту народняк, ту демократ, / ту прогресист, ту пък широк, / бай Тричко е аристократ / по ум, по вид и дух висок. / Кат всеки българин и той / е *филантроп* и патриот. / Отдал би и живота свой / за чест, свобода и народ“ (т. II, 77, *Pro patria*); или: „Много хубаво е да се правят благодеяния! Човещина е. Ето русите, например, ще си рекат: „Ако в Русия няма човещина, та ни изгониха като кучета, то българският народ е много по-умен и благороден! И ще им стане драго на тези хора, те ще поискат да се заселят в Бургаско... Хубаво, хубаво е да се правят благодеяния. Става ти някак светло на душата... /.../ — Пенке, вика той [бай Атанас], я качи се на тавана, помниш ли оная, сламената шапка! Дай му я! Гледам, няма шапка, а пък сняг вали... /.../ — Хубаво, хубаво е да си роден по душа *филантроп*“ (т. III, 109, *Филантроп*); или: „Но покрай другите си добродетели, бай Атанас е и голям *филантроп*. Когато вечер, след спиртните сеанси в „Батемберг“, се върне особено разчувствуван и сантиментален, той излива своята трепетна душа в топли нежности към слугинята, поради което жена му на другия ден я изпъжда“ (т. III, 108, *Филантроп*).

В първия пример ясно се чувства иронията, понеже последната част на текста „и за народните дела открит е неговият джоб“ влиза в противоречие с първата му част или по-точно със значението на думата *филантроп*. Поради това думата придобива ироничен смисъл.

Също така и в останалите примери думата *филантроп* стои в контекст, където ѝ е дадена такава емоционална окраска, която Смирненски използва като средство за ирония и чрез която той критикува отрицателните страни на предмета, отразен в понятието на тази дума. Причините, за да бъде използвана тази дума с ироничен смисъл, се намират изключително в идеологията на автора.

Талантът на Христо Смирненски се развива в период на подем на революционното движение в света, което след Октомврийската революция получи особена сила.

Октомврийската революция, като изключително важно историческо събитие, откри ерата на социализма и окуражи милиони хора по света, като ги изпълни с вяра в бъдещето и укрепи надеждата им за победа в борбата за нов живот. Този нов подем на революцията в света и идеалът на хората за нов, справедлив обществен ред — социализма — намериха широко отражение в творчеството на Христо Смирненски и ставаха почти постоянна тема на неговите произведения.

Във връзка с тази тема ще се разгледат няколко основни понятия в творчеството на Смирненски, за да се открие как поетът оценява тая страна от тогавашната действителност, и ще се потърси връзката на лексиката и фразеологията с идеологията му.

Основните думи в тази група, около които се групира богата синонимика, са: *социализъм*, *пролетариат*, *пролетарий* и *революция*. Последните три думи, въпреки че означават явления, типични за капиталистическия строй, в съзнанието на трудещите се свързват изключително със социализма, затова са поставени в една група и не са отнесени към думите, свързани с темата капитализъм.

Думата *социализъм*, като обществено-политическо понятие, не се среща у Смирненски, обаче тя заема централно място в творчеството му със синонимиката, групирана около нея.

Светлото бъдеще, което социализмът чертае за народите, щастливият живот за човека са едни от основните черти на предмета, отразен в понятието на думата *социализъм*. За да означава тези страни на социализма, Смирненски използва като поетически синоними думите *зора* и *утро*, с които той изтъква, че победата му в Русия е само началото на неговата победа в света. Например: „*Зората* пурпурна вестява / смъртта на тягостната нош / и новия ден с всевластна мош / горите тъмни озарява. / И всеки негов лъч сияй / с победния зов на първи май“ (т. I, 113, Първи май); „*В утрото* на светла ера, с факела на нова вера...“ (т. I, 79, Червените ескадрони).

В посочената строфа думата *социализъм* е заменена още и със съчетанията *светла ера* и *факел на нова вера*. С първото съчетание поетът отбелязва онези качества и свойства на социализма, които бележат новото, светло начало, което ще настъпи в живота на човечеството, а със съчетанието *факел на нова вера*, синонимичен израз пак на думата *социализъм*, поетът означава новото щастие, което ще настъпи за човека.

Посочените качества на социализма Смирненски означава още и с израза *нов век*: „Какво по-божествено щастие / от бляна да бъдеш човек / и вкусил светото причастие, / да тръгнеш с братско участие / с гълците на новия век?“ (т. I, 137, Херолди на новия ден).

Синонимическите изрази на думата *социализъм* — *светла ера* и *факел на нова вера* — може би са създадени от Христо Смирненски под влияние на литературната традиция, установена от символистите.¹ Въпреки това обаче в тези съчетания се е проявило майсторството на поета, който като използва изразните средства на символистите, ги преосмисля в революционно-демократическа посока. Смирненски отстранява абстрактността и безжизнеността на езика, характерни за символистите. Като влага в думите конкретно съдържание,

¹ Ако се спрем на съчетанията с прилагателното *светъл*, само у двама представители на символистите — Д. Дебелянов и Николай Лилиев — ще намерим следните съчетания: *светла вяра*, *светла победа*, *светла страна*, *светъл спомен*, *светъл ангел*, *светъл пир*, *светли бядници*, *светъл ден*, *светла изненада*, *светли зефири*, *светъл празник*, *светла радост*, *светло чело*, *светъл храм*, *светла вяла*, *светла надежда*, *светло утро*, *светли мрежи*, *светла тишина* и т. н.

По-голямата част от тези съчетания означават в текста на двамата автори абстрактни, неясни понятия, които създават мъгляви и неопределени образи. Тези образи почти са откъснати от действителността, а това води до откъснатост на езика на символистите от живота. Както видяхме, у Смирненски изрази, съставени по този тип, са изпълнени с конкретно съдържание и извикват живи и ясни образи.

неговият език се свързва с жавота и придобива възможността да изрази многообразието от свойства и белези на живата действителност.

Величието на социализма и големите му задачи Смирненски изразява със съчетанието *велико дело*: „Москва изправя каменно чело / с венец от нарциси и тръне / и в бурния ѝ поглед тъне / залогът на *великото дело*“ (т. I, 87, Три години).

Социализмът за Смирненски е жизнена необходимост за всеки човек. Той е нужен за човека като слънчевата светлина за всеки жив организъм. Ето защо поетът използва като поетически синоним думата *слънце*: „А ти, другарко скъпа — сетна ми утеха, / възторжена и смела отмени / към *слънцето* на пролетните дни“ (т. I, 107, През бурята).

Социализмът е обществен ред, в който е премахната всякаква експлоатация. Социализъм — това значи свобода от експлоатация и потисничество. Затова думите *социализъм* и *свобода* имат нещо общо в своя смисъл. Както отбелязах и преди, поради това сходство в смисъла на тези две думи, понякога синонимиката, групирана около тях, не може рязко да се разграничи.

Думите *пролетариат* и *пролетарий* Смирненски използва в значение: първата — 'прогресивна революционна класа от наемни работници, намиращи се в политическо угнетяване и икономическо робство от страна на капиталистическата класа', а втората — 'лишен от средствата за производство наемен работник в капиталистическото общество и експлоатиран от капиталистите'.

Тези две думи се срещат твърде рядко в творчеството на поета — *пролетариат* (159_{III}), *пролетарий* (111_I). Въпреки това обаче те групират около себе си разнообразна синонимика. Ето как Смирненски използва самите думи: „Завесата е здраво вдигната, както във Виена, така и в целия свят. Тя няма да падне, защото на сцената стои измъченият кървав и настръхнал трагик — *пролетариатът*, ритнал вече суфльорската будка и готов сам, единствен да изиграе последното действие на великата житейска пиеса — действие съвсем не по вкус на старите буржоазни естети и критици“ (т. III, 159, Хляб и зрелища); „*Пролетарий* от всички страни, / пролетта и за нас прозвъни с огнеликия зов на борбата!“ (т. I, 111, Пролетта на робите).

В емоционалното съдържание, с което Смирненски е изпълнил и двете думи в посочените текстове, личи положителното му отношение към предметите, отразени в понятията им. Естествено това положително отношение идва у него по идеологически път.

Най-ясно това негово отношение личи в синонимиката, групирана около тези две думи, с която той се стреми да характеризира и оцени от гледище на своята идеология различните страни и белези на тези две понятия.

Ясно разграничение на синонимиката, групирана около едната и около другата дума, не може да се направи, защото съдържанието им се прелива взаимно.

За да предаде идеята за многочислеността на пролетариата и неговата огромна сила, Смирненски използва думата *свят* в съчетанията *целия свят*, *безчислен пролетарски свят*, *проле-*

тарски свят: „Свил десницата корава, *целий свят* се днес изправя / стреснат, трогнат, очарован от победния ви зов“ (т. I, 79, Червените ескадрони); „Москва, Москва! ... / След теб са Лондон, Рим, Берлин, Париж, / след теб е *целий пролетарски свят*“ (т. I, 89, Москва); „А робите стоят като скали, / скала е мисълта за свобода, / и сградите са пламнали гнезда, / където синьоблузите орли / развяват пурпурните знамена / и в смъртен миг зоват към нов живот, / към въздух, свобода и светлина / *безчисления пролетарски свят*“ (т. I, 120, Бурята в Берлин).

Многочислеността и огромността на пролетариата, която застрашава да удави в себе си всеки пролетарски враг, Смирненски отбелязва с думата *море* в съчетанията *бурно море* и *пролетарско море*: „Тълпи се легион до братски легион / и *бурното море* издига се и тътне...“ (т. I, 83, Северно сияние); „Москва, Москва! ... / звездата ти с рубинен лъч трепти / над всяка горестна страна, / където робът цял живот оре, / а мре за късче хляб, / където *пролетарското море* / възвря от пламъка свиреп / на петгодишна демонска война“ (т. I, 88, Москва).

Същите белези Смирненски подчертава и със съчетанието *робско море*, но тук той е включил и елемента за робското състояние на пролетариата, а едновременно отбелязва и революционния му устрем към победата: „И ето *робското море* се в миг наежи / и неговият вик бе буря от гърмежи / и дъжд от топла кръв“ (т. I, 74, Карл Либкнехт).

С думата *океан* поетът подчертава същите качества: „А ний сме *океан* от огнени вълни, / величествен керван към светли висоти ...“ (т. I, 104, Ний).

Посочените по-горе качества и белези на пролетариата поетът отбелязва и с думата *тълпа* в съчетанието *червените тълпи*: „От сибирските мрачни хижи, / от каменния Петроград, / презрели делничните грижи, / *червените тълпи* се нижат, / сплотени твърдо брат до брат“ (т. I, 81, Северно сияние).

За огромната сила на пролетариата Смирненски хиперболично се изразява чрез синонимичния израз *исполинска десница*: „Не тревога душите до болка терзае, / не съмнение блика в гърди, — / *исполинска десница* днес нов път чертае / с петолъчни пламтящи звезди“ (т. I, 105, Огнен път).

В условието на капиталистическия гнет пролетариатът е постоянно нещастен, постоянно е в робска мъка. За да подчертае именно това състояние на пролетариата, неговото робско положение, неговите страдания и неговото безправие, Смирненски използва думата *братя* в съчетанието *страдащи и морни братя*. С тази дума той иска да подчертае и идеята за равенство и братство сред всички пролетарии: „А всички *страдащи и морни братя*, / осъдени на вечен гнет / от рухващия стари свет, / целуват с трепет стъпките им святи, / вбраздени в кървавия сняг“ (т. I, 81, Северно сияние); или само с думата *братя*: „Да бъде крепка, *братя*, / десницата ви свята! / Вий първи в тъмнината / запалихте звезда“ (т. I, 82, Северно сияние).

За да изтъкне същото положение на пролетариата, а едновременно с това и неговия борчески дух, Смирненски използва думата *борец* в съчетанието *морни борци*: „Под черните крила на дебнещата смърт / привеждаме чела със трънени венци — / Ний, вечните творци, ний, морните борци...“ (т. I, 104, Ний). В същия текст думата *творец* се използва пак като поетически синоним на *пролетарий*.

За да построи социализма, пролетариатът трябва да мине през революционната борба, борбата на цялата работническа класа против буржоазията. Именно, за да изтъкне тази специфична същност на пролетариата като най-прогресивна класа в капиталистическото общество, Смирненски се стреми да представи това революционно начало с твърде разнообразна синонимика.

С думата *роб* (в мн. число) в съчетанието *възбунените роби* Смирненски изтъква идеята за угнетяване на пролетариата от капитала, а също така и неговия революционен устрем: „С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход / на *възбунените роби*, на червените вълни!“ (т. I, 80, Червените ескадрони). Съчетанието *червените вълни* от същия текст той рисува само революционния устрем на пролетариата в борбата му за победата на социализма.

Вихреността на пролетариата в революционната борба поетът отбелязва със съчетанието *крилати души* в текста: „И вихър от *крилати / души* ще разклати / престъпните палати / на земната беда“ (т. I, 83, Северно сияние).

Същия белег на пролетариата той отбелязва със синонимичните средства: *червените ескадрони* (т. I, 79, едноименното стихотворение); *развихрени предметчи* в текста: „Ах, летете вий сред сеч и дъжд от огнени картечи, / вий — *развихрени предметчи* на безоблачните дни!“ (т. I, 80, Червените ескадрони). Съчетанието *развихрени предметчи* и по-специално думата *предметчи* е заета от изразните средства на символистите.

Борческото начало у пролетариата Смирненски изразява и със стилистическия синоним *синьоблузи орли* в текста: „А робите стоят като скали, / скала е мисълта за свобода, / и сградите са пламнали гнезда, / където синьоблузите орли / развяват пурпурните знамена / и в смъртен миг зоват към нов живот...“ (т. I, 120, Бурята в Берлин). Същото качество поетът предава и с изразите: *сърца пролетарски*: „Тогавя стенеха вихрушки януарски, / но техний леден дъх в *сърцата пролетарски* / разпали гняв и стръв“ (т. I, 74, Карл Либкнехт); *легиони горди*: „Но стъпват твърдо *легиони горди* / по своя буреносен път“ (т. I, 81, Северно сияние).

В цялата изложена до тук синонимика около думите *пролетариат* и *пролетарий* се вижда, че на много места тя се слива със синонимиката, групирана около второто значение на думата *народ* в смисъл на трудещите се.

Думата *революция* е тясно свързана с темата социализъм. Нейното значение в езика се схваща като 'горенна промяна на обществен строй с друг по пътя на насилствената въоръжена борба'. В цялото си творчество Смирненски говори изключително за пролетарската революция. Изобщо значението на тази дума в

творчеството му е исторически конкретизирано, затова революцията у него се схваща като акт исторически необходим, който трябва да унищожи всякаква експлоатация на човек от човека.

В творчеството си Смирненски използва тази дума в твърде ограничен брой (15ш, 22ш, 80ш, 112ш). В повечето случаи той я употребява в ироничен смисъл. Само на едно място той я сравнява със снега на предпролетния ден, с което подчертава коренната промяна, която революцията внася в живота: „*Революцията* е предпролетен ден. За да се махне снегът, необходимо е да се стопи, стопи ли се — става кал, ала след туй улиците изсъхват“ (т. III, 22, Трохи от войната).

Пролетарската революция, за която Смирненски говори в творчеството си и която представлява централна тема у него, се изразява чрез богата, разнообразна и многобройна синонимика. С право той може да бъде наречен поет на пролетарската революция у нас, „поет на огнените гриви“, както го беше наречъл на времето Георги Бакалов.

На революционния момент от живота на пролетариата Смирненски отделя особено внимание в творчеството си и затова той използва цяла редица от думи и съчетания, за да изрази и оцени това важно обществено явление от гледище на своята идеология.

Силната разрушителна роля на революцията, която чупи остарелите форми на обществения живот, Смирненски подчертава с думата *буря* в текста: „Аз ще дочакам празника на моите братя / и размаха на техните крила, / когато върху хиляди чела / ще начертае смъртен знак съдбата / и *бурята* със гръм ще призове възбунените свои синове“ (т. I, 106, През бурята); или: „Под черното небе на ледна нощ / изви се *буря* над съвния Берлин. / И в шумният град кат гневен исполин / възправи стан, и гръмна в страшна мощ заканата на бедните тъпи“ (т. I, 118, Бурята в Берлин); или със съчетанието *буря огнелика*: „Но днеска младостта върви велика / в пътека посред тръне и скали, / под привета на братята орли, / под химните на *буря огнелика*“ (т. I, 118, Пролетно писмо).

Същите белези той посочва и с думите *ураган* и *вулкан*: „Но иде ден на съд! Над майката земя / надвисва *ураган* и в громкия му зов / преплитат се в едно умраза и любов“ (т. I, 104, Ний); „Възкръсват в душата надежди погребани, / ръката се свива в закана за мъст; / и ето: наравно с планинските гребени / изправя днес робът грамадни си ръст. / Посрещнат там злобно, тук — с привети ласкави, / върви той и в погледа му е разлян / и нежния трепет на цъфналия праскови, / и смъртния гръм на разбунен *вулкан*“ (т. I, 143, Робът).

Все същия белег на революцията Смирненски означава с думи за природни стихии, например: *мълния*: „Но гръмна *мълния* метежна / над синовете на нощта / и в своята участ неизбежна / стопиха се кат преспа снежна / недоброими пълчища“ (т. I, 82, Северно сияние); *стихия*: „Безумец е, кой хвърля шепи / пръст — с пръст слънцето да затымни, / и кой надежда храни слепа / да спре *стихията* свирепа / на океанските вълни“ (т. I, 82, Северно сияние); или: „При Темза, Тибър — и край Сена, / над всеки друм,

над всеки кът — / със гръм *стихията* червена / да отбележи своя път! / Да блесне *мълния* и плам / над рухващия златен храм“ (т. I, 86, Три години); *вихър*: „Сред безбрежни степи снежни / аз [Москва] съм остров от сърца / и чрез *вихрите* метежни / пръскам огнени зрънца“ (т. I, 85, Три години); или в съчетанието *вихър на шеметна борба*: „Смирнените деца на шумний град — / стълпили се на огнени кълба / сред *вихъра на шеметна борба*, / велики в своя подвиг непознат — / посрещат с гръм настръхналата сган“ (т. I, 120, Бурята в Берлин); *велица*: „С *велици* от огнени звезди / поръсих земните гърди, / със гръм раздрах аз черните завеси / сред храма на вековните заблуди / и мълния далеч, далеч разнесе / божествен пламък за милиони люде“ (т. I, 96, Руският Прометей).

Силното, увеличащо движение на революцията, което тласка всичко в борбата с остарялото, Смирненски означава с думите: *река* в съчетанието *реки огнеструйни*: „И в бурята пещ на борбата / грамадата черна хвърли, / и спри се да видиш, когато / сред мрак и оловни мъгли / ще блеснат *реки огнеструйни*. . .“ (т. I, 146, Въглекопач); *поток* в съчетанието *червен поток*: „Над него трепетни слънца / преплитат утрени лъчи, / а по следите му личи / кръвта на хиляди сърца, / туптели с порива свещен / да слеят своя огнен ток / ведно с *червения поток* / на утрешния бурен ден. . .“ (т. I, 108, Утрешният ден); *струя*: „Той възкликна сред робските черни талази, / запламтя посред бранни поля — / из ония полета, където полази / огнелика червена *струя*“ (т. I, 136, Гневът на робите); или чрез съчетанието *рубинен глетчер*: „И блика на света туй северно сияние, / огряло огнен път през кървавата вечер. . . / и тънне все напред *рубиненият глетчер*. / А неговият зов лети как светъл химн, / а неговият химн гърми: „Ще победим!“ (т. I, 84, Северно сияние).

За да подчертае великото дело на революцията, която като светкавица раздира черната завеса на мрака и робството, революцията, която завладява умовете и сърцата на трудещото се човечество, която му сочи пътя за освобождаване от оковите на капитализма, Смирненски използва още много синонимически средства: *златиста огнена черта*: „Но ето, трепнаха тълпите, / извърна поглед плах нощта / и в миг проряза висините / *златиста огнена черта*“ (т. I, 122, Веригите на мисълта); *червена прокоба*: „Ще видя пристъпа величествен на роба, / ще чуя гневен гръм да потресе / заспалите стъгди и повесе / надлъж и шир *червената прокоба* / на угнетения човешки род, / разбил вековний си хомот“ (т. I, 106, През бурята); *рубинена дъга*: „. . . от Ню-Йорк чак до Атлантика / надлъж над земната снага / прострях [руският Прометей] *рубинена дъга*; / вълни от пламъци тя блика / и водопади от искри се сипят / над Индия и над Египет. . .“ (т. I, 96, Руският Прометей); *сияние велико*: „От руските поля далеч до Атлантика, / през тайнствения лес на Индия безкрайна / и всъде по света, де пот и горест блика, / трепти с рубинен лъч *сияние велико*, / открило със любов свещената си тайна. / И неговият лъч е взор на херувим, / и неговият зов е гръм: „Да победим!“ (т. I, 83, Северно сияние).

За да подчертае, че революцията е светло начало на социалистическата епоха, Смирненски използва думата *пролет* в няколко съчетания: *великата вихрена пролет*: „Обезкрилен за радостен полет, / там мълчи прикован Прометей, / и душата вечно кошней / за *великата вихрена пролет*“ (т. I, 111, Пролетта на робите); или *огнена пролет*: „А ще дойде таз *огнена пролет* / с ореол от рубин и звезди, / тя ще дойде сред черни беди — / милиони за нея се молят!“ (т. I, 111, Пролетта на робите); или *огнено слънце на новата пролет*: „Зима! Страшна политическа зима, която сковава всички жили на земята, всички жизнени сокове и в снежните виелици на която бродят ята от гарвани и глутница вълци. Зима, която ще накара човечеството по-скоро да поиска *огненото слънце на новата пролет*“ (т. III, 156, Политическа зима).

Същата идея за началото на социалистическата епоха поетът прокарва в своите произведения, като използва в няколко съчетания думата *звезда*: *предутринна звезда*: „През сумрака на тежки горести и грижи, / през грохота всевечен на труда, / ще заблестят *предутринна звезда* / и от прихлупените тъмни хижи / безименни борци ще полетят / по стръмния и свят Спартаков път“ (т. I, 106, През бурята); или само с думата *звезда*: „Вий първи в тъмнината запалахте *звезда*“ (т. I, 82, Северно сияние); или: „В сянката на три години / аз [Москва] блестя като звезда / и в гърдите ми нестине / пламъкът на любовта“ (т. I, 85, Три години).

В цялата синонимика, в която като съставен елемент влиза думата *звезда*, Смирненски характеризира делото на Октомврийската революция.

Разрушителната страна на революцията по отношение на старото, Смирненски характеризира чрез думата *огън*: „И ето, робът сред *огньовете* / пристъпва с исполински ръст / и на вековните окови / разбива и последний къс“ (т. I, 124, Веригите на мисълта); или: „И в бурната пещ на борбата / грамадата черна хвърли / и спри се да видиш, когато / сред мрак и оловни мъгли / ще блеснат реки *огне-струйни* / като червени вълни, / понесени в пристъпи буйни, / ще бликат по всички страни, / когато сред блясъци нови / земята ще ври, ще гори / в *огньовете, огньовете, огньовете* / и дъжд от искри“ (т. I, 146, Вългекопач).

Същата страна на революцията Смирненски изразява и с прилагателното *огнен* в различни фразеологически единства: *огнена разплата*: „О, мории бледолики братя, / камбанен зов лети над нас, / вестяващ онзи светъл час, / когато в *огнена разплата* / победата ще увенчай* / пламтящи меч на първи май“ (т. I, 113, Първи май).

В посочения пример чрез думата *разплата* Смирненски сочи идеята за възмездието, идеята за осъществяването на една справедлива присъда над престъпния капитал. По този начин чрез тази дума той оценява и от тази страна предмета, отразен в понятието на думата *революция*.

Към същата група съчетания трябва да причислим и изразите *огнено сърце* и *огнен зов*: „Москва, Москва! / Ти ярко пак пламтиш, ти пак туптиш! / Ти пак си *огнено сърце* / и с ясна пурпурна усмивка бдиш / над братски стиснати ръце“ (т. I, 88, Москва).

Ако се направи сравнение между синонимите, групирани около думите *свобода*, *социализъм* и *революция* в творчеството на Христо Смирненски, ще се види, че те понякога се покриват едни с други. За такава покриване се спомена по-горе. Тук трябва да допълня, че това се дължи на факта, че думата *социализъм* включва в значението си някои белези от значението на останалите две думи. Всичко това идва да обясни защо се използва една и съща синонимика за посочените три думи.

На четвърто място ще се спра на характерни думи в лексиката на Христо Смирненски, свързани с религията и религиозния бит.

Марксизмът-ленинизмът схваща религията като фантастично отражение на действителността. Спецификата на това отражение е олицетворяването на потискащите човека природни сили, на които през първите стадии от развитието на обществото човек е приписвал човешки качества. Следователно това обяснение на природните явления не само че не отризва вярно действителността, но я преработва в някаква фантастична действителност.¹

Властта на експлоататорите във всички времена е използвала религията, за да утвърди себе си и дори да прехвърли функцията на боговете върху себе си. Така чрез религията се осветява робството, потиска се и се отслабва съпротивителната сила на експлоатираните маси срещу експлоататорите. Затова религията и в буржоазното общество се свързва с буржоазната власт и с укрепването на нейната мощ.

Христо Смирненски в своята поетическа и писателска дейност води борба и срещу религията на идеологическия фронт, зад която той вижда буржоазната експлоатация. Ето защо в произведенията му се срещат думи, свързани с религията и религиозния бит. Като свързва тези думи с думи и изрази от различни стилни пластове на общонародния език, той им придава ново индивидуално осветление. Получава се ново емоционално съдържание, чрез което авторът предава своето лично отношение към явленияето, което описва. Обикновено думите, свързани с религията и религиозния бит, в текста на Смирненски придобиват такова емоционално съдържание, което говори за отрицателното му (иронично или сатирично) отношение. Да се спрем на няколко случая.

Думата *сатана* има основно значение 'дявол, зъл дух, олицетворение на злото начало' според религията. Характерното за тази дума е, че тя принадлежи към библейския стил и отразява старинни схващания на човешкото общество.

Когато Смирненски употребява тази дума, той я поставя във връзка с думи, типични за съвременния му живот, например: „В ада не беше много скучно. Всеки ден пристигаха тълпи от бойните полета и *Сатаната* едвам успяваше да ги настани на квартира“ (т. III, 180, Задгробен фейлетон).

Връзката, която Смирненски създава между думата *сатана* и израза *едвам успяваше да ги настани на квартира*, придава на думата *сатана* ироничен смисъл, тъй като са събрани езикови еле-

¹ Сръ. П. Н. Феодосиев, Религията и нейното превъзможване според марксизмо-ленинизма, София, 1946, стр. 6 и 7.

менти от два различни стилни пласта. Излиза, че не бог в рая, а сатаната в ада се грижи за бедните войници, и чрез това се изразява подигравката на поета към религията. Всичко това не може да не се свърже с идеологията на автора.

Думата *архангел* придобива подобно емоционално съдържание в текст от същия характер: „Той беше кротък пехотински редник, никак не обичаше въздухоплаването, а гранатата го вдигна на въздуха. Да протестира, че го местят в друг род оръжие, Карл немц време. Едза успя да въздъхне за младостта си и *Архангелът* плесна бледосините си криле и арестува душата му“ (т. I, 180, Залгробен фейлетон).

Връзката, която Смирненски създава между думата *архангел* и глагола *арестувам* ни дава възможност да доловим иронията, вложена в съществителното *архангел*. Чрез нея Смирненски е претворил архангела от пръв ангел между ангелите на небето, според религиозната легенда, в обикновен стражар от времето на Христо Смирненски. И тук подигравката на поета към религията се свързва с миросгледа на автора.

Думата *олтар* е тясно свързана с религията и религиозния бит и означава 'главна предна част на християнския храм', а у старите народи — 'жертвеник, място за жертвоприношение'. И тази дума Смирненски употребява в ироничен смисъл, например: „Ний пред светия *олтар* / на касап или хлебар / сме готови в своя жар / да положим скромен дар — / по три-четири ребра“ (т. II, 29, Ний сме тилов ураган).

В посочения пример думата *олтар* е поставена във връзка с думите *касап* и *хлебар* и тук тя стои в неестествен за нея текст, тъй като свързаните с нея думи имат различна емоционална окраска, затова тя придобива ироничен смисъл. Независимо от това иронията ѝ идва и от факта, че тя служи като синонимично средство на думите *касапница* и *хлебарница*, пред които в дни на изострена икономическа криза става нещо като преклонение на бедните тълпи.

Чрез ироничния смисъл на думата *олтар* поетът изяснява своето лично отношение към явленията, отразени в понятията на тези думи.

Съчетанието *синодален старец* означава 'член на най-висшия църковен институт, който ръководи живота на църквата в страната'. Навсякъде, където Смирненски използва това съчетание, той го поставя в такава стилна обстановка, че го придобива ироничен смисъл; например: „По характера си той е народен човек, пък и по партия е народник. Пълен, едър, на шията му три дебели бръчки, а благоутробието му конкурира пластичната фигура на *синодален старец*“ (т. III, 107, Филантроп).

Тук Смирненски подчертава чрез целия текст и емоционалното съдържание на самия израз — дебелията, затлъстяла фигура на синодалния представител. Подчертаването на този белег отразява лентийския му живот, обстоятелство, от което идва ироническият смисъл на израза.

Същия белег и със същия израз Смирненски е подчертал и в следния текст: „Бате бе, бръмбарите полезни животни ли са? —

Кои? Бръмбарите ли? Поглеждам лазещия в тревата едър бръмбар и като си спомням за *синодалните старци*, излъгвам: да, полезни са! Бръмбарите са полезни!" (т. III, 36—37, На чист въздух).

Като речников синоним на *синодален старец* Смирненски използва още и думата *духовник*, на която той придава ироничен, дори сатиричен смисъл; например: „В села, градища всеки час / триглава хидра ни мори, / *духовник*, воен и думбаз — и тук броено пак до три“ (т. II, 136, Брои се до три); или: „Тя лани беше в манастира / дошла на тишина и хлад / и тук завърза млада дружба / с един *духовник* белобрад“ (т. II, 141, Приказка).

Несъмнено тук ироническият смисъл на отбелязаните думи и съчетания се свързва с идеологията на автора. Обаче това особено добре се подчертава с израза *гастрономически авторитет* (т. III, 46, Синодално изкуство). С него се сочи най-важното занимание на синодалните старци или духовниците по онова време.

На последно място ще се спра на онези случаи, при които писателят използва думи с преносните им значения, за да ги свърже с думи от друг стилистичен пласт и да създаде поетически образ, чрез който да даде по-ясен израз на своята идеологическа оценка за действителността. Многогранността на явленията и предметите в действителността ни дава възможност да открием у тях редица свойства и признаци. Затова наред с основното значение на думите те притежават и преносни значения, с които по-добре характеризираме явленията. Така преносното значение на думата е една от формите за разширяване на смисловия обем на думата, който от друга страна ѝ позволява да влиза в нови, дори необичайни връзки с други думи в езика. Трябва да отбележим, че Смирненски притежава необикновено майсторство в това отношение, което от своя страна говори за доброто познаване на явленията, за богатата култура на автора, помогнала му най-пълно да види и различи многообразните свойства на явленията.

Като проследим езиковата практика на Христо Смирненски във връзка с използването на преносното значение на думите, идваме до заключение, че той използва не само наличните възможности на нашия език, но дори развива значението на думите в съответствие с вътрешните закони на езика, без да създава изкуствени новообразувания. В духа на своя роден език при разширяване на смисловата страна на думите той е уловил истинските закономерности на неговото развитие.

За да може да разшири синтактичните връзки на думите, Христо Смирненски на широко използва преносното значение, с което точно, пълно и вярно изразява както различните явления от действителността, така и своето лично отношение към тях.

Най-често такова разширяване на смисловия обем на думите наблюдаваме в използването на прилагателните и съществителните имена.

Фразеологическата техника при тези две категории у Смирненски придобива твърде многообразни форми, като използва именно преносното значение на думите.

Разширявайки смисловия обем на прилагателните, Смирненски ги свързва със съществителни от друг стилиен пласт. Така съществителното получава нова и понякога съвсем неочаквана емоционална окраска и заедно с прилагателното образува съчетание, което означава такъв поетически образ, който сочи идеологическото отношение и оценка на автора за описваната от него действителност. Такова разширяване на смисловия обем на прилагателните намираме в следните случаи: *политически и обществен*: „Да, драги босяко, в българската *политическа и обществена гора* има толкоз много дървета, а толкоз хора мръзнат!“ (т. III, 123, Снежна нощ); „А през туй време в твоето отечество стават велики събития, изгряват нови звезди и корабът на отечествените ни интереси мощно пори мътните *политически води*“ (т. III, 54, Хладно писмо в топли дни); „Д-р Данев: Българският дипломат не трябва да се отчайва, когато политиката му фалира и сам той отиде в архивата. При някоя *политическо земетресение* и архивата може да излезе на бял свят“ (т. III, 89, Велики мисли на велики мозъци); „И ето, *политическите бабички* се събират на клюки, лъжи и мъдрувания — на конференции“ (т. III, 167, Епидемия от конференции); *буржоазен*: „... старата *буржоазна блудница* (буржоазията) зъзне и тръпне под мразовития лъх на своята политическа зима“ (т. III, 155, Политическа зима); *финансов и икономически*: „От изток до запад, от полюс до полюс земята е скована от остър *финансов и икономически студ*“ (т. III, 155, Политическа зима); „Повятна ми е, нисковалутни босяко, Вашата непостижима мечта, още повече, когато австрийската крона, ведно с марката и с куция български лев, главоломно се спуска надолу по *финансовите урви*“ (т. III, 137, Писмо от Виена); *репарационен*: Сковани от *репарационен лед*, зашеметени от постоянни вихрушки, одрипавелите рицари на демократична Германия бледнеят и тракат зъби при вида на всемирно надигащата се мрачна сянка на глада“ (т. III, 155, Политическа зима).

Всяко едно от изброените прилагателни в посочените текстове авторът е употребил в преносен смисъл. В езика относителните прилагателни, употребени в преносно значение, престават да означават принадлежност или материал, от който е направен един предмет, а започват да означават едно естествено качество на предмета, затова при такава употреба те се обръщат в качествени прилагателни.

Христо Смирненски много често използва относителните прилагателни в преносен смисъл. Така той разширява смисловия им обем, а едновременно с това разширява и синтактическите им възможности. Всички това му дава възможност да създаде най-разнообразни синтактически единства, с които характеризира действителността от различни страни, и да постигне жизненост в нейното изображение.

Това голямо умение на Христо Смирненски да използва преносните значения на прилагателните и изобщо на думите в езика не идва у него само по пътя на чисто литературна практика, но и по пътя на дълбоко жизнено познаване на явленията. В това отношение творчеството на Смирненски, можем да кажем, е допринесло за обо-

гатаване на езика ни с редица нови употреби на думите и редица нови изразни средства.

Използувайки преносните значения и на качествените прилагателни, Смирненски разширява твърде много синтактическите им възможности, за да получи най-разнообразни словосъчетания, в които също, както при относителните, влага социален смисъл.

Особено интересно в това отношение е прилагателното *огнен*, което употребено в преносен смисъл, разширява синтактическите си връзки и образува със съществителните най-разнообразни фразеологически единства, за да характеризира и оцени от различни страни явленията с оглед към идеологията на автора; например: „Москва ви праща *огнен зов*.“ Тук съчетанието *огнен зов* означава боен зов за борба. Съчетанието *огнена пролет* поради преносния смисъл на прилагателното *огнен* добива значение на революционна пролет; например: „А ще дойде таз *огнена пролет* с ореол от рубин и звезди“ (т. I, 111) Пак поради преносния смисъл на прилагателното *огнен* съчетанието *огнена разплата* получава значение на жестока разплата; например: „О, морни бледолики братя, / камбанен зов лети над нас, / вестяващ онзи светъл час, / когато в *огнена разплата* / победата ще увенчай / пламтящия меч на първи май“ (т. I, 113).

Също такова широко и разнообразно свързване на тези прилагателни с други думи наблюдаваме и при качественото прилагателно *черен*, употребено в преносен смисъл, като *черни братя* (т. I, 123), *черен хоят* (т. I, 134), *черен призрак* (т. I, 134) и т. н.

Така с разширения смислов обем на качествените прилагателни Смирненски майсторски характеризира явленията и това добре се забелязва там, където той иска да подчертае своята идеологическа оценка за действителността, както това особено ясно се вижда и в следните случаи: *вихрена пролет* — в смисъл на революционна пролет; *скръбна валута* — в смисъл на ниско-оценена валута; *куц лев* — в смисъл на много евтин лев; *безлик подвиг* — в смисъл на несвързан с определено лице подвиг, а общ, колективен подвиг и т. н.

Както при прилагателните, така и при съществителните Смирненски използва преносните значения, за да разшири техния смислов обем и да си създаде възможност за най-разнообразни синтактически връзки. Така той постига не само художествена образност, но и по възможност най-голям емоционален ефект, чрез който именно той дава израз на идеологията си. Да се спрем на няколко примера.

С думата *камшик*, използвана в преносен смисъл, Смирненски образува фразеологическото единство *камшик на безработицата* (т. III, 155), където тя поради съседството си с думата *безработица* получава емоционален тон, в който се долазя и социален смисъл. Подобен е случаят и с думата *рицар* в съчетанието *одрипавелите рицари на демокрацията* (т. III, 155). Тъй като думата *рицар* е поставена във връзка с думата *одрипавял* и *демокрация*, думи от различни стилни пластове, тя получава отсенка, в която личи отрицателното отношение на Смирненски към предмета, отразен в понятието ѝ.

Както отбелязах по-горе, преносните значения на прилагателните и съществителните помагат на Христо Смирненски да образува разнообразни, дори необикновени лексически единства, които му дават възможност да изрази всякакъв вид подробности на явленията, а едновременно с това и да изтъкне своето отношение към тях, както и да ги оцени.

В тези случаи Смирненски създава промени в значението на думите извън преносната употреба. Преносното значение тук участва дотолкова, доколкото с негова помощ могат да се създадат разнообразни лексически единства, а после поради това, че думата е влязла в различни синтактически връзки с други думи, се получават и нови нюанси и употреби. Такива случаи вече се посочиха, обаче най-типичен е примерът с прилагателното *безлик* в съчетанието *безлик подвиг*, където прилагателното е използвано в смисъл на 'несвързан с отделно лице, колективен', едно значение, което е характерно за езика, стила и идеологията на Смирненски.

III.

Подложените на разглеждане страни от лексиката и типични фразеологически съчетания в творчеството на Христо Смирненски с оглед към идеологията му не изчерпват всички примери във връзка с поставения въпрос.

Тук се подбраха онези случаи от неговата лексика и фразеология, които могат да се смятат за най-типични, защото изразяват връзките на неговия език и стил с идеологията му.

Разглеждайки именно тези връзки, може да се стигне общо до следните изводи.

Първо: Отделният писател, като се ползва от общонародния литературен език, съвсем не е безразличен към него, а го използва като оръдие за борба в творчеството си. В художественото творчество езикът служи като средство за идеологическа борба на класите. Всичко това слага отпечатък върху характера на израза и върху характера на стила. Ибо общонародният език придобива индивидуална форма в езика на писателя.

Второ: Промените, които настъпват в обществения живот се отразяват в езика и това са промени предимно лексикални. Идеологията обаче като надстроечно явление обикновено намира отражение в езика, и то именно в смисловата структура на думата, предимно в нейното емоционално съдържание.

Трето: Думата освен своето основно значение притежава и преносни значения. С помощта на преносните значения на думите се създава още и възможност да се изрази едно и също явление чрез различни думи и фразеологически единства. Всичко това развива в езика богата поетическа синонимика, която като дава възможност на писателя да изрази своето отношение и да даде своята оценка за действителността, тясно се свързва с идеологията на писателя.

Четвърто: Преносните значения в езика се използват не само да се разшири смисловият обем на думата, но и да се разширят синтактическите ѝ възможности. Така промени в значението на

думата се създават обикновено по пътя на пренасяне на белези от едно понятие върху друго, а след това тези промени започват да зависят и от онези съотношения, в които думата се използва в изречението. Затова поставянето на думата в различни синтактични конструкции предизвиква различни промени в нейното значение, което, както това се вижда у Смирненски, в някои случаи се свързва тясно и с идеологията на писателя.

В рамките на така поставената задача се разгледаха някои страни на лексиката и по-типичните фразеологически съчетания в творчеството на Христо Смирненски с оглед към идеологията му. Посочиха се връзките на лексиката и стила с мирогледа му, без да се смята, че са изчерпани всички възможности в това отношение.

БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ИМЕНА НА МЕСЕЦИТЕ

от Йордан Заимов

Народните имена на месеците са интересни за науката както от езиково, така и от културно-историческо гледище. Тук те се разглеждат от езиковата им страна.

Някои от българските народни имена на месеците са възникнали на славянска почва още преди славяните да се изселят от прародината си, а други, и то по-голямата част, са създадени от българските славяни, след като те се заселват на Балканския полуостров.

Това проучване има няколко задачи. Преди всичко положени са усилия да се издирят и да се съберат всички материали, които се намират в изворите за съвременна диалектология и история на езика. Привеждат се успоредици от имената на месеците у другите балкански народи, като е обърнато особено внимание на византийските и на новогръцките имена. Сравнителният и исторически материал от другите славянски езици е дален с нужната пълнота. Прибавен е също така и лично събран материал от народните говори, който разширява сведенията ни за географското разпространение на някои познати имена на месеци.

На второ място, въз основа на сравнително-исторически съпоставки се установяват словообразователните принципи за имената на месеците, с особен оглед към българските. Това е важно условие, за да можем правилно и сигурно да определим значението и произхода на някои имена, за чиято етимология има противоречиви схващания. Освен това прави се опит да се установи влиянието при образуването на някои народни имена на месеци.

Тук се разглежда един частен случай от историята на езика и на диалектологията, като се прилага методът на езиковата география. С нейна помощ ние си обясняваме по-лесно някои явления, като влиянието при образуването и при осмислянето на имената, разнообразието и разпространението им в някоя географска среда и пр., особено в историческата и в съвременната диалектология.

Имената на месеците се разглеждат според календарния си ред, а не според систематиката на образуването, за да се види разнообразието им в различните географски краища.

* * *

Една от най-старите науки е астрономията, която е възникнала от нуждата на човека да мери времето, като наблюдава природата, главно слънцето и луната, небесни светила, които най-лесно се поддават на наблюдаване. Първобитните народи са създали при-

казки, легенди и множество предания за луната, слънцето и звездите, като са ги олицетворили и поставили в роднински връзки съобразно с ролята им на небесни светила и източници за живота на земята.

Трябва да се отбележи, че луната, като се появява периодически върху небосвода, е послужила за мярка, с която народите са мерели времето. Заради това във всички индоевропейски и в много неиндоевропейски народи понятията за *месец* 'луна' и *месец* 'една дванадесета част от годината' се означават с една и съща дума, която е образувана от корен със значение 'меря, мярка, измервам'.

Проучванията върху имената на месеците могат да дадат някои сведения и за географското разпространение на народите в твърде отдалечено историческо време. Тези имена обикновено са много стари и водят начало било от характерни климатични особености, било от растителния или животински свят, било от някоя стопанска работа, като жетва, вършитба, гроздобер и др., било най-сетне от някакъв култ или празник. Фактът, че днес намираме имена на месеци, образувани от имена на растения и на животни, които вече не срещаме в земите на съответния народ, може да ни подсказва, било че този народ се е преселил от първите си живелища, дето са се срещали тези растения и животни, било че растенията и животните са изчезнали от земите на народа. В единия и в другия случай културната история, езикознанието, историческата ботаника и зоология ще могат да направят съответно заключение.¹

„Всеки месец има свои особени черти и всяка от тия черти може да даде име на месеца. . . ; те [имената на месеците] са били създавани в разни времена и на различни места, докато един ден настане време да се почувствува най-силно народното единство и тогава чрез училищата и книжнината да се тури край на дублетните форми и излишните синоними потъват в забравата“.² Така полският езиковед Ян Лош поставя и решава въпроса за полските имена на месеците. В основата си това обяснение е правилно. Ще трябва обаче да се изтъкне, че оenzi преломен период е именно създаването на нацията, създаване на национално единство чрез национално съзнание и обединение и създаване на национален език, разпространяван чрез книги и училища и задължителен за всички образовани членове на тази нация. Ако трябва да обясним защо се предпочита една форма пред друга, трябва да се има пред вид разпространението на най-обикнатите форми, силата на традицията, изразителността и най-вече, струва ми се, наречието, което играе главна роля при създаването на националния език.

¹ Така например у нас не са запазени някои стари славянски имена на месеци като *paždziernik*, *Prіec*, *lipen*, *lutu*, *styczeń*, *dubeń*, *ledeń*, които може би са били общи за славяните в прародината им. Те не са пренесени на Балканите от българските и сръбските славяни, понеже не са отговаряли по смисъл и съдържанке на новите условия. Също така някои старобългарски имена на месеци не са запазени в новобългарските народни говори, а са заменени с други. Такива са *просинецъ* (*просинець*), *връзокъ* и *грудень*.

² J. Łoś, *Gramatyka polska*, II, 1925, стр 183—185.

Западните славяни са запазили народните имена на месеците и те са станали общонародни, официални, макар че влиянието на католичеството сред тях е било много по-силно и агресивно и им е наложило латиницата, отколкото влиянието на византийската православна черква сред южните славяни, главно сред българите, които са възприели гръцките официални имена по черковен път; сърбите са възприели същите имена, но направо от латински език и затова с латинската им форма. Днес народните имена на месеците у българи и сърби се срещат само в народните говори.

В почти всички старобългарски писмени черковни извори народните имена на месеците се срещат винаги с латинско-гръцката си форма. Така напр. в Показалеца на Раковски (стр. 20—21) срещаме: сѣнтаврь рекомъи рюкнъ, октаврь рекомъи лнстопадъ и т. н.; в Търновския календар от 1275 год.: мѣць генаръ, рекомъи просинецъ, мѣць феввар, рекомъи съче, мѣць мар, рекомъи соухъи и т. н. С други думи през старобългарско и среднобългарско време в ръкописните извори народните имена на месеците се дават, така да се каже, между другото, като за официални се смятат латинско-гръцките. Това обстоятелство ни кара да хвърлим поглед върху състоянието на римско-латинския календар през времето от VI до XI век, когато се полагат основите на славянската писменост в България, за да си обясним какъв характер има гръцкото черковно влияние върху старобългарските имена на месеци, които не се срещат в другите славянски езици, не са продукт на балканската среда и кои от оставяните имена са били общи за всички славяни, преди да се разселят. Също така ще може да се установи влиянието между близки и съседни народи при образуването на имената на месеците, както и по възможност да се определят посоките на такова влияние. Освен това, като се приведе и сравнителен материал от други сродни и несродни народи, ще може да се каже дали следва да се говори за индоевропейски или общи принципи при образуването на имената на месеците.

Фактът, че латинско-гръцката форма на имената на месеците още в най-старите наши писмени извори стои на първо място като официална, ясно говори, че народните имена на месеците не са били така здраво заседнали в писмения език и още оттогава е почнала борбата коя дума да се наложи. Тук трябва да се има предвид, едно друго обстоятелство: народни имена на месеците през старобългарско и среднобългарско време срещаме само в черковната книжнина, докато в светската, именно в надписи, грамоти и др., срещаме само латинско-гръцките. Това обстоятелство ни навежда на мисълта, че поне през късното старобългарско време, ако не и по-рано, официални имена са били вече латинско-гръцките.¹ Те се пре-

¹ Така например в един надгробен надпис от края на XIV век от 1388 година четем следното за смъртта на българския цар Михаил Шишман: мѣца апрѣлъ . . . 31 днѣ. Прѣстави се рѣкъ . . . (Вж. Ив. Гошев, Търновски царски надгробен

дават по черковен път и така тези имена стават достъпни на все по-широки среди от народа и окончателно стават официални.

* * *

Славянските народни имена на месеците са събрани и обяснени етимологично от Франц Миклошич,² който е събрал около 240 имена на месеци от разни народи. Материалът е разпределен систематично в следните шест глави: 1. Имена от растителния свят. Те означават, че растенията или цветята цъфтят през месеца или че тогава хората прибират плодовете на някои културни растения; 2. Имена от животинския свят. Те означават, че някои животни се появяват в голям брой през някой месец; 3. Имена от природни явления. Съобразно с климата на страната те означават, че през месеца е горещо, студено, вали и пр.; 4. Имена от земеделската работа през месеца. Тогава се събират плодовете на земята или почвата се подготвя за новата година; 5. Имена от черковни празници. Те са образувани по името на самия светец, чийто празник е през месеца; 6. Имена според календарния ред на месеца.

Миклошич привежда и неславянски имена на месеци, за да посочи аналогията в този вид словообразуване и логичността при образуването на разните имена, срещани в различни географски среди, без влияние една на друга. Ян Лош бегло се занимава с днешните и стари полски имена на месеците, като някои пояснява

мадпис от 1388 година, изд. БАН, 1945, стр. 66). Също с латинско-гръцка форма е името на месеца, през който е убит цар Иван Шишман: царя Михаилъ оуби хъ на място рѣкомъмъ вѣльбоуждъ въ лѣто swan мѣсеца июля . . ., според сведенията на Стефан Дечански (Вж. Miklosich, Monumenta serbica, 93), както и в надписа в храма св. Георги в с. Старо Нагоричиво, Кумановско, дето се дават сведения за смъртта на Михаил III Шишман: [кѣ . . . д]нѣ юнна мѣца прѣтан се рѣкъ . . . (Ив. Гошев, пос. съч., стр. 62). Положението е същото и в приписките по страниците на един среднобългарски паметник от XII век, Битолския триод: гръшнѣ гешугнѣ. Въ стѣпень вѣлуж пншах. 8 стѣхъ вравен. л. днѣ. Де: . . . [ни]коаж прѣсова сна еже ми донесе ш зажда в лнстѣкв. г. днѣ. Ге: . . . а цю си патнѣхъ ш мѣза весь, е фе . . . ге. на Ананасовъ днѣ. Ни . . . к. днѣ. ге. (Вж. Бълг. стар., стр. 453 сл.). Трябва при това да се има предвид, че това са приписки върху страниците на един извор с черковно съдържание.

² Die slavischen Monatsnamen, Denkschriften d. k. Ak. d. Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, т. XVII, стр. 1—32. Вж. бележки за него от V. Jagić, Rad, V, 1868, стр. 211 и сл.; Л. Милетиц, СбНУ, кн. V (1891), стр. 451, дето между другото дава идеята да се събират системно българските народни имена на месеците; също и бележките на Фр. Левстик, печатани в Novica, 1868, бр. 11—18, главно върху етимологията на някои имена; тия бележки ми останаха недостъпни.

етимологично и посочва материал из полски ръкописи от XIV до XVI век. Най-ценен и богат материал на съвременните български народни имена на месеците се съдържа в сбирката на Йордан Д. Ковачев¹, събирана чрез въпросник от цяла България в края на миналия и в началото на нашия век, когато голяма част от имената са били още живи в народните говори. Останалият материал е пръснат в обнародваните материали по българска диалектология, дето главно са използвани речниковите приноси; изцяло имената на месеците се дават в сп. Родопски напредък, Родопски старини, сб. Проглед, Известия на славянския семинар (кн. VII), в етнографското и езиково изследване на тракийските и малоазийски българи от Хр. Вакарелски, проф. Ст. Младенов, в приказките на Мазон, в Памятници от Л. Каравелов и други, както се посочва на съответното място за всяко име. Измежду историческите извори пълен списък на имената срещаме в книги само от черковен характер, като апостоли, приписки, месецослови, бележки и др., издадени главно от Миклошич, Йордан Иванов, Г. А. Илински, Ст. Кулбакин, А. П. Стоилов, Л. Стоянович, Г. С. Раковски² и др. Кратък преглед на старобългарските имена направиха проф. Ст. Младенов³ и Ягич⁴, без да изследват нарочно тези имена. А. П. Стоилов⁵ обнародва голям брой съвременни имена на месеци, извлечени главно от печатани материали, като прави съпоставки с някои славянски езици, без обаче да изследва имената научно.

От досегашните проучвания на славянските имена на месеците работата на Миклошич е най-пълна и задълбочена. Тя е първият и сериозен опит да се обяснят семантично и главно етимологично тези имена. Българската част в проучването му е застъпена в твърде малка степен, понеже той не е имал под ръка материали от съвременните български наречия. Множество такива материали се обнародваха по-късно. Тия две обстоятелства позволяват да се изнесе нов български материал, особено съвременен, и да се осветли от гледище на езиковата география, като се направят някои по-общии изводи, до които Миклошич не е достигнал.

Годината се разделя на дванадесет месеца само в официалния календар. Първоначално народите не са имали понятие за месец, а за сезон, за годишно време и така разделяли годината на големи

¹ Народна астрономия и метеорология. Принос към българския фолклор, СбНУ, кн. XXX (2), 1914, стр. 1—85.

² В своя Показалец на стр. 20—21 Раковски дава пълен списък на старобългарските имена на месеците, записани, както съобщава той, върху кориците на едно четверосвангелие, намерено в с. Тича. Тези имена са навярно същите, които дописникът на „Дунавски лебед“ П. В. Оджакоев съобщава на Раковски с писмо, писано между 1857 и 1858 г. Писмото не дава повече данни за имената на месеците. То се пази в Соф. държ. библиотека „Васил Коларов“, архив Раковски, инвентарен № 8141.

³ В главата Etymologisches aus einer kurzgefassten Geschichte der bulgarischen Sprache, СпБАН, кн. XLIII, № 21, стр. 115—116.

⁴ Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2. Aufl., Berlin, 1913, стр. 299—300.

⁵ Народни имена на месеците у българите, сп. Българска сбирка, т. IX (1902), кн. X, стр. 620—625.

дялове, които не са се измервали според слънчевата година, а според лунната, понеже луната, както видяхме, е най-видимото небесно светило, което се явява периодично.¹ В късна културна епоха, когато се въвежда юлианският календар, налага се някои имена на месеци да се разместят и затова понякога у един и същ народ един месец в различни времена не се нарича с едно и също име. Такъв е случаят у нас със стб. чръвчънъ 'юли', в български днес юни, в белоруски и полски от XVI век; *петровски месец* у нас на едни места, в ю. з. България, е юни, а на други, в ю. и. България, — юли; стб. лктопадъ е октомври, а днес в Самоковско — ноември, както е и в северните полски наречия, в кашубски, словенски и белоруски; в стб. гродънъ е ноември, а днес в полски, украински и словенски е декември. Също в старобългарските извори тръвънъ е месец май, а днес в повечето говори — април и др. Това явление се среща и у други народи. Често, за да се избегне съвпадението, единият месец бива наречен *голям*, а другият *малък* (у нас *голям сечко* и *малък сечко*); единият се образува от една форма на думата, а другият от друга (*жетвар* 'юли' и *жетварският* 'август'), чешки *červenec* 'юни' и *červenec* 'юли'. У нас в черковната книжнина през старобългарско време се посочва кой месец колко дни има, както е в Охридския и Слепченския апостол и др. Народът обаче не може да посочи кой месец от кога до кога трае. Той дели годината също на дванадесет месеца, без всеки месец да е точно определен.² Това обстоятелство има значение както за географското разпространение на имената, за влиянието на едни имена върху други в разни географски среди, но така също и за външното влияние, което са изпитвали разните български наречия от IX до XIX в.

ЯНУАРИ

Старобългарското име на месеца гласи *просннъць* и *просеньць*, срещано на следните места:

Мѣца еноуара, просннъца рекомааго; мѣць генъваръ, рекомы просннъцъ; XI—XII в., Срезневский, 1567; мѣць енкаръ рекомы просннъцъ, XII в., Охр. апостол, 115; мѣсаць генар рекомы просннъцъ, XII в., Ильинский, Слепч. ал., 102; просннъць, XIII в., Зограф, Стойлов, 26, Терн. календар от 1275 г., 7; просннъць, просннъць, нач. на XIV в., Бълг. стар., 238, Кратовско, Стојановић, 5; геносаръ рекомы просннъць, Раковски, Цок. I, 20, Попов, Описание, 30; Каравелов, 270 (за м. декември).

¹ Вж. Nilsson, стр. 147 и сл., 291.

² Ето например един случай, от който личи това: „Зимтъ пуйемъ ут Андрейоф ден, кой мѣсьць беши? ду февруари, малкий мѣсьць, ду питнайси“ (М. Арнаудов, Фолклор от Еленско, СБНУ, кн. XXVII, стр. 339, с. Гашювци, Еленско).

Името е разпространено и в другите славянски езици и се среща и в най-ново време. В български е изчезнало навярно на-скоро след XIII век. Срещаме го в следните славянски езици: полски в XIV—XV в. *prosiniecz*, *proschyen* (Łoś, Pocz, 136—137; Archiv, X, 387); словенски, чешки *prosinec*, хърватски *prosinec* 'декември', сръбски *просинац* 'декември', или 'януари' в Дубровник (Караджич, 630).

Миклошич (Моп, 15—16) се помъчи да докаже, че по произход името е свързано с гл. *проснати* от корен *си-*; месецът означавал времето, когато денят е започвал да става по-светъл. При липса на други обосновани мнения тази етимология на Миклошич може да се приеме, при все че не всички етимолози я приемат. Holub (295) свързва думата по-скоро със *sinu* „син (за цвят)“ или с *проснати* 'каня, викам на гости', като месецът означавал време, през което хората са се канели на гости през зимата.

Може би по-смело ще може да се предложи обяснение, че *проснаниць* води начало от общославянската дума *просо*¹. Александър Брюкнер в етимологичния си речник на полски език (стр. 335) също предполага, че *проснаниць* е свързано по-скоро с *просо* отколкото с друга дума. Линде също го извежда от *просо*². Бесспорно е, че то е било една от главните храни на славяните в тяхната прародина³.

Проснаниць навярно е означавал месеца, през който денят започва да нараства с просено зърно и тогава се е варяло просо в чест на това нарастване на деня. Остатък от този култ у нас е обичаят да се вари царевица в самия край на ноември и в началото на декември, понеже оттогава денят нараства с царевично зърно. Този обичай е запазен днес в много краища на страната.

В по-ново време, след приемането на християнството, този култ е прехвърлен с един месец назад, понеже се е слял с празника св. Андрей, който по народна етимология се свързва с *едрей*, понеже оттогава *денят започва да едрее* с просено—царевично зърно.⁴ Може би и с това прехвърляне на месеца с 30 дни назад ще си обясним защо думата *проснаниць* е изчезнала в народните говори, като

¹ Както в много други страни, така и у нас до края на XVIII век просото е било главна храна на населението.

² По В. Н. Добровольский, Култ зернового хлеба в поверьях крестьян Рязанской губернии, Известия Отдел. рус. яз. и слов. импер. академии наук, XI (1906), кн. IV, стр. 125.

³ Вж. Николай Стоянов, Произход на нашите културни растения, София, 1948, стр. 20.

⁴ На Андреев ден, мечкин ден, за здраве на мечката и за *наедряване* на дните хвърлят просо, варена царевица, смесена с фасул и др. семена из куминя. Туй се прави за да се ражда и *наедрява* всичко, що се сее в полето и в градината (СбНУ, кн. XXVІІІ, стр. 116). В Копривченско денят се нарича *Едрей*, понеже *наедрявал*, колкото просено зърно. В Тетевен младите булки тогава не работят, ходят по гости, та и те да *наедряват*, т. е. да стават трудни (бременни). В Битолско вярват, че от тоя ден дните нарастват, колкото една игла *самарка* (губерка); тази игла власите в Крушево наричат *едрейо*, *ьндрей* (пак там, 527; срв. и СбНУ, кн. X, стр. 121).

се е покрила с *Андрей*. Освен това, както видяхме, *просенец* означава и месец декември в езика на някои балкански славяни.

Трудно е да се посочи дали *просиниць* или *проснъць* е по-стара форма, без да имаме предвид някакъв произход. Ако името иде от *проснати*, мъчно бихме си обяснили появата на и пред наставката *-иць*, като се има предвид, че сложна наставка *-иць* се явява много по-късно. Трябва да се има предвид и друго: когато от глаголи се образува съществително име, коренната гласна обикновено се степенува; така от *решти* имаме *рокъ*, *продокъ*, *срокъ*, *отрокъ* и др.; от *върати* — *съборъ*, *отборъ* и т. н. От корена на *проснати* имаме думи като *присой*, *усой*, *усойница* и др.; по тази аналогия ако *проснъць* би идвало от *проснати*, би трябвало да гласи *просойиць.

Най-разпространеното новобългарско народно име на януари е свързано с прилагателното *голям*. Месецът има 31 ден, посред зима протича бавно и на човек се струва, че дните и особено нощите са големи, дълги, особено като се сравни със следния месец — февруари. Срещаме го предимно в южна България на следните места:

големио, Шишковци, Кюстендилско (Изв. слав. сем., VII, 225); *големиот*, Жужолци, Костурско; *голямия*, Малко Търновско; *гулёмият*, Кашлоу, Таврическа губ., ю. з. СССР, преселници от Ямболско и Сливенско през XIX век (Державин, СбНУ, XXIX, 98);

големин, Бобошево, Станкедимитровско (СбНУ, XLII, 190); *голямин*, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66); Каравелов, Пам., 173; *голямина*, Асеновград (СбНУ, VIII, 140); *гулеамин*, Гол. Дервент, Димотишко (Род. напр., VI, 157); *гулемин*, Смолян (Род. стар., II, 56); Смолянско (Бълг. сборка, IX, 622); Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Вакарелски, 275); *гулемин*, Проглед, Асеновградско; Чепеларе, Широка лъка, Смолянско (сб. Проглед, 197); средните Родопи, само у българските християни (сб. Родина, I, 132); *гульмин*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89);

гулеамил, Асеновградско (Род. напр., I, 230); *гелемил*, Яна, Визенско, сега в Ахтопол (Младенов, 124); Чопкой, Търново, Узункюприйско; Кючюк Сеймен, Силивриенско, сега в ю. и. Тракия (Вакарелски, 275); Плевня, Драмско;

галемет месец, средните Родопи, само у българите мохамедани (сб. Родина, I, 132); *големиа месец*, Гол. Раковица, Елинпелинско; Зелениково, Чирпанско; *гулямийът мешьъц*, Блаца, Визенско, сега в Ахтопол (Вакарелски, 275); *гулямит мьсиц*, Дервент, Дедеагачко.

Крайното *л* във формата *големил*, както и в *малчил*, се дължи на прогресивна асимилация под влияние на първото *л*; наставката на думата е *-ин*, както се среща в собствено име Големинов в Благоевград.

Съответствия намираме в сръбски — *големи месец* (Тих Джордж, 77) в езика на лужишките сърби — *wulki górk*; Кореманс когото е съгласен и Миклошич, приема, че името означава месец, през който пилат рогата на добитъка преди да отиде на паша, за

да не се муши с острите си рога, като лудува на полето; същият е смисълът и на старовисоконемското име от X и XV век за февруари *Nornung* < *Horn 'por'* (*Reallexikon der germ. Alt.*, 235; *Lexex*, 93).

Най-много съответствия намираме в новогръцките говори, където се среща *Μεγάλος μήνας καὶ γινάρις* (*Λαογραφία*, II, 698) в Одрин, Нигрита, Сярско; *Μεγάλος μήνας, μεγαλομήνος* по същите места (ME, XII, 785). Прилагателно *голям* срещахме и в новосръбското име на месец февруари *велџа*, *авелџа* и *овелџа* в западното приморие и в Дубровник, *Veljača prevrtača*, „jer je ongije vrijeme u veljači nepostojano. Kad veljača ne daždi, Marač dobra ne misli“ (Караджич, 59; *Broz*, II, 707). Имена на месеци, образувани с прилагателно *голям* Миклошич причислява към необяснените по смисъл.

Друго широко разпространено име на месец януари е *голям сечко*. Това название не е име в същинския смисъл на думата, защото никъде месецът не се нарича така, а е по-скоро прякор, който се среща покрай името. Такъв е случаят и със следния месец февруари, наричан *малък сечко*. В старобългарските паметници името, съвнън се среща редовно за месец февруари, но тук-таме го намираме и като име на януари покрай *посннънъ*. Като януари го намираме у Миклошич *Моп.*, 20 и *Lex.*, 974, Срезневский, 960, Остром. 840 и др.

За смисъла и значението на *съвнън* и *сечко* ще се спра обстойно при месец февруари.

Твърде е интересно името на месеца, което се среща в македонските говори, именно *коложег*. Исторически ние го намираме,

записано още през среднобългарско време: мѣа агѣа, роуа, ансто-
паъ, колѣкъ, алуна, ман, приписки по един среднобългарски псалтир, намерен в Битоля (Бълг. стар., 239). В съвременни извори го срещахме на много места: „Ако напр. първиот ден от августа чинит горещина, *коложег* ке бидит студен“, Кукуш (Миладинов сб., 523); „Мошне рано я скореват стреле зима *колѣжега*“, Смилево, Битолско (Мак пр., VI, 3, 79; 4, 72); „Сечко сечит и нѣ сечит, а *коложег* колѣе жежит; март дерит и на летой намирисат, априль влечит, или кожи продайт“, Охрид (Шапкарев, VII, 39); „*Кулужег*, Сечко, Мартин и Април ка одиле, рекле: „Аде да му истепиме на тоа кая [кехая] девит иляди офци...“, Солунско (Веркович, 293); „Дай ми боже, летно солице стреле зиме *коложега*“, Косел, Охридско (Шапкарев, V, 156); „Тебе рано те скореват / стреле зима *коложега*, / кога мрзнет, кога земнет“, Тресанче, Дебърско (Илиев, 279—280); „Ми заблеала овца рогуша, / во стреле зима, во *коложега*“, Ресен (Пер. спис., 41—42, 874); „Прорукала прна куковица / стреле зима *колѣждка* /, излажала Стояна армия“, Прешево, Скопско (Минало, 69); „Я си има зла мащеа, / ме повиват кай Гюргеваден, / ме развиват стреле зима, / стреле зима в *коложега*“, Кичевско (СБНУ, V, 25); Бранковци, Босилеградско (Ковачев, 74); Охрид (СБНУ, XVI—XVII, Допълн., 24); Копачка, Кичевско (СБНУ, XXX, 3, 35); Неолани, Леринско (Мазон, 62); о-в Ахил,

Преспанско езеро (Бълг. стар., 239); Зап. Бълг.—Р. Жив.—за месец декември (Каравелов, Пам., 270); „Бъе зима, во *коложег*“, Бобошица, Дреновяне, Корчанско (Mazon André, 222). Името се среща и по на север, в Сърбия — в Алексинац, Соко, Баня, Лесковац (Тих. Джордж, 77).

Думата *коложег* е съставена от две думи — *кола* и *жег*. Втората част е добре известна в думи като *жега* 'голяма горещина, топлина от времето', *жижка* 'искра', *жйжница* 'пещ, в която се горят дърва за дървени въглища или варовик за вар' (Младенов, Тълк. речн., 675), *жежчина*, *жежя*, *жежък*, *жежк-пече* 'насекомо Cicada огні, жетвар' (Геров, II, 14), *жижинка* 'късче, парче сучено стъкло' (Плевня, Драмско, вж. СБНУ, VIII, 280), *жижа* 'допирам с горещо, ларя; пробивам, пробождам' (Асеновград, сб. Бълг. книж. д-во, 1901, 3, стр. 2) и др.

Народът си обяснява името чрез една легенда: някога е било толкова студено, че след като изгорили всички дърва, станало нужда да си изгорят даже и колата, която е тъй нужна на земеделеца както в полето, така и в планината.¹

Antun Šimčik (Revue des études slaves, XV, 1935, стр. 230—231) приема народното обяснение, като обаче смята, че думата е преведена от новогръцкото *παλοκοκαίτης*, *πασσαλοκαίτης*, дето *παλοκαί* значи *изострено дърво, кол, колец*, фр. *pal, pieu*, а *πασσαλος* пак същото, фр. *poteau, piquet*, *κατερός* 'brûlant, cuisant', *καίσιμον* 'brûlement'; с други думи гръцкото име, което е име на месец *март*, обстоятелство твърде важно в случая, значи *изгаряне на колове, на клоци*. Това обяснение, разбира се, не може да има нищо общо с народното тълкуване на думата. От друга страна Тихомир Джорджевич² съобщава, че „... в някои места на Македония януари се нарича *арабаякан*“. Това съобщение само по себе си е твърде ценно, при все че не посочва точно по кои места се среща името. За нас е от значение и друго нещо, именно че името *арабаякан* се среща на няколко места в Македония. Турската дума *aga* е твърде добре позната в българските народни говори, където се среща под формите *раба*, *рабичка*, *арабаджия*, *Араба-конак* и др.; втората част *уакан* е сегашно действително причастие от гл. *уактак* 'горя, изгарям'. От това става съвсем ясно, че турската дума е буквален етимологичен превод на българската *коложег* 'изгаряне на кола'.

А. Шимчик се позовава главно на речника на *Βλαστός* (367), който не различава имената от прякорите. В случая става дума тъкмо за прякор на месец март в новогръцките говори. Думата не е общогръцка, а се среща предимно в северните гръцки наречия, от където Шимчик привежда и втория си пример³. В речника си на гръцки език *Ἀγαπαστόπουλος* (стр. 1824) под думата *παλοκοκαίτης* < лат. *palus*, гръцко-визант. *πασσαλος* 'чеп', изрично казва, че *παλοκοκαίτης* е прякор на месец март, като се среща главно в поговорката „*Μάρτις υδάτις καὶ παλοκοκαίτης*“ 'март дерач [у нас *кожодер*, вж. тук по-долу] и

¹ Срв. и проф. Ив. Д. Шишманов, Принос и пр., СБНУ, кн. IX, науч. отд., стр. 586—587.

² Сп. Караджич, I, 1899, стр. 77.

³ G. F. Abbott, Macedonian folklore, Cambridge, 1903, стр. 23.

запалвач, подпалвач на колове'; също така и *A. M. Шаробс (Λαογραφία, II, 698)* дава съобщение за същата форма като прякор на месец март, срещана във Фере, Тракия. Шапкаревият пример от Охрид „коложег колъе жежит“ е образуван по-късно, или по-скоро осмислен по-късно, след като началната връзка с думата *кола* е била изчезнала и вече може да се говори за народна етимология, която най-често се основава на звуков гласеж. Турският превод на думата е направен много по-рано, може би едновременно, когато е образувана формата *коложег*. Гръцкият превод на думата е по-късен в сравнение с турския и се отнася до времето, когато е създадена и горната фраза в Шапкаревия сборник. Гърците в случая погрешно са свързали *кол-* от *коложег* с *кол*, а не с *кола*, понеже думата *кол* си е цяла в съчетанието *коложег*, докато думата *кола* в същото съчетание остава по-скрита. Турският превод е направен в Македония, а не в Гърция, където турско население почти не е имало. Също така едва ли Джорджевич под Македония ще разбира и гръцка Македония. Както посочих, важно е да се има предвид, че гръцкото *παλωκοκαίτης* е име на месец март; Гърция има средиземноморски климат, зимата е умерено студена и едва ли някога през март може така да застуди, че да стане нужно да се изгори така нужната *кола*. В Македонските планини обаче такива студове са възможни и даже обикновени.

Като се има предвид още, че думата *коложег* не се среща в старобългарски писмени извори, а едва в среднобългарски и че *παλωκοκαίτης* или *παοαλοκαίτης* не се срещат във византийските хроники от VI до X век, можем да заключим, че *коложег* е образувано най-напред в български език и то не по-късно от XIV век. От тук вече тя е проникнала и в новогръцките северни говори.

Име на месец, образувано от дума *кола*, намираме и у сърбите, в Дубровник (Караджич, 269) под формата *коловоз* за месец август, време, когато с *кола* се превозват храните към село, след прибирането на плодорода (реколтата). Миклошич, комуто е неизвесно на думата *коложег*, освен сръбската, привежда и холандската *Fahrtmonat* 'месец на возитбата'.

Друго обяснение на *коложег* срещаме още у Г. Крек, който свързва името етимологично с *колело* и *горя*; до преди един месец (значи до края на XVIII век) словенците в Каринтия и поляците в Галиция са имали обичай да запалват колело, намазано със смола и украсено с цветя и да го търкулват от някой рид в навечерието на нова година, с което изразявали символичното запалване на слънцето през новата година.¹ Проф. Милетич² колебливо приема това обяснение на Крек.

Ако наистина славяните са почитали новата поява на слънцето по този начин, ние бихме срещнали и други и то несъмнени следи от обичая не само у словенци и поляци, но и в други славянски народи; бихме намерили следи в поговорки или поне в местни имена, както е обикновено. В случай за нас е важно, че подобен случай не

¹ Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz, 1887, стр. 588.

² СбНУ, кн. II, крит. отд., стр. 206 в рецензия за Илдевия Сборник с народни песни.

срещаме в Македония, където единствено е запазена думата *коложег*. Nilsson (285) пише, че „името не може да бъде взето като поврат на слънчевия кръг“ и посочва народното обяснение като единствено приемливо, но без да се изказва по него. G. Meyer (196) направо казва „Unklar ist mir Koložek m. 'Januar' samī“, след като привежда други албански думи за месеца.

ФЕВРУАРИ

Старобългарското име на месеца е съчень. Срещаме го, както следва: мѣць фѣврѣръ рѣкомъ съчень, нма дни кн, Ильинский, Слѣпч. ап. от XII в., 105; мѣць фѣврѣръ рѣкомъ съчень, нма дни кн, Охр. ап. от XII в., 122; мѣць фѣврѣр. рѣкомъ съче, Терн. календар от 1275 г., 8; съчень, Зограф, от XIII в., Стойлов, 26; съчень, съчень, Зограф, начало на XIV в., Бълг. стар., 238; съчень, Кратовско, от XIV в., Стојановић, 5; мѣць фѣврѣръ рѣкомъ съчень, П. В. Оджаков; Раковски, Пок. I, 20; съчень, Попов, Описание, 70.

Както посочих по-горе, макар и твърде рядко, в някои старобългарски писмени извори съчень се среща и като име на януари. Името е широко разпространено в славянските езици, което говори до голяма степен за неговата архаичност. Среща се в сръбски под форма *сечко* (Тих. Джорджевич, 77), укр. січень, чешки sečen за месец юли, когато се сече тревата, хърв. siječanj, словенски svečan, навярно по народна етимология, свързано с глагола *светя*, *свещ*; белоруски *сечен*, „старинное название месяца января, который и ныне очень часто отличается холодными дождями, особенно в теплых областях Севера. Простолюдины большею частью употребляют древния названия месяцев. Съчень насечець плечи ледом. Штото нам покажець съчень“ (Носович, 631); полски от XIV—XV: sechen (?) yathen (yachen?) sive sechen (Łoś, Pocz., 136).

Пряк застъпник на това име намираме в новобългарските говори под формата *сечко* или *малък сечко*, разпространена в цяла България. „Ам' сѣчко, бабо? да го посѣчи тогва, той н' е добар. — Ах, челет мое, ги има по-добар от сѣчка?“ (Бобошица, Дреновяне, Корчанско, Mazon André, 224). Тук ясно личи как народът свързва името на месеца с глагола 'посичам', като смята, че произлиза от него, понеже 'сече, посича' със студовете си. „Кулужек, *Сечко*, Мартин и Април ка одиле, рекле: „Аде да му истепиме на тоа кая (кехая) девит иляди офци...“ (Солунско, Веркович, 293); „Малък сечко ако е топъд, Великден ще е студен“ (Сливенско, С. Вацов, 8); в с. з. България се дели на Вълчи празници (Трифунци), Сирни поклади и Тудурица (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 107); „дъ н'мъй срам уд батя, рекъл *малки сечку*, шъ нъкаръм гърниту ут иднѣтъ стърнѣ дъ ври, уд дръгѣтъ дъ мръзни“ (Габрово, СБНУ, XI, 68); „сечко сече, марта дере“, Шиш-

ковци, Кюстендилско, Изв. слав. сем., VII, 225); „Ут сечку до Виликден дъ ткайш, пуд мишкъ дъ гу носиш“, Воден (Мак. пр., XIII, 3, 20); Охрид, вж. пример по-горе (Шапкарев, VII, 39; СБНУ, XVI—XVII, допълн. 26); „Збеснел како мачка во сечко“; „Збеснел како волци во сечка“; „Туку клапат чапкънот како волк во сечко“, Прилеп (СБНУ, IV, 213, 248); Радуил, Самоковско (Изв. слав. сем., VIII—IX, 383); Бобошево, Старкедимитровско (СБНУ, XLII, 190); Голям Дервент, Димотишко (Род. напр., VI, 157); Смилево, Битолско (Мак. прегл., VI, 4, 72, 75); Неолани, Леринско (Mazon, 72); Жужолци, Костурско; о-в Ахил, Преспанско езеро (Бълг. стар., 239); сечко мал, Бесвина, Костурско. Името е проникнало и в художествената литература: „Малки сечко обещавахе мек и топъл ден“ (Влайков, Стрина Венковица, I, 231); „Силен вятър вее с бяс, / малки сечко зле върлува“ (Вазов, Лирика I, 9).

По народна етимология името *сечко* иде от това, че месецът е студен, че той „сече“, много е лют и реже от студ.¹ С това обяснение го срещаме и в поговорката: „Сечко сече, Марта дере, април кожи продава“ или „бере“, както се среща почти в цяла България. Подобна поговорка срещаме и в гръцки, но тя се отнася до месец март: *Μάρτης υδάτης και παλινοκαίτης* 'март дерач и запалвач на колове'.

Гръцкото съответствие на името, *κλαδεντής*, не срещаме у византийските летописци и писатели от VI век насам. Името същъ води начало от славянските земи и е проникнало в гръцките наречия през средните векове, като е преведено със съответния глагол *κλαδένω* 'кастрия'. Миклошич е на мнение, че това е месец, през който хората са събирали дърва за огрев (Holzfällen). Трудно е да се обясни името по този начин. Човек си приготвя дърва за през зимата още през есента. Необяснимо е и как може да се ходи за дърва през снежния февруари, когато и зимата е вече към края си.

Името е във връзка с предпролетната кастритба на дръвчетата, когато те се подготвят за нов живот през пролетта, като са били изсичани сухите клони и се оформя и цялото дръвче, като се подкастри. Всичко това говори, че името е създадено в овощарски области и кастритбата на дръвчетата през този месец е била типична

¹ Имена на месеци, образувани от названия на студовете, са често явление. Така в гръцки се среща *τοαρός* 'ясен, чист' (*Βλαστός*, 367), *κρυαίτης*, *κρύβας* от *κρύβω* 'студ, мраз'; *ισοθεριανός* 'който е сред зимата' в Епир (*Λαογραφία*, II, 305); също в турски имаме за януари *осак* 'огнище' — месец, през който трябва да се пали огнището.

Най-голям интерес представя полското стусцен, което по народна етимология се извежда от гл. *stykać*, *styknać*, рус. стыкать 'соединять концами'; стык, стычка 'место, где соединяются, сходятся два конца, край' (Ушаков, IV, стр. 574) и се обяснява като месец, през който се съединяват две години. Формата се среща още през XV—XVI в. (Łos, Pocz., 137). А. Брюкнер (*Ślownik etym. jęz. pol.*, стр. 634—635) погрешно го свързва с *tyki* 'пръчка, колче'. Името е сходно със *стѣдѣкъ* 'отвратен, гнусен', друга степен на корена в *стѣдѣ*, срв. Миклошич, Мош., 16; Младенов, Етим. р., 614. Остатък от езическите календи, дали име на християнската *коледа*, срещаме в нгр. *Καλαντάριος* (*Βλαστός*, 367; *N. I. Πολίτης*, *Παροιμίαι*, 1899—1902, 403, 405, също в *Λαογραφία*, II, 508); *калтар* (H. Grégoire, 156), както е и в албански *kalnár*, *kalenduer*, което G. Meyer извежда направо от старобългарско *колѣда* 'Neujahrstag', пряка заемка от лат. *callendae*.

стопанска работа. Подобен е случаят с християнския празник св. Трифон зарезан, празнуван от лозарите, които през февруари са подкастрили, зарязвали лозите си. А. Ваян¹ смята, че „макар и формата да има съответствия в гръцки, но *сечко* е продължение на счъкъ, която форма е твърде стара“. Въпреки това обаче Якобсон (стр. 49) безкритично я причислява към ония „много имена на месеци, образувани по гръцки образец“, при все че се позовава на съчинението на двамата французи.

Може също така да се допусне, че името счъкъ е във връзка с т. н. *подсечно* или *огнево* земеделие, познато и на славяните, които са живели в местности, покрити с гъсти вековни гори, където не е имало свободна орна земя. Името може да означава времето, когато се подготвя пролетната сеитба, като от горите са били просичани коридори, които обграждат площ, която трябва да се засее, като изгорят дърветата върху нея. Тия коридори са били правени, за да се ограничи пожарът и да не засегне останалата гора. При липса на орно земеделие този начин е бил прилаган в гористи местности. Пепелта от изгорените дървета е служела за тор и в нея лесно са били правени бразди с по-твърд предмет.²

Друго разпространено име на февруари в народните говори е образувано от прилагателно *малък* поради по-малкото му дни спрямо съседните месеци. Имаме данни, че още в края на XII век, ако не и по-рано, знаело се е кой месец колко дни има. Така напр. в Слепенския и Охридския апостол се казва, че месец февруари *рекомъ* счъкъ нма дни ки = 28. Широкото му разпространение в цяла югоизточна България говори, че името ще да е доста старо, възникнало може би още през старобългарско време, но не отбелязано в книжовните извори, които отразяват имената на месеците от други народни говори, именно западни, югозападни и северни. Името срещаме по следните места:

малкийът, Яна, Визенско, сега в Ахтопол (Младенов, 141); *малкия*, Кючук Сеймен, Силивриенско, сега в ю. и. Тракия (Вакарелски, 275); *малкийт*, ю. з. СССР, бивша Таврическа губерния, преселници от Сливенско, Ямболско и др. през средата на XIX век³ (Державин, СБНУ, XXIX, 98);

малкают мясниц, Висока, Солунско (Маески, 64); *малкива месецац*, Асеновград (Род. напр., I, 230); Смолян (Род. стар., II, 56); *малкийъ мѣсийъ*: „зимътъ пуйемъ ут Андреюф ден (кой мѣсийъ беши) ду февруари, малкийъ мѣсийъ, ду питнайси“, Гащювци, Еленско (СБНУ, XXVII, 3, 339); *малкийю мясниц*, Сухо, Солунско (Маески, 64); *малкия месец*: „...де го зачу млада Сирхатлия, / че стегна вярна си дружина / посред зима, през *малкия месец*...“, Жеравна, Котлен-

¹ Mazon — Vaillant, стр. 248, 312.

² Срв. L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, t. II, Paris, 1926, стр. 187, както и от същия Život starých slovany, III, стр. 28 и сл., 33; още за подсечното земеделие бегли бележки вж. у П. Н. Третяков, Сельское хозяйство и промысли, История культуры древней Руси, Москва, 1948, стр. 52—53.

³ Вж. Н. С. Державин, Болгарские колонии Новороссийского края, Симферопол, 1908, стр. 237.

ско (Данаил Константинов, Жеравна, 1948, стр. 494); Малко Търново; Зелениково, Чирпанско; *малькет месец*, средните Родопи, у българите мохамедани (сб. Родина, I, 132); *малькиа меец*, Яна, Визенско, сега в Ахтопол (Вакарелски, 275); *малькият мешийци*, Блага, Визенско, сега в Ахтопол (Вакарелски, 275);

малкил, Асеновградско (Род. напр., I, 230); *мальчил*, Плевня, Драмско;

малкия, Първомайско (СбНУ, II, 206); *малкина*, Асеновград (СбНУ, VIII, 140); средните Родопи, у българите християни (сб. Родина, I, 132); *малькин*: „Нимой круи дрипи (дрези) ф *малькина*, чи са смалеават деањете койту хи носи“, Смолянско (СбНУ, I, 76; Бълг. сборка, IX, 622); Смолян (Род. стар., II, 56); *малькина*, Асеновградско; Чепеларе, Широка лъка, Смолянско (сб. Проглед, 197);

малкушав, Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Младенов, 141);

малкушан, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66); Дован Хисар, Дедеагачко (пак там, V, 89); Чопкьой, Търново, Узункюприйско; Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Вакарелски, 84).

Най-много успоредници могат да се приведат от новогръцките наречия, където покрай *Χλιβάρος* и *Φλεβάρος* (P. Kleischer, 405—406) най-често се среща *Κοιτοφλέβαρος* 'къс флеввар', *μικρός μήνας* 'малък месец', *κοιτός* 'малък', *κοιτοούχος* 'къс'¹, *κοινδορός* 'с къса опашка', Цариград, Одрин, Сярско, Епир (*Δαυσαφία*, II, 509, 698; *Βλαστός*, 367); по същата причина носи име и месецът във френската революционна година *brumaire* от лат. *bruma* от по-старо *brevima* „*brevissima*“; от тук и в итал. *bruma* (Dauzat, 117), наречен поради късотата на месеца; Dauzat го определя: „*c'est à dire (journée) la plus courte*“. Късотата на дните е дала име на нгр. *хамѣнос* 'загубен', Епир (*Δαυσαφία*, II, 509, 699), рум. *brumagul* за м. октомври (Григоровиц, 391), още на гръцкото *μικρομάρης* (*Βλαστός*, 367), както и на византийските игри *Brumalia*, които ставали през ноември и декември²; тук се отнася и съвременното лужишко име *maŕi rók* 'малък рог', за значението му вж. по-горе при януари — *vulki rók*; още и албанското *škurt*, сродно с лат. *curtus*, нем. *kurz*, бълг. *кратък* и т. н.

У нас се среща още едно съвсем слабо разпространено име на февруари — *тодуруфският* (месец), Яна, Визенско, сега в Ахтополско (Младенов, 164), наречен по празника Тодоровден, който се пада през месеца. Срв. по-долу *тодурске* (месец) 'юни', от летни св. Тодор.

¹ Младенов (Етимол. речник, 264) смята, че тия гръцки форми са минали от старобългарски, където се срещат с редуване на коревната гласна *кжъ* и *коуъ*, както *нжѣда* и *ноуѣда* и др., които са свързани семантично — стб. *кжъ* 'с накръпена, с отрязана опашка' се среща и в нбълг.: *Куса мечка*, *кусо пиле* (Героу, II, 435), *Кусо мече дрен тресит?* Гат. (=гребен); Наймело се *кусо петле*, *грибнало се делото* (Младенов, Тълк. речник, 1111).

² Повече за тези игри вж. Ив. Д. Шишманов, *Принос и пр.*, СбНУ, кн. IX стр. 546.

МАРТ

Старобългарското име на месеца е произведено от прилагателно *сух*, понеже през това време падат най-малко валежи, както наистина показват метеорологичните проучвания (вж. С. Вацов, IX). Името не е запазено в новобългарските говори, където е заместено от латинското *март*, срещано под формата *марта*. В Солунско обаче името носи форма, която е от мъжки род — *мартин*; наставката *-ин* е бездруго наставка за притежание, прибавяна към имена от женски род; изгърво името навярно е гласяло *Мартин месец* 'месец на баба Марта'; „Кулужек, Сечко, Мартин и Април ка одиле, рекле: „Аде да му истепиме на тоа кая (кехая) девит иляди офци...“ (Веркович, 293). Старобългарското име на месеца е запазено днес само в словенски език *sušec* (Миклошич, Моп., 16—17).

Формата *марта* е твърде обикната в народните говори; народът си представя, че *марта* е зла баба, която в края на месеца си показва злия нрав, като изстудява времето и помразява тревата, която добитъкът очаква нетърпеливо. Тя е влязла в поговорката: *Сечко сече, марта дере, април кожи продава*, която може да е възникнала в скотовъдни области, където месец март е особено опасен за скотовъдството, както личи от имената *кождерец* (Белослагинско, Горна Диканя, Радомирско) и *продайкожи* (Крумово, Казълагачко, Ковачев, 74), като на последните две места значи месец април. В хърватски *kozoder*, *kozotog* е лошо време, особено на пролет, което е опасно за козите, *kozoder* е време, опасно за дребния добитък (Broz, I, 572, 573); същият е смисълът и на епитета на март в поговорката: *Μάρτης γδάτης καὶ παλονκοχάτης*, на която се спрях по-горе.

АПРИЛ И МАЙ

У всички славянски народи април е месец, през който природата се развива и разцъфтява. У едни тогава се развиват брезите, у други пъфти дъбът, а у трети покарва тревата.

В старобългарските извори април е наречен с името на брезата: мѣць априль *рекомѣ брѣзенѣ*, края на XII век, Охр. ап., 128; *брѣзокъ* от XIII век, Зограф, Стоялов, 26; мѣць априль *рекомѣ брѣзокъ* от 1275 год., Терн. календар, 11; *брѣзокъ* от началото на XIV век, Кратово, Стояновић, 5; *брѣзокъ*, *брѣзокъ*, *брѣзокъ* от началото на XIV век, Зограф, Бълг. стар., 238; *брѣзокъ*, Раковски, Пок. I, 20.

Днес в българските говори не се срещат никакви остатъци от това име. Навярно на Балканите, които са ново живелище на българските славяни, брезата не е вече типично растение, макар че срещаме селищни и местни имена, образувани от нейното име.

Името е запазено за месец март в другите славянски народи, източни и западни: укр. *березен*, *березил* (Гринченко, I, 93); белорус. *березовик*, 'называется так, потому что в этот месяц начинается

течь сок из надрубленный березы' (Носович, 729), който наричат *березовка* (Даль, I, 84). По същия начин в литовския е наречен м. април (*birch month* or *birch wather flawing* 'месец, през който събират сока от цепнатите березови кори'; *burch-sap month* 'месец на брезовия сок, летитски месец април, Nilsson, 254); чешки от 1202 г. *březen* (Эрбен, 119). Южните славяни, главно българите, са нарекли месец април с името на брезата поради по-късния ѝ цъфтеж в земите им; в славянското общезитие те са живели по на юг от западните и източни славяни, както това е установено в славянската етнография.

Едно от имената на месец април е свързано с големия земеделски празник *Гергьовден*, който заедно с другия, *Димитровден*, разделя стопанската работа и година на две. Срещаме го предимно в южна България:

гергевски месец, с. з. България (Маринов, Ж. Ст., I, 12); *гиргюския месец*, Асеновград (Род. напр., I, 230); *гергевският* (Каравелов, Пам., 196); *гергьовски*, Курново. Ботевгр.; Дондуково, Ломско; Гърло, Трънско; Ст. Караджово, Казълагачко; Преколница, Кюстендилско (Ковачев, 74); Плевня, Драмско; Малко Търново (за м. май); *гьоргюски*, Голям Дервент, Димотишко (Род. напр., VI, 157).

Гергьовден, средните Родопи (Бълг. народ, I, 2, 43; сб. Родина, I, 132), за м. май.

Същото име се среща и за месец ноември, наречен по името на празника зимни св. Георги. За него се говори по-долу.

Успоредници на това име намираме в сръбски: *дзурджовски месец*, април (Сп. Караджич, I 77), а най-много в новогръцки: *Διονυσιου's και Απριλ'ς*, *Αριστου's* (Одрин), *Αποκριβου's* (*Διογραφία*, II, 698); *Αποκριβου'της* (*Βλαστός*, 367).

Най-разпространеното новобългарско народно име на месец април е свързано с поникването на тревата. Месецът се пада през едно преходно климатично време, когато често тревата пониква, но студът се появява отново и тя замръзва; затова едно от имената му говори, че месецът лъже тревата, че е време да пониква. Интересно е да се отбележи, че същото име на месец в старобългарски език се отнася до месец май, а не до април. От тук следва да заключим, че името е образувано в по-северни области, може би още в славянската прародина, която е далеч по на север от Балканите. Това преквърляне на име на месец върху съседен месец е обикновено явление, когато населението се е преселило и се е заселило в краища с друг климат. В някои говори името се отнася до април, а в други до месец май.

През старобългарската епоха южните славяни, българи и сърби са нарекли месец май с името на тревата, която тогава пониква.

Срещаме го пак на същите места:

миъ ман рекомъ тувънь, XII век, Слепченски апостол, 109;

миъ ман рекомъ тувънь, XII век, Охр. ап., 129; XIII век, Стоилов, 26; Терн. календар от 1275 год., 12; Яцимирский, Описание, 662; тувънь, тувънь, тувънь от началото на XIV век, Зограф, Бълг.

стар., 238; от същото време, Лесново, Кратовско, Стојановић 5; Попов, Описание, 30; Раковски, Пок. I, 21.

Днес името е запазено само на едно място — Камилар, Самоковско, под формата *травен*, и то като име на месец май (Ковачев, 74). За оригиналност Пенчо Славейков го е употребил в прозаична реч: „... Да се знае кога се удави Петко Вихор на 13 *травен*, излязъл за риба на морето“ (На острова на блажените, IV, 9—10).

Измежду славянските народи името срещаеме у поляците през XIV—XV век, като оттогава е изчезнало. Днес го срещаеме в укр. *травен*, словен. *veliki traven*, *malí traven*. Подобни имена намираме в новогръпките наречия, като напр. *πράσινος* 'зелен' (*Βλαστός*, 367), от където в бълг. *прас*, *прас лук*, също *φωρομοδέτορας* 'с напъчили дървета'; по същия начин е образувано и името в ств.немски от Х век *Winne*, *Winne monat* (*weidemonat*, *mai*) < *weide* 'ливада, поляна' (*Reallexikon der germ. Alt.*, 235; *Lexer*, 323).

От името е образувана формата *лъжитрев*, съчетание от глагол и съществително, както *продайкожи*, *пресуширеки*. Подобно словотворчество имаме и в другите славянски езици, като напр. в полски през XIV—XV век, само че там вместо *трева* намираме *цвет*: *Lizyquyad*, *Lsz(yk)vuat*, *Lzzygwyeθ* (*Łos*, *Pocz.*, 137); *Lizyquyad*, *Lizykwath*, *Lzykwiat* (*Archiv*, X, 387); също подобно на нашето *травен* там срещаеме *kwyczen*, *kwycyен*, *quetschen*, *kwyczen* (*Łos*, там, 137—138); *kwycyен* (*Archiv*, X, 387). С име *цвет* е свързано бълг. *цветник*, май (Ковачев, 74), пол. *kwiecień*, укр. *квітень*, белорус. *квецень* 'старинно название месеца априла, нередко и ныне [1870] употребляемое. Шгото нам *квецень* покажец (Носович, 233); стгр. *Ἀνθεστηρίων* 'края на февруари и началото на март' от празника на цветята *Ἀνθεστήρια*.

Пълна успоредица на нашата форма *лъжитрев* намираме в сръбското *лжитрав*, Пиротско (Сп. Караджич, I, 1899, 77), като записвачът Тих. Джорджевич обяснява, че месецът е наречен така понеже „је трава тог месеца врло слаба, те само измами (превари, слаже) стоку да једе, а нема је довољно за најест. Стока пак, која скуси траве, неће више да једе суве хране“.

У нас *лъжитрев* се среща на следните места:

лажитрава, Шишковци, Кюстендилско (Изв. слав. сем., VII, 225); *лажитраф*, ю. з. СССР, преселници от ю. и. България (Державин, СбНУ, XXIX, 98); Радуил, Самоковско (Изв. слав. сем., VIII—IX, 216, 371); *лажитреф*, Яна, Блаца, Визенско, сега в Ахтопол; Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско, 'понеже излъгва тревата да пониква' (Вакарелски, 276); Белово, Ихтиманско (СбНУ, II, 206); Бобошево, Станкедимитровско (СбНУ, XLII, 190) — за април; *лъжитрава*, Камилар, Калково, Самоковско; Назърица, Бранковци, Босилеградско; Пороминово, Вуково, Слатино, Станкедимитровско; Николаево, Г. Диканя, Радомирско (Ковачев, 74); *лъжитрев*, Малко Търново.

Съзвездиецо Сириус в Бобошево, Станкедимитровско (СбНУ, XLII, 190) се нарича с подобно име — *лажикерван*, понеже изгрява много рано и кара керванджииите да мислят, че е съмнало и вече трябва да потеглят.

В югоизточните български говори за име на месеца служи само първата част на формата, умалена на *лъжско*, срещана както следва:

лоашку, Смолянско (Бълг. сборка, 622; Род. стар., II, 56); *лошку*, Проглед, Асеновгр., Чепеларе, Широка лъка, Смолянско (сб. Проглед, 197); Асеновград (СБНУ, VIII, 140), средните Родопи (сб. Родина, I, 132); *лъашку*, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66); Голям Дервент, Димотишко (пак там, VI, 157); *ляшку*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89); *лъжско*: „Тоя месец по нас (Хасковско) наричат *лъжско*, защото в първий ден на този месец хората се лъжат един друг“ (Илия Блъсков, Перуника, 1883, стр. 18); Асеновградско: 1 април, когато хората на шега се лъжат помежду си (Род. напр., I, 225, 230); *ляшку*, Татарево, Първомайско; Хасковско (Ковачев, 74; СБНУ, II, 206); Чопкьой, Търново, Узункюприйско; Кючюк Сеймен, Силивренско, сега в ю. и Тракия (Вакарелски, 276); Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 84).

Същото име се среща и в сръбски *лажсак*, в Дубровник *ожујак* (Караджич, 331) и хърв. *оџујак*; най-рано записаната форма се среща у Миклошич (Lex., 346) *лъжочинъ* 'март', от XVI—XVII век.

Обичаят да се лъже на първи април е последица от народното име на месеца; обяснението, че месецът носи това име поради обичая да се лъже, се дължи на народно тълкуване.

Интересно е името на месец май в Николаево, Радомирско — *коложляк* (Ковачев, 74), което на пръв поглед изглежда, че е във връзка с *коложег*, за което вече се говори. То обаче е възникнало от едно от многото имена на обикновената пшеница *Triticum vulgare*, *колос*, *колуз* (Геров, Допълн., 171; Бълг. ботан. речник, 415, лето сведението е взето от J. Velenovský, Flora bulgarica, 1898, 371). Веленовски съобщава, че в източна България тоя вид пшеница се нарича *kolus* или *garcal* 'eine Art des Triticum vulg.', от който обикновено се приготвя хубав хляб и особено т. и. *коливо*, варена пшеница за помен на близък покойник¹.

В случая имаме *колос* + сложна наставка *-ляк* = *л* + *як*, като палаталът от наставката смекчава крайното *с* в *ш*, което от своя страна минава в звучно *ж* пред звучно *л* по фонетичния закон за регресивна асимилация в български език. Сложната наставка *-ляк* е твърде честа в югозападните говори в думи като *мършляк*, *кожляк*, *дрътляк* и др. В случая *коложляк* означава месеца, през който зрее това жито. По-малко е вероятно името да е във връзка с *коловоз*, което също се среща като епитет на тоя вид пшеница.

¹ Името на тоя вид пшеница е наистина твърде разпространено в България за което немало говори и възпяването му в народните песни: „Утидухми на нивята / да си зобим бялу жити, / бялу жити *колусуе*“, Търновско или Г. Оряховско (СБНУ, XXVI, 181); и другото име, съобщено от Веленовски, също срещаме в песни: „Да зобим бело жито, / бело жито *рапсолово*“, Криводол, Врачанско (Стоян, I, 1001); „зобихме / бело жито *рапсолово*“, Гор. Бешовица, Врачанско (СБНУ, XXV, 15); срещат се и други епитети на пшеницата: „Па паднахме у нивята / да клюем бело жито, / бело жито *рапсолово* / и червено *дринево*“, Войница, Ломско (Стоян, I, 754); жито *овесово*, Рила, Станкедимитровско, (СБНУ, VI, 18); жито *чернильово*, Дерманци, Луковитско (Стоян, I, 104).

Друго име, свързано с растителността през май е *черешар*, месец, през който зреят черешите. Срещаме го предимно в южна България: *черешар*, Слатино, Станкедимитровско; 'юни' във Ваксево, Кюстендилско (Ковачев, 74); Плевня, Драмско, Смилево, Битолско (Мак. пр., VI, 4, 72, 85); *ceresago* 'le mois des serises ou mai', Неолани, Леринско (Mazon, 62); *черешнар*, Копачка, Кичевско (СбНУ, XXX, 3, 35); Охрид; *черешняр*, у галичките мияци, Дебърско (Сп. Караджич, I, 77); *чурешър*, Кючюк Сеймен, Силивриенско, сега в ю. и. България; *чурешър*, Чопкьой, Търново, Узункюпрійско, сега в ю. и. Тракия (Вакарелски, 276); *черешъл*, Плевня, Драмско.¹

Успоредни намираме в новогръцки, като *μαρσάρης* (*Влаστόс*, 367) 'продавач на череши, месец май'; в румънски *çițeșeriu* 'юни'.

Във връзка със стопанската работа през месец май е името *копане кукуруз*, Дондуково, Ломско (Ковачев, 74); сев. зап. България (Д. Маринов, Ж. Ст., I, 12).²

За месец май срещаме още имена, които са образувани по името на главния празник през месеца. Такива са:

кустадински, ю. з. СССР, преселници от Ямболско и др. (Державин, СбНУ, XXI, 98); Каравелов, Пам., 221; Малко Търново; *кустадинскийът*, Яна, Визенско, сега Ахтополско (Младенов, 138; Вакарелски, 276).

Това име се среща предимно в ю. и. Тракия около Странджа планина, където празникът на св. Константин и Елена е много почитан и светецът се ползува с особено обаяние като закрилник и вдъхновител на нестинарките.

еленски, Хасковско (Ковачев, 74); пак по същия празник. В Асеновград го празнуват за градушка (Род. напр., I, 225);

ирински месец, Хасково (Ковачев, 74); *ирминския* *меасец*, Асеновград (Род. напр., I, 230); *ирминския*, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66), наречен така по името на празника пророк Еремия, празнуван на първи май за змии.³

спасовски, Бранковци, Босилегр. (Ковачев, 74); *спасовски месец*, с. з. България (Маринов, Ж. Ст., I, 12); *спасовскио*, Шишковци, Кюстендилско (Изв. слав. сем., VII, 225), във връзка с празника Спасовден.

¹ Тук наставката *-ил* се е появила може би под влияние на същата наставка във формата *мачил* 'февруари', където тя, както наставката в *големил* 'януари', е резултат на прогресивна асимилация, както се посочи по-горе.

² Имена на месеци, образувани от имена из растителния свят срещаме още в съвр. б.рус. красавик, което иде от *краса* 'растение *Amaranthus*, L., бархатник, петуший гребешък' (Даль, II, 188), бълг. *кудкудиче*, *златор*; нгр. *τριανταφυλλας* 'тридесетолитник, тандафил' (*Влаστόс*, 367; *Λαογραφία*, II, 305); *Λούλοδος* 'цветен' < *λουλού* 'цвете' (пак там); чешки *kweten* от 1202 (Эрбен, 119), чешки *kvéten*, у нас *цветник* 'май', Белослатинско (Ковачев, 74); съвр. лужички *rózowník*, съвр. слов. *rožnik* (< *roza*) 'юни'; рум. *prigui*, *prigai* 'април' (Григоровиц, 8; *Damé*, II, 272); фр. републ. *prairie* < *prairie* 'поляна, ливада'; пол. *wrzisiej* от *wrzos*, растение *Calluna vulgaris*, сродно с бълг. *врес* 'стъбло на пълзливо растение, като тиква, диня и др.'; още б.рус. *вресень* 'время осени, месяц сентябрь'. Употребяется шляхтою' (Носович, 70).

³ За осмислянето на името *Еремия* по народна етимология със *змия* вж. Ив. Д. Шишманов, Принос и пр., СбНУ, кн. IX, стр. 560.

В нашите южни говори намираме формата *маис* с различни фонетични вариации, пряка заемка от гръцки *Maiç*, М. Азия (Н. Stégoire, 156), *Maiç* (P. Kretschmer, 405—406). Срещаме я по следните места: *маис*, Г. Диканя, Радомирско; Крумово, Казълагачко (Ковачев, 74); Асеновград (Род. напр., I, 230); *майос*, Плевня, Драмско; *майус*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89); Радуил, Самоковско (Изв. слав. сем., VIII—IX, 372); *маес*, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 84).

Друго име е *йочко*, срещано в Родопската област: *йочко*, Проглед, Асеновгр. (сб. Проглед, 197); Асеновград (СБНУ, VIII, 140); у българите християни в средните Родопи, Смолянско (Бълг. сборка, 622; сб. Родина, I, 132); *йочьку*, Смолян (Род. стар., II, 56).

Формата е с типичен умалителен вид, както *сечко* от *свчънь*, *лъжко* от *лъжочкъкъ*, *лъжитрав*. Умалителността на новобългарските имена на месеците се дължи на олицетворяването им. Народът си ги представя като лица, които имат роднински връзки, като *голям сечко* и *малък сечко*, които са братя или (малък) сечко и марта са брат и сестра (Ковачев, 75), влизат помежду си в отношения, карат се, показват се ту добри, когато е топло, ту зли, когато е студено и пр. Наставката *-ко* може да се дължи или на влияние на обикновени имена като Петко, Желязко, Минко, Данко, Станко и др., или пък в тях можем да съзрем известен елемент на желание да се омиловат тези олицетворени месеци, явление, което се наблюдава най-много при имената на разни опасни болести, които носят имена *добрата*, *добричката*, *благата пъпка* и др., или *краса 'змия'*, както предполага и Бернекер (EtWb., 607). Подобен е случаят и с имената на слънцето и месеца, които имат много гальовно-умалителни форми в народните говори, особено в народните песни: *месечко*, *месечинка* *виторожка злата*; *слънчо*, *слънчице*, *ясно греилце*, *райко* и др. Благоклонно отношение към месеците можем да видим и в народната приказка, в която бабата дава кратка благоприятна характеристика на всеки месец — студен или топъл, зимен или летен. (вж. примерите от Бобошица и Дреновяне, Корчанско, при съответните имена на месеците).

Погрешно тълкува думата А. П. Стоилов (Бълг. сборка, 624), като смята, че е „твърде възможно да е във връзка с християнския празник през този месец св. Иван Богослов. В говорите често [?] се среща умалително име от Иван — Йочко“. Ако името произлизаше от име на празник или на светец, то бездруго би имало много успоредици в новогръцките говори, както е обикновено: името *Ἰουλιῆς* 'месец юни', Созопол (*Λαογραφία*, II, 509), образувано по празника летен свети Иван, не е много разпространено в новогръцките говори и никак в българските. От друга страна умалително име от Иван — Йочко, дори и да се среща някъде, не е много обикновено, за да даде име на месец. Проф. Ст. Младенов (Бълг. тълк. речник, 978) извежда *йочко* от старобългарския корен *як-*, *яч-* в *ячнти* и го обяснява като месец, през който се чуват много гръмотевици, чуват се много екове. В полза на това обяснение говори глагола *йоча* 'пъшкам' (Изв. слав. сем., II, 233) от Требишча, Дебърско, където

малката носовка гласи днес *йо*; в Родопите обаче такъв гласеж не е прокаран редозно: покрай *кльоатва*, *гльоадам* и др., среща се и *врит*, стб. *врдъдъ*, *свеати*, *изици* и др. Може името да е осмислено така по-късно. Освен това гръмотевицата е кратко, мигновено явление и едва ли може да бъде характерно за един цял месец; в други езици също не се среща име на месец, образувано по името на такова природно явление.

Най-вероятно е да се допусне, че *йочко* е във връзка със старобългарското *изокъ*: 1) месец юни; 2) насекомо жетвар, *cicada igni*. Главната пречка е, че *йочко* означава месец май, а *изокъ* — юни, при все че има не малко случаи, при които през една епоха някое име означава един месец, а през друга — някой съседен. Подобни случаи бяха разгледани по-горе, стр. 109. Трябва да се отбележи, че пречки от фонетично естество няма — представката *из-* е изпаднала може би едновременно с появата на наставката *-ко*. Подобни случаи са: *подок* — *подочка*, както ще се види по-долу, *дълбок* — *дълбочка*, *висок* — *височка* и др. Интересно е, че *йочко* се среща само в говора на българите християни в Родопите, докато българите мохамедани употребяват *гергювден* по християнския празник Гергювден, име, което бездруго е запазено още отпреди да приемат мохамеданството.

ЮНИ

Старобългарското име на месеца гласи *изокъ*, срещано на следните места:

^тмѣъ нѣмъ ^трекомъ *изокъ*, XII век, Слѣпч. ап., 110; ^тмѣъ нѣмъ ^трекомѣ *изокъ*, края на XII век, Охр. ап., 131; *изокъ*, XIII век.

Стоилов, 26; ^тмѣъ нѣмъ. ^трекомъ *изокъ*, Терн. календар 1275 г., 13; *изокъ*; *изокъ*, нач. на XIV век, Зограф, Бълг. стар., 238; Стојановић, 5, Лесново, Кратовско; *изокъ*, Раковски, Пок., I, 21; Попов-Описание, 30; ... *нѣмъгы* и *жѣмъгы*, *шѣмъгы* же и *изокъгы*, *ласторнице* же... Пролог към Шестоднев от Йоан Екзарх; Срезневский, 1075, и др. В славянските езици името срещае в чешки от 1202 год. (Эрбен, 119), в полски от XIV—XV век под формата *zok* (Archiv, X, 387; Łoś, Rosz., 137).

Както посочват изворите, изглежда, името води начало от общо-славянско време, като в чешки и полски е изчезнало към края на средните векове. В старобългарски език, освен име на месец юни, *изокъ* значи още насекомото жетвар, *Cicada igni*. Эрбен (124) смята, че името „не имает ни происхождения, ни значения славянского“. Обяснението му, че е осмислено от гръцкото *йовакос*, *йотакос* (прасе) не приема и Миклошич, който само отбелязва, че *изокъ* стои във връзка с насекомото име *изокъ*, без да обяснява от къде произ-

хожда. По-късно в етимологичния си речник (440) го свързва по произход със старобългарското *въсокъ*, което е неприемливо.

Корен на думата е *ок-*, който имаме в *око*; представката *из-* показва излизане, движение отвътре навън — нагоре или напред. Първоначално името е означавало насекомото жетвар, *Cicada igni*, което през този месец се явява на цели стада и напада посевите. Бернекер посочва примери от староиндийски, авестийски, гръцки и латински, думи, които характеризират човек или животно с някоя част от тялото, която прави особено впечатление. В нашия случай насекомото жетвар е охарактеризирано с изпъкналостта на очите си. Успоредниците, които има името на месеца в новобългарски и новогръцки наречия, потвърждава догадката на Бернекер. Той наистина само загатва, че е възможен подобен произход, но не е имал под ръка сравнителния материал, какъвто тук се привежда.¹ Така в новогръцки намираме *υεύλλης* 'на шуреца, шурчов' < *υεύλλος*, *υεύλος* 'шурец, *Gryllus campestris*, месец април' (*N. Г. Πολιτης, Παροισια*, 1899—1902, стр. 403; *Λαογραφία*, II, 508). Гърция е южна страна и там шурците се появяват по-рано отколкото жетварите у нас. Българското съответствие намираме под формата *крочан* 'месец май', Дерекъой, Казълагачко, ю. и Тракия (Ковачев, 74), *корчан* 'месец юни', Горна Дикая, Радомирско (пак там) и *кърчан*: 1) месец юни, 2) някаква болест по овцете през месец юни, Могилово, Чирпанско (СбНУ, IX, 231)². В тези имена на месеци намираме името на същото насекомо *Cicada igni*, жетвар, което имаме в старобългарското *въсокъ*; днес то се среща под формата *креч*, *кречак* (Геров, II, 413);

¹ От зоологията е известно, че един от обикновените начини за образуване имена на животни е морфологията на самите животни, особено характерните им части на тялото. Напр. у нас имаме риби: главуц, бодливка, плескуда, плосгал, плошак, косат; бозайници: рогац, костена жаба; птици: стърчица, стърчиопашка и др. Дори някои домашни животни са получили прякори също от характерни части на тялото, като напр. *подочест*, *подок* (прил.) и *подочка* овца (или овца) 'с бели, черни или жълти капки, петънца около очите' (Врчанско и Берковско).

² В редакционна бележка под линия, навярно от проф. Шишманов, се прави сравнение със старобългарското *квачуиъ*, *Jejunium navitatis domini*, (Миклошич, Lex., 310); то обаче е свързано по произход с *кватък* (вж. Бернекер, EtWb., 603—604). В югозападни говори *Квачун* значи Рождество Христово, Коледа: 'Ам' Никум [декември], мори бабо? — Ги има по-мазен [добър, благосклонен] от Никула? На дванести пет Никулови имаме *Квачуно*, шчо ни се роди Ристос', Бобошица, Дреновце, Корчанско (Мазон André, 224). В *кърчан* трябва да видим форма, в която са се слеели две думи от различен произход: името на месеца ще трябва да се свърже със звукоподражателния корен *кр-* в думи като *креч*, *корчан*, *крочан*, *крякам*, *кречетало* и др., а името на болестта трябва да се изведе от *крак* — при нея овцете заболяват в краката при силен пек. Двете думи са свързани благодарение на народната етимология, според която едната дума е изведена от другата. Много е мъчно да се каже коя дума е послужила за осмисляне на другата. Думи като *квачан* 'празник свети Крачан = летни Тодоровден, 8 юни', Веригово, Карловско (Родна реч, XIII, 186), когато празнуват за здравето на крави и волове, за да не *кваченясват* (Хр. Н. Да с к а л о в, Празници и обичаи в Тревненско, СбНУ, XXII—XIII, 10), ясно показват, че името на болестта по овцете и по едрия добитък е свързана с *крак*; срв. още *кваченясвам* 'схващат ми се краката и не мога да ходя, заболявам от късокрачица' (Ст. Младенов, Бълг. тълк. р., 1086), *кръч* 'вид смъртоносна болест по овцете, която ги хваща, като пасат някаква трева', сев.-зап. България (СбНУ, XII, 293).

намираме го още в руски ръкописи от XIV и XVI век — *кречет* (Срезневский, I, 1321), също у Миклошич, Lex. 311, *кречетъ* от XVI век, като освен име на месец значи още някаква птица *Avis gepus ber*¹. У Геров (II, 416) намираме и формата *крокон* 'гарван' *Colvus coгах*, согах, навярно същата птица, която Миклошич посочва.² В случая насекомото жетвар и птиците са наречени все с думи от един звукоподражателен корен. Естествено е за един южен край като източното Беломорие жетварите, шурците да се появяват по-рано, през май, а в Родопите през старобългарско време и в Радомирско в началото на нашия век — по-късно, през юни.

Месец юни носи имена и от големите празници, които се падат през него — Петровден, летен св. Тодор и Прокопи. Най-много е разпространено името, образувано от Петровден — 30 юни ст. ст., срещащо предимно в югоизточна и югозападна България, като в ю. и. България означава юли, а в ю. з. — юни, понеже празникът е между двата месеца:

петровски месец, Назърница, Бранковци, Босилегр.; Пороминово, Станкедимитровско; Гърло, Трънско; Николаево, Радомирско; Преколница, Кюстендилско (Ковачев, 74); Шишковци, Кюстендилско (Изв. слав. сем., VII, 225); Кованлък, Инджекьой, Хасковско (Род. напр., II, 66); Светлина, Хасковско (пак там, I, 230); Смолянско, Широка лъка, Чепеларе, Асеновградско (сб. Проглед, 197; СБНУ, VIII, 140) за месец юли;

петрувден, юли, у българите мохамедани в средните Родопи (Бълг. народ. I, 2, 43; сб. Родина, I, 134);

петруске, юли, у българите християни в средните Родопи (сб. Родина, I, 132; Род. стар., II, 56); *петрускеа*, юли, Смолянско (Бълг. сборка, 623); *петрускиеа*, юни, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89); Голям Дервент, Димотишко (пак там, VI, 157).

По-малко разпространено е името, образувано от празника св. Тодор:

теодоровския, Първомайско (СБНУ, II, 206), *тодоровски*, Кованлък, Хасковско (Ковачев, 74); *тодуровският*, Ямболско, Сливенско, сега в ю. з. СССР (Державин, СБНУ, XXIX, 98); *тодуроске*, Смолян (Род. стар., II, 55); Чепеларе, Широка лъка, Смолянско, Асеновградско (сб. Проглед, 197); у българите християни в средните Родопи (сб. Родина, I, 132); *тодуроскеа*, Смолянско (Бълг. сборка, 623); *тодуроуцкият*, Блага, Яна, Визенско, сега в Ахтопол; Ягрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Вакарелски, 276);

тудорания, Асеновград (СБНУ, VIII, 140);

еньовден, част от месец юни, изцяло наречен *русалски*, с. з. България (Маринов, Ж. Ст., I, 12); *еньовски месец* (СБНУ, XXVIII, 476); *русалски*, с. з. България (Маринов, Ж. Ст., I, 12);

¹ Със същото име *кречет* е наречено насекомото и в учебника *Нагледна природна история* от д-р Алоис Покорний, превел А. А. Макаров, Прага, 1881, стр. 233.

² В с. з. България една прелетна креслива птица също носи това звукоподражателно име — *кречеталка*, *Apas querquedula* (СБНУ, XII, 291).

русалски месец, Дондуково, Ломско (Ковачев, 74)¹.

В средните Родопи у българите-мохамедани срещахме имената *предай*, (сб. Родина, I, 132) и *прядой* (Бълг. народ, I, 2, 43).

У българите-християни месецът се нарича *тодуроске*. Името е свързано със стопанската дейност на родопските овчари през лятото. *Предой* е тържествен обичай, при който овчарите се събират в планината при стадата си и всеки издоява собствените си овце, след като са отбити агнетата, за да знае колко мляко да иска от наемните си овчари и от кехайте в края на лятото или на есен, когато стадата слизат при стопаните си в полето.²

ЮЛИ

Старобългарското име на месеца гласи *чървенъ*, срещамо както следва:

Мѣзъ нѣмъзъ рекомъзъ чървенъ, XII век, Охр. ап., 132; мѣзъ нѣмъзъ рекомъзъ чървенъ от 1275 г., Терн. календар, 14; чървенъ, чървеный, чървень, от началото на XIV век, Зограф, Бълг. стар., 238; Раковски, Пок. I, 21; Оджаков; *червен* или *чървен*, Каравелов, Пам., 236; Попов, Описание, 30.

Днес името се среща в югозападните и в македонските говори, но за разлика от старобългарски то означава месец юни:

царвеник, „И царвеник много мазен [добър]. Поцарвенне вишне и черешне“, Бобошица, Дреновяне, Корчанско (Mazon André, 224), *сгвенѣк* 'le mois rouge', Неолани, Леринско (Mazon, 62); *чръвеник*, о-в Ахил в Преспанското езеро (Бълг. стар., 239); *чървеник*: „... ми помързнае до три гѣмии во стрѣде лето, во чървеника...“, Македония (Миладинови, Бълг. нар. песни, 56); С. Вацов, 10; *червеник*, 'тогава зреели черешите', Жужолци, Костурско;

червеня, Пороминово, Станкедимитровско (Ковачев, 74).

Името се среща още в белоруски *червец* 'старинное название месяца июня' (Носович, 697), чешки *červenec* 'юли', полски от XIV—XVI век *czyrwycen* 'юни' (Łoś, Pocz., 137—138; Archiv, X, 387), днес *szewiec*, украински *червень* и др.

Името на месеца води начало от наименованието на един вид червей *Coccus ilicis*, *Coccus rosolicus*, който са събирали през лятото, за да си правят червена боя. Думите *червей* и *червен* са от един и същ корен. Освен това в нашите говори имаме и пълна фонетична успоредница между тях: където срещахме *червей*, там се изговаря *червен* и където срещахме *чръв*, *чръвяк*, там се произнася *чръвен*. Етимологично то е свързано и с нем. *katpin*, фр. *catpin*, итал. *cat-*

¹ За езическия празник на розата и за християнското му преосмисляне вж. M. Nilsson, *Das Rosenfest*, Stockholm, 1914, както и статиата на А. Н. Веселовский, Генварския русалня и готския игри в Византии, Журнал мин. нарпросв., СПб., 1885, кн. 241, стр. 1—18.

² В. В. Дечев, Среднородопско овчарство, СбНУ, XIX (1903), стр. 53—55.

miño и др. Проф. Ст. Младенов го свързва още с тур. kırnizi; срв. още Бернекер, EtWb., 169, 172—173; Миклошич, Mon., 7—9; Łoś, Rosz., II, 134.

Жетвата е най-важната земеделска работа през лятото и затова тя е дала име на месец юли, което се среща на много места:

жеатвар, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89);

жйентар: „Ам жйентар, бабо? — Ги има по-добар от жйентара? — жйентар шчо жнине берикетити и шчо клаваме лйеп за свата година“, Бобошица, Дреновяне, Корчанско (Mazon André, 224); *жсетар*, о-в Ахил в Преспанското езеро (Бълг. стар., 239);

жетва, в дамаскин от XVIII век: „... чи годината има четири врѣмена, едно пролѣтъ, второ *жетва*, трето есен, четвърто зима...

от нѣ [18] маа до сѣ [16] августа нарича се *жетва*...“ (Л. Милетич, Свищовски дамаскин, 82; срв. също така и съобщението му „*Жетва* в значение на *лято*“ в сп. Бълг. преглед, год. I, 1929, стр. 129—130); намираме го и един век по-рано в Копривщенския дамаскин: „...година четири врѣмена има, и прѣво е пролѣтъ, второ

е *жѣтва*... в нѣ маа до кс ав*гѣста зове се *жѣтва*...“ (Л. Милетич, Копривщенски дамаскин, 1908, стр. 114). Последната форма проф. Милетич не е привел в горното си съобщение и не е потърсил да обясни как тия думи са се появили в дамаскинската книжнина, както с право изтъква и Якобсон (стр. 49). Якобсон обаче прекалява, като приема, че „наистина можем да установим, че на Балканите *много* (к. м. — *И. З.*) имена на месеци са образувани по гръцки образец“. Това се отнася и до *сечко* и до *коложег*. За последната форма Якобсон и Мазон (Mazon André, 415) приемат безрезервно обяснението на Шимчик, че тя е калка от гръцки. В с. з. България една част от юли, изцяло наречен *горещн'вците*, също е *жетва* (Маринов, Ж. Ст., I, 12);

жетвар, Чопкьой, Търново, Уаункюпрійско; Кючюк Сеймен, Силивриенско, сега в ю. и. Тракия (Вакарелски, 276); Копачка, Кичевско (СБНУ, XXX, 3, 35); Смилево, Битолско (Мак. прегл., VI, 4, 87); Жужолци, Костурско; Плевня, Драмско; Охрид (СБНУ, XVI—XVII, 34); *žeivago' le mois de la moisson'*, Неолани, Леринско (Mazon, 62); *жѣтфар*, Кулакия, Солунско (А. Mazon — А. Vaillant, 248); *житвар*, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 84); *жйентар*, Бобошица, Корчанско (А. Mazon — А. Vaillant, 248); *жѣтварски-ят*, за месец август (Каравелов, Пам. 248).

Като успоредици могат да се приведат луж. *žijenc* 'август' и *rožijenc* 'септември' и много разпространеното новогръцко име *θεσιτής* 'жетвар' (*Βλαστός*, 357) от *θεσιζω* жъна, стгр. *θέρος* 'лято, лятно време' (срв. по-горе у нас същото съответствие); още *θirstis* в Аясио, Лесбос; *θirstis*, Пломари, Лесбос; *θernos*, Лемнос; *θirstis*, Етолия (К. Dieterich, 262; Н. Grégoire, 156). G. Meyer (200) погрешно струва ми се, свързва алб. *korrik*, *korik* 'Erntemonat, юли' със стб. *косоуъ*, нбълг. *коса* 'инструмент за коситба', изглежда, по външни фо-

¹ Индоевропейско езикознание, стр. 269, 453.

иетични причини; Бернекер (EtWb., 581) също се съмнява в правотата на това обяснение, а Миклошич (Mop., 21, № 61) дава албанската форма към имената, образувани от стб. жатѣ. В нашите извори името е проникнало от гръцки по книжовен път през старобългарско време; срещаме го още в Мариинското евангелие: **ΠΡΟΖΑΒΝΕΤΉ** **ΑΝΤΨΕ, ΕΒΨΤΕ ΉΚΟ ΒΛΙΖΉ ΕΨΤΉ ΖΑΤΨΑ** (издание на Ягич, стр. 170, 26—27); също в Синайския требник: **ΜΟΛΝΤΨΑ ΝΑ ΖΑΤΨΑ** 12⁶ 22 и в Синайския псалтир: **ΚΟΚ ΒΥΨΜΑ ΠΟΚΑΝΑΝΝΑ ΖΑΤΨΑ** 356^a 11. По-късно името се разпространява в южните говори и по чисто устен път, но вече като име на месец, а не на лято. Като успоредни могат да се приведат още нем. от X век *Agan maonth* = *Erntemonat* 'жетвен месец' (Handw. d. d. Abergl. I, 721), баскийското име на месец юли (*harvest* or *wheat month* 'месец на жетвата или на пшеницата', Nilsson, 283), литовски за месец август (*Hot month of rye cutting* 'горещ месец или месец на жетвата, на ръжта', пак там, 284); рум. обл. *másalar* 'le mois de la moisson, le mois d'Aout'; стфр. *mois de messons*; итал. в неаполска хроника *julo messoro* 'юли на жетвата'¹.

Само на две места срещаме името на месец юли, образувано от името на инструмента, с който се жъне — сърп:

сърпен, Камилар, Самоковско (Ковачев, 74) и
сърпан, (Каравелов, Пам., 236).

Името се среща много по-често в останалите славянски езици, но не като име на месец юли, а на август; така хърв. *srpanj*, укр. *сєрпень*, пол. *sierpień*, словенски *veliki srpan* и *mali srpan* 'юли', чешки *srpen*, белорус. *серпень* 'древнее название месяца августа и ныне [1810 г.] употребляемое простолюдинами' (Носович, 578); в по-стари извори го намираме в полски език от XVI—XVII в.: *sierpień*, *syrrpen*, *schyrpen*, *schirpen*, *szurzyren* (Łoś, Pocz., 137; Archiv, X, 137). С име, произведено от думата *сърп*, е наречен месец септември в Пасхалната хроника, византийски исторически извор от VII в., където го срещаме на следните места (по Бонското издание от 1839 г.): *τοῦ ὑορτιαίου μηνός*, стр. 355₁₃; *μηνὶ ὑορτιαίου*, стр. 557₁₄, 563_{5,11}, 572_{14,16}, 574₂, 579₁₉, 607_{3,3}; *τῆ δὲ ὑορτιαίου κατὰ Ῥωμαίους, σεπτεμβρίου μηνός*, стр. 705₃ и др. По произход името не е нито византийско, нито старогръцко, а е остатък от стария македонски език — *μην κατὰ τοῦτο Μακεδ²*, дете *υορτῆς* 'сърп'; срв. и Миклошич, Mop., 21; Младенов, Етимолог. речник, 624.

Вършитбата е втората важна земеделска работа през лятото, която също е дала име на месеца, през който се извършва. В едни места, именно по-северните, тя е през август, а в други, по-южните

¹ Вж. A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments latins. Francfort, 1870, стр. 160; Diez, Etym. Wörterbuch der romanischen Sprachen, 3. Aufl., Bonn, 1869, II, стр. 342.

² *Λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, σύνταξεν μὲν ὑπὸ Σκαρλάτου Δ. τὸν Βυζάντιον*, Атина, 1852, стр. 256; срв. също така и Boguslawski, Einführung in die Geschichte der Slaven, стр. 71; обаче Hoffman в книгата си *Makedonen* (1906, стр. 100 и сл.) не смята думата за гръцка и изобщо за индоевропейска, противно на всички други имена на месеци у старите македонци; вж. и Г. И. Караров, Цар Филип II македонски, София, 1922, стр. 19.

тя е през юли и затова и названията, образувани от нейното име, се отнасят съответно до тези два месеца:

арман, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 85) — за месец юли;

вършидбенския, Плевня, Драмско — за месец юли;

харманен мѐсец, Камилар, Самоковско (Ковачев, 74) — за месец август;

вършидба, с. з. България, четвъртата част от месец юли (Маринов, Ж. Ст., I, 13).

Както при другите имена на месеците, така и тук намираме успоредии в новогръцките наречия: *Ἀλωνιστής*, *Ἀλωνάρις*, *Ἀλωνάρις*, *Ἀλωνιότης* (*Влаστόс*, 367; *Λαουσαρία*, II, 698); *aluntis*, *alofitis*, *alunars* (Kretschmer, 405—406). Всички тези имена произлизат от игр. *ἀλῶν* 'гумно, харман'.

Друга не по-малка важна работа през лятото е коситбата, прибирането на храната за добитъка. Макар и по-рядко, от думите *косач* и *коситба* също са образувани имена на месеци, през които се коси или прибира сено:

косач, Камилар, Самоковско (Ковачев, 74);

коситба, Дондуково, Ломско, част от месец юли, който изцяло се нарича *русалски* (Маринов, Ж. Ст., I, 12);

сенокос, Смилево, Битолско (Мак. пр., VI, 3, 87), обаче за месец юни; Каравелов, Пам., 228.

Успоредниците в гръцките говори гласят, както следва: *χορτός* Кападокия и по-разпространеното *χορτοκόπος* от *χορτός* 'поляна, ливада, трева' и глагола *κόπω* 'режа трева, кося' (*Λαουσαρία*, II, 305); също *χορτοδέρις* 'жетва на тревата, коситба' (*Влаστόс*, 367). За сравнение би могло да се приведе и нем. *Heumonat* 'месец на сено'.

В славянските езици е получило голямо разпространение името на месец юли, образувано от името на липата. Трябва да се изтъкне, че това име, изглежда, е старо, понеже е разпространено в източните и в западните славянски езици, като в южните се среща рядко, тъй като липата не е характерно и често срещано дърво в южнославянските земи. Подобен е случаят и с други имена на месеци. Днес го среща в белорус. *липец* 'старинное название месяца июля, очень редко употребляемое' [1870] (Носович, 269); пол. *lipiec*, укр. *липень* и хърв. *lipanj*.

Едно от най-широко разпространените народни имена на месец юли е получено от християнския празник св. Илия, празнуван на 20 юли стар стил. Името е разпространено предимно в югозападна и югоизточна България:

елинският, Яна, Блаца, Визенско, сега в югоизточна Тракия (Младенов, 125); *елинцкия*, Яна, Блаца, Визенско, сега в Ахтопол; Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Вакарелски, 276); *илинския*, Първомайско (СБНУ, II, критичен отдел, 206); *илински*, Малко Търново — за месец август, навярно смятано по нов стил, според който празникът се пада на 2 август; *илински* (СБНУ, XXVIII, 506); *илинският*, Чопкьой, Търново, Узункюпрыйско, сега в югоизточна Тракия (Вакарелски, 276); *илинския*, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66); *илинският* (Каравелов, Пам., 236);

йейлинският, Ямболско, Сливенско, сега в югоизточната европейска част на СССР (СБНУ, ХХІХ, 98);

илйевски месец, северозападна България (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 180); *илйинския мейсеац*, Асеновград (Род. напр., I, 230).

Името има успоредици в другите балкански езици — у сърбите то гласи *илйјнскй* (Караджич, 239) и в нгр. *Аџиас* (*Лаоураџа*, II, 306).

По празника света Марина в Плевния, Драмско, месецът е наречен *марйински*, с пряка успоредица в нгр. *Аџиасџа* (*Властџс*, 367). В северна България от името на празника „свети Прокопи“ е образувано име на юли — *прокопи*, или по-скоро името на празника е станало име на целия месец, Дондуково, Ломско (Ковачев, 74). Според друг извор (Маринов, Ж. Ст., I, 24) пак в северозападна България *прокопи* означава и част от същия месец.¹

Месец юли има още едно народно име, получено от големите горещини, които стават през него; това са според народната метеорология трите най-горещи дни през годината — 15, 16 и 17 или 29, 30 и 31 юли, наречени *горещници*, празнувани в чест на огъня, като не се пали огън, не се яде храна, която има червен цвят и не се работи, за да не става пожар. Името е разпространено предимно в югозападна България:

горещляк, *горещник*, Гърло, Трънско; *Побит камък*, Разградско; *Дондуково*, *Ломско*; *Слатино*, *Станкедимитровско* (Ковачев, 74); *Охрид*; *горещникът* (Каравелов, Пам., 236); *горещниците*, северозападна България, където се делят на *прокопи*, *горещници*, *свети Илия* и *жътва* (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 81).

В известните наши календарчета, излизали преди Освобождението, месец юли е наречен *жяр*².

АВГУСТ

Старобългарското име е *заревъ*, срещано на следните места:

мѣъ августъ *рекомъ заревъ* от края на XII в. (Охр. ап., 135); *заревъ*, *заревъ*, *заревъ*, Зограф, от началото на XIV в. (Бълг. стар., 238); *Стоилов*, 26; *Остром*, 237; *Терв. календар* от 1275 год., 15; *Раковски*, *Пок.*, I, 20 и др.

В днешните български народни говори не са запазени никакви остатъци от това име. Там то е изчезнало и на мястото му е възприета официалната старобългарска дума — август, която днес се среща с различни фонетични промени:

авгос, *Дервент*, *Дедеагачко* (Ст. Попов, 85); *йегус*, у българите християни и мохамедани в средните Родопи (Род. стар., II, 56; сб. *Родина*, I, 132).

Името *зарев* се среща в набедената „Веда Словена“, където на стр. 454 четем: „... да ми дойде *зарев ден*, / *зарев ден*, *зарев месец*“. На стр. 577 от същата книга има обяснение: „есенскй мѣ-

¹ За свързването на *прокопи* с бълг. *прокопвам* и със сръб. *копати* 'копая' вж. *Ив. Шишманов*, *Принос и пр.*, СБНУ, кн. IX, стр. 566—567.

² Вж. *Лътоструй* за 1869—1873, 1876, както и календар за 1867 г.

сецъ, когато зафащала зима-та“. Към деветдесетте години на миналия век въпросът за „Веда Словена“ беше разгорещил препирните относно автентичността на поемата. В славистиката вече се прие мнението, че съдържанието на песните във Верковичовите сборници с народни песни е плод на въображение, но за езика им не може да се каже същото. Песните са записани на език, който се говори в Струмишко, Демир-Хисарско и Сярско и е преход между родопските и македонските говори. Така или инак все пак въпросът за езика на поемите стои открит в науката. Може би авторът на песните, Гологанов, е употребил старо име, което и на времето му е било вече изчезнало. В другите славянски езици обаче го намираме в чешки от 1205 г. под формата *gažuŋ* (Эрбен, 119), днес *září*, което с право се извежда от глагола *řiti* (*řívati*) 'рева' (вж. Holub—Кореšný, 432).

Миклошич (Мощ., 10) свързва името с глагола *загъвати*, като обяснява, че *зарев* е месец, през който елените започват да реват в края на лятото, когато се загонват; тогава планинските долове се изпълвали с еленски рев и тогава това било най-характерното явление в природата. Рогачите, елените днес не са много, но имаме данни, че в миналото те са живели из недостъпните планини и трябва да предпологаем, че Родопите не са отстъпвали в това отношение. В ново време именно в югозападните им поли се среща това име на месец август, макар и в поема с измислено митично съдържание. В наши народни песни също личи, че в миналото у нас е имало ловци на елени: „...карам да си стигна / накрай земя, на катуля, / че си имам побратима, / побратима *караджия*“/, дето *караджия* значи тъкмо 'ловец на караджи, на сърни'. Ъглен, Луковитско (Стоин, I, 33). В езика на племето кангюлити в северозападна Америка името на месец септември е образувано пак по този начин: *туятут нулигун* 'елените се загонват' (Золотницкий, 192). Според сведения от най-ново време елените в нашите планини реват през септември, а сърните блеят през август.¹

Съвременен народен име на август намираме в югозападните говори под формата *žitaro* 'le mois du blé', Неолани, Леринско (Мазон, 62), като означава месеца, през който се събират храните, по-точно зърнените храни от полето в село. В западна България намираме едно подобно име, но с по-широко съдържание — *плоден*, Горна Диканя, Радомирско (Ковачев, 74); тук името означава, че през месеца се събират плодовете от лятната родитба (реколта), без да се определя кои плодове. Едва ли може да се предполага, че името означава времето, през което узряват плодовете на земята, особено като го сравним с горното име, което е по-определено в това отношение.

Друго име на месец август е получено от природните условия, с които той се характеризира, — в западна Тракия той е наречен *пресушреки*, Крумово, Казълагачко (Ковачев, 74), поради големите горещини и пресъхването на реките, особено на по-малките. Строежът

¹ Вж. сп. Ловна просвета, г. II, 1927, стр. 171, за Средна гора и Родопите.

на думата ни е познат: тя е образувана от заповедната форма на свършен вид на глагол и съществително име от типа *лапнимуха*, *лапнийшаран*, *прескоичкобила* и др.

Последното народно име на месец август е от черковен произход. То е образувано от името на големия християнски празник „голяма Богородица“, „Богородица“ или „Успение [умиране, смърт] на Богородица“. Името се среща предимно в западна и южна България:

богородиченският (Каравелов, Пам., 248);

богородички, Малко Търново — за месец септември, навярно наречен така по празника „малка Богородица“, който се пада през септември; *бугрѡцкеа*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89);

богородичния месец, Дондуково, Ломско; Гърло, Трънско; Назърица, Босилеградско; Николаево, Радомирско; Преколница, Кюстендилско; Побит камък, Разградско; Стефан Караджа, Казълагачко; Тънково, Хасковско (Ковачев, 74);

бугрѡдичкиа мѣсеац, Асеновград (Род. напр., I, 230);

голема богородица, северозападна България, където означава втората част от месец август (Маринов, Ж. Ст., I, 13);

секновеньѣ, северозападна България, където означава третата, последна част от август, понеже тогава „се сече земята, небото, водата и всичко става по-хладно“ и животните се прибират да зимуват (Маринов, Ж. Ст., I, 13, 183).

СЕПТЕМВРИ

Старобългарското име на месеца гласи *рѡченъ*, срещано както следва:

рѡчинъ от 1275 г. (Терн. календар, 3); *рѡченъ* от XIII в. (Стоилов, 26); *рвенъ*, *рѡчениъ*, *рвенъ*, Зограф, от началото на XIV в. (Бълг. стар., 238); *мѣа рѡчъ*, сръбълг. приписка от Битоля (пак там, 239);

рѡчениъ, Кратово, от началото на XIV в. (Стојановић, 5); *рѡчинъ* (Попов, Описание, 30) и др.

Днес името е запазено в Родопите, в Македония и в беломорска Тракия:

руеан, Смолянско (Бълг. сбирка, IX, 622); *рѡен*, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 85); Смолян (Род. стар., II, 50); *рѡйен*, Проглед, Асеновградско; Широка лъка, Чепеларе, Смолянско (сб. Проглед, 197); в средните Родопи у българите-християни (сб. Родина, I, 132); Каравелов, Пам., 254; *рѡйна*, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 85); *рѡйну*, Голям Дервент, Димотишко (Род. напр., VI, 157); *рѡян*, остров Ахил в Преспанското езеро (Бълг. стар., 239); Асеновград (СбНУ, VIII, 140); Каравелов, Пам., 254.

Интересно е да се отбележи, че пак във „Веда Словена“ (II, 325) се възпява герой Руйо, който, както личи от следните стихове, е бог на виното: „Боже ле, Рую боже, / измет ти, боже праве, / сега малу

три години / да ти бера белу грозде / да ти точе руйно вино / и та служба служи“. В стиховете личи много ясно връзката между името на героя Руйо и службата, която се прави в негова чест, като му се точи руйно вино. По всяка вероятност името на месеца трябва да се постави в етимологична връзка с прилагателното *руен*. И двете думи произлизат от индоевропейския корен *rou-dh 'червен', който намираме в думи като *руда*, *ръжда*, *руй* 'растение *Rhus cotinus*, смрадлика'. В такъв случай месецът би означавал време, през което природата се покрива с червените цветове на есенни цветя (вж. по-горе имена на месеци, образувани от имена на растения) или, което е по-вероятно поради успоредиците в други езици, както и в други български говори, името на месеца стои във връзка с правенето на *руйно вино* 'червено вино'. Първоначално *руйно вино* ще да е означавало вино, в което е киснато растението руй, за да му придаде повече танинност и следователно повече устойчивост срещу лесна развада и вкисване, а от друга страна да му приладе и хубав рубинено-червен цвят (по съобщение на Ас. Василиев, Кюстендилско). Оттук води начало постоянният епитет на хубавото вино, което се възпява в народните песни. Формата *ройно вино* е по-късна и осмислена във връзка с представата, че виното е пенливо, струи се буйно, шумливо и затова се свързва с корена на думи като *порой*, *река* и др., както погрешно приема Ст. п. Василев (сп. Родна реч, XVI, 1942, 50). В такъв случай и името Руйо във „Веда Словена“ не ще да е измислено. Семантичните успоредици в други български говори като *гроздар*, *гроздобер*, *кратун(ков) месец*, *vinotok* у словенците или *τρουγυτής* 'гроздоберач, гроздар', *τρουγομηνας* 'месец на гроздобера' у гърците, потвърждават това предположение. В новогръцките говори намираме още едно име, което е образувано по подобен начин: то е *κρασομηνας* 'месец на виното' (*Βλαστός*, 367), където *κρασί* 'вино' <гл. *κραίνωμι*, което пък иде от *κράδωνμι 'смесвам (обикновено вино с вода)', от дето и съществителното *κρατήρ* 'съд със смесени неща', първоначално за вино, смесено с вода, както старите гърци са обичали да пият виното, понеже е било много гъсто.

Важна стопанска работа в началото на есента е прибирането на гроздето, затова и месецът е получил име от това:

беридбен, Горна Диканя, Радомирско (Ковачев, 74);

гроздар, Пороминово, Станкедимитровско (Ковачев, 74);

гроздобер, Чопкьой, Търново, Узункюприйско, сега в югоизточна Тракия (Вакарелски, 276); Каравелов, Пам., 254; в северозападна България с това име се означава само третата, последна част от месеца (Маринов, Ж. Ст., I, 13).

Както посочих по-горе, успоредици намираме и в други езици, на първо място новогръцки: *τρουγυτής* 'гроздоберач', *τρουγομηνας* 'месец на гроздобера' (*Βλαστός*, 367); *τρουγι(ο)τής*, *τρουγυτής* 'гроздоберач' (Dieterich, 292), *τρούγος* 'гроздобер' (*Δαογραφία*, II, 698). В албански също има подобно име на месеца: *vjeste pare* 'първо грозде, септември' от *pare* 'пръв' и *vjesh* (от *vile*) 'грозде'; по същия начин е образувано и името на месец октомври: *vjesh e dute* 'второ грозде' и на ноември: *vjesh e prapësmë* 'който е след гроздобера' (вж. Meyer, 78, 321, 351). Тук може да се прибави името на октомври у нем-

ците през X в.: *windime*, *winde mānōt* 'месец на гроздобера' (Lexer, 323).

Есенната сеитба също е дала име на месец септември. Така у нас се среща *сеяч*, Камилар, Самоковско (Ковачев, 74) с успоредича в нгр. *оподѣрис* 'сеяч, септември' (*Властѣс*, 367), *месѣослоуѣтис* 'който се намира всред сеитбата' (*Лаографѣа*, II, 305); *оплатѣс*, *оплатѣс* 'посеян, посят, октомври' (*Властѣс*, 367) и *иасѣтис* < *иасѣтис* 'първа оран; ноември' (пак там); *Анагностѣопулѣс* (1663, 2217), дето означава месец, когато се извършва оран за културите, които ще се сеят на пролет. Тук трябва да се отнесе и турското име на месец октомври — *ekim* 'сеяч'.

През време на Възраждането в голямото село Узунджово, Хасковско, е ставал панаир, известен почти в цяла България; той е дал име на месец септември, когато е ставал:

мюсюджовски, Пчеларево, Кърджалийско (Ковачев, 74); *узунджовски месец*, Тънково, Хасковско (пак там).

Ето каква бележка намираме в едно от известните наши енциклопедични календарчета, излизали преди Освобождението: „По-значителни-ти панаири въ Европейскъ Турциѣ: ... *Узунджово*, най-знаменитъ Панаиръ въ Турско; въ него ся събиратъ много търговци съ различнъ стока, стваряся на Септ. 8^а“.

По подобен начин е образувано народното име на месец март в датски — *Prangertmāned* (< *pranger* 'търговец'), месец на търговците, понеже тогава се сключвали много търговски сделки (Nilsson, 299).

Останалите народни имена на месец септември са образувани по имена на празниците „малка Богородица, Симеон стълпник и Кръстовден“:

мала богородица, Дондуково, Ломско (Ковачев, 74); в северо-западна България същото име означава и първата част от месеца (Маринов, Ж. Ст., I, 13);

симеонския, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66);

галемата чорква, у българите-мохамедани в средните Родопи (сб. Родина, I, 132; Бълг. народ, I, 2, 43).

„Галемата чорква“ е християнски празник „голяма Богородица“ или „Успение на света Богородица“; съответно „малката чорква“ е празникът „малка Богородица и в същото време име на месец октомври. Интересно е да се отбележи, че мохамеданчените българци са запазили християнски имена на септември и октомври още отпреди да приемат мохамеданството през XVII век. Българите

¹ Вж. Календаръ съ българскыѣ праздници, Вѣнж, 1867, без стр. За широкото разпространение и популярност на панаира говори не малко и възпяването му в народните песни: „Ший ида, мамо, ший ида / ва *Узунджѣв пѣнѣир*“, Налбант, сев. Добруджа (СБНУ, кн. XXXV, стр. 150); „Я иди, Енке, я иди / на *Узунджѣвски пѣнѣир*, купи си хурка лѣнѣйна“, Хамамджин, сев. Добруджа (пак там, стр. 233); „Сукнуту да ми скрути, / гдѣгу ми гу ѣ бачку дувѣсъл / ут *Узунджѣвски пѣнѣир*“, Котел (сп. Искра, г. I, 1888, стр. 328). — За панаира вж. В. Кънчов, Хасково и Узунджово, Трудове на бълг. природозннателно д-во, кн. II, София, 1904, стр. 1—11; К. А. Шапкарев, Кра̀тко историко-географско описане на градовете Охрид и Струга, Сб. бълг. книж. д-во, 1901, ч. III, стр. 25—26; за името вж. В. Миков, Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места, София, 1943, стр. 204.

християни по същите места наричат месец септември *руйен*, име, което, както изтъкнах по-горе, показва каква стопанска работа се извършва през месеца.

Най-разпространеното име на септември е образувано от името на празника Кръстовден; то се среща предимно в югозападна и югоизточна България:

кръстовден, северозападна България, втора част от месеца (Маринов, Ж. Ст., I, 12);

кръстовски, Ямболско, Сливенско, сега в югозападната европейска част на СССР (СбНУ, XXIX, 98); *крътовски*, Неолани, Леринско (Mazon, 62); *кръстовски*, Дондуково, Ломско; Николаево, Радомирово; Преколница, Кюстендилско; Гърло, Трънско; Назърица, Босилеградско; Стефан Караджово, Казълагачко (Ковачев, 74); Плевня, Драмско; *кръстовският*, Яна, Визенско, сега в югоизточна България (Младенов, 136); *кръстовският* (Каравелов, Пам., 254); *кръстовският*, Яна, Блага, Визенско, сега в Ахтопол; Ягрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Вакарелски, 276); *кръстско*, Сухо, Висока, Солунско (Malecki, 54);

кръстоскеа месеца, Асеновградско (Род. напр., I, 230);

ставров: „Ам Ставров? — Ставров ести шчо се бере лозята, ести много мазен [добър]“, Бобошица, Дреновяне, Корчанско (Mazon André, 224); Жужолци, Костурско.

Последната форма е пряка заемка от гръцката *σταυρός* 'кръст; месец септември'. Името е доста разпространено в Гърция: Аясио, Лесбос, Пломари, Лемнос (Kretschmer, 405—406); Дедеагачко, Софлийско (*Δαουδαφία*, II, 698); Созопол (пак там, 509); *σταυροίτης* (Dieterich, 292); *σταυροίτης* (*Δαουδαφία*, II, 306); *τοῦ σταυροῦ* 'на кръста, кръстов', *σταυροίτης* 'кръстовски' (*Βλαστός*, 367); *σταυροίτης* (Nilsson, 283).

ОКТОМВРИ

Старобългарското име на месеца гласи листопадъ; то означава, че настана краят на есента, когато падат листата на дърветата. Срещаме го пак по същите места:

миць октебрь рекомъї листопадъ от XII в. (Охр. апостол, 95);

миць окта: рекомъї листъпа (Слещ. апостол, 94); миць окта рекомъї

листопл от 1275 г. (Терн. календар, 4); листъпад, листопад, листопадъ от началото на XIV в. (Бълг. стар., 238); същата форма в приписка по сръбълг. псалтир от Битоля (пак там, 239) и др.;

листого: има: днен: л, кирилска приписка на лист 121^о от Ватиканското евангелие; срв. и И. И. Срезневский, Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках, вып. II, СПб., 1867, стр. 67.

Името се среща често в славянските езици и то в стари писмени извори; така през XIV—XVI в. то е записано в полски памятници под формите *listopad*, *listopadl* (Koś, Roczn., 137; Archiv, X, 387); в северните полски наречия (кашубските) — *listopadnik*

'ноември' (Karłowicz, Słownik gwar polskich, III, 40); хърв. и сръб. *листопад*, в западни краища (Караджич, 342); белорус. *листопад* 'месец ноември, слово старинно, иногда и ныне [1870 г.] употребляемое' (Носович, 269); украин. (Гринченко, 898—899). У нас го срещаме по следните места: остров Ахил в Преспанското езеро (Бълг. стар., 239); Неолани, Леринско (Мазоп, 62); Градобор, Солунско (Бълг. сборка, IX, 623); Копачка, Кичевско (СбНУ, XXX, 3, 35); Охрид; Жужолци, Костурско; Камилар, Самоковско (Ковачев, 74), като на последното място означава месец ноември. Миклошич привежда богат сравнителен материал от имена на месеци, образувани от глаголите *падам* или *гния* и съществителното *лист*. С примера от Ватиканското евангелие се прибавя още един глагол — *гоня*. В случая *листогонъ* е месец, който гони листата на дърветата. Може да се сметне, че това име олицетворява месеца като същество, стихия, която гони листата, щом настане есен. Името *листопадъ* пък само показва, че листата падат, без да загатва, че някой е причина за това. На подобно олицетворяване на месеците се дължи, както се изтъкна, и умалителната наставка *-ко* в *сечко*, *лъжско*, *йочко*.

Широкото разпространение на името *листопадъ* в славянските езици говори от една страна за старинността му, а от друга страна, че в прародината си славяните навярно са живели в области, образли не с иглолистни дървета, а със широколистни като бук, дъб, бреза и др., тъй като от имената на последните две дървета също са образувани имена на месеци в славянските езици.

Към византийските успоредици с имена на месеци, приведени от Миклошич, тук ще прибавя и следните два примера, взети от Историята на Никита Хониат (според Бонското издание от 1835 г.): *μήνα τὸν φύλλορῶον* 'през месец листопад' (стр. 701¹⁴), обяснено като ноември; малко по-долу обаче четем: *περὶ μήνα τοι τὸν τὸν φύλλορῶον* (стр. 796¹), обяснено *κατὰ ῥῶδιν τὸν ὀκτώβριον μήνα*. Различието се дължи или на грешка на автора или на това, че имената на месеците се отнасят до различни географски среди с нееднакъв климат; такива случаи не са редки и при други имена на месеци (срв. пак там, стр. 889, бележките към същия автор).

Есенният характер на месеца е отразен и в укр. *жовтен* < жълт, понеже тогава пожълтяват листата на дърветата. У нас се среща още *есенният* (Каравелов, Пам., 257), с късната земеделска работа е свързано и името *бранѐ кукуруз*, Дондуково, Ломско (Ковачев, 74).

Най-широко разпространеното име на октомври е образувано по името на Димитровден¹, втория голям земеделски празник след

¹ Тъкмо това значи и тур. (от араб.) *kasım* 'димитровден' от глагола *taksim* етпек 'деля, разпределям', *kasım* 'който дели, който разделя'. Същото е и у нас: 'Ний знайми тъй — лятуту уд Гюргъовден ду Димитрувден, пък зимтъ уд Димитрувден ду Гюргъовден', Гашювци, Еленско (СбНУ, XXVII, ч. 2, стр. 339), както и в нар. песни: 'Наимаш ли са, Йорейо, / листесо да ми удържиш / от *касъм* до Гергъовден?', Смолянско (СбНУ, XXXIX, ч. 2, стр. 185). В някои народни говори празникът Димитровден се нарича и *разпус* (СбНУ, кн. XXVIII, стр. 516).

Гергьовден. Тогава наемните земеделски работници, ратаите, напуцат работата или се главят отново за следната година.

Името е разпространено пак предимно в южна и югозападна България и се среща на следните места:

димитровски мѐсец, северозападна България (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 55), където се дели на *убранйѐ кукуруз*, *петковден*, *димитровден* и *мишкинден*; *димитровски мѐсец*, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 85); *димитровска мѐсеца*, Асеновград (Род. напр., I, 230);

димитровския, Първомайско (СБНУ, II, критичен отдел, 206); *димитровске*, Проглед, Асеновградско; Чепеларе, Широка лъка, Смолянско (сб. Проглед, 197); Смолян (Род. стар., II, 56); *димитровска*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89); Смолянско (Бълг. сбирка, IX, 623); *димитровски*, Голям Дервент, Димотишко (Род. напр., VI, 157); Плевня, Драмско; *димитровският*, Яна, Блага, Визенско, сега в Ахтопол; Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско; Чопкьой, Узункюпрійско (Вакарелски, 276); *димитровският*, Яна, Визенско, сега в югоизточна Тркия (Младенов, 125); *димитровския*, Асеновград (СБНУ, VIII, 140); *димитровският*, Сливенско, Ямболско, у преселници през XIX век в Русия, сега в югозападната европейска част на СССР (СБНУ, XXIX, 98); *димитровскию*, Сухо, Солунско (Malecki, 21);

митров: „Ам митров, бабо? — Митров? Шчо посйеве чифчи'ти И сой ести много мазен [добър]“, Бобошица, Дреновяне, Корчанско (Mazon André, 224); остров Ахил в Преспанското езеро (Бълг. стар., 239); Охрид; Жужолци, Костурско (тук името означава месец ноември);

митровденски, Назърица, Босилеградско; Николаево, Горна Диканя, Радомирско; Пчеларево, Кърджалийско; Тънково, Хасковско; Крумово, Стефан Караджово, Казълагачко (Ковачев, 74);

митровденски месец, Дондуково, Ломско; Гърло, Трънско; Пороминово, Станкедимитровско; Ваксево, Кюстендилско (Ковачев, 74);

митровски, Неолани, Леринско (Mazon, 62).

Най-много успоредици намираме в новогръцките говори, където се среща в следните форми: *Ἀνθιμηριάτης* 'свети Димитровски', *τον Ἀνθιμηρίου* 'на свети Димитър [месец]' (Влаστόс, 361); *Ἀνθιμηριάτης*, Созопол (*Δαουσαφία*, II, 509); *Ἀνθιμηρίος*, Одрин, Епир; *Ἀνθιμηριάτης*, Сярко, Дедеагачко (пак там, 698); *Ἀνθιμηριάτης*, Додеканезите (Dieterich, 292); A. dimtrijáts, Aju-mtriják's, Лесбос; Ajo-Dimtrijáts, Лемнос; Ai-Dmitrs, Етолия (Kretschmer, 405—406); също алб. se mitre (Nilsson, 283).

Друго име на октомври, образувано от име на празник, е *петковденски*, Преколница, Кюстендилско (Ковачев, 74) по Петковден, важен празник особено за овчарите, тъй като тогава овците им се заплождат; подобен на него е сръб. *пейчин месец*, октомври, по празника света Петка Параскева, 14 окт. стар стил (Тих. Джордж, 77).

В Родопите се среща и *устинския*, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66). То иде от името на празника света Юстина, който в

Родопите се тачи много строго, за да не се отварят *устата* на вълците, най-големите врагове на овчарите. Явно е, че думите *Юстина* и *уста* се свързват по народна етимология. Селищното име Устина, Перушечко, днес Устово, е старият градец *Ἁγία Ἰουστίνα* 'света Юстина', срещан още през XIV век у Иван Кантакузен, византийски император и писател¹.

Друго интересно име намираме пак в Родопите — *малката чорква*, в средните Родопи само у българите-мохамедани (сб. Родина, I, 132); същия месец българите-християни наричат *димитруске*. С името *галемата чорква* родопското християнско население нарича празника „голяма Богородица“, или обикновено накратко „чорквата“, а с името „малката чорква“ нарича празника „рождение на света Богородица“.

По някои места на южна България октомври е наречен *кратун*, *кратун месец*, Пазарджишко; „месец октомвриа по нас наричат *кратункин месец*, защото тогава като оберат гроздето и направят вино, та пият го изобилно с картуни“, Хасковско (Илия Блъсков, Перуника, 18); данни намираме още на едно място, у П. Либеинов (Баба ега, 22), който дава съобщение за Кюстендилско, но за съжаление, както личи от текста, материалът е взет от Блъсков: „Тоя месец по някои места наричат го *кратун месец*, защото тогава, като оберат гроздето и направят от него вино, пият го изобилно с катуни“; Геров (II, 411) също дава *кратунков*, *кратункин*, *кратун месец*, като пояснява, че „така наричат едни месец септемвриа, други октомвриа“. От горните съобщения става ясно, че месецът носи име, свързано с обработката на гроздето и с пиенето на виното още докато е в съдовете за прекипяване. Думата е сродна с *кора*, *карта* 'бъклипа' в македонските говори, а също и в Плевенско (Родна реч, X, 137). Бернекер (EtWb., 577) извежда името на месеца от кор. **(s)qer* 'режа' и го свързва с думи като *кратък*, *кратеж* и др. И *кратуна*, и *кратък* (диалектно и *крат*) означават нещо, което е изрязано, с отнета част, непълно, нецяло. В случая на *кратуната* е изрязан отгоре отвор, за да може да се гребе.

НОЕМВРИ

Старобългарското име на месеца гласи *грудънь*, *грудънь*, срещано пак в същите извори. То означава, че земята през месеца се сковава от студ и става на *грудки* 'буци'. Думата *грудка* е позната и досега в българските говори, предимно югозападните, където най-често се среща в съчетание със съществително: *грудка сирене*, *грудка сняг*, *пръст* и др. В новобългарските говори името на месеца не е запазено; може да се предположи, че е изчезнало около XII—XIII в., тъй като не го намираме и в изворите на среднобългарския език. Изглежда, замръзването на земята не е било харак-

¹ Повече вж. у Иречек, *Cesty po Bulharsku*, стр. 315; относно свързването на *Юстина* и *уста* по народна етимология вж. Ив. Шишманов, *Принос и пр.*, СбНУ, кн. IX, стр. 568 и сл.

терно явление за българските славяни, след като се заселват на Балканите и затова името е изчезнало, както е станало и с други старобългарски и славянски имена на месеци. Това предположение се подкрепя от факта, че името намираме в полски извори от XIV до XVI в., както и днес у словенци, украинци и белоруси: *грудзен*, „поехав в *грудзен*, а вернувся в лютый“ (Носович, 122), все като име на декември.

Народните имена на ноември у нас са от черковен произход. Най-често се среща името, свързано с празника Архангеловден, 8 ноември стар стил. В християнската митология Архангел Михаил е божи пратеник, който прибира душите на умрелите. Гръцките успоредници на името повече говорят за характера и службата на тоя светец. В нашите народни говори името се среща по следните места:

архангеловския мѐсец, Николаево, Горна Диканя, Радомирско; Преколнина, Кюстендилско; Тънково, Хасковско; Пчеларево, Кърджалийско; Крумово, Дедеагачко (Ковачев, 74); *рангеловски мѐсец*, северозападна България (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 59), където се дели на *рагеловден*, *мратинците* и *андрей* (СбНУ, XXVIII, 518); *рангеловскитъ мѐсицъ*. Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 85);

архангелския, Първомайско (СбНУ, II, 206); Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66); *архангелският* (Каравелов, Пам., 265); *рангеловският*, Ямболско, Сливенско, сега в югозападната европейска част на СССР (СбНУ, XXIX, 98); *рангелуският*, Яна, Визенско, сега в югоизточна Тракия (Младенов, 157); *рахангялуския*. Блага, Визенско, сега в Ахтопол (Вакарелски, 276).

Празниците в чест на вълците в Габрово се наричат *архангелските празници*, понеже се падат след Архангеловден и траят от 10 до 17 ноември (СбНУ, XXVI, 296).

Името е широко разпространено в новогръцките говори, където се среща под следните форми: Astratjats, Аясю, Лесбос; Astrak'us, Пломари, Лесбос (Kretschmer, 405—406); *Ἁγίου*'s 'свети воин', Одрин; *Ἀρχαγγέλιος*'s 'вожд на ангелите', Сярско (*Λαογραφία*, II, 698—699); *Ἁγιοστράτης*, *Ἁγιοστράτης*, *Ἀπαξίαρχος* 'свети военачалник' (*Βλαστός*, 367).

Друго име на ноември е *мартинци*, Дондуково, Ломско; Бранковци, Босилеградско (Ковачев, 74). Името иде от *мратиняк* 'зъл дух във вид на голяма черна и грозна кокошка, със широки очи', който според народното вярване *мори* кокошките. За да го омилюват, колят черно петле, наречено *мратинче*, умал. от *мратинец*, *мратиняк*. Мратинските нощи, т. е. нощите, през които върлува мратинякът, траят от 15 до 17 или от 11 до 21 ноември (Маринов, СбНУ, XXVIII, 129—521). Различието се дължи навярно на различната географска среда. В Радуил, Самоковско, *мратинците* са изравнени с празника *вучляци*, *вучници*, *вълчи празници*, които траят от 24 ноември до 2 декември (Изв. слав. сем., VIII—IX, 363, 372). В северозападна България с *мратинци* наричат втората част от ноември (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 59). Думата бездруго води начало от индоевропейския корен **mr-*, бълг. *с-мър-т*, *мор*, *мрак* и

др. и сложната наставка *-(и)нец*, която с малки вариации, срещахме в имена на празници, като *трифонци, вучници, мартинци* и др.

Други имена на месеца говорят, че той се пада преди месеца, в който е коледа, наречен в западните говори *божий*: *предбожийчев*, Гърло, Трънско (Ковачев, 74); *колеацкеа*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89). Трудно е да се обясни защо в последния случай името означава месец ноември; може би то е било придружено с представката *пред-*, както горния месец, и след време представката е изпаднала.

В Родопите и югозападните им поли срещахме име на ноември, свързано с празника „зимен свети Георги“:

гергьоске, Проглед, Асеновградско; Широка лъка, Чепеларе, Смолянско (сб. Проглед, 197; Бълг. сбирка, IX, 623); *гергьоске*, в средните Родопи само у българите-християни (Род. стар., II, 56; сб. Родина, I, 132); *зиргьоския*, Асеновград (СбНУ, VIII, 140);

зимни герги, Плевня, Драмско.

А. Т. Балан¹ с право смята, че месецът е наречен така по името на свети Георги, покровител на полските работи, които привършват през късна есен. Името от Драмско ни подсказва, че тоя свети Георги има епитет „зимни“ за разлика от широко известния пролетен свети Георги, възият и в народната песен като закрильник на земеделеца. Едва ли е прав А. П. Стойлов², като извежда името от малкия християнски празник „пренасяне мощите на свети Георги“ и се пита дали той не е същият, за който Паисий говори в историята си. Народното съзнание има не толкова хагиографска и религиозна представа за светците, особено в източно-православната църква, колкото представа за тях като „закрилници на бита, поминъка и вярата във всекидневния живот.

Успоредни намираме и в нгр. *Ἀπριλοῦντης (Βλαστός, 367)* и в маджарски *Szent-György hava* (Миклошич, Моп., 25).

Името *листопад*, което се среща често за месец октомври, само на две места го намираме като име за ноември: Камилар, Самоковско (Ковачев, 74) и Бобошица, Дреновяне, Корчанско: „Ам *листопат*? — Ах, шчо е добар *листопат*! Во *листопата* битисве свйете работе чифчите и сени починве“ (Mazon André, 224).

ДЕКЕМВРИ

Както името на ноември, така и на декември в старобългарски език е възникнало във връзка с големите студове, които настават през тия месеци. То гласи *стядънь, стюдънь, стюдънън*, както го срещахме по същите извори. В днешните говори то не е запазено. На негово място е образувано подобно име — *зимен мѣсец*, Камилар, Самоковско (Ковачев, 74), образувано от думата *зима* 'студ', която в това си значение се среща в днешните говори: „тѣз зимъ-*зимѧ* ше стани“, Коларовградско; „*зимѧ* ми е“ 'студено ми е', Со-

¹ Вж. Българска литература, 1896, стр. 20.

² Вж. Българска сбирка, г. IX, 1902, стр. 623.

фийско, Самоковско, Ботевградско (СБНУ, XLIV, 527). Миклошич (Моп., 16) посочва още едно българско име — *студенийът*. Успоредни намираме в сръбски *студенй* (Караджич, 745), белорус. *снежан*, както и в нгр. *хюиъс* (*Влаотос*, 367) от *хюи* 'сняг'.

Едно интересно име за декември е *мал голем месец*, Горна Диканя, Радомирско (Ковачев, 74). Името е ново и може да се предположи, че е възникнало през Възраждането, когато започват да се прибавят прилагателните *голям* и *малък* към имена на някои месеци, както и да се образуват съществителни имена от тези прилагателни, като *голям сечко*, *малък сечко*, *сечко мал*, *галемата чорква*, *малката чорква*, *големин*, *малчин*. Трудно е да се обясни наличието на две противоположни прилагателни при името на месеца. Може би той е наречен така, понеже от една страна е голям, дълъг, има 31 ден с много дълги нощи, а от друга страна дните му са къси, та на човек се струва малък и минава бърже поради многото му празници, като Никулден, Коледа и др.

Най-широко разпространеното народно име на декември е свързано с празника Никулден и след това със свети Андрей. Първото се среща по следните места:

никол, Неолани, Леринско (Мазон, 62); *никул*: „Ам' никул, мори бабо? — Ги има по-мазен [добър] от *никула*? На двастипет *никулови* имаме крачуно, шчо ни се роди Ристос“, Бобошица, Дреновяне, Корчанско (Мазон André, 224); остров Ахил в Преспанското езеро (Бълг. стар. 239); Жужолци, Костурско, Неолани, Леринско (Мазон, 62);

никулден (Каравелов, Пам., 270);

никулденски, Назърица, Босилеградско; Пороминово, Станкедимитровско; Преколница, Кюстендилско; Дондуково, Ломско; Пчеларево, Кърджалийско (Ковачев, 74); Плевня, Драмско;

никулица, северозападна България, където се дели на *свети Никола*, *Игнажден*, *Коледа* и *мръсните дни*, които обхващат и част от *голям сечко* (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 67);

никулския месец, Асеновград (Род. напр., I, 230); *никулски месец*, северозападна България (Маринов, Ж. Ст., I, 12, 67); Голям Дервент, Димотишко (Род. напр., VI, 157); Малко Търново;

никулскийът, Яна, Визенско, сега в югозападна Тракия (Младенов, 146); *никулскитъ*, Дервент, Дедеагачко (Ст. Попов, 85); *никулскию*, Сухо, Висока, Солунско (Malecki, 76); *никулския*, Светлина, Хасковско (Род. напр., II, 66); Асеновград (СБНУ, VIII, 140); Чопкьой, Търново, Узункюпрійско, сега в югоизточна Тракия; Блага, Яна, Визенско, сега в Ахтопол; Ятрос, Визенско, сега във Варвара, Ахтополско (Вакарелски, 276); *никулскийят*, Ямболско, Сливенско, сега в югозападната европейска част на СССР (СБНУ, XXIX, 98); *никулцке*, Проглед, Асеновградско; Чепеларе, Широка лъка, Смолянско, само у българите-християни, у мохамеданите — *колада* или *бѳжск* (сб. Проглед, 197; сб. Родина, I, 132; Род. стар., II, 56); *никулцкеа*, Дован Хисар, Дедеагачко (Род. напр., V, 89); Смолянско (Бълг. сбирка, IX, 623); *никульскийът*, Блага, Визенско, сега в югоизточна Тракия (Младенов, 146).

Новогръцките успоредици са: Ainkólas, Етолия (Kretschmer, 405—406); *Ἀντωνίου* (*Δαυδαρία*, II, 699) и *Νικολαίου* (Nilsson, 283).

Другото име на декември, образувано по празника свети Андрей, е по-малко разпространено. То се среща под формите:

ἄνδρε, *ἄνδрия*, Охрид (СБНУ, XVI—XVII, допълнение, 37); *ѿдре*, Копачка, Кичевско (пак там, XXX, 3, 35).

По народна етимология името се свързва с *едрея*, понеже от Андреев ден, 30 ноември стар стил, дните започват да наедряват колкото просено зърно¹.

Освен успоредиците в нгр. *Ἀντοῖς* 'Андрей', Одрин, Епир (*Δαυδαρία*, II, 699), *Ἀθανασίας*, *Ἀριαντίας* 'свети Андрей' (*Βλαστός*, 367), името се среща в алб. *se Nderé* (Nilsson, 383), още в румънски, маджарски, италиански и др. (вж. Миклошич, *Мон.*, 24—25).

Последното име на декември от черковен произход показва, че той е месец, през който се пада Коледа — *божич*, *бѳжек*. Името се среща в западна и южна България:

бѳжек, *кѳлада*, в средните Родопи у българите-мозамедани (Бълг. народ, I, 2, 43; сб. Родина, I, 132);

божичѳв, Дондуково, Ломско; Гърло, Трънско; Николаево, Радомирско; Тънково, Крумово, Хасковско; Стефан Караджа, Казълагачко (Ковачев, 74); *божичѳвио*, Шишковци, Кюстендилско (Изв. слав. сем., VII, 225).

И тук покрай нгр. *Χριστουγεννιάτης* 'рождество Христово', Созопол (*Δαυδαρία*, II, 509); *Χριστουγεννιάτης, του Χριστού* 'на Христос [месец]'; *Χριστός* (*Βλαστός*, 367), *δ Χριστός*, Кападокия (Grégoire, 56), намираме го още в немски от X в. *Heilag-manoth*, 'светия месец', от XV в. *Christmond* 'Христов месец' (Reallexikon der germanischen Altertumskunde, III, 1915—1916, 235), в шведски *Christ månad* 'Христов месец' (Nilsson, 300).

* * *

От това проучване на българските народни имена на месеците могат да се направят някои изводи.

1. Както българските, така и другите славянски народни имена на месеците са образувани по принципи, които са общи за всички индоевропейски и за много неиндоевропейски народи. За образуването на тези имена са играли роля няколко фактора. Първият фактор са природните условия, като студ, горещина, суша, валежи и др.; после стопанските работи, които се извършват през месеца, като оран, жетва, вършитба, беритба на плодовете на земята; след това се образуват по имена на растения, които през месеца се срещат извънредно много и го характеризират или с цвета си, или с това, че тогава се берат плодовете им; по имена на животни, които през месеца се появяват в голям брой, или тогава се преследват за някаква практическа цел; най-сетне по имена на големи християнски празници, които с време така са заседнали в живота на

¹ Повече за това народно вярване вж. при месец януари; срв. и СБНУ, кн. IX, стр. 554; пак там, кн. XXVIII, стр. 526—527.

народа, че са станали народни и са дали име на месеца, през който се падат.

Трябва да се изтъкне, че у нас най-многобройни са имената на месеците, образувани по имена на християнски празници; на второ място идат имената, свързани със земеделската работа през съответния месец и най-после следват имената, образувани от имена на растения и животни

В новобългарските народни говори са запазени почти всички старобългарски народни имена на месеци. От старите общославянски имена, записани в историческите извори на останалите славянски езици, у нас са се запазили оскъдни остатъци. Причините за това трябва да се търсят в новите условия на живот, които настават за българските славяни, след като те се отделят от славянската прародина и заживяват самостоятелен живот на Балканите, където при новите климатични условия, както и при новия растителен и животински свят, те си създават и някои нови имена на месеци.

2. Първобългарските имена на месеци не са оставили никакви следи в старобългарските и среднобългарските извори, нито пък са повлияли по някакъв начин върху онези имена на месеци, които българските славяни са донесли от своята прародина. В това отношение, особено след покръстването към края на IX век, първобългарската култура е била заглушена от силната славянска традиция. Наистина ние не разполагаме с писмени извори от IX или X в., за да знаем каква е била книжовната практика в това отношение, но ако първобългарските имена на месеци малко или много са били употребявани от управляващата класа, в е пак ние бихме срещнали някакви остатъци от тези имена, предавани чрез преписи на покъсните поколения. Книжовната практика тук е наложила латинско-гръцките имена на месеци¹.

Може да се каже, че преди българските славяни да приемат християнството, когато първобългарската етнична група е имала първенство в държавните работи, официални имена на месеците са били първобългарските. Тогава народните имена на месеците са се употребявали само сред народа, където се запазват дълго време, дори до наши дни, като се увеличават, променят или преосмислят в зависимост от ред причини, на първо място възприемането на християнството и въвеждането на християнския календар. Това ново влияние се проявява двояко: от една страна чрез преводната черковна книжнина у нас се настаняват и добиват право на гражданство латинско-гръцките имена с гръцката си форма, което говори ясно за пътя, по който те са прониквали у нас постепенно след покръстването, а от друга страна по имена на християнските празници,

¹ Макар и много рядко, има случаи, когато летоброенето е означавано по първобългарски (тюркски), както е в бележката за покръстването на българите според руски препис: *сен же воишь болгары крѣтъль е в лѣтѣхъ вѣхтн*. Тук *етхъ вѣхтн* значи 'куче, пети' или месец май-юни от годината на кучето = 866. Това летоброене, както и писането с гръцки букви, продължава до края на IX век (вж. Горский и Невоструев, Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки, кн. II, ч. 2, стр. 33; срв. и Бълг. стар., стр. 14—15).

които след време стават и народни празници, се създават у нас имена на месеци, които по брой стоят на първо място.

3. Както се видя от проучването на материала, старобългарските народни имена на месеците не се дават самостоятелно, а в известна формула, в която влиза и латинско-гръцкото име на месеца. Както в много други подобни случаи в официални книжа като писма и особено царски грамоти, така и тук тази формула е последица от пряко гръцко влияние върху старобългарската книжнина. Така византийското *λεωόμενος, ἀνομιασταί, προσαγορευόμενος* е преведено у нас с *ркомън 'наречен'*. Трябва да се изтъкне, че във византийските летописи на първо място стои народното име на месеца, като се пояснява с официална латинска форма, докато у нас е обратно — на първо място се дава официалната латинско-гръцка форма, по всяка вероятност като по-приета или за да стане по-приета и да се наложи, и на второ място се поставя народното име на месеца. Оттук води началото си борбата между двете форми. Победа одържа латинско-гръцката форма по простата причина, че тя се налага по два пътя — по административен и по черковен. Както изтъках в увода, тази формула се среща само в черковната книжнина, където апостоли, евангелия, псалтири и др., докато в извори със светско съдържание като надписи, грамоти, официални документи, дори и в триписки по черковни книги, се дава само официалното име на месеца, което показва, че рано след покръстването латинско-гръцката форма е ставала общозадължителна и приета.

Формулата за двойствеността на старобългарските имена на месеците има не малко значение за историята на българския език. На първо място благодарение на нея виждаме как прониква книжовното византийско влияние у нас в един частен случай на книжовната практика. От друга страна пък благодарение на нея са записани и запазени най-старите имена на месеците в български и изобщо в славянските езици. Известно е, че в останалите славянски езици данните за народните имена на месеците са от по-късно време. Както се посочи и по-горе, извън тази формула народни имена на месеци са записани много малко.

За да се види по-ясно как се посочват византийските имена на месеците, тук ще приведа няколко примера, извлечени от съчиненията на византийски летописци и историци от VII до IX в., като Пасхалната хроника, Теофановата хронография, Църковната история на Евагрий и др.:

Ἐνάτην ἡμέραν τοῦ Πανέμου μηνός, δε Ἰούλιος πρὸς Ῥωμαίων ἀνομιασταί (Euaagrius, Historia ecclesiastica, Pat. graeca, т. 86, колона 2704); *ἐνάτη Ἀλελαῖω, πρὸς δὲ Ῥωμαίων προσαγορευομένου Δεκεμβρίου* (пак там, колона 2737); *τῇ ἐπτακαιδέκῃ τῷ μηνός ἡμέρᾳ ὃν Ἕλληνας μὲν ξανθικὸν Ῥωμαῖοι δὲ ἀπρίλλιον ὀνομάζουσιν* (Vita Evaresti, Analecta Bollandiana, т. XLI, 1923, стр. 29724); *εἰς πέμπτην καὶ εἰκοστὴν τοῦ μηνός ἡμέραν, ὃν Ἕλληνας μὲν ἀλελλαῖον, Ῥωμαῖοι δὲ δεκέμβριον ὀνομάζουσι* (пак там, стр. 3221).

Освен това в Chronicon paschale (ed. Bonn) се срещат много случаи с имена на месеци, посочени по следната формула, малко

по-различна от горната: *μηνὶ δία*, *κατὰ ῥωμαίων νοεμβρίῳ* (стр. 629¹⁰). Останалите случаи се намират на следните страници: 616¹⁹, 605¹⁷, 607^{3,8}, 611¹³, 617^{9,14,19}, 687¹², 696⁶, 699⁹, 702¹⁶, 703^{3,7,9}, 705^{7,13}, 697^{6,11}, 712², 713¹⁹, 714⁹, 715⁹, 726¹⁶.

4. Географското разпространение на народните имена на месеците у нас показва, че разнообразието им е най-голямо в южна България. Подобно явление съзираме и при други думи, като имена на растения, животни и др., проникнали у нас или образувани на местна почва през различни времена. Това се обяснява както с по-голямата географска разпокъсаност на южните ни земи, изпълнени с големи и високи планини, а също така и с липсата на стопански и търговски връзки между отделните им части, особено през раздробените средновековни болярски и по-късно спахийски имоти.

5. Мъчно може да се каже, че народните имена на месеците, образувани от имена на празници, са дошли чрез пряко гръцко влияние в южнобългарските говори. Тези имена дължат произхода си на дълбокото проникване на черковните празници и традиции в бита на българите, особено през турското робство. Ако това не беше така, колкото и силно да е било влиянието на новогръцките наречия, едва ли някое име би могло да проникне и да се задържи в толкова обширни земи, където влиянието не е било еднакво. Трудността да се реши този въпрос се усилва от факта, че двата съседни християнски народа имат почти еднакви религиозни празници и традиции. Такива имена срещаме обаче и у народи, които не са могли да изпитват така пряко и продължително гръцкото влияние, като сърби, унгарци, румъни, италианци, немци и др. Това обстоятелство ясно говори, че тези имена са възникнали спонтанно и самостоятелно на собствена национална почва, благодарение на силното черковно влияние върху народния бит през средните векове и през Възраждането. Български имена като *редовна неделя* 'неделя на блудния син', *топелица* 'Йордановден'; къпане именници на 'Йордановден', Самоковско (Изв. слав. сем., VIII—IX, 381, 385, 376, 378) и много други, създадени на българска почва без гръцко посредство или влияние, посочват, че има известна традиция и практика да се създават български имена за черковна терминология.

6. Нилсон обяснява голямото разнообразие на славянските имена на месеците от една страна с различните климатични условия на славянските земи, а от друга с добре познатото явление, че когато годишните времена и работните сезони понякога едва-едва съвпадат с месеците, изравняването става понякога с един месец, понякога с друг и тогава имената на двата съседни месеца се образуват от една и съща основа. Подобните имена на месеци обаче не са много. Така, у нас имаме *голям* и *малък сечко*; *жетвар* и *жетварският*; у словаци *малък травен* и *голям травен*; у чехи *червен* и *червенец*. Въпросът за разнообразието на народните имена на месеците става по-труден, като се пренесе на по-малка територия, в земите само на един славянски народ, където климатичните условия не са толкова разнообразни.

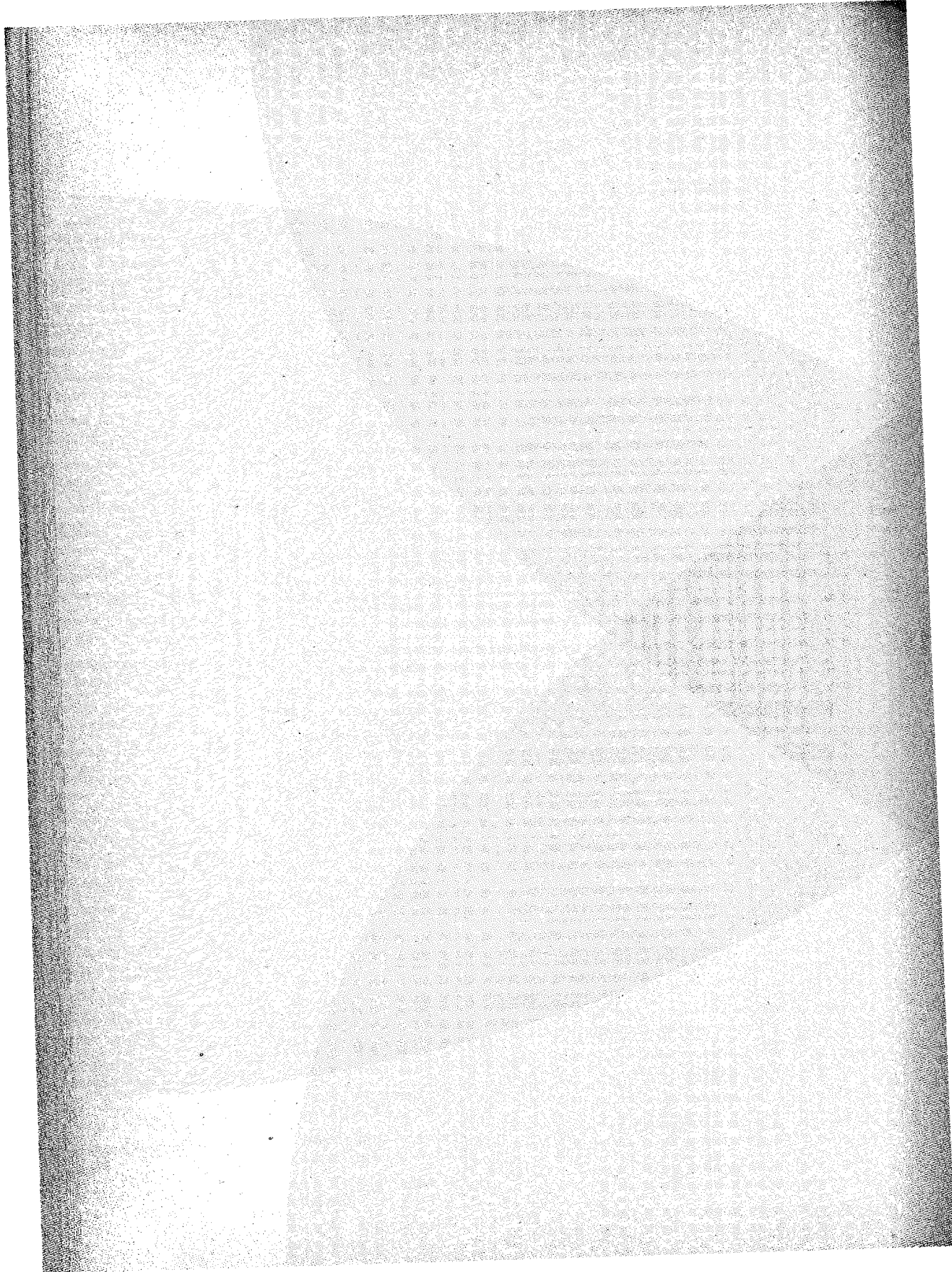
БИБЛИОГРАФИЯ И СЪКРАЩЕНИЯ

- Баба ега — Либенов, П. Цв., Баба ега или сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи в Кюстендилско, Търново, 1887.
- Блъсков — Блъсков, И., Перуника. Съдържа стари народни обичаи, пословици, приказки в Хасковската околия, Варна, 1883.
- Бълг. народ — сп. Български народ, г. I—II, София, 1941—1947.
- Бълг. сбирка — сп. Българска сбирка, г. IX, София, 1902.
- Бълг. стар. — Иванов, Й., Български старини из Македония, II изд., София, 1931.
- Бълг. тълк. речник — Младенов, Ст., Български тълковен речник, т. I, София, 1927—1951.
- Вакарелски — Вакарелски, Хр., Бит и език на тракийските и малозанските българи, София, 1936.
- Веркович — Verkovič, St., Lidové povídky jihomakedonské, Praha, 1932.
- Геров — Геров, Н., Речник на българският език, ч. I—V, Пловдив, 1895—1904.
- Григоровиц — Русско-румынският словарь, Берлин, 1886.
- Гринченко — Гринченко, Б., Словарь украинской мови, 1924.
- Золотницкий — Золотницкий, Корнеевой чувашско-русский словарь, Казань, 1875.
- Изв. слав. сем. — Известия на семинара по славянска филология при Софийския университет, кн. I—IX, София, 1905—1948.
- Илиев — Илиев, Ат., Сборник от народни умотворения и др., София, 1889.
- Ильинский — Ильинский, Г. А., Слепченский апостол XII века, Москва, 1912.
- Каравелов, Пам. — Каравелов, Л., Памятники народного быта болгар, кн. I, Москва, 1861.
- Караджич — Караџић, В. Ст., Српски рјечник, III изд., Београд, 1898.
- Кацаров — Кацаров, Г. И., Цар Филип II македонски, София, 1922.
- Ковачев — Ковачев, Й. Д., Народна астрономия и метеорология, СбНУ, кн. XXX, ч. II, София, 1905.
- Мак. пр. — сп. Македонски преглед, София, 1924—1943.
- Маринов, Ж. Ст. — Маринов, Д., Жива старина, Етнографическо (фолклорно) изучаване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско и Врачанско, кн. I, Русе, 1892.
- Милadinov сб. — Български народни песни, III изд., София, 1942.
- Минало — Минало, българо-македонско научно списание, София, г. I, 1910.
- Младенов — Младенов, Ст., Принос към изучаване българските говори в източна и западна Тракия (въз основа на наблюдения върху говора на бежанците от казаните области и Мала Азия), София, 1936.
- Носович — Носович, И. И., Словарь белорусского наречия, С.-Петербург, 1870.
- Остром. — Словарь древняго славянскаго языка, составленный по Остромирову евангелию А. В. Старчевским, С.-Петербург, 1899.
- Охр. апостол — Кульбакин, С. М., Охридская рукопись апостола конца XII века, София, 1907.
- П. В. Оджаков — Оджаков, П. В., Писмо до Раковски, писано между 1857—1858 г., намира се в Соф. държ. библиотека „Васил Коларов“, архив Раковски, инв. № 8141.
- Пер. сп. — Периодическо списание на българското книжовно дружество, кн. I—LXI, София, 1882—1900.
- Полов. Описание — Попов, А., Описание рукописей и каталог книг печати библиотеки А. И. Хлудова, Москва, 1872.
- Раковски, Пок. — Раковски, Г. С., Показалец, ч. I, Одеса, 1869.
- Род. напр. — сп. Родопски напредък, г. I—V, Станимака; г. VI—IX, Пловдив, 1903—1912.
- Род. стар. — сп. Родопски старини, г. I, Пловдив, 1888.

- СБНУ — Сборник за народни умотворения, кн. I—XLIV, София, 1889—1950.
 Сб. Проглед — Сборник Проглед, петдесет години [село] Проглед [Асеновградско], София, 1943.
 Сб. Родина — Сборник Родина, кн. I, Пловдив, 1939.
 С. Вацов — Вацов, Сп., Сборка от български народни поговорки, пословици, правила и предсказания за времето, София, 1903.
 Срезневский — Срезневский, И. И., Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам, С.-Петербург, 1893—1912.
 Стоилов — Стоилов, А. П., Преглед на славянските ръкописи в Зографския манастир, София, 1903.
 Стоин — Стоин, В., Народни песни от Тимок до Вита, София, 1928.
 Стојановић — Стојановић, Љ., Каталог рукописа и старих штампаних књига, Београд, 1901.
 Ст. Попов — Попов, Ст., Село Дервент, Дедеагашко, ч. I, 1720—1920, София, 1941.
 Терн. календар — Терновский календар 1275 года по списку Франца Миклошича. Материалы для греко-славянской агнологии. Сообщение П. Н. Тихонова, С.-Петербург, 1896.
 Тих. Джордж — Джорджевич, Тих., сп. Караджич, г. I, 1899.
 Шапкарев — Шапкарев, К. А., Сборник от български народни умотворения, кн. I—VII, София, 1891.
 Эрбен — Эрбен, И., Славянские имена месяцев, Славянский ежегодник, Календар на 1876 г., Киев, 1875.
 Якобсон — Jacobsson, G., Le mot de temps lété dans les langues slaves, Uppsala, 1947.
- Abbott, G. F., Macedonian folklore, Cambridge, 1903.
 Archiv — Archiv für slavische Philologie.
 Berneker — Berneker, E., Slavisches etymologisches Wörterbuch, Ester Band A—L, Heidelberg, 1908—1913.
 Bezenberger, A., Einige avestische Wörter und Formen, Göttingen, 1878.
 Broz — Iveković F. i Broz I., Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb, 1901.
 Cichac — Cichac, A. de, Dictionnaire d'étymologie daco-romane, Eléments latins, Francfort, 1870.
 Damé — Damé, F., Nouveau dictionnaire roumain-français, Bucarest, 1894.
 Dauzat — Dauzat, A., Dictionnaire étymologique de la langue française, VII-e éd., Paris, 1947.
 Dieterich — Dieterich, K., Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden im Vergleich mit denen der übrigen Inseln des Ägäischen Meeres, Schriften der Balkankommission, Abt. III, Heft II, Wien, 1908.
 Diez — Diez, F., Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, IV Aufl., Bonn, 1878.
 Grégoire — Grégoire, H., Notes sur le dialecte de Farasha, Bul. de corresp. hellénique, t. XXXIII, Paris, 1909.
 Jireček, K., Cesty po Bulharsku, Praha, 1888.
 Kretschmer — Kretschmer, P., Der heutige lesbische Dialekt, verglichen mit den übrigen nordgriechischen Mundarten, Wien, 1905.
 Lexer — Lexer, M., Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Leipzig, 1936.
 Łoś, Gram, — Łoś, J., Gramatyka polska, część II, Lwów, 1925.
 Łoś, Pocz. — Łoś, J., Początki piśmienictwa polskiego, wydanie drugie, Lwów—Warszawa—Kraków, 1922.
 Malecki — Malecki, M., Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskim), część II, Słownik, Kraków, 1936.
 Mazon — Mazon, A., Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, Paris, 1923.
 Mazon André — Mazon A., Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud, Paris, 1936.
 Mazon — Vaillant — Mazon, A.—Vaillant, A., L'évangéliste de Kulakia, Paris, 1938.
 Meyer — Meyer, G., Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache, Strassburg, 1891.
 Miklosich, EtWb. — Miklosich, F., Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886.
 Miklosich, Lex. — Miklosich, F., Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum, Wien, 1862—1865.

- Miklosich, Mon. — Die slavischen Monatsnamen, Denkschriften d. k. Akad. d. Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Bd. XVII, Wien, 1868.
 Niederle, L., Manuel de l'antiquité slave, t. II, Paris, 1926.
 Nilsson, M., Das Rosenfest, Stockholm, 1914.
 Nilsson — Nilsson, M., Primitive time-reckoning, Lund, 1920.
 Prellwitz, W., Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache, 2 Aufl., 1905.
 Rühl, F., под думата Monate в Reallexikon der germanischen Altertumskunde, dritter Band, K—Ro, Strassburg, 1915—1916.
 Schrader, O., Sprachvergleichung und Urgeschichte, 3 Aufl., Jena, 1907.
- * *Ἀναγνωστέπουλος* — *Ἀναγνωστέπουλος, Λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθῆναι, 1933.
Βλαστός — *Βλαστός, Π., Συνώνυμα καὶ συγγενικά*, Ἀθῆναι, 1931.
Δασογραφία — сп. *Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας*, т. I—II, Ἀθῆναι, 1909—1910.
ME — *Μεγάλη ἑλληνική ἐγκυκλοπαίδεια*.

Материалите, които се изнасят за първи път, са ми съобщени от следните лица: Иван Групчев, Иван Шапкарев (от Охрид); Йова Паскалева (от Жужолци, Костурско); д-р Ал. Ничев (от Бесвина, Костурско); Любен Панайотов (от Малко Търново) и Ташина Енчулева (от Плевня, Драмско).
 На всички изказвам благодарност. Благодаря също и на Хр. Вакарелски за ценните книгописни бележки.

НОВАТА ФОРМА ЗА УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Драгомир Хр. Матеев

Характерна особеност на българския глагол, отличаваща го от глагола в другите славянски езици, е способността му чрез формите на отделните граматични времена да се означават не само различни отстояния по време от момента „сега“, които отстояния са основни значения на тия форми, а и да се отсенават различни начини, по които говорещият възприема съобщаваното действие (или състояние), съставлящо глаголното съдържание. Тези вторични значения представят значително богатство на езика. Така формата за минало неопределено време служи днес да означаи, че съобщаваното действие не е възприето непосредно от онзи, който го съобщава. Например казваме: „Иван дошел“, което значи, че не сме видяли идването, за разлика от „Иван дойде“, което значи, че сме били свидетели на идването му.

Подобни вторични значения придобиват формите за бъдещите времена на глагола. Тъй например бъдещото предварително е до- било употреба за изказване предположение; казва се: „Отсреща завесите на прозорците са вдигнати: съседите *ще са се върнали*“.

Подобно развитие на вторични значения у глаголите наблюда- вате не само при формите за времената, а и при формите за вида на глаголите. Тъй например многократната форма (като основно значение на вторичните глаголи от несвършен вид тук се смята многократността) е пригодена в известни случаи да означаи едно- кратно действие; като кажа напр. „Утре *ще си купувам* шапка“, разбира се не че *ще я купувам* много пъти, а само веднаж, на който смисъл отговаря точно формата „Утре *ще си купя* шапка“. Разли- ката между двете форми, употребени все в еднократен смисъл, е тази, че чрез многократната форма се придава известна отсенка на неопределеност в изпълнението на проектираното еднократно действие. Същата отсенка се чувствава и при случая с формата за минало време: „Вчера *си купувах* шапка, затуй не дойдох у тебе“. Тази отсенка е, която ни е подтикнала да пригостим многократната форма за означаване еднократно действие, за което имаме специална еднократна форма.

Едно от най-интересните обаче приспособявания на глаголните форми за вторично значение представя случаят с пригаждането на многократните форми да означават условно наклонение. Казва се например „*Купувам* го, ако ми го дадат на сметка“; „*Отивам*, стига да знам, че *ще го намеря* у дома му“; „*Седявам*

и цял ден, ако зная, че ще го дочакам“. С тези многократни форми се дават в условно наклонение съответните глаголи от първични основи, на които многократните са производни — в случая формите: *купя, отида и седя*; тъй щото в посочените примери *купувам* значи „бих го купил“, *отивам* значи „бил отишел“, а *седявам* — „бих седял“.

По такъв начин формата *купувам* има в същност три значения:

- 1) Основно, многократно (iterativ): „...купя+купя+купя...“; например в израза: „Препоръчали му да си *купува* ръжен хляб“.
- 2) Значение на траещо действие (durativ); например: „Сега, в тази минута си *купувам* хляб“; в това си значение, за което формата в сегашното си време от векове е пригодена, тя изразява в неограничен, „несвършен“ вид едно от отделните, единични повторения на действието от многократния ред „...купя+купя+купя...“
- 3) Значение на еднократно-перфективно действие, изразявано от глагола при първична основа *купя*, в условно наклонение: „бих купил“; например: „*Купувам* го, ако ми го дадат на изгодна цена“.

С многократните форми *отивам* и *седявам* се дават по същия начин в условно наклонение съответните форми от първичните основи: *отида* — перфективна, и *седя* — дуративна (в същност „многократна“ форма *седявам* в изявително наклонение не съществува; на този въпрос ще се спра по-нататък).

С формите за сегашно време на многократните глаголи се означава условно наклонение за възможна осъществимост на действието или състоянието в бъдеще: ако условието, посочено в приставното изречение, се изпълни, осъществява се и действието или състоянието на главното изречение. Тази форма, прочее, отговаря по значение на немския Konditionalis I: „*Ich würde kommen, wenn ich Zeit haben würde*“. — „*Ich käme, wenn ich Zeit hätte*“.

Но многократните глаголи се употребяват за условно наклонение и във формите си за минало време; в такъв случай те означават минала, изгубена вече възможност за осъществяване на условното действие. Ето един пример у Пенчо Славейков:

Повярвах на пусти, лъжливи слова...
Презрял да бих чужди навети,
до нинс, мой коньо, ме носваше ти.

(Епически песни, I изд., 174)

Някога той не е презрял чуждите навети, а повярвал на предсказанието, че смъртта ще му се причини от коня, и го убил. Сега вече и да презира чуждите навети, конят е вече мъртъв и не ще носи вече стопанина си. Тази форма за минала условност отговаря на формите от немския Konditionalis II: „*Ich würde gekommen sein, wenn ich Zeit gehabt haben würde*“. — „*Ich wäre gekommen, wenn ich Zeit gehabt hätte*“.

Съпоставени с по-старите ни условни форми, многократните форми в условно наклонение бихме подредили така:

- 1) Многократната форма за сегашно време отговаря по значение на старата условна форма със спомагателен глагол бих и причастие, но в случаите на употребата ѝ за възможна осъще-

етвимост, сир. когато главното изречение е съчетано с приставно, у което глаголът е или в сегашно, или в минало несвършено, или в ирелативно време: „*Бих дошел*, ако позволяваш“. — „*Бих отишел*, ако ми отпуснеха превозно средство“. — „*Бих го купил*, ако ми го дадеш за толкова“. — Във всички тия примери намясто употребените стари условни форми можем да употребим новите, многократни форми: „*Дохождам*, ако позволяваш“. — „*Отивам*, ако ми отпуснеха превозно средство“. — „*Купувам* го, ако ми го дадеш за толкова“.

2) Многократната форма в минало време отговаря:

а) На старата условна форма с *бих* и причастие, но в случаите за минала, изгубена възможност за осъществяване на действието, т. е. когато към главното изречение е приставено изречение с глагол в минало предварително време: „*Бих го купил* (имота), ако ми го *бяха дали* за определената от мене цена“ (сега обаче и да ми го дадат, не мога вече да го купя, защото парите съм вече похарчил другаде). Същата мисъл бихме могли да изкажем и така: „*Купувах* го, ако ми го *бяха дали* на определената от мене цена“. — „*Разкъсвах* го на парчета, ако ми паднеше в ръцете.“

б) На другата стара форма за условно наклонение със *щях да*, която се употребява изключително за случаи с минала, изгубена осъществимост: „*Щях да те удуша*¹, ако знаех тогава, че ти си ги изказал“. — Същата мисъл се изказва и така: „*Удушвах* те, ако знаех, че ти си ги изказал“.

Разбира се, при тия съответствия има и известни отсенки на различие между значенията на старите и нови условни форми. Както отбелязва и Л. Андрейчин, „в значението на формите за условно наклонение от типа *ядвам*, *търпявам* и т. н. може да се долови повече или по-малко ясно особен оттенък на готовност или способност за извършване на даденото действие: *изяждам* — „готов съм да изям“ или „способен съм да изям“ (докато *бих изял* се употребява в по-общ смисъл на евентуална възможност“).² Такива отсенки не веднаж се забелязват при съпоставяне на по-нови форми с по-стари. Такъв е случаят например при съпоставяне значенията на новата, днешна форма на бъдеще време със спомагателната частица *ще* и остарялата — с *имам*: като кажем *ще пиша*, разбираме, че известно време подир момента „сега“ действието *ще се върши*; като кажем *имам да пиша*, разбираме, че обективно ми предстои да

¹ Л. Андрейчин отнася на тази форма названието „условно наклонение“, като посочва, че тя е само „бъдеще в миналото“ (Основна българска граматика, 1944, стр. 257). Аз смятам, че в същност това е пак форма, пригодена покрай първичното си, хронологично значение, да означаи и условно наклонение за преминала възможност. Нещо повече: за тази цел тя е дори по-удобна и по-сигурна от формата с *бих*, която е с двойко значение: и за преминала, и за съществуваща възможност на условното действие, при която двойственост дори надделява употребата й във второто значение — в смисъл на съществуваща възможност. — Най-после поради що тя, формата с *щях*, по-малко заслужава да се назове условно наклонение, отколкото напр. формите *купувам* и *давам* (напр. в дадения на стр. 308 цитат: „Конче давам, *купувам* ги“), които са също така изяснителни форми, пригодени и за условно наклонение?

² Пак там, стр. 307.

пиша, но дали това писане ще бъде реализувано или не — не се определя. Но последната форма има това разширено и неопределено значение днес, а някога имамъ писати е имало същото точно определено значение на бъдещо реализуване на действието, каквото днес има формата *ще пиша*; защото то е било в старобългарски форма за обикновено бъдеще време (същото значение има и днес френското *écrire-ai*). Новата форма *ще пиша* изразява моето намерение и готовност да извърша действието, и тъкмо те са гаранцията за осъществяване на това действие¹.

За вторично значение на условно наклонение се пригаждат само многократни глаголи, неповторителните глаголи от несвършен вид (*durativa*) са непригодими; напр. не можем да кажем „*Чета* я (книгата), ако ми я дадеш“ в смисъл „бих я чел“. Това обстоятелство по осезателен начин посочва разликата между многократни и трайни глаголи, която например Л. Андрейчин не признава да съществува в новобългарски².

Изпърво за употреба в условно наклонение са били пригодени само съществуващите в изявително наклонение многократни глаголи, като: *давам, купувам, отивам, вземам, прочитам* и т. н. И понеже в новобългарски съответна многократна форма в изявително наклонение имат само глаголите от свършен вид³, то изпърво чрез многократните форми са се давали в условно наклонение само перфективни действия — действията на глаголите от първични основи, на които употребяваните в условен смисъл многократни глаголи са производни; напр. срещу *купя* — *купувам* „бих купил“, *дам* — *давам*, *отида* — *отивам*, *взема* — *вземам*, *прочета* — *прочитам*, и т. н. Но след това, за да могат да се дадат в условно наклонение и действия от несвършен вид, почват да се образуват по аналогия на тях производни многократни глаголи и срещу първични от несвършен вид; напр. срещу *пиша* — *писвам*, срещу *стоя* — *стоявам*, *седя* — *седявам*, *ям* — *ядвам*, *работя* — *работвам*, *копая* — *копаям*, *гоня* — *гонвам* и т. н., па и срещу някои многократни: срещу *ходя* (в многократното му целепосочно⁴ значение) — *ходвам* („*ходвам* ти всеки ден на театър, стига да има кой да ми купува билети“), срещу *нося* (също целепосочно⁵ многократно) — *носвам* („*носвам* ти всеки ден обяда в бюрото, но ако ми плащаш“) и т. н. И понеже така получените от несвършени глаголи

¹ А техен зародиш пък е желанието ми да извърша действието, което желание от историческо гледище е затворено в частицата *ще*, идеща от първоначално спрегания глагол *ща* „искам“, „желая“, стб. хъщж. Това желание е волевият момент, който обуславя бъдещото осъществяване на действието. И колкото формата старее, толкова тази зародишна семка на волевоост ще чезне и значението ще става все по-обективно.

² Л. Андрейчин, пак там, стр. 200.

³ Изключения представят само глаголите *съм* и *ида* („приближавам се към ови, на когото говоря“), срещу които имаме *бивам* (или *бъдвам*) и *идвам*.

⁴ Не в чисто-двигателно значение „движа се“, „ходя по леда“, „ходя из стаята“, което значение е неповторително.

⁵ А не в смисъл „имам върху себе си“, като в примера „нося черни дрехи“.

производни нямат употреба в изявително наклонение, те се явяват като специални форми за условно наклонение. Това е най-новата ни форма за условно наклонение, която в другите славянски езици, както и в старобългарски (в паметниците поне до XVIII век) липсва.

Интересен е от семантично гледище въпросът: защо тъкмо многократната форма е приспособил народът за употреба в условно наклонение? Кое у нея спомага, да може тя да приеме такова значение? За да си обясним това, нека тръгнем от по-достъпния за обяснение случай: пригаждането на многократната форма за означаване еднократно действие, за да му се придаде отсенка на неопределеност.

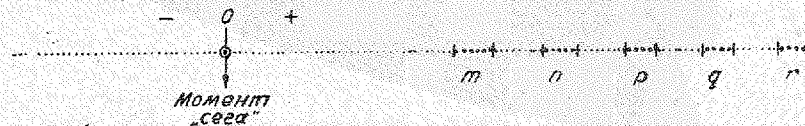
Когато за означаване бъдещо еднократно действие аз употребя нормално съответната еднократна форма, напр. в израза „утре ще си *купя* шапка“, извиквам в съзнанието на събеседника си представа за действие, ясно очертано със своите граници във времето — началото и края му, — което действие ще се извърши в бъдеще, сир. след момента „сега“. Това може да се представи нагледно в следния образ:

Обр. 1

Времето е означено с пунктир и разделено от нулевата точка на момента „сега“ на две части: дясна, положителна (+) — бъдеще, и лява, отрицателна (—) — минало. В дясната, положителна част една частица от времето е запълнена с действието, което ще се реализува утре (покупката на шапката): това е отсечката *т*.

Когато обаче за същия си утрешен проект аз употребя многократната форма и кажа „Утре ще си *купувам* шапка“, това многократно *купувам* (= „... *купя*+*купя*+*купя*...“) извиква в съзнанието на събеседника представа за една редица отделни повторения, в която той подразбира, че само едно от тях ще представя реализирано еднократно действие, но без да си представя кое тъкмо:

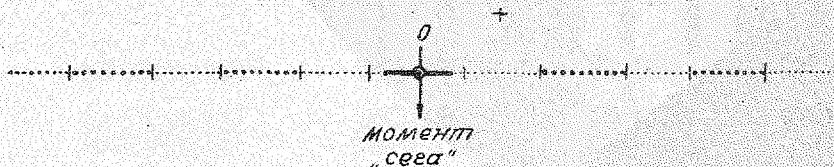
Обр. 2

Във фигурата тия повторения са дадени като редица от отсечки в пунктир (*т*, *п*, *р*, *q*, *р*). Това са отделни части, отрезки от времето,

от които един ще бъде запълнен от реализираното еднократно действие, а останалите ще си останат като „празни“ интервали време, незапълнени от действие. Характерната неопределеност в случая се явява от това, че в представата не се определя коя тъкмо от отсечките ще бъде запълнена от реализирано действие, а само се подразбира (от мисловното, а не от представното съзнание), че някоя от тях ще бъде запълнена.

Същата тази неопределеност се чувствава и при миналото време, когато се употреби многократната форма за еднократно действие: „Онзи ден се *явяха* на изпит, затуй не *дойдох* на събранието“. Никаква неопределеност обаче не се забелязва при употребата на многократната форма за еднократно действие в сегашно време, — напр. в израза „*купувам* си хляб“. Защо? — Зашото в редицата повторения, която се явява в представата ни около момента „сега“, се подразбира и определя точно коя от „отсечките“ от времето бива запълнена с реализирано действие: онази, сред която се намира моментът „сега“:

Обр. 3

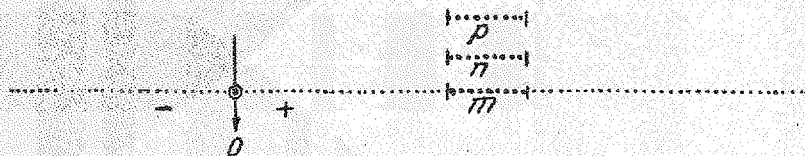
Тази липса на неопределеност във формите за сегашното време напълно уравнива двете значения на многократната форма в сегашно време: многократното и траещото (*durativ*). Тук и количествата на двете употреби са изравнени, защото за означаване в неповторително-траещ вид на действие, за което глаголет при първична основа е от свършен вид и следователно е неупотребим в сегашно време, едничка форма се явява многократната: от векове насам многократните глаголи са пригодени за означаване и на трайния вид на действието им; *купувам* в сегашно време е следователно колкото многократен, толкова и траен глагол. Това е, което кара някои езиковеди да отричат в новобългарски изобщо разграничаването на глаголите от несвършен вид на трайни и многократни. А в същност тук имаме развой на значението при многократните глаголи, у които покрай първичното им, основно многократно значение се е развило вторично — от траен вид. А че основно значение у тези глаголи е многократното, личи напр. от случаите на употреба в подчинени изречения, като: „Позволили му да *излиза*“; „Не можел да *ходи* на театър“; „Станало му невъзможно да *отива* на работа“; „Решил да си *купува* хляба сам“ и т. н., — случаи, в които формата се схваща само в многократен смисъл.

От случаите с употребата на бъдещето и минало време виждаме, как многократността на формата се използва, за да се изрази:

неопределеност по време: като се извика в представата ни многократна редица от време-части („времеотсечки“), за да обхванат те по-голям период от време, та в него да не бъде точно определено мястото, което ще заеме отсечката на реализираното действие.

Трябва да предположим, че върху същото начало ще е основано и използването на многократността у глагола, за да се изрази специфичната неопределеност на условното наклонение. Само че тук се постига неопределеност не във време, а в начина, по който ще протече времето през даден свой промеждутък. А в случая се имат предвид два начина на протичане на времето: в реализиране и в нереализиране на действието. Тези тъкмо два начина се обхващат от многократната форма като сбор, редица от две отделни единичности, съответстващи на повторенията при изявителната употреба. Само че това е сбор от единичности вече не от темпоралната, а от модалната област. И в него не се определя по коя от отделните единичности, сир. по кой от двата начина ще протече времето през даден свой промеждутък. „Купувам го, ако ми го дадеш за толкова“ значи, че начинът, по който ще протече времето, е неопределен и зависи от това, дали продавачът ще се съгласи или не на моята цена.

Нагледно представата за условността може да се даде в следното изображение:

Обр. 4

Отсечката от време, която ще се запълни от реализирано действие, и тук е дадена многократно, но отделните ѝ повторения се нареждат не хоризонтално, едно след друго в продължение на времето, което тече от ляво към дясно, а една над друга в отвесен ред, над същото място, същия промеждутък от време, който ще бъде нужен за извършване на действието. Това са различните начини, по които може да протече времето през въпросния промеждутък. В тази редица на многократността актуални са само две от отделните повторения: отсечките *m* и *n*; и многократността на формата *купувам*, следователно, тук се явява не като многократност във времето (нейно първично, основно значение), а като многократност, или по-точно двукратност в начина. А неопределеността тук се дължи на това, че не се дава по кой от двата възможни начина ще протече времето: дали по отсечката *m* — в реализиране, или по *n* — в нереализиране на действието, защото начинът зависи от изпълнението на условието („ако ми го дадеш за толкова“), а ще бъде ли то изпълнено или не — не знаем. Тази тъкмо неопределеност, дадена в специфичния облик на зависимост, съставя същността на условното наклонение.

*

От казаното по-рано личи, че имаме два типа многократни форми, употребими в значение на условно наклонение:

1) Форми, които имат употреба в изявително наклонение, и по край първичното си назначение — да изразяват многократност във времето — са пригодени за употреба и в условно наклонение — да изразят многократност в модалната област; напр. *давам, минавам, купувам, решавам се, отивам, написвам, прочитам, престоявам, преспивам* и т. н.

2) Форми, които нямат употреба в изявително наклонение, а се употребяват само в условно, като: *работвам, игравам, писвам, носвам, ходвам, седявам* и т. н.

И двата типа, както се спомена и по-рано, дават в условно наклонение ония първични по основа глаголи, на които са производни. Формите от първия тип дават в условно наклонение само глаголи от свършен вид, защото само глаголите от този вид имат в новобългарски производни многократни в изявително наклонение (с поменатите изключения на *съм* и *ида*); напр. *купувам* = „бих купил“, *отивам* = „бих отишел“, *написвам* = „бих написал“, *престоявам* = „бих престоял“. С втория тип многократни глаголи се дават в условно наклонение действия от несвършен вид; напр. *работвам* = „бих работил“, *ходвам* = „бих ходил“, *стоявам* = „бих стоял“ и т. н.

За употреба в условно наклонение вторият тип форми имат предимството да бъдат по-точни, защото са с чисто условно значение, докато формите от първия тип могат да се схванат и в изявителен смисъл (особено ако не бъде изрично споменато условието). Например, ако кажа: „Тази книга я прочитам за два дни“, може да се схване двояко: в смисъл „бих я прочел“ (напр., ако бъда свободен) и в смисъл „мога, способен съм да я прочета и за два дни“. Това е влияние на по-старото, абстрактно-изявително значение на формите за сегашно време („Птицата *лети*“ освен в смисъл, че „сега лети“, се употребява и в смисъл, че „изобщо лети“, „има способността да лети“).¹ Тъкмо това влияние е, което придава отсенката на готовност и способност в значението на изявително съществуващите многократни форми, когато се употребяват в смисъл на условно наклонение. Това влияние обаче не обхваща специално-условните форми (или най-малко при тях то е в значителна степен по-слабо) и затова те са по-удобни и по-сигурни за употреба в условно наклонение. И понеже ако поискаме да употребим в условен смисъл глагол от свършен вид, сме принудени да вземем (въпреки току-що изтъкнатата ѝ колебливост в значението) изявителната многократна форма (защото съответните производни многократни на

¹ Трябва да предположим, че това тъкмо абстрактно-изявително значение, което се свързва и със способността на одушевен субект да извърши действието, е преходният стадий, през който формата е минала, за да стигне до значението на условност. Така например през XVIII век намираме многократни форми, означаващи само способността и готовността да се извърши действието, при което още нямаме истинска условност: „Не дъй остава тука, че та изяда тоя свър“ (Свищовски дамаскин, изд. на Бълг. акад. на науките, стр. 157). Това е оня ембрионален стадий на *eventualis*, из който по-късно се е развил днешният *conditionalis*.

глаголите от свършен вид са изявителни форми), то за подчертаване условния смисъл си послужваме с производната на тази изявителна многократна форма, която производна спрямо първичния еднократен глагол е производна от II степен и е неупотребима в изявително наклонение, защото е пряка производна на форма от несвършен вид (изявителната многократна форма). Така например за условен смисъл на глагола от свършен вид *прочета* ще употребим не несигурната форма *прочитам*, а нейната производна *прочитвам*; за *купя* ще употребим не *купувам*, а *купувам*; за *дам* — не *давам*, а *давам*. Тези производни от II степен на глаголите от свършен вид означават условно наклонение не на многократните форми от несвършен вид, от които са преки производни, а на първичните глаголи от свършен вид, на които са производни от II степен; сир. *прочитвам* значи не „бих прочитал“, а „бих прочел“; *купувам* значи не „бих купувал“, а „бих купил“; *давам* значи не „бих давал“, а „бих дал“. По такъв начин и от перфективните глаголи ние образуваме чисто условни многократни форми.

Има обаче случаи с наставка *-ва-*, дето не може да стане удвояване на *-в-*. В новобългарски, както е известно, при повечето многократни глаголи от старите наставки *-ува-*, *-юва-* и *-нува-* са отпаднали *-у-*, *-ю-* и *-ну-*, и тези глаголи образуват днес формите си с наставка *-ва-*, сложена върху основа, завършваща на съгласна. Например от старото *казувам* днес имаме *казвам*, от *светювам* — *светвам*, от *светнувам* — също *светвам*. И когато днес поискаме да образуваме чисто условна форма напр. от *кажва*, не можем в производната *казвам* да удвоим *-в-*; също така от *светя* или *светна* не можем да удвоим *-в-* в *светвам*. В тия случаи интуицията е посочила на народа пътя към разрешението на задачата: понеже в случая е необходимата форма, неупотребима в изявително наклонение, то прибягва се до остарелите и изоставени за изявителна употреба форми. Например за условно наклонение от *кажва*, понеже *казвам* е и условна и изявителна, се прибягва до старата форма *казувам*: „*Казувам* му, стига да го намеря“. *Казувам* е чисто условна, защото като остаряла е изоставена за изявителната употреба. От глагола *светя* производното *светвам* би трябвало да няма изявителна употреба (като производна от несвършен глагол); тя обаче има такава употреба, защото днес същата форма едновременно е и производна от свършения глагол *светна*¹; затова се взема старата форма *светювам*; днес тя няма изявителна употреба, защото е изоставена като остаряла, и се оказва тъкмо добре дошла за целта: днес *светювам* е чисто условна форма и значи „бих светил“. По същия начин при случая със *светна* намясто *светвам* за чисто условно значение служи старата производна *светнувам* („бих светнал“). Нещо повече: това възвръщане на наставката *-ва-* към стария ѝ вид *-ува-*, *-юва-* или *-нува-* почва да служи за образец и при случаи, дето днес е още в изявителна употреба стара форма, в която не може да се прибави *-в-*. Например за чисто условна форма от *пратя* намясто съответната изявително-условна *пращам* народът

¹ Тя е обща съкратена форма на *свет(ю)вам* и *свет(ну)вам*.

употребява *пратювам* (по аналогия на *светювам*): „Пратювам го, стига да зная, че ще свърши работа“.

Изобщо за ония глаголи, чиито преки производни имат и изявителна и условна употреба¹, се получават специални условни форми по един от следните начини:

1) Чрез прибавяне на *-в-* в наставката, ако позволява фонетиката на думата, сир. ако наставката е без *-в-*, или ако *в* е след гласна: *седна — сядам — сядвам, прочита — прочитам — прочитвам, отида — отивам — отиввам, купя — купувам — купувам* („Отиввам и в село, ако зная, че ще го намеря“). Този начин не е нищо друго освен прибавяне втора наставка към основата: *сяд-а — сяд-(у)в-а*; *оти-ва — оти-в(у)-ва*².

2) Като се вземат съответните стари, изоставени вече в изявителната им употреба многократни производни; например *грабна — грабнувам; чулна — чукувам; светя (несв.) — светювам*.

3) Там, дето са невъзможни първите два начина, образува се нова форма по аналогия на стари многократни форми от други глаголи. Например *пратя — пращам* (изявително и условно) — *пратювам* — само условно, по аналогия на *светювам*; *помогна — помагам — помогнувам* (по аналогия на *светнувам*). Аналогията се използва понякога и за образуване успоредни дублети: например редом със *сядвам* се среща и *седнувам*, редом с *дигвам* — *дигнувам* и т. н.

С една реч въпросът за създаването и утвърдяването на новата, еднословна форма за условно наклонение е почти напълно разрешен и тя е вече обособена като семантично-морфологична категория в нашия език. Трябва да се отбележи обаче, че тя изобщо не обхваща една значителна група глаголи: чрез нея не могат да се дават в условно наклонение повтарителните действия на производните многократни глаголи. И ясно защо: защото производните им (производни от II степен на първичните перфективни глаголи) намясто, както би следвало логически, да дадат в условно наклонение тях, многократните производни от I степен (защото са пряко произведени от тях), имат назначението да дадат в условно наклонение първичните, основни глаголи, тъй като преките производни на последните са двузначни и несигурни, та единички сигурни форми за чисто условна употреба се оказват производните от II степен: *купувам* значи не „бих купувал“, а „бих купил“; *прочитвам* значи не „бих прочитал“, а „бих прочел“. Вън от категорията на производните многократни глаголи има твърде редки единични случаи и с някои първични глаголи, които не могат да образуват специални условни форми с итеративни наставки; такива са например глаголите *родя, мря, съм* (ако не сметнем формата *бъдвам* от *бъда*), *вря, вря* и др.

¹ Това са глаголите от свършен вид, а също и някои глаголи от несвършен вид, от които преките производни по специални причини имат и изявително и условно значение, като *светя, чукам* и др.

² Срв. с чешките *choditi — chodivati — chodivacati*; само че в чешки това са степенувания на кратността само в изявително наклонение.

С въпроса за тази наша форма на условно наклонение са се занимавали по-рано и други изследватели. На първо място трябва да посочим статията на А. Мазон „Le mode éventuel du verbe“¹. Както личи от наслова, авторът отрича на тази форма значение на условно наклонение (conditionnel) и употребява названието éventuel. Той намира, че тя изразява повече способност (capabilité) за извършване действието отколкото волята у субекта за извършването му: „La volonté du sujet n'est que relative et non absolue“². И не е само той: В. Н. Щепкин характеризира тази форма като форма за наклонение на „пасивна готовност“³. Леон Больо я поставя пък „à mi-chemin entre le futur et le conditionnel“⁴. Н. Костов намира, че тя изразява „бъдно време на условна готовност“⁵. Л. Андрейчин я нарича „форма за условно наклонение за готовност“, разграничавайки я по този начин от обикновената условна форма с *бих*, която той нарича „условно наклонение за възможност“⁶.

Това разногласие по въпроса за названието не е без причина; защото у тази нова още форма не е достигната пълна и абсолютна специализация за значение на условно наклонение: у нея, поне при значителен брой случаи, все още се чувства в известна степен влиянието на употребите в изявителен смисъл. Но аз не намирам това влияние да е така силно, че както твърди Мазон, смисълът на способност да се извърши действието да преобладава в значението. При това тук не се чувства навсякъде влияние на изявителните употреби и в това отношение, както бе изтъкнато по-рано, ясно се разграничават два типа форми: производни многократни, употребими и в изявително и в условно наклонение (това са производните на глаголи от свършен вид), и производни многократни, неупотребими в изявително наклонение (това са производните на глаголи от несвършен вид, или на такива от свършен, от които са препроизведени по един от трите посочени начина форми, неупотребими изявително). В първия тип отсенката на „способност да се извърши действието“ е непосредно влияние от случаите с изявителна употреба на същите форми (посочения по-рано пример „*прочитам* тая книга за два дни“); във втория тип тази отсенка, доколкото при известни случаи бихме могли да я доловим, е само атавистична останка, — сяка от сянката на формите от първия тип, по образец на които се образуват тези от втория (напр. „*седявам* до довечера“; „*работвам* безплатно“). А никой от изброените изследватели не прави това важно разграничение на двата типа форми, така ярко оразличени семантично; за всички тях съществува една единна категория: производни многократни, — при което свойства на глаголни форми от първия тип се приписват изобщо на цялата кате-

¹ „Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski“, Kraków, 1928, т. II, стр. 185.

² Там, стр. 189.

³ В. Н. Щепкин, Учебник българского языка, Москва, 1909, стр. 55.

⁴ Grammaire de la langue bulgare, Paris, 1933, стр. 341.

⁵ Българска граматика, София, 1940, стр. 150.

⁶ Основна българска граматика, София, 1944, стр. 308.

гория. Примерите, които са дадени напр. в статията на Мазон, представят смес от двата типа форми:

Ядваш ли, куме, печено прасе? (II тип).

Оравам, ако не вали (II тип).

Копavam, ако ми платиш толкоз (II тип).

Отрязвам ти езика, ако кажеш (I тип).

Да можех, изваждах му очите (I тип).

„Само в контекст, — казва Мазон — в който да има изказано условие, те стават, ако не еквивалент, то поне заместител на условна форма; а употребени сами, в сегашно или минало несвършено време, те нямат друго значение освен на обикновено сегашно или минало несвършено време“¹. Казаното е вярно, но само за последните два примера: формите *отрязвам* и *изваждах*, употребени изолирано, наистина са обикновени (сир. изявителни) сегашно и минало несвършено време; съвсем не е така обаче с формите от първите три примера — *ядвам*, *оравам* и *копavam*: в „*ядваш ли, куме, печено прасе?*“ формата *ядвам* се схваща само като условна, в значението „би ли ял“ (в което без съмнение преобладава волята над способността за ядене); без да е споменато условие, то се подразбира; то е едно от предполагаемите в този случай: или „ако има“, или „ако ти поднесем“. Същото важи и за *оравам* и *копavam*. Дори употребени съвсем изолирано, трите форми *ядвам*, *оравам* и *копavam* се схващат само условно; те не могат по никой начин да се схванат като обикновено сегашно време, защото това са форми, неупотребими в изявително наклонение. В примера, посочен по-нататък в същата статия: „Пръстен ми падна в калето, *влязваш ли да го извадиш?*“ многократната форма е също от I тип и отсенката на „способност да се извърши действието“ се обуславя отчасти от това обстоятелство, а отчасти от специфичната обстановка, която дава контекстът: падането на пръстен в кале е такъв факт, в светлината на който всяка воля и наемане у субекта да влезе и извади пръстена се схващат като пряко и всецяло обусловени от способността му да извърши това. Същата форма в друг контекст, напр. в израза: „Забравих си ръкавиците, *влязваш ли* (в къщи) да ми ги вземеш?“ — получава значение, в което преобладава волята над способността. Тук формата означава тъкмо „би ли влязъл“, „би ли пожелал да влезеш“. Такава гъвкавост в значението проявяват в известна степен (наистина може би по-малка) и формите от общо-признатото условно наклонение с *бих*; напр. ако кажем „Пръстенът ми падна в калето, *би ли влязъл да го извадиш?*“ — няма нямаме и тук отсенка на способност или готовност? Тази гъвкавост, общо присъща на старата и на новата форма за условно наклонение, води към заключението, че и в двата случая имаме форми на *условно наклонение*, с известна отсенка на малко повече способност или готовност в новата форма, която отсенка се чувствава най-вече при формите от първия тип (под влияние, както казахме, на изявителната им употреба). Сравнително по-ярката багръ на тази отсенка при новата форма не представя разлика от тъй съществем

¹ Пос. съч., стр. 189.

характер, че да се смята за погрешно причисляването на многократната условна форма към общата категория на формите за условно наклонение в нашия език.

А. Мазон изобщо отрича съществуването на какъвто и да е специален морфологичен признак, чрез който да се разграничава значението на *eventualis* от обикновеното многократно значение. Удвояването на *-в-* той смята за измислено от граматичите („*une construction des grammairiens*“) и казва, че примерите, на които се позовават те за случая, фигурират само в граматичната литература, че „форми като *отиввам* дължат съществуването си само на послушанието („*docilité*“) на българските ученици, и употребата им никога от никого не е наблюдавана в съответните изискуеми условия, сир. у субект, лишен от всяко училищно влияние“¹.

Удвояването на *-в-*, което, както посочихме по-рано, представя в същност удвояване на наставката, не е произволен условен знак, измислен специално за случая, а един общоустановен начин за образуване производни от производните на първичните глаголи, който в този случай се използва с цел да се получат форми, непотребими с изявително значение, за да се схващат те само в условен смисъл. Същият начин се прилага не само в този случай, а и при изявително наклонение, когато трябва да се произведе съответна форма от несвършен вид срещу перфективизирана многократна форма; напр. срещу префиксуваната производна форма *да закупувам* („да почна да купувам“) се образува форма от несвършен вид *закупувам* („почвам да купувам“); срещу „всички ще настават прави“ имаме „всички настават прави“ и т. н. Това е изобщо начинът за образуване производни от II степен, и този начин е създаден не върху страниците на училищните граматики, а сред широките народни маси, в същите среди, в които са се създали и други, не по-малко финни начини за точно нюансирани тънкостите на словните значения, какъвто е напр. начинът за разграничаване логично силните от логично слабите местоимения: *мене* и *ми*, *мене* и *ме*, *на себе си* и *си*, *себе си* и *се*, *моят* и *ми* (*dativus possessivus*), *своят* и *си*, и т. н.

Обстойни и широки диалектологични изследвания на разглежданата форма не са правени у нас и затова е невъзможно да се дадат точни сведения къде и как е разпространена тя, като се обхващат всички диалекти. Доколкото съм бивал в досег с народа, за-

¹ В своята критика на „*Mluvnice jazyka bulharského*“ от Jan Wagner (Периодическо списание, VI, 1883 г., стр. 163) А. Теодоров-Балан изрично и категорично отрича съществуването на новата форма за условно наклонение в езика ни: „Условно наклонение (в особити прости глаголни форми)... българският език, подобно на всички славянски, няма... *Даввам* в нашите граматики е измислица: *ревам* е не от *рева*, а от *ревна*.“

Трябва да предположим, че тая критика на нашия учен е повлияла на А. Мазон, който я цитира в статията си. С това влияние може отчасти да се обясни и отричането от френския учен на тази условна форма, — както на значението ѝ (като *conditionalis*), така и на морфологичната ѝ обособеност (за него — „*une construction des grammairiens*“). Същият А. Т.-Балан обаче в своята „*Нова българска граматика*“ (1940) признава напълно и без уговорка нашата нова форма за условно наклонение. Тази граматика обаче бе издадена 12 години след написването на А. Мазон.

белязал съм, че тя е изобщо по-употребявана в източните говори. Но наблюдавал съм удвояването на наставките като средство за добиване специално условни форми в среди, дето е изключено всяко училищно влияние.

Така например в Карловско съм чувал следните изрази:

„*Отшвувам*¹, ама да имах кон. *Даваш* ли ми твоя?“ — „Давам ти го, защо не?“.

„Надушат ли ме, дигам си чуковете и хайде в Балкана“. — „А бе *дигвам* си ги и аз, ама да не бяха жена и деца на главата ми“.

„*Пратювам* ти го, защо не? — стига да ти свърши работа“. В Горно-Оряховско (с. Теодосиево):

„Ще дам сермия и семена, ама искам един пай: *приемвате* ли ме?“

Из говорите на турска Тракия:

„И я ги *турювам* бе, не мога ли, мислиш? *Турювам* ги и я, ами де ги!²“

„Седните вий, я и тука *седнувам*³“.

У писателите, както отбелязва и А. Мазон, примери от тази форма се срещат рядко. Ето един у Цани Гинчев (думи на действащо лице у него):

„Жена ми си има пари от баща си; тя е дала тези пари от своите, кажете ней, аз не ги *приемвам*“ (Зиналата стена, сп. Труд, 1887, стр. 585).

У Ник. Райнов (думи на копривщенски въстаник): „Ако хората не ни приберат, гората ни *прибирва*“. (Вечното в нашата литература. Ив. Базов, 1941, стр. 154).

Но не само у писателите: в записаните до сега произведения на народната словесност, като песни, поговорки, гатанки и т. н., форми с двойни наставки също не се срещат. Този факт, който навярно не малко е повлиял за утвърдяване на схващането, че те са създание на граматиките, би могъл да се обясни с това, че в словесните си произведения народът предпочита по-улегналата и фонетично по-гладката форма, още повече, че във въпросния случай и нуждата от логическо уточняване не е така належаща, че да налага жертвуване на фонетиката в полза на логиката: у преките производни на перфективните глаголи например в контекст лесно се разграничава условно-перфективното значение от изявително-многократното, а това позволява да се избягват фонетично по-отежнените производни от II степен.

Що се отнася до морфологията на това условно наклонение, може да се каже следното:

1. У глаголите от несвършен вид, чиито производни имат употреба само в условно наклонение, специален морфологичен признак е наставката, която в този случай не е знак за многократност, за-

¹ Често пъти се изговаря *отшвувам*, а също и *отшвам*.

² Ст. Младенов, *Език на тракийските и малоазийски българи*, София, 1936, стр. 88.

³ Хр. Кодов, *Език на тракийските българи*, София, 1936, стр. 116.

щото при тях такова значение съвсем липсва, а е знак само за условност¹: напр. *работ-ва-м, седя-в-а-м, копа-в-а-м, яд-в-а-м*.

2. У глаголите от свършен вид, както и при някои специални случаи на глаголи от несвършен вид, като *светя* и *чукам*, чиито производни днес (по посочената по-рано причина) имат употреба в изявително наклонение, наставката наистина е морфологичен признак преди всичко за многократност, макар че същите производни имат и условна употреба (в която глаголите намясто многократно имат перфективно, а при случай — и дуративно значение); напр. *дигам, давам, отивам; светвам, чукам*. Но и за тия глаголи се произвеждат специални условни форми (по показаните на стр. 158 три начина), и у тях специален морфологичен знак за условност е вторичната наставка, — било че тя се прибавя към първичната при една и съща основа, напр. *диг-а-м — диг-(у)в-а-м, да(д)-ва-м — да(д)-в(у)-ва-м, оти(д)-ва-м — оти(д)-в(у)-ва-м* (първия начин), било че се образува отделна специална условна производна редом със съществуващата изявително-многократна: напр. *пратювам* редом с *пращам, светювам* и *светнувам* редом със *светвам, чукнувам* редом с *чукам* (втория и третия начин). В тия случаи вторичната наставка е специален знак за условност, а не за многократност, защото при изброените форми изказаните условни действия са от свършен вид, а при *светювам* — от траен: *дигвам* = „бих дигнал“, *давам* = „бих дал“, *пратювам* = „бих пратил“, *светювам* = „бих светил“, *чукнувам* = „бих чукал“.

Следователно и въпросът за морфологичното обособяване на нашето условно наклонение е разрешен — поне в онези народни говори, в които то е в пълния си развой. Защото, както споменахме, неговите форми не обхващат еднакво всички говори. Да се определят границите на тяхното разпространение изобщо, както и да се установи къде в каква степен са въведени, е задача на диалектологията.

Тази форма на условно наклонение е още нова в езика ни. Това е българският „conditionnel simple“, който в другите славянски езици липсва. В паметниците, както казахме, до XVIII век включително също липсва; но в живите народни говори днес неговите форми са най-обичани и употребявани, макар че за сега „се употребяват рядко в книжовния говорим език, а при писане дори се избягват“². Що се отнася до отсенките в значението им, можем да се надяваме, че с течение на времето постепенно ще избледнее и изчезне всяка останка от влияние на изявителното наклонение и те ще се обособят като форми с най-чисто условно значение, тъй както и в днешната форма за бъдеще време е изчезнал елементът на воле-ност и желание в спомагателната частица *ще* и формата се е на-

¹ Това не е единствен случай, дето една и съща наставка при едни случаи обособява морфологично една семантична разновидност, а при други — друга; напр. наставката *-ец* при съществителните образува производни с умалително значение: *ветрец, обжедец, листец, хлебец, човечец* и т. н., а с други форми — производни, които означават някакво свойство, без да съдържат каквато и да е умалителност, като: *мобрец, глупец, храбрец, чужденец, бежанец* и др.

² Л. Андрейчив, пос. съч., стр. 308.

пълно обособила за означаване бъдещо действие, без каквато и да е отсценка от настоящо желание. Трябва да предположим, че по същия начин се е обособила в книжовния ни език и обикновената форма за условно наклонение с *бих*, като е изчезнала в нея всяка останка от значение за минало време в изявително наклонение, за каквото значение ни загатва самият спомагателен глагол *бих*, чиито форми не са нищо друго освен стари, някогашни форми за минало свършено време на глагола *съм*, *къмь*, *вѣти*.

Този най-нов вид условно наклонение представя твърде интересно явление в живота на езика ни, при което може да се види как една съществуваща със своето досегашно значение форма се приспособява да обхване и прибави към досега изразяваните, сравнително по-прости съдържания от мисловното ни съзнание още и нови, по-сложни съдържания. Средството, до което се е прибегнало в този случай, е: превръщане многократността във времето в многократност на начина. Този характерен похват, чрез който значението се придвижва от сравнително по-достъпната област на времето към по-недостъпната модална област, представя забележителен пример на езикотворна изобретателност у нашия народ.

В заключение ще кажем следното:

Изследвайки целия развоен процес — от възникването до днешното обособяване на новата семантично-морфологична категория, ние навред наблюдаваме проявите на основните диалектични закони на развитието.

1. Процесът започва като развитие на значението в изявителните многократни производни на глаголите, като към употребата им в първичното изявително-имперфективно значение почват да се прибавят случаи на употреба във вторично, перфективно-условно значение. Броят на тия случаи с време нараства и постепенното и незабелязано натрупване на тяхното количество довежда до раздвоение на значението у формите. Пряк двигател на това развитие на значението е основният езикотворен фактор: нуждата и стремежът у народа да изрази чрез звукова форма и едно ново, по-сложно и по-високо съдържание — условност на действието.

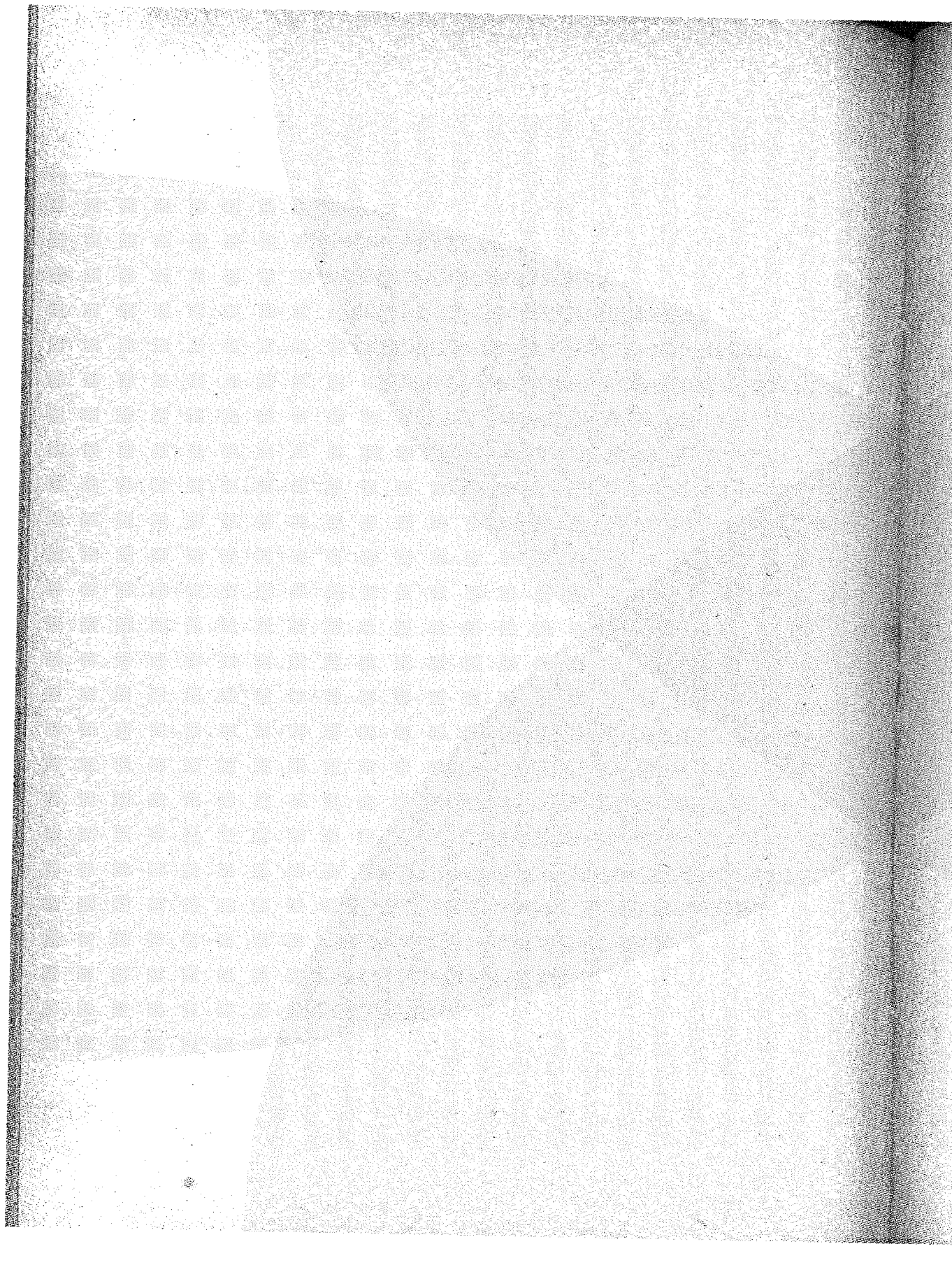
2. Приспособяването на наличните производни от перфективни първични основи на глаголите за условно значение дава незабавно своето отражение и върху формите на имперфективните глаголи: по образеца на първите почват да се образуват производни и от имперфективни първични основи (каквито по-рано не съществуваха изобщо) — производни с изключително условно значение. В това проличава връзката и взаимодействието между формите на двата глаголни вида — свършения и несвършения.

3. Всяка една от раздвояващите се изявително-многократни производни от перфективни глаголи представя единство от противоположности в значението си: първично, изявително и имперфективно (*купувам* = „права покупка“), и вторично — условно и перфективно (*купувам* = „бих купил“). Тази двойственост се изразява между другото и в това влияние на

първичното значение върху вторичното, което изследвателите установяват и наричат „отсенка на способност или готовност“ при употребата на формите във вторичното им значение. Туй влияние създава при употреба на формата в условното ѝ значение в известни случаи двусмислие. Двусмислието и смисловото противоречие поражда нуждата от въвеждане нова специална форма, която да си поделити със старата раздвоеното ѝ значение, като тя поеме едното. Сега влиза в действие вторият езиков двигател: стремежът ни да изразяваме съдържанията от съзнанието си възможно по-точно. С този стремеж народът въвежда нови форми за перфективно-условното значение на двузначните, производни от перфективните глаголи, като по образеца на образуваните, чисто условни по значение, производни от имперфективните първични глаголи, почва да образува производни (II степен) и от двузначните производни (I степен) на перфективните глаголи чрез удвояване наставките им; по подобие на *работвам* от *работя* се образуват: от *купувам* — *купуввам*, от *давам* — *даввам*, от *прочитам* — *прочитвам*. С това кризата от двойствеността и смисловото противоречие се разрешава и се създават сигурни, чисто условни форми и за перфективните глаголи. В това разрешение пак виждаме връзката и взаимодействието между формите на двата глаголни вида: сега пък, обратно, имперфективните глаголи дават образец за образуване на чисто условни форми и от перфективните глаголи. Изобщо връзка и взаимодействие между явленията виждаме навред: ту между явленията на семантичния развой от една страна и звуковите форми от друга (семантичното раздвоение на извителните многократни производни предизвиква образване производни и от имперфективните първични основи), ту между формите на двете семантични категории (образуваните производни от имперфективни първични основи стават пък образец за образуване производни и от производните на перфективните първични основи — за чисто условно значение).

4. При развитието на новата семантично-морфологична категория се явяват два скокови момента, при които става основно изменение на качеството: а) образуване от формите на имперфективните първични основи — производни, които представят качествено нови думи, с изменен звуков състав и ново значение, и б) образуване и от семантично раздвоените (изявително-условни) производни основи на перфективните глаголи — производни от II степен, които също така представят качествено нови думи, с изменен звуков състав и ново, чисто условно значение.

В днешно време процесът на развитието не е още напълно завършен, тъй като и след въвеждането на специално условни форми за перфективните глаголи, техните стари, изявително-условни форми все още продължават да се употребяват във вторичното им условно значение; но насоката, в която върви развитието, е очевидна, и не е трудно да се предвиди, че след известно време за просто условно наклонение на перфективните глаголи ще служат само новите, специални форми с удвоена наставка, а старите, раздвоени и колебливи, ще излязат из употреба за това значение.

УПОТРЕБА НА СЪЮЗА „А“ В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

от Кристилина Чолакова

I

Въпросите, свързани с функциите и значенията на служебните думи, са особено важни и интересни. Подробно и обстойно разработване на тези въпроси, което е задача на специални изследвания, е особено наложително, като се има предвид характерът на служебните думи като думи, които нямат пълно самостоятелно лексикално значение. В нашата езиковедска литература обаче, освен някои изследвания върху отделни предлози, няма специални проучвания върху служебните думи, в които, въз основа на наблюдения над материали от нашата художествена, научна и публицистична литература, както и над материали от разговорната реч, да се проследява ролята на служебните думи в изречението, както и да се анализират всички смислови нюанси, които те добиват при свързванията си с отделните части в изречението или при свързването на изречения. Затова целта на настоящето изследване е да се разкрие, доколкото събраният материал позволява, първо — синтактичната употреба на съюза *a* като съчинителен съюз, второ — разнообразието на смисловите отношения, изразявани чрез съюза *a* в зависимост от функциите му като съчинителен съюз, и трето — да се посочат тенденциите на неговото развитие.

Съюзите, както предлозите и частиците, заемат особено място в системата на частите на речта; те спадат към категорията на служебните думи. Служебните думи, или както още се наричат частици на речта, са онази категория думи, чието лексикално значение съвпада с тяхната граматическа, логическа или експресивно-стилистическа функция. Затова семантическият им обем е твърде широк, лексико-граматическите им значения са твърде подвижни и зависят от синтактичната им употреба. Служебните думи нямат пълно самостоятелно значение. Те внасят допълнителни оттенъци в значенията на другите думи и словосъчетания или служат за изразяване на различни видове граматически отношения¹.

Така, докато самостоятелните думи — съществителни, прилагателни, местоимения, числителни, глаголи и наречия — имат самостоятелна роля в изречението или могат да бъдат думи-изречения, то служебните думи се употребяват само тясно свързани със самостоятелните думи².

¹ Вж. В. В. Виноградов, Русский язык. Грамматическое учение о слове, Учпедгиз, Москва—Ленинград, 1947, стр. 663.

² Вж. М. Н. Петерсон, „Общая характеристика союзов“, Современный русский язык, Морфология, Изд. Московского университета, 1952, стр. 432; М. Н. Петерсон, Союзы в русском языке, Русский язык в школе, кн. 5, 1952, стр. 28.

Съюзите са такива думи, които свързват отделни думи в изречението или отделни изречения и изразяват логико-граматическите отношения между тях. Те се отличават от предлозите по това, че докато предлозите изразяват смислови отношения между нееднородни части в изречението, то съюзите изразяват смислови (логико-граматически) отношения между еднородни части в простото изречение, между отделни изречения в сложното изречение, а също така могат да изразяват смислови отношения между по-големи езикови цялости извън кръга на сложното изречение. Едни от съюзите свързват само отделни еднородни части в изречението, а други свързват отделни прости изречения в сложното съчинено или съставно изречение. Някои обаче, като съюзите *а, и, но* и др., служат за изразяване на смислови отношения както между отделни думи в изречението, така и между отделни изречения в сложното изречение¹. Същите съюзи понякога свързват и по-големи езикови цялости. Кръгът на смисловите отношения при свързване на изречения е много по-богат и по-разнообразен отколкото кръгът на смисловите отношения при свързване на отделни еднородни части в простото изречение². Например съюзът *а*, както ще се види при разглеждането на неговите функции, при свързване на изречения се среща във всичките разновидности на своите функции, а при свързване на части в изречението се явява само в някои свои употреби.

По форма съюзите биват прости — това са същинските съюзи *и, а, ако, да, или, но* и др. — и съставни, които са образувани от свързване на прости съюзи с предлози, наречия, частици или други прости съюзи — *без да, за да, преди да, след като, макар че, тъй че, ако и да, ето защо* и др.³ Освен това някои въпросителни и относителни местоимения както и наречия, въпреки че запазват ролята си на самостоятелна част в изречението, могат да имат същевременно функции на съюзи. Функции на съюзи добиват и някои частици като *дали, даже, дори* и др.

Според характера на синтактическите отношения съюзите се делят на две групи — съчинителни и подчинителни. Тъй като съюзът *а* спада към съчинителните съюзи, преди да се пристъпи към разглеждане на неговите функции, необходимо е да се направят някои бележки в най-общ смисъл за съчинителните съюзи.

Към съчинителните съюзи се отнасят тези, които свързват еднакви, равностойни в синтактично отношение части на изречението, както и самостоятелни прости изречения в кръга на сложното изречение или пък отделни самостоятелни изречения, отделени с точка; такъв например е съюзът *и*. Съчинителни съюзи са и тези, чрез които се изразяват отношения на съпоставяне или противопоставяне между отделни понятия, за да се изтъкне известна разлика или несъответствие между тях, както и между мисли, изразяващи не-

¹ Вж. М. Н. Петерсов, „Класификация союзов“, Современный русский язык, Морфология, стр. 434.

² Вж. В. В. Виноградов, Русский язык, стр. 705.

³ Вж. Л. Андрейчин, Основна българска граматика, София, 1944, стр. 403, 404; А. Теодоров-Балан, Състояние на българската граматика, София, 1947, стр. 182.

съвпадение, несъвместимост на факти или противоречие между тях; такива са съюзите: *а, ала, ама, но, обаче* и др. Към съчинителните съюзи спадат още и тия, които свързват съотносителни понятия при изреждане като *било — било, ту — ту* и др. Същевременно обаче съчинителните съюзи служат за връзка между изречения, които са в състава на сложно синтактично цяло и стоят в известна вътрешна зависимост в смислово отношение, а именно — при означаване на временна или причинна последователност (със съюзите *па, та, че*, а понякога такава отсепга носи и съюзът *и*) или на действия, при които едното се явява като следствие от друго, или при предаване на мисли и факти, които следват като извод, заключение от изложеното в предходното изречение (например съюзите: *ето защо, затова, следователно, и тъй* и др.). При тези случаи именно за пълна самостоятелност между свързаните изречения като че ли не би могло да се говори. Подобни функции има и съюзът *а*. Понякога чрез съюза *а* се свързват изречения, които имат известна вътрешна зависимост помежду си в смислово отношение, особено при случаи, когато съюзът *а* се свързва с други съюзи. Тази употреба на съюза ще бъде разгледана конкретно по-нататък при анализа на функциите му.

В съвременния български книжовен език, особено в езика на публицистиката, съюзът *а* е един от най-употребяваните съюзи, с които се изразяват отношения на съпоставяне или отношения на противопоставяне. Например в разказа „По жицата“ от Йордан Йовков съюзът *а* се среща 7 пъти, съюзът *но* — 5 пъти, съюзът *ама* — 5 пъти и съюзът *пък* — 5 пъти, а във вестник „Отечествен фронт“, г. VI, бр. 1827 от 27. VII. 1950 г. съюзът *а* се явява 24 пъти, съюзът *но* — 12 пъти, съюзът *обаче* — 2 пъти, съюзът *ама* — 2 пъти и съюзът *пък* — 2 пъти.

По произход този съюз е индоевропейски и има съответствия в стариндийски *at* „и, после“, в авестийски *aat* „и, после, но“, в литовски *o* „и, но“.¹ В старобългарски и във всички славянски езици той гласи *a*. В научната литература² се посочва, че в старобългарския език съюзът *а* се явява предимно като съюз за противопоставяне и по-рядко за свързване. Отбелязва се също, че чрез съюза *а* се изразяват отношения на слабо противопоставяне, което обаче е по-силно от това, което се изразява със съюза *же*. От анализа на материали от старобългарски паметници обаче се вижда, че съюзът *а* се употребява не само като противоположен или съединителен съюз, но и като съюз за съпоставяне;

¹ Вж. Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941, стр. 1; E. Bergker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908—1913, стр. 22; A. Meillet, Le slave commun, II éd., Paris, 1934, стр. 475.

² W. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, Berlin, 1900, стр. 330—333; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Formenlehre und Syntax, Göttingen, 1928, стр. 460—468; A. Vaillant, Manuel du vieux slave, Paris, 1948, стр. 345; Fr. Miklosich, Lexikon palaeosloveno-graeco-latinum, Vindobonae, 1862—1865, стр. 1; K. Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis, Hamburg, 1935, стр. 1.

например: | прѣбѣзди са прѣдъ нѣмн. | просвѣтъ са лице его ѣко слънце, а ризѣ его бѣша бѣлы ѣко свѣтъ (Мар., Матей XVII, 2). Може да се предполага, че авторите на посочените граматики и речници са схващали функцията на съюза *a* за противопоставяне по-широко, като са включвали в нея и употребата на съюза *a* като съюз за съпоставяне. Така че още в старобългарски се очертават три главни функции на съюза *a*, каквито откриваме, както ще 'се види по-нататък, и в съвременния български език, а именно — за съпоставяне, за противопоставяне и за свързване. Например: прѣдѣтъ же хлѣбѣи нѣ. | хвалѣ въздѣвѣ' подаетъ оученикомъ. а оученици възлежаштеимъ (Зогр., Иоан VI, 11) — за съпоставяне; васъ питаѣтъ хлѣбъ. а мене слово бжне (Супр. XIX, 14) — за съпоставяне, което е близко до противопоставяне; снѣ люде отъстѣнами ма чѣтѣтъ. а сѣдѣще нхъ кромѣ отъстонтъ отъ мене (Мар., Марко VII, 6) — за противопоставяне; жатва оубо многа а дѣлатель мало (Мар., Лука X, 2) — за противопоставяне; аще ключитъ са да бждетъ съгнѣло възладше, достонтъ пролѣтн а никомоуже възкоуситн отъ него (Син. треб., 20 b) — за свързване; нже естъ нзмѣрѣнѣ вода ж морскѣж густѣнѣж и паднѣтъ небо, а възрѣвнѣнемъ сконмъ землѣж потрѣсаетъ (Син. треб. 55 b) — за свързване.

Съюзът *a*, както вече бе отбелязано, е общ за всички славянски езици. В съвременния руски език с него се изразява по-слабо или по-силно противопоставяне, съпоставяне и присъединяване¹. Някои автори при класификацията на функциите на съюза *a* наблягат на службата му като съюз за противопоставяне², а други — на службата му като съюз за съпоставяне.³ В сърбохърватски със съюза *a* също се изразяват отношения на съпоставяне, противопоставяне и присъединяване⁴. В полски език функциите на съюза *a* са се развили в по-друга посока. Тук той, въпреки че е запазил употребата си на съюз за противопоставяне, все пак е разширил много повече функциите си като съединителен съюз и се употребява като съюз

¹ Д. Н. Ушаков, Толковый словарь русского языка, Москва, 1935, т. I, стр. 1; Словарь современного русского литературного языка, АН СССР, Москва — Ленинград, 1950, т. I, стр. 1—10; С. И. Ожегов, Словарь русского языка², Москва, 1952, стр. 11; В. В. Виноградов, Русский язык, стр. 713—714.

² Вж. В. В. Виноградов, Русский язык, стр. 713—714; Д. Н. Ушаков, Толковый словарь русского языка, Москва, 1935, стр. 1.

³ Вж. И. А. Попова, Сложно-сочиненное предложение в современном русском языке, сб. Вопросы синтаксиса современного русского языка, Москва, 1950, стр. 378—380.

⁴ Вж. Вук Ст. Караџић, Српски рјечник, изд. III, Београд, 1898, стр. 1; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, II, Formenlehre und Syntax, Göttingen, 1928, стр. 460.

за свързване на равностойни в смислово и синтактично отношение части на изречението или отделни изречения, т. е. явява се в значение на съюза *и*¹. В старочешки съюзът *a* е бил също съюз за противопоставяне, обаче тази му функция все повече и повече е била измествана от функцията му като съединителен съюз, особено в говоримия език, и затова в съвременния чешки език *a* изцяло има служба на съюза *и*. Като съюз за противопоставяне той се употребява много рядко, и то само когато свързва изречения или части в изречението, противоположни по смисъл².

В съвременния книжовен български език, според проучения материал в настоящата работа, въпреки многообразието в употребата, се очертават главно три функции на съюза *a*: 1. за означаване на съпоставяне; 2. за означаване на противопоставяне; 3. за означаване на присъединяване.

Някои от тези функции на съюза *a* са посочени в тълковните речници на българския език³. Трябва обаче да се отбележи, че въпреки богатия материал, който са използвали авторите на посочените речници, класификацията на функциите на съюза не е съвсем ясна. Така в Словарь болгарского языка на А. Дювернуа, който отразява едно по-старо състояние на езика, ако и да се изтъква главно употребата му като съюз за противопоставяне, от примерите, които се привеждат, се вижда, че съюзът *a* има и други функции. В Речник на българския език от Н. Геров, където тълкуването е само със синоними, съюзът *a* е представен като съюз за противопоставяне и като съюз за свързване. Премного раздробена и неясна е класификацията на съюза *a* в Български тълковен речник на Ст. Младенов, където е обърнато повече внимание на синтактичната страна на употребата му. Докато в началото на статията за съюза *a* се определят обобщено и ясно неговите семантични граници, именно, че в едни случаи *a* се доближава до съюза *и*, а в други — до съюза *но*, по-нататък въпреки подробното разглеждане функциите на съюза *a* не изпъкват ясно.

Също така в кратките указания, които се дават в нашата граматична литература⁴ при определяне функциите на съюза *a* има до голяма степен неяснота и непълнота. Неяснотата произлиза от това, че терминологията, с която си служат авторите, не е достатъчно изяснена. От друга страна примерите, с които подкрепят

¹ Вж. W. Vondrák, цит. съч., стр. 461; J. Karłowicz, A. Kryński i W. Niedzwiedzki, Słownik języka polskiego, Warszawa, 1900, стр. 1.

² Вж. W. Vondrák, цит. съч., стр. 461; също Příruční slovník jazyka českého, vydává třetí třída české akademie věd a umění, 1935—1937, стр. 1; А. Теодоров-Балан, Нова българска граматика, София, 1940, стр. 345.

³ А. Дювернуа, Словарь болгарского языка, Москва, 1885, стр. 1—7; Н. Геров, Речникъ на българскѣй языкъ, Пловдивъ, 1895, т. I, стр. 1—2; Ст. Младенов, Български тълковен речник, София, 1951, стр. 49—51.

⁴ Имам се предвид указанията в най-новите граматика на съвременния български език: П. Ст. Калканджиев, Българска граматика, II изд., Пловдив, 1938; Н. Костов, Българска граматика, София, 1939; Ст. Младенов и Ст. п. Василев, Граматика на българския език, София, 1939; А. Теодоров-Балан, Нова българска граматика, София, 1940; Д. Попов, Българска граматика, София, 1941; Л. Андрейчин, Основна българска граматика, София, 1944; А. Теодоров-Балан, Състояние на българската граматика, София, 1947.

едно или друго твърдение, не са точни, т. е. не всякога отговарят на функциите на съюза, посочени в дефиницията. Непълнотата се състои в това, че не е обхваната цялостно службата на съюза.

Така Л. Андрейчин в Основна българска граматика (стр. 406), като поставя съюза *a* между противоположните съюзи, определя го като съюз, с който се изразява общо съпоставяне. Тази основна функция на съюза е правилно отбелязана. Обаче какво трябва да се разбира под „общо съпоставяне“ не е ясно. Също така и примерите, които се дават към това определение, не внасят яснота, тъй като в тях се разкриват различни употреби на съюза *a*. Така в посочения пример „Не работи много, *a* много печели“ се изразява противопоставяне, а не съпоставяне. За други функции на съюза авторът не говори нищо. В Граматика на българския език от Ст. Младенов и Ст. п. Василев (стр. 379—380) за службата на съюза *a* се отбелязва нещо повече. След като се изтъква, че с този съюз се изразява противоположност, посочва се, че той има и съединителна служба. Тук обаче не се дават никакви разяснения в какво се състои тази съединителна служба на съюза *a*, тъй като той не е равностоеен на съюза *и*, още повече че в примерите, които се дават тук, *a* няма служба на съюз за свързване, а на съюз за съпоставяне; напр.: „Яростта на Гера мина, *a* ней (Геровица) кожата зарасте“. От друга страна авторите не отбелязват нищо за службата на съюза *a* като съюз за съпоставяне. Не е обхваната цялостно употребата на съюза *a* и в Нова българска граматика от А. Т.-Балан. Така на стр. 344, 345, 462 и 463 е посочено, че чрез съюза *a* се изразява „разлъка“, и то в слаба степен, като се сравнява със съюзите *ала*, *ама*, *ами*, *но*. Също на стр. 462 се говори за съединителната служба на този съюз. Но и тук, както и в Граматика на българския език от Ст. Младенов и Ст. п. Василев, не се дават никакви разяснения за тази служба, не са посочени и примери. Докато в Нова българска граматика се набляга на основната и същинска функция на съюза, а именно, че служи за означаване на разлика, то в Българска граматика от Н. Костов (стр. 232—233) се подчертава друга страна на употребата на този съюз, именно неговата служба като съюз за противопоставяне, като се посочва, че с *a* може да се изразят различни степени на противопоставяне. Други функции на съюза *a* Н. Костов не отбелязва.

От този кратък преглед на това, което е дадено в речниците и най-новите граматики на българския език за службата на съюза *a*, се вижда, че няма еднаквост в мненията на отделните автори. Докато в Основна българска граматика на Л. Андрейчин е изтъкната употребата на съюза *a* като съюз за съпоставяне, то в другите граматики се изтъква неговата функция за противопоставяне, а в граматиките на Ст. Младенов, П. Калканджиев и А. Т.-Балан се говори и за съединителна служба на съюза *a*, без обаче да се разясни нейната същност. За това освен разрешението на въпросите за употребата на съюза налага се да се уеднаквят и термините, с които се определят различните функции на съюза, като се изясни и съдържанието на всеки термин. За правилното, а доколкото е възможно и за по-пълното разрешаване на поставените

задачи е необходимо да се направят проучвания върху обилен материал от нашата литература.

Настоящото изследване се основава на материали предимно из нашата художествена, обществено-политическа и научно-популярна литература, като при някои случаи са използвани материали от разговорната реч и народните говори. Службата на съюза е разгледана в три части: първо — употреба на съюза *а* при съпоставяне, второ — употреба на съюза *а* при противопоставяне и трето — употреба на съюза *а* при присъединяване. На края се дават общи изводи за функционалната употреба на съюза, както и за неговата синтактична и стилистична употреба.

II

„А“ — съюз за съпоставяне

В тази част на работата ще бъде разгледана главната и преобладаваща функция на съюза *а*, именно функцията му на съюз за съпоставяне. Тук се отнасят всички онези случаи на употреба, при които трябва да се изтъкне известна разлика между съпоставяните лица, предмети, качества или действия. Терминът съпоставяне, който вече е въведен от някои наши учени-езиковеди,¹ е най-сполучлив и удобен, тъй като при сравняваните предмети, действия и др. не се посочва противоположност, а само различие. И така със съюза *а* се изразяват отношения на съпоставяне, когато трябва да се установи известна разлика, несходство при сравняване на лица, предмети, явления, събития или когато трябва да се изтъкне едно лице пред друго, едно положение или действие пред друго. При последния случай след съюза *а* следва обикновено лично местоимение. Съпоставянето може да бъде и по отношение на действия с оглед към времето, през което тия действия се извършват. Съпоставят се действия, които стават едновременно или пък едното настъпва непосредствено след другото, и то обикновено неочаквано, или действия, които се явяват като следствие от друго, посочено в предходното изречение.

Съпоставяне може да се изрази в границите на сложните изречения — сложни съчинени или сложни смесени, а също така между самостоятелни изречения, отделени с точка. Структурата на сложното изречение се разделя от съюза *а* на две части, които могат да бъдат прости или сложни изречения. При всички тези случаи съюзът *а* води това изречение, с което се съобщава нещо ново, което обикновено не произлиза от съдържанието на предходното, т. е. това изречение, чрез което се изтъква разликата. Например: „Пъдарите нагребваха в чувалите смляното брашно, *а* полиците се вряха в бъчвите, преобръщаха всички сандъци с жезла“ (Ст. Ц. Даскалов, Без межда, стр. 42). Тук съюзът *а*, като свързва двете изречения, които се съпоставят, разделя структурата на сложното

¹ Вж. Л. Андрейчив, Основна българска граматика, София, 1944, стр. 406.

изречение на две части, от които втората се състои от отделни самостоятелни изречения. В двете части на сложното изречение или в една от двете, които се свързват със съюза *a*, може да има и подчинено изречение, т. е. сложното изречение може да бъде смесено. Например: „Ние държим курс на използване на старите кадри, на тяхната съвместна работа с младите кадри, *a* от младите кадри, които ние с всички сили ще поддържаме, искаме да се учат и да се учат, да работят непрекъснато“ (В. Червенков, Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт, стр. 50). Втората част на сложното изречение е сложно съставно изречение, което се съпоставя като цяло с първото. Или: „Рано на пролет градинарите засяват в парници и отглеждат във вид на разсад повечето зеленчукови растения, *a* когато настане благоприятният период — засаждат ги на открито“ (Д. Йорданов и др., Ботаника за VIII кл., стр. 83). В посочения пример втората част на сложното изречение е сложно съставно изречение, чиято приставна част е на първо място след съюза *a*. Тук чрез съюза *a* се съпоставя цялото сложно съставно изречение, а не само неговата главна част. Другата особеност в синтактичната употреба на съюза *a* е, че този съюз може да свързва отделни, обикновено по-големи, езикови цялости, отделени с точка. Например: „Малко покъсно в двора на Рахни се събра цяло село. Всички гледаха вълка, проснат сред двора... *A* в това време Калин, приседнал до стената на саята, ядеше. Не се радваше, не мислеше за вълка, не виждаше сякаш нищо“ (И. Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 120). След точка може да се съпоставя и елиптично изречение. Например: „И ще се наплодят художници из нашата благословена татковина и ще почнат да пренасят върху платното картините на съвременния живот. *A* сюжети! Господи Боже мой, колко мили сюжети ни дава сегашният живот!“ (Ал. Константинов, Съчинения, т. I, стр. 107).

Могат да се посочат следните разновидности в службата на съюза *a* като съюз за съпоставяне.

1. Когато трябва да се посочи разлика, несходство между лица, предмети, явления или събития. При тези случаи след съюза *a* могат да се подразбират изразите „що се отнася до“, „колкото до“. Смесово съюзът *a* при изразяване на разлика съответствува на съюзите *докато*, *докато пък*. Например: „Бащина клетва къща запустява, *a* майчина дом изкоренява“ (П. Р. Славейков, Български притчи, I, стр. 37). В този пример се съпоставят субектите на двете мисли, изразени чрез подлозите в изреченията, а именно „бащина клетва“ с „майчина“, като разликата между тях е изразена чрез предикатите „запустява“ (къща) и „изкоренява“ (дом). Също и в следните примери: „Че той багя ти измами, / Та хайдутин върл направи; / *A* теб, дъще клета, маме / Баща, майка, та остави“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 25); „И смъртта й там мила усмивка, / *A* хладен гроб сладка почивка“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 9); „Всички, що се познаваха малко или много с Бойча, стояха на тръне, *a* другарите му по идея чакаха издайство“ (Ив. Вазов, Под игото, СБНУ, кн. II, стр. 1—2); „Синовете и снахите на Герака, ..., гледаха

къщата и вършеха полската работа... А сам дядо Йордан държеше кръчмата“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 10); „Старите войници вече спяха до огъня в землянката, а бае Стоян още обикаляше своя скъп гост“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 158); „Общинските народни съвети се свикват на редовна сесия всеки месец, а околийските — всеки два месеца“ (Конституция НРБългария, чл. 53); „Практиката без теорията е слъпа, а теорията без практиката е безплодна“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 373); „Растенето е увеличаване на размерите и теглото... на растението, а развитието обхваща промените, които стават с него от поникването му до образуването на нови семена“ (Д. Йорданов и др., Ботаника за VIII кл., стр. 82).

Понякога съпоставянето е по-ясно подчертано с изразите *колкото до, що се отнася до*. Например: „Всички се заловиха за работа, а колкото до игрите, сега те бяха забравени“; „Всичко беше готово, чакаха само съобщение за тръгване, а що се отнася до маршрута, той беше определен от по-рано“.

В същия смисъл е изразено съпоставяне чрез съюза *а* в изречения, в които стоят съчетанията *от една страна... от друга страна*. Например: „Всяка негова [на Кирков] статия беше изпълнена *от една страна* със симпатия, с любов към работника, към труда, *а от друга страна* беше и изпълнена с хумор и сатира към враговете“ (В. Коларов, Предговор към Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 17); „Цялото бъдеще на нашия народ зависи *от една страна* от могъществото на Съветския съюз, ..., *а от друга* — от готовността и способността на нашия народ в случай на капиталистическа агресия да изпълни достойно своя дълг в общата борба“ (Г. Димитров, Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на партията, стр. 72).

2. Отношения на съпоставяне се изразяват със съюза *а*, когато трябва да се изтъкнат качества или действията на едно лице пред друго или да се изтъкне едно обстоятелство пред друго. Съюзът *а* стои пред думата, с която се означава лицето, което трябва да бъде изтъкнато. Твърде често това лице е означено в изречението с лично местоимение, върху което и логическото ударение е по-силно. Например: „Едва ли някой е чувал за този младеж. А той е един истински герой, той е един наш, български Павлик“ (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 103—104). В случая в изречението, което започва със съюза *а* (А той...) с по-силно логическо ударение на „той“, се изтъква младежът, който притежава качества, различни от тия на другите младежи. Също и в следните примери: „Ще да пия на пук врагу, / На пук и вам, патриоти, / Аз веч нямам мило, драго, / А вий... вий сте идиоти“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 15); „Къде е нашето разбито ято? / Другарите разстреляни лежат сега, / А ние — в плен“ (Мл. Исаев, Огъня, стр. 7); „Нека обаче тия, които решават, да не забравят, че последна дума ще има българският народ, българската армия. А те непрекъснато дават най-осезателни доказателства за своята ненавист към германските плутократи“ (В. Коларов, Против хитлеризма и неговите български слуги, стр. 276).

3. Отношение на съпоставяне също може да бъде изразено, когато в свързаните чрез съюза *a* изречения се изброяват, изреждат факти или действия, които същевременно се съпоставят. Например: „След 9 септември 1944 г. почти всичко вървеше след Отечествения фронт... След това обаче почна вторият период, почна диференциацията, едни за, други против, *a* трети се колебаеха“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 308); „Ний бяхме трима другари, /.../ Под фабричната каменна сграда, / в сажди, дим и трансмисионен плясък / се топи днес единият и страда /.../ в дим барутен и пукот картечен отстоява права ни вторият, / *A* на всички копнежа потаен / в гладни песни излива третият“ (Хр. Радевски, Въздух не достигаше, стр. 12).

4. Отношения на съпоставяне могат да бъдат изразени в мисли, които съдържат съобщения за събития или действия, които се извършват едновременно. Употребата на съюза *a* при съпоставяне на едновременни действия е широко разпространена в езика, затова тук се дават и повече примери. Понякога тази едновременност е по-точно изразена и подчертана с изразите *в това време, едновременно с това, между това*, които следват след съюза *a*. Например: „Играта почна пак. *A* нощта вървеше тъмна, мълчалива и тайнствена“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 144—145). Съпоставят се в случая двете действия с оглед към времето — играта продължава, *a* едновременно с нея върви и нощта. Също и в следните примери: „Лежи юнакът, *a* на небето / Слънцето спряно, сърдито пече“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 16); „Не след много залата,..., потъмня и заглъхна, *a* хъшовецте актьори стояха около дългата маса в избата на знаменосеца“ (Ив. Вазов, Немили недраги, стр. 30); „Доне Козицата остана да се смее на пътя и да разправя на събралите се зънеши мъже, как ядосал съседа си. *A* китните снежинки падаха тихо на превара и затрупваха бързо глъхналото село“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 105); „Девойките пеят, / *A* часовете летят, нощта пада все по-дълбока и по-непрогледна“ (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 109); „Но втурнал се първи, той първи възпре се, / простря се с пронизана гръд: /... *A* там из града за разплата желязна / тълпите повел бе Спартак“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 131); „По сивурите сме се раждали / на завет някъде до тръните, / *a* майките лежали влажни / и гризли сухите си бърни“ (Н. Валцаров, Стихотворения, стр. 122); „Разговорите станаха оживени и разнообразни... *A* между това чашите с евтино вино бяха в постоянно движение“ (Ив. Вазов, Немили недраги, стр. 13, 15); „Ограничи се свободата на работническия печат, потъпка се свободата на събранията,..., *a* в това време дребнобуржоазната интелигенция продължаваше да шуми и да увеличава поводите за нови изстъпления“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 169).

5. Съобщаваните действия или събития, съпоставени чрез съюза *a*, могат да не стават едновременно, *a* едното да настъпва непосредствено след другото, означено в предходното изречение, и да се явява като неочаквано по отношение на него. Тези отношения на съпоставяне на неочаквани действия и непосредствено настъпващи

стоят много близко и се преплитат с отношенията за слабо противопоставяне, при означаване на несъответствие между това, което се очаква и това, което става в действителност. Например: „Край плет помине някой, / лулата си отърси и замине, / а току виж подпушило завчас“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 158). В дадения пример действието в изречението „а току виж подпушило завчас“, съпоставено с действията в предходните изречения става непосредствено след тях, а изразът „току виж“ показва, че то настъпва и неочаквано. Срв. още: „Вечер всичко ще се прибере, ще стихне, ще се потопа, а от четирите краища на селото се подемат отчаяни гласове и писъци на осиротели майки“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 72—73); „Момчетата жадуваха отрада, / войводата стоеше с бледен лик, / а мигом сред страхотна изненада / башибозукът плъпна из засада“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 69); „Скучно, тъжно, а в калта / току виж, че за беда, / без покана и пардон / прогърми край теб файтон / с някой нов и тлъст барон“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. II, стр. 107).

6. Съпоставяните чрез съюза *а* действия или събития могат да се извършват непосредствено едно след друго, при което едното носи следствена отсенка, т. е. едното действие смислово се явява като следствие или резултат от другото. Например: „Щом видеше из дупката, че булка Варлаамица си мие ръцете на чучура, лисваше в барата всичката си помия от коритото... А булка Варлаамица се късаше от яд“ (Ив. Вазов, Чичовци, стр. 9); „Вероятно някоя котка или куче е бутнало тухлите, а глупавата Пена надала врява“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 16); „Блесне, стихне, сетне светне в пламъците многоцветни / и развее, разпилее пара, пепел, гръм и дим, / а тълпите бледолики къмто градските портики / хукват, трупат се“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 128).

7. Във всички посочени до тук случаи на употреба на съюза *а* вместо него може да стои сложният съюз *а пък*. Тогава съпоставянето е по-силно подчертано. Например: „Вие въррехте..., а пък аз минавах мостчето и се подхлъзнах и паднах във водата“ (Ив. Вазов, Службогонци, стр. 6); „Той гледеше известата и си я имаше за дъщеря на място. А пък унучката си, ней пък може ли се изказа как се радваше и колко си я обичаше“ (Т. Г. Влайков, Дядовата Славчовата нука, стр. 8); „Ето дядо Захари се измъчи да го донесе тук, а пък той може да оздравее чак след десет години“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 37); „Мама още налива зехтин в кандилото, а пък тате в законите вярва до днес“ (Хр. Радевски, Пулс, стр. 7).

От разгледаните случаи се вижда, че съюзът *а* се употребява в изречения, в които се изтъква не противоположност, а разлика при съпоставяне на предмети, лица, действия или факти. Следователно ние си служим с този съюз, когато трябва да се посочи разлика, несходство. Този факт ни дава основание да приемем, че освен двете свои функции — за противопоставяне и свързване, посочени в нашите най-нови граматики на съвременния български език, той има още функция на съюз за съпоставяне. Тази функция на съюза *а* се открива не само в книжовния български език, но

също и в народната реч, и то много по-често отколкото другите негови функции. Например: „Да знае Радкината майкя, / кога е Рада женила! / Три дни ѝ пили годежа, / а три недели сватбата“ (Орханйско, СБНУ, кн. XXXVIII, стр. 77); „Офчаре свирят с кафале, / А яничери с гамбури“ (Софийско, СБНУ, кн. V, стр. 19); „След свадбата хванъл се на работа, а дядото му си пасял говедата“ (Старозагорско, СБНУ, кн. V, стр. 153); „Земи, та закарай тоя кон на царя, а тоя остави за тебе си“ (Стрелча, СБНУ, кн. XIV, стр. 133).

Въз основа на обстоятелството, че съюзът *а* се среща в тази служба много по-често отколкото в другите свои функции, и то не само в книжовния език и народната реч, а също и в старобългарския език, може да се предполага, че основният кръг на смислови отношения, изразявани чрез съюза *а*, са отношения на съпоставяне.

III

„А“ — съюз за (противопоставяне

В тясна връзка с разгледаната до тук функция на съюза *а* е и службата му на съюз за противопоставяне. В тази част на работата ще бъдат анализирани всички онези случаи, при които съюзът *а* се явява именно в такава функция. Докато при изразяване на отношения за съпоставяне се установява разлика между съпоставяните факти, то в основата на отношенията за противопоставяне, изразени чрез съюза *а*, стои вече не посочване на разлика, а на противоположност. Може да се предполага, че тази функция на съюза се е развила от неговата основна функция за съпоставяне, когато съюзът е разширил значително своите функции и се е обогатил с редица нюанси, които изразяват различни степени на противопоставяне. В тази своя служба и в зависимост от това, дали се изразява по-слабо или по-силно противопоставяне, съюзът *а* се доближава по функции до другите противоположни съюзи, а именно: *ала*, *ама*, *ами* и *но*, като до голяма степен ги измества в съвременния книжовен език. Наблюдава се, че колкото по-силен е смисловият контраст между противопоставяните понятия или мисли, толкова повече съюзът *а* се доближава логически до съюза *но*, особено след отрицание или в съчетание с отрицанието *не*. Трябва да се отбележи още, че не всякога може да се поставя рязка граница между отношения за съпоставяне и отношения за противопоставяне, изразявани чрез съюза *а*, тъй като понякога тези отношения се преплитат.

Отношения на противопоставяне могат да бъдат изразявани в кръга на сложните изречения (сложни съчинени и сложни смесени) по същия начин, както при съпоставяне. Структурата на сложното изречение също така се дели от съюза на две части, които при този случай се противопоставят изцяло една на друга. Например: „Свири леко, а се чуе на далеко“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 15); „И все пак изглеждаше, че не пътят му тежи, а нещо друго го занимава“ (И. Йовков, Старопланински легенди, стр. 188).

И тук, както при съпоставянето, откриваме същата особеност на съюза *a*, а именно, че той се употребява след точка като връзка между самостоятелни изречения, и то в следните случаи: а) при противопоставяне на по-големи езикови цялости, например: „Отлично! Но аз идех не с тая цел да бягам пак... Аз мислех да заваря въстание. — А то излезе каша... отзова се докторът ядосано“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 214); б) при противопоставяне на елиптично изречение на мисли, изказани в предходното изречение, например: „Да можеше да няма тия писма, да ги открадне някак от тая преписка, тогава би подал заявление до съда и би се изжеглил от тоя ярем! А сега?... Излезе целият в пот и все още не можеше да повярва, че е свършено, че не може да се отърве от тая клопка“ (Ст. Ц. Даскалов, Без межда, стр. 260); в) при реторични въпроси, например: „Война! Война! А безброя от гладни? / Война! / А безцелната смърт? / А нашата бликаша младост, / която раздруска светът?“ (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 97); г) при въпроси, които се явяват като възражение на предходни изказвания, например: „Срам те е? А гладен по-добре ли е?“ (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 35).

Трябва да се отбележи още една синтактична особеност на съюза *a*, която не се среща при изразяване на отношения за съпоставяне. Противопоставяне може да бъде изразено и в кръга на простото изречение при отрицателни езикови обрати. При този случай съюзът *a* свързва еднакви части в изречението, които се противопоставят една на друга. Например: „Ние воюваме срещу буржоазната идеология не на живот, *a* на смърт“ (В. Червенков, Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт, стр. 44); „Нужно е внимателно отношение и интерес, *a* не безразличие към другарите и другарките в организацията“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 313).

За изразяване на отношения за противопоставяне съюзът *a* се употребява в следните случаи:

1. Когато трябва да се означае несъответствие, несъвпадение или несъвместимост между мисли, факти или действия. Така при несъответствието между това, което се мисли или предполага да стане от гледището на лицето, което говори, и това, което вече е станало, се чувства известно противоречие. При свързване на такива изречения след съюза *a* могат да се подразбират съчетанията: *оказа се че, в същност, в действителност*. При тази употреба съюзът *a* изразява противопоставяне в по-слаба степен отколкото съюза *но* и смислово е близък на съюза *ала*. В съвременния книжовен български език при такива случаи се забелязва известно предпочитане на съюза *a* пред съюза *ала*. Например: „Много хора считат себе си незаменими, *a* в живота всеки е заменим, макар понякога не така успешно“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 197); „Канили се бяха да тръгнат в зори, *a* ето грееше вече месечик“ (Й. Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 138); „Нас ни тласнаха в тази война, изпратиха ни с идеята, че скоро ще се свърши, *a* тя три години продължава“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 369) „Подписахме ... и мир е божем, / *a* децата и след това /

изгиват в плен" (Хр. Смирненски, Съчинения, т. II, стр. 105); „Аз съм уж виновният, а ти / като подсъдим стоиш пред мене" (Хр. Радевски, Въздух не достигаше, стр. 54); „За проклятие тежко, отвори уста тя, / а изрече най-нежната благословия" (Хр. Радевски, Въздух не достигаше, стр. 24).

Свързаните чрез съюза *а* изречения могат да съобщават също и факти, между които има несъвпадеж или несъвместимост. Например: „Христаки ефенди, ние играем на табла с тебе, а около нас се пуши" (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 26); „Огън и пожар се готви, а ние сме седнали да готвим стока за панаира" (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 4); „Гледай, гледай, гост сме имали, а не знаем, — пристъпиха да го здрависат те, като говореха весело" (Елин Пелин, Гераците, стр. 33—34); „Той е давал на палачите дори своята собствена лека кола за преследване на народните защитници и герои. А сега се формализира и се преструва на „изпълнителен държавен служител" (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 23); „На земните блага всевечни сме творци, / а нужда ни души до хладната си гръд" (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 104); „Опомнихме се. Късно. / Бяхме вързани жестоко / ... А бяхме млади, / бяхме толков млади" (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 44); „Ти възпяваш небесните сфери, / своя мил, своя „роден простор", / а под тебе земята трепери / от настръхнал фашистки терор" (Хр. Радевски, Пулс, стр. 46).

Понякога случаите, при които се изразява несъответствие мъчно могат да се разграничат от случаи, в които се изразява разлика, несходство, тъй като отношенията за съпоставяне често се преливат в отношения за слабо противопоставяне. Например: „С оковани крила днес земята ни ражда, / ... а гори сред душата ни вечната жажда за простор, красота, висини" (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 109); „Децата ни мрат / в задушната смрад / с жадни за слънце очи. / А ние? — бездушно превиваме врат / и мълчиме, позорно мълчим" (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 89).

Често при изразяване на отношения на слабо противопоставяне поради несъответствие могат да се употребят сложните съюзи *а пък, а то, а пък то*. По този начин се подчертава по-ясно несъвпадежът между фактите или между мислите и фактите. Например: „Той мислеше, че е вървял на север, а то било на противоположна посока" (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 181); „Полицията, гдето не трябва, е тъй строга, щото е отворила сума работа на докторите да издават медицински свидетелства. А пък когато хиляди хора атакуваха треновете за Желюша, нямаше кой да заварди един ред" (Ал. Константинов, Съчинения, т. I, стр. 70); „Тя поотиде до Донкини, дано ѝ се разкара оная черна мисъл. А пък то нова мъка ѝ се притури" (Т. Г. Влайков, Дядовата Славчова унука, стр. 39); „По едно време светва прозорец, мислят, че са в някое село, а то — пак Антимовския хан" (Й. Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 35); „И като ги гледах колко са, думам си: Не е шега таз работа, тез хора гърди ще дадат там, ще се опират. А то, още същия ден надвечер започнаха да се връщат" (Й. Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 105); „Да

търпя, да го уча, негодник недни, / та да имам на стари години подкрепа, / а пък той да ме срами с постъпки безредни“ (Хр. Радевски, Въздух не достигаше, стр. 23).

2. Несъответствие може да бъде изразено и в сложни изречения, при които предходното по смисъл е отстъпително, а чрез следващото се съобщава действие или състояние, което се явява въпреки очакванията, предположенията или желанията на лицето, което говори. Съюзът *а* в случая изразява отношение на слабо противопоставяне и смислово се доближава до отстъпителните съюзи. Обикновено в такива случаи след съюза *а* се подразбират отстъпителните съюзи *все пак*, *всетаки*. Например: „Маики, шъпа народ, а колко време се държа“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 34). Смисълът на изречението от приведения пример е: макар и да бяха шена народ, все пак дълго време се държаха. Мисълта „а колко време се държа“ се противопоставя на „шъпа народ“ и се явява въпреки очакванията на говорителя. Също и в следните примери: „Рибарувал трийсет и три години, / А не чувал риба да говори“ (П. Р. Славейков, сп. Наука, I, 1882, кн. XI—XII, стр. 217); „Ти ми си синко едничък, / Едничък още мъничък, / А лоши думи хортуваш“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 34); „Стъмни се, а те ще вървят“ (Й Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 35); „Листата натежаваха с роса, вездите чезнеха в небето, славете се уморяваха от песни, а Лепо бдеше и чакаше“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 93); „Двадесет години нямаше още, а бе успяла на много момци да подметне думи и погледи, от които човек дълго време не може да дойде в себе си“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 89); „Преплитат с вой снаряд подир снаряд, / раздират черните завеси на нощта. / ... А робите стоят като скали, / скала е мисълта за свобода“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 120).

Често след съюза *а* се употребяват отстъпителните съюзи *все пак* и *всетаки*, които подчертават ясно отстъпителния оттенък на мисълта. В случая съюзът *а* изразява противопоставяне в по-силна степен и по смисъл се приближава до съюзите *ала* и *но*. Например: „И щя-нешя, а все пак хвърли той / след нея поглед“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 156); „И прави думи бяха. Не веднаж и сам / си ги е шъпнал на сърцето Бойко. / А все пак нешо свива туй сърце“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 153); „Безумци, имах много мощ в гърдите, / а все пак роб бях аз на вас“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 127); „За подвиг тълпите ги ражда земята / ... И подвигът им е безлик, / кат млечния път разпилян в небесата, / където се сплитат сребристи огньове, / които не може око да улови, / а все пак сияние чудно пламти в тез бледи незрими звезди“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. I, стр. 114).

3. Могат да се противопоставят и изречения, които изразяват несъвпадение на мисли. Тази употреба на съюза *а* се среща обикновено при разговор, в началото на реплики, които се явяват като възражение на мислите на събеседника, както и при въпроси с характер на възражение, които изискват отговор. При тези случаи *а* има още и стилистична функция — придава по-голяма изрази-

телност, емоционалност на речта. Смесово и по служба обаче съюзът *a* се доближава до съюзите *ама* и *ами*, които са характерни за разговорната реч. Например: „Да ме простиш, Хаджи! Старите вина са сто пъти по-добри от новите... — А аз мисля съвсем друго“ (Л. Каравелов, Българи от старо време, стр. 33); „Аз обичам ракията с медец, казва почти всякога Хаджи Генчо... — А аз обичам греяна ракия само зиме, казва дядо Либен. — А аз я обичам всякога, казва Хаджи Генчо“ (Л. Каравелов, Българи от старо време, стр. 34); „Твои ли са тези книги? — Не ги познавам. — А как са в твоя джоб?“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 56); „Никому нищо не си бил изял. А двата наполеона от моя хак? Не ги ли изяде? — А моя ямурлук? — обади се друг“ (И. Йовков, Жътварят, стр. 26—27); „И братята ти и снахите ти, всички са викнали да се разделим... А що им пречи да си живеят братски, да си помагат, да се обичат?“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 39).

В стихотворната реч, както и в ораторските речи с полемически характер, нерядко авторът си служи с въпроси, въведени със съюза *a*, които изразяват възражение. Смесово тези въпроси се противопоставят на мисли, изказани по-преди, и илюстрират по-силно и по-ярко мисълта на автора. Съюзът *a* и при тези случаи придава силна емоционална окраска на фразата. Например: „Фалиралите нацистки водачи... издигат като спасителен лозунг „тоталната война“... А нима до сега войната не беше „тотална“?“ (В. Коларов, Против хитлеризма и неговите български слуги, стр. 440); „А нима германците ще се загрижат за живота на българското население, когато техните самолети не стигат за отбраната на Германия?“ (В. Коларов, Против хитлеризма и неговите български слуги, стр. 570); „Животът — изпечен развратник — / цинично отвърща: — Война! / Война! / А безброя от гладни? / Война! / А безцелната смърт? / А нашата бликаща младост. / която раздрусва светът?“ (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 97).

4. Близки до посочените по-горе случаи са и случаите, при които лицето, което говори, изказва мисли, които изразяват и колебание, несигурност или предположение, които се явяват като възражение на неговите собствени мисли, изказани по-рано. Изречението с което се изразява колебание, несигурност или предположение, се противопоставя на предходното и се свързва с него чрез съюза *a*. Тук съюзът *a* носи също експресивна отсенка и придава на речта особена изразителност. Например: „И Огнянов тогава беше изгубен! А кой знае, може би в тоя същи миг момчето да стигаше до Бойча през другия път и той тръгваше, без да подозира примката“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 149); „Те по-мръзваха на едно място, па им хрумна, ... , че може те да са отложили за по-късно тръгването си предвид дебелия сняг, ... , а може би по предпазливост от някакво нападение“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 196); „Върху вековните канари на Хаинбоаз ще се нахвърлят не две хиляди, а може би шест, може би десет хиляди младежи и девойки“ (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 107); „По радиото някой / шумно спори. / С кого? / Не знам. / А може би с народа“ (Н. Вапцаров, Стихотворения,

стр. 137); „Моторът не работеше добре. / Започна подозрително да хърка / и... спре. / Не знам защо, / но може би / защото другият умре. / А може би не е така, / А може би във своя глад, / моторът чакаше ръка / да хвърли в огнения ад / навреме въглищния пласт“ (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 35).

5. На края към случаите за изразяване на слабо противопоставяне трябва да се отбележи и употребата на сложния съюз *а то*. Сложният съюз *а то*, чиято употреба е руско влияние в нашия език, изразява противопоставяне при известно условие и смислово съответствува на *иначе, в противен случай*. Например: „Добре, че запънахме колелото, *а то* тоя порой щеше да го строши“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 19); „Добре, че до сега му е обадено, каква е работата, *а то* утре рано щяхме да дочакаме тука цяла сган читача от К.“ (Ив. Вазов, Под игото, СБНУ, кн II, стр. 49); „Да си жив и здрав, Огнянов, за хляба, *а то* щях да падна“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 176); „Малка ни е, малка ни е момата, — рече още веднаж тя, — *а то*... Ваш Еньо е добро момче“ (Елин Пелин, Земя, стр. 118).

6. Освен посочените случаи на употреба на съюза *а* за противопоставяне в по-слаба степен, с него могат да се изразяват и отношения на по-силно противопоставяне, когато съюзът *а* свързва изречения, с които се изказват противоречиви мисли. Противоречието се изразява обикновено чрез употребата на антоними. И тук съюзът *а* смислово се доближава до съюзите за по-силно противопоставяне *ала* и *но*. Например: „Рипна ми Чавдар от радост, / че при татка си ще иде / ... А майка ядна, жалостна / Дете си мило пригърна / И... пак заради, заплака“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 34); „Странджа! изръмжа Хаджията, дето ще се каже, wie сме криви, *а* той прав“ (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 16); „Отиде си тя доволна, че е понадумала какви си. А стрина Илчовица остана угрижена и ухахърена“ (Т. Г. Влайков, Стрина Венковица, стр. 230); „Това са играчки за малки момчета, / *а*, синко, ти вече си доста голям“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. II, стр. 18); „По пътища страшни заскитани, / жадувахме бранния час: / бе светло и гордо в душите ни, / *а* мрачно и сиво край нас“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. II, стр. 213); „Вред: мрак. / И в мрака — тегло и робия, / Глад / ... А нейде животът пулсира, / израства / завод / след завод“ (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 57); „Заекна бабата, захълца тя / ... А Ваньо с вихъра на младостта / изхвъркна весело навънка“ (Хр. Радевски, Пулс, стр. 38).

7. Много по-пълно и по-цялостно е противопоставянето след отрипателни езикови обрати. Противопоставят се обикновено два факта, от които единият изключва другия. Тази употреба на съюза *а* е широко разпространена в съвременния български език, както в разговорната реч, така и в езика на художествената, научната и публицистична литература. При тези случаи съюзът *а* стои още по-близо по смисъл до съюза *но*, дори и чакота се явява вместо него. Например: „Патриот е — душа дава / За наука, за свобода; / Но не своята душа, братя, / А душата на народа“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 29); „Снощи е пристигнал... и макар да не иде

от балканските усои, както ние, а от магазинята на баща си, той е славен хъш" (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 22); „Победата бе спечелена не от желязото и огъня, а от честния труд и от произ-, водителната ръка на работливия селянин" (Ив. Вазов, Утро в Банки стр. 18); „На утрото той не дочака ранобудния глас на петела, а стана по-рано и обиколи пак Белчо" (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 158); „Синовете и снахите му не го слушаха покорно както някога, а правеха това, което те сами мислеха за добро" (Елин Пелин, Гераците, стр. 25); „Социализмът не създава тая [класовата] борба, както искат да кажат невежествените противници на социализма, защото тя съществува независимо от него, а просто я прави съзнателна" (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 63); „Протоните, неутроните и електроните не са безразборно разхвърляни в атома, а се намират в строго определен порядък" (Ив. Гълъбов и П. Пенева, Химия за V кл., стр. 17); „Видът не е нещо постоянно, а се мени съответно изменените условия на живот" (Д. Йорданов и др., Ботаника за VIII кл. стр. 9).

В някои случаи след отрицание, когато се свързват понятия или мисли, противоположни по съдържание, съюзът *а* поема напълно функцията на съюза *но*. Например: „Прочем, не приспиване, а бдителност, постоянна, зорка бдителност и решителен отпор са необходими" (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 156). В случая съюзът *а* би могъл да се замени със съюза *но*, тъй като след отрицанието се противопоставят противоречиви по смисъл понятия. Сра. още: „От гледището на социалната демокрация конфликтите между капитала и труда, . . . , дължат своето произхождение не на външни подстрекателства и насъсквания, а на противоречието, което съществува между господарите и работниците" (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 130); „Червената армия не води завоевателна, империалистическа война, а води отечествена, освободителна война" (В. Коларов, Против хитлеризма и неговите български слуги, стр. 75); „България тръгна и върви по свършено нов път — пътя на демокрацията, не формална и лъжлива, а демокрация на дело" (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 150—151); „Ала във съдът / не потупват по рамо, / а го осъждат на смърт" (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 48); „Не бе живот. / А бой за хляба черен. / Не бе живот, / А жажда за простор" (Хр. Радевски, Въздух недостигаше, стр. 74).

След отрицание могат да се противопоставят не само една част на друга в изречението, но и няколко, които се изреждат една след друга, свързани със съюза *а*. В случая *а* има предназначение да свързва тези части на изречението, които се изреждат, като всяка от тях по отделно се противопоставя на онова понятие, което се изключва. Например: „От зло не благост брани, / А гняв, а мош, а сила" (Ив. Вазов, Бури и мелодии, Съчинения, т. I, стр. 179).

Понякога изразяваните отношения на противопоставяне след отрицание могат да бъдат още по-силно подчертани, когато след съюза *а* идва наречието-съюз *напротив*. Например: „Ние сме за мира, ние го искаме по-скоро, защото в мира класата, която представяваме ние, намира най-доброто средство за своите цели, за-

щото войната, изстреблението, които тя понася, не дават нищо за нея, не ѝ припечелват нищо, *а напротив* само я обезсилват, ослабват, съсипват, пречат ѝ“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 328); „Съветският съюз не намалява, *а напротив* разширява гражданската промишленост, не ограничава, *а напротив* разгръща строителството на нови грандиозни хидростанции и оросителни системи, не прекратява, *а напротив* продължава политиката на намаляване на цените“ (Работническо дело, т. XXII, бр. 48 от 17. II. 1951 г., стр. 1).

8. Завършвайки разглеждането на различните случаи на изразяване отношения за противопоставяне чрез съюза *а*, трябва да се отбележи и употребата му в съчетание с отрицателната частица *не*. Съчетанието *а не* е твърде разпространено както в говоримата реч, така и в езика на художествената и обществено-политическа литература. Мислите, които се изключват, се предават в изречение, въведено с *а не*, или пък съчетанието *а не* стои пред тази част от изречението, която означава понятието, което трябва да бъде изключено. Например: „Огнянов вървеше опипом из грапавата изронена пътека, която беше само деня да се ходи по нея, *а не* нощя“ (Ив. Вазов, Под игото, СБНУ, кн. I, стр. 72); „Съвестта я гризеше, че тя можеше да го успокои, да го разувери, *а не* стори това“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 160); „Впил съм очи в свещта, / *А не* виждам, че нощта / Превали се и мина / И зора се веч сипна“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 30); „Над къщи зло се виеше, *а* зла *не* чу се дума“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 155); „Като че вътре в душата на Сали Яшар имаше друг ковач, който също работеше, също ковеше, *а не* се виждаше“ (И. Йовков, Песента на колелетата, стр. 6); „Там, където само добивателната индустрия цъфти, *а не* цъфти обработвателната индустрия, там няма една пълна и всестранна култура“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 314); „Хората се проверяват в практиката, *а не* в кабинета“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 199).

В някои случаи съчетанието *а не*, и то обикновено след сравнителна степен в предходното изречение, смислово се доближава до съюзите *отколкото* и *вместо да*. Например: „Онбашият предпочете да го варди на вратите, *а не* да го хване в черквата“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 147); „Предпочитам да ме убият турци, *а не* българи“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 111); „По-добре би било да замине веднага, *а не* да отлага“.

След отрицателно предходно изречение, съчетанието *а не* служи за противопоставяне на две възможности, при които с отричането на първата се засилва отричането на втората. В случая съчетанието *а не* се изравнява по смисъл със съюза *камо ли*. Например: „Гласът ми така е пресипнал, че не мога да говоря, *а не* да пея“; „Така съм изморен, че не мога да вървя, *а не* да бягам“.

И така, от направения анализ се установява, че съюзът *а* се употребява за изразяване на отношения на противопоставяне, когато трябва да се посочи несъответствие, несъвместимост или несъвпадеж на мисли, факти или действия, когато се прави възражение на предходни изказвания, при предаване на противоречиви

мисли и при отрицателни езикови обрати. При тези случаи със съюза *a* могат да се изразяват различни степени на противопоставяне, като самият той смислово се доближава до съюзите за противопоставяне *ала*, *ама*, *ами*, *но*. В съвременния книжовен български език, особено в езика на научната и публицистична литература, се забелязва все по-честа употреба на съюза *a* за противопоставяне, особено когато свързва противоречиви мисли или понятия, или при отрицание, т. е. когато съюзът *a* се явява употребен вместо съюза *но*. Ако се направи сравнение с езика на народните песни и приказки, ще се види, че в народната реч отношения на противопоставяне, изразени чрез съюза *a*, се срещат много по-рядко и то обикновено след отрицание. Например: „Ама нали си бил така орисан, не можлѐ да му намерят момиче от село, *a* през девет села ча у десетото му намериле невеста“ (Михайловградско, СБНУ, кн. XII, стр. 452): „Чѐка, жено, та ние не лизваме од меда, *a* ти бркаш с двете рѐце!“ (Раховско, СБНУ, кн. XLI, стр. 457).

Употребата на съюза *a* вместо съюза *но* е характерна за книжовния език и е руско влияние. Тази употреба на съюза обаче не може да се смята за неправилна, като се има предвид, че в книжовния език съюзът е разширил своите функции като съюз за противопоставяне и се е обогатил с много нови смислови оттенъци.

IV

„А“ — съюз за присъединяване

Освен разгледаните до тук отношения на съпоставяне и противопоставяне, изразени чрез съюза *a*, последният има още и функции на съединителен съюз с твърде широк кръг смислови оттенъци. При разглеждане на тази служба на съюза *a* по-уместно и по-правилно би било да се употребява терминът присъединяване, защото частите на изречението или изреченията, които се свързват посредством съюза *a*, не следват една след друга като равностойни в смислово и синтактично отношение, а се прибавят, за да съобщят нещо ново, и със своето съдържание развиват, допълват, уточняват, разширяват, стесняват, подчертават или усилват мислите, изказани в предходното изречение, или се явяват като следствие или извод от тях. И така под присъединяване ще се разбира добавяне на нови мисли или понятия, които допълват, уточняват, подчертават предходното изказване. Следователно *a* има функция на съюз, който не само свързва, но прибавя нови части и изречения към предходните части и изречения.

В основата на тези отношения до известна степен се чувствава и слабо съпоставяне между новото съобщение, което се прибавя, и изказаното вече. При тия случаи, въпреки че се забелязва, ако и съвсем слабо, връзка с основната функция на съюза — съпоставяне, все пак съюзът *a* по смисъл логически се доближава до съюза *и*, без обаче да съвпада напълно с него. В известни случаи обаче би могло да бъде заменен с него.

Присъединителните отношения могат да бъдат изразени в границите на простите или сложни изречения, а също тъй и между самостоятелни изречения, отделени с точка. При тези случаи изречението, което следва след точката, започва със съюза *а*. Например: „Краличът, . . . , подникна и видя воденичаря, едър, сух селянин, *а* до него едно момиче“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 19); „Той се смята най-умен и най-учен човек не само в Копрявица, *а* и в Стрелча“ (Л. Каравелов, Българи от старо време, стр. 3). И в двата примера чрез съюзите *а* и *а* и се прибавя нова част в изречението. „До плета, в тъмните сенки на храсталака, стоеше човек, *а* до него спокойно чопкаше по тръните натоварено магаре“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 81). Тук съюзът *а* присъединява ново изречение в едно сложно съчинено изречение. „Иречек бърза да отговори, че не е запознат с фабрикантите на етерни масла, понеже занятията му са съвсем от други род, *а* освен това няма свободно време“ (Ал. Константинов, Бай Гавю, стр. 41). Тук съюзът *а* присъединява ново изречение в едно сложно смесено изречение.

При повечето от случаите, при които се изразява присъединяване, новото изречение, което се прибавя, стои след точка. Присъединителният съюз *а* в началото на самостоятелно изречение дава възможност на лицето, което говори, да отдели и наблюдава на това съобщение като важно. Например: „Без борба нищо не се постига. Но трябва да се борим умно и умело. *А* за да се борим така, необходимо е да се учим и да работим“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 142); „Любуваха ѝ се, гледаха я с възхищение . . . *А* тя наистина беше хубава“ (И. Йовков, Разкази, т. I, стр. 173). Съюзът *а* като присъединителен съюз се поставя в началото на изречението и при реплики, при задаване на въпроси и при отговор. Например: „*А* вие как сте, как си живеете? — *А* ние с Пена много добре се погаждаме, обади се нетърпеливо Стоян“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 184).

За изразяване на отношения за присъединяване съюзът *а* се употребява в следните случаи:

1. При означаване на последователност в изложението при разкази, описания на предмети, лица или природни картини. Тази употреба е особено широко разпространена в езика на художествената литература, както и в разговорната реч. Съюзът *а* присъединява отделни части в изречението или цели изречения и придава по-голяма изразителност на речта. Например: „Краличът, скрит в дупката си, подникна и видя воденичаря, едър, сух, селянин, *а* до него едно момиче в късо мораво сукманче и босо — вероятно дъщеря му“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 19). В посочения пример съюзът *а* смислово се приближава до съюза *и*. „Съзираше се плетът, който опасваше селото, *а* зад него се очертаваше и просекът на бърдото, който образуваше клисурата“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 137); „Пороищата изровили големи сипеи, пръстта е бяла, като вар, *а* между зелените хвойни тия бели ивици се спущат успоредно една на друга, като шарките на зебра“ (И. Йовков, Разкази, т. I, стр. 228); „Гербът на Народната републи-

лика е кръгъл: в средата изобразен лъв, . . . , над лъва — червена петолъчна звезда, а отдолу със златни цифри — 9. IX. 1944“ (Конституция НР България, чл. 95).

Присъединяваните изречения могат да носят и известна отсенка на съпоставяне, тъй като строга граница между отношения на съпоставяне и отношения на присъединяване не може да се постави. При такива случаи можем да кажем, че изречението носи присъединително-съпоставителен характер. Например: „Кога се засмее, показват се два реда ония ситни и бели като бял маргарец зъби, а от страните ѝ в това време се откриват две малки трапчинки“ (Т. Г. Влайков, Дядовата Славцова унука, стр. 9); „Тъжно шумят узрели кукурузи, а из тях на облаци, на облаци се вдигат сиви врабци и като градушка падат по прашните пътища“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 154); „Отварям, влизам. Кучето го няма, / а дворът глъхне в лустош потопен“ (Хр. Радевски, Пулс, стр. 40); „Голямата му кожена шапка бе килната назад, а върху челото падаше гъста коса, спластена и остра като конопени влакна“ (Ст. Загорчинов, Ден последен, стр. 32); „През това време ядрената нишка изчезва, а в протоплазмата се появяват тънки нишки, които свързват хромозомите с два полюса — образува се делително вре-тено“ (Д. Йорданов и др., Ботаника за VIII кл., стр. 14).

2. Такава последователност в изложението, изразена чрез съюза *а*, може да означава временни отношения, когато се описват известни събития, явления, действия или състояния, които настъпват по-късно от други, посочени в предходното изречение, или се рисуват отделни моменти от развитието на дадено действие, отразени последователно в свързаните изречения чрез съюза *а*. При посочване на последователност по време след съюза *а* стоят обикновено наречията за време *след това, после, по-късно, след малко*, с които по точно и ясно са изразени временните отношения. Например: „Борците, най-напред двама, а след малко трима, се заваляха из нощта с дивашки викове“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 23); „Очите му, . . . хлътнаха ужасно, а вехтите рани по бузата му посиняха, а после потъмнях“ (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 32); „Тук са те от един-два часа. Раздадоха сухар, а след това и патрони“ (И. Йовков, Разкази, т. I, стр. 72); „Дъхът му спря. Нещо тежко наду гърдите му, той поиска да извика, но не можа. А после усети, че топлината, която стягаше шията му, изчезна“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 165); „У наревината, житото и други едноседелни растения отначало се появяват няколко млади коренчета, а след това от долната част на стеблото израстват добавъчни корени“ (Д. Йорданов и др., Ботаника за VIII кл., стр. 28).

3. Понякога при последователното изложение на мисли или факти присъединяваното изречение чрез съюза *а* може смислово да стои в тясна вътрешна зависимост от предходните, т. е. да представлява по-нататъшно развитие на мисли, изказани в предходното изречение. При тази употреба съюзът *а* има още предназначение да подчертае мисълта, която се добавя. Например: „Събрани на купчини, едни високо и оживено разговаряха, други пък, изпона-клякали на земята, дялкаха с ножчетата си по някоя клечка, по

пак внимателно слушаха това, което се говореше. А говореше се, разбира се, за мерата и за синурите“ (Й. Йовков, Песента на коледетата, стр. 158—159); „Пенчо Пенев знае от стар опит, че най-напред трябва да се въведе ред... А за да има ред, всеки трябва да знае своето място“ (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 17); „На дело обаче вие не я [класовата борба] признавате, а не я признавате затова, защото не разбирате нейния дълбок смисъл“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 111); „Трудности има, но с наши усилия и с помощта на нашите приятели от дружеските страни ще ги преодолеем. А тези приятели се увеличават всеки ден“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 554); „Корените на културните растения се развиват по-добре в рохкавата почва отколкото в сбита почва. А колкото по-добре е развита коренната система на растението, толкова реколтата от него е по-голяма“ (Д. Йорданов и др., Ботаника за VIII кл., стр. 41).

4. Съюзът *а* може да присъединява изречения, които стоят в още по-тясна вътрешна зависимост от мислите в предходното изречение отколкото в разгледания по-горе случай. Това, което се съобщава във второто от свързаните изречения, представлява изложение на мисли или факти, които се явяват като следствие, резултат от казаното в първото изречение. При изразяване на такива следствени отношения съюзът *а* се свързва със съчетанията *оттук*, *оттам* или с показателното местоимение *това*, които уточняват смисловите отношения. Тази употреба е характерна както за езика на публицистичната, така и за езика на научната литература. Например: „Освободени от оръдията и средствата за произвеждане и размяна, ... наемните работници неизбежно станаха носители на интереси, *а оттук* и на желания и стремежи, не само различни, но и пряко противоположни на интересите на другите обществени класи у нас“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 176). В дадения пример втората част на изречението „*а оттук* и на желания: ...“ носи следствена отсенка; желанията и стремежите на работниците са следствие на техните интереси. Ако в дадения случай заменим съюза *а* със съюза *и*, който също може да изразява следствени отношения, смисълът не би се изменил, но чрез съюза *а* се придава по-голяма изразителност на мисълта. Също и в следните примери: „Благодарение на този строй съдбата на съветския народ се намира в неговите собствени ръце, съдбата и интересите на всеки отделен член на обществото се сливат в едно със съдбата и интересите на съветското отечество, *а оттук* произтича и морално-политическото единство на съветския народ“ (В. Коларов, Против хитлеризма и неговите български слуги, стр. 424); „Днес е сравнително лесно да се установи при помощта на така съвършените сега инструменти, че звездите действително имат паралактични движения, *а чрез това* се доказва действителността на годишното движение на земята“ (Н. Бонев, Р. Андрейчин, Астрономия за VII кл., стр. 37); „Според законите на механиката това свиване е имало за последица едно увеличение на скоростта на въртенето, *а чрез това* и едно значително сплескване на мъглявината“ (Н. Бонев, Р. Андрейчин, Астрономия за VII кл., стр. 89); „Стана дума и за пакостите от въл-

ците, *а оттам* разговорът премина и върху кучетата“ (Й. Йовков, Жътварят, стр. 24).

5. След обстойно предварително изложение на мисли — обикновено в езика на публицистиката — най-често в началото на изречението, и то заедно със съюзите *затова, следователно* и др. съюзът *а* носи нюанс на заключителен съюз. Изказаните мисли в изречението, което се присъединява, се явяват не като следствие, а като заключителен извод от съдържанието на предходното изречение. Например: „Всичко онова, което става в тези преговори, трябва да бъде непременно достойно на самите народи... А то значи във всяка една страна да се възстановят конституционните гаранции“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 352); „Основа на цялото обществено, стопанско устройство на страната е социалистическата собственост... А оттук следва, че който посяга върху тази общонародна собственост, ... се явява враг на народа“ (Раб. дело, г. XXII, бр. 314 от 10. XI. 1950 г.); „В капиталистическите страни над цялата държавна политика господствуват интересите и волята на висшите представители на буржоазната класа — ... завладяване и заграбване на нови пазари, на нови източници на сурови материали, ... а всичко това означава политика на война и агресия, на нарушаване на световния мир“ (Отеч. фронт, г. VII, бр. 1869 от 14. IX. 1950 г.); „Храненето, нарастването, размножаването, движението и т. н. са отделни жизнени процеси. Те са свойствени на всяко живо същество, *а следователно* и на цветните растения“ (Д. Йорданов и др., Ботаника за VII кл., стр. 81).

6. Много често в публицистичната реч, а също така и в езика на научната литература, при изложение на мисли или факти съюзът *а* се свързва с наречия или съюзи като напр. *освен това, именно, нерядко, понякога, особено, също така, още* и др. под. При тези случаи понятията и мислите, които се добавят, смислово стоят във вътрешна зависимост от мислите в предходното изречение, като допълват, уточняват, стесняват или разширяват неговото съдържание. Например:

а) При добавяне на мисли, които уточняват казаното в предходното изречение: „С дълбока благодарност той [българският народ] си спомня насърчителните думи, които в разни случаи му отправяше др. Сталин в най-тежките минути на войната, *а именно*: да постоянноства в борбата срещу немско-фашистката диктатура“ (Г. Димитров, Политически отчет на ЦК на БРП(к) пред V конгрес на партията, стр. 80); „Сега нам остава да разгледаме още един важен въпрос, *а именно* — нашите странични задачи“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 92); „След няколко дни, *а именно* на 4 септември 1896 год. излезе първият брой на Работнически глас“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 190); „От дискусията нашите хора, които работят на историческия фронт, трябва да извлекат главна поука, *а именно*: постоянно да повишават своите знания“ (В. Червенков, Марксистско-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт, стр. 49).

б) При добавяне на мисли, които разширяват съдържанието на предходното изречение: „Да се работи специално за редовното по-

лучаване на вестника по села и предприятия... *А освен това вестникът да бъде познат за младежта, да бъде интересен*“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 311); „Да се организира колективно четене и обсъждане на материалите, печатани в Работническо дело, *а така също* редовното сътрудничество както от страна на партийните организации, така и от страна на безпартийните трудещи се“ (В. Червенков, Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт, стр. 71); „Тогава на Хаинбоаз ще има пет пъти повече бригадирци, на две смени по два месеца, *а освен това* ще се строи цяла железопътна линия“ (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 16); „Той носеше вода,..., доеше кравите, *а понякога* и месеше“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 72).

Понякога вместо съюза *а* се употребява сложният съюз *а и*. Съюзът *а и* служи не само за добавяне на ново понятие или нови мисли, които разширяват предходното изказване, но и да подчертае и изтъкне тези мисли или понятия. Мислите и понятията, които се придобавят, същевременно се съпоставят със съдържанието на предходното изречение, където стои винаги съчетанието *не само*. Така сложният съюз *а и*, употребен след съчетанието *не само*, има присъединително-съпоставителен характер. Например: „Той се счита най-умен и най-учен човек *не само* в Копривщица, *а и* в Стрелча“ (Л. Каравелов, Българи от старо време, стр. 3); „Предложението на съвета на комисарите се отнася *не само* до официалните правителства, *не само* до парламентите, *а и* до народите“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 352); „Тия закони важат *не само* за обикновените граждани, *а и* за управляващите, за тия, които упражняват народната власт“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 216).

в) Присъединяваните изречения или отделни части в изречението могат да уточняват и същевременно да ограничават, стесняват смисъла на предходното изречение. Например: „Като господстваща класа в днешното общество, буржоазията... винаги се стреми да запази и разшири своето могъщество за сметка на другите подчинени класи, *а главно* — на работническата класа“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 122); „Ние искаме от тях [писателите] да осигурят такова задълбочено развитие на художествената литература..., при което тя... да помага на Партията, на Отечествения фронт и държавата да възпитават народа, *а особено* младото поколение в преданост и вяност към великото дело на социализма“ (В. Червенков, Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт, стр. 55); „Онбашият напразно махаше да не се плашат и викаше по турски нещо, което те не разбираха, *а още по-малко* чуваха“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 152).

7. Съюзът *а* може да присъединява и вметнато изречение, което се явява като пояснителна бележка към съдържанието на предходното изречение. Вметнатото изречение, въведено със съюза *а*, обикновено се отделя със запетая, скоби или тире. Например: „Понякога ѝ дохождаха — *а това* хвана да става често — мрачни мисли и предположения“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 70); „Вълчан разказваше, *а той* обичаше да се хвали, какви кучета беше

имал едно време“ (Й. Йовков, Жетварят, стр. 24); „Целият свой организаторски талант, а той беше огромен, Кирков посвети на служба на класовата борба“ (В. Коларов, Предговор към Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 14).

От всичко изложено до тук се вижда, че съюзът *а* в повечето случаи като присъединителен съюз има функцията не само да добавя нови мисли, но и да ги изтъква и подчертава.

8. Особено широко разпространена е службата на съюза *а*, като съюз за усилване, в разговорната реч и в езика на художествената литература. При тези случаи *а* подчертава съдържанието на изказаните мисли. Обикновено в такива изречения стоят наречия или местоимения като *как*, *колко*, *наистина*, *какъв* и др., които внасят емоционално-експресивен оттенък на мисълта. Съюзът *а* не само подчертава съдържанието на изказаните мисли, но и подсилва емоционалния оттенък. Например: „Хаджи Генчо пее на певницата. *А как* пее тоя Хаджи Генчо!“ (Л. Каравелов, Българи от старо време, стр. 2); „Като майка си бе сладкодумна... *А каква* беше пък песнопойка и какъв чуден глас имаше!“ (Т. Г. Влайков, Дядовата Славцова унука, стр. 10); „Сѐ да съм бил прав, па съм сгрешил барем веднаж в пиянство! *А* пиех!“ (Елин Пелив, Летен ден, стр. 31).

9. Съюзът *а* се употребява като присъединителен съюз много често в устната или писмена разговорна реч, в началото на реплики—при задаване на въпроси, при преминаване на мисълта от един предмет на друг, при промяна на темата на разговора и при отговори. При тази употреба съюзът *а* носи емоционално-експресивен характер, придава известна интимност, непринуденост на разговора и е твърде близък по функция до частицата *а*. Съюзът *а* се употребява при реплики в следните случаи:

а) Във въпросително изречение при започване на разговор. Например: „Впрочем, той сега не беше съвсем спокоен, защото като излязоха от кафенето, той каза на доктора: — *А как* мислиш? В Стефчовото заплашване има ли нещо сериозно?“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 122): „И ето, тя се заглежда за минута през прозореца, ... след това се навежда и ... казва: — *А* какво стана Джапар, какво прави? (Й. Йовков, Песента на коледатата, стр. 18).

б) В началото на въпроси, с които се изказва недоумение, изненада. Например: „Вие сте печатали стихове? — Да... — *А* как не съм срещала Вашето име?“ (Ив. Вазов, Службогонци, стр. 9); „*А* как... и той ли отслабна така? Боже, колко страшно!“ (Л. Стоянов, Холера, стр. 147).

в) В началото на изречения, които могат да бъдат и въпросителни, когато говорителят желае да насочи вниманието на събеседника от един предмет към друг, от една мисъл към друга, които по негово мнение трябва да заинтересуват събеседника. Например: „И тъй, господа, честита Нова година! Радост и щастие на всички!... *А* сега — дългът преди всичко“ (Й. Йовков, Разкази, т. I, стр. 202); „От где си? — От Пловдив. — От Пловдив ли? Чакай, чакай... *А* с какво се занимаваш?“ (Л. Стоянов, Холера, стр. 65); „Слушай,

ти отдавна ли си тук? — Аз ли? ... От три деня ... — А какви са тия, дето лежат натъркаляни по двора?" (Л. Стоянов, Холера, стр. 89).

г) В началото на въпроси, които изразяват рязко и неочаквано преминаване към нова тема на разговор, които няма връзка с изказаните по-горе мисли. Например: „И тука и наоколо рано или късно въстание ще има ... — Браво, бе Кралич, бабанка си! — А ти разкажи своите митарства сега?“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 92); „Стана дума за берекета, за времето, за вършитбата ... — А она моя непрокопсаник, син ми, не си ли го виждал? — попита той с други глас“ (И. Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 143); „Трябва да се прибера, че тато е болен ... Е, няма ли да те мъмрят? — Се ми е едно ... — А ти, Свилене, как си, как живееш?“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 83); „Изпълних дълга си ... — И го изпълни отлично ... А каква е тази кръв по тебе? От ръката ли?“ (П. Вежинов, Втора рога, стр. 56)

д) В разговорна реч съюзът *а* се употребява още в началото на изречения, които се явяват като отговори на въпроси. В случая съюзът *а* придава по-голяма ясност и определеност на отговора. Например: „Нова чета? — Не вярвам. — А аз в Свищов тъй слушах“ (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 35); „А вие как сте, какво си живеете? — А ние с Пена много се погаждаме — обади се нетърпеливо Стоян“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 184).

Понякога при отговори и то по-често в устно-разговорна реч се употребява съчетанието *а че*, което съответствува по смисъл на *ами че, та*. Например: „Човекът с фенера се приближава и се спира на няколко крачки от нас. — Какво има бе, момчета, какво има? — А че болни сме — казвам аз“ (Л. Стоянов, Холера, стр. 60).

10. На края трябва да се отбележи, че съюзът *а* се употребява като съюз за усилване в ораторски речи. При тези случаи съюзът внася емоционално-експресивен оттежък на въпроси, които ораторът вмъква при едно обстойно изложение на предмета на своята реч, за да изрази по-живо, по-ярко мисълта си, която трябва да окаже по-силно въздействие на слушателя или читателя. Например: „Снабдени са разни представители ту на комитета за обществената предвидливост, ту на реквизиционната комисия ... с открити листове, които тичат из градове и села и там, във взаимна борба, най-сетне този, който е по-силен, измъква това, което може. А кой е по-силен? Разбира се, този, у когото е ключът“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 320); „Съветският съюз е сплотена държава от много националности под ръководството на великия руски народ ... Там има единство. А какво е положението на Запад? Колониалните народи не са доволни. Те искат самостоятелно съществуване“ (Г. Димитров, Съчинения, т. III, стр. 352).

И тъй, от разгледаните случаи в заключение трябва да се каже, че със съюза *а* могат да се изразяват, освен отношения на съпоставяне и противопоставяне, още и отношения на присъединяване. Частите на изречението или отделните изречения, които се

свързват чрез съюза *a*, не следват едно след друго като равностойни в смислово и синтактично отношение, а се прибавят, за да съобщят нещо ново, допълнително. Така мислите и понятията, които се присъединяват, допълнят, уточняват, или развиват предходните изказвания, или са следствие или извод от тях.

Присъединителната функция на съюза *a* е предимно книжовна употреба. Затова отношения на присъединяване, изразени със съюза *a*, се срещат най-често в езика на публицистиката, в езика на научната литература и в деловата реч. В народната реч съюзът *a* се употребява по-рядко, и то само в някои отделни случаи — когато се изразява последователност в изложението, редуване, изреждане, или когато се добавят мисли, които разширяват предходното изречение. Например: „Там седел един старец, *a* до него имало една къртунка с вода“ (Лом, СбНУ, кн. XXXVIII, стр. 58); „Намерила една шепка жълтици, дала ги на мъжа си, . . . та се замогнал с парите, *a* покрай него и дядо му“ (Старозагорско, СбНУ, кн. V, стр. 153); „Дала му торбата и му казала: „Нигде да не слагаш торбата на земята, що че станат сѐ на клечки, *a* сал едно вретено ча остане“ (Лом, СбНУ, кн. XXVII, стр. 56—57). Същата употреба се среща и в езика на художествената литература.

Друга особеност на съюза *a* е, че когато се употребява като съюз за усилване при реплики, той почти не изразява смислови отношения, а предава известна емоционалност на речта и по функция е на границата между съюза *a* за присъединяване и частицата *a*.

V

Общи изводи

От направените проучвания върху събраните материали и от изложения до тук анализ на функциите на съюза *a* в съвременния български книжовен език се стига до следното заключение:

1. Съюзът *a* има три функции: а) за изразяване на съпоставяне; б) за изразяване на противопоставяне и в) за изразяване на присъединяване.

2. Съюзът *a* изразява смислови отношения в границите на простото изречение, в границите на сложното изречение и между самостоятелни изречения, отделени с точка. Кръгът на смисловите отношения е много по-богат при свързване на изречения, отколкото при свързване на части в изречение. Така, докато съюзът *a*, когато свързва изречения, се среща във всички разновидности на своите функции, то при свързване на еднакви части в изречението той се среща само в една от употребите си — като съюз за противопоставяне, а именно, когато е употребен при отрицание. Също така той може да се срещне в простото изречение като присъединителен съюз при добавяне на ново понятие.

3. Като главна и преобладаваща функция, с широко разпространение както в писмения, така и в говоримия език, а вероятно

и основна, се явява функцията му на съюз за съпоставяне, т. е. като съюз за изразяване на отношения за съпоставяне между лица, предмети или действия, между които има известна разлика, несходство, или за изтъкване на лица, предмети или действия. Излизайки от тази служба, която може да се приеме за основна, съюзът *а* смислово сочи развой в две посоки. От една страна той се развива в посока на съюз за противопоставяне, когато при изразяване на отношения за разлика между съпоставяните лица, предмети или действия се достига до противоположност; в този случай съюзът *а* се доближава до функциите на съюзите *ала*, *ама*, *ами*, *но*, чието смислово съдържание като съюзи за противопоставяне е много по-определено и по-ясно. От друга страна той се развива в съюз за присъединяване, когато се явява като връзка в изречението, с функция да прибавя ново понятие или ново изречение, в което са изказани мисли, които добавят нещо ново или развиват, уточняват, разширяват или подчертават мислите, съобщени в предходните изречения, както и такива, които се явяват като следствие или извод от предходно изказване. При тази си функция съюзът *а* се доближава логически до функциите на съюза *и*, без обаче да се изравнява с него, както това е станало в чешки и отчасти в полски. В разговорната реч, както и в писмения език, в пряка реч, при реплики, при задаване на въпроси и при отговори, съюзът *а* почти не се чувствава като присъединителен съюз и има ролята да усилва изказаната мисъл. При тези случаи той носи емоционално-експресивен характер и се приближава до частицата *а*. Рязка граница между посочените функции обаче не може да се постави, тъй като отделните оттенъци често се преливат един в друг.

4. В съвременния книжовен език се забелязва известна тенденция към засилване на функцията на съюза *а* като съюз за противопоставяне. В много случаи той се явява вместо *но* както в езика на нашите писатели, така и в говоримия език, особено при отрицателни езикови обрати, когато свързва понятия или мисли, противоречиви по смисъл. От друга страна в съвременния език се наблюдава и друга тенденция, а именно — разширяване на употребата на съюза като присъединителен съюз в разкази, описания, при последователно изложение на събития, рисуване на природни картини и пр., където би могло да се употреби и съюзът *и*, но е предпочетен съюзът *а*, който предава по-голяма изразителност на речта. Трябва да се отбележи още, че *а* като присъединителен съюз има много по-честа употреба в общественно-политическата публицистична реч, в езика на научната литература и в деловата реч, където се употребява при изясняване и подчертаване мислите на автора или при изводи и заключения. Твърде е възможно тези две тенденции, разширяване на функциите на съюза *а* за противопоставяне и присъединяване, да са се развили под влияние на руския литературен език, където съюзът в основни линии има същите функции.

5. Изследваният материал позволява да се направи още един извод, а именно — за широката употреба на този съюз както в езика на художествената, общественно-политическа и научна литера-

тура, така и в разговорната реч. Трябва да се отбележи още и многообразието на смисловите оттенъци, което е много по-голямо в езика на художествената литература, ораторската реч, особено тази с полемически характер, и разговорната реч, където съюзът внася емоционална окраска и придава на речта по-голяма изразителност, живост, гъвкавост и убедителност. Същевременно обаче в езика на научната литература кръгът на смисловите нюанси, изразявани чрез съюза *а*, е много по-тесен и ограничен, а самите те — много по-ясни, точни и определени.

БИБЛИОГРАФИЯ

на съчиненията, използвани за примерите

Художествена литература

- Ботев, Хр., Съчинения, под редакцията на Д. П. Койчев и Ал. Филипов, София, 1929.
- Вазов, Ив., Съчинения, София, 1918—1921.
Немили-недраги, т. VI.
Чичовци, т. VIII.
Утро в Банки, т. XII.
Службогонци, т. XIX.
Под игото, т. XXII и XXIII и СбНУ, кн. I и II.
Бурни и мелодии, т. I, библиография „Иван Вазов“ № 109, под ред. на Б. Вазов, София, 1940.
- Вапцаров, Н. Й., Избрани стихотворения, София, 1951.
- Вежинов, П., Втора рота, София, 1949.
- Влайков, Т. Г., Срина Венковица, Съчинения, т. I, София, 1925; Дядовата Славчова унука, Съчинения, т. I, б. г.
- Даскалов, Ст. Ц., Без межда, София, 1948.
- Елин Пелин, Герациите, Земя, София, 1943.
Летен ден, София, 1943.
Щъркови гнезда, София, 1943.
- Загорчинов, Ст., Ден последен, София, 1949.
- Исаев, Мл., Огъня, София, 1946.
- Йовков, Й., Вечери в Аптимовския хан, София, 1931.
Жетварят, София, 1945.
Песента на колелетата, София, 1943.
Разкази, т. I, София, 1928.
Старопланински легенди, София, 1932.
- Каравелов, Л., Българи от старо време, Съчинения, т. II, под редакцията на Зах. Стоянов Русе, 1887.
- Караславов, Г., Проходът на младежта, София, 1947.
- Константинов, Ал., Бай Ганю, София, 1895.
Съчинения, т. I, София, 1901.
- Радевски, Хр., Въздух недостигаше, София, 1945.
Пулс, София, 1945.
- Славейков, П. П., Епически песни, III изд., София, 1921.
- Славейков, П. Р., Български притчи, част I, Пловдив, 1889.
Една приказка, сп. Наука, г. I (1882), кн. XI—XII.
- Смирненски, Хр., Съчинения, т. I, VIII изд., София, 1946; Съчинения, т. II, София, 1946.
- Стоянов, Л., Холера, II изд., София, 1945.

Научна проза

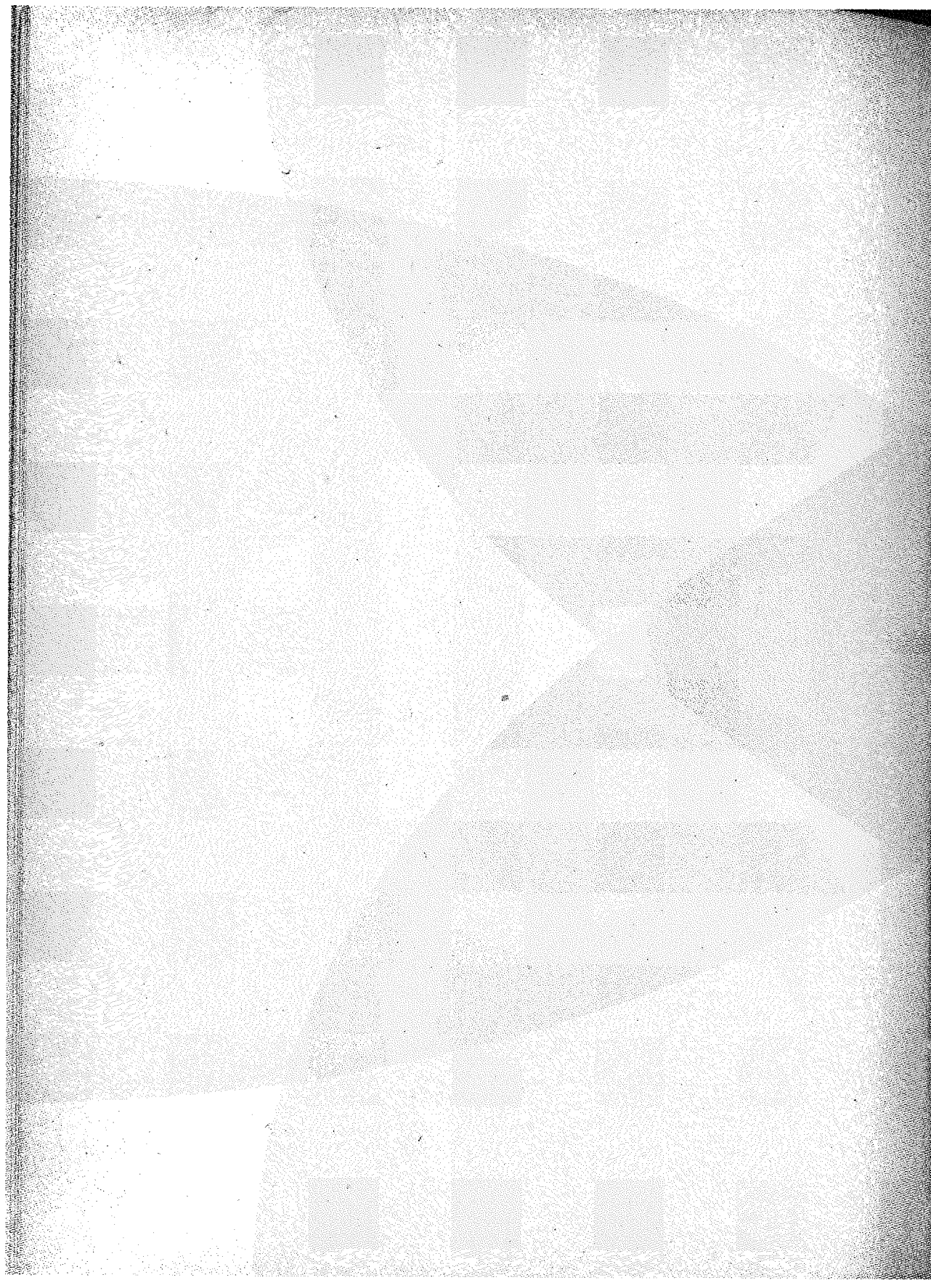
- Бонев, Н. и Андрейчин, Р., *Астрономия за седми клас на гимназиите*, София, 1950.
 Гълъбов, Ив. и Пенсва, П., *Химия за V гимназиален клас*, София, 1950.
 Йорданов, Д. и др., *Ботаника за VIII клас на единните училища*, София, 1950

Публицистика

- Димитров, Г., *Съчинения*, т. III, София, 1947.
 Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на Партията, София, 1948.
 Кирков, Г., *Избрани произведения*, т. I, София, 1950.
 Кожаров, В., *Против хитлеризма и неговите български слуги*, София, 1947.
 Предговор към „Избрани произведения“ от Г. Кирков, т. I, София, 1950.
 Червевков, В., *Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт*, София, 1949.
 Конституция на Народната република България, София, 1947.
 Вестници: *Работническо дело*, 1950.
Отечествен фронт, 1950.

Народно творчество

- Народни песни*: СБНУ, кн. V и XXXVIII.
Народни приказки: СБНУ, кн. V, XIV, XXXVIII и XLI.

ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБА НА ПРЕДЛОГА „ПОД“ В КНИЖОВНИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

от Сийка Спасова

Предлозите са по начало думи от основния речников фонд на езика. По своето значение и роля в изречението те спадат към служебните думи наред със съюзите и частиците. Предлозите изразяват отношения на съществителните спрямо другите части на изречението, докато съюзите служат да изразят отношения между еднородни части на изречението или между цели изречения, а частиците придават отсенки в значението на отделни думи или цели изречения. Предлозите при това, за отлика от самостоятелните думи — съществителни, прилагателни, местоимения, числителни, глаголи и наречия — нямат пълно самостоятелно лексическо значение. Затова те се употребяват в речта винаги заедно с друга самостоятелна дума. И докато самостоятелните думи отразяват действителността в нейните предмети, действия, качества и свойства, служебните думи отразяват отношенията между явленията в действителността¹. Все пак предлозите имат свое лексическо значение, което дава представа за известно обстоятелство и загатва за някакво отношение. Но отношението се определя, а обстоятелството се уточнява като обстоятелство за място, време, начин и др. едва когато предлогът се свърже с име. Следователно предлозите не означават предмети или понятия, а отразяват отношенията, в които влизат или се намират нещата и явленията помежду си или спрямо глаголното действие, като сочат място, време, причина, начин на действието и пр. Заедно с другите части на изречението предлозите изразяват пространствени, временни, причинни, комитативни, ограничителни и други отношения. Чрез тях се уточнява службата на съществителните в изречението и се посочват синтактичните връзки между частите на изречението. На тази служебна функция на предлозите се дължи обстоятелството, че те нямат самостоятелна роля в изречението и не се явяват като отделна негова част. Именно това, че предлозите нямат самостоятелна синтактична служба, е най-важната им отлика от самостоятелните думи. От друга страна пък, като определят синтактични отношения между частите на изречението, те са много важни елементи при неговото построяване и от тяхната правилна употреба зависи до голяма степен правилността на изречението.

¹ Св. Грамматика русского языка, т. I, Фонетика и морфология, изд. АН СССР, Москва, 1952, стр. 20; Современный русский язык, Морфология, под редакцией В. В. Виноградова, Москва, 1952, стр. 37.

Предлозите произлизат от самостоятелни думи, които са се употребявали като части на изречението. По своя произход и по морфологичния си строеж те се разделят на прости и сложни предлози. Прости са следните предлози: *без, в, въз, до, за, зад, из, над, от, по, под, пред, при, у*. Всички те са стари предлози, наследени от далечна епоха на езиковия развой. Характерно за простите едносрични предлози е, че не е ясен техният произход, т. е. не личи ясно връзката им със самостоятелните думи, от които са произлезли. Повечето от тях са общи на всички славянски езици. Трябва също да се отбележи, че тези прости предлози освен функцията на служебни думи изпълняват и ролята на словообразователни елементи и се употребяват като глаголни и именни представки (*въвлечам, бездействавам, възглавявам, докарам, запядам, изнасям, отбелязвам, надхвърлям, подигам, подпалвам, предхождам, пристигам, ужилвам, бездушие, възход, отглас, надвечер, привечер, умисъл* и др.).

Към простите предлози могат да се отнесат и предлозите *върху, край, между, сред, срещу*. Техният произход е по-ясен, тъй като може да се открие връзката им със самостоятелните думи, от които са произлезли: те са някогашни надежни форми на съществителни имена. Например в старобългарски *между* е местен падеж от двойствено число на съществителното *межда*. Това, което отличава тези предлози от другите прости предлози, е, че те почти не се употребяват като глаголни представки. Някои от тях обаче служат като представки само при образуване на имена (*крайбрежие, междуселски, среднощен, срещуположен, междуцарствие*).

Сложните предлози са по-нови образувания. Те представят съединение на два предлога, на предлог с наречие или на предлог с име. Такива са предлозите: *изпод, помежду, вместо, всред, извън, около, подир, покрай, наред* и др. За отбелязване е, че някои от сложните предлози се употребяват и като наречия. Такива са предлозите: *помежду, наред, подир* и др. За разлика от простите предлози сложните предлози не се употребяват като представки. От друга страна някои обстоятелствени думи и изрази понякога могат да се употребят като предлози. Такива думи и изрази трябва да се смятат също за сложни предлози¹, например: *с оглед на, предвид на, съгласно с, вследствие на, по отношение на, благодарение на* и др.

В смислово отношение простите и сложни предлози се различават помежду си. Простите предлози имат повече значения и разнообразна употреба. Те определят различни видове отношения. Предлогът *на* например определя пространствени, временни, комитативни, количествени, модални и други отношения. Характерно пък за сложните предлози е, че нямат много значения и не се отличават с разнообразна употреба. Например сложният предлог *изпод* има само едно значение, в което са съчетани известни страни от двата предлога, които го съставят (*из* и *под*). От предлога *из* е взето движението,

¹ Вж. Л. Андрейчин, Основна българска граматика, София, 1944, стр. 390.

като се посочва, че нещо излиза от пределите на даден предмет, а с предлога *под* се уточнява, че това излизане започва по-ниско от нещо. Съчетанието от тези значения дава значението на предлога *изпод*, с който се посочва отправната точка на действие, което се извършва в долната част на нещо, по-ниско от нещо.

Предлозите стоят пред съществително име или пред дума в служба на съществително. Пред местоимение, числително, прилагателно, причастие също може да стои предлог, когато те са употребени като съществителни. Една от особеностите на предлозите е, че са непроменливи и повечето от тях са без ударение — проклитични думи. Двусричните предлози обаче имат второстепенно ударение, а предлозите *посред*, *спрямо*, *освен* и *въпреки* — самостоятелно ударение.

Предлозите са необходим елемент в изречението както в синтетичните, така и в аналитичните езици. В синтетичните езици, като старобългарски, славянските езици и много други, синтактичните отношения и смисловите връзки на съществителните се изразяват с падежни окончания. Чрез падежните форми в тези езици се определят синтактичните отношения на съществителните като част на изречението спрямо другите части на изречението, а също и конкретно смисловата връзка на съществителните спрямо другите думи в изречението. От това следва, че падежната флексия в синтетичните езици има както синтактична, така и семантична функция. Ролата на предлозите в тия езици е във връзка именно с тази семантична функция на падежните форми. Предлозите чрез внесеното от тях значение развиват, допълнят и усилват значението на именната падежна форма. Това показва, че службата на предлозите подпомага семантичната служба на падежите. Следователно предлозите в синтетичните езици не определят синтактичните отношения на съществителните спрямо другите части на изречението, каквато е функцията на падежните форми, а като подчинени на тях, подкрепят семантичната функция на падежите, т. е. посочват известни диференцирани смислови отношения, като определят смисловата връзка на съществителните спрямо другите думи в изречението.

При аналитичните езици синтактичните отношения на съществителните имена спрямо другите части на изречението, а също и смисловите връзки на името с другите думи в изречението се определят от предлозите. Падежната флексия в тези езици е отпаднала и отношенията, които в синтетичните езици се изразяват с падеж или с падеж и предлог, тука се изказват аналитично — с предлог и основната форма на съществителното име. Службата на падежите до голяма степен се е пренесла върху предлозите. Това значи, че предлозите в аналитичните езици уточняват не само смисловите връзки на съществителните спрямо другите думи в изречението, но определят и синтактичните отношения на съществителните спрямо другите части на изречението, когато трябва да се изрази известна синтактична подчиненост. Така с предлозите в аналитичните езици се определят синтактичните отношения на непряко допълнение, обстоятелствена дума, определение (в случаи, когато съществителното има служба на определение, напр. *боя за обувки*) спрямо глагола

или друго съществително в изречението. Не трябва да се мисли обаче, че при аналитичните езици синтактичните отношения на съществителните се определят само от предлозите. Предлозите определят тези синтактични връзки на съществителните спрямо другите части на изречението, които са смислово диференцирани и при които се посочва известна синтактична подчиненост. Когато синтактичните отношения нямат такъв характер, те могат да се определят например със съгласуване по род и число или със словоредата в изречението, както е напр. случаят с отношенията между подлога и сказуемото или между подлога и прякото допълнение.

Пространствени предлози. Най-голям брой предлози изразяват и определят пространствени отношения. Тези отношения са твърде разнообразни и с много нюанси. Освен това, въз основа на пространствените отношения, чрез техния развой и разширение се явяват разнообразни означения за вътрешни отношения, които показват състояние или положение, в което става или се намира нещо, съпътстващите условия на известно действие, вътрешната близост и връзка между предметите, пелта, начина, причината на действието и др.¹

Употребата на пространствените предлози в български език се характеризира с една своя особеност, която се явява и като отлика от употребата на пространствените предлози в другите славянски езици. Във всички славянски езици ясно се разграничават случаите, когато пространствените предлози са употребени при глаголи за движение (финални глаголи), и случаите, когато са употребени при глаголи за състояние (статични глаголи). Това разграничаване формално се означава с различни падежни форми на съществителното, към което е употребен съответният пространствен предлог. Така например в руски език предлозите *на*, *в* се употребяват с винителен падеж за определяне на пространствени отношения, при които се посочва мястото, към което е насочено известно действие, и с предложен падеж, когато се посочва мястото, гдето се извършва дадено действие („идти на улица“ и „был на улице“, „гулять на улице“; „положить бумаги в стол“ и „бумаги лежат в столе“). В другите славянски езици също се прави такава разлика, означена с различни падежи. В български език тези предлози имат същата употреба, обаче формално тя не се отбелязва, защото падежната флексия в него е отпаднала. Съществена разлика обаче има между употребата на някои пространствени предлози в другите славянски езици и употребата им в български език. Така известни пространствени предлози в славянските езици се употребяват само при статични глаголи или само при финални, а съществителното, при което са употребени, се явява в един падеж. Например във всички славянски езици предлозите *към*, *при*, *из* имат само една употреба: предлогът *към* — финална, предлогът *при* — статична, предлогът *из* — също финална и се употребява при глаголи за движение, за посочване на движение отвътре навън. В български език посочените предлози, покрай тази обща за всички славянски езици употреба, са развили и дру-

¹ Срв. В. В. Виноградов, Русский язык, Москва, 1947, стр. 686.

гия вид употреба. Предлогът *към* посочва известни пространствени отношения като направление на действието, краен резултат на това действие („отивам към реката“), но може да изрази и известни статични пространствени отношения: „живеея към реката“. Предлогът *при* в български език освен при статични глаголи, както е в другите славянски езици („стоя при прозореца“), може да се употреби и при финални глаголи, за да посочи целта на действието: „отивам при прозореца“, „отивам при гостите“. Предлогът *из*, с който се означава излизане отвътре навън („излизам из къщи“), също обогатява своята употреба и при статични глаголи може да показва, че известно действие се извършва в границите на даден обект, а не посочва излизане от този обект: „разхождам се из къщи“, „разхождам се из полето“¹.

В старобългарски език също се е правило разграничение между употребата на предлозите при финални и при статични глаголи. За посочване на пространствени отношения като дадени се е употребявал творителен или местен падеж, а за посочване на пространствени отношения като цел на дадено действие — винителен падеж. В съвременния български език обаче такова разграничение не съществува. Едни и същи предлози се употребяват и при глаголи за състояние, и при глаголи за движение. Като се излезе от това положение, може да се каже, че в съвременния български език всички пространствени предлози, употребявани и при статични и при финални глаголи, изразяват пространствени отношения и като резултат, и като цел на известно действие, т. е. пространственото им значение има и статична и финална употреба. В това се състои именно характерната отлика на българския език от другите славянски езици при употребата на пространствените предлози.

В съвременния български език, в който не се отбелязва с формален белег статичната и финална употреба на предлозите, тъй като съществителното, към което се отнася предлогът, не се изменя по падеж, и в който от друга страна всички пространствени предлози са развили и статична и финална употреба, тази разновидност на пространствените отношения не изпъква ясно в съзнанието на говорителя. Това се дължи от една страна на отсъствието на формално разграничаване на двете употреби в български език, в който няма надежни окончания, и от друга — на двойната употреба на всички пространствени предлози в нашия език. Като погледнем обаче исторически и в сравнение с другите славянски езици, не можем да не отбележим тази двойна употреба на всички пространствени предлози при статични и при финални глаголи. Тя съществува в езика. Значението на предлозите е едно и също — за посочване на определено място, като това значение има двойна употреба, изразена във възможността на предлозите да определят синтактичните връзки на съществителните спрямо глаголи за движение и глаголи за състояние. Следователно пространствените предлози при глаголи за състояние и при глаголи за движение имат едно значение — за посочване на място, но употребата им е двойна — финална и статична.

¹ Повече по въпроса вж. в статията на Л. Андрейчин, Из семантичния развой на българските пространствени предлози, Училищен преглед, 1940, кн. 5—6, стр. 679—687.

* * *

Предмет на настоящето изследване е пространственият предлог *под*. Той е един от простите предлози в български език. Образуван е от корен *по* (предлог *по*), разширен с аугмент *-д*, подобно на предлозите *на* — *над*, *за* — *зад*¹. Той е от групата прости пространствени предлози, които окончават на *-д* (*над*, *под*, *пред*, *зад*) и които изразяват пространствени отношения, свързани с положение около предмета. Всички те в старобългарски се свързват със съществителни във винителен или творителен падеж, за да означат определени пространствени отношения като готови, резултат на действието, или цел на действието. Когато показват известни пространствени отношения като дадени, употребяват се при съществителни в творителен падеж, а когато посочват мястото като цел или краен резултат на действието — във винителен падеж²; например с творителен падеж: зною же въ прѣпаадѣнни възвѣшю възлеже Мвучни подъ камъкомъ вѣнкомъ и мѣсъ почнеаше (Супр. 275, 17): с винителен падеж: и постави ѿ по чиню подъстѣлавъ подъ ногъ нхъ багърѣннѣ цѣсарѣскѣ (Супр. 7, 1).

Предлогът *под* е общ за всички славянски езици: руски *под*; сърбохърватски *под*, *pod*, полски *pod*, чешки *pod*, словенски *pod*. Във всички славянски езици той има пространствено значение за посочване на място по-ниско от нещо, каквото е и основното му значение в български език. Много от характерните свързвания на този предлог са също общи за всички славянски езици.

Сравнителното изследване на предлога *под* в славянските езици може да бъде задача на отделно проучване. Споменатото сходство в общи черти е наблюдадено, каквото може да се направи въз основа на един сравнителен преглед на речниците на тия езици, и то с оглед на предлога *под* в съвременния български език. Би могло да се отбележи и една отлика на нашия език в сравнение с другите славянски езици. В съвременния български език като нюанс към пространственото значение на предлога *под* може да се отбележи значението му за посочване на близост („Войските се разположиха *под* стените на града“). Обаче в другите славянски езици с предлога *под* се означава, освен близост по място, и близост по време. Например: в руски — *под вечер*, *под осень*, *под нощ*, *под Новый*

¹ Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941, стр. 439; А. Теодоров-Балан, Нова българска граматика, София, 1940, стр. 319; W. Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik, Göttingen, 1906, стр. 78; A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1927, стр. 424; J. Holub, Fr. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1952, стр. 282; T. Maretić, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. 43, Zagreb, 1928, стр. 193.

² W. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, II Aufl., Berlin, 1912, стр. 604; A. Meillet, Le slave commun, Paris, 1934, стр. 463, 468; A. Vaillant, Manuel du vieux slave, Paris, 1948, стр. 189, 191; Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae, 1862—1865, стр. 596—597.

год, под старост, под празник¹; в сърбохърватски — *pod noć*, *pod starost*, *pod noć*, *pod starost*²; в чешки — *pod večer*³; в полски — *pod starość*, *pod wieczór*⁴. Следователно в съвременния книжовен български език предлогът *под* е стеснил, ограничил функцията си за изразяване на близост, като тя се схваща само в пространството, докато в другите славянски езици близостта е пренесена и във времето. В тези случаи в български език си служим с дума с представка *над*-, *при*- или с описателно изразяване: „надвечер, привечер, преди самото настъпване на празника, в надвечерието на празника“. В народните говори на български език обаче се среща това значение на предлога *под* за посочване на близост по време. Така например той е употребен в това значение в една народна песен, записана от софийското село Бистрица: „Подранили троица витедзи / *под вечера* коне постегнали, / *излезнаа* въз Руин планина“ (СБНУ, кн. XIII, стр. 86). Това значение на предлога *под* отбелязват също и Найден Геров и А. Дювернуа⁵ и дават съответни примери — *под вечер, под есен*.

Върху предлога *под* няма специални изследвания. Обикновено в граматиките на български език за него се говори наред с всички останали предлози. Така Ст. Младенов и Ст. П. Василев⁶ в общата си граматика само споменават предлога *под* при изреждане на всички предлози в български език. Д. Попов⁷ също само отбелязва предлога като един от „старите“ предлози в български език.

Повече място на предлозите въобще отделят А. Т. Балан и Л. Андрейчин. А. Т. Балан⁸ разглежда предлога *под* успоредно с предлога *над* и посочва за тяхно основно значение „място в покой“. От това следва, че той отбелязва само статичната употреба на предлога *под*. За разлика от него Л. Андрейчин подчертава, че предлогът *под* има двойна употреба, и посочва, че той „означава — в покой и в движение — положение по-ниско от дадения предмет“⁹. Към това определение на значението и употребата на предлога са дадени примери от конкретното значение и неговите нюанси, но отсенките не са отделени. След заглавие „преносно“ се дават примери от свързвания на предлога *под* с определени съществителни — *под страх, под власт, под надзор, под отговорност, под съд*.

Н. Костов¹⁰ в кратка характеристика на всички прости предлози дава и предлога *под*, като определя значението му: „по-ниско

¹ Д. Н. Ушяков, Толковий словарь русского языка, Москва, 1935, стр. 354—355; С. И. Ожегов, Словарь русского языка, II изд., Москва, 1952, стр. 481.

² В. Ст. Караџић, Српски речник, Београд, 1898, стр. 534; F. Iveković i Iv. Broz, Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb, 1901, стр. 60.

³ Fr. Trávníček, Slovník jazyka českého, Praha, 1952, стр. 1180.

⁴ J. Karłowicz, A. Kryński, Wł. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego, t. IV, Warszawa, 1908, стр. 331.

⁵ А. Дювернуа, Словарь болгарского языка, Москва, 1888, стр. 2060—2061; Н. Геров, Речник на българский язык, т. II, Пловдив, 1901, стр. 108—109.

⁶ Ст. Младенов и Ст. П. Василев, Граматика на българския език, София, 1939, стр. 316.

⁷ Д. Попов, Българска граматика, София, 1941, стр. 153.

⁸ А. Теодоров-Балан, Нова българска граматика, София, 1940, стр. 331.

⁹ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, София, 1944, стр. 385.

¹⁰ Н. Костов, Българска граматика, София, 1939, стр. 229.

от друго нещо без допир“. Също след заглавие „преносно“ са посочени свързвания на предлога *под* — *под закрилата, под покровителството*.

Петър Калканджиев¹ отнася предлога *под* към „същинските (старинни) предлози“ и посочва повече значения на този предлог: а) място отдолу; б) близост; в) начин. Примерите обаче, дадени към отделните значения, не отговарят на значенията, към които са отнесени. Например „под чужда власт“ и „под наблюдение“ са дадени към конкретното значение на предлога *под* за посочване на място.

От прегледа на тези граматика на български език може да се установи следното. Значенията на пространствения предлог *под* са дадени непълно, неточно и, както се отбелязва по-горе, примерите не винаги могат да се отнесат към посоченото значение. Отсеиците в конкретното значение не са отделени. Не е охарактеризирана употребата на предлога *под* във фразеологичните съчетания и функцията му при съответни съществителни, с които предлогът *под* получава нови значения. В граматиките на А. Т. Балан, Л. Андрейчин и Н. Костов се дават примери с предлога *под* след заглавие „преносно“. От това означаване не става ясно за какво точно се касае — за преносно значение, преносна употреба или за преносен смисъл на цялото съчетание от предлога *под* и съответното съществително. Смятаме, че не е правилно изобщо да се приема, че един предлог може да има преносно значение. Преносно значение може да има думата, към която се отнася предлогът, и тогава значението на целия израз може да добие преносен смисъл, а предлогът да се яви като съставна част на фразеологично съчетание. В други случаи пък предлогът заедно със съответното съществително, което има преносно или отвлечено значение, образува свързвания, в които значението на предлога е в зависимост от значението на съществителното, с което се свързва.

Разбира се, в една граматика на български език предлозите не могат да бъдат разгледани в най-големи подробности, а още по-малко може да бъде дадена подробна разработка на един отделен предлог. Така че непълнотата, която се отнася до семантиката на предлозите, е неизбежна при цялостното разработване на граматиката на български език. За отбелязване е обаче, че докато във всички тия граматика се посочват значения на отделни предлози и се дават някои примери с техни съчетания, на употребата на отделните предлози не е обърнато достатъчно внимание. Например употребата на предлога *под* се отбелязва само от А. Т. Балан и Л. Андрейчин. Необходимо е обаче при предлозите, които са служебни думи и тяхната синтактична функция е много важна, да се посочи, определи и характеризира употребата им. Трябва именно да се посочи с какви думи се свързват предлозите, при какви глаголи се употребяват и в зависимост от това какво е тяхното значение или как видоизменят значението си.

¹ П. Калканджиев, Българска граматика, Пловдив — София, стр. 495.

Ще направя кратък преглед на предлога *под*, както е даден и в тълковните речници на А. Дювернуа и Найден Геров. А. Дювернуа¹ посочва шест значения на предлога *под*. След конкретното пространствено значение за посочване на място предлогът *под* се разглежда успоредно с предлога *над*. Там се отбелязва значение на предлога *под* за сравнение („юнак *под* юнаци“ и „мома *над* момите“). Посоченото значение на предлога *под* не е вече живо в езика и вероятно в това си значение предлогът се е употребявал само успоредно с предлога *над*. В речника на А. Дювернуа се отбелязва и значението на предлога *под* за посочване на близост по място, като даже финалната употреба е отделена като самостоятелно значение с тълкуване „към“. Там също се посочва и временното значение на предлога *под* с примерите *под вечер*, *под есен*.

Найден Геров² пък дава в своя речник седем значения на предлога *под*. В повече се явява шестото значение „за подчинение“ (намирам се *под* властта му). Пространственото значение Геров дава като „спокойно седене, намиране, стоене *под* нещо“. Посочва се значение — в долната част на нещо, близост до нещо и близост по време (*под вечер*, *под есен*).

В речниците на А. Дювернуа и Н. Геров обаче не са посочени всички значения на предлога *под*, нито са отбелязани всички типични свързвания с определени съществителни. Примерите са взети от народния език и добре илюстрират съответните значения.

Задачата на настоящето изследване е да се посочи, обясни и характеризира значението и употребата на пространствения предлог *под* в книжовния български език. Този предлог е интересен не само като представител на най-голямата група предлози — пространствените, — но и затова, че той се отличава с типични свързвания с определени съществителни и заедно с тях развива твърде много свързани значения. Едно проучване на отделен предлог трябва също да има за цел да разреши въпроса за значението и употребата на предлозите върху конкретен материал.

В труда по-подробно е разгледано основното значение на предлога *под* за място, а след това и развилите се от него други значения, като по възможност е посочена връзката им с главното значение. Съчетанията, при които предлогът видоизменя значението си в зависимост от значението на съществителното, с което се свързва, съставят втората част на работата. Отделени са случаите, при които предлогът заедно с дадено съществително образува едно цяло с характер на фразеологично съчетание. Те са отнесени към това значение, от което са се развили поради отвлечения смисъл на съществителното, с което предлогът се свързва, или поради смисъла на цялото изречение. Значенията и съчетанията с предлога *под*, характерни за литературния език, са илюстрирани с примери от художествената литература, от научната литература, от всекидневния печат и от разговорната реч. От художествената литература са използвани съчиненията както на писателите от по-старото поколение, така и произведенията на по-нови и съвременни писатели.

¹ А. Дювернуа, Словарь болгарскаго языка, Москва, 1888, стр. 2060—2061.

² Н. Геров, Речник на българский язык, т. II, Пловдив, 1901, стр. 108—109.

I.

Основно пространствено значение

Пространственото значение на предлога *под* е неговото основно, най-старо и най-често срещано значение. То е главното му значение още в старобългарски език. Затова с право може да се каже, че предлогът *под* е пространствен предлог, т. е. предлог с основно значение за посочване на място.

Значението на предлога *под* за посочване на място има двойка употреба — статична и финална. При първата употреба — статичната — се посочва място по-долу от някого или нещо, гдето се извършва известно действие, и стои при статични глаголи — глаголи, които показват състояние или движение без определена посока (*скачам, играя, разхождам се, работя* и др.). При втората употреба се посочва място, но при нея личи известна финалност, целеустременост, защото се означава посока на действие, което се извършва по-ниско от някого или нещо. В тези случаи предлогът *под* се употребява при глаголи за движение — финални глаголи. Трябва да се подчертае, че в съвременния български език различието между двойната употреба на предлога *под* не се чувства ясно. Тя обаче трябва да се отбележи, за да се види характерното в употребата на този предлог, още повече, че това, както се каза и в увода, се отнася до всички пространствени предлози в български език. Като отбелязваме двойната употреба на пространствения предлог *под*, целим да подчертаем, че този предлог може да се употреби и при статични и при финални глаголи и определя синтактичните връзки на дадени съществителни с такива глаголи. Разграничаване между финалната и статичната употреба не се прави също и при отсенките в пространственото значение на предлога *под*. Например, когато предлогът *под* показва място, в непосредствена близост на което се извършва дадено действие, той може да се употреби при финални и при статични глаголи. В тези случаи изпъква преди всичко ясно значението на предлога *под* за посочване на близост, но не и употребата му. Затова намираме, че когато определяме нюансите към пространственото значение на предлога *под*, не е необходимо да се отделя статичната от финалната употреба. Същото се отнася и до много от свързванията на предлога *под* с определени съществителни, например: „взимам *под* своя защита“ и „съм *под* защитата на някого“; „турям *под* наблюдение“ и „съм *под* наблюдение“.

Приведените тук примери илюстрират случаите, при които предлогът *под* се употребява за посочване на място. Дадени са повече примери от различни писатели, за да проличи широката употреба на предлога в това значение и свободната му връзка с различни съществителни и глаголи.

Статична употреба. Примери: „*Под* кулата има страшна и дълбока подземница“ (Ив. Вазов, Великата Рилска пустиня, стр. 75); „Господарската трапеза беше сложена, както по обикновение, *под* лозата“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 9); „Иде си младо търговче, /.../ потно му конче *под* него“ (П. Р. Сла-

вейков, сп. Ден, 1875, бр. 19); „Стори му се, че лежи върху мраморна маса в лабораторията *под* една грамадна лупа“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 186); „Така той извървя дола, като се провираше *под* сведените върби и раkitаци“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 72); „Лодката бавно заплава по плиткото *под* върбите на другия бряг на острова, където селото не се виждаше“ (Орлин Василев, Септември 1923 година, ант. Септември 1923, стр. 23); „*Под* голямо дърво, на сянка седи някакъв юнак в селски дрехи“ (Й. Йовков, Жетварят, стр. 61); „*Под* преплетените клонаци лежат гъсто здрач и влага, тихите води на каналите едва пъплят“ (П. Вежинов, В блатото, сб. Отечественна война, стр. 164); „*Под* смачканата каубойска шапка се виждаше една валчесто косматото лице“ (Г. Белев, Какво видях в Америка, стр. 283); „Отбил се да види старите си родители, но от малкия дом там, край реката, *под* цъфналите вишни, той намерил само купчина димящи развалини“ (Ив. Мартинов, Драва тече през славянски земи, сб. Отечественна война, стр. 108); „*Под* столетните мъхнати и сенчести дъбове в медни котли — цели казани — вреше гостбата, курбанът“ (Кр. Григоров, Посрещане, сб. Отечественна война, стр. 202); „Но *под* вековните брястове и липи на парка беше хладно като в подземие“ (Д. Калфов, Вашите познати, стр. 45); „С ужас видя как над главата ѝ се спуща огромно бяло кълбо, *под* което виси човешка фигура с разкрачени позе!“ (К. Ламбрев, Средногорски партизани, стр. 29—30); „Личо седеше кръстатом *под* горуна и разправяше“ (Ст. Ц. Даскалов, Героят от Драва, сб. Отечественна война, стр. 94); „Бойците вече не могат да седят в землянките — душно е *под* тия ниски покриви, все едно, че си в гроб“ (Д. Чавдаров-Челкаш, Командирът, сб. Отечественна война, стр. 161); „Тъннат неуморно *под* леда / буйните потоци и реките“ (Хр. Радевски, Пулс, стр. 31); „Там *под* тополите вързани редом / бяха пленени в боя врази“ (А. Разцветников, Каин, ант. Септември 1923, стр. 65); „*Под* снежна сребърна постеля / спи спокойно, всичко спи сега“ (Радой Ралин, Балада за двата танка, сб. Отечественна война, стр. 61); „На някои места земното масло се намира в находища, разположени *под* газонепроницаеми земни пластове“ (Г. Г. Кандиларов, Олга х. Младенова и др., Органична химия за VI клас на гимназиите, стр. 23); „Чрез микроскопско изследване узнаваме, че *под* обвивката на пшеничното семе се намира един пласт от клетки“ (Д. Йорданов, Й. Попов и др., Ботаника за осми клас на единните училища, стр. 17).

Финална употреба. Примери: „Тренът ни влезе *под* огромния свод на Пещенската гара“ (Ал. Константинов, Еай Ганю, стр. 3). Тук глаголът *влезе* показва приближаване спрямо предмета — свода на гарата, който се явява в известна степен крайна цел на действието. Същото проличава и в следните примери: „Тя втора стомна сложи / *под* чучурчето — първата вече пълна / изправи се да сложи отстрана“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 92); „*Под* крушата сянката не е гъста. Кажи ѝ да се пренесе *под* големия кестен“ (Л. Каравелов, Мамино детенце, стр. 6). В последния пример употребата на предлога *под* в първото изречение е статична, а във второто финална. „Всички ние, всякой тук от нас, / ще да слезем

под сводове вечни* (П. Р. Славейков, сп. Мисъл, 1899, стр. 481); „Който иска да му купя нещо от лавката, да мушне парите *под* вратата“ (Ем. Манов, Пленено ято, стр. 29); „Влезе, обгърна с поглед кошериците пред врачката, на която пълпеха живо мравунек пчели, и възви *под* вишните“ (А. Каралийчев, Гробът го вика, ант. Септември 1923, стр. 98); „Там *под* смълчаните стари тополи / сив и настръхнал припъпли страхът“ (А. Разцветников, Каин, ант. Септември 1923, стр. 65); „У дома, *под* една греда съм мушнал около десетина хиляди лева“ (К. Ламбрев, Средногорски партизани, стр. 20); „Тя зарева, побегна, и като се мушна *под* високата, извита като дъга скоба на моста, изпъчи се да не я хванат“ (Е. Коралов, Септемврийци, ант. Септември, 1923, стр. 141); „При присаждане на дървета калемът се поставя *под* кората“ (Д. Йорданов, Й. Попов и др., Ботаника за осми клас на единните училища, стр. 17); „Българските художници заедно с целия народ единодушно сложиха своите подписи *под* Стокхолмското възвание“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 220).

Има случаи, в които с предлога *под* се изразява известно отдалечаване от предмета, като се посочва движение отвътре навън на действие, което се извършва по-ниско от някого или нещо. Тука се посочва изходната точка на дадено действие и затова е по-правилно да се употреби сложният предлог *изпод*. Например: „И люти страдания изкараха две сълзи *под* дългите клепащи на хубавите ѝ черни очи“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 36); „Две лета, Недо, — като *под* земя се той обади“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 157).

Може да се направи съпоставка на пространствения предлог *под* с пространствения предлог *над*. Тези два предлога определят пространствени отношения, противоположни едни на други. С предлога *под* се посочва място по-ниско от нещо, а с предлога *над* — място, което се намира по-горе от нещо. И двата предлога в пространственото си значение се употребяват при глаголи за състояние и при глаголи за движение, тъй като посочват мястото, гдето се върши действието или към което е насочено, отправено действието. Например: „От запалените цистерни при гарата се издигаха все още гъсти черни кълба от дим, които се разстилаха *над* околността като грамаден траурен облак“ (Д. Димов, Тютюн, стр. 619); „Слънцето бавно излезе *над* морето“ (Д. Добревски, Бунтът на крайцера „Надежда“, стр. 36).

Разгледаното значение на предлога *под* е неговото основно значение за посочване на място, с което се определят известни конкретни пространствени отношения, в които се намират лицата и предметите от обкръжаващата ни действителност. При тая употреба има случаи, при които предлогът изгубва основното си значение. Това става, когато името, с което е свързан предлогът, е в преносно значение или когато във връзка със смисъла на цялото изречение предлогът и името заедно имат служба на наречие. В тези случаи съчетанията на предлога със съответните съществителни и глаголи добиват характер на фразеологични съчетания. Думите в тия съчетания са тясно свързани помежду си.

Трябва да се подчертае, че структурата на фразеологичните съчетания с предлога *под* в повечето случаи е точно определена. Докато в конкретното значение на съчетанието съществителното, пред което стои предлогът, може да се употреби в единствено или множествено число, със или без прилагателно, членувано или нечленувано, във фразеологичните съчетания формата, а понякога и редът на думите, е точно определен — съществителното например може да се употреби само в единствено число (*под стрехата, под покрив*), само членувано (*под носа*) или нечленувано (*под вежди, под мустак*) и т. н. Заедно с промяната на формата може да се промени и значението на фразеологичното съчетание (*под знамето, под знамената*). От това трябва да се заключи, че фразеологичните съчетания по форма се различават по някои свои особености от свободните съчетания на предлога със същото съществително. Тези различия са отбелязани при отделните съчетания в по-нататъшното изложение на работата.

От по-долу дадените примери се вижда как предлогът *под*, свързан с едно и също съществително, може да определя конкретни пространствени отношения, или заедно с името, употребено в преносно значение, да образува фразеологично съчетание.

Предлогът *под* може да се свърже със съществителното *стреха* или *покрив*, за да посочи конкретно мястото, гдето се извършва известно действие: „На сушина, *под* стрехата, Петър поправяше някакво си колело“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 18); „Само затаените *под* покривите пламъци още блещяха и хвърляха през прозорците из потъмнелия град червеникави снопове светлина“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 167).

Но когато съществителните *стреха* и *покрив* са употребени в преносен смисъл, съчетанието на предлога със съществителното добива ново значение; предлогът *под* изгубва пространственото си значение и съчетанието се схваща като единно цяло със свой смисъл. Тука връзката между съществителното и предлога е потясна отколкото при конкретното значение на предлога *под*. При тези случаи съществителното, към което се отнася предлогът *под*, се употребява винаги в единствено число и то обикновено е членувано. Например: „У нас, татарите, е закон да шадим врага, който е подирил заслон *под стрехата* ни“ (Ив. Вазов, Ивайло, стр. 25). Съчетанието *под стрехата* може да се замени с думите „в къщата ни, в дома ни“. „Войниците са благодарни и за чая, благодарни са, че са ги прибрали *под покрив*“ (Л. Стоянов, Холера, стр. 115). Съчетанието може да се замени с израза „на сушина“.

Когато между предлога и съществителното е употребено и числителното *един*, тогава съчетанието *под един покрив* изразява известна социативност и е равнозначно с наречието „заедно“ или израза „на едно място“. Цялото съчетание има служба на наречие. Например: „Рада от много години живееше *под един покрив* с Хаджи Ровоама“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 66); „Животът в мъщи беше непоносим. Подозрението и престъплението не можеха да живеят *под един покрив*“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 66). „Трябва да кажа две думи и за лицата, с които случаят ме беше събрал *под един покрив*“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 93).

Предлогът *под* се среща и в съчетание със съществителното *небе*. Конкретно значение за място: „Тя приличаше на гугутка, която скрита в гората гледа през гъстата шума, как *под* небето бавно се вие сокол“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 34); „Затихват далнините уморени *под* тия притъмнели небеса“ (Мл. Исаев, Заветът на жертвите, ант. Септември 1923, стр. 146).

Когато съществителното *небе* е в единствено число и се определя от прилагателното *открито*, съчетанието *под открито небе* има вече характер на фразеологично съчетание, в което предлогът *под* се явява като неделима част от едно смислово цяло. Значението на фразеологичното съчетание е равно на наречие и има значение „на открито, без подслон, без покрив“. Например: „Но за хора, които са държали карантина в турско *под открито небе* и на гола земя, тука беше рай“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 92); „След един от митингите в Ючбунар, на който Георги говори *под открито небе*, бяха издигнати първите барикади в София“ (Ст. Благоева, Георги Димитров, биографичен очерк, стр. 84); „От 5 юни в Токио за неопределено време са забранени всички митинги, демонстрации и събрания, както в помещения, така и *под открито небе*“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 160); „От утре, а може би и днес, да я изгонят и из училището и тя да се намери *под открито небе*, без зальк хляб и изоставена“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 155).

Предлогът *под* се употребява и в съчетанието *под свое небе*, *под българско небе* или *под чуждо небе* със значение „в българска среда, в близка, родна среда“, или „в чужда среда, в чужда страна“. В това съчетание думата *небе* има преносно значение и цялото съчетание добива ново специфично значение. Например: „Малката пък от Париж дошла е /... Но макар години там да бе, пак тегли я *под българско небе!*“ (К. Христов, Чела на Балкана, стр. 28); „Ние вървахме. Тъй хубаво бе, бяхме в Белград, а сякаш на своя родна земя и *под свое небе*“ (Радой Ралин, Божиц, сб. Отечествена война, стр. 62).

В зависимост от смисъла на цялото изречение съчетанието на предлога *под* със съществителното *небе* може да е употребено в смисъл „на света“. Например: „Младо с дим и плам в сърцето / щуро ходи по света, / че за пакост *под небето* бог създаде любовта“ (П. К. Яворов, Антология, стр. 18); „Ние не знаем дали има *под ясното небе* такъв ум и такива способности, които, като служат в едно и също време на бога и на Амона и да могат да удовлетворяват и двете крайно противоположни начала“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 354); „Не смеете да сравняваме с Казанлък ни най-прелестните страни *под ясното небе*“ (Л. Каравелов, Мамино детенце, стр. 4); „Един съм аз *под небесата*, / и Царят съм на дървесата!“ (Ст. Михайловски, *Novissima verba*, стр. 73).

Със същото значение може да се употреби и съчетанието *под слънцето*. Например: „Ще се смятаме за най-щастливите *под слънцето*, ако ни достигнат сили и умение честно и добросъвестно да изпълним своя дълг към българските работници и тяхната светла бъднина“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 4). В други

случаи от смисъла на цялото изречение съчетанието *под слънцето* получава значение на „благоприятно влияние“. Думата *слънце* при тези случаи е употребена в преносно значение. Например: „*Под слънцето* на Сталинската конституция се развиват и укрепват социалистическите нации на СССР“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 168).

Предлогът *под* се явява свързан и със съществителното *знаме* (*байрак*). Конкретно значение: „*Под байрак* лични юнаци, / напети с дрехи войнишки, / с левове златни на чело“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 7).

Цялото свързване на предлога *под* със съществителното *знаме* може да се употреби в преносен смисъл със значение на „войска“. Тогава съществителното е винаги членувано и в множествено число. Например: „След това войниците шаха да бъдат готови при първо повикване да се съберат *под знамената* на хана“ (Ив. Вазов, Светослав Тертер, стр. 141); „Тази година 30-ти набор бе повикан *под знамената*“. Когато съществителното е употребено в единствено число, цялото съчетание има съвсем друго значение, посочено по-нататък в работата (стр. 233).

Предлогът *под* се среща и в съчетание със съществителното *крак, нозе*. В конкретно значение това съчетание показва, че действието се извършва по-долу от някого, като сочи плътно допиране. Например: „Из гората леко шумолят босите нозе на есента и *под* тях слабо трещят сухи съчки“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 150); „Селяните вървяха мълчаливо. Сухата некосена трева шумеше *под* краката им“ (М. Марчевски, Село Лазарово, ант. Септември 1923, стр. 85). В конкретното си значение това съчетание може също да посочва, че нещо се намира по-долу от някого в непосредствена близост: „Ние се качихме на върха и цялото поле се разстилаше *под* краката ни“; „Реката се пенеше и шумеше *под* краката ни“.

Предлогът *под* заедно със същото съществително, добило отвлечено значение на „власт, господство“, в известни случаи служи като непряко допълнение към глагола *турям* и се употребява винаги с възвратното местоимение *си*. Така съчетанието *турям под краката си* като цяло има значение: „държа в подчинение, властвувам над някого“. Например: „Ама че хаджи Петровичина сестра да ѝ доде в къщи за снаха, тя ще бъде така посиленна, че ще иска да *тури под крака си* и нея, и Колчо, и цялата къща“ (Т. Г. Влайков, Стрина Венковица и снаха ѝ, т. I, стр. 180). Трябва да се отбележи, че това съчетание не е много употребимо и може да се срещне повече в разговорната реч. По-често се употребява в книжовния език съчетанието *губя (нямам здрава) почва под краката си*, което има значение: „не съм уверен в себе си, не съм сигурен в нещо, нямам опора“.

При разглеждане на съчетанията с предлога *под* трябва да се отделият и посочат случаите, когато тези съчетания се употребяват като непряко допълнение към определени глаголи и имат служба на наречие. Тази роля на непрякото допълнение е в зависимост от смисъла на цялото изречение.

Такъв е случаят със съчетанието на предлога *под* и съществителното *вежди*. В това съчетание предлогът може да определя пространствени отношения. Например: „*Под* рошавите му вежди светят малки сиви очи“ (Т. Г. Влайков, Дядовата Славчова унука, т. I, стр. 58); „*Под* големите му вежди играеха хитри и умни очи“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 8); „Инак той си беше мек, добър човек и *под* надвисналите му вежди, ..., добродушно и благо се усмихваха очите му“ (И. Йовков, Жетварят, стр. 7). Предлогът *под* към съществителното *вежди* може да определи и начина на действието, когато служи като непряко допълнение към глаголите *гледам*, *поглеждам*, *изглеждам*, *подникна*, *следя* (с *поглед*) и др. под. Свързането *под вежди* към глагола *гледам* и неговите производни изяснява и уточнява съдържанието на тези глаголи. Тази синтактична група представя от себе си едно смислово цяло, образува една семантически свързана единица, в която предлогът не посочва място и съществителното няма обикновеното си значение. От смисъла на цялото изречение глаголът заедно с непрякото допълнение към него може да значи „гледам скришно, гледам сърдито или гледам дяволито“. Това показва, че съчетанието *под вежди* има служба на наречие. За отбелязване е, че фразеологичното съчетание *гледам под вежди* се отличава и с това, че съществителното в него се употребява винаги нечленувано, докато при конкретната употреба *вежди* може да се членува. Освен това във фразеологичното съчетание съществителното *вежди* винаги е в множествено число. За потвърждение на това обстоятелство ще приведем няколко примера: „Излезе Петкана, та брата посрещна, /ръка му целуна и тръпна / *подникна* го мълком *под вежди* и тъй му / сподавени думи прошъпна“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 51—52). В този пример съчетанието *под вежди* има значение „скришно, тайно“. Свирачът *под вежди* момите *изглежда*, / а пък хороводник го с песен задява“ (К. Христов, Кръстопът, стр. 56). Съчетанието има значение също „скришно или дяволито“. Същото значение има и в следващия пример: „Кръчмарят се усмихна и заклима, / отвън му климна вечерта, / а в ъгъла ревнаха в хор петима / и се целунаха в уста. / *Погледна* дявола *под вежди* тънки: / „Я виж ги колко са добри!“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. II, стр. 225). От смисъла на целия текст съчетанието може да добие значение на „гледам сърдито“. Например: „Ти спиш ли? — *изгледа* го *под вежди* отец Игнатий“ (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 140).

По аналогия на *гледам под вежди* съществува и съчетанието *гледам под око* със същото значение. Например: „Той играе все тъй лудо и *под око* *следи* за ефекта“ (И. Йовков, Разкази, т. I, стр. 44); „Някоя трепне смутена, приведена, / блеснат зъбчета от бисер, / и *под око* дяволито *загледана*, / стрелне сърцето на кметския писар“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. III, стр. 70); „Тюшка се директорът, муси се, *гледа под око*, но някак мина и се забрави станалото“ (Кр. Григоров, Новодомци, стр. 182).

При тези фразеологични съчетания, *гледам под вежди* (*поглеждам*) и *гледам под око*, понякога се среща употребен и предлогът *изпод*: „Прокопий *поглеждал* зверски *изпод вежди*: искало

му се да руши, да бие до смърт някого“ (Ем. Манов, Пленено ято, стр. 116).

Предлогът *под* се свързва и със съществителното *мустак* и може да има конкретно значение: „Ние бяхме селяни, които миришеха на лук и киснало, / и *под мустаците* увиснали живота ясуваха сърдите“ (Вапцаров, Стихотворения, стр. 122). Както и при по-горе разгледаните фразеологични съчетания, така и тука съчетанието *под мустак* при глаголите *усмихвам се*, *смея се*, *подсмивам се* и др. *под* се изисква като непряко допълнение и определя начина, по който се извършва действието. *Усмихвам се под мустак* има значение на „усмихвам се скрито, едва забележимо, с дяволивост“. Тук предлогът съвсем е загубил своето значение и е неделима част от едно цяло със свой смисъл. Съчетанието на предлога със съществителното е равно на наречие. Това, което отличава фразеологичното съчетание от свободното съчетание в дадения елучай е, че съществителното във фразеологичното съчетание никога не се членува и се употребява в единствено число. Например: „От слушателите едни, гоито бяха живели или ходили в София, *се подсмиваха под мустак* на Панчовите приказки, други го съжаляваха за простотията и утикливостта му“ (Т. Г. Влайков, Съчинения, т. II, стр. 144); „Оживените разисквания накрай стихнаха и по лицата на мнозинството селяни се четеше загриженост. Само Цеко Донин, чорбаджията, *се усмихваше под мустак* на излизане с една тайфа от три-четирима негови приятели“ (Кр. Григоров, Новодомици, стр. 17).

Разгледаните фразеологични съчетания, в които влиза като съставна част и предлогът *под*, се дават именно тук, към пространственото значение на предлога, защото паралелно с тези фразеологични съчетания, които имат определени нови значения, съществува при същото свързване на предлога с даденото съществително употребата на предлога *под* в конкретно значение. При такова съпоставяне на употребата на предлога *под* във фразеологично и в свободно съчетание става ясна връзката между пространственото значение на предлога и ролята му във фразеологичното съчетание. Така проличава как се е дошло до това тясно свързване на предлога със съответното съществително, гдето предлогът и съществителното изгубват значението, което имат в обикновената реч и свързани заедно, получават ново значение.

Отсенки на пространственото значение. В конкретното значение на предлога *под* могат да се разграничат няколко отсенки:

1. Най-важна отсенка на пространственото значение на предлога *под* е отсенката за посочване на близост по място. В тези случаи с предлога *под* се посочва мястото, в непосредствена близост до долната част на което се извършва дадено действие. Тук вече положението по-долу от нещо се схваща в близост до долния край на предмета. Тази отсенка на предлога *под* се среща както в писмената, така и в разговорната реч. Например: „Тия села са били

задължени да дават войници на султана... Хиляди от тях са били *под* стените на Будин и Висна" (Ив. Вазов, В недрата на Родопите, стр. 9); „Снощи си, мале, поминах / *под* село покрай Росипа" (К. Христов, Самодивска китка, стр. 39); „На един от най-крутите и най-красивите завой *под* лагер „Левски“ работи Варненската чета" (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 33); „Така измина около стотина крачки и пътят го изведе точно *под* върха, в една гънка на планината" (Ем. Станев, В тиха вечер, стр. 79); „По пътя за Патлейна бяха разкопани две пещи за домашна керамика, а *под* Патлейна — пет пещи за художествена керамика" (в. Работническо дело, 1949, бр. 111).

Често, за да се изрази по-ясно близостта, предлогът *под* се свързва с местоимението *сам* или наречието *току*. Например: „*Под самите* склонове на планината,..., се е свряла гиздавата Букова поляна" (Т. Г. Влайков, Съчинения, т. I, стр. 1); „Тя се гурна още един-два пъти във волата, след това доплува до самия край на благото, *току под* цевта на пушката ми" (Елин Пелин, Щъркови гнезда, стр. 193).

Също, за да се подчертае близостта до долната част на нещо, предлогът *под* се свързва с предлога *до* и образува сложен предлог, който също означава, че границата на известно действие е в близост до долната част на нещо. Например: „Когато и двете й плитки бяха отзад, увисваха *до под* коленете й като два черни смока" (Й. Йовков, Старопланински легенди, стр. 97); „И сега като че я гледам: обула ония атлазени шалвари, онова елече само от сърма и като спуснала косите си чак *до под* пояса" (Й. Йовков, Вечери в Антимовския хан, стр. 98).

При това означение на предлога *под* също може да се направи съпоставка с предлога *над*. Предлогът *над* има същата отсенка при пространственото си значение, но като определя пространствени отношения, противоположни на пространствените отношения, посочвани с предлога *под*, той показва непосредствена близост до горния край на нещо. Например: „Ослушаха се и след песента се понесе тътен, като когато рукнат подземните порои откъм пещерята *над* село" (Ст. Ц. Даскалов, Без межда, стр. 57—58). Ще посоча един пример от народна песен, където са употребени паралелно три пространствени предлога — *над*, *под* и *всред* — и се изразяват три вида пространствени отношения: близост до горния край на нещо, близост до долния край на нещо и посочване, че действието се извършва в средата на нещо: „Не мина Петко *над* село, / *над* село нито *по* село, / но мина Петко *всред* село" (народна песен)¹.

При тази отсенка в значението на предлога *под* за посочване на близост също има по-ясно свързване на предлога с някои съществителни и глаголи, с които той образува цялости, възприемани като фразеологични съчетания. В зависимост от смисъла на цялото изречение или от значението на съответния глагол, към който съществителното заедно с предлога се отнася като непряко

¹ Н. Геров, Речник на бългърският език, Пловдив, 1895—1901, стр. 109.

допълнение, фразеологичното съчетание може да променя своето значение.

Така например предлогът *под* се свързва със съществителното *нос*. Съчетанието се схваща като единно цяло и има общо значение, че известно действие се извършва в непосредствена близост. Характерното е, че предлогът и съществителното изгубват конкретното си значение, престават да се схващат като две отделни думи, а взети общо имат характер на лексическа единица със свое специфично значение, еднакво с наречието „съвсем близо“. Например: „Не могат сега хората да останат тъй затворени сѐ на едно място, като някога, и да не знаят *под носа* им какво става и как живеят другите“ (Т. Г. Влайков, Чичо Стайко, сп. Демократ, т. II, стр. 122); „Домакинът не искаше да го приеме и му затвори вратата *под носа*“; „*Под носа* му, а не го вижда“. За да се подчертае близостта, понякога съчетанието се употребява разширено — *под самия нос*. Например: „Но ето, ..., *под самия нос* на нашата емиграция се появи обявлението за литературно-научния вестник „Знание“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 150—151). При това фразеологично съчетание трябва да се отбележи една морфологическа особеност, а именно, че съществителното, с което е употребен предлогът *под*, е винаги в единствено число.

Съчетанието на предлога *под* със същото съществително *нос* може да се явява и като непряко допълнение към глаголите *шепна*, *мърморя*, *тананикам*, *продумам* и др. под. В тези случаи съществителното с предлога изпълнява службата на наречие и определя начина на действието, изразено с глагола. *Говоря под носа си*, *мърморя под носа си* и др. под. имат значение: „говоря тихо, едва чуто“. Освен това съществителното винаги се придружава от възвратното местоимение *си* и е в единствено число. Например: „Накрани се бай Ганю, ..., *измърма под носа си* „ех, да има сега някой да ме почерпи едно винце“, ... и след като ме гледа умнило цяла минута, рече...“ (А. Константинов, Бай Ганю, стр. 5); „— Наши хора, — *казва си под нос* Пеню и става, посреща ги, пожелае им добър път и керванът завива по пътя за забранената гора“ (Чудомир, Избрани произведения, стр. 5); „Мама *мънкаше* нещо неразбрано *под носа си*, па току отведнъж подръпваше забрадката си, стискаше зъби и ситно, ситно клатеше глава“ (Кр. Григоров, Ново-домци, стр. 186—187); „*Говори под носа си*, та не може да му се разбере“. Тези фразеологични съчетания се употребяват повече в разговорния език.

Подобно по характер е и съчетанието *под ръка*. То също така променя значението си в зависимост от значението на цялото изречение и преди всичко от значението на глагола, към който съществителното *ръка* заедно с предлога *под* се употребява като непряко допълнение. Когато съчетанието *под ръка* се употреби при глаголите *хващам*, *залавям се*, *държа*, *улавям*, *разхождам се*, *вървя* и др. под., тогава то определя начина, по който става действието. Например: „Момите се наредиха, *заловиха се под ръка* и запяха“ (Й. Йовков, Жетварят, стр. 130); „На излизане той ме на

стигна и ме улови под ръка“; „Хванати под ръка, те се разхождаха“.

В зависимост от смисъла на цялото изречение съчетанието *вървя ръка под ръка* може да се схване в преносен смисъл и тогава е равнозначно с наречието „заедно“. Това съчетание не е много употребимо в езика. По-често се среща фразеологичното съчетание *върви ръка за ръка*, което има същото значение.

Предлогът *под*, свързан със съществителното *ръка*, се употребява и като непряко допълнение към глаголите *съм, имам, намирам* и се заедно с тях образува фразеологично съчетание, което означава, че нещо се намира в пряка близост, че е на разположение. Например: „Всяко оръжие пак да бъде проверено и ръчните бомби да бъдат под ръка на всекиго“ (Д. Чавдаров-Челкаш, Командирът, сб. Отечественена война, стр. 161); „Те ще стоят непосредствено до шаба на командното място, за да бъдат под ръка в случай на нужда“ (К. Ламбрев, Средногорски партизани, стр. 152); „Тя доста разбира от болки и лошотии. А имаше под ръка и всичко, което може да послужи за такива нужди“ (Т. Г. Влайков, Преживяното, т. 1, стр. 59).

Когато съчетанието *под ръка* стои при глагола *попадне ми*, цялото съчетание *попадне ми под ръка* добива друг смисъл и има значение, че нещо се върши или става „случайно, без избор“. Например: „Припъкм у дома, заключвам се в писалището, разделям полека червения восък на плика, и турям вътре други вестници, каквито ми попаднаха под ръка“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 59); „В Хаджи Генчовата къща се намира цял пазар, защото Хаджи Генчо внимателно събира всичко, щото и да му попадне под ръка“ (Л. Каравелов, Българе от старо време, стр. 11).

2. Друга отсенка на пространственото значение на предлога *под* е отсенката за посочване на граница, в чиято близост и по-долу от която се извършва дадено действие. При тези случаи съществителното, с което се свързва предлогът *под*, означава граница, предел. За означаване пък, че известно действие се извършва по-горе от посочената граница, предел, се употребява предлогът *над*. Тези два предлога — *над* и *под* — посочват мястото в близост до посочена граница, предел, но докато предлогът *над* посочва, че мястото, гдето се извършва действието, е по-горе от този предел, предлогът *под* посочва, че мястото е по-долу от този предел. Например: „Днес имаме температура 10° под нулата, или термометърът показва 10° под нулата“. В този пример 0° е границата, по-долу от която е спаднала температурата. Ако температурата се е качила по-горе от тази граница, се употребява предлогът *над*: „Термометърът показва 10° над нулата“.

С изразите *под морското равнище* и *над морското равнище* се определя височината на дадено място спрямо морското равнище. Височината на морската вода се взема като пределна линия, спрямо която се определя височината на сушата. Когато тази височина е по-голяма от височината на морето, казва се, че „мястото е над“.

морското равнище“, а когато е по-низка, че е „под морското равнище“.

Друг пример: „В миналото броят на учащите се беше далеч под тая цифра“. Тука дадена цифра се взема като изходна точка, с която се сравнява нещо. И тази употреба на предлога *под* може да се съпостави с паралелна употреба на предлога *над*: „далеч над тази цифра“, което значи, че при сравнението е установено, че нещо е по-горе от сравняваното с него.

Границата, пределът може да се означаи със съществително, което има преносен смисъл. Например: „Индустрията беше все още под равнището от преди десет години“; „Качеството на неговата работа е под всякакви изисквания или под всякаква критика“; „Тази постъпка е под всякакво достойнство“.

Горните примери посочват границата, схваната в пряк или преносен смисъл, по-долу от която се извършва дадено действие или с която се сравнява нещо. При тях обаче не се схваща ясно близостта до тая граница, а дори в някои случаи се подчертава, че действието се извършва далеч под нея. В следващите примери пък проличава по-ясно близостта до посочената горна граница: „Той е на възраст под 30-те години“; „Планът е изпълнен под 50 на сто“; „Температурата е спаднала под нулата“; „Цената на картините е много рядко под сто долара“ (Г. Белев, Какво видях в Америка, стр. 259); „Той беше под средния ръст и шинелата стигаше до глезените му“ (Д. Чавдаров—Челкаш, Иван и неговите другари, сб. Отечественна война, стр. 131). Когато пък близостта е посочена по-горе от даден предел, употребява се предлогът *над*. Например: „Той е над 30-те години“; „Той е над средния ръст“; „Продуктите се продават над определената цена“.

3. Трета отсенка в пространственото значение на предлога *под* имаме, когато се посочва, че известно действие се извършва по-ниско от повърхността на нещо. При тези случаи предметът се схваща не като цяло, а само като повърхност. В тая си функция предлогът *под* е свързан с определени съществителни — най-вече със съществителните *вода* и *земля* и няма много широко разпространение. Например: „От тебе вече човек няма да стане. Ето още един удар и ще почнеш да бъваш кръв, а след два месеца ще си под земята“ (Ем. Манов, Пленено ято, стр. 10); „Миньорите работят в мините на 30 метра под земята“; „Електричните мотори на подводниците се движат под водата с електричество от акумулатор“ (Учебник по биология за седми клас, 1950); „Плувците плуваха под вода“; „Нитроглицеринът е нетрайно съединение, което много силно експлодира, дори като се пази и под вода“ (Г. Г. Кандиларов, О. х. Младенова и др., Органична химия за шести клас, стр. 39). Строго погледнато, тука предлогът *под* е неточно употребен, защото се касае за действие, което се извършва в границите на самия предмет, а не извън предмета в долната му част.

Към по-горе разглежданото основно значение на предлога и отделните негови отсенки бяха отнесени и случаите, когато предлогът *под* се свързва със съществително, употребено в конкретен, а след това и в преносен смисъл, за да се проследи употребата на пред-

лога, когато показва конкретно място, и функцията му във фразеологичните съчетания. Трябва обаче да се подчертае, че предлогът *под* се употребява и в някои фразеологични съчетания, при които не може да се направи паралел между конкретното значение на предлога и функцията му във фразеологичното съчетание. В тези фразеологични съчетания предлогът *под* е свързан със съответно съществително, което от своя страна е в тясна връзка с определен глагол. Тези съчетания на съществителното с предлога и глагола имат характер на фразеологични съчетания, защото отделните думи в тях имат свое значение, което е видоизменено от връзката на отделната дума с другите думи.

Характерни за книжовния език са изразите *поставям под съмнение* и *поставям под въпрос*. И двете съчетания имат значение, че „нещо не е твърде сигурно и буди съмнение“. Например: „С това Октомврийската революция *постави под въпрос* самото съществуване на световния капитализъм като цяло“ (И. В. Сталин, Въпросите на ленинизма, стр. 208); „Неговото твърдение би трябвало *да се постави под съмнение* (или *под въпрос*), тъй като нямаме достатъчно факти за неговата достоверност“.

Съчетанието *вземам под внимание* също се употребява повече в езика на книжовната и не се употребява в разговорната реч. Съществителното с предлога видоизменя семантиката на глагола *вземам*. Предлогът от своя страна не дава никаква представа за място. Например: „В дадена професия те виждат само външните привлекателни страни, без *да вземат под внимание*, че тя не на всекиго допада“ (в. Отечествен фронт, 1950, бр. 1820); „Според мнението на Ленин, хората трябва да се подбират и разместват, като *се вземат под внимание* индивидуалните способности на всеки работник“ (в. Отечествен фронт, 1950, бр. 1824).

В български език съществуват определени съчетания, които се употребяват като термини в съдебната практика. Например: *Давам под съд, привличам под отговорност* или *подвеждам под отговорност, съм под следствие*. В тези съчетания първоначалното значение на предлога *под* се е загубило. Свързването между съществителното и предлога е тясно и те се схващат като една цялост, която се явява като допълнение към определени глаголи. Например: „Всеки гражданин има право да иска *даването под съд* на длъжностни лица за престъпления, извършени при изпълнение на службата“ (Конституция на НРБългария, чл. 89); „Виновният е уловен и *е даден под съд*“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 305); „Преди да си пръсне главата с револвера, той бе получил депеша от Пловдив, която му обаждаше, че днес съдебната власт запечатала касата и го *дава под съд* за злоупотреби на държавни суми“ (Ив. Вазов, Нова земя, стр. 101).

Други съчетания, които се употребяват в съдебната практика, са: *привличам под отговорност, подвеждам под отговорност, съм под следствие*. Примери: „Контролната комисия при ЦК има следните функции: . . . в) *привлича под отговорност* виновните за нарушение на партийния морал“ (Устав на БКП, стр. 2); „Министерският съвет в заседанието си от 30 т. м. най-категорично осъди

тези действия и задължи съдебните органи да *подведат* незабавно *под отговорност* нарушителите на постановлението“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 244); „Съдът не е завел дело и обвиняемият е още *под следствие*“.

Във военната практика се употребяват съчетанията *стоя под оръжие* или *оставям някого под оръжие*. *Стоя под оръжие* значи „наказан съм да стоя прав няколко часа в пълно бойно снаряжение“. *Оставям под оръжие* има значение: „наказвам войник, като го заставям да стои прав в пълно бойно снаряжение няколко часа“.

Както се вижда от приведените примери, тези фразеологични съчетания се употребяват повече в книжовната реч, а някои от тях се употребяват като термини (*давам под съд, съм под следствие, подвеждам под отговорност, привличам под отговорност*).

В края на тая първа част на работата, в която се разглежда пространственото значение на предлога *под*, ще посочим и някои идиоми, в които като съставна част влиза и предлогът *под*. Идиомите се схващат като едно цяло със свое значение, съвсем отдалечено от конкретното, от което те са произлезли. Тъй като идиомите водят началото си от такива съчетания от думи, които първоначално са давали представа за конкретни понятия, то най-правилно е, наред с фразеологичните съчетания, към пространственото значение на предлога *под* да се посочат и идиомите, в които влиза този предлог. За разлика от фразеологичните съчетания при идиомите не може да се прави паралел между конкретното значение и употреба на предлога и ролята му в идиоматичното съчетание. Идиомът има съвсем друго, свое значение, което не отговаря на сбора от значенията на думите, които го съставят. Ето защо трябва да се подчертае, че при идиомите, както и при фразеологичните съчетания, не може и не трябва да се търси някакво ново значение и употреба на предлога. Предлогът може да се посочи само като съставна част от едно смислово цяло.

Ето и някои изрази, в състава на които влиза предлогът *под* и които имат характер на идиоми. Твърде характерен и изразителен е идиомът *влизам някому под кожата*, който има значение: „поставям някого под свое влияние с оглед на лични домогвания и облаги“. Той е повече разговорен. „Трябва да е *влизнал* някой *под кожата* на Владимира. — А бе знам ли, брате, кой му е *даскалът*“ (Ив. Вазов, Хъшове, стр. 38). Като разновидност на същия идиом се среща и *дявол влезе под кожата му*: „Като че *дявол влезе под кожата му*, взе да се лъчи, да се губи, а когато е между козите, тая мушне, онази удари“ (И. Йовков, Старопланински легенди, стр. 16).

Идиомът *под път и над път* означава, че „нещо е в изобилие, среща се често или че дадено действие се извършва навсякъде“. Той е равен по значение на наречието „навсякъде“. Съществителното *път* се употребява винаги в единствено число и вчленувано: „То кръчма и *под път се и над път намира*, /но не и кръчмата на бае Кира“ (К. Христов, Чета на Балкана, стр. 229); „*Питаше и разпитваше всеки, когото срещне и под път, и над път*“.

Често се употребява в разговорната реч главно идиомът *търся под дърво (листо) и камък*, който има значение, че някой или нещо се търси навсякъде. Това показва, че целият идиом има служба на наречие. Понякога той се употребява и съкратен — *търся под листо* или *търся под камък*. Съчетанието *под дърво и камък* може да се отнесе и към глагола *крива се* и тогава идиомът *крива се под дърво и камък* има значение: „крива се навсякъде, на много скрито място“. Например: „Шибил, страшният хайдутин, когото заптиета и кърседари *търсеха под дърво и камък*, слизаще от планината и отиваше да се предаде“ (И. Йовков, Старопланински легенди, стр. 5); „Но тършуването из останалите килии се продължи трескаво: *под листо диреха* Огнянова“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 153); „Щом се зададе откъм село по-дебел облак от гъсеници, *крийте я под дърво и камък*“ (Кр. Григоров, Новодомци, стр. 176).

Съчетанието на предлога *под* със съществителното *лъжичка* се схваща като една дума за означаване на едно понятие — част от човешкото тяло. Например: „*Под лъжичката* ме боли от глад“; „Този път видът на упорито промъкващите се напред немци предизвика у Теня познатото неприятно повдигане *под лъжичката*“ (Ем. Манов, Кръщение в омразата, сб. Отечественна война, стр. 192).

Идиомът *хвърлям (слагам) под миндера* е повече разговорен, но го намираме и в писмената реч. Той има значение: „съзнателно изоставям, зарязвам нещо“. Например: „Вражески елементи, . . . се опитаха да *хвърлят под миндера* тези ценни препоръки, вредителствуваха и насаждаха недружелюбно отношение към съветските специалисти“ (в. Отечественен фронт, 1950, бр. 1961).

Характерен за книжовната реч е идиомът *търся място под слънцето*, който има значение: „търся, стремя се да си извоювам условия за живот“. Например: „Империализмът е износ на капитала към източниците на сурови материали, той е бясна борба за монополното владение на тези източници, борба за нова подялба на поделения вече свят, борба, която се води с особена ярост от страна на новите финансови групи и държави, които *търсят място под слънцето*“, против старите групи държави, които здраво държат заграбеното“ (И. В. Сталин, Въпросите на ленинизма, стр. 4). Този идиом няма широка употреба.

Въпреки че предмет на работата е употребата на предлога *под* в книжовния български език, ще дадем и някои идиоми и поговорки, характерни за народния говор, влезли обаче в разговорния език, който също влиза в понятието книжовен език.

Идиомът *мома под корито* се казва за момиче, което не се е още замояло и не може да се ожени, защото има по-голяма сестра неомъжена: „Тинка бе още *под корито*. Понаякнала бе и тя. . . Ама на така ѝ няма да излезе късмет и майка ѝ сè още я не пуца на голямото хоро. И тя сè още се смята за подявка“ (Т. Г. Влайков, Стрина Венковица и снаха ѝ, т. I, стр. 192).

Друг идиом, който също е народен, е: *да ти рязна под езика*. Той има значение: „налагам строго наказание, правя остра забележка“.

Този израз първоначално е имал конкретно значение — в народната медицина при пускане на кръв режат вена под езика, което е било твърде болезнено. Примери: „Или пък ще каже: — А вчера защо не дойде на черква... Директорът ти *рязна под езика*... Две надници ти отидоха“ (Жр. Григоров, в. Работническо дело, 1950, бр. 207). Народен е и изразът *мина под венчило (венец)* със значение „омъжвам се“. Съчетанието *под венчило (венец)* се употребява при глаголите *мина, ида, тръгна, заведе, отида*. Тези изрази са остаряли и вече рядко се употребяват „Така умря бяла Неда, Аглика, умря Ирмена — млада невеста, вчера *под венчило минала*“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 72); „На Царевец сватба. Със новия цар там — / Борила, куманка *мина под венчило*“ (Ив. Вазов, Легенди при Царевец, стр. 33); „А празник ще бъде, и ти / *ще тръгнеш под сватбен венец*“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. 1, стр. 14).

Предлогът *под* се употребява и в поговорките: *да спи зло под камък или да спи куче под камък, търси под вола теле, две дини под една мишица не може*.

До тук се разгледа основното значение на предлога *под* за посочване на място по-долу от някого или нещо, както и отсенките на това значение. Последните определят по-точно мястото, гдето се извършва известно действие — дали се извършва в близост до долната част на нещо, дали по-долу от посочена граница, или по-долу от повърхността на нещо. В това си значение, както се каза, предлогът отразява вид отношения, в които се намират нещата в действителността. При основното значение на предлога *под* връзката на предлога със съществителните, с които той се свързва, е свободна. Той може да се свърже с различни съществителни, които означават конкретни понятия, и които от своя страна също се свързват с разнообразни глаголи, употребени в конкретен смисъл. Затова в пространственото си значение предлогът *под* се свързва с най-много съществителни. Това значение на предлога *под* може да се нарече свободно.

Когато обаче се яви по-тясна връзка между предлога *под* и съществителното, което при тези случаи е употребено в преносен смисъл, то се явяват съчетания, в които предлогът *под* се явява като съставен елемент. При някои от тях личи донякъде първоначалното конкретно значение на предлога *под* за място, тъй като може да се направи паралел между конкретната употреба на предлога и функцията му във фразеологичното съчетание, какъвто паралел е направен в работата. Съществителното също се схваща, че е употребено в преносно значение. Връзката обаче между съществителното и предлога е много по-тясна отколкото при конкретното значение на предлога. Те се схващат като едно цяло със свое значение. От своя страна пък свързването на предлога със съществителното може да се отнася към определени глаголи, които също тясно се свързват със съществителното. Въпреки тясната връзка на думите във фразеологичното съчетание, те се възприемат като отделни думи със собствено значение. Тези устойчиви словни съчетания, в които влиза и предлогът *под*, са отнесени към тази употреба и значение на предлога, с която са в най-тясна връзка.

Когато връзката между съществителното и предлога от една страна и глагола от друга е съвсем тясна и не личи първоначалното значение и употреба на отделните думи (в това число и пространственото значение на предлога), тогава имаме такива устойчиви езикови обрати, които носят особеностите вече на идиоми. При тях отделните думи изгубват обикновеното си лексическо значение и са така тясно свързани, че цялото съчетание има свое специфично значение, което не се равнява на значенията на отделните думи. При идиомите предлогът напълно е загубил значението си за място. Тук даже не личи връзката на предлога с неговото конкретно значение.

В много случаи фразеологичните съчетания и идиомите с предлога *под* са равнозначни на наречия. По-горе се посочиха редица такива случаи. Например: *гледам под вежди, говоря под носа си, усмихвам се под мустак, живея под един покрив, под път и над път, търся под дърво и камък* и др.

Разбира се, не може да се направи ясно разграничение и да се определи точно границата между фразеологичните съчетания и идиомите. В много отношения те се смесват и сливат.

II

Свързани значения

В тая втора част на работата ще бъдат разгледани значенията на предлога *под*, които са в зависимост от значението на съществителните, с които той се свързва. Тези съществителни не дават представа за конкретни предмети, както при основното значение на предлога *под*, а в повечето случаи означават отвлечени понятия. Тука значението на предлога не е свободно, а свързано, т. е. неговото значение и употреба са в зависимост от значението и употребата на самото съществително, с което той е свързан. Връзката на предлога *под* с тези съществителни е тясна.

Характерно е при тези значения на предлога *под*, че употребата му не е широка, движи се в определени рамки — с други думи предлогът *под* в тези случаи се свързва с ограничен брой съществителни, които от своя страна понякога се свързват също с ограничен брой глаголи като допълнение към тях. Горното обстоятелство довежда до това, че в повечето случаи се явяват типични свързания между предлога и съществителното.

При тези значения на предлога *под* в по-малка или в по-голяма степен личи връзката им с пространственото значение.

1. Характерно е значението на предлога *под* за посочване на отличителния белег или на нещо, което се съдържа в друго и доминира в него, като служи за ръководно начало. Обикновено се посочва това, което е на предно, челно място. Това показва, че даденото значение се е развило от пространственото значение на предлога. При това значение предлогът се свързва с думите: *заглавие, наслов, име, псевдоним, форма, знак*.

Свързването *под име* се употребява при глаголите *познавам, запознавам се, живея, крия се, пиша, печатам*. Например: „Такъв беше човекът, познат *под имената* Дяконът, Васил Левски, Апостолът“ (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 73); „После дядо Паскал ми довери тайната си, че тук *живее под името* Стиф Смайс“ (Г. Белев, Какво видях в Америка, стр. 284); „Като емигрант той *живееше под чуждо име*“; „Те не можеха да го намерят, защото той се *криеше под лъжливо име*“.

Други примери: „Първите му (на Николай Хрелков) печатни творби се появяват в „Младежки вестник“, „Социалистически преглед“, „Червен смях“, дето *пише под псевдоним* Сретен Бели“ (Ст. Каракостов, критична статия, в. Отечествен фронт, 1950, бр. 1857); „Профкомитетът при Дирекцията на печата е издал специален вестник във връзка с изборите *под заглавие* „Изборна победа“ (в. Работническо дело, 1949, бр. 122); „Камен поместваше дописките си *под наслов* „Писма на читателите“ (К. Ламбрев, Средногорски партизани, стр. 145). Когато съществителното *форма* се отнася за граматична форма, свързването *под форма* посочва отличителен белег. Например: „*Формата*, *под* която са дадени глаголите в речника, е първо лице единствено число. *Под тази форма* те се нареждат по азбучен ред“.

В следните два примера се изтъква, че нещо преобладава и служи за ръководно начало: „Тази година празникът на труда *преминава под знака* на борбата за мир“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 121); „Хиляди събрания в цялата страна стават *под знака* на защита на мира, против световните агресори и подпалвачите на нова война“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 220).

От примерите, които се дават, се вижда, че предлогът *под* в това си значение се употребява по-често в писмената реч и в езика на публицистиката.

2. Близка до горното значение на предлога *под* е значението му, когато се свързва със съществително, което крие или чрез което се посочва съдържанието, основният смисъл, поводът на съждението, предметът на мисълта, речта или чувството.

Примери: „Но преди всичко няколко думи за думата „революция“ ... Ние трябва да определим какво именно *разбираме под тая дума*“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, 65); „Това е алегорично. *Под лъва* се разбира поробена България“ (Ив. Вазов, Хъшове, стр. 38); „*Под думата* „здрав студ“ *се подразбира* именно студ при стегнат сняг, постлал земята“ (в. Работническо дело, 1949, бр. 114); „Първоначално *под* органически вещества *са разбирали* само ония химични съединения, които се образуват в растенията и животните“ (Г. Г. Кандиларов и др., Органична химия за шест клас на гимназиите, стр. 3); „Ясно е, че *под* тия названия се крият други племена и то поветото славянски“ (Хр. Ботев, Д. Иловайски, За славянското произхождение на дунавските българи, стр. 15); „Това му беше любимият навик — да крие *под* привидна дрямка напрегнато внимание“ (П. Вежинов, Помощник-командирът, сб. Отечественна война, стр. 187); „Но *под* тоя разсеят вид, *под* това студено нехайство към събитията, които решаваха съдбата на България, се

криеше черно отчаяние“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXIII, стр. 115).

3. Предлогът *под* може да показва и начина, по който се извършва известно действие. Тази негова употреба е доста разпространена. При нея предлогът *под* се свързва с определени съществителни и заедно с тях образува типични за книжовния език свързвания. Съществителните, с които предлогът *под* обикновено се свързва, са: *наем, лихва, аренда, концесия, въгъл, строй, резерва, опис, диктовка, ред, брой, форма, предлог* и др.

При посочване на начин функцията на предлога *под* е в най-тясна връзка с глагола и неговата семантика. В този случай, в зависимост от смисъла на цялото изречение, глаголет, за да даде завършена представа за действие, трябва да се конкретизира откъм начин със съответно съществително, допълнение към сказуемото. От тук иде и здравата връзка между глагола и допълнението. Те заедно дават една представа, при която глаголет се явява в съвсем видоизменена семантика и заедно с непрякото допълнение — съществителното, придружено с предлога *под* — дават завършен изказ. Например: „Той стигна до хана, който неотдавна беше купил, а сега даваше *под* *наем*“ (Й. Йовков, Женско сърце, стр. 46). Тука глаголет *давам* се явява с видоизменено значение, защото се свързва с непрякото допълнение *под* *наем*. Същото може да се каже и за глагола *държа*, свързан със същото допълнение. „Баща й беше беден и освен воденицата, която *държеше* *под* *наем*, нямаше нищо друго“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 89). Предлогът *под*, свързан със съществителното *наем*, се употребява с глаголите *давам, вземам, държа, живея* и др. под. При някои от тези глаголи може да се употреби и предлогът *срещу*, но много по-рядко от предлога *под*, например: *Давам* *срещу* *наем*.

Свързването *под* *лихва* се употребява главно с глаголите *давам, внасям, влагам, и имам, вземам*. Например: „Те (парите) ще *ще* *бъда* *п* *вложени* в банката *под* *лихва*“ (Ив. Вазов, Пъстър свят, стр. 108); „Младен бе захванал едно ново занятие — заловил се *бе* *да* *раздава* пари *под* *лихва*“ (Т. Г. Влайков, Съчинения, т. III, стр. 75); „Той *има* няколко хиляди лева *под* *лихва* в банката“; „Той *дава* пари *под* *лихва*“.

Други примери: *Давам* *под* *аренда*; *Взимам* *под* *аренда*; *Взимам* *под* *концесия*. Свързването *под* *концесия* служи като допълнение към глаголите *взимам, давам, получавам*. „Долу в низкото, зад два баира, които *се* *срещаха* *под* *въгъл*, се вижлаше зеленият връх на едно дърво“ (Й. Йовков, Чифликът край границата, стр. 23); „Те са наредени..., в две редици *под* *остър* *въгъл*“ (Й. Йовков, Разкази, т. I, стр. 36); „Фирмите са написани на два езика *под* *прав* *въгъл*... Китайският надпис е отвесен, а английският хоризонтален“ (Г. Белев, Какво видях в Америка, стр. 292); „Септемвричетата влязоха при другаря Червенков *под* *строй* с новите си дрехи и червени връзки, подарени им от съветските пионери“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 272). Свързването *под* *строй* се среща най-често при глаголите *вървя, марширувам, минавам*. „Цялата

библиотека биде *предадена* на новия библиотекар *под опис*“; „Учениците *пишеха под диктовката* на учителя“. При глаголи обаче, като *правя, действам, върша*, свързването *под диктовка* може да означава, че действието става по заповедта на някого. В този случай съществителното диктовка има значение на заповед: „Вече четири години турското правителство *под диктовката* на англо-американските империалисти държи над един милион турски младежи във войнишки шинели“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 222); „Ако някой извикаше, ехото повтаряше гласа му до седем пъти *под ред*“ (Й. Йовков, Старопланински легенди, стр. 76); „И пак се удрят, вече не веднъж, а няколко пъти *под ред*“ (Й. Йовков, Ако можеха да говорят, стр. 202); „Три дни *под ред* идвам да те търся и не мога да те намеря“. Предлогът *под* и съществителното *ред* са тясно свързани и могат да се схванат като една дума, равнозначна с по-старинното наречие *редом*, което показва, че действието се извършва едно след друго, в последователен ред. При тези случаи предлогът *под* се употребява успоредно с предлога *по*: „Няколко пъти *по ред*“; „Стоката в магазина се предаде *под брой* на новия наемател“; „Купувам *под брой*“; „Войниците, наредени в стройни редици, *вървяха под такт*“; „*Маршируваха под такт*“. В последните два примера предлогът *под* може да се замени с предлога *в*: *Вървя в такт*. Свързването *вървя под такт* е равнозначно с *вървя в такт*. *Давам нещо под черта* има значение: „давам, написвам нещо допълнително или като допълнително обяснение към нещо“. Обикновено се казва за допълнителни бележки, които се дават към основния текст на едно съчинение. Това свързване има и конкретно значение, тъй като допълнителните бележки се пишат долу на страницата под хоризонтално теглена черта.

Предлогът *под* за посочване на начин се употребява и в предложни изрази като: *под форма на, под предлог на, под страх на*. Например: „Тази година ще започне строежът на подземната железница в Будапешта... Милионите флоринта, които трудолюбците се маси дадоха *под форма на заем*, ще бъдат превърнати в живо дело чрез подземната железница“ (в. Отечествен фронт, 1950, бр. 1895); „Тези опити показват: 1. че листата смучат вода и 2. че тази вода те отделят *под формата на водни пари*“ (Д. Йорданов, Й. Попов и др., Ботаника за осми клас на единните училища, стр. 15); „*Под предлог на борба* против великобългарския шовинизъм, ... тук се водеше и води една системна кампания против всичко българско“ (Г. Димитров, Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на Партията, стр. 89); „Те бяха задължени *под страх на строго наказание* да предадат на властите търсеното лице“.

При употребата на предлога *под* за означаване начина на действието се употребяват някои свързвания, които освен в значението си за начин могат да се употребят и в преносен смисъл с характер на фразеологични съчетания. Например: *Под общ (един) знаменател*. Като първо значение на това свързване трябва да се посочи употребата му като термин в математиката, гдето значи, че всички дробни числа се приравняват към едно число,

което може да бъде делител на всеки един знаменател от приравнените дроби: „За да могат да се събират, дробните числа се *приравняват* (*подвеждат*) *под общ знаменател*“. Когато съчетанието е употребено в преносен смисъл — *всички ви слагам под един знаменател* — то има значение, че дадени лица или предмети се оценяват като еднакви. Този израз има ироничен оттенък.

Съчетанието *под сурдинка* се свързва с глаголите *говоря, шепна, пея, тананикам си* и др. под. и означава, че действието се извършва тихо. Преносното значение се е развило също от значението на свързването за начин. *Свирия под сурдинка* значи „свирия тихо с помощта на сурдинка“: когато се свири със сурдинка, цигулката издава по-тихи тонове. Това се пренася по аналогия и за говор или пеене, като се посочва, че действието се извършва тихо: „Но всичко това беше тихо, както се *свири под сурдинка*“ (Й. Йовков, Разкази, т. II, стр. 77). Това показва, че свързването *под сурдинка* в преносното си значение има служба на наречие, когато се употреби към посочените глаголи — *говоря, пея, тананикам* и др.

Свързването *под пълна пара* в конкретното си значение означава, че параход или локомотив и изобщо машина, която се движи с пара, се движи с пълна скорост. Когато свързването *под пълна пара* е употребено в преносен смисъл, то се употребява с глаголите *работя* или *действувам*. Целият израз вече — *работя под пълна пара* — има значение: „работя най-усилено, най-интензивно“. Ясно е, че свързването *под пълна пара* играе в случая ролята на наречие за начин. Например: „В последните дни на предмайското съревнование всички трудещи се *работеха под пълна пара*, за да постигнат по-големи резултати в чест на големия празник“.

Свързването *под напрежение* също е дошло в книжовния език от специалната лексика — от терминологията във физиката. В преносен смисъл същото свързване се употребява при глаголите *работя, действувам* и изпълнява пак службата на наречие, тъй като цялото съчетание *работя под напрежение* значи „работя най-усилено, работя напрегнато“. Същото свързване се употребява и при глаголите *чакам, очаквам, следя*, като тука пак изпълнява службата на наречие, като посочва, както и при горните случаи, начина на действието. *Чакам под напрежение* значи „чакам нещо с нетърпение, чакам напрегнато“. В това свързване предлогът *под* може да се замени и с предлога *с*. Също така е правилно да се каже: *чакам с напрежение* или *следя нещо с напрежение*. Когато обаче свързването *под напрежение* се отнася към глаголи като *намирам се, съм*, тогава се употребява само предлогът *под*, за да се изрази състоянието, в което се намира някой: „*Намирам се под напрежение*, тъй като чакам вече дълго време“; „*Цели два часа той е под напрежение*, очаквайки да го повикат всеки момент“.

Како разновидност в значението на предлога *под* за посочване начин на действието трябва да се отбележат случаите, при които предлогът *под* се свързва със съществителни, които показват осигуряване на известно действие. Съществителните, с които се свързва предлогът *под* при това значение, са: *гаранция, разписка, поръчителство, клетва, секрет, резерва*. Например: „Когато нещастните

пристигнали в Деари-Бекир, то тамошните араби и българи подаде на правителството прошение и молиле го да ги *пусне под гаранция*“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 264); „Той не беше затворен, а го *пуснаха под гаранция*“; „Личев биле затворен, разпитан и после *освободен под поръчителство*“ (Ив. Вазов, Нова земя, стр. 125); „Много от арестуваните младежи *освободиха под поръчителство*“. Тези две свързвания — *под гаранция* и *под поръчителство* се употребяват при глаголите *освобождавам* и *пускам* (*на свобода*). „Дадох ми пари *под разписка*“; „Парите си получих *под разписка*“. При тези случаи може да се употреби и предлогът *срещу*: „Дадох ми пари *срещу разписка*“. „Изобретателят се освобождава *под клетва*, че няма никъде да разправя за изобретението“ (Хр. Смирненски, Съчинения, т. III, стр. 135); „Той го пусна да замине *под клетва*, че ще удържи дадената дума и ще се върне в най-скоро време“; „Той съобщи новината *под секрет*“; „Тайната му беше казана *под секрет*“. Близко по смисъл е и свързането *под резерва*: „Той не беше сигурен и затова съобщи новината *под резерва*“. И двете свързвания се употребяват при глаголите *съобщавам*, *казвам*.

4. Предлогът *под* има значение за посочване на оръдие, когато се свързва със съществително, което означава оръдието за известно действие. Например: „Остър сърп блещи в ръцете й, а *под* него падат ръкойка след ръкойка“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 154); „Петър отсече големия бор... Това свето дърво, обожавано от прадедите, рухна *под* брадвата на внуците и дълго лежа в калта“ (Елин Пелин, Гераците, стр. 86); „Царевичата, засята *под* орало, остана по-дребна“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 223); „На млади години дядо Слави беше касапин... Где шо има драглива крава, куца коза или митляво пиле из селото, все *под* неговия нож *минаваше*“ (Чудомир, Избрани произведения, стр. 41); „Патриарх Евтимий от влажна тъмница / на смърт го повели. *Ще падне под нож / глава беловласа*“ (Ив. Вазов, Легенди при Царевец, стр. 90). Свързането *минавам*, *падам под нож* може да се употреби съкратено — *под нож*: „— Ивайло роби не взима. Всичко *под нож!*“ (Ив. Вазов, Ивайло, стр. 12).

Съчетанието *турям под печат* е равнозначно с глагола „печатам“ или по-точно „започвам да печатам“, а *е под печат* — с глагола „печата се“: „Книгата е вече *турена под печат* и скоро читателите ще могат да си я купят“; „Първата книжка на новото литературно списание *е вече под печат*“.

5. Предлогът *под* показва и условието, което предхожда известно действие и го обуславя. Условието се явява по време по-напред и подир него следва действието. Когато пък условието е съвсем близко и не се чувства ясно връзката между условието и следствието, а те се схватат само като такива, които съществуват едновременно, тогава предлогът *под* посочва обстоятелствата, при които се извършва едно действие. В повечето случаи условията за известно действие и обстоятелствата, при които става то, не са ясно разграничени. Те се сливат едно с друго.

В това значение предлогът *под* се свързва най-често със следните съществителни: *звук*, *песен*, *шум*, *аккомпанимент*, *такт*,

ритъм, грохот, светлина, лъчи, дъжд, град, условие, впечатление и др. под. Ето няколко примера, в които предлогът *под* се свързва със съществително, което може да представя условие за извършване на известно действие: „Дене тя е урва, сега *под* покривката на мрачината, тя е нещо живо, тя гледа, тя слуша, тя нещо мисли“ (Ив. Вазов, Пътни бележки, стр. 42). Тука мрачината (покривката на мрачината) може да се схване като условие за превръщането на урвата в живо същество, което гледа, слуша, мисли. „Два грамадни стълба вода блещат *под* слънчевите лъчи и падат в пенливия вир“ (Ив. Вазов, Пътни бележки, стр. 9); „*Под светлината* на ракетите профили мургави изрязват се“ (Б. Райнов, Влакът на победата, сб. Отечественна война, стр. 73). Предлогът *под* се употребява и при свързването *под налягане*, влязло в книжовния език от специалната лексика: „*Под налягане* телата променят агрегатното си състояние“; „*Под налягане* пет атмосфери“.

По-ясно проличава условността, когато пред предлога *под* стои наречието *само*: „*Само под* монотонния и плачевен *напев* на реката и фъфленето на шумата може да се почувствува най-добре *благодарение* на тяхната поезия“ (Ив. Вазов, Великата Рилска пустиня, стр. 43); „*Само под лъчите* на свободата може да цъфти хубост“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 195); „Когато последният му заяви, че е готов да му помогне *само под условие*, че ще се завърне в родината си, нашият дипломат му написва едно грубо писмо“ (Ал. Константинов, Съчинения, т. I, стр. 284). Вместо предлога *под* при съществителното *условие* често се употребява предлогът *при* (*при условие*) или предлогът *с* (*с условие*).

В следващите примери предлогът *под* се свързва със съществително, което се явява като обстоятелство, при наличността на което се извършва известно действие. Тука в много по-малка степен или съвсем не се чувствува връзката между дадените обстоятелства и действието. Те са по-независими едно от друго и се свързват само по това, че съществуват едновременно, че съпътствуват, придружават действието. Може да се каже, че в много случаи предлогът *под* посочва комитативни (съпътствени) отношения. Например: „Хорото се въртеше и люшкеше *под* пискливите *звукове* на една свирка“ (Ив. Вазов, Казаларската царица, Съчинения, т. XXVI, стр. 71); „А овцете, ..., сладко спят и сънуват, че слънце изгрива и те хрупкат росна трева *под* извивките на кавалската *песен*“ (Т. Г. Влайков, Съчинения, т. I, стр. 2). Тук кавалската песен е обстоятелството, при наличността на което се извършва едно съвсем независимо действие, изразено с глагола *хрупкам*. Те са дадени само като такива, които съществуват едновременно, без да се обуславят едно от друго. В първия пример обаче може да се сметне, че песента (звуковете на една свирка) е обстоятелството, което до известна степен обуславя действието (въртенето и люшкането на хорото). Това все пак твърде слабо се чувствува и такива случаи е по-правилно да се отнасят към съпътстващи обстоятелства. Те могат да служат като звено между случаите, при които предлогът *под* се свързва със съществително, което се явява като условие за известно действие, и

случаите, при които се посочва при какви обстоятелства се извършва действието.

Ето и други примери, които показват с кои съществителни най-често се свързва предлогът *под* за посочване на обстоятелствата, при които се извършва някое действие: „Природата почиваше в своя ненарушим покой *под песента* на еднообразния речен шум“ (Ив. Вазов, Мусалла, стр. 113—114); „Над нас бие артилерийски тъпан и ние знаем, че скоро ще заиграем *под неговата песен*“ (Л. Стоянов, Холера, стр. 12); „Някой път нощем, когато дядо Горчилан биваше малко пиян и заспиваше тежко *под неспирния шум* на камъка и кречеталката, Войка излизаше предпазливо през ниското прозорче на стаичката си“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 92—93); „Цигулката свиреше *под акомпаниента* на пианото“; „Тя свенливо /присъпни, спре се, — и полетя вмиг, / нечакано подзела вихрен танец/, *под ритма* на йоническия химн“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 34); „Изокколо по-млади се редят и пляскаят със ръце *под такта* на играта“ (К. Христов, Чета на Балкана, стр. 66). В този случай предлогът *под* може да се замени с предлога *в* — *в такта*. „Утрото идваше свежо и тържествено *под барабания грохот* на артилерията“ (П. Вежинов, Втора рота, стр. 5); „*Под меката лунна светлина* препускат в полето конекрадци“ (Л. Стоянов, Холера, стр. 39); „По компаса и звездите ние се ориентирахме и *под светлината* на един фенер се мъчихме да налучкаме на картата истинския път за Шахлии“ (И. Йовков, Разкази, т. II, стр. 93); „Безоблачната снеговита Витоша *под студените лъчи* на слънцето, забиваше настръхнала и измръзнала своите скалисти чуки в зимното небе“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 47); „Младото момиче направи крачка на страна *под стотици любопитни погледи*, подпря се с лявата ръка върху облегалото на един стол и хвърли кратък взор на сивите глави“ (Г. Караславов, Селски истории, стр. 158—159); „Победоносни викове „ура“ събъстествуваха вървежа му *под град* гранати и куршуми“ (Ив. Вазов, Немили-недраги, стр. 102); „Ние пеехме, крачейки *под дъжда*“ (Ем. Манов, Пленено ято, стр. 141); „Той пътуваше *под впечатлението* на току-що изживяната случка“.

Значението на предлога *под*, с което се посочва условието за дадено действие или обстоятелствата, при които се извършва то, е доста разпространено и характерно за този предлог. То се е развило от пространственото значение на предлога *под*. Близостта е пренесена от пространството във времето. Показана е вътрешната връзка и близост между нещата и явленията.

При това значение предлогът *под* в някои случаи може да се замени с предлога *при* — когато посочва обстоятелствата, при които се извършва действието, и с предлога *поради* — когато се сочи условието, което предхожда действието и до известна степен го обуславя.

6. Много близко до горното значение на предлога *под* е значението му, при което предлогът *под* се свързва със съществително, което може да се схване като причина за известно действие. При това значение условията или обстоятелствата вече прерастват в причина, т. е. тука действието е в пряка връзка и в зависимост от дадено условие или обстоятелство. Така например предлогът *под* при

съществителното *впечатление* може да показва обстоятелствата, при които се извършва действието, както се вижда от примера, даден по горе. Когато обаче *впечатлението* е в тясна връзка и обуславя другото действие, което се явява като следствие, тогава обстоятелствата прерастват в причина, както е в следния пример: „*Под впечатлението* на видяното той се намръщи“.

Други примери: „*Под* грозния звук на шрапнелите /изтръпнаха/ и най-смелите“ (Гео Милев, Септември, сб. Септември 1923, стр. 24); „Еньо ставаше все по-грозен и по-страшен *под* гнета на мисълта да отмъсти на брат си“ (Елин Пелин, Земя, стр. 152); „И гъй, стоеше и се колебаеше, измъчван от своята жажда, която ставаше все по-нетърпима *под* тихото гълготене на водата“ (Ем. Станев, В тиха вечер, стр. 76); „Призори д-визиите атакуваха. Немската защитна линия се разлиоля *под* страшния напор, после неочаквано рухна всред дим, експлозии и съсипни“ (П. Вежинов, Втора рота, стр. 252); „*Под* ловките удари на техните чукове камъните се дробят на малки ръбести парчета“ (Г. Караславов, Проходът на младежта, стр. 44); „*Под* обилните сълзи на 14-годишната девойка бащата почти бе склонен да даде съгласието си“ (в. Работническо дело, 1949, бр. 111).

Като причина за известно действие се посочва и влиянието или действието, упражнявано върху някого или нещо. Например: „Покълнеците отначало са безцветни, по-късно *под действието* на светлината позеленяват“ (Д. Йорданов, Й. Попов и др., Ботаника за осми клас на единните училища, стр. 13); „Берцелиус е предполагал, че органичните вещества могат да се образуват само в живите организми и то *под действието* на една особена „жизнена сила“ (Г. Г. Кандиларов, Олга х. Младенова и др., Органична химия за шести клас на гимназиите, стр. 3); „*Под влияние* на сърдечната другарска среда в затвора, Лазар постепенно се отпусна, почна да се усмихва, да проявява чувство на хумор и доверчивост“ (Ем. Манов, Пленено ято, стр. 126).

Значението на предлога *под* за посочване на причината за известно действие не е много характерно за този предлог. То почти се слива с функцията му за посочване на условие или обстоятелство. Среща се повече в писмената реч отколкото в разговорната. И тука предлогът *под* може да се замени с предлозите *поради*, *заради* и с предложния израз *по причина на*.

7. Важно и доста разпространено е значението на предлога *под*, когато показва положение или състояние, при което се извършва известно действие или се намира някой или нещо.

Това значение на предлога *под* е близко до значението му за посочване на обстоятелствата, при които се извършва известно действие, но тука обстоятелствата не се схващат като нещо конкретно и статично, а като ръководно начало, като нещо, което движи, ръководи, управлява, въздействува, упражнява натиск, държи във властта си или закриля. При тези случаи предлогът *под* е запазил характерната особеност на основното си значение — положение по-долу от нещо. Това значение е характерно повече за книжовната реч.

а) Голям дял от това значение представят случаите, когато предлогът *под* се свързва със съществително, което има значение на ръководно начало за известно действие. Най-често се свързва със следните съществителни: *знаме, лозунг, ръководство, председателство, редакция, диригентство, режисьорство, предводителство*.

Тези свързвания на предлога *под* със съответните съществителни се срещат най-вече в литературата с обществено-политически характер и в печата. Например: „Построяването на социализма може да бъде дело само на целия трудещ се народ; на мобилизацията на неговите сили *под ръководството* на БКП, *под знамето*; на Отечествения фронт“ (в. Отечествен фронт, 1950, бр. 1500) „*Под непобедимото знаме* на Маркс—Ленин—Сталин, напред и все напред към социализъм“ (Г. Димитров, Политически отчет на ЦК на БРП(к) пред V конгрес на Партията, стр. 116); „Цели осем години, ..., тя (тъмната реакция) работи усърдно и юнашки *под знамето* на либерализма“ (Г. Кирков, Избрани произведения, т. I, стр. 30); „Тя (Българската комунистическа партия) се явява ръководна сила в Отечествения фронт и действа за всестранното укрепване на съюза между работници, трудещите се селяни, занаятчиите и трудовата интелигенция *под ръководството* на работническата класа“ (Устав на БКП, стр. 4); „Като марксистка партия на работническата класа обаче Партията се оформи *под ръководството* на Димитър Благоев и неговите близки съратници Георги Кирков и Гаврил Георгиев едва в 1903 г.“ (Г. Димитров, Политически отчет на ЦК на БРП(к) пред V конгрес на Партията, стр. 7).

Когато се отнася за събрание, заседание, съвет, конференция и др. под., се употребява съчетанието *под председателството*. Например: „Веднага след откриването на Народното събрание, *под председателството* на най-стария народен представител, то избира из средата си бюро“ (Конституция на НР България, чл. 20); „На 8 август *под председателството* на съветския представител Малик се състоя редовно заседание на Съвета за сигурност“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 222).

Съчетанието *под редакцията* се употребява обикновено при глаголите *издавам, печатам, излизам*. Например: „В близко време да се състави и издаде *под редакцията* на комисия, назначена от Централния комитет на Партията, учебник по история на Партията“ (В. Червенков, Доклад пред V конгрес на Партията, стр. 69); „Пълно събрание на съчиненията на Хр. Ботев *излезе под редакцията* на Мих. Димитров“.

Други примери: „Пиесата се представи пръв път в Народния театър, по ръкопис, ..., *под режисьорството* на артиста г. Ив. Попов“ (Ив. Вазов, Към пропаст, стр. 107); „Симфоничният оркестър откри тазгодишния концертен сезон с концерт, посветен на българската музика *под диригентството* на главния диригент“. В ежедневния печат се срещат свързванията *под водителството* и *под предводителството*. Например: „*Под знамето* на Ленин, *под мъдрото водителство* на др. Сталин, ... Партията води уверено и неотклонно нашата страна по славния път към комунизма“ (в. Работническо

дело, 1949, бр. 122); „Двеста души български юнаци *под предводителството* на Христо Ботев,..., днес заробаха австрийския паравоз Радецки“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 410). По-рядко се среща свързването *под воеводството*: „След четите на 1867 г. *под воеводството* на Панайота, Дядо Желя и Филип Тотя,... — съвсем последователно на другата година трябваше да се начне движението с всички средства“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 127—128).

б) Положението, в което се намира някой или нещо, може да се схване и като положение на подчинен. За да се означава това, предлогът *под* се свързва със следните съществителни: *управление, ведомство, команда, контрол, разпореждане*. Например: „Щабът на армията бе изпратил в тоя сектор на обширния фронт и едно танково отделение *под командата* на майор Гюнбабов“ (Ив. Мартинов, Драва тече през славянски земи, сб. Отечественна война, стр. 108); „Щурмовата група бе поставена *под командването* на Стенка“ (К. Ламбрев, Средногорски партизани, стр. 153); „Те вървяха в такт като войници, *под командата* на десетници“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 84); „Поръчките за великите строежи са поставени в предприятията *под контрола* на широките работнически маси“ (в. Работническо дело 1950, бр. 268); „Всички училища са *под ведомството* на Министерството на народната просвета“. В този случай може да се употреби със същото значение и свързването *под управлението*. „Със закона за книгопечатането от 7 март 1949 г. държавата стана собственик на Каравеловата машина. Сега тя е *под разпореждане* на Дирекцията на полиграфическата промишленост“ (в. Отечественен фронт, 1950, бр. 188).

В случаите, когато предлогът *под* се свързва със съществителните *власт, иго, ярем, хомот* и др. под., това подчинено положение е подчертано, засилено, като се посочва, че над някого се упражнява насилствена власт.

Свързването на предлога *под* със съществителното *власт* се употребява най-често при глаголите *държа, подчинявам, падам, намирам се, съм*. Например; „В 1393 година Българската държава паднала *под турска власт*“; „Отоманската империя бе държала пет века под властта си българския народ“.

В някои случаи съществителното *власт* може да се изпусне и предлогът се свързва направо със името на лицето или народа, който се посочва, че властвува. Например: „Мрачна и жалостна е нашата история от подпадането ни *под турците* дору до днешни времена“ (Хр. Ботев, Съчинения, стр. 120); „Но Каравелов, занял със своята балканска федерация *под княз Милана*, изруга това знаменито произведение“ (Ив. Вазов, Под игото, СБНУ, кн. II, стр. 2).

Характерно е свързването *под иго*: „Българите са били пет века *под игото* на турците“; „Настръхна *под иго* позорно / народът ограбен и гол, / и вредом глави непокорни / стърчеха набити на кол“ (Г. Жечев, Навечерие, сб. Септември 1923, стр. 74); „Мечтаят да лишат народа от неговите завоевания и отново да го хвърлят *под ярема* на капиталистическото робство“ (в. Работническо дело, 1949, бр. 122); „Навсякъде се чувствуваше нещастieto на народа.

под *хомота* на царската диктатура“ (в. Отечествен фронт, 1950, бр. 1500). Във връзка с това значение на предлога *под* е и идиомът *под чехъл*. Обикновено се казва за мъж, който е изцяло *под властта* на жена си: „И понеже е враг на тиранията на мъжете, тя *държи* своя *под чехъл*“ (Ив. Вазов, Казаларската царица, стр. 72).

в) Предлогът *под* се свързва със съществителните *настойничество*, *опека* (*опекунство*), *надзор*, *запрещение*, *арест*, *охрана*, *конвой*, *стража*, за да се посочи, че личната свобода на известно лице е ограничена, че над него се упражнява надзор. В това значение на предлога *под* положението на подчинен е най-засилено. Например: „Избиратели и избираеми са всички граждани на Народната Република, ..., с изключение на *поставените под запрещение* и лишените с присъда от граждански и политически права“ (Конституция на НР България, чл. 3); „Големият национален македонски поет и общественик Венко Марковски от дълго време *се намира под* полицейски *надзор* и домашен *арест*“ (в. Отечествен фронт, 1951, бр. 1905); „Съвсем друго беше по това време отношението на САЩ и Англия. Те искаха да *държат* нашата страна *под* свое *настойничество*“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 226). В същия смисъл се употребява и свързването *под опека* или *под опекунство*: „Той е *под опекунство*“.

Свързването *под надзор* при глаголите *туриям*, *поставям* показва също ограничение на свободата, но може да означава и наблюдение, ръководене, грижи в зависимост от смисъла на цялото изречение. Например: „Появяването Светославо в столицата стресна Ногаевия васал. Но той не смее да го гони открито... Той го *тури* само *под надзор*“ (Ив. Вазов, Светослав Тертер, стр. 5). В следния пример обаче свързването *под надзор* е употребено в смисъл *под наблюдение*: „Всеки друм, ..., всеки подозрителен пътник бил *туриен под надзор* на запитетата“ (Ив. Вазов, Утро в Банки, стр. 160). А по-нататък свързването *под надзор* се развива до значение на „под ръководство“: „Синовете и снахите на Герака, *под* главния негов *надзор*, гледаха къщата и вършеха полската работа“ (Елин Пелин, Герачите, стр. 10). Свързването *под надзор* се употребява и в значение на *под грижите*, *под наблюдение* (*под лекарско наблюдение*): „Тъй като неговото здраве беше крехко, той *се намираше* постоянно *под лекарски надзор*“. Близко по значение е и свързването *под наблюдение*. Например: „А Янковия баща *поставиха под наблюдение*. Тайно го следяха къде ходи и какво върши“ (Емил Коралов, Дъщерята на партизанина, стр. 130).

Когато ограничението се отнася до неодушевени предмети, предлогът *под* се свързва със съществителните *възбрана* и *режим*. Например: „Стоката е *под възбрана*“; „Алкохолните питиета са *сложени под възбрана*“; „Лекарствата са *под режим*“. Когато обаче свързването *под режим* се употребява при глагола *живея*, имаме съчетанието *живея под режим* със значение „начинът ми на живот се определя от специални предписания и правила“.

Предлогът *под*, употребен със съществителното *ключ*, показва, че нещо е затворено, заключено. В тези случаи обикновено свързването *под ключ* се употребява като непряко допълнение към глаго-

лите *държа, турям, съм*. Например: Вратата *под ключ* е, пусто е навън, / шумът на чучура докарова съм“ (Ив. Вазов, Лирика, т. II, 35); „Той първо си дождаше добре със скритото ядене, което *държеше под ключ*“ (Й. Йовков, Старопланински легенди, стр. 32); „*Турям под ключ*“.

г) Предлогът *под* показва също, че дадено лице търпи известно влияние, въздействие. Например: „При създаването на тази си хумористическа повест В. е бил *под влиянието* на всеизвестната комедия на Гоголя“ (Ив. Вазов, Драски и шарки, стр. 197); „В нашата партия няма и не може да има място за хора, които кленчат пред затрудненията, които *изпадат под влиянието* на враговете и стават проводници на тяхната политика“ (в. Работническо дело, 1950, бр. 214).

От смисъла на цялото изречение и в зависимост от глаголите, към които се отнася свързването *под влиянието, под действието*, с предлога *под* може да се посочва причината за нещо. За тази употреба на свързването вж. по-горе, стр. 232.

Когато предлогът *под* се свързва със съществителните *грижа, закрила, покровителство* и др. *под*, показва, че над някого се полагат грижи, че е закрилян или покровителствуван. При тези случаи лицето се намира под известно влияние или въздействие, което е благоприятно за него. Например: „Синове на трудещи се, *под грижите* на Партията, правителството и народа, те ще станат достойни защитници на родината и социализма“ (в. Работническо дело, 1949, бр. 111); „Там *под* докторските *грижи* и при добро гледане, би могло по-лесно да се умири смутената душа и въображение на тая нещастна Офелия“ (Ив. Вазов, Великата Рилска пустиня, стр. 76). За да се изрази, че за някого се полагат грижи за здравето му, се употребява още и свързването (както се отбеляза и по-горе) *под лекарско наблюдение*: „Той не беше съвсем здрав и се налагаше още дълго време да бъде *под непрекъснатото лекарско наблюдение*“. „Бракът и семейството са *под закрилата* на държавата“ (Конституция на НР България, чл. 76); „Твоят татко се бие / като тигър с врага / *под закрила сме* ние, моя рожбо, сега“ (Хр. Радевски, Пулс, стр. 135); „*Взимам под своя защита*“; „*Съм под защита* на някого“.

В тая втора част на работата е разгледана употребата на предлога *под*, при която значението на предлога зависи от значението на съществителното, с което се свързва. При тази употреба *под* показва едни или други отношения, които се явяват като разширение и развой на пространствените отношения, посочвани при локативното значение на същия предлог. На основата на пространствените отношения при свързаните значения се явяват означения за отличителен белег, начин, условие, обстоятелство, причина и др. Така например значението на предлога *под* за посочване на отличителен белег показва това, което стои на челно, предно място (*под заглавие, под наслов, под име, под знака на*). При значението на предлога *под* за посочване на съдържанието, основния смисъл или предмета на мисълта също може да се открие връзката с пространственото значение на предлога. Предлогът *под* стои при съществи-

телно, което най-напред изпъква в съзнанието. При свързването на предлога *под* със съществително, чрез което се определя начинът на действието, връзката с пространственото значение е по-далечна. Начинът на действието тук се явява като основен, най-отличителен белег, чрез който се разкрива особеното съдържание на глаголната семантика и който изпъква в съзнанието на предно място. За да се изясни този белег, той трябва да се конкретизира със съответно съществително. Предлогът към съществителното идва, за да се подчертае именно, че този белег е основният, който характеризира действието, изразено с глагола. При посочване на условието за извършване на известно действие или обстоятелството, при което се извършва то, е подчертана вътрешната връзка между нещата и явленията. Близостта по място се пренася във времето, като е подчертана вътрешната връзка между две явления, които стават едновременно или следват едно след друго. Още по-подчертана е връзката между нещата и явленията при значението на предлога *под* за посочване на причина. Тук връзката е още по-тясна, защото даденото по-напред във времето обуславя това, което идва след него. Значението на предлога *под*, с което се посочва положението или състоянието, при което се извършва известно действие или се намира някой, също запазва характерната особеност на основното пространствено значение на предлога *под* — посочване на положение по-долу от някого или нещо.

Свързаните значения на предлога *под* се характеризират с това, че посочват вътрешната връзка и близост между предметите и явленията, а не външна близост или механическа връзка между тях. Трябва също да се подчертае, че свързванията на предлога *под* в свързаните, несвободни значения са характерни за книжовния език. Някои от тях (*под знака на, под предлог, под знамето, под ръководството, под ведомството, под властта, под възбрана, под лихва, под аренда, под един знаменател, под гаранция, под поръчителство, под арест* и др.) се срещат най-често във всекидневния печат, публицистиката или в специалната литература.

Много характерно за този предлог е, че въпреки отсъствието на разнообразие в конкретното му пространствено значение (посочва само един вид пространствени отношения), въз основа на означаваните от него пространствени отношения е развил и други значения, но не самостоятелно, а във връзка с други думи. Именно в това отношение може да се отбележи развой в употребата и значението на предлога *под*. Много от тези свързани значения на предлога са се развили в книжовния език по-късно, когато в него са навлезли редица нови думи, някои термини и изрази от специалната лексика. При тези свързани значения на предлога *под* личи и влиянието на чужди езици, особено влиянието на руски език, чрез който са минали в български много чужди думи и съчетания.

З а к л ю ч е н и е

В заключение може да се направи известно обобщение на значението и употребата на предлога *под*. На първо място е подчертано, че предлогът *под* по своето основно значение и употреба

е типичен пространствен предлог. Най-важна и най-широка е неговата употреба за посочване на място. Посочени са и охарактеризирани връзките на предлога *под* с другите части на изречението, т. е. показани са връзките и зависимостта на предлога *под* от името, с което се употребява, или зависимостта му от глагола, към който е употребено името с предлога като непряко допълнение. Затова работата при конкретното пространствено значение е наблегната, че връзката на предлога с името, с което се употребява, от една страна и глагола от друга, е свободна, т. е. предлогът *под* може да се свърже с различни съществителни, за да покаже едни и същи пространствени отношения. Следователно в конкретното си пространствено значение предлогът *под* може да се свърже с повече съществителни и заедно със съществителното да се отнася към различни глаголи (финални и статични).

В пространственото значение на предлога може да се различат няколко отсенки. Те показват близост до даден предмет и положение по-долу от него, като той може да се схване като цяло, близостта е посочена до долната му част като граница, предел или повърхност. Например: за посочване на близост: „Така измина около стотина крачки и пътят го изведе точно *под* върха, в една гънка на планината“ (Ем. Станев, В тиха вечер, стр. 79); за посочване, че действието се извършва по-долу от определена граница или се сравнява с нещо: „Днес температурата е 10° *под нулата*“; „Той на височина е *под* средния ръст“; за посочване, че действието се извършва под повърхността на нещо: „Миньорите работят *под* земята“; „Плувците плуват *под* вода“.

Предлогът *под* в конкретното си пространствено значение не е претърпял развитие. Той не е разширил значението си за място, нито е взел част от функцията на друг пространствен предлог. Както в старобългарски, така и в днешния книжовен български език предлогът *под* в своето пространствено значение определя вид отношения, в които влизат нещата от околната действителност — именно с него се посочва мястото по-долу от нещо, където се върши дадено действие или към което е насочено, отправено действието. Употребата на предлога *под* се е запазила същата, както и в старобългарски език — той се употребява при статични и финални глаголи и има статична и финална употреба.

Въпросът за развитието в значението на предлога *под* е в пряка връзка с въпроса за успоредната употреба на този предлог с друг предлог. В съвременния литературен български език такава успоредна употреба на предлога *под* с друг предлог не може да се отбележи. Съществува, както се изтъкна, само известно смесване между употребата на предлога *под* и тая на сложния предлог *изпод*: „Гледам *под* вежди“ и „Гледам *изпод* вежди“.

При употребата на предлога *под* за посочване на мястото се отделят случаите, когато съществителното, с което се свързва, добие преносно значение и връзката между съществителното и предлога стане по-тясна или когато отделните думи в съчетанието нямат свое значение, а цялото съчетание има ново значение. Такива съчетания имат характер на фразеологични съчетания и идиоми.

При тях предлогът може да се разглежда само като съставен елемент на едно смислово цяло, а не като служебна дума, която определя известни конкретни пространствени отношения. При фразеологичните съчетания и идиомите свободната връзка на предлога със съществителното се изменя и се получава точно обратното — тясна връзка между предлога и съществителното, а в някои случаи и глагола. Думите във фразеологичните съчетания и идиомите не са носители на самостоятелно лексическо значение, а съчетанието от тях дава значението на цялото. За да изпъкне това по-ясно, трябва да се съпостави конкретната употреба на предлога *под* при съществително и глагол в конкретно значение с употребата на предлога със същото име в преносно значение във фразеологично съчетание.

Характерна особеност на предлога *под* е, че върху основата на конкретните пространствени отношения, изразявани с предлога, са се развили други значения, които посочват вътрешната близост и връзка между нещата и явленията. Тези значения на предлога *под* могат да се нарекат свързани значения, защото те са се развили не самостоятелно, а във връзка с друга дума — съществително. Така предлогът *под* в съчетание с определени съществителни образува редица свързвания, гдето значението на предлога не е свободно, а свързано, т. е. обусловено от връзката му със съществителното, към което се отнася, с което се употребява. Отличителното за тези значения на предлога *под* е, че употребата на предлога се стеснява и е в зависимост от употребата и значението на съществителните, с които се свързва. Тука връзката между предлога и съществителното е тясна, а в много случаи и между съществителното с предлога от една страна и глагола от друга. Така предлогът *под* се свързва със съществителни, които показват отличителен белег, оръдие, условие, обстоятелство, причина, ръководно начало, ограничение, подчинение, влияние и др. Свързан предлогът *под* с такива съществителни, получава значение за посочване на отличителен белег, обстоятелство, условие, начин и т. н.; например: *под заглавие, под името, под наем, под лихва, под ъгъл, под ред, под брой, под такт, под охрана, под съд, под отговорност, под условие, под надзор, под иго, под ръководството, под председателството, под влияние* и др.

При свързаните значения на предлога *под* с други съществителни е подчертана връзката на предлога със съответните съществителни при употребата и оттам и връзката между значението на предлога и значението на съществителното. При тези свързвания на предлога *под* с определени съществителни той има свое значение, но видоизменено от значението на името, с което се свързва. Докато при фразеологичните съчетания и идиомите предлогът няма свое значение, при свързаните значения предлогът *под* има свое значение, но тясно определено от значението на съответната дума.

При свързаните значения са посочвани, гдето е необходимо, и глаголите, с които се употребява предлогът със съответното съществително. Например: *давам, имам, взимам под наем; вървя, марширувам, минавам под строй; купувам под брой; пускам, осво-*

бождавам под гаранция; държа, подчинявам, намирам се, съм под властта на някого. Предлогът *под* в някои свързвания може да се замени с друг предлог. Например: *под условие* и *при условие, с условие; под такт, в такт; под въздействието, от въздействието; под ред, по ред* и др.

Развитието на науката и техниката и внедряването на нови форми на живот води до включването на все повече научно-технически термини в състава на книжовния език. Това обогатяване на речниковия състав довежда до разширяване и на употребата на предлозите, респективно употребата на предлога *под*. В тази именно насока може да се види развитие в употребата на разглеждания предлог. Разпространяват се такива предложни съчетания, в които предлогът *под* се свързва с думи, които означават нови понятия. Освен това в кръга на литературния език се включват такива свързвания на предлога *под*, които са били характерни по-рано само за специален научно-технически стил. Например: *под лихва, под аренда, под концесия, под гаранция, под поръчителство, под отговорност, под запрещение, под следствие, под възбрана* и др.

Най-много нови свързвания на предлога *под* се откриват в литературата с обществено-политически характер и всекидневния печат. За отбелязване е също, че в литературата с обществено-политически характер и всекидневния печат предлогът *под* по-често се среща употребен в свързано значение, докато в художествената литература тези значения са по-редки. Тука от друга страна се срещат повече фразеологични съчетания и идиоми с предлога *под*.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Белев, Г., Какво видях в Америка, II изд., София, 1949.
 Благоева, Ст., Г. Димитров, биографичен очерк, II изд., София, 1949.
 Ботев, Хр., Съчинения, под редакцията на Д. П. Койчев и Ал. Филипов, София, 1929.
 Вазов, Ив., Съчинения, изд. Ал. Паскалев, София, 1918—1921 (т. I — XXVIII).
     Лирика, т. II.
     Немили-недраги, т. VI.
     Повести и разкази, т. VII.
     Драски и шарки, т. IX.
     Пъсгър свят, т. XI.
     Утро в Банки, т. XII.
     Разкази, етюди, т. XIII.
     Светослав Тертер, т. XIV.
     Великата Рилска пустиня, т. XV.
     В недрата на Родопите, т. XVI.
     Пътни бележки, т. XVII.
     Хъшове, т. XVIII.
     Към пропаст, т. XIX.
     Ивайло, т. XXI.
     Под игото, т. XXII и XXIII.
     Нова земя, т. XXV.
     Казаларската царица, т. XXVI и XXVII.
     Легенди при Царевец, т. XXVIII.
 Ванцаров, Н. Й., Избрани произведения, III изд., София, 1951.
 Вежинов, П., Втора рота, разкази и новели, София, 1949.
 Владиков, Т. Г., Съчинения, разкази и повести, т. I, София, 1925.
     Съчинения, т. II, Плевен, 1926.
     Преживяното, ч. I, София, 1934.
 Григоров, Кр., Новодомци, София, 1948.
 Димитров, Г., Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред V конгрес на Партията, София, 1948.
 Елин Пелин, Летен ден, разкази, т. I, София, 1940.
     Щъркови гнезда, разкази, т. II, София, 1943.
     Гераните, Земя, повести, т. III, София, 1943.
 Йовков, Й., Вечери в Ангимовския хан, София, 1935.
     Женско сърце, разкази, София, 1935.
     Жетварят, повест, София, 1930.
     Приключенията на Гороломов, София, 1943.
     Разкази, т. I, София, 1928.
     Разкази, т. II, София, 1932.
     Старопланински легенди, София, 1932.
     Чифликът край границата, София, 1934.
 Йорданов, Д., Й. Попов и др., Ботаника за осми клас на единните училища София, 1950.
 Калфов, Д., Вашите познати, Разкази, София, 1932.
 Кандиларов, Г. Г., Олга х. Младенова и др., Органична химия за шести клас на гимназиите, София, 1950.
 Каравелов, Л., Българи от старо време, Съчинения, т. II, под редакцията на Зах. Стоянов, Русе, 1887.
     Мамико детенце, Съчинения, т. VIII, под редакцията на Зах. Стоянов, Русе, 1887.

- Караславов, Г., Проходът на младежта, изд. II, София, 1947.
- Кирков, Г., Избрани произведения, т. I, София, 1950.
- Константинов, Ал., Бай Ганю, София, 1895.
Съчинения, т. I, София, 1901.
- Конституция на Народна Република България, София, 1949.
- Ламбрев, К., Средногорски партизани, София, 1949.
- Манов, Ем., Плефено ято, II изд., София, 1948.
- Михайловски, Ст., Novissima verba, Puce, 1889.
- Радевски, Хр., Пулс, II изд., София, 1945.
- Славейков, Пенчо, Епически песни, т. I, III изд., София, 1921.
- Славейков, Петко Р., сп. Мисъл, IX, 1899.
сп. Ден, 1875, бр. 19.
- Смирненски, Хр., Стихотворения, т. I, София, 1946.
Разкази, фейлетони, хуморески, т. III, изд. IV, София, 1949.
- Станев, Ем., В тиха вечер, София, 1948.
- Стоянов, Л., Холера, София, 1945.
- Устав на Българската комунистическа партия, София, 1949.
- Христов, К., Кръстопът, София, 1901.
Самодивска китка, София, б. г.
Чеда на Балкана, ч. II, София, б. г.
- Червенков, В., Марксистко-ленинската прогвета и богбата на идеологическия фронт. Доклад пред V конгрес на БРП (к), София, 1949.
- Чудомир, Избрани произведения, София, 1949.
- Яворов, П. К., Подир сенките на облаците, София, 1924.
- Антология „Септември 1923“, София, 1948.
- Сборник „Отечествена война“, София, 1949.
- Вестници: Работническо дело, 1949 и 1950 г.
Отечествен фронт, 1949 и 1950 г.

УДАРЕНИЕТО КАТО СРЕДСТВО ЗА ДИФЕРЕНЦИРАНЕ ЗНАЧЕНИЕТО НА ДУМИТЕ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Кети Ал. Ничева

Изследването на средствата и начините, чрез които се постига диференциране на смисъла, на значението на отделните думи представя особен интерес. В различните езици се използват различни смислоразличителни средства.

Едно от тези средства в някои езици е ударението.

Под ударение се разбира усилването на гласа или увеличаването височината на тона при една или друга сричка (или срички) на думата¹. Обикновено тези два момента действуват съвместно, обаче в различните езици преобладава единият или другият момент. В зависимост от това се различават два вида ударение: *силово* или *динамично*, когато ударената сричка се отделя чрез усилване на гласа, т. е. чрез увеличаване размаха на колебанията на гласните струни, и *тоническо* или *музикално*, когато ударената сричка се отделя чрез увеличаване височината на тона, т. е. чрез увеличаване честотата на колебанията на гласните струни.

Ударението в български език, както и в много други славянски езици (руски, украински, полски), а също и в немски, френски е *динамично, силово*, т. е. отделянето на ударената сричка се постига с усилване на гласа. От акустична гледна точка ударената сричка прави впечатление на по-силна, по-гръмка в сравнение с неударената.

Освен голямата сила на българското ударение друга негова характерна черта, която го сближава с полското и руското, а го отделя от чешкото и сърбохърватското, е *неголямата дължина* на ударената сричка в сравнение с неударената².

В ония езици, в които дължината на гласните не зависи от ударението и разликите в дължините на гласните фонетически не са обусловени, а самостоятелни, и поради това съществува в тях категория на дълги и кратки гласни фонемни, това качество на фонемите се използва като смислоразличително средство. Така в чешкия език *dráha* (път) е с дълго *a* под ударение и кратко *a* в неударената сричка, а *drahá* (скъпа) се изговаря с *a* кратко под ударение и *a* дълго в неударената сричка. Има и други случаи, в които разграничаването на смисъла в отделните думи се обуславя от *дължината* или *краткостта* на гласните: *bŭlĭ* (съм) и *bŭtĭ* (битие), *ráp* (господар) и *rap* (господин) и пр.

¹ А. С. Чикобава, Введение в языковедение, част I, Москва, 1951, стр. 159.

² Ст. Стойков, Български книжовен изговор, СББАН, к. XXXVII (1942), стр. 393.

В българския език разликите в дължините на гласните са не-самостоятелни, обусловени са от фонетичното положение, т. е. по-дълги са гласните, когато са под ударение, а по-кратки са в безударно положение. Поради това квантитетът (дължината) в български език няма функционално значение, т. е. не може да служи за различаване смисъла на думите. В руски език също отсъствува категорията на дълги и кратки гласни, тъй като и там разликите в дължините на гласните са обусловени от фонетичното положение.

Друга особеност на българското ударение, изтъкната пак от Ст. Стояков в посоченото изследване, е свойството му да придава по-голяма височина на ударените гласни. В българския език, както и в останалите славянски езици, ударената сричка променя основния си тон, като в повечето случаи го повишава. Това изменение в тона в българския език обаче не се съзнава от говорителя или слушателя и няма функционално значение, не служи за различаване смисъла на думите. Различията в музикалната страна на ударението, по-точно разликите в насоката на движението на гласовия тон в началната сричка на думата, се използват като смислоразличително средство в други езици, напр. в сърбохърватски, словенски и др. Така в сърбохърватски съществуват думи и различни граматически форми на една и съща дума, които се отличават една от друга само по движението на тона: срв. напр. *сијати* (сея) — *сијати* (сияя); *разор* (бразда) — *разор* (разорение); *граду* (дат. п. ед. ч. от *град*) — *граду* (мест. пад. ед. ч.) и пр.¹

Всички тия характерни качества на българското ударение или на гласните под или без ударение нямат, както вече се отбеляза, функционално значение, т. е. не служат като средство за различаване смисъла на думите. Като такова средство в българския, а също и в руския език, се използват две други качества на ударението: неговата *разноместност* и неговата *подвижност*.

Известно е, че в много езици ударението не е свободно, мястото му е определено, фиксирано, като ударението е прикрепено към определена сричка на думата. Така напр. в чешки, летски, естонски и фински език то винаги пада върху първата сричка, в полски и грузински — върху предпоследната, във френски и арменски — върху последната и пр.

В българския език, също както в руски, мястото на ударението не е прикрепено към определена сричка на думата, било начална, последна или предпоследна. Тази разноместност на ударението се използва и в двата езика за диференциране значението на думите. Достатъчно е да има разлика в мястото на ударението, за да се отличат по смисъл думи, еднакви по звуковия си гласеж.

Мястото на ударението има смислоразличителна роля и в сърбохърватския език, но само в случай на възходящо ударение (доколкото низходящото ударение пада винаги върху началния слог)². Съществуват в сърбохърватския език думи, които се отли-

¹ П. С. Кузнецов, О фонологической системе сербо-хорватского языка, Известия Академии Наук СССР, 1948, т. VII, вып. 2, стр. 125.

² П. С. Кузнецов, пос. съч., стр. 125.

чават една от друга само по това, че характерното за тях възходящо ударение пада върху различни срички: *пјѣвачица* (кукувица) — *пјѣвачица* (певица); *мáлина* (малина) — *мáлина* (малка величина); *имáње* (имане) — *имáње* (имот)¹.

Ударението и в гръцки език има в някои случаи функционална роля, именно за разграничаване собствени от нарицателни имена.

Друго качество на българското ударение, което също се използва за разграничаване думите по смисъл, е неговата подвижност, т. е. свойството му в различните форми на една и съща дума да се мести от една сричка на друга, напр. *ходи* (2 л. ед. ч. повел. накл. от *ходя*) и *ходи* (3 л. ед. ч. сег. вр.); *иде* (3 л. ед. ч. сег. вр.) и *иде* (3 л. ед. ч. мин. св. време) и др. Подвижността на ударенето е в тясна връзка с неговата разноместност.

Разноместността на ударението се използва като граматически способ и в други езици. Така в английския език редица думи с ударение на първата сричка са съществителни, а с ударение на последната — глаголи: *export* (износ) — *export* (изнасям); *extract* (извлечение) — *extract* (извличам) и др.²

Разноместността и подвижността на ударението се използват широко като средство за диференциране значението на думите в руския език, а също и в украински. А. Реформатский отбелязва в посоченото вече съчинение, че функциите на преместването на ударението в руския език са твърде многообразни: от една страна ударението служи за разграничаване на лексически омоними, а от друга — то се използва като граматически способ при съществителни, глаголи и пр.

Съществуват специални изследвания, посветени на споменатата роля на ударението в българския, руския и украинския език.

На функционално-структуралната роля на ударението в българския език пръв обръна вниманието акад. Ст. Романски в доклада си, четен на IV международен конгрес на езиковедите в 1936 г. в Копенхаген: „Le rôle fonctionnel de l'accent“ (Actes du Quatrième Congrès international de linguistes, Copenhague, 1938).

След него с въпроса за функционалната роля на ударението в украински се занимава Яр. Рудникпкий в „Die appellative und onomastische Funktion des Akzentens im Slavischen“ (Саопштења и реферати, III меѓународни конгрес слависта, Београд, 1939, стр. 56—59). Ударението като средство за разграничаване значението на думите в руския език разгледа С. М. Кардашевский в статията си „Дифференциация значений слов по ударению“ (Русский язык в школе, 1946, кн. 1, стр. 19—25). В тая статия са разгледани подробно случаите, при които дифференциацията на вещественото значение на думите се осъществява в пределите на една и съща граматическа категория — част на речта, също случаите, в които мястото на ударението определя принадлежността на думите към различни граматически категории — части на речта, и на трето място случаите, при които мястото на ударението определя различните

¹ Примерите са взети от същата статия на Кузнецов.

² А. Реформатский, Введение в языковедение, Москва, 1947, стр. 9~

граматически форми в рамките на една и съща граматическа категория — част на речта, т. е. случаите, в които ударението се използва като граматически способ. В заключение авторът отбелязва, че диференциацията на граматическите и веществени (предметни) значения на думите в зависимост от мястото на ударението е представена в лексическата и морфологическа система на съвременния руски език със значително количество случаи и представя голям теоретически и практически интерес.

Задачата на това изследване е да се проучи въз основа на материал, събран предимно от речниковия архив на Института за български език, в кои случаи в българския език ударението има смислоразличителна роля и кога се явява то като средство за диференциране значението на думите, без да има функционална роля; освен това да се проучат случаите, в които ударението се използва като граматически способ, т. е. служи да разграничи различни граматически форми на една и съща дума.

Естеството на материала налага случаите да се групират в четири части: в първата част ще бъдат разгледани случаите с функционална роля на ударението; във втората — случаите, в които ударението се явява като средство за диференциране смисъла на думите, но няма функционална роля, защото различното място на ударението в думите, които съвпадат звуково, не е предизвикано от омонимията, а е обусловено от други причини; в третата — случаите, в които ударението се използва като средство за диференциране граматичните значения на думите; в четвъртата — случаите, когато отсъствието или наличието на ударение се явява като средство за диференциране значението на думите.

I

ФУНКЦИОНАЛНА РОЛЯ НА УДАРЕНИЕТО

1. Собствени имена

А. Местни имена

Ударението има функционална роля при разграничаване на *собствени имена* от *нарицателните*, от които те са произлезли. Подобна роля на ударението е присъща не само на българския език, но и на някои други езици. Собствените имена могат да бъдат имена на местности, градове и пр., или пък имена на лица. В българския език се срещат примери и от единия и от другия случай.

Стремеж да се разграничи *собственото име* от съответно име от същия корен чрез ударението наблюдаваме и в гръцкия език. Така ударението в собствените имена, произлезли от причастия, пада върху *последната* сричка, за да ги разграничи от причастията: *Ἰοχαιεύς* — име на град, но *Ἰοχαιεύς*, *Σησαυεύς*, но *σθησαυεύς*¹.

¹ „L'accento acuto sta sull' ultima sillaba nei nomi propri, per distinguerti dai participi“, Marco Belli, Dell'Accento greco, Livorno, 1918, стр. 36.

Ударението при съответните минали причастия, както е известно, пада върху *предпоследната* сричка: *ἄλωμένος* и пр. Посочените тук примери са местни имена: така *Ἰοχονεύος* е название на градове в Беотия и Аркадия. Преместване на ударението се наблюдава при образуване на лични имена не само от причастия, но също и от прилагателни. Така собственото име *Ἐάνδος* има ударение на първата сричка, а съответното прилагателно *ξανθός* е с окситонично ударение.

Тенденция да се разграничат чрез ударението *нарицателни* от *собствени* имена се наблюдава и в украински. Яр. Рудницки изброява следните случаи от тоя род: *крявий* — *Кръвий Потик*; *суха* — *Суха*; *плоский* — *Плоский*; *куты* — *Куты*; *верба* — *Кривоверба*; *байрак* — *Байрак*. Авторът изтъква, че местните имена отразяват по-стара степен на акцентно състояние: укр. *Кръвий* — *крѣвьѣ*; *Сухѣ* — *сѣхѣ*. Имена като *Кгѣвуѣ*, *сѣхѣ* са акцентологични архаизми, които са се запазили в езиковата система благодарение на своята ясна ономастична функция. С цел да се различават *нарицателните* от *местните* имена би могло да се обобщят някои близки отношения, както показва украинското местно име *Зѣлена* (нарицателно *zelēna*, *zelenā* или *zelēnaja*). Уеднаквяването на алтернативните отношения между нарицателните и местни имена в езиковата система би могло да се мотивира със следната пропорция: *suchā*: *Sūcha* = *zelenā*: *X*, отдето *X* = *Zēlena*.

По този начин чисто фонетичната опозиция на ударено по произход *X*:*x* с отнетнато напред ударение се функционализира в езиковата система и минава във фонологична опозиция: *X* със отнетнато ударение: *x* с обикновено, нормално ударение. Това става, след като чувството за историческите акцентни отношения е изчезнало.

По-нататък авторът посочва и други някои фонетични фактори, които биха могли да съдействуват за отмятането на ударението при местните имена, а след това разглежда причините за нередките изключения, т. е. за онези случаи, в които ударението на местните имена е идентично с ударението на съответните нарицателни имена.

Подобно отмятане на ударението в *местни имена* наблюдаваме и в български език. Първ обръна внимание на този факт Ст. Романски в споменатото вече изследване. Той посочи, че ударението в местни имена, които са произлезли от съществителни или прилагателни, се премества към началото, напр. *Котел* (име на град), но *котѣл*; *Сѣмоков*, но *самокѣв*; *Пещера*, но *пещѣра*. По-нататък той изтъква, че същата тенденция за преместване на ударението при местни имена към началото на думата се среща и при имена от чужд произход, а също и при местни имена, образувани от имена на лица: *Фѣрдинанд* (старото име на днепния град Михайловград, по името на *Фердинанд*), *Рѣдомир*, но собствено име *Радомѣр*, а също и *Сѣфия*, с ударение на първата сричка, по което се различава от съответното женско име *Сѣфѣя*.

Освен изброените от Ст. Романски случаи ще посочим още следните:

Имена на градове и села: *Врѣца* от същ. име *вратица*; *Мѣздра* от обл. дума *мездра* (тур. от араб.) 'землище на едно село'; с. *Горна-*

Малина, Долна-Малина (Елин Пелинско), но *малина*; с. *Леска* (Кюстендилско) — *леска*; с. *Батановци* (Радомирско) от собствено име *Батан*, което е от печенешки произход, с. *Малорад* (Ореховско) от собствено име *Малорад*.

Имена на местности: *Чардако*, около Каменица, Кюстендилско, но *чардак*; *Копанката* — хълмиста местност край с. Беброво, Еленско (местни жители тълкуват това име от *копанка* 'малко пиганско корито'). Друго название край същото село е *Онтя* — име на кладенец, чиято вода миришела на запъртък (пак според местни жители това название произлиза от *вонтя* 'воня, смърдя').

Голям брой случаи с функционална роля на ударението при местни имена изнася Ив. Дуриданов в статията си „Някои особености в ударението на българските селищни имена“, печатана в сп. „Български език“, г. II, кн. 3—4, 1962, стр. 236 и сл.: *Бръшлян* (Гоцеделчевско) срещу *бръшлян* (среща се обаче и Бръшлян, Малко Търновско); *Въртоп* (Видинско) срещу *въртоп*; *Кривина* (Тетев. и Елин Пелинско) срещу *кривина* (среща се обаче и Кривина, Свищовско); *Манастир* (Асеновградско и Хасковско) наред с *Манастир* (Провадийско) и *Манастира* (Ихтим.); *Селце* (Троян. и Казанл.) наред със *Селце* (Балчишко), *Халваджийско* (Омуртагско), *Червен* (Русенско и Асеновгр.), *Боймир* (Новопазарско) срещу собствено име *Боймир*; *Драгомир* (Пазардж.) срещу собствено име *Драгомир*; *Желез* (Провадийско) срещу собствено име *Желез* и др. Той посочва, че тенденцията да се отмята ударението в селищните имена е жива и днес в българската топонимия, което личи от случаите с изместено ударение при нови селищни имена, появили се след Освобождението на мястото на стари турски названия: *Борци* (Коларовгр.) покрай Стрелци (Елен. и Пловд.) — старо име Буюкчу; *Врело* (Крумовградско) — старо име Ташкърлар; *Зайчар* (Айтоско) — старо име Гюдженлер и др.

Дуриданов отбелязва, че има случаи, когато движението на ударението към крайните срички също се използва като диференциращ признак на селищни имена, но тези случаи са много по-малко на брой: *Брестова* (Казанл.), *Зверин* и *Кунин* (Врач.), *Войвода* (Н. Паз.), *Острва* (Оряховско) и др.

Разгледаната функционална роля на ударението е много типична за българския език, при все че има много местни имена, в които ударението е идентично с ударението на съответните нарицателни имена, напр. с. *Върба* (Радомирско) — *върба*, с. *Калугер* (Белоградчишко) — *калугер*, с. *Коприва* (Никополско и Кюстендилско), с. *Могъла* (Новопазарско), с. *Ракита* (Луковитско) и пр.

Б. Лични имена

Освен при образуване на местни имена има известни основания да се твърди, че ударението има смислоразличителна роля и при образуване на лични имена от нарицателни или от прилагателни. Тук може да се посочат много случаи, особено при образуване на женски имена: *Върба* — *върба*, *Гора* — *гора*, *Звезда* — *звезда*, *Зора* — *зора*, *Лоза* — *лоза*, *Роса* — *роса*, *Севда* — *севда*, *Свобода* —

свобода (при последното име има известно колебание в изговора — произнася се както *Свобода*, така и *Свобода*). Като пример за отмятане на ударението в случай, когато личното име се образува от прилагателно, може да се приведе *Добра от добра*.¹

Посоченото отмятане на ударението обаче може да се дължи и на други причини, а не на стремежа да се разграничат собствените от нарицателните имена. Известно е, че при имената от *a*-основи се наблюдава в звателен падеж общоиндоевропейски отмет на ударението от крайната сричка върху първата: *сестра*, но *сестро*, *женя*, но *женю* и т. н. Твърде вероятно е отметнатото ударение в посочените по-горе женски имена да води началото си именно от формите за звателен падеж, които имат особено честа употреба в народната реч: „Викат ме Върбо“, „Викат ме Пънке“ — отговарят жени от народа на въпроса, как се казват, т. е. служат си не с формата за именителния, а с формата за звателен падеж на името. Ето защо смислоразличителната роля на ударението в гореизброените случаи е съмнителна.

Тенденция да се мести ударението се наблюдава и при образуване на *собствени*, *фамилни* имена от прилагателни, особено от прилагателни притежателни: *габровски*, но *Габровски*, *даскалов* — *Даскалов*. В посочените случаи ударението във фамилните имена се премества към края. Тенденцията за това преместване на ударението към края във фамилни имена, с цел да ги разграничи от съответните прилагателни притежателни, се дължи на руско влияние и още не е напълно затвърдена в езика ни: така наред с *Иванов* се произнася и *Ивънов*, наред с *Петров* и *Пётров*, *Банков* и *Ванков* и пр. За сега още не може да се каже, кое от тия две произношения (с ударение на края или с неотметнато ударение) ще надделее в езика. Все пак посочваме този случай като един от случаите, в които откриваме смислоразличителна роля на ударението, подобна на онази при местните имена.

2. Други случаи

Освен при посочените до тук случаи, ударението има смислоразличителна роля и при някои случаи с отделни думи. Касае се обикновено до думи от един и същ корен, които съвпадат звуково и при които се прибегва до ударението, за да може различните по смисъл думи да се разграничат и формално. Тия случаи, които не са много на брой, са следните:

вълма—*вълна*. Двете думи произлизат от един и същ индоевропейски корен *wl+*na*. Първата дума *вълма* (козина, косми по тялото на животно), стб. *вълма*, в руски има ударение на първата сричка — *вълна* (среща се и с ударение на последната сричка), а втората — *вълна* (водна маса, издигнатина, образувана от колебливото движение на водна повърхнина, стб. *вълна*, в руски, както

¹ В някои диалекти и прилагателното има ударение на първата сричка: *добръ*, *добра*, *добрю*.

и в български, има ударение на последната сричка. Еднаквото място на ударението в българските и руски думи показва, че смислоразличителната роля на ударението при посочените две думи има дълбоки исторически корени.

солница (съд, в който се държи сол) — *сѡлница* (място, където има соли залежи и се добива сол).

болница (болна жена, девойка) — *болница* (учреждение, в което се лекуват болни). Тъй като думата *болница* в руски език гласи *больница*, с ударение на *и*, може да се предположи, че отметнатото ударение в българската дума *болница* се дължи на обособение спрямо думата *болница*.

Възможно е различното място на ударението при думите *трѣска* — *трѣска* да се дължи на стремежа да се разграничат съвпадналите звуково при историческия им развой думи от различен корен: *трѣска*, стб. *трьсца*, ие. *tre-m-s (вид болест) — *трѣска*, стб. *трьска* (отломък от дърво при насичането му; малко дървено парченце). Втората дума *трѣска* в останалите славянски езици има ударение не върху последната, а върху първата сричка: словен. *tréska*, сръх. *tréska*. Възможно е отметнатото ударение в българската дума *трѣска* да се дължи на обособение спрямо *трѣска* (в другите славянски езици не наблюдаваме звуков съвпадеж при разглежданите думи).

блажѣн, рус. *блаженный* (честит, щастлив) — *блажен* (противозначно на постен; мазен, нечист). Посочените две думи произлизат от един и същ корен (праслав. *bolg-).

Може да се допусне, че при глаголите от различен корен *свѣтя* и *святя* ударението има смислоразличителна роля. Глаголът *свѣтя* е от корена на *свѣтъ* (светлина), ие. *k'voit-, и означава 'излъчвам светлина, блестя'. В руски език този глагол има ударение на последната сричка (свѣтѣть). *Святя* от корен а на *свѣтъ*, ие. k'wentos, *църк.*, означава 'извършвам над нещо църковен обряд, който символизира очистване от грехове, придаване църковна благодат, светост'. На руски същият глагол гласи *святѣть*, с ударение на последната сричка. В руски език няма звуков съвпадеж на двете глаголни форми. Възможно е отметнатото ударение на глагола *свѣтя* (рус. *свѣтѣть*) да се дължи на обособяване спрямо *святя*.

Разглежданите до тук случаи представят думи от книжовния език. Смислоразличителна роля на ударението се отрива и в думи от диалектите в случаи, когато в един и същ диалект се употребяват две думи, които съвпадат звуково, но са с различно ударение. Така в с. Еркеч (Момино) и в с. Аврен (Бургаско, Сталинско) се срещат думите *морянин* (название на морски вятър) и *морянин* (човек, който се прехранва от морето).

Подобен е случаят с думите *заран* „сутрин“ и *заран* (наречие в значение на утре): „И аз *заран* няма да ида на възрив—казваше Райка“ (Г. Г. Влайков, Дядовата Славчова унука, стр. 48).

Друг подобен случай: *заман* (тур.) в значение „всякога, винаги“ („*Заман* Гизда гиздава, на Великден рждава“. Погов.) — *заман* (тур.) в значение на „време“ („По харман *заман*“).

При по-подробно проучване на повече речникови материали от различните диалекти навярно ще се открият още много случаи от рода на горепосочените. Посочвам тези няколко примера, за да подчертая, че смислоразличителната роля на ударението е присъща не само на книжовния български език.

Интересно е да се отбележи, че някои думи се произнасят с две различни ударения. Тая промяна в мястото на ударението променя в известен смисъл и значението на думата. При това в някои случаи се променя и емоционалният тон на думата. Това явление наблюдаваме при наречията *тежко* и *горко*. Обикновеното ударение на тези наречия е върху първата сричка. С това ударение те се употребяват, когато лицето, което говори, само съобщава, констатира извършването на дадено събитие, без да вземе някакво отношение към лицето или лицата, засегнати от това събитие.

„И чух аз *тежко* той да стене
и видех го ранен пред мене“.

П. П. Славейков, Немски поети, стр. 34.

„Окаяха *горко* Цена
И съдба ѝ клета“.

Ив. Вазов, Поеми, стр. 21.

Когато обаче лицето, което говори, не само съобщава, констатира дадено събитие, но и изразява отношението си към засегнатия обект, изразява известно чувство чрез разглежданите наречия, наблюдаваме интересна промяна в мястото на ударението им. То се премества на крайната сричка — *тежкò*, *горкò*:

„*Тежкò* му, който се на чуждо слънце грей!“

П. П. Славейков, Кървава песен, стр. 68.

„*Тежкò* на туй сърце, което
съдба такава сполети.“

П. П. Славейков, Немски поети, стр. 47.

„*Горкò* вам, роби, *тежкò* вам, страдалци,
Кого смущава вашия плачущ зов?“

Ив. Вазов, Бури и мелодии, I, 164.

Особено ясно личи разликата в употребата на посочените думи в следните изречения:

Тежко ми е. — Тук само се констатира, съобщава фактът, че не ми е добре, без да се влага някакво чувство. Наречието *тежко* има значение тук на „лошо ми е, не ми е добре (физически или духовно), нещо ме притеснява и измъчва“. По-друго значение придобива същата дума, употребена с преместено към края ударение, напр. в израза: *Тежкò* ми! — „за окайване съм, зло ме чака“. Тук ясно личи ярката емоционална наситеност на думата.

Аналогична е разликата в значенията и на думата *горко* при употребата ѝ с преместено в края ударение: *горкò*; срв.: „Той *горко* заплака“ и „*Тежкò* му и *горкò* — зле ще си изпати“.

В други случаи преместването на ударението при различните употреби на една и съща дума отбелязва конкретното ѝ и преносно значение. Такъв е случаят с думата *смотан*, мин. страд. прич.

от *смотая*. С посоченото ударение се употребява тя в конкретното си значение: *смотани* конци „намогани, навити на кълбо“. Същата дума обаче се употребява и преносно: *смотан* човек (в разговорния език) „недодялан, несръчен, свит, стеснителен човек“. При това в преносната ѝ употреба ударението се премества на първата сричка. Подобен е случаят с думата *прилика* „сходство, подобие“: „Има голяма *прилика* между двете сестри“. Същата дума, изговорена с ударение върху втората сричка има вече по-друго значение, употребява се обикновено в изрази заедно със спомагателния глагол *съм*, понякога безлично: „Той ги стани, той ги води / не току-така на сгоди, / а където е *прилика*“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 99); *прилика* е „прилично е, редно е, уместно е, подобава“; срв. в друг пример: „... Тя е болярка, ще му бъде по *прилика* отколкото аз“, т. е. повече ще му подхожда (Ив. Вазов, Ивайло, стр. 67).

Докато с ударение върху първата сричка думата означава сходство, подобие, с ударение върху втората сричка тя вече има друго, по-отвлечено и по-глаголно значение: „подобава, редно е, подхожда, прилично е“.

II

УДАРЕНИЕТО КАТО СРЕДСТВО ЗА ДИФЕРЕНЦИРАНЕ БЕЗ ФУНКЦИОНАЛНА РОЛЯ

Тук ще бъдат разгледани случаи, в които не може да се говори за смислоразличителна роля на ударението, при все че то се използва да разграничи по смисъл известни думи или групи думи. Смислоразличителна роля ударението в тези случаи няма, тъй като в думите които съвпадат звуково, различното място на ударението не е предизвикано от омонимията, т. е. от стремежа да се разграничат чрез единствения възможен формален белег — ударението — еднакви по звуков гласеж думи. Мястото на ударението при отделните конкретни случаи е обусловено от други закони, свойствени на различните категории думи, и само по една случайност то служи да диференцира по значение думите, които съвпадат звуково.

А. Ударението разграничава прилагателно от минало страдателно причастие

Диференциацията на прилагателно от минало страдателно причастие чрез ударението се среща в много случаи. Тази група е не само една от най-многобройните, но и от най-жизнеспособните.

Случаите от тази група могат да бъдат разделени на две подгрупи, в зависимост от това, дали противопоставяните прилагателни и причастия са от един и същ корен или от различни корени. Мога да посоча само шест на брой такива прилагателни и причастия от различни корени. Те не са особено характерни за споменатата група:

Горен „който стои по-горе, по-високо“, прил. *Горен* „който е бил обхванат от пламъците на огън; прен. измъчван, терзан“, мин. страд. прич. от *горя*: „Самотен бор на върха — страж забравен терзан от буря и *горен* от жажда, / аз чух възрадвам твой стон сподавен“ (Д. Дебелянов, Стихотворения, стр. 32).

Кален „изцапан с кал“, прил. *Калѐн* „направен по-специален начин издържлив“ (за желязо); прен. издържлив, твърд, устойчив вследствие на изпитания и житейски опит“, мин. страд. прич. от *каля*.

Пернат „покрит с пера“ (за птица), прил.: „Там славеи гласовит — / Певецът на горите, Орфей пернат и скрит, / Напева своите страсти мелодий в упоенье“ (Ив. Вазов, Лирика, Съчинения, т. II, стр. 16). *Пернат*, мин. страд. прич. от *пѣрѣа* (схваща се като прилагателно със значение „занесен, завеея, особияк“).

Ранен „противозначно на *късен*“, прил.: „*ранен* час“. *Ранѐн*, „получил рана“, мин. страд. прич. от *раня*.

Стаен, прил. от *стая*. *Стаѐн* „притаил се, скрил се“, мин. страд. прич. от *стая*: „Във гората враг *стаѐн*“ (Н. Вапцаров, Стихотворения, стр. 103).

Уличен, прил. от *улица*. *Уличѐн* „изобличен с факти и доказателства в извършване на дадена постъпка, престъпление“, мин. страд. прич. от *улица*.

По-многобройни и по-съществени са случаите, в които ударението диференцира по значение причастия и прилагателни от един и същ корен. Част от прилагателните от тази група са деноминативни (*защитен*, *обсаден*, *пазарен* и др.), а другата част са отглаголни прилагателни (*покорен*, *свобраден*, *явен* и пр.). При звуковия съвпадеж на *причастия* с *отглаголни прилагателни* от същия корен възниква въпросът, дали в случая се касае не до съвпадеж на две различни граматични форми, а до развой на една и съща граматична форма — именно миналото страдателно причастие, което се е разпаднало на омоними (причастие и прилагателно) и ударението е било извикано на помощ, за да отбележи този нов момент в развой на формата, като разграничи новата форма — прилагателното — от по-старата — страдателното причастие. Такава роля на ударението е позната напр. в руски език, гдето преходът на причастията в прилагателни е предизвикал предвижване на ударението. Пръв е обърнал внимание на този факт Павски: „За да постигне по-ясна разлика между причастията и прилагателните имена, геният на езика прибегва понякога до помощта на ударението. Така от *унизить* причастieto е *униженный*, а прилагателното име *униженный*“.¹ В. Виноградов изброява и други примери, посочени пак от Павски: *приближенный* (мин. страд. прич.) — *приближенный* (прил.), *презренный* (причастие) — *презренный* (прил.).²

Може ли да се говори за такава роля на ударението в български език?

Преди всичко трябва да се разреши въпросът, може ли да се говори за развой на миналото страдателно причастие в омоними — причастия и прилагателни. За да се обясни правилно отношението между прилагателните и причастията в тези случаи, трябва да се има пред вид, че още в старобългарски език се срещат част от

¹ А. Шапир о, Об ударении в страдательных причастиях, Доклады и сообщения Института русского языка, вып. 2, Москва, 1948, стр. 117.

² Цит. по В. Виноградов, Русский язык, Москва—Ленинград, стр. 282.

разглежданите отглаголни прилагателни, образувани със суфикса *-ънъ*: *годънъ* (нбълг. *годен*), *пригодънъ* (нбълг. *пригоден*), *съобразънъ* (нбълг. *съобразен*), *покорънъ* (нбълг. *покорен*), *непокорънъ* (нбълг. *непокорен*), *явънъ* (нбълг. *явен*). Съществуването на посочените отглаголни прилагателни в старобългарски език (прилагателни, които в новобългарски съвпадат звуково с миналите страдателни причастия от същия корен) говори против предположението за развой на миналите страдателни причастия в омоними — прилагателно и причастие. Против това предположение говори и друг един факт — формата за женски род на посочените прилагателни в новобългарски. Миналите страдателни причастия имат окончания *-ен*, *-ена*, *-ено*, *-ени*, напр. *покорен*, *покорена*, *покорено*, *покорени*. Ако разглежданите отглаголни прилагателни представяха първоначални минали страдателни причастия, формата им за женски род би трябвало да има окончание *-ена*. Те обаче имат обикновената за прилагателните на *-ънъ* форма, т. е. при образуване на родови и множествени форми губят гласния звук от завършека (от *-ънъ*); в им. п. ед. ч. м. р. се получава *-ен*, понеже *ь* е в затворена сричка и се изяснява в *е*; във формите за женски род, множествено число и пр. *ь* изпада, понеже е в отворена сричка, срв. *покорна* (от *покорънъ*). От всичко това става ясно, че при изследваните форми нямаме развой на една и съща граматична форма, а звуков съпадаж на две различни граматически форми вследствие на исторически фонетични промени. В по-ранна епоха окончателно за м. р. ед. число на прилагателните е било *-ънъ* и едва след изясненето на ервете (настъпило още в епохата на старобългарския език) се получава окончание *-ен* и по този начин се изравняват окончанията на някогашните прилагателни на *-ънъ* и тези на миналите страдателни причастия. С това обаче още не се получава пълно фонетично изравняване на двете форми, тъй като между тях е съществувала и друга една разлика — при образуването на миналото страдателно причастие в известни диалекти на старобългарския език, както това личи от старобългарските паметници, е имало палатализация на коренната съгласна (напр. мин. стр. прич. от *родити* е *рожденъ*, от *носити* е *ношенъ* и пр.).

В съвременния български език формите на миналите страдателни причастия нямат такова омекчение, а от това личи, че те са новообразувани форми, че те не са се развили от съответните старобългарски форми на миналите страдателни причастия. Следователно звуковият съпадаж между прилагателните и миналите страдателни причастия е от по-ново време.

Възниква въпрос: на какво се дължи разликата в мястото на ударението на двете посочени по-горе форми? Може ли да се смята, че тук ударението има функционална роля?

За да отговорим правилно на този въпрос, необходимо е да установим какви правила обуславят мястото на ударението в причастията и прилагателните, които съпадат звуково. Ако различното място на ударението беше обусловено именно от стремежа да се разграничат и формално различните по значение думи, тогава би

трябвало от една страна във всички случаи с подобен съвпадеж ударението да бъде използвано като смислоразличително средство и от друга страна ударението при едната и другата форма би трябвало да бъде фиксирано на определено място, за да може да се осъществи смислоразличителната му роля.

От какво е обусловено мястото на ударението при миналите страдателни причастия, кои са законите, по които се определя, къде ще падне то?

Миналото страдателно причастие, както се изтъква и в граматиката на Калканджиев¹, запазва онова ударение, което има съответният глагол в минало свършено време. Ударението в минало свършено време пък при глаголите от различните разрези е различно. Изследваните от мене 61 минали страдателни причастия, които в мъжки род ед. ч. се различават само по ударение от съответните прилагателни от същия корен, са почти всички произведени от глаголи от *трети разред*, т. е. в минало свършено време приемат личен завършек -х към основа на и. От 61 причастия само едно е от глагол от *четвърти разред* (сир. от глаголи, които образуват минало св. време, като приемат завършек -х към основа на -о: *бодох* и пр.), а именно причастиято *почетен* от гл. *почета*, мин. вр. *почетох*. Глаголите от този разред имат *коренно ударение* в мин. св. време; ударението на миналото страдателно причастие, което се води по ударението на глагола в мин. св. време, е също коренно: *почетен*.

При глаголите от *трети разред* ударението в минало свършено време е или върху *завършека* (в случай че и в сегашно време ударението е краесловно), или пък върху *корена* или върху *втората сричка от края*, ако в сегашно време е върху корена или върху споменатата сричка. Така, миналите страдателни причастия на глаголите от този разред имат ударение върху завършека, или върху корена или втората сричка от края. Срещу това при прилагателните с наставка -ен обикновено ударението не пада върху наставката. Няколко автори на граматиките отбелязват тази характерна особеност на ударението при споменатите прилагателни. Така Калканджиев изтъква, че наставката -ен „общо налага второсрично ударение“², а Н. Костов³ посочва, че наставката — *ен* у прилагателните отхвърля ударението от последната сричка.

Обстоятелството, че прилагателните с окончание -ен обикновено нямат краесловно ударение, позволява ударението да ги разграничи от съответните причастия при *онези глаголи от трети разред, които имат краесловно ударение*. Тези случаи са много чести. Такива са следните 54 примери:

Броен „преброен“, мин. страд. прич. от *броя*. *Броен*, прил. от *брой*: „числителни *бройни*“.

Главен „нает за някоя работа; сгоден“, мин. страд. прич. от *главя* (нар.). *Главен*, прил. от *глава*: „*главен мозък*“, „*главен редактор*“.

¹ П. Ст. Калканджиев, Българска граматика, II изд., Пловдив — София, 1938, стр. 150.

² П. Ст. Калканджиев, пак там, стр. 123.

³ Н. Костов, Българска граматика, София, 1939, стр. 87.

Годен „официално обвързан с обещание за женитба“, мин. страд. прич. от *годя*. *Годен* „способен за някоя работа, който може да се употреби за някоя работа“, прил.

Задушен „измъчен от липса на достатъчно въздух; стотвен в затворен съд (за ястие)“, мин. страд. прич. от *задуша*: „*задушен* заек“. *Задушен* „който потиска, задушава“, прил. от *задух*: „И тегне морний неподвижен въздух над тъмний свят, подобно ням въпрос, / когато е на *задушната* нощ / за разрешение морний ден оставил“ (П. П. Славейков, Епически песни, стр. 172).

Заразен „засегнат от прилепчива болест“, мин. страд. прич. от *заразя*. *Заразен*, прил. от *зараза*: „*заразен* случай“.

Защитен „запазен, заварден“, мин. страд. прич. от *защитя*. *Защитен* „който служи или се отнася до защита; отбранителен“, прил.: *защитен* ров.

Известен „уведомен“, мин. страд. прич. от *известя*: „Но онбашията ми обажда противното. — Той е криво *известен*“ (Ив. Вазов, Под игото. Съчинения, т. XXII, стр. 109). *Известен* „прочут; някой, някакъв“, прил.

Лишен „комуто е отнето, взето нещо“, мин. страд. прич. от *лиша*. *Лишен* „излишен, неужен“, прил.: „за *лишен* път“.

Непокорен „незавладян, неподчинен, непревзет“, мин. страд. прич. от *покоря*. *Непокорен* „който не се подчинява, независим, своеволен“, прил.

Непросветен „необразован, невеж“, мин. страд. прич. от *просвета*, схваща се като прилагателно. *Непросветен* „непрогледен, тъмен, мрачен“: „Рано пробуден, с тъги *непросветни* / впивам аз погледи в мрака далеч“ (Д. Дебелянов, Стихотворения, стр. 38).

Несъобразен „който не е поставен в зависимост, в съгласие с известни условия и обстоятелства“, мин. страд. прич. от *съобразя*. *Несъобразен* „несъгласуван с нещо, оставен в противоречие с нещо“, прил.

Неуморен „който не се е уморил, който не чувства умора“, мин. страд. прич. от *уморя се*: „Балкан изглеждаше търпелив и *неуморен*“ (И. Йовков, Разкази, т. I, стр. 121). *Неуморен* „който не се уморява лесно, издържлив на работа“, прил.: „*Неуморен* в труд упорен, / Тук обажда се брач“ (П. К. Яворов, Съчинения, т. I, стр. 35).

Неуреден „който не е уреден както трябва, не добре уреден“, мин. страд. прич. от *уредя*. *Неуреден* „който няма навик да поддържа ред, неприбран, разшилян“, прил.

Обсаден „поставен в обсада“, мин. страд. прич. от *обсадя*. *Обсаден* „свойствен, присъщ на обсада“, прил.: *обсаден* корпус“.

Окръжен „заобиколен, ограден“, мин. страд. прич. от *окръжа*. *Окръжен*, прил. от *окръг*: „*окръжен* управител“.

Отделен „взет от нещо цяло и поставен на страна“, мин. страд. прич. от *отделя*. *Отделен* „който не е съединен с други части от цялото, обособен, самостоятелен“, прил.: „*отделен* отпечатък“.

Отличен „удостоен със специална привилегия, похвала и др., която го отделя, отличава от другите“, мин. страд. прич. от *отлича*. *Отличен* „превъзходен, чудесен, най-добър“, прил.

Пазарен „нает за извършване на известна работа при предварително уговорено заплащане“, мин. страд. прич. от *пазаря*. *Пазарен*, прил. от *пазар*: „пазарен ден“.

Пленен „взет в плен, покорен“, мин. страд. прич. от *пленя*. *Пленен*, прил. от *плен* (поет.): „В душа ми споменът ридай, — о плач за ангелите пленни“ (Д. Дебелянов, Стихотворения, стр. 24).

Победен „претърпял поражение в бой, загубил в борбата“, мин. страд. прич. от *победя*. *Победен*, прил. от *победа*: „Но днес зачувам гръбен звук / И вик *победен*“ (Ив. Вазов, Лирика, Съчинения, т. V, стр. 171).

Пожарен „засяган от пожари“, мин. страд. прич. от *пожаря*. *Пожарен*, прил. от *пожар*: „пожарен кран“.

Позорен „заклеймяван с позор, хулен, посрамван“, мин. страд. прич. от *позоря*: „... Земи, *позорени* от срамни падения“ (Н. Лилив, Стихотворения, стр. 47). *Позорен* „който опозорява, посрамва“, прил.

Покорен „завладян, превзет, подчинен“, мин. страд. прич. от *покоря*. *Покорен* „който безропотно се подчинява, послушен“, прил.

Потаен „скрит, стаен“, мин. страд. прич. от *потая*: „Цял вихър в теб ехти / От скърби *потаени*“ (Ив. Вазов, Бури и мелодии, т. I, стр. 108). *Потаен* „скрит, таен, забулен в тайна“, прил.

Преграден „отделен с преграда, заграден“, мин. страд. прич. от *преградя*. *Преграден*, прил. от *преграда*: „преграден огън“.

Преклонен „наведен, прегънат“, мин. страд. прич. от *преклоня* (схваща се и като прил.). *Преклонен*, прил. (в мъжки род почти не се употребява, освен с отрицателната частица *не* в думата *непреклонен*).

Преломен „прекършен, счупен“, мин. страд. прич. от *преломя*: „И ревна Брода, свил кракът си *преломен* / през свирката на дъе от конското копито“ (П. П. Славейков, Кървава песен, стр. 250). *Преломен*, прил. от *прелом*: „*преломен* момент“.

Пригоден „приспособен“, мин. страд. прич. от *пригодя*. *Пригоден* „подходящ за нещо“, прил.

Прилепен „долепен, залепен“, мин. страд. прич. от *прилепя*. *Прилепен* „който лесно се привързва към хората, общителен“, прил.: „От род не съм била, и срамлива не съм била; но ме нам-рила, знаеш ли каква? *прилепна!*“ (Ив. Вазов, Казаларската паница, Съчинения, т. XXVII, стр. 17).

Природен „роден от втората жена, от машехата на депата от първия брак“, мин. страд. прич. от *природя*: „*природен* брат“. *Природен*, прил. от *природа*.

Пристрастен „упорито, страстно привързан към известни постъпки, предмети и др.“, мин. страд. прич. от *пристрастя се*: „*пристрастен* към тютюна“. *Пристрастен* „който се влияе от личните си предпочитания, субективен, несправедлив“, прил.

Причинен „предизвикан, станал, случил се по причина на“, мин. страд. прич. от *причиня*. *Причинен*, прил. от *причина*: „*причинен* ред“.

Просветен „образован, който не е невежа“, мин. страд. прич. от *просветя*. *Просветен*, прил. от *просвета*.

Развратен „който живее развратно, неморално“, мин. страд. прич. от *развратя*. *Развратен*, прил. от *разврат*.

Разделен „раздробен, направен на по-малки части; отделен“, мин. страд. прич. от *разделя*. *Разделен* „който разделя, граничен, отделен, различен“, прил.: „Мълком се разидоха от там / Събраните из път *разделен*, всякой сам / и всякой на душа със тежка скрита мъка“ (П. П. Славейков, Кървава песен, Българска сбирка, т. IV, кн. III, стр. 235).

Разменен „обменен, получен, взет срещу нещо друго“, мин. страд. прич. от *разменя*. *Разменен*, прил. от *размяна*: „*разменна монета*“.

Реден „подреждан, нареждан“, мин. страд. прич. от *редя*. *Реден*, прил. от *ред* (формата за мъжки род се употребява обикновено като съставна част на производни думи: *пореден*, *безреден*, а формата за среден род — в съчетанието „числително *редно*“).

Роден, мин. страд. прич. от *родя*. *Роден* „с когото съм в кръвно родство по пряка линия; който се отнася до мястото, дето съм роден“, прил.: „*роден брат*“; „*роден край*“.

Сгоден „годен“, мин. страд. прич. от *сгодя*. *Сгоден* „удобен, подходящ“, прил.

Склонен „наведен, приведен“, мин. страд. прич. от *склоня*. *Склонен* „който проявява влечение, склонност, готовност за нещо“, прил.

Следен „преследван, непрекъснато наблюдаван“, мин. страд. прич. от *следя*. *Следен* „който идва след това, който е по ред, следващ“, прил.: „на *следния ден*“.

Сроден „станал роднина с някого чрез брака си“, мин. страд. прич. от *сродя се*: „Беше *сроден* с богати, предни хора“ (Й. Йовков, Женско сърце, стр. 185). *Сроден* „от един и същ род, сходен, подобен, близък“, прил.

Строен „граден; нареден в строй“, мин. страд. прич. от *строя*. *Строен* „кършен; с тънък, гиздав стан“, прил.

Съобразен „поставен в зависимост от, съгласуван с нещо“, мин. страд. прич. от *съобразя*. *Съобразен* „съгласуван с нещо, съответен на нещо“, прил.

Съюзен, мин. страд. прич. от *съюзя се*. *Съюзен*, прил. от *съюз*. *Ужасен* „обхванат от ужас“, мин. страд. прич. от *ужася се*. *Ужасен* „който вдъхва ужас“, прил.

Укорен „упрекнат“, мин. страд. прич. от *укоря*. *Укорен* „пълен с укор, с упреци“, прил.: „*укорен поглед*“.

Уморен „изморен“, мин. страд. прич. от *уморя се*. *Уморен* „който причинява умора, уморителен“, прил.: „След два часа *уморен* спуск от Алабак, ние я стигаме“ (Ив. Вазов, В недрата на Родопите, стр. 23).

Упоен „който е под действието на някаква упойка“, мин. страд. прич. от *упоя*. *Упоен* „упонителен“, прил.: „*упойна нега*“.

Уреден „устроен, организиран“, мин. страд. прич. от *уредя*. *Уреден* „прибран, стегнат“, прил. (диал.): „Аз не бях го видвала коджа време, та се зачудих като го видях сега — толкова се про-

менил... И цял някакси разслабен и отпуснат, а не като напред стегнат и уреден" (Т. Г. Влайков, Съчинения, т. II, стр. 26).

Устремѐн „стремително насочен към нещо“, мин. страд. прич. от *устремя се*. *Устремѐн* „стремителен, бърз, упорито насочен към нещо“, прил.: „*устремен* шурм“.

Утѐшен „успокоен, облекчен от скръбта си“, мин. страд. прич. от *утѐша*. *Утѐшен* „който носи утеха, облекчение от скръбта“, прил.: „Озъртам се и диря — нищо ново. / *Утѐшно* на полето, дето сейм“ (Ив. Вазов, Бури и мелодии, т. I, стр. 117).

Цѐнен „признаван за способен, полезен“, мин. страд. прич. от *ценя*. *Цѐнен* „който има цена, важност, значение“, прил.

Явѐн „съобщен, известѐн, изваден наяве“, мин. страд. прич. от *явя*: „Приятната новина за победата, *явѐна* от „Клио“, не се потвърждаваше“ (Ив. Вазов, Под игото, Съчинения, т. XXII, стр. 116).

Явѐн „открит, очевиден, ясен за всички“, прил.

При онези причастия обаче, които нямат ударение върху завършека, ударението може да служи за разграничаване на прилагателното от причастиято само в случаите, когато прилагателното има ударение върху началната сричка. Можем да посочим седем подобни случаи (шест при глаголи от трети разред и един при глагол от четвърти разред). Тези причастия са следните:

Износѐн „вехт, дълго носен (за дреха), дълго употребяван“, мин. страд. прич. от *износя*. *Износѐн*, прил. от *износ*: „*износѐн* артикул“.

Изтоѐчен, мин. страд. прич. от *източа*. *Изтоѐчен*, прил. от *изток*.

Изходѐн „извървян, изминат“, мин. страд. прич. от *изходя*. *Изходѐн* „от който се тръгва, изхожда“, прил.: „*изходѐн* пункт“.

Говорѐн, мин. страд. прич. от *говоря*. *Говорѐн*, прил. от *говор*: „*говорѐн* апарат“.

Ударѐн, мин. страд. прич. от *ударя* (схваща се и като прилагателно). *Ударѐн* „а) който се удря; б) свойствен на ударник“, прил.: „*ударѐн* музикален инструмент“, „*ударѐн* труд“. В народните говори това прилагателно има друго значение, добре обяснено от Т. Г. Влайков в забележките към съчиненията му: „*Ударѐн* (с ударение върху у) — който се ударя, който заляга да свърши нящо, който обича да се труди, да работи“ (Т. Г. Влайков, Съчинения, т. I, стр. IV).¹

Усетѐн „почувствуван чрез сетивните органи“, мин. страд. прич. от *усетя*. *Усетѐн*, прил. от *усет*: „*усетни* органи“.

Почѐтен „комуто е отдадена почит, удостоѐн“, мин. страд. прич. от *почета*: „Брандес биде *почѐтен* с разкошен обяд“ (Ив. Вазов, Извън България, стр. 166). *Почѐтен* „удостоѐн с почит“ прил.: „*почѐтен* гражданин“.

Ако ударението на прилагателното не пада върху началната сричка, а и ударението на съответното минало страдателно причастие не пада върху завършека, тогава се получава пълен съвпадеж

¹ Срв. у П. П. Славейков: „Босилко е личен и *ударѐн* момък“ (Епически песни, стр. 49).

на двете форми (не само звуков, но и по мястото на ударението), напр. *обѣден*, *обѣдна*, *обѣдно*, прил. от *обѣда*, и *обѣден*, *обѣдена*, *обѣдено*, мин. страд. прич. от *обѣдя*; *товѣрен*, *товѣрна*, *товѣрно*, прил. от *товар* и *товѣрен*, *товѣрена*, *товѣрено*, мин. страд. прич. от *товаря*; *измѣмен*, *измѣмна*, *измѣмно*, прил. от *измама* и *измамен*, *измамена*, *измамено*, мин. страд. прич. от *измамя*. Този факт много красноречиво говори против предположението за смислоразличителна роля на ударението при звуковия съвпадеж на прилагателни с минали страдателни причастия.

Мястото на ударението при прилагателните се определя обикновено от мястото на ударението у съответните съществителни, от които те са образувани: *обѣден* — *обѣда*, *товѣрен* — *товѣр*, *измѣмен* — *измама* и т. н. Мястото на ударението при миналите страдателни причастия пък, както вече се изтъкна, зависи от мястото на ударението у съответните глаголи. Посочените по-горе три причастия имат коренно ударение, понеже ударението на съответните глаголи в сегашно време, а оттук и в минало свършено време е коренно (*обѣдя*, *товѣря*, *измамя* — *обѣдих*, *товѣрих*, *измавих* — *обѣден*, *товѣрен*, *измамен*).

От всичко изложено до тук става ясно, че различното място на ударението в съпадащите звуково прилагателни от мъжки род ед. число с минали страдателни причастия в мъжки род ед. число не е предизвикано от омонимията, поради което в тези случаи не може да се говори за смислоразличителна роля на ударението.

Б. Чужди думи

Има случаи, когато думи от чужд произход съвпадат звуково с домашни думи или с други чужди думи, но имат различно ударение. И в случаите от този род не може да се говори за смислоразличителна роля на ударението, тъй като различното място на ударението в думите, които съвпадат звуково, не е обусловено от омонимията. Ето примери за такива случаи:

Пара (тур.) „монета“ — *пѣра* „влажен газ, в който се превръща вода или друга течност при нагриване“.

Пашѣ (тур.) „висш турски сановник — *пѣша* „пасбище; действие от гл. *паса*“

Ланѣ (тур.) „каша от трици, ленено семе или нещо друго, с която се бѣлага болно място“ — *лапа* (рус.) „крайник на животно“.

В посочените до тук примери първата дума е от турски произход. Турските думи обикновено имат ударение на последната сричка. Посочените по-горе турски думи *пара*, *пашѣ*, *ланѣ* пазят следователно онова ударение, което имат в езика, от който са заети, и при тях не може да се говори за смислоразличителна роля на ударението.

Не само в чуждите думи, заети от турски, но и в заети от други езици думи ударението няма смислоразличителна роля. Примери:

Полица (итал.) „запис за получени в заем пари“ — *полица* „лавица, етажерка“.

Ска̀ла (итал.): „ска̀ла на радио“ — *ска̀ла*.

Ко̀ла (гр.) „1. Скорбяла. 2. Единица за изчисляване на печатен текст“ — *Ко̀ла*.

Ка̀мара (лат. от гр.): „Търговска ка̀мара“ — *ка̀мара* (новогр.) „купчина натрупани предмети“.

III

УДАРЕНИЕТО КАТО СРЕДСТВО ЗА ДИФЕРЕНЦИРАНЕ ГРАМАТИЧНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ НА ДУМИТЕ

При разгледаните до тук случаи ударението се използва, за да разграничи една дума от друга, за да разграничи лексически омоними. То може обаче да се използва и за разграничаване на отделни форми на една и съща дума, т. е. за диференциране на граматичните значения на думите.

Такава употреба наблюдаваме в следните случаи:

1. Ударението се използва при някои глаголи за образуване на повелителното им наклонение. Звуков съвпадеж на глаголна форма в повелително наклонение с други форми на същия глагол се наблюдава при едни глаголи във 2 л. ед. ч., а при други — във 2 л. мн. ч.

Първият случай се среща при глаголи от II спрежение и е представен с повече на брой примери от втория случай. При него съвпада формата за повелително наклонение 2 л. ед. ч. с формата за 3 л. ед. ч. сегашно време. Ударението е единственият белег, по който се различават еднаквите глаголни форми: във формите за *повелително наклонение* ударението пада върху *окончанието*, а във формите за *сегашно време*, или в минало свършено при глаголите от свършен вид — върху *коренната гласна*.

Примери:

а) При глаголи от несвършен вид: *ходѝ* (2 л. ед. ч. повел. накл.) — *ходи* (3 л. ед. ч. сег. вр.); *помнѝ* (2 л. ед. ч. повел. накл.) — *помни* (3 л. ед. ч. сег. вр.); *пазиѝ* — *пази*, *мислѝ* — *мисли* и т. н.

б) При глаголи от свършен вид: *извадиѝ* (2 л. ед. ч. повел. накл.) — *извади* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *остаѝ* (2 л. ед. ч. повел. накл.) — *остаѝ* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *посочиѝ* — *посочи*, *изпратиѝ* — *изпрати*, *отвориѝ* — *отвори*, *изгониѝ* — *изгони* и т. н.

Съвпадеж на форми за 2 л. мн. ч. в повелително наклонение със съответните форми за сегашно време се наблюдава при някои глаголи от I спрежение, като в известни случаи (не при всички глаголи) ударението се използва като средство за разграничаване на еднаквите форми: във формите за сегашно време ударението пада върху *коренната гласна*, а в тези за повелителното наклонение — върху *сричката пред окончанието*: *плачѝте* (2 л. мн. ч. повел. накл.) — *плачете* (2 л. мн. ч. сег. вр.); *пишѝте* (2 л. мн. ч. повел. накл.) — *пишете* (2 л. мн. ч. сег. вр.); *идѝте* — *идете*, *лъжѝте* — *лъжете* и др.

2. При голяма група глаголи ударението се използва, за да разграничи сегашно време 3 л. ед. ч. от същото лице и число на

същия глагол в минало свършено време. Случаите тук се разделят на две групи. Към първата група спадат онези глаголи от първо спрежение, които в *сегашно време* имат ударение върху *завършека*, а в *минало свършено време* — върху *корена*. Такива са например глаголи като *яде* (3 л. ед. ч. сег. вр.) — *яде* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *тече* (3 л. ед. ч. сег. вр.) — *тече* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *плете* — *плете*, *сече* — *сече*, *чете* — *чете*, *бодe* — *бодe*, *рече* — *рече*, *даде* — *даде*, *зададе се* — *зададе се* и т. н.

При случаите от тази група посоченото използване на ударението се наблюдава в книжовния език. Малко по-иначе стои въпросът с втората група глаголи, при които ударението разграничава сегашно време от минало свършено време, а именно при глаголите, които имат в сегашно време коренно ударение. Характерна тяхна особеност е наблюдаваната двойкост в ударението за минало свършено време: в едни говори ударението за казаното време на тези глаголи пада върху *завършека*, тъй че там то има смислоразличителна роля, а в други говори остава пак върху *корена* и няма такава роля.

Според Ст. Младенов¹ неправилно е разпространеното свъщане, че коренното ударение в тези форми било източно, а краесловното — западно. Той посочва, че коренното ударение се среща не само в източни, а и в западни говори, то е североизточно и югозападно ударение, а краесричното пък е северозападно и югоизточно. В книжовния език се срещат форми и с едното, и с другото ударение. Понякога дори у един и същ поет срещаме ту единия, ту другия случай, наложен от размера на стихотворната стъпка (напр. у Ив. Вазов и у П. П. Славейков), както личи и от примерите, посочени от Ст. Младенов и Ст. П. Василев.²

Трудно е да се каже, коя от двете форми — с коренно или с краесрично ударение — се употребява по-често в книжовния език. Ударението се използва като средство за диференциране значението на думите само в случаите, когато в минало свършено време то пада върху *завършека*: *ходи* (3 л. ед. ч. сег. вр.) — *ходи* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *има* (3 л. ед. ч. сег. вр.) — *има* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.), *пита* — *пита*, *носи* — *носи*, *идва* — *идва* и т. н. Формите с краесрично ударение имат това предимство пред формите с коренно ударение, че при тях се избягва пълният съвпадеж в 3 л. ед. ч. мин. св. и 3 л. ед. ч. сег. вр. и се получава по-голяма яснота в езика. Затова е желателно да се възприемат като правоговорни облиците с краесловно ударение.

IV

ОТСЪСТВИЕ ИЛИ НАЛИЧИЕ НА УДАРЕНИЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА ДИФЕРЕНЦИРАНЕ ЗНАЧЕНИЕТО НА ДУМИТЕ

Отсъствието или наличието на ударение също може да се използва като средство за диференциране значението на думите. Тук

¹ Ст. Младенов и Ст. П. Василев, Граматика на българския език, София, 1939, стр. 143.

² Пак там, стр. 142—143.

могат да се посочат два случая: 1. В едни случаи някои проклитики се различават от други думи само по това, че вторите се изговарят с ударение. 2. В други случаи се наблюдава как някои двусрични думи с несамостояйна синтактична служба, изговаряни с т. н. средно ударение, претърпяват известен развой в значението си, като същевременно и мястото на ударението се променя.

Към първата група спадат следните случаи:

1. Предлогът *по* и частицата *по̀*, с която се образува сравнителна степен. Предлогът е проклитика, а частицата *по̀* носи ударение: „Вървя *по* улицата“; „Тя е *по̀*-добра“. Особено ясно изпъква разликата в изговарянето на проклитичния предлог *по* и акцентираната частица *по̀* там, дето двете са употребени в едно и също изречение: „Една млада дама, ... мина край къщата *по* отсрещния плочник, и се спря *по̀* на сянка“ (Ив. Вазов, Казаларската царица, Съчинения, т. XXVII, стр. 22).

2. Възвратното местоимение *се* и съкратената форма на наречието *все* — *сѐ* „непрекъснато, постоянно“. Възвратното местоимение е проклитика, а наречието *сѐ* се изговаря с ударение: „Той *сѐ* *се* усмихваше“.

Други подобни случаи са изброени в граматиката на Н. Костов¹, в параграф 29, дето се говори за необходимостта от знак за ударение, знак, който ще улесни четеща при употребата на еднаквzvочни думи в писаната реч. Авторът посочва следните проклитики, които се различават от еднаквzvочните думи по това, че вторите са ударени, и предлага произнасяните с ударение думички да се пишат със знак за ударение:

1. Предлог *на* и частица *на̀*. Частицата *на̀* се употребява в разговорната реч и има значение: „ето, виж“, а също и „вземи“: „Какво малко животинче, колкото едно зърно, пък *на̀*, и то си има дом!“ (Т. Г. Влайков, Преживяното, кн. I, стр. 198); „Добре, че се сетих, *на̀* чети писмото му“ (Ив. Вазов, Под игото, т. XXIII, стр. 216); „*На̀*, сега сякаш че нещо като въглен ми седи *на* сърцето и то тупа, тупа...“ (Т. Г. Влайков, Дядовата Славчова унука, стр. 29).

2. Съюзът *и* и късата дателна форма от личното местоимение *тя* — *й*: „Момъкът чевръсто пое куфара от ръцете *й* и го намести на полицата“ (Ив. Вазов, Казаларската царица, т. XXVI, стр. 14).

3. Частицата за потвърждение *да̀* и частицата за подкана *да*: „*Да̀*, *да* вървим“.

4. Спомагателната глаголна частица *ще* и глаголна форма *щѐ* за 3 л. ед. ч. от *ща* (искам): „Тя може да говори, колкото *щѐ* и пак не *ще* ме убеди“.

В разгледаните до тук случаи отсъствието или наличието на ударение се използва като средство за диференциране значението на думите. Подобни на тях са случаите, в които известни думи, изговаряни с т. н. средно ударение, т. е. по-слабо от обикновеното ударение на другите думи, при известна промяна или развой в значението променят мястото и характера на ударението си. Така от отстъпителната употреба на съюза *ако*, изговарян със средно уда-

¹ Н. Костов, Българска граматика, София, 1939, стр. 19.

рение *ако*, е произлязло употребяването в народно-разговорната реч наречие *ако*, при което ударението не е вече средно, а обикновено, и освен това пада върху първата сричка. Това наречие има значение: „Какво от това, нищо, нека, добре“: „*Ако* я не застрелям с една ръка... тъй, човек да не съм. — Далече е. — *Ако* е далече...“ (Елин Пелин, Летен ден, стр. 218).

Подобна смислоразличителна роля играе ударението и при съюза *ам*, разграничавайки го от междуметието *ама*. Съюзът *ам* има, както *ако*, средно ударение, а междуметието *ама* се изговаря с обикновено ударение върху първата сричка. И двете думи се срещат в разговорната реч. Съюзът има значение „но, обаче“, а междуметието изразява неудоление, укор: „Знам ти аз болката на тебе. *Ама* си глупава, защо не кажеш на Бъзунека. Всичко ще направи, *ам* ще ти помогне“ (Елин Пелин, Земя, стр. 129).

* * *

В българския език ударението се използва както за разграничаване на лексически омоними, така и като граматически способ, т. е. за разграничаване на отделните форми на една и съща дума. При разграничаване на лексическите омоними в един случай то има функционална роля, т. е. различното място на ударението в думите, които съвпадат звуково, е обусловено от стремежа да се разграничат, диференцират, обособят една спрямо друга тия думи (напр. отмятането на ударението към началната сричка на местните имена, засвидетелствувано с многобройни примери, което се дължи на стремежа да се диференцират местните имена от съответните нарицателни или лични имена); в други случаи (напр. различното място на ударението при прилагателните и миналите страдателни причастия, които съвпадат звуково, срв. *победен* — *победен*, *развратен* — *развратен* и др.) то не е предизвикано от стремежа да се обособят, диференцират тези думи, а е обусловено от свойствените на съответните прилагателни и причастия закони и правила за ударението; само по една случайност тук ударението става средство, което разграничава тези съвпаднали звуково думи.

Ударението има функционална роля и в случаи, когато разграничава собствени фамилни имена от прилагателни (*Габровски* — *габровски*, *Даскалов* — *даскалов*). В тези случаи ударението във фамилните имена се премества към края. Тенденцията за това преместване се дължи на руско влияние и не е още напълно затвърдена в българския език.

Отмятането на ударението при образуване на лични имена от нарицателни или прилагателни (*Върба* — *върба*, *Зора* — *зорá*, *Добра* — *добра*) може да се обясни по два начина: а) със стремежа да се диференцират личните имена спрямо тези, от които са произлезли, и в такъв случай тук ударението ще има функционална роля, и б) с влияние на отнетнатото ударение в звателния падеж на тези имена, и в такъв случай не може да се говори за смислоразличителна роля на ударението.

Като граматичен способ ударението се използва в следните случаи:

1. Ударението разграничава повелително наклонение 2 л. ед. ч. на глаголи от второ спрежение от 3 л. ед. ч. сегашно време на същите глаголи; във формите за повелително наклонение ударението пада върху окончанието, а във формите за сегашно време — върху коренната гласна: *ходи* — *ходи*, *помни* — *помни*.

2. Ударението разграничава 2 л. мн. ч. повелително наклонение при някои глаголи от първо спрежение от 2 л. мн. ч. сегашно време; във формите за сегашно време ударението пада върху коренната гласна, а при повелителното наклонение — върху сричката пред окончанието: *плачете* — *плачете*, *пишете* — *пишете*.

3. Ударението разграничава 3 л. ед. ч. сегашно време при някои глаголи от първо спрежение от 3 л. ед. ч. минало свършено време: *яде* — *яде*, *тече* — *тече*, *бодѐ* — *бодѐ* и др.

4. При друга група глаголи с коренно ударение в сегашно време се явява двойкост в ударението на минало свършено време, а именно в едни говори ударението пада върху завършека и в такъв случай има смислоразличителна роля, докато в други говори остава пак върху коренната гласна и тогава има пълен съвпадеж на формите за 3 л. ед. ч. сегашно време и формите за 3 л. ед. ч. минало свършено време: *чака* (3 л. ед. ч. сег. вр.) — *чака* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *ходи* (3 л. ед. ч. сег. вр.) — *ходи* (3 л. ед. ч. мин. св. вр.).

Тъй като формите за минало свършено време с краесрично ударение имат предимство пред формите с коренно ударение, понеже при тях се избягва пълният съвпадеж в 3 л. ед. ч. на минало свършено и сегашно време, добре би било те да се възприемат като правоговорни. За сега в книжовния език се употребява и едната и другата форма.

Накрай трябва да се отбележи, че в известни случаи отсъствието или наличието на ударение също може да служи като средство за диференциране значението на думите; напр. някои проклитики, които съвпадат звуково с други думи, се отличават от тях само по ударението: *по* (предлог) — *по* (частица за образуване на сравнителна степен); *на* (предлог) — *на* (частица); *и* (съюз) — *и* (къса дателна форма от личното местоимение *тя*) и др. Подобни на тях са и случаите, когато някои двусрични думи с т. н. средно ударение при известна промяна или развой в значението променят мястото и характера на ударението си: *ако* (съюз) и *ако* (наречие); *амѐ* (съюз) и *ама* (междуметие).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вазов, Ив., Съчинения, София, 1918—1921.
Лирика, т. II.
Поеми, т. IV.
Лирика, т. V.
В недрата на Родопите. Извън България, т. XVI.
Под игото, т. XXII и XXIII.
Казаларската царица, т. XXVI и XXVII.
Бури и мелодии, Стихотворения, т. I, София, 1940.
- Вапцаров, Н. Й., Стихотворения, София, 1946.
- Влайков, Т. Г., Съчинения, т. I, София, 1925.
Съчинения, т. II, Плевен, 1926.
Преживяното, ч. I, София, 1936.
Дядовата Славчова унука, Съчинения, т. I, София, 1941.
- Дебелянов, Д., Стихотворения, София, 1936.
- Елин Пелин, Гераците, Земя, София, 1943.
- Йовков, Й., Разкази, т. I, София, 1928.
Женско сърце, София, 1943.
- Лилиев, Н., Стихотворения, София, 1932.
- Славейков, П. П., Епически песни, III изд., София, 1921.
Кървава песен, IV изд., София, 1931.
Кървава песен, Българска сбирка, год. IV.
Немски поети, III изд., София, 1921.
- Яворов, П. К., Съчинения, т. I, София, 1924

ТРАКИЙСКИ НАЗВАНИЯ НА НАШИ РЕКИ

от Д. Дечев

1. ИСКЪР

Тракийското название на река *Искър* гласи у Тукидид II 96, 4 (V в. пр. н. е.) *Οομιος. Херодот IV 49 (също V в. пр. н. е.), схващайки погрешно началната гласна като член, дава формата *Σμιος*. Обаче у Птолемей III 8, 2 и 10, 5 (II в. н. е.) реката, а също и селището при устието ѝ се нарича *Οιομος*. От тук следва, че формата *Οομιος се е превърнала по-сетне в *Οιομος*. И двете форми се съпоставят от Bonell (Beiträge zur Altertumskunde Russlands, I, 1882, 76) и Ст. Младенов (СпБАН, X, 1915, 50) със ст.-ирл. *usce, uisce* „вода“ < *udes-kjo, гдето *uæs-* представлява *es*-основа от и.-е. корен *wed-: wod-: ud-* „мокря“, в гр. *ἕδος* „вода“, gen. *ἕδους* от *ἕδω-ος и *-kjo-* — и.-е. суфикс *-ko-* с прејотация на *ō*-звук¹. От тая съпоставка става ясно, че *Ο-* и *-ο-* в *Οομιος и *Οιομος* застъпват и.-е. *ī*, което поради отвореното си произношение е могло да се предаде на гръцки и с *ο*². А тъй като и.-е. *ī* в тракийски се явява и прејотувано, то ние трябва да приемем, че формата *Οομιος = *Uskjus* е произлязла от *Juskjus чрез дисимилационно изчезване на йотата в първата сричка³. По-сетне йотата във втората сричка, палатализирайки предходната съгласна, е превърнала началната гласна *Ο* = *U-* в дифтонга *Οι* = *Ui-* и тъй по закона за антиципация на палаталността се получава формата *Οιομος*⁴ = *Uiskus* ∼ *Wiskus*⁵. Без съмнение с *Οομιος и *Οιομος* се транскрибира тракийското речно име *Uskjus*, респ. *Uiskus* ∼ *Wiskus*, което означава в същност „вода“.

Тъй като Птолемей назовава селището при устието на река *Искър* с нейното име *Οιομος*, то ние трябва да приемем, че и названието на същото селище у Йорданис Get. 102 (VI в. н. е.), *Uscus*,

¹ Вж. Walde-Pokorny, Wörterbuch der indogerm. Sprachen, т. I, стр. 253.

² Тъй като и.-е. *ī* в тракийски дава *а* (вж. Дечев, Характеристика на тракийския език, XXI), то *ο*-знак в *Οομιος ще застъпва в същност отворено произнасяното и.-е. *ī* (вж. Дечев, там, XXII, 1). Впрочем и лат. *ī* поради отвореното си произношение се предава на гръцки и с *ο* (срв. *Δεύκολλος* ∼ *Δεύκολλος*, *Γαυκόλονι* ∼ *Γαυκόλονι*, *Καλλόβιος* ∼ *Καλλόβιος*, *Μόβιος* ∼ *Μόβιος* и др.).

³ За прејотуването на и.-е. *ī* в тракийски вж. Дечев, пос. съч., XXII, 2.

⁴ Примери за образуване на дифтонги поради палатализиране на консонанта у Дечев, пос. съч., XXIX, 2.

⁵ За превръщането на втория елемент на тъй наречните *и*-дифтонги във *ω* вж. Дечев, пос. съч., XXVIII, 5. Срв. и *Οιτ-*: *Βειτ-*, *Οιδετ-* в гр. *Οιτ-οομιος*, *Βειτ-οομιος*, *Οιδετ-οομιος* от и.-е. *ud-*: *wed-* в смисъл на гр. *ἐπί* „на, върху“ (срв. гр. *ἐπί τῆς* „ἐπί τῆς“).

съвпада също с името на самата река¹. Към установените вече форми на тракийското речно име *Uskjus* и *Uiskus* ≈ *Wiskus* се прибавя следователно и формата *Uscus*, в която гласната *й* се явява нейотувана. Основата на последната форма се съдържа и в първата половина на тракийското наименование на разположения при вливането на р. Тунджа и р. Арда град Одрин *Uscu-dama* „Воден град“, който се спомена у Руфус Фестус 9; Евтропий 6, 10; Амиан Марцелин XIV 4, 5 и XXVII 4, 12 (IV в. н. е.)². Що се отнася до единично предадената в Cod. Theod. VI 35, 5 (Юли 328) форма *Yscos*, то в нея се отразява присъщата на гръцки език от III в. насам промяна на *α* в *υ* (= *υ*).

Римляните, придържайки се в традиционното предаване на гр. *α* с *oe*, са превърнали гръцката транскрипция на тракийското речно име *Ολοκος* в *Oescus*. Тъй именно се назовава у Плиний NH III 149 (I в. н. е.) реката Искър, а също и разположеното при устието ѝ селище, и то до края на античността, както можем да заключим не само от редица латински надписи, но и от Itin. Anton. 220,5 (III в. н. е.) и от Not. dign. от. 42, 26 и 33 (V в. н. е.). Но тъй като лат. *oe* в императорската епоха е било произнасяно като *e*, то вместо *Oescus* се явяват, ако и рядко, формите *Escus* (срв. Tab. Pent. VIII 1: *Escus fl.* и селището *Esco*; CIL, VI, 2760: *domo Escum*) и *Aescus* (срв. CIL, VI, 32628, лява страна, ред 13 и 16: *d. Aesco*), гдето *Ae-* в това време също е било произнасяно като *e*.

В края на античността обаче началното *U-* = *W-* във *Uiscus* ≈ *Wiskus* = *Ολοκος* е изпаднало, както можем да заключим от формите *Ίσκος* у Ptoс. ае. IV 6, 33 (VI в. н. е.), **Ισκος* у Hierocl. Synecd. 655, 6 (също VI в. н. е.) и *Hiscus* у Йорданис, Get. 206³, с които се означава селището *Ολοκος*. Почти същата звукова промяна проявяват еднокоренните с него названия на келтските селища в Британия *Isca Dumnoniorum* при устието на античната река *Isca*, resp. **Iska*, и *Isca Silurum* до брега на наричаната и сега река *Usc*⁴.

На къснотракийската форма **Ισκος* = *Iskus* почива сегашното название на реката Искър. Обаче суфиксът *-ro-*, който се съдържа в това название, няма нищо общо с нагаждането му към някаква славянска дума, а представя последното му тракийско оформяване. Към това ни насочва *Вискяр* като название на местност с изворна вода при с. Извор, Брезнишко, а също и като название на една

¹ Dapoff (RE, XVII, 2033) смята, че *Euscia* у Jordanis Get. 101 представя погрешно предаване на селищното име *Oescus* = *Ολοκος*. В същност с *Euscia* Йорданис означава *Novae* (дн. Стъклен при Свишов), а с *Uscus* — *Oescus*. Навярно вариантът *Uscus* е стоял у Касиодор, чиято *Historia Gothica* е била използвана от Йорданис в съчинението му за гетите.

² Втората половина на селищното име *-dama* застъпва **-dhama* от и.-е. корен *dhē-*: *dhā-* „полагам, слагам“ в смисъл „място за пребивание, жилище“ (срв. ав. *dāman-* с това значение, Walde-Rokotny, пос. съч., т. I, стр. 828). За предаването на и.-е. *mediae aspiratae* с *mediae* и на и.-е. *ā* с *a*, resp. *e*, вж. Дечев, пос. съч., III и XXIII.

³ Н в *Hiscus* е лишено от всякаква звукова стойност. Тоя вариант представя навярно съвременната на Йорданис форма на селищното име.

⁴ За тия келтски селища вж. Haverfeld, RF, IX, 2056 и сл.

планина пак в Брезнишко, от чиито североизточни склонове извира вода¹ (срв. планината Водно при Скопие²). От особено значение е личното име *Yiscar* = *Uiskar* ∞ *Wiskar*, тъй като това име свидетелствува за култа към реката; поради което ние можем да предположим, че то съвпада с нейното название³.

2. ВИТ

Реката Вит се назовава у Плиний NH III 149 *Utus*. Тъй също се нарича и селището при устието ѝ, за което свидетелствуват Itin. Anton. 221: *Uto*; Not. dign. or. 42, 21: *Uto*; Йорданис, Get. 266: *Uto*; Tab. Peut. VIII 1: *Vio* (по погрешка вместо *Uto*) и Proc. ae. IV 6, 35: *Oūtos* (тук *ω* представя навярно неправилното разчитане на *ou*). Ст. Младенов (СпБАН, X, 1915, 42—45) произвежда речното име от и.-е. корен *wed-*: *wod-*: *ud-* „мокря“, в ст.-инд. *ud-án-* „вода“, гр. *ūdōs* със същото значение и др.⁴, като приема с пълно право, че в тракийски и.-е. *mediae* минават в *tenues*⁵. Вероятно същият корен се съдържа в името на дакийското селище *Oūti-dava* „град на водата“⁶ (Птолемей III 8, 4) като разположено непосредствено до горното течение на Алуца⁷.

По аналогия на формите *Uscus*, *Uskjus*, *Uiskus* ∞ *Wiskus* можем да предположим, че покрай *Utus* са съществували и формите *Utjus* и *Uitus* ∞ *Witus*. Това предположение се подкрепя и от названието *Oūtuoi* у Птолемей III 10, 4, с което се означават обитателите на една част от Долна Мизия, тъй като това название е произведено от *Oltos, което се свежда към гръцката транскрипция на тракийското *Uitus* ∞ *Witus*. Впрочем и Tomaschek (*Die alten Thr.*, II, 2, 94) е съзирал в *Oūtuoi* прилагателно, образувано от *Oltos като паралелна форма на *Utus*.

На тракийската форма *Uitus* ∞ *Witus* почива българското название на реката *Bum*⁸.

¹ По устно съобщение на В. Велев, който е събрал местните имена в Брезнишко.

² Вж. Ст. Младенов, *Wasser und Wasserlosigkeit in bulgar., besonders westbulgarischen Bergnamen*, ZONF, II (1926—1927), стр. 46.

³ Срв. IG, IX 2, 806 от Лариса и Тесалия: *Ἐστύσιον Νεικάρορος*; *Coillitz-Bechtel*, *Sammlung der griech. Dialektschriften* № 2273 и 2284 от Делфи: *Ἐρως Ἐρῶν и др., от гдето става ясно, че речните имена могат да означават и лица. За употребата на лични имена, произведени от тракийски божески имена, към които принадлежат и речните названия, вж. Кадаров, *RE*, VI, A, 476—477.

⁴ Вж. Walde — Pokorny, пос. съч., т. I, стр. 252.

⁵ За предаването на и.-е. *mediae* с *tenues* в тракийски вж. Дечев, пос. съч., II.

⁶ Втората половина на дакийското име *-dava* „селище, град“ е произведено от и.-е. корен *dhe-*: *dha-* „полагам, слагам“ в гр. *δοῦσα* „сedia“, *δοκος* „седалище“ и др., Walde — Pokorny, пос. съч., т. I, стр. 527. За промяната на и.-е. *mediae aspiratae* в *mediae* и на и.-е. *ə* в *a*, респ. *e*, вж. бел. 2 на стр. 263.

⁷ Споменатият у C. Müller, *Ptolem. Geogr.*, стр. 448, във връзка с *Oūtidava* румъвски град *Uda* няма нищо общо с и.-е. корен *wed-*: *wod-*: *ud-*. Името му се свежда към румъвското *ud*, *udă* „влажен, мокър“, което застъпва лат. *ividus* със същото значение, и то в стегнатата му форма *ūdus*, произведено от и.-е. корен *igw-* (срв. гр. *ἕρως* „влажен“).

⁸ Твърдението на М. аденюв (СпБАН, кн. X, стр. 43), че нашето Вит представлява славянизирана форма на тракийското *Utus*, почива на невярното пред-

3. ВИДИМА

Ст. Младенов (СпБАН, XVI, 63 и сл.) изтъква с пълно право, че в името на реката *Видима*, приток на Росица, не може да се крие славянският корен *вид-* в глагола видѣти „виждам, видя“ от и.-е. корен *weid-: woid-: wid-*, тъй като е необикновено да се изтъква в името на една обикновена река фактът, че тя се вижда, че е видима. За това той смята, че нейното име е тракийско и като такова го произвежда от и.-е. корен *wed-: wod-: ud-* „вода, река“ и го сравнява със старолетското речно име *Vedeme*. Няма съмнение, че последното название произлиза от тоя корен. Но не такъв е случаят с *Видима*, тъй като твърдението на Младенов, че переходът на и.-е. *b, d, g* в *p, t, k* не бил настъпил във всички тракийски диалекти, почива на недоглеждане. Във формите *Σπαρτοδοκος* ∞ *Spartacus*, *Μηδοκος* ∞ *Μητοκος*, *Αιαδοκος* ∞ *Αιατοκος*¹, на които нашият лингвист се позовава, *d*-звук се явява на мястото на очаквания *t*-звук под влияние на многобройните двуосновни гръцки имена на *-δοκος*, каквито са *Ἄλμη-δοκος*, *Ἀμφιό-δοκος*, *Ξερό-δοκος* и др. Изобщо и.-е. *d* в неповлияните от гръцки език тракийски думи винаги се превръща в *t*². От тук следва, че *Видима* не може да има нищо общо с и.-е. корен *wed-: wod-: ud-* „вода, река“. Впрочем в негречизуваните тракийски думи звукът *d*, като оставим на страна късното и спорадично преминаване на трак. *nt(h)* и *rt(h)* в *nd* и *rd*³, застъпва или и.-е. *media aspirata dh*⁴, или и.-е. палатални *g'*, *g'h*⁵. Поради това във *Видима* ще се крие или и.-е. *widhu-* „дърво, гора“ (срв. ст.-ирл. *fid*, англо-сакс. *widu* със същото значение) или и.-е. *weig'-: wig'-* „бряст“ (срв. англо-сакс. *wice*, долно-немски *wieke*, алб. *vid*, ген. *vidi* със същото значение)⁶. С оглед към следите от някогашното разпространение на бряста в областта на *Видима*⁷ името ѝ ще се сведе по-скоро към втория корен от двата споменати, към който се притуря и.-е. суфикс *-imos*, тъй често срещан в гръцки прилагателни, произведена от съществителни (срв. *ἄλμηος* „силен“ от *ἄλμη* „сила“ и др.). И тъй *Видима* ще означава „Брястова река“ или „Брястовица“, както бихме могли да я наречем по аналогия на речните имена *Тополница* в Панагюрско, *Дъмбовица* в Румъния и др.

положение, че в тракийски са съществували дълги гласни (за липсата на вокални квантитети вж. Дечев, пос. съч., XVII).

¹ За тоя вид гръцки имена вж. Bechtel, *Die histor. Namen*, стр. 139.

² За застъпването на и.-е. *mediae* в тракийски с *tenues* вж. Дечев, пос. съч., II. Особен е случаят със съчетанието *dw*, което дава на тракийски *d* (навярно спиратно *d*), Дечев, пос. съч., X, 4.

³ Вж. Дечев, пос. съч., XV, 10 и 12.

⁴ За предаването на и.-е. *mediae aspiratae* в тракийски с гръцки и латински *mediae* вж. Дечев, пос. съч., III.

⁵ За промяната на и.-е. гърлени палатални в постдентални и интердентални спиранти вж. Дечев, пос. съч., IV.

⁶ Вж. *Walde-Rokognu*, пос. съч., т. I, стр. 314.

⁷ Акад. Б. Стефанов бе тъй любезен да ми обясни, че брястът у нас загива от тъй наречената холандска болест.

4. ЦИБРИЦА

Реката Цибрица гласи у Птолемей III 9, 1 и 10 *Κιβρως*. Едноименният с нея кастел, разположен до устието ѝ, се нарича у Ptoс. ае. IV 6, 28 *Κέβρος*, в Not. dign. or. 42, 5 и в Itin. Anton. 220, 1 — *Cebro* и у Geogr. Rav. 190, 3 — *Ciambron*. Това ни дава право да коригираме речното име *Κέβρος* у Cass. Dio II 24 (III в. н. е.) в *Κέβρος* и да сменим селищното име *Camistro* в Tab. Peut. VIII 5 с *Ciambron* и същото селищно име *Crebro* в Cod. Iust. II 4,30 с *Cebro*¹. Тъй се установяват три книжно засвидетелствувани форми на тракийското название на реката Цибрица: 1. *Sebrus*, респ. *Κέβρος* (огласна поради отвореното произношение на и.-е. *й* в тракийски), 2. *Κιβρως* и 3. *Ciambrus*.

В тракийски и.-е. mediae (*b, d, g*), както вече казах, минават в tenues (*p, t, k*). При това вторият елемент на и.-е. *и*-дифтонги се превръща във *w*, което пред *r* се променя във *b*². Поради това речното име *Κέβρος*, *Sebrus*, се свежда по необходимост към и.-е. корен *geu-*: *gu-* „извивам, изкривявам“, който със суфикса *-ro-* дава на гръцки *υῤῥῶν* „кривя, криволича, лъкатуша“ и *υῤῥῶς* „закръглен, извит“³. От тук следва, че Цибрица дължи античното си име на лъкатушния характер на своето течение. Ето защо и други реки в тракийската езикова област, които са се отличавали с подобен характер на течението си, са могли да получат същото наименование. Такъв е случаят преди всичко с *Κεβροῖν*, главната река в Трояда (Apolloд. III 154—III 12, 6; Steph. Byz. 371, 8 и др.). Тъй също в областта на Арисбос, приток на Хеброс, е имало навярно река с подобно име, към което ни насочва името на тамошното племе *Κεβροῖν* (Strab. XIII 1, 21 и Eust. ad II. В 838)⁴.

От особено значение в случая е, че в тракийски се явява преютувано не само и.-е. *й*, както вече изтъкнах, но и и.-е. *ѝ*. Поради това покрай лишената от йотация форма *Sebrus* е могла да съществува и формата с йотация *Kjebrjus*, която чрез дисимилационното изчезване на една от йотите е могла да се превърне в *Kjebrus* или *Kebrjus*. С наличността на *Kjebrus* се обясняват вариантите *Κιβρως* = *Kjabrus* и *Ciambrus* = *Kjambrus*, тъй като *je* в тракийски проявява тенденцията да мине в *ja*⁵, а пред лабиални съгласни се вмъква *m*⁶. За наличността пък на формата *Kebrjus* говори коренната гласна *i* в днешното название на реката *Цибър*, респ. *Цибрица*, тъй като йотата, палатализирайки предходната съгласна, е смогнала да я превърне в *Keibrus*, гдето под влиянието на латински, а не на славянски, *k* се е превърнало в *Ts* = *ц*- и *ei* пряко затворено *e* в *i*. Тъй се е получила формата *Cibrus* = *Tsibrus*, която нашите прадеди са възприели от романизованото тракийско насе-

¹ Вж. и Patsch, RE, III, 1820.

² За промяната на *w* пред *r* във *b* вж. Дечев, пос. съч., X, 2.

³ Вж. Walde-Роконгу, пос. съч., т. I, стр. 556.

⁴ За *Κεβροῖν* и *Κεβροῖν* вж. Büchner и Nawrath, RE, XI, 105—106.

⁵ За преютуването на и.-е. *ѝ* в тракийски и превръщането на *je* в *ja* вж. Дечев, пос. съч., XIX.

⁶ За вмъкването на *m* пред лабали в тракийски вж. Дечев, пос. съч., XIV, 2.

ление, като ѝ придали съответния славянски звуков облик *Цибър* (новобългарски *Цибър*). Впрочем от това романизирано население, което вече е било забравило значението на тракийското речно име „лъкатушна река“, те са възприели и новото му романско значение „бистра река“, след като тракийското *Cibrus* поради звукова омонимия е било отъждествено с простонародното латинско прилагателно *cibrus, *cibra, *cibrum „бистър, чист, ясен“. Тъй се обяснява, че това прилагателно и до сега се употребява у нас диалектно в същия смисъл. Като примери за употребата му са дадени у Н. Геров, Речник на българския език, V, 523 изразите „цибър Дунав“, „цибро поле“ и „цибро“ в смисъл „ясно“. Освен това младият филолог Иван Дуриданов е установил, че в областта на Цибрица и нейните притоци Долен Цибър и Горен Цибър се употребяват изразите „цибра вода“ и „цибрее се“ в смисъл „избистря се (водата)“. Срв. също и думата „цибрина“, която Г. А. Георгиев (Говорът на малореканците [миащите] от Дебърско, Известия на Семинара по славянска филология, II, 1907, 303) тълкува в смисъл „ведро небо“¹. Във всеки случай въпросното прилагателно съвпада по основа с *cibrum*, произлязло чрез дисимилация от лат. *cribrum* „сито“, от което е произведен и лат. глагол *cribrare* в смисъл „пресявам“. На тая дисимилирана форма „*cibrum*“ почива румънското *ciur* „сито“, гдето *-ur-* застъпва лат. *-br-*, както е случаят и с рум. *făurar*, *leurusă* от лат. *faber*, *februarius*, *labrusca*². Обстоятелството, че *cribrum* и *cribrare* се свеждат към и.-е. база (*s)qeret*: (*s)qri-*, от които се произвежда не само лат. *cernere* в първоначалния си смисъл „отделям, пресявам“, но и готското *hrains*, вис.-г.-немски *hreini*, новонемски *rein* „чист“, показва, че представите „пресеян“ и „чист“ извънредно много се сближават, та поради това могат взаимно да се заменят³. Това ни дава право да предположим, че в народния латински език, който бил говорен в нашите земи, покрай дисимилираните лат. думи *cibrum* „сито“ и *cibrare* „пресявам“ е съществувало и прилагателното *cibrus със значение „чист“. И тъй в сегашното наименование на реката Цибрица, пък и в названията на притоците ѝ Долен и Горен Цибър и на селищата Долни Цибър и Горни Цибър⁴ се отразява не толкова тракийското *Kebrus* в смисъл „лъкатушна, извивна, крива река“, колкото простонародното латинско *cibrus в смисъл „Бистра река“ (срв. срецаното у нас речно име Бистрица)⁵.

¹ По устно съобщение на В. Миков, уредник в Софийския музей, изразът „цибрее се“ се употребява и в Белослатинско.

² Вж. G. Meyer, *IF*, VI, 1896, 120, № 19; Puşkarici, *Etymol. Wörterbuch d. rum. Sprache*, 1905, 33, № 381; Meyer-Lübke, *Rom. Wörterbuch*, III изд., 1935, № 2324.

³ Вж. Waide, *Lat. etymol. Wörterb.*, 154 и Waide-Pokorný, *пос. стч.*, т. II, 584.

⁴ Горни Цибър, който заема мястото на античния кастел *Ceburus*, е бил назван до 1934 г. Цибър-Варош.

⁵ Tomaschek (*Die alten Thr.* II 2, 100) произвежда речното име от и.-е. *qamp-* „извивам“ (за тоя корен вж. Waide-Pokorný, *пос. стч.*, т. I, 350). Обаче *k* в тракийски може да застъпва само и.-с. *g*, респ. *g*, но не и и.-е. *k*, което се съдържа в тоя корен.

5. МАРИЦА

Марица се назовава у Алкей (VI в. пр. н. е.), frg. 109 В; Херодот IV 90 и VII 59; Тукидид II 96; Еврипид, Herc. fur. 386; Аристотел, Meteor. I 13; Теофраст De causis plant. V 14, 3; Алиан, Bell. civ. IV 103; Птолемей III 11, 5; Елиан, De nat. anim. II 1; Страбон VII 4, 4 и др. гръцки автори *Еврос, а у Плиний NH IV 90; Овидий, Metam. II 257; Вергилий, Georg. IV 463; Амиан Марцелин XVIII 6, 5 и др. латински писатели *Hebrus*. Поради отдавна изчезналото произношение на лат. *H* речното име се предава у Йорданис, Rom. 220; у Исидор XIV 4, 6 и в Tab. Peut. VIII 8 и с формата *Ebrus*¹. Като паралелна форма на *Еврос, *Hebrus*, респ. *Ebrus* се явява *Аврос, респ. *Абрус, както можем да заключим от съпоставката на *Abrenus* и *Авρο-ζελμис* с *Евρεнис*, *Hebrenus* и *Евρο-ζελμис*, които като лични имена отразяват божеското значение на реката. Аз отминавам варианта *Ефрус, който се съдържа в личните имена *Efri-zelmus* и *Efri-rotis*, тъй като в него се отразява силно грецизираната форма на речното име *Εἰρος* = *Hewros* у Прокопий, Bell. VII 38, 1, доколкото в случая *f*-звук се доближава до *w*. И така, като тракийски форми на речното име могат да важат на първо време само *Еврос, респ. *Hebrus* = *Ebrus* и *Аврос, респ. *Абрус, гдето гр. -ος поради отвореното произношение на и.-е. *ī* в тракийски застъпва -*us*, -*us*, както това поличава и от *Авров-* и *Евров-* в тракийските лични имена *Авров-полис*, *Авρο-полис*, *Евров-ζελμис*, *Евров-ζεμис*.

Изхождайки от глосата у Хесихий *Еврос *τράγος βάρης καὶ ποταμὸς Θοάκης*, Fick (KZ, 42, 1908, 85) смята, че тракийското речно име означава „козел, който се качва на коза“ и затова го произвежда от и.-е. корен *jebh-*: *ibh-* в ст.-инд. *jābhati* „intuit“, гр. *οἰφέω* „futio“, ст.-бълг. *jebati* „futuere“². Това тълкуване обаче е прибързано, тъй като Хесихий е могъл в случая да има предвид само звуковото, но не и семантичното съвпадение на двете думи, от които едната означава днешна Марица, а другата „козел, който се качва на коза“. Впрочем *Еврос в последното значение е без съмнение гръцка дума, която е произведена от и.-е. *jēg^w*: *jəg^w*- в гр. *ἡβάω*, *ἡβίζω* „възмъжавам“, *ἔφ-ηβος* „младеж“ и лат. лично име *legius* от **leg^wjus*³.

Като се вземе предвид, че в тракийски и.-е. *a* поради присъщата му *e*-багра може да се предаде и с *e*-звук⁴ и че и.-е. *w* пред *r* минава в *b*-звук, то и двете на първо време установени форми на речното име *Еврос и *Аврос ще се сведат с известна сигурност към и.-е. *aw[e]r-* „влажен, мокър, вода“, което се съдържа в ст.-норд. *aurigr* „влажен, вода“, гр. *ἄν-αυρος* „беззоден“ (срв. Hesych. *ἐπαύρους* τοῖς χειμάροισι ποταμῶσι), галското речно име *Avara*, *lacus Avar*.

¹ Вж. и Oberhummer, RE, VII, 2588.

² Walde-Роконгу (пос. съч., т. I, стр. 198) се отнася скептично към това тълкуване на речното име.

³ Вж. Walde-Роконгу, пос. съч., т. I, стр. 206—207.

⁴ За *e*-баграта на и.-е. *ī* в тракийски вж. Дечев, пос. съч., XVIII, 2.

nis и др.¹ Към същия и.-е. корен трябва да се отнесе и името на дакийската река *Aëros* у Херодот IV49, което обаче, както изглежда, *v = w* пред *r* още не е било преминало в *b*-звук. Във всеки случай *Ἐβρος*, респ. *Hebrus* представя гръцката, респ. латинската транскрипция на неповлияната от гръцки тракийска форма **Abrus*, респ. *Ebrus*, която е имала значението на нарицателното съществително „вода“. Тъй става явно, че Хесихий в глосата си е изтъквал в същност не семантичното, но звуковото съвпадение на тракийското речно име с гръцката дума, която значела „козел, който се качва на коза“. Под влиянието на последната дума се явява *spiritus asper* в *Ἐβρος* и *H* в *Hebrus*.

Вариантът *Ebrus*, който навярно е изтикал в края на античността формата **Abrus*, би трябвало да гласи в старобългарски *Ебрь*, а в новобългарски — *Ебрь*. Обаче на мястото на очакваната форма *Ебрь* се явява в новобългарски *Ибрь* като название на една от изворните реки на Марица. А това показва, че вокалът *й* в *Ebrus* е бил в същност прејотуван, тъй като само пряко *Ebrjus* се дождава впоследствие до формата *Eibrus*, гдето тракийският дифтонг *ei* под влиянието на латински се превръща пряко затворено *e* в *i*, и така се получава формата *Ибрь*. На тая форма почива и името на селището *Пойбрени* на река Тополница², а също и името на местността с изворна вода *Ибровица* при североизточните склонове на планината Висляр³. Навярно и реката *Ибар*, която извира от Копаоник и се влива в Сръбска Морава като неин десен приток, първоначално се е назовавала също *Ebrjus*, респ. *Eibrus*, т. е. „вода, река“⁴.

Младенов (СпБАН, X, 1915, 53) дава също на речното име значението „вода, река“, като излиза от испанското речно име *Ebro* (в античността *Hiberus*) и баскийската дума *ibarr* „речище“ (*Stromland*). Поради това той смята, че *Ἐβρος* представя баско-иберийско название, което траките били заменили с име, произведено от и.-е. корен *mār-: mār-* „река, вода, мочур“, от гдето си води началото днешното название на реката Марица⁵. Обаче ние не разполагаме с никакви данни, които биха ни позволили да приемем, че в предтракийската епоха Тракия е била обитавана от баско-иберийци, и затова мнението му мъчно може да намери одобрение.

¹ Вж. Walde-Pokorny, пос. съч., т. I, стр. 268 и Kretschmer, Gl. X, 1919, 51; XIV, 1925, 93, бел. 2.

² Иречек (Пътувания по България, стр. 331) изказва предположението, че жителите на Пойбрени са живели на първо време при Хебрь = Ибрь, от гдето после са се преселили при Тополница. Но тъй като *Ибрь* има значение на нарицателното съществително „вода“, то не е изключена възможността тъй да се е наричала първоначално и самата Тополница, до която е разположено самото село.

³ Последното име дължа на устното съобщение на В. Велев.

⁴ В надписа от Хисара, даден и у Kalinka (№ 55), се спомена филата *Ἐβρης*, която според Seigne (RA, 1912, II, 256, 5) принадлежи към филите на античния Пловдив. Но тъй като *Ἐβρος* като нарицателно име означава изобщо „вода“, то не е изключена възможността тъй да е била наречена филата не по реката, която отстои на 42 км от местонахождението на надписа, а по изворните води на Хисара.

⁵ Към тоя корен отнася Младенов (СпБАН, кн. X, 1915, стр. 55) и античното име на Морава, което в същност принадлежи към и.-е. корен *maregh-* „мокри, струи“ (WP, II, 280).

Обстоятелството, че *Ἐβρος* представя голяма река в сравнение с нейните притоци, е дало повод на траките да го назовават и с изрза „Голямата река“, респ. „Голямата вода“, както можем да заключим и от думите на Херодот VII 59: *ποταμὸς μέγας Ἐβρος*. Това ни дава право да сведем днешното название *Марица* към и.-е. корен *m̥ero-: m̥oro-: m̥aro-* „голям, велик“,¹ който се съдържа в тракийските лични имена *Μαρ-κέντιος*, *Βηρι-μαρος*, *Κασι-μαρος*, *Μάρων*, *Μαρο* и тракийските местни имена *Ἰο-μαρα*, *Ἰο-μαρος* и *Μαρίωνια*. От тоя корен е произведено и тракийското название на днешната река *Марош*, *Μάρις* у Херодот IV 48, *Marus* у Плиний NH IV 81 и Тацит, *Αναλι* II 63, *Μάριος* у Страбон VII 3, 13, *Marisia* у Йорданис *Get.* 113, която подобно на *Марица* в Тракия представя в дако-карпатската област голяма река в сравнение с нейните притоци². Тъй става доста вероятно, че и нашата река е гласяла на тракийски както трансилванската река *Марош*. Названието от вида *Μάρις*, *Marus*, *Μάριος*, *Marisia* е могло да изтика името на реката *Ἐβρος* на първо време в долното ѝ течение, а по-сетне и в средното ѝ течение, тъй като там в противоположност на горното ѝ течение тя представя „Голяма река“ спрямо своите притоци. Това предположение намира пълна подкрепа у византийския историк Георги Акрополита, който твърди, че *Хебър* променя името си в *Марица*, тъй като в него се вливали и други реки, които го превръщали в по-голяма река³. Но заменияването на *Хебър* поне в долното му течение с *Μάρις*, *Marus*, *Μάριος*, *Marisia* е станало без съмнение в епохата, в която тракийският език е още съществувал. Загова говори и наличието на еднокоренната с речното название дума *mare* „голям, велик“ в румънски и арумънски. Въпреки това гръцките, както и византийските автори са продължавали по литературна традиция да назовават реката с името *Ἐβρος* като наследено от Херодота и Тукидиди. Едва в XIII в. византийските писатели Георги Акрополита и Георги Пахимер са счели за необходимо да отбележат името на реката *Μαρίτζα* и да изтъкнат, че тъй се нарича вече *Ἐβρος* по говора на обитателите на крайбрежието му⁴. Във всеки случай названието *Μάρις*, *Marus*, *Μάριος*, *Marisia* отдавна вече е било по-славянчено в своя завършек, като *-is*, *-us*, *-ios*, *-ista* е било заменено с *-ица*.

¹ Вж. Walde-Fokorny, пос. съч., т. II, стр. 238.

² За трансилванската река *Марош* вж. M. Flus, RE, XIV, 1807, 3.

³ Вж. G. Acropolita, rec. Heisenberg, p. 54₃₋₅: τὸν ποταμὸν, ὃν ἡ χερδὴν ῥέουσα γλῶττα καθ'ὅσον ἐφημὲν Μαρίτζαν κατονομάζει. Καὶ γὰρ ἔστιν ὡς ἀληθὲς Ἐβρος μέχρι καὶ τῆ: Αἴνον τὰς ἐκδρομὰς ποιούμενος καθεῖθεν παρὰ τὸ Αἰγαίον ἐκείων πέλαγος· διὸ δὲ συμβάλλουσι τούτω καὶ ἕτεροι ποταμοὶ καὶ μετὰ ποιο αὐν, ἐναλλάττει τοῖς λαοῖσι καὶ τούτοια. Златарски (История на Бълг. държава, т. III, стр. 3.8) превежда последното изречение тъй: „и тоя (= Хебър) менява името си у разни прибрежни жители“, докато в същност с това изречение се изтъква, че жителите, които обитават брега му, променят името му *Хебър* в *Марица*, и то, както става ясно от предходния текст, след като се влият в него други реки (преди всичко *Тунджа* и *Арда*), които го превръщат в по-голяма река.

⁴ Вж. Acropolita, p. 72₁₇₋₂₂: τὸν ποταμὸν Ἐβρον ... Μαρίτζαν δὲ καλοῦμενον χωρικήν διαλέκτω; 51₁₇₋₂₂: μετὰ ποταμοῦ, ὃν Μαρίτζαν ὁ πόλις κατονομάζει λαός и G. Pachtmeres, ed. Bonn., II 562,7: τὸν ἐντὸς ποταμοῦ Μαρίτζης οὕτω πῶς ἐπιχωρίως λεγόμενον.

6. НИШАВА

Античното име на града Ниш гласи в Consentii ars, Gramm. Latini 5, 346, Keil (V в. н. е.) *Navissum*, респ. *Navissus*. То е произведено от и.-е. корен *snāu-:snāu-*, който се съдържа и в ст.-инд. *snauti* „капе, тече“, гр. *νάω*, еол. *ναῖω* от **ováFjō* „тека“, *ναός* от **ováFεοός* „текуш“, *νασιός* от **ováFεοσιός* „водно течение, извор, поток“ и др.¹ Очевидно името на гр. Ниш означава „река, поток“. От тук следва, че градът е бил наречен по името на самата река, покрай която е бил разположен. С други думи античното име на града Ниш е съвпадало напълно с античното название на реката Нишава. Като вариант на *Navissus* се явява формата *Ναῖσος*, засвидетелствувана у Olympiod., frg. 39, p. 448, Dind. (IV—V в. н. е.), у Priscus, frg. 1^b, 278, Dind. (V в. н. е.) и у Steph. Byz. 467 (VII в. н. е.) и поради това възприета и от С. Mueller в изданието на Ptolemaei Geogr. III 9, 4 (II в. н. е.). Съответната на *Ναῖσος* латинска форма гласи *Naissus*, на която попадаме у Iord. Get. 285 (VI в. н. е.), в Cod. Iust. 2,20, 8 (anno 237), 10, 32, 20 (anno 365), в Tab. Peut. VII 4 (IV в. н. е.), Itin. Anton. 134, 5 (IV в. н. е.), Itin. Hieros. 563,3 (333 г. н. е.) и в редица надписи (срв. CIL VI 2386, 2388 и др.). Изключение в това отношение прави Amm. Marc. XXXI 10, 5 и XXVI 5, 1 (IV в. н. е.) с формата *Naessus*, която представя традиционното латинизиране на гр. **Ναῖσος*, от гдето следва, че съчетанието *αι* е било схващано и като дифтонг. За отбелязване са най-сетне и следните варианти на селищното име: *Ναῖσος* у Zosim. I 45 (V в.), *Ναῖσος* у Hierocl. Synecd. 654, 6 (V в.), *Ναῖσος* (v. l. *ναός*) и *Ναῖσος* у Procop. (VI в.) ae. IV 1, 31 и bell. III 40, 2, *Naison* у Geogr. Rav. 191 16 (VII в.)².

И.-е. корен *snāu-:snāu-*, от който е произведено селищното и речното име *Navissus*, респ. *Ναῖσος*, се съдържа без съмнение и в келтските речни имена *Nava* и *Navius*. Поради това Tomaschek (Die alten Thr. I 90 и II 2, 93) и Holder (Altcelt. Sprachschatz, II, 695) застъпват възгледа, че *Navissus*, респ. *Ναῖσος*, е от келтски произход. Но против това говорят известни съображения. Преди всичко името на несъмнено тракийската река *Νόης* у Херодот IV 49³, респ. *Novas* у Валерий Флак 720, показва, че и.-е. корен *snāu-:snāu-*, към който се свежда *Navissus*, респ. *Ναῖσος*, не е бил чужд за тракийски, доколкото в това име се крие ъ-степен от същия и.-е. корен. Освен това гласната *a* в *Navissus*, *Ναῖσος* проявява характерната за тракийски *e*-багра, поради което на нейно място се явява вокалът *e* във варианта *Νηῖσος* у Ioannes Antiochenus, Escor. frg. 5, Dind. 31 (VI в. н. е.)⁴. Най-сетне съгласната *ш* в съответната славянска форма *Ншш* може да се обясни само ако приемем че вокалът *и* в *Navissus* ≈ *Ναῖσος* е бил преютуван, понеже така би се

¹ Вж. Walde-Pokorny, пос. съч., т. II, стр. 693.

² За миналото на *Naissus* вж. Max Fluss, RE, XVI, 1589 в сл.

³ Несъстоятелно е предположението на Stein в коментара към Херодот IV 92, че с *Νόης* се означава реката Осъм.

⁴ За *e*-баграта на и.-е. *й* и за липсата на вокални квантитети в тракийски вж. Дечев, пос. съч. XVIII, 2 и XVII.

получило съчетанието *sj*, което в старобългарски дава *ш*-звук¹. Всичко това говори за тракийския произход на античното название на реката.

Очевидно в основата на славянското *Нишъ* лежи романизираната форма на тракийското *Newissjus* „течение, река“, доколкото под влиянието на говорения в нашите земи народен латински език интервокалното *w* окончателно е изчезнало² и попадналите по тоя начин в непосредствен допир вокали *e* и *i* пряко затворено *e* са се превърнали в звука *i*. Опит за предаването на славянското *Ниш* представя *Nicos* у *Nicetas* III 214 (XII в.) и *Νίσιον* у *Chalkondylas* VIII 234 (XV в.). Навярно Ниш първоначално е означавал и града и реката. Известно разграничение на двете значения е настъпило твърде рано, когато към името Ниш се е прибавил славянският суфикс *-ava*. Тогава *Ниш* се е превърнал изключително в селищно име, а *Нишава* — в речно.

Най-сетне заслужава да се спомене, че Младенов (Годишник на библиотеката в Пловдив, 1922, стр. 54), ако и да борави с неподходящия в случая и.-е. корен *naw-*, дохожда все пак до споделяния и от мене възглед, че *Ναῖσός* означава „вода, река“. Той съзира с пълно право и в името на селото *Нишавац* в Елбасанско (на северния бряг на езерото Малик), пък и в името на потока *Нишор* в северозападна България тъй също античното название *Ναῖσός* в смисъл „река, вода“. Във всеки случай *Нишор* представя хатологична дисимилация на първоначалното *Niš-išor*, което е образувано от послavianченото *Ниш* и румънския деминутивен суфикс *-ișor*. Тъй се добива за това име значението „речица, водица“.

7. ОСЪМ

Реката Осъм гласи у Плиний III 149 *Asamus*, докато разположеният при устието ѝ кастел се назовава в *Not. dign. or.* 40, 19 *Ansamo*, у *Geogr. Rav.* 189, 14 *Ansamon* и в *Tab. Peut.* VIII 1 *Anasamo*. Като се вземе предвид, че в тракийски понякога се вмъква *n* пред *s*, както е случаят и в латински, то *Ansamo*, *Ansamon* (в номинатив *Ansamus*, респ. *Ansamos*) ще представя същински вариант на *Asamus*, а *Anasamo* (в номинатив *Anasamus*) — погрешно предаване на тоя вариант. Впрочем твърдението на *Tomascsek* (RE, I, 2064) и на (*Krahe, Balkanillyr. geogr. Namen*, 114) че *an-* в *Anasamus* представя предлог във функция на представка, особено характерна за илирийски език, е в същност несъстоятелно, тъй като тракийските кастели, разположени при устието на някоя река, се назовават с нейното невидоизменено име. Това се потвърждава и от по-сетнешните варианти на селищното име *Ἀσπιός* у *Priscus*, p. 143 и сл. (anno 447), *ἡ Ἀσπια* у *Theoph. Simos.* 7, 8 (anno 596), *τὰ Ἀσπια* у същия 8, 6 (anno 602).

В току-що приведените форми знакът *n* поради късното им засвидетелстване застъпва без съмнение звука *i*. Тоя звук може

¹ Срв. стб. пьсати ∞ пншж от *писъж.

² В румънски и арумънски интервокалното *w* е изчезнало.

да се обясни само с преиотуването на крайното *-us* в *Asamus*, което поради отвореното произношение на и-е. *й* в тракийски е било предавано и с *-os*. Тъй от *Asamjus* се дожда до *Asaimus, гдето тракийският дифтонг *ai* в неударено положение под влиянието на латински език минава пряко затворено *e* в *i*, та се добива формата *Asimus* (= *Ἀσιμῖος, респ. *Ἀσιμος). На тая форма почива славянското название *Осѣмъ*, гдето *О* застъпва звукозаконно тракийското *А* и *ь* — тракийското $\eta = i$. Впрочем славянска вокализация проявява и формата *Осмос, която се среща у византийския писател Кедрен (XI—XII век) във връзка с печенежките походи през 1048 г.¹

Младенов (Годишник на Народната библиотека в Пловдив, 1922, стр. 42 и сл.) се е опитал да изтъкне *Asamus* в смисъл „течение, река“, като изтъква, че *Asamus* се отнася към *ἀσάμινθος* „вана“, както немското *Fluss* „река“ от и-е. корен *pleu-* „тека, плувам“ към арм. *luaran, luacaran* „вана, омивалник“ от същия корен. Обаче чрез подобно съпоставяне едва ли може да се установи значението на речното име. На прав път е бил Güntert (*Labyrinth* 1932, стр. 23—24), който тълкува *Asamus* в смисъл „Каменна река“, като го произвежда от прединдоевропейското **as-* „камък“, към което свежда и *ἀσάμινθος* „каменна вана“, включително и „вана от печена, т.е. вкаменена глина“, а също и започващите с *as-* имена на селища, разположени на каменеста почва, каквито са *Asamum* в Далмация, *Ἀσίνη в Лакония, Арголида, Месения и Кипър и др. Обаче, както забелязва с пълно право Вл. Георгиев (*Vorgriech. Sprachwissenschaft*, 1941—1945, стр. 45 и 79—80), тия наименования, към които принадлежи и наименованието на споменатата у Младенов (вж. там) Бератска река със славизиран вокализъм *Осум*, не могат да се сметнат за прединдоевропейски, тъй като *as-* застъпва в същност и-е. *ak-* „камък“, което в индоевропейските сатем-езици дава *as-*.

8. ЯНТРА

Янтра се назовава у Херодот IV 49 *Ἄδρις, у Плиний NH III 148 — *leterus*, у Йорданис, *Get.* 18 — *Iatrus* и у Geogr. Rav. 192, 7 — *Iatrum*, а кастелът, който бил разположен при устието ѝ, се нарича у Прокопий ае. IV 7, 6 — *Ἰατρών (т. е. *Ἰατρών), в *Not. dign.* от. 40, 8 — *castellum Latris* (т. е. *latris*), в *Tab. Peut. Iatro*, у Geogr. Rav. 187, 6 — *Latron* (т. е. *latron*) и у Theoph. Simos, de Boor, VII 2, 16 — *ἡ Ἰατρός*². Тъй се установяват три тракийски форми на речното име *Ἄδρις, *Iatrus* (= *Ἰατρός), *leterus*. Редуването на *ja* с *je* в последните две форми ни показва, че в случая имаме работа с преиотуване на и-е. *ѝ*, при което съчетанието *je* се превръща в *ja*, от гдето следва, че в *Ἄδρις йотата била останала неозначена. Поради това предположението на Tomaschek (*RE*, II, 2072) и на Младенов (*СпБАН*, XVI, 98 и сл.), че *la-* в *Iatrus* застъпва и-е. *ja-* „тека, тичам, вървя“, се оказва несигурно. Сменяването на *ѝ* в *Ἄδρις с *t*

¹ Cedren. II 589, 22 (Бонско издание): *πρὸ τὸν Ὀσμον ποταμὸν ἐν τῇ παραλίῳ πεδίῳ.*

² Вж. и Tomaschek, *RE*, II, 2072.

в *Iatrus, Ieterus* се обяснява предостатъчно със слабото аспириране на и.-е. *tepues* в тракийски¹. Тъй става доста правдоподобно свеждането на речното име към и.-е. *ētro-* „бърз, буен“ (срв. ст.-в.-немски *atar* „бърз, пъргав“, лет. *ātrs* „бърз, буен“ и др.)². Това ни дава право да приемем, че второто *e* в *Ieterus* представя епентетичен вокал³. И тъй *Ἰέτρος, Iatrus, Ieterus* означава „бързата, буйната река“, каквато впрочем е реката Янтра.

Заслужава да се отбележи, че през XVII и XVIII в. реката се е назовавала изобщо с името *Jetar*, респ. *Ἰετρό*, което очевидно почива на античното название *Ieterus*⁴. През XIX в. обаче това име е било изтикано в средното и долното течение на реката от наименованието *Янтра* и за сега се е запазило само в най-горното ѝ течение, и то под формата *Етър*, както гласи и разположеното там едноименно село *Етър*. Иречек (Пътувания по България, 216) предполага, че *Янтра* е по-скоро турска, т. е. туркизирана нежели славинизирана форма на античното име на реката. Но като се вземе предвид, че в тракийски понякога се вмъква *n* пред дентали, името *Янтра* би могло да се сведе към книжовно незасвидетелствувания тракийски вариант **Iantrus*⁵. В такъв случай трябва да приемем, че и в XVII и XVIII в. покрай *Jetar* е било употребявано поне в средното и долното течение на реката и наименованието *Янтра*.

9. ТУНДЖА

Античното име на Тунджа *Tonzus* се явява като наименование на речно име върху монети на града Адрианопол от времето на римския император Марк Аврелий (161—180 г.). В Tab. Peut. се означава реката с името *Tontus*, гдето второто *t* стои погрешно вместо *z*. Птолемей III 11, 7 поставя между *Ἀρζος* и *Καβύλη*⁶ едноименния с реката град *Τόνζος*, от който са дошли до нас монети с контрамарката в родителен падеж *Τόνζου* (вж. Герасимов, Изв. на Бълг. геогр. д-во, III, 1935, стр. 182). Като име на град, разположен на брега на Черно море между Аполония и Перонтикон, се спомена *Τόνζου* също у Птолемей III 11, 3, който в случая е станал жертва на голямо недоразумение, понеже такъв град на това място не е съществувал⁷. По погрешка речното име *Τόνζος* гласи в дошлия до нас фрагмент от Анаксимен (III в. пр. н.е.) *Τάζος* (вж. Нарокт. под *Καβύλη*) и у Zosim. (IV—V в.) II 22, 4 — *Τώνος* (тъй по

¹ За слабата аспирация на трак. *tepues aspiratae* вж. Дечев, пос. съч., I.

² Вж. Walde-Рокотпу, пос. съч., т. I, стр. 118.

³ Вж. Дечев, пос. съч., XXXIII, 2.

⁴ Петър Богдан в релацията от 1640 г. до конгрегацията в Рим назовава реката с името *Jetar* (вж. Fermandžin, Acta Bulg. eccles., Zagrabiae, 1887, 77—78), а Артоският митрополит Милетий в своето Землеописание, издадено във Венеция през 1728 г., казва (415 A): *κοινῶς Ἰετρό*.

⁵ За вмъкването на *n* пред дентали вж. Дечев, пос. съч., XIV.

⁶ *Ἀρζος* се е намирал при днешното село Калугерово (Текке-Мусачево), Харманлийска околия (вж. Иречек, Пътувания по България, стр. 158 и Димитров, Изв. на истор. д-во, XIII, стр. 5), а *Καβύλη* — до село Изворово (Таушан-тепе) при Ямбол (вж. Иречек, пос. съч., стр. 673 и сл.).

⁷ Вж. Oberhummer, RE, VI, A, 1714 под *Tonsos*, 2.

изданието на Mendelsohn 79, докато ръкописите дават четенето *Τωροσείος*).

За етимологията на речното име *Τόνζος* са от значение гр. *τέγωω* „намокрям, оросявам“, лат. *tingo*, ст.-в.-немски *thunkōn, dunkōn* със същото значение, швейц. *tink* „влажен“, които принадлежат към и.-е. корен *teng-* „овлажнявам, намокрям“, гдето, както обикновено се приема, *g* представя веларен гутурал¹. Но тия думи, които влизат в речниковия състав на тъй наречените кентум-езици, биха могли да бъдат произведени и от *teng'*, тъй като в тоя вид езици палаталните гутурали се третираат както веларните, докато в тъй наречените сатем-езици, към които принадлежи и тракийски, се превръщат в спиранти. Това ни дава право да отнесем речното име *Τόνζος*, както и току-що споменатите думи към и.-е. корен *teng'*². С оглед към значението на тоя корен *Tonzus* ще означава подобно на речните имена *Utus*, *Εβρος*, *Οἶκιος* „вода, река“.

Гласната *o* в *Τόνζος* ни застава да приемем, че в случая имаме работа с удължената *o*-степен на и.-е. корен *teng'*, тъй като и.-е. *o*-звук поради липса на вокални квантитети в тракийски може да се предаде на гръцки и с *o* и с *ω*³. Обаче *Tonzus* може да представя и нулевата степен от същия корен, доколкото и.-е. *u*- дава в тракийски *-ul-*, което поради отвореното произношение на *u* може да се предаде и с *-ol-*⁴. Със слабата аспирация на тракийските тепиез *aspiratae* се обяснява застъпването на трак. *th* с *t* в началото на речното име. Що се отнася до завършъка *-os* в *Τόνζος*, то той стои вместо *-us*, какъвто е и случаят с *-os* в *Οἶκιος*, *Εβρος*, *Κέβρος*. Сегашните названия на реката *Тъжа*, стб. *Тъжа*, и *Тунджа*, от които първото означава най-горното ѝ течение, а второто — останалото ѝ течение, показват, че *-us* в *Tonzus* е било прејотувано, тъй като звукът *ж* в тия имена е могъл да произлезе в стбълг. само от съчетанието *gj*⁵. И тъй *Τόνζος*, респ. *Tonzus*, представят гръцката, респ. латинската транскрипция на трак. *Thonzjus*, респ. *Thunzjus*, докато *Τούτζα* у Theoph. Chronogr. 674, Вопп (VIII в.)⁶ и у Салтасиз. (XIV в.) 1, 509, Вопп, застъпва славизираната им форма. Ако обаче *ovl* < *on* в *Τούτζα* = Тунджа не се е превърнало пряко стб. *ж* в *ъ*, какъвто е случаят с *Тъжа*, стб. *Тъжа*, това се дължи навярно на едноименното с реката селище *Τούτζης πόλις* у Мануил Фил (XIV в.)⁷, което като наследник на споменатия у Птолемей град *Τόνζος* е съществувал и в негово време.

¹ Вж. Walde-Rokoff, пос. съч., т. I, стр. 726.

² За промяната на и.-е. палатални в постдентални и интердентални спиранти вж. Дечев, пос. съч., IV.

³ За застъпването на и.-е. *o* в тракийски вж. Дечев, пос. съч., XXIV.

⁴ За нулевата степен от и.-е. *en* вж. Дечев, пос. съч., XXXI.

⁵ Срв. стб. *вазати* ∞ *важж* от **ваз/ж*.

⁶ Oberhuthner, пос. съч., се отъпчава с пълно право срещу de Voog, загдето в своето издание на Теофан 436, 714 е отхвърлил предаденото в ръкописите на автора име *Τούτζа*, като го е заменил с предаденото в превода на Анастасий *Тѣжа*, което другаде не се среща.

⁷ В историческата му поема, стих 330, издадена под заглавието „Византийският поетъ Мануилъ Филъ къ исторіи Болгаріи въ XIII и XIV в.“, Петербургъ, 1891 г.

10. МЕСТА

Между речните богове, които изброява Хезиод, Theog. 341 (VII в. пр. н. е.) се спомена и днешната река Места под името *Νέσσοσ*. Тъй се назовава реката и у Аристотел, De animalium hist. 579^b и 606^b (IV в. пр. н. е.), а също и у Iamblich. Vita Pythag. 28 (IV в. н. е.). Като паралелна форма на *Νέσσοσ* се явява *Νέσσοσ* у Theophr. hist plantarum III 15 (IV—III в. пр. н. е.). Съответната латинска форма *Nessus* се среща у Livius 49, 29, 5¹. *Νέσσοσ*, *Νέσσοσ*, *Nessus* като име на речен бог може да се сведе само към и.-е. база *sn-at-*, *sn-et-*, *sn-ot-* „влага, вода“² и и.-е. суфикс *-so-* в смисъл „снабден, изобилствуващ с нещо“³. Поради изпадането на началното *s* пред *n*⁴, превръщането на *t-s* в *s-s*⁵ и замената на *-os* с *-us* съчетанието *Snet-so-s ще даде на тракийски формата *Νέσσοσ* с напълно подходящото за един речен бог значение „тоя, който изобилствува с влага, с вода“. Но с името *Νέσσοσ*, *Nessus* се нарича и кентаврът, който според гръцката легенда бил пренасял пътници през пълноводната и буйна река *Εὐήρος*, респ. *Λυκόρμας* в Етолия и бил убит от Херакъл, загдето се бил опитал да изнасяли жена му, когато я пренасял през реката⁶. Обаче в случая имаме само звуково, но не и семантично съвпадение на двете имена, тъй като кентаврът се назовава не само *Νέσσοσ*, но и *Νέτιτροσ*⁷, гдето редуването *σσ:т* говори за характерното в гръцки съчетание на и.-е. *k(k')*, респ. *gh(g'h)* с и.-е. *j*. Впрочем и името на кентавра *Νέσσοσ*, респ. *Νέτιτροσ* се свежда с доста голяма вероятност към и.-е. корен *nek'* „носач“⁸ и и.-е. суфикс *jo* в смисъл „носач, преносвач“, какъвто го представя и легендата⁹.

Като по-сетнешно название на Места в античността се явява за пръв път у Херодот VII 109 и 126 (V в. пр. н. е.) *Νέστος*. Тъй се нарича по-нататък реката у Тукидид 2, 96, 4; Scylax 67 (IV в. пр. н. е.); Aristot. Meteor. 1, 13; Diod. Sic. 31, 8, 7; Scymnius 673; Strab. 7, 7, 4 и frg. 33, 35, 44; Paus. 1, 10, 2; Steph. Byz. 171, 6. Съответната латинска форма *Nestos* се среща у *Mela* 2,17 (I в. пр. н. е.)¹⁰. Като вариант на *Νέστος* се явява *Νάστος*, както можем да заключим от Steph. Byz. 470, 10: *Νάστος πόλις Θράκης, ὑπάφεται καὶ Νέστος. Ἀπολλώδωρος* (II в. пр. н. е.) *δευτέρᾳ περὶ γῆς*, доколкото градът е наречен

¹ Вж. и Keyssner, RE, XVIII, 80—81 под *Nessus* № 1.

² Вж. Walde-Роконгу, пос. съч., т. II, стр. 693 и сл.

³ Срв. произведеното със суфикса *-so-* име на македонския град *Εδεσσα „изобилствуващ с вода“, (дн. Воден) от субстантивната основа *wedes-* (срв. гр. *ἕδος*, гел. *ēdous* от *ēdes-os*).

⁴ За изпадането на *s* в началното *sn-* вж. Дечев, пос. съч., XV, 4.

⁵ За асимилацията на *t-s* в *ss* или с опростяване на геминатата в *s* вж. Дечев, пос. съч., XV, 3.

⁶ Вж. Wm. A. Oldfather, RE, XVII, 81 под *Nessus* № 2.

⁷ Вж. Kretschmer, Vasenschriften, стр. 78.

⁸ Вж. Boisacq, Dict. étymol., стр. 251, под *ἐνεγκεῖν*.

⁹ Опитът на Curtius и Pott да сведат името на реката и името на кентавра към един и същи корен *nek-*, *nad-* „brüllen, stürmen“ (вж. Keyssner и Oldfather, там) е напълно несъстоятелен.

¹⁰ Вж. и Oberhummer, RE, XVII, 138 под *Nestos* № 2. Името на реката гласи в ръкописите на Птолемей *Νέσσοσ*, *Νέσσοσ* (вж. Müller, Ptol., стр. 472, 477, 486). Само в един от ръкописите му е дадена формата *Νέστος*.

по името на реката, край която е бил разположен. Jokl (Realenzykl. d. Vorgesch., 13, 285) отнася с пълно право речното име към гр. *νοτέω* „влажен съм, капя“, което е произведено от и.-е. база *sn-ət-*, *sn-et-*, *sn-ot-*, от която произлиза и по-старото название *Νέσος*, но не със сравнително рядко срещания суфикс *-so-*, а със съответния нему суфикс *-to-*, като при това и.-е. *t-t* се превръща в *st*¹. Тъй на мястото на по-старото название се явява еднозначното с него по-ново наименование *Nestus*, в гръцка транскрипция *Νέστος*, респ. *Νάστος* (а поради отвореното произношение на *e*).

Промяната на и.-е. *sn-* в *n-* и на *t-t* в *st* е присъща и на гръцки. Поради това речното име *Νέστος* може да се яви спонтанно и в гръцката езикова област. Тъй се обяснява фактът, че на остров Парос днешната река Параспор се е назовавала в античността *Νέστος*, както узнаваме от IG XIII 5, 243. Това е дало повод на Hiller von Gärtringen да предположи, че *Νέστος* е изключително гръцко име, което паросците като колонизатори на остров Тасос са пренесли върху тракийската река². Обаче областта на Места е била обитавана през цялата историческа епоха от траки, та едва ли са могли паросци да наложат на тракийската река името на своята река. При това и в Далмация се среща речното име *Νέστος*³, което с оглед към предисторическото разпространение на траките в западната половина на Балканския полуостров е без съмнение от тракийски произход⁴. И тъй мнението на Hiller von Gärtringen, че паросците са нарекли днешната Места с името *Νέστος*, се оказва несъстоятелно. Личните имена *Nasta*, *Νάστος*, *Nastus* ∞ *Νέστος*, *Nastabus* ∞ *Νέσταβος*, *Νέστις*, *Νεσίδα* отразяват по-скоро култа към внушителната тракийска река отколкото тоя на незначителната пароска река. Това същоото важи и за двусловните лични имена *Νεστοκράτης* и *Νεστό-ησις*, чиято втора половина е от гръцки произход. Изцяло тракийско е двусловното лично име *Νεστο-πιρις*⁵. Що се отнася до епическото име *Νέστωρ*, то няма нищо общо с речното име *Νέστος*, тъй като е произведено от и.-е. корен *nes-* в гр. *νέομαι* „идвам, дождам, отчасти отивам си, отчасти възвръщам се“ със суфикса *-tōr* и следователно означава „вечно възвръщащият се“ и представя един от образите, които, както твърди Kreisshmer (Gl. IV 1913, стр. 308 и сл.), символизират ежегодния възврат на вегетацията⁶.

¹ За промяната на и.-е. *tt* в *st* вж. Дечев, пос. съч., XV, 2.

² Вж. бележката на Hiller von Gärtringen към IG, XII, 5, 243.

³ Syculx 22: Παράπλους δ' ἐστὶ τῆς Βουλινῶν χώρας ἡμέρας μακρᾶς ἐπὶ Νέστον ποταμῶν.

⁴ Вж. Patsch, OJh., X, 1907, стр. 169 и сл.

⁵ Това тасоско име е дадено в IG, XII, 8, 279, 2. С пълно право Bechtel (Die histor. Personennamen des Griech., стр. 329) забелязва, че втората част на това име е от тракийски произход. Тя съвпада с *-пирис*, *-пирис* в тракийските лични имена *Μουκαπορις*, *Δαλεπορις*, *Μουκαπορις* и т. н.

⁶ За *Νέστωρ* вж. Schmidt, RE, XVII, 108, и сл. Във всеки случай твърдението на Strab. I, fig. 44: οὐ μένει ὁ Νέστος ἐπὶ ταυτοῦ ρείθρου διὰ παντός, ἀλλὰ κατακλύζει τὴν χώραν πολλάνικ, което напомня бележката на Theophr. hist. pl. III 15 ὁ Νέστος ἐν τῇ Ἀδελφείδι πολλάνικ μεταβαίνει, не ни позволява да свържем речното име с глагола *νέομαι* и енокоренните с него думи *νέστος* „възврат“ и *νοτέω* „възвръщам се“.

Най-късно засвидетелствуваното название на Места е *Mestus*. То се явява за пръв път у Плиний NH (I в. н. е.) IV 40 и 42, VIII 45 и после у Martianus Capella (V в. н. е.) VI 656. Съответната гръцка форма *Μέστος* се среща в надписа върху римски монети на града Никопол на река Места от времето на Каракала и Гета (198—217 г.)¹, у Anna Comn. (XII в.) 18, 1 (=2, 178, 11 Βοππ.), у Zonaras (XII в.) 9, 28, 9, който е използвал в своята история главно Dio Cassius (III в. н. е.) и в Acta Patriarchatus Constantin. 1315—1402, edd. Miklosich et Müller 218, № 469 (anno 1392)². *Mestus*, *Μέστος*, доколкото означава самата река или равнозначния с нея речен бог, съвпада семантично с *Νέστος* и *Νέστος*, като произведено от и.-е. корен *mād-:mēd-:mād-* със значение „влага“ и и.-е. суфикс *-to-*, при което съчетанието *d-t* дава в тракийски *st*. За култа към реката *Mestus* говорят личните имена *Μεσού-γενθος*, *Μεστού-ζελμυς*, *Μεστυ-παίβης*. Обаче *Μέστος*, *Mestus*, *Μέστας*, *Μέστα*, *Mesta*, *Μέσταις*, *Μέσταις*, *Mesto*, *Μάστας*, *Μάσταις*, *Mastus*, *Μαστώ* като лични имена не винаги могат да стоят във връзка с култа към реката, тъй като и.-е. корен *mād-:mēd-:mād-*, от който са произведени, означава не само „влага“, но и „сок“, „тлъстина“³. Поради това въпросните лични имена могат да имат и значението „бликаш от сок, тлъстина, пълен, дебел, корпулентен“, дори „силен, мощен“. Това значение се съдържа навярно и в суфиксално разширените форми от *Mestus*, каквито са *Mestitus*, *Mestius*, *Mesticus*, *Mestulas*, *Μέστυλα*, *Μασταγους*, *Mastutus* и т. п.⁴ Извънредно силното разпространение на *Mestus* и на суфиксално разширените му форми в тракийската езикова област са дали, както изглежда, повод на Perdrizet (Corolla num. in hon. of Head 1906, 229 и сл.) да предположи, че траките винаги са назовавали реката с името *Μέστος* и че *Νέστος* представлял гръцка (може би йоническа) модификация на това тракийско име. Както обаче изтъкнах по-горе, *Νέστος* като название на реката Места е вероятно също от тракийски произход.

За отбелязване е, че от *Nessus*, *Nestus*, *Mestus* не се срещат форми, от които би могло да се заключи, че вокалите им *e* и *i* са били прејотувани. Непрејотуван се явява вокалът *i* и в *Timachus* (Тимок), Plin. NH 3, 179, и в *Βόβυλος*, *Βάβυλος*, *Μάβυλος* (Морава), Herod. 4, 49, и Strab. 7, 5, 12. Поради това би могло да се предположи, че с оглед към и.-е. *ǵ* и *ǵ* тракийски се разпада на два диалекта: в единия диалект тия звукове се прејотуват, а в другия остават непрејотувани. Обаче не трябва да се забравя, че прејотацията, която в някои случаи остава неотбелязана (вж. по-горе *Αθους*), може да се установи по някога и с помощта на съответните славянски форми (вж. по-горе *Naissus* ∞ Ниш, *Tonzus* ∞ Тунджа, *Fbrus* ∞ Ибър).

¹ Вж. Head, NH, II изд., стр. 287; Perdrizet, Corolla numismatica in hon. of Head, 1906, 220 и сл.; Мушмов, Античните монети, стр. 229 и сл.

² Вж. Oberhammer, RE, XVII, 139 под *Νέστος* № 2.

³ Вж. Walde-Роговцу, пос. съч., т. II, стр. 230 и Walde, Lat. etymol. Wörterbuch, II изд., стр. 453—454.

⁴ Сря. личното име *Πάχης* у Thuc. III 18, 3 и др. и прилагателното *παχύς* „дебел, корпулентен, силен“.

СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ДВЕ СЕМАНТИЧНИ ОБЯСНЕНИЯ

от Ив. Венедиков

1. ПРЕШЛЕН

(прешлуга, преслица, преслиямка)

С думата *прешлен* в българския език се означава малкото кръгче от дърво или по-рядко от печена глина, което предачката поставя на долния край на вретено, когато преде. *Прешлен* се нарича също и всяка една от костичките, които образуват гръбначния стълб. С това име се означава също така и всеки кръгъл предмет с кръгъл отвор в средата — халка с тесен отвор, манисто, дървена или каменна ограда на кладенец, когато има кръгла форма¹, както и коленцата по стъблата на растения. От всички тези значения на *прешлен* в най-близките сродни славянски езици се среща само първото. Руското *прясло*² и сръбското *прешлен*³ имат по няколко различни значения. От тях само значението „предачески *прешлен*“ е общо и за трите езици.

Всичко това дава основание да се мисли, че първоначално с *прешлен* се е означавал предаческият *прешлен*. Близостта по форма с някои други предмети е станала причина и те да се означат със същото име.

Означаването на „*прешлен* за предене“ и „*прешлен* на гръбначния стълб“ с едно и също име не се среща в другите славянски езици. То е характерно само за български. Подобно означаване се среща в латински и гръцки език. В латински *verticillus* означава „предачески *прешлен*“, а *verticulus* — „*прешлен* на гръбначния стълб“. В гръцки *σπίνδυλος* означава както „*прешлен* за предене“, така и „*прешлен* на гръбначния стълб“, и се извежда от един корен със *σφινδύνη* „прашка“, към който принадлежи и немското *Spindel* 'вретено', *spinnen* 'преда'. Би могло да се предположи, че този корен е имал първоначално значение „въртя силно“. Образоването на името на гръбначния и предаческият *прешлен* от един и същ корен се дължи на общата функция на означаваните неща. Предаческият *прешлен* служи да върти вретеното, а *прешленът* на гръбначния стълб спомага да се върти и движи тялото. Ето защо, за да се изясни значението и на нашето *прешлен*, трябва да се хвърли поглед върху пред назначението и миналото на предаческият уред със същото име.

В някои краища у нас⁴ предаческият *прешлен* все още се употребява, а до неотдавна той е бил използван почти навсякъде. Главното

¹ Н. Геров, Речник на бълг. език, ч. IV, стр. 391.

² Толковий словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова, т. III, стр. 1057.

³ В. Караџић, Српски речник, стр. 602 и 637.

⁴ Хр. Вакарелски, Бит и език на тракийските българи, София, 1935, стр. 130.

предназначение на този уред е да отежи долния край на вретеното, като по този начин го направи по-устойчиво. Освен това прешленът увеличава ширината на вретеното, а с това и неговата подвижност.¹ Поради това той се явява като важен уред при преденето. Още по-голямо е било неговото значение в далечното минало, когато човек се е намирал на по-ниска степен на развитие. Примитивният човек е могъл с един приготвен от глина и изпечен на огън прешлен да отстрани някои от недостатъците на своето вретено, направено от дърво, което се обработва безспорно много по-трудно. И тъкмо това предназначение на прешлена е подчертано много добре с латинското *verticillus*, образувано от корена на глагола *verto* „въртя“. Трябва да се има предвид също така, че пресукаността и дебелината на преждата е зависела от тежестта на прешлена. Това е увеличавало още повече неговото значение.

Не е излишно да се изтъкне също, че прешленът е твърде стар уред. На Балканския полуостров и в М. Азия той се е използвал още в края на третото хилядолетие пр. н. е., а в по-северните страни — малко по-късно.² Към края на второто хилядолетие той е засвидетелствуван в лужишката култура в Полша, която се приписва на славяните.³ Следователно има всичкото основание да се мисли, че славяните също така са познавали прешлена от много дълбока древност.

С произхода на самото име *прешлен* никой не се е занимавал нарочно. От това, което се дава в различните наши речници за него, се вижда, че преобладава схващането, че името е образувано с представката *пре-*, стб. *прѣ-*, като самият корен не се тълкува⁴. Че подобно схващане е невъзможно, се вижда от начина, по който името се пише в старобългарски и староруски. В старобългарски думата е известна от един оригинален паметник, намерен в развалините на старата българска столица Преслав, който може да се отнесе към X—XV в. от н. е. Това е един малък предачески прешлен, върху който е издълбан следният текст⁵: *лѡлнн прѣслѣнѣ*. От надписа се вижда, че прешленът е бил собственост на някоя си Лола. Прешлен с аналогичен надпис, но с друго женско име, е намерен и в Киев⁶: *потворнн прѣслѣнѣ*. Отнася се към същото време — X в. от н. е. Двата кратки надписа върху прешлените от Преслав и Киев са важни, защото дават за пръв път старобългарското и староруското писане на думата *прешлен*. От тях се научаваме, че тя се е писала със *с*, което се е палатализирано в новобългарски в *ш*. Освен това се вижда, че първата гласна не е била *ѣ*, а *л*. Следователно можем съвсем сигурно да твърдим, че името не съдържа представката *прѣ-* и че следователно тук *пре-* е част от корена. Дори

¹ H. Blüthner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste der Griechen und Römer* I, 1912, стр. 124 и сл.

² O. Schrader, *Reallexicon der indogerm. Altertumskunde*, II, стр. 430, § 4.

³ L. J. Lucas, *Comentarzisko kult. luzycckiej*, *Fontes prehist.*, I, 1951, стр. 151 d.

⁴ Н. Геров, ц. с., IV, стр. 391; Ст. Младенов, *Етимологически и правописен речник на бълг. език*, стр. 516 — *прѣшлен*, *прешлен*.

⁵ Кр. Миятев, *Кръглата църква в Преслав*, София, 1932, стр. 173, № 2.

⁶ М. Н. Сперанский, *Из славянской эпиграфики*, Доклад Акад. Наук СССР, № 3, 1930, стр. 56; Б. А. Рыбаков, *Ремесло древней Руси*, Москва, 1948, стр. 198.

ако старобългарската форма липсваше, произношението на това име в полски едва ли би оставило някакво съмнение относно първоначалния гласеж на думата, тъй като в този език тя се произнася с *ę*, което застъпва стб. *л*. Унгарското *preszlep*, заето от славянски, както и румънското *prisnel*, също така заемка от български и дори със същата метатеза, която срещаме и в някои наши говори¹, не противоречат с нищо на това.

От всичко казано до тук се вижда, че новобългарската дума *прешлен*, произлязла от стб. *прѣслень*, служи, за да означава един много стар уред, който е имал голямо значение при преденето. При това имената на *прешлена* в повечето езици са дадени според неговото предназначение: гр. *σφοδύλος*, лат. *verticillus*, нем. *Spinnwirtel*. Това дава основание да се мисли, че и българското име е възникнало по същия начин. Коренът, от който е образувано то, ще ни стане ясен, когато намерим и други думи, които да бъдат образувани от същия корен.

На първо място тук трябва да се посочи *прешлуга*², надебеляване на преждата, което се дължи на обстоятелството, че вълната не е била разчепкана добре. Образованата при преденето *прешлуга* се къса, за да може преждата да стане еднакво дебела. *Прежда*, която образува много *прешлуги*, се нарича *прешлугата*. Общото между *прешлен* и *прешлуга* не се крие само в това, че те изглеждат образувани от един и същ корен, но също и в това, че те са неща, които са тясно свързани с предачеството.

Но освен *прешлуга* в някои наши диалекти се среща още едно име, което принадлежи към същия корен. Касае се до българската дума *преслица* — едно от названията на хурката у нас.³ Това име също е общо за всички славяни: рус. *пряслица*, сърб.-хърв. *преслица*, чеш. *prěslíce*, всички означаващи *хурка*, стб. *прѣслица* пак със същото значение и най-сетне пол. *prześlīca* (вретено), с *ę*, произлязло от *л*. Очевидно и то е образувано от същия корен и представлява название на предачески уред. Но докато с *прешлуга* и *прешлен* не се е занимавал никой у нас, за *преслица* отдавна вече е изказано мнение, че е образувано от корена на глагола *преда*, стб. *прѣдѣ*, *прѣдѣти*.⁴

Най-сетне има още едно название, също така на предачески уред, който се употребява при предене на козина у мутафчиите. В Трявна той се нарича *преслянка*, в Панагюрище и Лозенград — *персемка*, в Преславско — *персянка*, а в Елена — *преснемка*.⁵ Самият уред представлява тежест, обикновен камък или друг някакъв предмет, завързан на края на една връв; на другия край на връвта е завързана кука. Изтег-

¹ Хр. Вакарелски, Бит и език на тракийските и малоазийски българи, част I, София, 1935, стр. 130.

² Н. Геров, ц. с., IV, стр. 392.

³ Н. Геров, ц. с., IV, стр. 392.

⁴ Ст. Младенов, ц. с., стр. 506 под *преда*; срв. Schradet, ц. с., стр. 430, § 4.

⁵ Имената вземам от работата на В. Венедикова върху мутафчийството в България, която ще бъде напечатана в Известия на Етнограф. институт с музей, и от Хр. Вакарелски, ц. с., стр. 148.

лените от чекръка нишки се закачат на куката, за да се пресучат и да се приготви по този начин преждата. А за да може тежестта да опъва преждата в хоризонтална посока, връвта е прехвърлена през един скрипец.¹ По този начин преслямката играе при преденето на чекрък ролята на прешлена при преденето с хурка и вретено.

Очевидно всичките имена, с които този уред е известен, представят в същност форми на едно и също име, изменено силно в устата на градския занаятчия. То произхожда от същия корен *прес-*, който се съдържа в *прес-лица*, *преш-лен* и *преш-луга*, и формите *персемка* и *персянка* са очевидно разновидности на същото име с метатеза.

Поради това имаме всичкото основание да предполагаме, че названията на мутафчийския уред са произлезли от едно по-старо *пресленка*. Връзката между *пресленка* и *прешлен* обаче е започнала да се губи поради разширеното значение на *прешлен*, което, вместо „предачески прешлен“, започва да означава вече всеки кръгъл предмет с кръгъл отвор в средата.

И така, четирите имена, които бяха разгледани до тук, са имена на неща, които не се схождат помежду си нито по форма, нито по материала, от който са направени. Едничкото общо нещо между тях е, че те са имена на неща, които стоят в тясна връзка с преденето. На преслицата се преде. Прешленът опъва нишката и улеснява движението на вретеното. Преслямката опъва нишките при мутафчийския чекрък, а прешлугата е нещо произлязло при самото предене. Съвсем ясно е, че тези имена трябва да се свържат с глагола *преда* и да се отнесат към корена, от който е произведен той.

В такъв случай остава да се види, възможно ли е крайното коренно *д* да даде *с* и от там в новобългарски *ш*. Както се вижда от старобългарската инфинитивна форма на глагола *пѣдѣж* — *пѣдѣти*, това е напълно възможно, когато крайното коренно *д* попадне пред едно *т*. Така са произлезли форми като *ястие* от корена на глагола *ям*, *ядеш*. Преминаването на крайното коренно *д* пред *л* в *с* в четирите названия, които разгледахме тук, може да се обясни, ако се приеме, че те представят корена на *преда*, свързан със суфикса *tl-*, като, след преминаването на *д* в *с*, *т* е изчезнало, както в думите: *ясла* „място или приспособление, в което добитъкът се храни“, от корена на *ям*, *ядеш*; *гусла* „музикален инструмент със струни“ срещу *гъдулка* със същото значение. Същото важи и за крайното коренно *т*, както се вижда от примери като *чета*, но *число*; *чертая*, но *чересло* и др.

Поради всичко това трябва да се приеме като сигурно установено, че българското *прешлен* е образувано от корена на глагола *преда* — една възможност, която още Фр. Миклошич беше посочил в своя *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, поставяйки *прешлен* под стб. *пѣдѣти*. Също така постъпва той и в своя *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*.

¹ Хр. Вакарелски, ц. с., стр. 148.

САБЯ
(сабици, саблици)

Със *сабя* в български се означава оръжие от вида на мечовете. Тя се отличава от тях по това, че има острие само от едната страна. Към тъпата си страна сабията е леко извита. Това я прави оръжие, удобно за сечене.

Името *сабя* се среща нашироко във всички краища на България като някъде то гласи *сабля*.¹ Народните песни, особено юнашките, в които героите се представят винаги въоръжени със саби, показват, че това оръжие е било много разпространено у нас. А за неговата употреба и в по-старо време свидетелствуват случаите, в които то се среща в старата литература, някои от които ни довеждат до най-старите паметници, написани на старобългарски език, като Любомъдрието на Йоан Екзарх². Това, което се каза за старобългарски, важи и за староруски. И тук името се среща още в X—XI в.³ А може съвсем сигурно да се каже, че то не е засвидетелствувано по-рано само поради липса на по-стара домашна писмена традиция и в двата езика. В руския език думата гласи „сабля“.

Всичко това навежда на мисълта, че българи и руси от твърде ранно време са познавали сабията и нейното название.

Известно е вече, че думата *сабля* няма славянски произход, макар тя да се среща днес във всички славянски езици: сърбохърв. *sablja*, словен. *sablja*, словаш. *šabl'a* чеш. *šavle*, пол. *szabla*. Че това е така, вижда се много ясно от обстоятелството, че в полски например се смята за сигурно, че *szabla* е дошло от унгарското *szablya*⁴.

Сега думата *сабля* се среща в почти всички западни езици. Обаче в тях името е проникнало доста късно. В немски под формата *Säbel*, диалектично *sabel*, то е минало от източните съседни на немците, като за пръв път е засвидетелствувано едва в 1428 г. При това пътят на проникването на това име е осветлен от появата му във формата *szabla* покрай полската граница между 1428 и 1505 г.⁵ Във френски името е минало от немски и се явява най-напред в 1625 г. под формата *sable*, а в 1654 г. то вече гласи *sabre*⁶. Достатъчно е да се хвърли само поглед върху датите, в които за пръв път се явява името в разните езици, за да се види, че то се разпространява от областите на източна и югоизточна Европа на запад. В старобългарски и староруски то се явява много по-рано, отколко в немски и френски език.

Областта, от която името на сабията се разнася на запад, е в същност родината на това оръжие. Както добре се знае, старите европейски

¹ Н. Геров, Речник на бълг. език, ч. IV, стр. 107.

² Калайдович, Йоан Екзарх Болгарский, Москва, 1824, стр. 82; А. С. Суворов, Словарь древнеславянского языка, сост. по Остромирову евангелию, Петербург, 1899, стр. 741 (срв. още Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum, Vindobonae, 1862, стр. 817).

³ И. И. Срезневский, Материалы для словаря древнерус. языка, III, стр. 238.

⁴ Alfred Zareba, Weglerskie zapozyczenia w polszczyźnie, Język polski, XXXI, 3, 1951, стр. 114; срв. F. Kluge—A. Götze, Etym. Wörterbuch der deutschen Spr. (ed. XI, 1939), стр. 493.

⁵ F. Kluge—A. Götze, и. с., стр. 493.

⁶ A. Dausat, Dictionnaire étymolog., ed. VII, 1938, стр. 493.

народи, а именно гърци, римляни, келти, германци, траки и славяни не са познавали това оръжие. То се явява за пръв път между VI и VIII в. от н. е. в една обширна област, която започва от днешна Унгария, населявана по това време от авари, минава през южните територии на СССР и стига чак до Алтай — области, населявани някога предимно с иранци и тюркски племена.¹ Относно произхода на самото оръжие има спор. По-старото схващане, че сабята е била пренесена от тюркските народи на запад и че най-стари са алтайските саби², постепенно отстъпи място на новото, че сабята е произлязла там, дето се използвали големи маси лека конница, която действа в разпръснат строй, тъй като сабята е типично оръжие за конник. Неотдавна съветският учен Н. Я. Мерпет изтъкна³, че в същност сабята представлява развитие на дългия сарматски кавалерийски меч, за който говори още Тацит⁴. Този меч през IV—VI в. започва да добива все повече преобладаващо значение на оръжие, с което се сече, докато най-сетне, след като загубва едното си острие и получава лека извивка, се превръща в дълга кавалерийска сабя. Тази еволюция според Мерпет не е станала на едно място и у един само народ, а в обширни области и у различни народи, които се явяват носители на „сарматско-аланската“ култура.

Откриването на саби от този най-стар тип и в България, и то не далеч от старата българска столица Плиска⁵ и в средата на материали, каквито се намират със сабите в Унгария и Южна Русия, характеризира първобългарите като население с култура, тясно свързана със сарматско-аланската, и изяснява въпроса за появата на това оръжие у нас. В България сабята не е предшествувана от дългия кавалерийски меч, което навежда на мисълта, че тя е пренесена от другад. И единичният етнически елемент, който би могъл да я донесе у нас, остават първобългарите — население от тюркски произход със силно иранско влияние както в езика, така и в културата му.⁶

Името *сабя* до сега не е получило още задоволително обяснение. Наистина отдавна вече е изтъкната връзката между това име и унгарското *szabni* 'режа, кроя' *szabó* 'кроач', като се предполага, че грите

¹ J. H a m p e l, *Altertümer der frühen Mittelalters in Ungarn*, 1903, I, стр. 186—210; W. W. A r e n d t, *Türkische Säbel aus den VIII—IX Jahrhunderten*, *Archeologia Hungarica*, *Studia Levedica*, Budapest, 1934, стр. 48.

² С. В. Киселев, *Древняя история южной Сибири*, МИА СССР, вып. 9, 1949, стр. 291.

³ Н. Я. Мерпет, *О генезисе салтовской культуры*, *Краткие сообщения*, XXXVI, 1951, стр. 14 и сл.

⁴ T a c i t, *Hist. I*, 79: ... *gladiquos perlongos utraque manu gerunt*.

⁵ Ст. Михайлов и Ст. Станчев разкопаха един некропол в околността на Плиска. Материалите от този некропол не са публикувани и са известни само от случайни споменавания в „Първа научна сесия на Арх. институт при БАН“, 1950, стр. 61, при което Михайлов смята некропола за „сарматски“, а Станчев — за „алански“ (стр. 477). Повече подробности за него могат да се видят в „Археологическата изложба на Народния археологически музей“ от Д. П. Димитров в същата книга, стр. 571, дето е загатната и единствената дата — епохата след варварските вшествия (т. е. VII в. от н. е.).

⁶ Ст. Младенов, Вероятни и мними остатъци от езика на Аспаруховите българи, *Год. Соф. ун. ист.-фил. фак.*, XVII, стр. 232 и сл. под думите *чъртог* и *шатор*: срв. M e n g e s, *Altaic elements in the protobulgarian inscriptions*, *Byzantion*, XXI, 1951, стр. 85 и сл.

имена принадлежат на един първоначален корен *szab*, означаващ „режа“.¹ Употребата на сабята обаче преди идването на унгарците в техните сегашни земи, ранната употреба на името в старобългарски и най-сетне отдалечеността на посочените думи в унгарски език от значението на „сабя“, показват, че с това обяснение е налучкана само до известна степен възможността името да е произлязло от урало-алтайските езици. Поради това и докато някои езиковеди приемат това обяснение, други се резервират по този въпрос.²

Друго едно предположение, много остроумно, но мъчно приемливо, е свързването на *сабя*, *сабля* със старобългарското *сабль* 'петел' и *саблиця* 'кокошка'³: Подобна връзка между името на птица и името на оръжие е възможна: това личи от гръцкото *πέλεκυς* „брадва“, което се свързва с гръцкото *πελεκαν* „пеликан“⁴. Към това трябва да се добави, че *сабль* 'петел', се среща само в старобългарски, без да се е запазило нито в новобългарски, нито в другите славянски езици. Като се вземе предвид, че в някои тюркски езици с име, принадлежащо към същия корен, но с друго коренно разширение *сабан*, се означава „див петел“, „глухар“⁵, ще се види, че в същност това свързване отпраща пак към урало-алтайските езици, и то към тюркските. При това не бива да се забравя, че подобни заемки в старобългарски могат да идат само от първобългарския език, тъй като името *сабль* е засвидетелствувано още в Остромировото евангелие.⁶

Най-сетне към тези мнения трябва да се прибави и още едно, за което до сега доказателства не са дадени, но Ст. Младенов го е преценил като възможно и го е посочил. Смята се, че името може да бъде и първобългарско⁷. В същност всичко казано до тук ни навежда на тази мисъл. И именно поради това обяснението на името би трябвало да се потърси в тюркските езици, към които без съмнение е принадлежал и езикът на първобългарите. Наистина името *сабя* в тези езици не се среща, но в това няма нищо чудно, щом веднаж се приеме схващането на Мерпет, че сабята представя еволюция на дългия сарматски меч. Съвсем естествено е тогава, че името ще се среща само у ония тюркски народи, които са имали тесен контакт със сарматите.

За да се намери коренът, от който е произведена думата *сабя*, в такъв случай трябва да се търсят производни от същия корен в сродните тюркски езици.

На първо място тук трябва да се посочи осм., крм. каз., и кирг. *сабан* „рало, плуг“, произнасяно още и *зарап*, поради добре познатото в тюркските езици редуване на звучни с беззвучни съгласни. Освен

¹ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslov.*, стр. 817; F. Kluge — A. Götze, *Etym. Wörterbuch der deutschen Spr.*, стр. 493; Ст. Младенов, *Етимол. и правопис. речник*, стр. 566.

² O. Schrader, *Reallexicon der indogerm. Altertumskunde*, 1924, II, стр. 371.

³ Al. Brückner, *Słownik etimolog. języka polskiego*, стр. 538.

⁴ Boisacq, *Dictionnaire étymol. de la langue grecque*, 1938, стр. 761.

⁵ В. В. Радлов, *Опыт словаря тюркских наречий*, т. IV, стр. 415 под „сабан“ дава и коиб. „кара-сабан“, глухар.

⁶ А. С. Суворени, *Словарь древнеславянского языка и пр.*, стр. 741 под *саблен*.

⁷ Ст. Младенов, *Етимолог. и правопис. реч.*, стр. 566.

„рало“ със *saban*¹ се означава още и „оран“, а също така и разорана площ, а това навежда на мисълта, че името е възникнало, за да означава функцията на ралото като уред за „пронизване“, „цепене“, „сечене“ на земята. От османскотурски *saban* е проникнало и в български като име на палешника на ралото в някои диалекти.² Покрай *палешник* в български се употребява и *ралник* като название на приспособлението на ралото, с помощта на което се оре, сече, цепи земята. Възможността *сабя*, *сабля* да принадлежи към същия корен, който се намира и в *saban*, става по-голяма, ако се вземе под внимание, че и *палешник* в български принадлежи към същия корен, от който е образувано *палеш* 'дълъг меч'. Немското название на палешника Pflugschar съдържа втори компонент *Schar*, произведен от същия корен, от който е и нем. *Schere* (ножици) и означава точно „рален нож“, „резач“.³ Новогръцкото *σπάθη* означава „меч“ и „палешник“ и пр.

Друго име, което изглежда образувано от корена, от който е образувано и *сабя*, е киргизкото *сарі* „кинжал“, „шашка“⁴, също така название на оръжие, което може да служи еднакво както за сечене, така и за пронизване. Към тези имена би могло да се прибави и още едно, проникнало в български от осм.-тур., *sarkin* „харпун“, „ости“⁵, както се нарича един особен уред, използван в риболова. Той има металическа част във форма на вилица, която се натъква на дървен прът, и с това оръжие, което напомня донякъде копие, се пронизва рибата.

Тези три имена ни отправят към един и същ корен *sab*, широко разпространен в тюркските езици, с множество производни. На първо място тук трябва да се спомене осм.-тур. *sap* със значение „вдявам“ (конец в игла)“, към което се доближава джагагайското *sap* „присаждам“, което трябва да се тълкува: „вмъквам в стеблото пъпка или клонче“.⁶ Самият корен, от който е образуван този глагол, намираме без никакъв суфикс в общотюркското *sap* със значение „дръжка, стебло“⁷. Това име също е проникнало в български и с него се означават обикновено дръжките на земеделска сечива: „сап на тесло, сап на брадва, сап на лопата“ и т. н.

Тюркските езици не предлагат значение на *sap* „дръжка“, „ръчка“, зад което да се крие някоя дума, съдържаща понятието „дръжа“. Начинът, по който е произлязло това име, е съвсем различен. Тук се касае до дръжка, каквато имат обикновено брадвата, лопатата и други земеделски сечива, направена от дълъг прът, който се вмъква, мушва, внизва в металическата част на сечивото. Това първоначално схващане за „сап“ постепенно се разширява. Дръжката на листото, плода и класа се нарича също *sap* и поради това не само стеблото на пшеницата и другите житни растения, но също така и всяко стебло се нарича *sap*. Също така по-

¹ В. В. Радлов, Опыт слов. тюрк. нар., стр. 403 и 414.

² Хр. Вакарелски, Из всестествената култура на българите, Изв. на Нар. етнографски музей, VIII—IX, стр. 84.

³ Ст. Младенов, Палешник, ралник или лемсж, Изв. на Нар. етнографски музей, VIII—IX, стр. 110.

⁴ В. В. Радлов, ц. с., стр. 404.

⁵ В. В. Радлов, ц. с., стр. 408.

⁶ В. В. Радлов, ц. с., стр. 400.

⁷ В. В. Радлов, ц. с., стр. 400.

степенно всяка дръжка започва да се нарича *sar*. Така се явяват *balta sar* „дръжка на секира“, и *pisak sabi* „дръжка на нож“. Прилагателното *sarlı* „снабден с дръжка“ се пренася и върху всеки предмет, който има дръжка, та започва да се казва не само *sarlı balta* „брадва с дръжката си“, но и *sarlı tas* „тас (съд) с дръжка“, та дори „съд с дръжка“ в казанкотурски почва да се нарича *sarlıayak* „дръжчест, снабден с дръжка“. Че зад тюркското *sar* се крие понятието „втиквам, мушкам, пробощдам“, се вижда от другите производни от същия корен. Така глаголът *sar* в осм., крм., и каз.¹ означава не само „снабдявам с дръжка“, но и „мушкам, забощдам, забивам“. Напр. *Sancakı uñrā sarladı* значи „забил знамето в земята“, *ökilep sarladı* „пронизал го със стрела“; *ayagama birnä sarladı* „една игла му се заболала в крака“.

Същото значение „снабдявам с дръжка“, но също така и „набощдам“, „нанизвам“ има и алтайското, телеутското и киргизкото *sarta*, което се среща и в други някои тюркски езици.

И така, от казаното до тук се вижда, че тюркските *sara* „дръжка“, *sarķin* „ости“, *sabaп* „рало“; *sarı* „кипжал“, *sarla* „мушкам“, „бода“, *sar* „вдявам (конец в игла)“, *sarta* „мушкам“, „бода“ могат да се отнесат към един и същ корен *sar*, означаващ „мушкам“, „бода“, „нанизвам“. Възможно ли е *сабя*, *сабля* да се свърже с този корен? Българското *нож* срещу *нижа*² или латинското *pingio* срещу *pingo*³ са най-доброто доказателство, че името на едно хладно оръжие може да се изведе от корен със значение „бода“, „пронизвам“. В такъв случай обаче би могло да се каже, че *сабята* е уред за сечене, а не за мушкане. Това възражение е правилно. Но трябва да се изтъкне, че въобще не винаги се прокарва рязка разлика между понятието „сека“, „цепя“ и понятието „бода“, „пронизвам“. Един типичен случай на подобно сливане на тези две различни представи имаме в българското *коля*, което сега означава само „сека, цепя“, но в старобългарския език е значело както „сека“, „цепя“, така и „бода“, „пронизвам“. Руското *колоть* е запазило и до днес значението „пробощдам“.⁴ Същото нещо се забелязва и при корена *sab*. Редица вероятни негови производни отбелязват значението „сека“ „цепя“, „деля“ като възможно и при този корен. Така осм. *sar* означава не само „втикам“, но и „врязвам“. Телеутското, алтайското и кримското *saba* означават „част“, „дял“, а това напомня много бълг. *пол*, *половина*, образувано от същия корен, от който е *палеш*, *палешник*, *полища* и др. Именно всичко това не позволява да определим дали първоначалното значение на *сабя* е свързано със „сека“, „цепя“ или с „бода“, „нижа“. Но тъй като *сабята* е изминала еволюция от дългия кавалерийски меч с преобладаващо значение на оръжие за мушкане и е добила преобладаващо значение на оръжие за сечене, излишно е да търсим, кое от двете значения е възможно. Ясно е, че и при едното и при другото положение името може да се изведе от тюркското *sar*. Ето защо, без да се отхвърля старото обяснение, че *сабля* у русите и *сабя* у българите стоят във връзка с унгарското *szabni* „кроя“, „режа“ и *szab*

¹ В. В. Радлов, ц. с., стр. 407.

² Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на бълг. език, стр. 359.

³ О. Schrader, ц. с., II, стр. 272, § 9.

⁴ Ст. Младенов, ц. с., стр. 247.

„крояч“, може да се каже, че унгарското *szab* е най-отдалеченият от всички до тук изброени паралели в семантично отношение и че то представя само една унгарска вариация на корена *sap* в урало-алтайските езици. Не може да има и най-малкото съмнение обаче, че името *сабя* е тюркско по произход и че то е дошло в старобългарския език с посредничеството на първобългарския език, който е дал най-старите тюркски заемки в български.

И така, от всичко казано до тук се вижда, че *сабя* е проникнало в български от езика на първобългарите. Съществуването на две форми *сабя* и *сабля* както в старобългарски, така и в новобългарски показва колебание в употребата на суфикса към корена, което навежда на мисълта, че говорещият е чувствувал крайното *-ля* в името не като суфикс, а като лабиално *л*, подобно на *л взем-л-я* и мн. други. С тоя гласеж то е било усвоено от унгарците, които са го възприели от завреното в долината на Дунав славянско българско население. Поради това то се явява в унгарски с един суфикс, доколкото ми е известно, не особено свойствен за този език. Именно тази славянска форма е била разпространена постепено на запад и е послужила за основа на немското име на сабятата, което пък е преминало на свой ред в романските езици.

Широкото разпространение на сабятата у нас през средновековието е разширило и употребата на името *й*. Нейната характерна външна форма е станала причина за появата на някои названия, образувани от *сабя*. Така напр. със *сабя* се нарича рибата *pelecus cultratus*¹. При други случаи нейното име е било прехвърлено върху уреди за рязане, очевидно, поради общата функция. Това може да се каже за името на череслото на ралото. Докато в някои краища то се нарича *нож*, в други е известно под името *сабица*². Всички тези неща са лесно обясними.

Много по-интересно е обаче пренасянето на името на сабятата върху разни уреди, които нямат на глед нищо общо със сабятата нито по форма, нито по функция. На първо място тук трябва да се посочат сабиците в тъкаческия стан. Това са две пръчки, които се втикат в долнището на набърдилото неподвижно, докато горнището му, нанизано в двата си края на тях, може да се издига и спуща свободно.³ Нашето *сабици* не е изолирано. Същата част на тъкаческия стан в гръцки се нарича „*σπάδες*“, произведено от „*σπάδη*“, което значи „меч“, „сабя“.⁴ Гръцкото название не е играло никаква роля в появата на българското; то е успоредно явление в двата езика. Това личи от обстоятелството, че в българския език и други подобни приспособления носят същото име. Така например двата кола, които се забиват от двете страни на дворната врата в село, за да заздравят рамката *й*, се наричат също *сабици*⁵. *Сабици* или *саблици* още се наричат и „климиите“ на колата, които се втикват в предната част на „люшето“ на колата, за да поддържат „литрището“.

¹ Н. Геров, ц. с., V, стр. 107.

² Хр. Вакарелски, Из веществената култура на българите, Известия на Етнографския музей, VIII—IX, стр. 85.

³ Н. Геров, ц. с., V, стр. 107; Д. Маринов, Градиво за веществената култура в Западна България, СбНУ, XVIII, стр. 104; Ст. Л. Костов и П. Петева, Селският бит и изкуство в Софийско, стр. 104.

⁴ „*Η μεγάλη εγκυκλοπαίδεια*, KB, стр. 184.

⁵ Н. Геров, ц. с., V, стр. 107.

Това са две четвъртити прави пръчки, внизани в специални отвори, където са затегнати с помощта на малки клинчета. Понякога те могат да имат и леко извита форма.¹

Вмъкването на името на сабята в имената на тези най-различни уреди, които са свързани помежду си само с това, че всички са пръчки, които се забиват в нещо и играят роля на клинове за затягане, среща една интересна успоредница в другите названия на „саблиците“ на колата.

Преди всичко тук трябва да се посочи името *кордила*, разпространено в северозападна България.² То очевидно трябва да се свърже със старобългарското *корьда*, *корда*, означаващо вид сабя. Следователно и другото име на „саблиците“, *кордила*, е произведено от името на едно хладно оръжие.

И така, значи, клиновете, които се забиват от двете страни на селската врата, клиновете, които образуват рамката на набърдилото и клиновете, които се забиват в дървената основа на колата, за да поддържат канатите и носят най-различни имена, образувани от имената на различни хладни оръжия. Гръцкото *σάβη* или турското *ката*, което означава освен „кинжал“, също и „клин“, показват, че и в езици, които са твърде отдалечени от славянските, тази представа съществува. Оръжието със своето свойство „да сече“ и „да пронизва“ прави тази представа трайна; дори и тогава, когато името на оръжието остане изолирано и неясно за тези, които го наричат така, какъвто е случаят със *сабля*, с него или с производни от него се означават предмети, които стоят в тясна връзка с функцията му. Няма съмнение, че за възстановяването на първичното значение на тюркското *сар* „внизвам“ в „сабица“, „саблица“ е допринесяло обстоятелството, че всички тези клинове се забиват здраво в друг някакъв предмет и че самото име *клин* е от същия корен, от който е и *коля*, *кол*, също както другото име на клина *забой* е ясно свързано с глагола *забивам*.

¹ Д. Маринов, ц. с., стр. 107.

² Д. Маринов, ц. с., стр. 124; Н. Геров, ч. II, стр. 399.

ПРОИЗХОД, ЗНАЧЕНИЕ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ДУМАТА КОПТОР (КОФТОР)

от Иван Петканов

Твърде разпространената у нас областна дума *коптор* се смята обикновено от езиковедите като производна от народно-латински език или по-точно от балканска народна латинска форма *sostorium*, свързана с глагола *социо, социере* (пека, готвя), „място, дето се пече или уред, с който се пече, т. е. огнище или печка“¹.

В последните си трудове² обаче Младенов сочи вече на славянска етимология за думата *коптор* (слав. и стб. *копѣтъ* „пушък“, рус. *копоть* и т. н.).

Покрай *коптор* съществува и друг облик за тази дума, а именно *кофтор*. Първ *Jokl*³ спира вниманието си на тази последна форма, която той среща в албански език. У нас тя е спомената първо от Н. Геров⁴, в една съвсем кратка забележка от К. Мирчев⁵ и в „Български тълковен речник“⁶ на Ст. Младенов, като по тълкуването, което е дадено за тази форма у последния наш учен, личи по-скоро, че не е разграничена особено ясно разликата, която съществува в значението между двата облика *коптор* и *кофтор*.

Коптор (*кофтор*) е една от тези думи, за която само с помощта на сравнителното ѝ изучаване в трите езика — албански, румънски и български — ще може да се установят по-трайни и верни резултати

¹ A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments latins. Francofort s/M., 1870, стр. 58; H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, Bukarest, 1895; S. Puşkariu, Etymologisches Wörterbuch der rumän. Sprache, Heidelberg, 1903; W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1911; N. Jokl, Balkanlateinische Studien, Balkan-Archiv, IV, Leipzig, 1928, стр. 195—196; C. Battisti, Avviamento allo studio del lat. volgare, Bari, 1950, стр. 62—63; Ст. Младенов, История на българския език, София, 1935, стр. 32; Ст. Младенов и Ст. П. Василев, Граматика на българския език, София, 1939, стр. 402; Ст. Романски, Правописен речник на българския книжовен език, София [1950].

² Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941; Български тълковен речник, I, А-К, София, 1951.

³ Вж. N. Jokl, цит. съч., стр. 195; още: W. Meyer-Lübke, Rom. etymol. Wb., Heidelberg, 1935 и C. Battisti, цит. съч., стр. 62—63.

⁴ Вж. Н. Геров, Допълнение на българския речник, Пловдив, 1908.

⁵ Вж. Г. Гунчев, Уземните къщи в дунавска България, Год. Соф. ун., ист.-фил. фак., кн. XXX (1934), 14, стр. 15, бел. 4.

⁶ Вж. Ст. Младенов, Български тълковен речник, т. I, А-К, под *коптор*, София, 1951.

както по отношение на произхода ѝ, тъй и на значението и разпространението ѝ.

Може да се твърди, че имена от славянски и старобългарски произход, окончаваци на *-тор*, са неизвестни в български език. Наставка *-тор* е чужда на българския език (срв. *критор, организатор, агитатор, оратор, трактор* и т. н.).

Друг довод в полза на неславянския произход на тази дума се съдържа в обстоятелството, че група съгласни *пт* не преминава във *фт* в български говори, т. е. *коптор* не може да премине в *кофтор*. Това е особено вярно, когато група съгласни *пт* е предшествувана от бърнена гласна. Срв. бълг. *туптене, туптя* и под. от корен на *тупам*, стб. *тъпати, тъпѣтати*¹; бълг. *роптане* от стб. *ръпѣтаніе*; диал. бълг. *стѣптя, стѣптювам* от стб. *стѣпнѣти*. Група *пт* се запазва дори и когато е предхождана от мека гласна. Така бълг. *трептя, трептение* от стб. *трѣпѣтати*; бълг. *скриптя, скрипение* от стб. *скрипѣтати*; бълг. *шептя, шептение* от стб. *шьпѣтати*, но бълг. *птичка, обл. фтичка, фтиче, тичка* от стб. *пѣти, пѣтица*. В последния случай обаче група *пт* не е предшествувана от бърнена гласна, както в *коптор* (*кофтор*), нито дори от мека гласна.

Известно е също тъй, че албански език запазва група съгласни *pt*, било в думи от местен произход, било в думи от чужд произход или, най-малко, *-pt-* не преминава в *-ft-*. Примери: алб. *llaptoj* 'дърдоря', *rraptoj* 'плача'; алб. *koptar* 'дебелоглав' (grossköpfig)²; алб. *kumpter* 'кръстник' (от нар. лат. *computer*)³; алб. *kaptë* (Rückseite eines Berges), свързано с лат. *caput*; алб. *kaptinë* (Tierkopf) от лат. **capitina* (*Puzkariu*, цит. съч.); алб. *kuptoj* 'разбирам' от ит. *capito* (разбран)³ и алб. *tript* 'триножник', негли от неаполит. *trebeto*, мн. ч. *tribete*⁴, лат. *tripedem*; алб. от тур. *zaptoj*⁵ 'вземам, вкарвам'; *rrept, rrebët* 'страшен'. Г. Майер⁶ и след него В. Майер — Любке⁷ твърдят, че в латински думи групата *-pt-* преминава във *-ft-* в албански, както в новогръцки. За подкрепа на тяхното схващане те привеждат следните два примера: алб. *qift* (ястреб) от лат. *acceptor*⁸, алб. *prift* (свещеник) от лат. **prebiter, pre(s)biter*. При това към тези две думи Г. Майер и В. Майер-Любке добавят, че алб. *bakëzgj, pakëzgj, pagëzgj* (потопям) не може да се смята като направо произлязло от *baptizare* („ist nicht rein lautlich aus baptizare entwickelt“). Колкото се касае до първата дума *qift* (ястреб), лат. *acceptor* или *accipiter*, на нея не може да се разчита много.

¹ Според Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941.

² L. Albanas, Deutsch-albanisches u. Albanisch-deutsches Wb., Wien u. Leipzig.

³ G. Weigand, Albanisch-deutsches und Deutsch-alban. Wörterbuch, Leipzig, 1914; G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg, 1891.

⁴ Според G. Meyer, цит. съч.

⁵ Вж. G. Weigand, цит. съч.

⁶ G. Meyer, Die lateinischen Elemente im Albanesischen, Grundriss der romanischen Philologie, Bd. I, Strassburg, 1888, стр. 818.

⁷ W. Meyer-Lübke, Die lateinischen Elemente im Albanesischen, Grundriss der romanischen Philologie, Bd. I, Strassburg, 1904—6, стр. 1055.

⁸ G. Weigand, цит. съч.; може-би по-добре от *accipiter* вм. *acceptor*.

Групата *-pt-* от *acceptor* или *accipiter* е преминала в *-ft-* във *qift*, вероятно под влияние на новогръцки. Прието е¹, че думата *sifter* (*ksifter* или *skjifter*) е преминала в албански от новогръцки. А *sifter* (*ksifter* или *skjifter*) не се различава нито по етимология, нито по форма, нито съществено по смисъл от *qift*. Вайганд (цит. съч.) определя *qift* като малко по-голяма птица (ястреб) от *skjifter* (*sifter*). Самите албанци често пъти смесват тези две наименования². Най-сетне в самия Сръпскохърватско-албански речник (издание на научния институт в Тирана, 1947) както *ястреб*, тъй и *соко* (*сокола*) са преведени със *sqifter*.

Що се отнася до втората дума — *prift*, нар.-лат. **prebiter* или **pre(s)bitrum*, трябва веднага да отбележим, че тук нямаме група *-pt-*, а евентуално *-bt-*. Но и за група *-bt-* също не би могло сериозно да се говори, тъй като *-b-* в *prebiter* отдавна е преминало във *-v-*. Тази църковна дума, когато е преминала на Балканите и в Албания, сигурно вече се е била изменила в *previte* и в *prevte*, или в *previtru* и *prevtru*, както се е била изменила вече и в други романски езици. От този последен облик *prevtru* тръгва и Вайганд (цит. съч.), за да обясни именно албанската дума.

И така, албански език запазва *-pt-* било в местни, било в чужди думи, следователно албански *kofstor* не може да дойде от *koptor*.

От латинската дума *coctorium* фонетично и семантично се обяснява образуването на два по-сетнешни облика и на две огнища на разпространяване на думата — албанско с облик *kofstor* и румънско с облик *koptor*. Знае се, че групата *-ct-* в латински думи, проникнали през епохата на романизацията, преминава във *-ft-* в албански, при условие, че *-ct-* е предшествувало в такъв случай от бърнена гласна. Същата група *ct-* се развива в румънски пък редовно във *-pt-*.

N. Jokl твърди³, че срещнал думата *kofstor* в едно съчинение на Al. Xhivani⁴, както и в една читанка. Сам Xhivani по-нататък потвърждава пред Jokl, че думата *kofstor* се употребява в Корча със значение на *voțer*, *votra* (огнище, нем. *Herd*). От разговори, проведени с лица от албански произход, се установи, че *kofstor* има на албански и значение на печка⁵. Леонид Грабоцка, албанец от Корча, настоящем учител в София, също ми заяви, че той знае за употребата на тази дума в Корча със значение на печка. Неговата майка именно я употребява на общо основание с това значение. От студенти албанци, следващи в наши висши учебни заведения, по произход от Корча, също се потвърди употребата на тази форма със същото значение в този град и в някои околни села. И едните, и другите твърдят обаче, че думата се употребява предимно от по-стари хора.

Румънската форма *koptor* или *cuptor* има също тъй значение на печка и в дакорумънски (влашки), и в арумънски (цинциарски), и в истро-

¹ Вж. G. Weigand, цит. съч.

² Срв. Fulvio Cordignano, *Dizionario albanese-italiano e italiano-albanese* (parte albanese-italiano), Milano, 1934, дето тези наименования са дадени като синоними, въпреки че за *qift* се споменава все пак, че „трябва да е по-голям“.

³ Вж. N. Jokl, цит. съч., стр. 195.

⁴ Срв. и Fulvio Cordignano, цит. съч.

⁵ Вж. същото това значение и у C. Battisti, цит. съч., стр. 62.

румънски. Освен тази дума в дакорумънски има и производно значение, с нея се именува и месец юли¹.

Не е безинтересно да се припомни също тъй, че основната народна латинска форма на тази дума — *coctorius*² 'zum Kochen gehörig' (което служи за печене или варене), със значение на клас. лат. *coculum* (всякакъв вид готварски съд), има свои първи продължители в централните и южни италиански диалекти с асимилация, според италианските фонетични закони, на *ct* в *tt*: *cottora*, *culture* и подобни със значение на казан³.

Народната латинска балканска форма има значение на средство необходимо, за да може да се пече или да се вари, но не в смисъл на някакъв съд, а на огнище със зидария, зидана печка и впоследствие печка въобще. С това последно значение тази дума е запазена както видяхме, освен в албански и румънски, още в редица македонски и в западнобългарски говори (Софийско). Трябва обаче тутакси да добавим, че в македонските и в западните български диалекти, както и в арумънски⁴ тази дума се среща само под облика *кофтор* със значение на зидана печка, или на проста металическа печка, обикновено без скара. Особено ярко изтъкнато е това значение на думата в западните говори, дето е и повсеместно разпространена.

Облик *кофтор* се среща още и под някои други разновидности като *кафтор*, *кавтор*, *ковтор*, а в македонските говори обикновено с ударение върху първата сричка *кофтор*. Н. Геров⁵ отбелязва облик *кофтор* за София и *ковтор* за Трънско със значение на градена, зидана печка в стая.

Въз основа на сведения от различни лица (предимно студенти от филологическия факултет) относно географското разпространение на тази форма, можах да установя, че *кофтор* е познато в следните македонски и западни български места: Благоевградско (Гор.-Джум.), Санданско (Световрачко), Гоцеделчевско (Невр.), Разложко, Серско, Солунско, Кукушко, Костурско, Дебърско, Кривопаланско, Пиротско, Лесковацко, Царибродско, Босилеградско, Трънско, Брезнишко, Радомирско, Кюстендилско, Станкедимитровско (Дупн.), Софийско, Ботевградско, Пирдопско, Елинпелинско (Новоселско), Самоковско, Ихтиманско. Тя се среща и другаде, у преселници (от Костурско), напр. в Перушица.

Формата *коптор* пък е повсеместно позната във всички северо-български говори с изключение на по-западните. Среща се също тъй и в южните и главно югоизточни говори. Значението обаче на *коптор* е различно от това на *кофтор*. *Коптор* има значение на малка, схлупена, порутена къщурка, землянка, бордей, уземна къщурка, цигански катун, направен от черги; малка, тъмна, бедна стая и подобни.

У нас върху думата *коптор*, макар и бегло, се спира Г. Гунчев⁶ Той споменава, че в източната част на дунавска България се среща

¹ Срв. A. de Cihac, цит. съч., стр. 58 и Pușkariu, цит. съч., под *cuptor*.

² Вж. Meyer-Lübke, REW.

³ Вж. C. Battisti, цит. съч., стр. 63.

⁴ Вж. Atlasul linguistic român, II, 1940, стр. 144, 131 (3870, 3871): *căftor* по-край *sodă*. Мегленорумънски отговара само със *sodă*.

⁵ Вж. Н. Геров цит. съч.

⁶ Вж. Г. Гунчев, цит. съч., стр. 15.

и наименование *коптор* за уземна къща. Когато обаче Гунчев твърди, че циганите ще да са били носители на наименованието *коптор*, което на някои места преминава и в говора на местното население, с това ние не можем да се съгласим. Това наименование е толкова старо и толкова отколе разпространено, че не е необходимо сега тепърва циганите да го разпространяват. Пътят му не е от циганите към българите, а обратно.

Покрай *коптор* съществува и разновидност *куптор*, а още и *катора* (по-рядко). Съществуват още и умалителни форми *копторче*, *копторка* и прилагателно *копторен*.

П. Р. Славейков¹ споменава за „топло копторче“².

В най-ново време думата в този облик и с отбелязаното значение се среща много по-често отколкото в миналото вследствие на още позадълбочено и съзнателно отразяване днес на живота и на бита на народа отколкото тогава. Така, срещаме я у Вапцаров³ („радушни *коптори*“), у Радевски⁴ („Аз съм израснал в прихлупен *коптор*“), у Полянов⁵ („В *куптори* — гладни, голи и сакати...“), у Хаджимарчев⁶ („между ниските кирпичени *копторки*“).

Употребена е думата *коптор* още и у други писатели и поети, напр. у А. Гуляшки⁷ и А. Босев⁸. Във вестник „Отечествен фронт“⁹ се говори за „... ръчни *копторни* тухли“.

Някогашната народна балканско-латинска дума *coctorium* в албански и в румънски има значение изключително на *печка*. В трансилвански¹⁰ е отбелязан облик *cuptoriște* със значение на къща с неизмазани още стени: с българска наставка *-ище* и със значение, произлизащо навярно от български език.

Преминаването от понятието за зидана печка в стая към понятието за стая, за помещение, за жилище, за къщурка не е ново, нито единствено само в български език. Така напр. на италиански думата *stufa* има значение на печка, а също тъй и на стая или на помещение, отоплявано от печка. В Германия и в Холандия също тъй се разбира под термина печка и жилищно помещение, отоплявано от печка¹¹. Самата турска дума *соба*, повсеместно разпространена у нас и в балканските езици, обикновено има значение не само на печка, а и на стая, на помещение, в което е иззидана и печка.

Тъкмо проникването на думата *соба* в български език (и отчасти на думата *фурна* от лат. *furnus*, както и на тур. дума *кюмбе*) ще да е допринесло главно за изчезване на първичното значение на *коптор*, запазило се инак в румънски. Думата *соба* особено със значение на

¹ П. Р. Славейков, в. Гайда, г. III, 1866, бр. 4, стр. 72.

² Тези и следващите данни из работи на наши писатели и поети са взети от каталозите на Института за бълг. език при БАН.

³ Н. Й. Вапцаров, Избр. стр., стр. 47.

⁴ Хр. Радевски, Пулс, стр. 79—80.

⁵ Д. Полянов, Избр. стих., стр. 38.

⁶ Ив. Хаджимарчев, Овчарчето Калитко, стр. 219.

⁷ В. Раб. дело, бр. 2460—3. IX. 1950 г., стр. 2.

⁸ А. Босев, Село Цветна светна, стр. 64.

⁹ В. Отечествен фронт, г. VI, бр. 1770, стр. 2 от 23. V. 1950 г.

¹⁰ Вж. J.-A. Sandrea и O. Densuşianu, Dictionarul etim. al limbii române, Bucureşti, 1907.

¹¹ R. Descartes, Discours de la Méthode, гл. II, стр. 1.

печка ще да е била добре дошла в някои български говори, когато *коптор* е била придобила и вторично значение на уземна къщурка. По този начин се получава по-голяма яснота, като *коптор* остава да се затвърди само с вторичното си значение. И наистина в области, в които е разпространена формата *кофтор*, дето нямаме производно значение на уземна къща за тази дума, а само значение на печка, турската дума *соба* няма значение на печка, а само на стая. Тъкмо в западните говори *соба* има предимно значение на стая, като думата *кофтор* пък е здраво застъпена със значение само на печка. В македонските говори употребата на думата *кофтор* е изобщо чувствително по-слабо и по-нередовно застъпена отколкото в западните говори, затова пък там *соба* се шири с двете си значения — първично и вторично.

Една представа, макар и непълна, но все пак в известен смисъл основна за географското разпространение на *коптор*, може да бъде дадена и тук. Облик *коптор* се употребява приблизително в следните места у нас: Оряховско, Белослатинско, Луковитско, Плевенско, Ловечко, Троянско, Тетевенско, Габровско, Поповско, Беленско, Русенско, Коларовградско (Шум.), Провадийско, Разградско, Търговищенско, Исперихско, Сталинско (Варн.), Толбухинско (Добрч.) и навсякъде из Добруджанско; още в Казанлъшко, Старозагорско, Новозагорско, Сливенско, Ямболско, Айтоско, Бургаско, Хасковско, Тополовградско.

*
* * *

Покрай изтъкнатото вече ново значение на *коптор*, нека да отбележим някои други по-малко разпространени употреби на тази дума в този и облик. На първо място, в Добруджанско, освен изтъкнатото вече основно значение, под *коптор* се разбира още печка или фурна. Това значение може да се обясни само с влияние от Румъния. У Геров¹ пък срещу *коптор* стои следното определение: „Настлани лайна, лепешки на харман да се сушат за гориво. Плевенско.“ Дали в това последно определение не се крие далечна връзка с някогашно, изчезнало вече значение на *коптор* (печка)? Дали тези лепешки не се сушат, за да бъдат изгаряни в *коптора*?

Коптор се употребява още, макар и по-ограничено, със значение на малка тъмна станчка и на килер. Другаде, като в Старозагорско, заграден ъгъл с напречни дъски, в подходящо помещение (обор и подобни), за запиране на някое животно, най-често на прасе, се нарича също *коптор*. На трето място, като в Бяла Слатина, под *коптор* се разбира и къщица за куче. Пък и изобщо, помещение за добитък по някои места се нарича *коптор*.

Съвсем нарядко *коптор* се среща и със значение на фурна, печка, както в Тетевенско. Не по-рядко е и значението му на кола слама или сено, но не препълнена, а достигаща до горните хоризонтални пръчки на ритлите (Разложко).

Друго едно рядко срещащо се значение на *коптор* е това на купичка слама с малко фуражни растения за храна на добитък (Драгомирово, Свищовско). Очевидно тези две последни значения трябва да се поставят в пряка връзка с представата за форма на сламена къщурка.

¹ Н. Геров, цит. съч.

Най-сетне особено разпространение, може да се каже във всички области, числящи се към българската езикова система, е добило названието *коптор*, а също и *кофтор*, за да се обозначи характерна камара или постройка, на която са наредени тухли, готови за печене или пък опечени вече. Ето два случая на употреба на тези две форми с току-що споменатото значение. Във вестникарска дописка, озаглавена „Това държавническо отношение ли е?“ се споменава за тухли „разсипващи се в *копторите* край фабриката“¹.

Вторият случай стои във връзка с употреба на облик *кофтор*²: „зареждането на *кофторите* и ринговете с неизсушени тухли и керемиди“.

По-вероятно е, това последно значение на двете форми, *коптор* и *кофтор*, да е свързано с представата за пещ, за зидана печка и тогава неговият произход ще да е действително далечен. В противен случай, ако се свърже с представа за камара, прилична на постройка, на къщурка, измазана с лепешки и в която също има пещ или печка, тогава неговият произход е сравнително от по-близко време.

Наименованието пък *коптор* или *кофтор* в този случай стои естествено най-вече във връзка с произхода на отделното лице, дали то е от област, дето е разпространен облик *коптор* или пък от област с употреба на облик *кофтор*.

Накрай не може да не изтъкнем и тук често пъти подчертаваната някогашна стара езикова взаимност и близост между албанци и румъни, почиваща не само на географска, но и на известна етническа общност.

И така, дума *коптор* (*кофтор*) е от романски произход и се е развила по-нататък по два пътя, под два облика — *коптор* и *кофтор*. Облик *кофтор* 'печка' се създава в албански език, тъй като лат. *-kt-* минава в *-ft-* само в албански, дето *-pt-* не може да премине в *-ft-*. Употребата му днес в албански е твърде ограничена. Облик *коптор*, също със значение на печка, се създава в румънски език, дето е почти повсеместно разпространен (с изключение на меглено-румънски).

В българските говори *коптор* и *кофтор* се явяват в две точно определени и разграничени зони, като *кофтор* запазва първичното си значение на печка, а *коптор* добива ново производно, разширено значение, а именно на „схлупена къщурка“. Покрай тези два основни облика и две основни значения съществуват и други разновидности и производни облици и значения на тези две думи. Облик *коптор*, особено в по-ново време, е доста разпространен и употребяван у нас и в художествена реч.

¹ В. Раб. дело, бр. 109 от 19. IV. 1953 г., стр. 2.

² В. Раб. дело, бр. 185 от 4. VII. 1950 г., стр. 3.

L'ORIGINE, LA SIGNIFICATION ET LA DIFFUSION DU MOT KOPTOR (KOFTOR)

RÉSUMÉ

Ivan Petkanov

Le mot *koptor* (*koftor*) est d'origine latine populaire (vulgaire): *coc-toriu(m)* (foyer, poêle). En effet, ce terme, très répandu dans les parlers bulgares, ne provient pas du slave, le suffixe *-tor* étant étranger aux mots bulgares d'origine slave. D'autre part, le groupe *-pt-* ne passe pas en *-ft-* en bulgare: la forme *koptor* du moins ne saurait être expliquée en ce cas. La forme *koptor*, qui signifie poêle (cette forme et ce sens sont uniquement répandus dans les parlers bulgares occidentaux) provient de l'albanais (cfr. pour l'alb.: N. Jokl, *Balkanlat. St.*, B-A., IV). Contrairement à l'opinion de G. Meyer et de Meyer-Lübke, le groupe *-pt-* du latin ne passe pas à *-ft-* en albanais. En effet, on a en alb. *kumpter* (parrain) (< lat. *com-pater*), *kaptinë* (tête d'animal) (< lat. *capitina) etc., tandis que le groupe *-ft-* de l'alb. *qift* (< lat. *accipiter*) et *prift* (< lat. *pre(s)biter*) ne provient pas du groupe latin *-pt-* tout court comme l'entendaient G. Meyer et Meyer-Lübke. Les formes *sifter*, *ksifter*, *skifter*, on le sait, sont venues en albanais en passant par le grec, de même *qift*, qui ne diffère presque rien, ni par le sens ni par la forme, de ces derniers termes a subi leur influence c'est-à-dire l'influence du grec qui répond au *-pt-* avec *-ft-*. Quant à la forme *prift* il faut remarquer tout de suite qu'on n'a pas à faire ici au groupe *-pt-*, mais *-ft-* ou mieux *-vt-*, *-b-* ayant donné *-v-*.

La forme *koptor* ou *kuptor* est d'origine dacoroumaine. Elle a avant tout le même sens que le mot correspondant albanais. Le mot roumain signifie encore, par extension, „le mois de juillet“. L'aroumain a conservé la forme albanaise *koptor* et il paraît que le terme en question est complètement inconnu au mégéloroumain.

La forme *koptor* est particulièrement répandue dans la Bulgarie du Nord, à l'exclusion des parties situées à l'extrême Ouest de ce territoire. On rencontre cette forme encore dans les parlers de la Bulgarie méridionale et plus particulièrement dans ceux des régions du Sud-Est.

En bulgare, le mot *kuptor* a perdu son sens origininaire pour en acquérir un nouveau dont la dérivation de ce dernier est facilement explicable: „petite maisonnette“, „cabane“, „hutte“, chaumière“, „taudis“, „ma-sure“. Avec un sens pareil on retrouve ce terme dans quelque dialecte rou-main (cfr. *cuptorište*, C andrea et Densuşianu, *Dict. etim.*).

Le bulgare connaît, en outre, bien d'autres formes et significations, toutes dérivées de *koptor* et de *koptor*, parmi lesquelles il faut signaler celui de „tas de tuiles amassées pour être cuites“.

ЕЗИКОВИ БЕЛЕЖКИ КЪМ СРЕДНОВЕКОВНИ БЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИЦИ

от Ив. Дуйчев

Грамотата, която Иван Шишман издал на 21 септември 1378 г. на Рилския манастир, несъмнено е един от най-важните домашни извори за проучване на феодалните отношения у нас през XIV век. В същото време това е единствената грамота от българското средновековие, която и досега се пази в българско книгохранилище, докато всички други наши средновековни грамоти са пръснати на най-различни места. За съжаление не всички въпроси, свързани с този извънредно ценен исторически паметник, са разяснени изчерпателно и задоволително. Напротив, в нашата научна книжнина са изказани съмнения относно неговата автентичност и първообразност. Така, преди повече от 40 години Г. Баласчев¹ изказа съмнение относно първообразността на Рилската грамота. Напоследък друг автор, именно В. Сл. Киселков² отиде още по-далече, като въз основа на различни съображения се опита да докаже, че „днешният Рилски хрисовул не е автентичен документ и... , следователно, не бива да му се приписва такава голяма стойност като исторически и филологически паметник, каквато му се приписва от досегашните негови четци и изследователи“. Същият автор твърди, че „самият хрисовул представлява от себе си фалшив или подправен документ“³.

За щастие мненията на Баласчев и Киселков останаха без отзвук в научната ни книжнина. Накратко казано, нито съображенията на единия автор, нито пък палеографските, исторически и филологически докази на втория автор са правилно обосновани и убедителни. Известни възражения в това отношение изказа още Ю. Трифонов⁴. Напоследък с въпроса се занимава специално акад. Ив. Гошев⁵. Трябва да се признае, че доводите на акад. Гошев за автентичността на грамотата и критиката му на сквацианията на Киселков, общо взето, ако и недостатъчни, са правилни и приемливи. Между другото Гошев критикува Киселков, че „обикновено

¹ Г. Баласчев, Златопечатното слово от цар Иван Шишман дадено на Рилския манастир, сп. Минало, I, 1910, кн. 4, стр. 400—411.

² В. Сл. Киселков, Автентичен ли е Рилският хрисовул, Списание на Бълг. академия на науките, кн. LXX, 1945, стр. 1—41.

³ Киселков, пос. съч., стр. 16.

⁴ Вж. Ю. Трифонов, Доклад върху труда на В. Сл. Киселков „Автентичен ли е Рилският хрисовул“, Списание на Бълг. академия на науките, кн. LXX, 1945, стр. 43—48. Срв. също писаното от мене: Рилският светец и неговата обител, София, 1947, стр. 248 сл.; стр. 406, бел. 347; Лекции по архивистика, София, 1950, стр. 13 сл.

⁵ Ив. Гошев, Рилският хрисовул от 1378 година. Историко-палеографско проучване. Годишник на Соф. университет, Богословски факултет, кн. XXVI, 1949, стр. 1—26.

не прави разлика между ония места от текста на хрисовула, в които се говори за оригинала на хрисовула, или пък за неговите преписи. В самия хрисовул — добавя Гошев — оригиналът навсякъде е означен като „всенастояще златопечатно слово“, т. е. като документ, чийто оригинал се пази в самия манастир, а законните му преписи, правени във времето на Шишмана, трябва да се намират навсякъде по манастирските селища, както и у пътуващите по търговия представители на манастира“¹. Тук Гошев обръща внимание на това, че „в увода и в заключителната част на самия хрисовул, където става дума за оригиналния „благообразен и всенастоящ“ хрисовул, документът е наречен *всенастояще и златопечатно слово*. . . ., а на другите места, където се говори, че хрисовулът бива предявяван в препис, се употребява изразът „такова“ златопечатно слово, такова златопечатно слово. . . . Според Гошев „тоя израз е употребен тъкмо там, където става дума за предявяване на преписи на хрисовула по манастирските метоси, селища и особено при търговско пътуване“. В превода на Киселков той сочи като грешка това, че думата такова навсякъде е преведена като „тази“ („тази грамота“). Изобщо Гошев обвинява Киселков, че е „наклонен да разглежда Рилския хрисовул като оригинал и въобще не обсъжда въпроса за законните преписи на старите наши хрисовули“². От своя страна той изказва мнение, че „Рилският хрисовул. . . [е] автентичен законен препис на Шишмановото „благообразно и всенастояще златопечатно слово. . .“, че е „един автентичен подобен царски документ, издаден през XIV в.“ По-нататък, като се спира на царски подпис в края на грамотата, Гошев отново се връща към същата своя мисъл: „Така начертаният царски подпис издава — пише той³, — че Рилският хрисовул не ще да е самият благообразен „всенастоящ“ оригинал, издаден от Шишмана, а е един от оцелелите негови законни преписи, издадени още през времето на Шишмана, т. е. един от ония, които в хрисовула са наречени „такава златопечатна слова“ на Рилския манастир и които е трябвало да се намират навсякъде в отдалечените манастирски села, както и у пътуващите по търговия рилски люде“. С други думи казано, по мнението на Гошев, това е „един от законните преписи на оригиналния хрисовул, възникнал във времето на издателя, но заверен по тогавашния обичай от някоя църковна висша власт: или от патриаршията в Търново, или пък, по-вероятно, от църковната власт в Средец“⁴. Като разглежда съдържанието на документа, Гошев заключава⁵, че рилският хрисовул представя „не един фалсификат, а един правен царски документ от края на XIV в., чиято автентичност стои въвн от всяко съмнение“.

Както се вижда, старият спор относно автентичността и първообразността на Рилската грамота сега взема по-нов облик: според мнението на последния изследвач грамотата трябва да се признае за автентична с оглед на своето съдържание, обаче представя само един препис,

¹ Гошев, пос. съч., стр. 6.

² Там, стр. 7.

³ Там, стр. 16—17.

⁴ Там, стр. 20.

⁵ Там, стр. 26.

а не самият първообраз. Интересно е да се отбележи, че това заключение се основава на един откъс от съдържанието, а от външните белези на грамотата е изтъкнат в подкрепа само един единствен белег, именно подписът, изтъкван твърде тясно и едностранчиво. Въпросният откъс от Рилската грамота гласи така: Н еше къ снмь, аше кто начьнет в люден монастирскыиѹ ходити с куппж з добнткым своим по възен дръжавь н власти ц(а)рства моего, да куповаат н да продаважт свободно н ничимь забаватьми, явасиєм такового златопечатлѣннаго слова ц(а)рства ми, а да им се не възимать коумеркъ, ни диваво, то ни нио нищо. .¹ Гошев дава следния превод на това място от грамотата: „Ако някой от монастирските люде тръгне на път по търговия със свой добитък по цялата земя на мое царство, нека купува и продава свободно и да не бъде възпрепятствуван, щом покаже такова златопечатно слово на мое царство“². Като се изоставят няколкото по-дребни неточности в този превод, заслужава внимание тълкуването на думите: такового златопечатлѣннаго слова. . . , тъй като на техния превод се изгражда цялото ново определение за същината изобщо на самия документ. Въпросът е за тълкуването на местоимението за качество таковоъ, по-точно таковоо, сиреч разширената форма от такъ, лат. talis, гр. τοιοῦτος.

Трябва да се изтъкне, че при преценката на езиковите и стилови особености на средновековните български грамоти не бива да забравяме, че тези грамоти представят в много отношения подражание на византийските грамоти от това време. Византийското влияние се отразява във всички вътрешни и външни белези на документите, преди всичко в употребяваните формули и в самия език. Що се отнася частно до местоимението с адиективно значение за качество τοιοῦτος и другите негови форми, известно е, че то твърде рано придобива значение на показателно местоимение („този, тази, това“), както и на определенията „споменатия, посочения, въпросния“³. Това значение на думата τοιοῦτος може да се установи например изобщо в съчиненията на Константин Багренородни⁴,

¹ Вж. текста у Й. Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, стр. 599. Срв. също изданието на Г. А. Ильяинский, Грамоты болгарских царей, Москва, 1911.

² Срв. превода у Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, т. II, София, 1944, стр. 181: „Към това още и следното: Ако някой от монастирските люде начене да ходи със стока за своя търговия по цялата държава и област на моето царство, нека купува и продава свободно и без да бъде възпрепятствуван от някого, при показването на това златопечатно слово на моего царство, и да не му се взима кумерк, нито диваво, нито нещо друго“. Срв. също у Киселков, пос. съч., стр. 6: „... щом покаже тази златопечатна грамота...“ За добнтъкъ вж. Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, s. v. добнтъкъ *blagozouta, facultates*.

³ Срв. St. B. Psaltes, Grammatik der byzantinischen Chroniken, Göttingen, 1913, стр. 195—196: der Gebrauch des Pron. dem. τοιοῦτος mit vorausgesetztem Artikel (ὁ τοιοῦτος) im Sinne von „der genannte“, „der erwähnte“, с посочените там примери.

⁴ Срв. Gy. Moravcsik, Τα συγγράμματα Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀπὲ γλωσσικῆς ἀπόψεως, Studi bizantini e neoellenici, V, 1939, стр. 517.

частно в неговото съчинение „За управлението на империята“ (De administrando imperio¹). Особено показателни в това отношение са обаче разните византийски грамоти от края на средновековието. Примери могат да се посочат извънредно много, тъй като често пъти в една и съща грамота думата е употребена в това значение по няколко пъти едно след друго в текста. Из многобройните примери достатъчно е да се посочат поне някои по-характерни. Така в грамота от 1369 г. четем: „ὁ τοιοῦτος δαυότατος μου πατήρ. . . . ἐν τῇ τοιαύτῃ σεβασμίᾳ. . . . μονῆ. . . . ἐν τῷ τοιοῦτῳ μοναστηρίῳ. . . . ὑπομεῖναι τὴν τοιαύτην διαγωγὴν. . . ἐν τῷ τοιοῦτῳ ἔργῳ. . . ἐν τῇ τοιαύτῃ σεβασμίᾳ μονῆ. . . ἐν τῇ τοιαύτῃ μονῆ. . . τῆς τοιαύτης μονῆς. . . εἶτα καταλαμβάνη ὁ τοιοῦτος. . . τὰ τῆς τοιαύτης μονῆς. . . κτήτορος τῆς τοιαύτης μονῆς. . .“² Многобройни примери могат да се посочат също и из текста на грамотите на гръцки език, издадени от сръбските владетели. Така там четем: „ἵνα ἐπιλάβηται ἡ τοιαύτη σεβασμία μονῆ τὸ τοιοῦτον χωρίον“³. . . ; παρεκάλεσαν οἱ τοιοῦτοι μοναχοὶ τυχεῖν τοιαύτην τὴν εὐεργεσίαν εἰς τὰ τοιαῦτα κτήματα. . . τὴν τοιαύτην παράκλησιν αὐτῶν προσδεξαμένη ἡ βασιλεία μου“⁴. . . ; ἐπὶ βραβεύει τῇ τοιαύτῃ σεβασμίᾳ μονῆ. . . ; ἵνα κατέχη ἡ τοιαύτη μονή“⁵. . . ; διὰ τοῦ τοιοῦτου χρυσοβούλλου. . . τῆς τοιαύτης μονῆς“⁶; ἐπὶ ταῖς τοιαύταις προσαγοχαῖς. . . τῷ μέρει τῆς τοιαύτης μονῆς. . . τὸ μέρος τῆς τοιαύτης μονῆς. . . πλήσιον τοῦ τοιοῦτου χωραφίου“⁷. . . Такива примери могат да се посочат в почти всяка от гръцките грамоти на сръбските средновековни владетели⁸.

Проучването на малобройните грамоти от българското средновековие показва ясно, че същото явление се повтаря и в езика на тези грамоти: местоимението *таковъ*, *таковаа*, *таковоѣ* придобива значение на „този, тази, това“, „споменатия“, „казания“, „въпросния“. Така във Ватопедската грамота от 1230 г. се казва: *а прѣкѣрѣ ц(а)рѣ(тѣа) мн . . . еж сѣтъ себѣсти, двѣн, катепанн . . . ннѣтѣже такѣвѣихъ да нмѣтъ вѣластн . . .*⁹ Особено показателна е Зографската грамота¹⁰ от 1342 г., гдето се четат следните изрази: *ежѣ вѣтн къ доволство н извѣиане сѣшнмѣ н прѣвѣважшннмѣ къ такѣвнхъ, вѣссечстннхъ н в(ѣ)жстѣвннхъ домовахъ (?) . . . нскахъжъ къ таковоѣ сѣаѣ н ц(а)рѣнѣ бѣвшнн прѣжде насъ . . . понеже прѣнаждаше таковоѣ сѣаѣ къ достоанноу тогѣ вѣссечстнаго*

¹ Сръ. Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Budapest, 1949, стр. 334 (Grammaticae notes): *τοιοῦτο*: = this, the said, с ладените посочвания из текста. Сръ. нашия израз: „по такъвъ начин“ = „по тоя начин“.

² Сръ. P. Lemerle, Actes de Kallistos, Album, Paris, 1945, стр. 103—105; сръ. 109, 122—124, 125 и т. н.

³ Вж. Ал. Соловјев — Вл. Мошин, Гръке повеље српских владара, Београд, 1936, стр. 66, 14—15.

⁴ Там, стр. 98, 41—46.

⁵ Там, стр. 164, 14—15.

⁶ Там, стр. 166, 47—48.

⁷ Там, стр. 324, 1—9.

⁸ Там, стр. 8, 23; 10, 37; 10, 61—62; 16, 151; 20, 19; 54, 10—11, 17—18 и много други.

⁹ Иванов, пос. съч., стр. 576.

¹⁰ Там, стр. 588—589.

ДВМА... прѣси емоу таковоє село зовомое Хантакъ... подаде таковоє село съ вѣсьмь прилежаннемъ... таковомоу... прошенноу... В самата Рилска грамота¹ се намират няколко ясни примера: никто ѿ вѣсьхъ боляръ и работникъ ц(а)рства мн... никто ѿ таковыхъ да не смѣет забавити тѣмь людем... никто ѿ таковыхъ да не смѣеть наснаиwm вѣлести въ села... никто ѿ таковынхъ да не иматъ власти... кто ли са покуситъ ѿ таковынхъ... то таковаго да искоуситъ гь бь... Някои примери могат да се посочат най-сетне и в съвременната българска книжнина².

Излишно е да се повтаря, мисля, че тълкуванието на известен израз или дума в един документ трябва да се даде само след внимателно проучване на целия контекст. Това елементарно методологическо правило трябва да се приложи естествено и при тълкуванието на спорната част от Рилската грамота. Така, след като изрежда разните владения на манастира, съставителят на грамотата добавя: и надъ тѣмь вѣсьмь да иматъ власть нечужаа тон поустыни житель ѿ рилскын ѡбленемъ таковаго златопечатаѣннаго(о) слова ц(а)рства мн...³ Подир това съставителят на грамотата изрежда правдините на манастира, като посочва поотделно разните държавни служители и им забранява да нарушават тези правдини: никто ѿ таковынхъ да не смѣеть наснаиwm вѣлести въ села и въ людн того монастырѣ ц(а)рства мн... нжъ вѣси да ѿгонимн бѣважт и да ѡстоатъ далече ѡбленемъ сего златопечатаѣннаго слова ц(а)рства мн... Два реда по-нататък в грамотата се говори за търговските правдини на манастирските люде: и еше къ снмь, аще кто начьнет ѿ людн монастырскынхъ ходити сь купль з добнткымъ хонимъ по вѣсен дѣжавѣ и власти ц(а)рства моего, да куповаат и да продаважтъ свободно и ничимъ забавлѣмн ѡбленемъ таковаго златопечатаѣннаго слова ц(а)рства мн... В трите пасажа от грамотата става дума прочее за „показването“ на един и същи документ: на „казаната“, „споменатата“, „настоящата“ грамота. Тук няма никакво разграничение между първообразен документ и препис. Подобни формули

¹ Иванов, пос. съч., стр. 598—600.

² Срв. напр. местата у J. Bogdan, *Cronica lui Constantin Manasses*, București, 1922, стр. 427 (Glossar).

³ Иванов, пос. съч., стр. 598—599.

намираме и в други две наши грамоти. Така, във Виргинската грамота на Константин Асен се чете¹: *ка да дрѣжит... ч(е)стном дрѣман-дрѣнтъ ѿбавленнемъ сегѡ Хрисовѣлау... Във Витошката грамота на Иван Шишмана, след като се изреждат имената на разните държавни служители и взиманите данъци и даждия, се казва: *тъмѡ въсн да ѿгоннми бикаатъ ѿбавленнемъ сегѡ Хрисовѣла ц(а)рства ми*². Тук в същност имаме една добре позната византийска формула, която се среща твърде често, напр. в гръцките грамоти на сръбските владетели: *тῆ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου*³ или пък *тῆ ἐμφανείᾳ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου*⁴ и *тῆ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος ρωμίματος*⁵. Няма никакво съмнение, че въпросният израз от Рилската грамота: *ѿбавленемъ таковаго заапопечатавнинаго слога представля само един дословен превод на византийската дипломатическа формула: тῆ ἐμφανείᾳ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου* и трябва да се тълкува само в такъв смисъл, а не като някакво посочване за препис от грамотата. Няма разграничение между първообразна грамота и препис от нея също и в Мрачката грамота от 1347 г. Противно на изказаното мнение⁶ двата израза от тази грамота, а именно: *ба(а)гонзволн ц(а)рство ми да рѡватн сѡн ба(а)гоуебразнынъ всннстоацннн Хрисовѣлау... и да не повѣнт са и пометнетъ, ни порѣшитъ сѡн... Хрисовѣлаъ ц(а)рства ми... Хто ан раздрѣшитъ и попереѣтъ таковаго да некъснтъ гъ вгъ праведнымъ своимъ сѡдомъ...⁷* трябва да се тълкуват не като посочване на първообраз и препис, а като посочване на един и същи, първообразен документ.*

В заключение може да се каже, че предположението за това, че Рилската грамота представля само заверен препис, е напълно необосновано и погрешно. Изобщо, въпросът за първообразността и достоверността на Рилската грамота трябва да се преразгледа основно.

*

Във Виргинската грамота, издадена от Константин Асен (1257—1277) на манастира Свети Георги на Виргино бърдо край Скопие, между другото се казва: *а ѡ работникъ ц(а)рств(а) ми посланемѡиХ по вса вѣремена по хорѡхъ и по градѡвѣхъ браниХъ въспрнсмѡитн что, да не вѣлазѡт ни забавѡвѣит ни пакостетъ мет(о)хомъ ни сѡломъ ни люд(е)мъ с(в)е-*

¹ Иванов, пос. съч., стр. 586.

² Там, стр. 601.

³ Соловьев — Мошин, пос. съч., стр. 10, 55 сл.

⁴ Там, стр. 128, 34—36; 136, 44—45; 238, 62—63; 254, 88—89.

⁵ Там, стр. 294, 56—58.

⁶ Срв. Гошев, пос. съч., стр. 6 и бел. 2.

⁷ Иванов, пос. съч., стр. 592—593.

т(а)го гевурѣна нн... нмѣт по хорѣх ц(а)рств(а) мн нн свастѣ нн двѣ... нн десеткарѣ пчельнн нн вѣчн нн травннѣ нн кошарцннѣ нн слоновцннѣ нн комада нн м(нт)ати нн кошарцннѣ нн волюбѣшннѣ нн наметка жнтна нн вннна нн масна нн сѣна...¹ В този пасаж от грамотата прочее, след като се изреждат различни държавни служители от онова време редом с някои данъци и тегиби, се споменува терминът *слоновцннѣ*. Доколкото ми е известно този термин се среща само в грамотата, която сръбският крал Стефан Урош II издал през 1300 г. на същия манастир и която очевидно е съставена до известна част въз основа на грамотата на Константин Асен. В сръбската грамота между другото се чете: нн десеткарѣ пчельнн нн десетка овчѣга, нн травннѣ, нн слоновштннѣ, нн комадн, нн мнтатѣ, нн наметка жнтнаѣ, нн внннаѣ...² За голямо съжаление, нито в българската, нито в сръбската грамота е дадено някакво обяснение към термина *слоновцннѣ* и затова неговото значение остава неясно. Това е бил принуден да признае още Г. А. Илинский³.

Очевидно, терминът *слоновцннѣ* не може да се тълкува, като се свързва с общославянската дума *слонъ* (*elephas*). Напротив, тълкуването на думата трябва да се дири в свършено друга насока, именно с една сравнително рядка и старинна дума, запазена в някои от днешните наши диалекти. Така, още Н. Геров⁴ е отбелязал думата „*слонъ*“, 1. *покривъ*, *стрѣха* нѣйде за подслонъ, кога вали дъждъ, снѣгъ, въ лошо врѣмя; *заслонъ*, *наслонъ*, *подслонъ*, *спустница*, *сушина*, *сайвантъ*, *сая*; *навѣсъ*, *овинъ*, *наметъ*. 2. *Ограда* за зимовище въ горѣ за овце, козы, за добитѣкъ; *сая*, *поята*, *полата*, *кошара*, *кѣшла*, *агжлъ*, *бачина*: *овчарня*, *овечій хлевъ*, *загонъ*. 3. *Игнетата* отъ едно тѣрло, отъ единъ егрекъ, доклѣ още не сѣ пуцаны съ майкы-ты си на пашѣ“. *По-нов събирач* на диалектни думи отбелязва⁵, че в едно троянско село се употребява

¹ Вж. Илинский, Грамоты, стр. 100—101; Иванов, пос. съч., стр. 586.

² Вж. текста у Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средьѣга века, Београд, 1912, стр. 620.

³ Илинский, пос. съч., стр. 148. — Срв. също у Дуйчев, Из старата българска книжина, II, стр. 349.

⁴ Вж. Н. Геров, Речник на българският язык, ч. V, Пловдив, 1904, стр. 193. Срв. Допълнение на българския речник, събрал, наредилъ и изтълкувалъ Т. Панчев, Пловдив, 1908, стр. 129: „Заслон... слон, наслон... сушина: сайвант, сая“, с пример: „Тоя заслон пази говедата и конете от вятър, дъжд и сняг“.

⁵ К. М. Кувев, Народни думи по говора на с. Острец, Троянско, Родна реч, VIII, 1934, стр. 32. Др. Лиляна Стоичкова, младши научен сътрудник при Института за български език, има голямата любезност да ми съобщи някои от събраните от нея езикови материали, в които се споменува думата *слон*, за което ѝ изказвам тук сърдечна благодарност. Така, тя е записала в с. Слатина, Ловешко: „Сяку стаду [овце] живей въф кушаръ ут плет. Нъ севернийъ край нъ кушаръ правим *слон*“, дету живейтъ уфцѣти и съ притпазвтъ ут слѣнци и дъш. Въф слонъ правим сулѣик — зъграждѣми със камъни и кодуви място, дету тургами султъ зъ уфцѣти“. В с. Чифлик, Троянско, тя е записала: „Уфцѣти ги държѣхми нъ плъни-лѣтъ. Въ Маркувъ ливадъ им нѣправѣдми слон“. *Слонъ* е място, дету спѣт уфцѣти — то е едно място ут 300—400 метръ, зъградену с плет ут вършини“. От

думата *СЛОН* за обозначение на „сушина, вън от селото и покрита обикновено с папрат, в която спят овци и кози“. Изобщо думата *СЛОН*¹ се сочи¹ в написите *СЛОНЪ* и *СЛОНЪ* като старинна областна дума за обозначение на „подслон, сушина“, производна от стслав. гл. *слонити* гл.² Като имаме предвид съществуването и смисъла на думата *СЛОН* в българския език, напълно логично е да се приеме, че необяснената досега тегоба или данък *слоновщина* трябва да се свърже без друго по произход именно с тази дума. Това ще рече, че тук имаме една разновидност на данъка *кошарщина*, който е упоменат — вероятно по погрешка — два пъти във *Виргинската грамота* на *Константин Асен*. Докато с думата *кошара* се определяло едно по-трайно, така да се рече, жилище за овце и добитък, вероятно думата *СЛОН* ще да е означавала по-леко, по-просто и нетрайно, временно помещение за овце и добитък. В сред многобройните налози и данъци от византийската епоха много добре са познати термините за т. н. „овчарски десетък“: *μανδραϊκόν*, *μανδραϊκός δεκάτης*, *δεκάτωος*³, но във византийската икономическа и данъчна терминология не намираме никакво съответствие — поне доколкото ми е известно — на българския термин *слоновщина*. Това ще рече, че в българската държава през втората половина на XIII в., както и в сръбската държава в края на XIII в. е съществувал един особен данък, назоваван *слоновщина*, за облагане на леките и временни постройки, които — подобно на кошарите — служели за подслон на овцете. Каква е била по-нататъшната съдба на този своеобразен данък — не е известно. Може би по-късно той се е слял напълно с т. н. *кошарщина*, защото не се споменува в запазените документи от XIV в.

Късновизантийският писател *Лаоник Халкокандилас* съобщава между другото за разните данъци, плащани на турския султан през XV в., и следното: „Началниците на градовете, префектите и войниците дават на Високата порта като данък също и десета част от данъка, така наричан *βοστίνα*⁴“. Думата *βοστίνα* е създала затруднения на изследвачите

с. Ново село, Троянско, е записано: „Койту имъ повичи уфѣ, държи ги пот слонъ нъ нивѣтъ или ливадѣтъ. Слонъ ут трѣти стрѣий е зъръден ут стини, с гухли или камъни, а ут четвъртътъ е зъръден с напречии дъскѣ“.

¹ Срв. Ст. Младенов, *Етимологически и правописен речник на български език*, София, 1943, стр. 591.

² Срв. *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка*, составленный Втор. отд. Имп. Ак. Наук, IV, II изд., СПб, 1868, стр. 314; Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, стр. 307—308.

³ Вж. повече по въпроса у: G. Rouillard, *La dime des bergers valaques sous Alexis Comnène. Mélanges offerts à M. N. Jorga*, 1933, стр. 779—786; срв. F. Dölger: *Byz. Zeitschr.*, XXXIII, 1933, стр. 448; D. A. Xanatalatos, *Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida*, München, 1937, стр. 42.

⁴ L. Chalcocandyliæ *Historiarum demonstrationes*, ed. E. Darkó, II, Budapestini, 1923, стр. 199, 13—16: *την μὲν οὖν δεκάτην καὶ παρὰ τὸν φόρον, βοστίναν οὕτω καλουμένην, ἀποτίθεντες οἱ τῶν πόλεων ἄρχοντες τε καὶ βλαρροὶ καὶ στρατιῶται τόνδε φόρον ἐς τὰς θύρας...* Срв. ed. Bonn., стр. 439: *decimas quoque praeter tributum, quod Bescinam vocant, solvunt urbium principes, praefecti militesque. is autem redditus ianuae militibus assignatur.*

Така, известният унгарски турколог Гола Неймет, като поставя тази дума всред „ea vocabula, quae in Stephani, Du Cangii, Sophoclis, Cumanudis, Herwerdeni lexicis aut desiderantur aut ex Laonico solo laudantur“, пише: *βοστίνα, ἡ* (турс.), *vestigal*¹. Обаче самото колебание на големия унгарски учен относно какъвто и да било турски корен на думата показва ясно, че свързването на думата *βοστίνα* с турски език представя големи затруднения. Напротив, много по-лесно е да се обясни посочената от Лаоник Халкокандилас дума *βοστίνα* със славянските езици, на първо място с български език. Като се допусне, че в написана дума, така както е даден у византийския автор, има малка механична грешка, а именно като се прочете *βοστίνα* вместо *βοστίνα*, думата може да се свърже с широко познатата дума *бащинна*², разпространена в средновековието и по-късно всред българи и сърби.

Относно произхода и смисъла на думата *бащинна* вече е писано твърде много. Думата *бащинна* произхожда от *баща* — една дума, за чийто произход са изказани различни мнения, а именно, докато едни я смятат за дума от славянски произход, други напротив са склонни да я свържат с езика на туранците първобългари³. Забележително е при това, че думата е запазена и разпространена само всред българите. Терминът *бащинна* е особено широко употребим в по-късни сръбски исторически извори⁴, обаче след XIII в. думата *бащинна* отговаря на други подобни термини, като *дѣднина*, *отъчнина*, лат. *patrimonium*, *dominium plenum*, дори *feudum*, изобщо *hereditas*, турски *mülk*⁵. Носителят или собствателят на *бащинна* според по-късни извори се обозначавал с името „бащинник“ или „бащинар“ в сръбските земи⁶. Тъй като институцията на „бащинарите“ се споменува в сръбските документи едва от по-късно време, а терминът *бащинна* е от български произход, изказано е мнение⁷, че изобщо *бащин-*

¹ Срв. там, II, стр. 343.

² Срв. Gy. Moravesik, *Byzantinoturcica*, II, Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen, Budapest, 1943, стр. 94: „*βοστίνα, ἡ*: τὸν φάρσον, *βοστίνα* οὕτω καλοῦμενον, Laon Chalk II 199, 14. — H(erkunft): slav.-bulg. *baština* (Mitteilung von I. Dujčev)“.

³ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, s. v. *ващинна*; *Etymologisches Wörterbuch der slav. Sprachen*, стр. 8: *bašta*, daher asl. *baština* das Erbe... Der Stamm *batja* ist türk. E. Verneker, *Slavisches etym. Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908, стр. 46; Ст. Новаковић: *Глас*, XCII, 1913, стр. 210—212; К. Жиречек, *Историја срба*, III, Београд, 1923, стр. 64—65. Ст. Младенов, *Етим. и правописен речник*, стр. 19. Срв. *Orientalia Christiana Periodica*, VIII (1942), стр. 440 и сл.

⁴ Срв. напр. посочванията у Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава*, стр. 32, 88, 185, 223, 245, 297, 300, и др.

⁵ Вж. общо изследването на Ст. Новаковић, „*Баштина*“ и „*больяр*“ у *Југословенској терминологији средњега века*, *Глас*, XCII, 1913, стр. 210—248, 254—255. Срв. също М. Костренчић, у Ст. Станојевић, *Енцикл.* СХС, I, стр. 137—138. Жиречек, *пос. съч.*, стр. 65, съпоставя термина *бащинна* с византийските термини: *γονικόν κτήμα*, *γονικὴ ὑπόστασις*, *γονικία*. Срв. *Byzantion*, XXI, 1951, стр. 229 и сл.

⁶ Срв. общо у Ст. Новаковић, *Пронијари и баштинници* (спахије и читлук-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII—XIX века, *Глас*, I, 1887, стр. 1—102. Жиречек, *пос. съч.*, стр. 65, съпоставя термина „*бащинници*“ с византийското *γονικάριοι*.

⁷ Вж. подробно у Новаковић, „*Баштина*“ и „*больяр*“, стр. 214, 217, 218, 222, 237, 246—247, 254—255.

на'та е била свързана с военното и държавно устройство на първобългарите туранци, като с този термин се е обозначавал войнишки недвижим имот, който се е предавал наследствено от баща на син, при което е съществувал известен имунитет, свързан със задължения от военен характер. Така, тя е наподобявала византийската система на войнишките земи¹. По-късно системата на бащинна'та и самото обозначение са били пренесени на запад, в сръбските и хърватските земи, гдето в края на средновековието думата бащинна придобила изобщо значение на „наследствен имот“ и „наследство“. Именно в това значение думата бащинна ще да е била употребявана в епохата, когато турците са завладели българи и сърби². В това значение думата е била възприета и от турците, и терминът бащинна се употребява извънредно често в турските документи³. Обладателят на „бащината“ през средновековието, както се каза, се ползувал от данъчен имунитет, обаче бил задължен да дава т. н. соче и да изпълнява военна служба⁴. Споменатото тук соча или соче е представляло налог върху бащината, който се е изплащал в пари и в земеделски произведения⁵. Прочее, от текста на Лаоник Халкокандил трябва да се за-

¹ За тях срв. повече у П. Мутафчиев, Войнишки земи и войници във Византия през XIII—XIV в., СпБАН, кн. XXVII, 1923, стр. 1—113; срв. също Известия на Истор. д-во в София, кн. VI, 1924, стр. 1—30.

² Срв. Новаковић, „Баштина“ и „болгар“, стр. 236; срв. Byzantion, XXI (1951), 229 сл.

³ Срв. Новаковић, пос. съч., стр. 235; М. Милетич, Поземлената собственост и войнишките бащини в турско време, ПСп. 66 (1905), стр. 307—335. Срв. също J. Namet, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, I, Wien, 1815, стр. 309, 318, 320, 321, 326; II, стр. 493 („Jaschtina, ein Saatfeld, ein begettes Grundstück, das Grasfeld“) пише Jaschtina вместо Baschtina; грешката се дължи на лошо разчитане на турския напис на думата, както е изтъкнал това още Милетич, пос. съч., стр. 314, 321 и бел. 1.

⁴ Вж. Ст. Новаковић, Законник Стефана Душана, Београд, 1898, стр. 38 § 42; и бащинне въсе да соу свободне отъ въсьехъ работъ и поданьскъ царства ми, развъ да даю сокие, и конскоу да воюю по Законому...; стр. 146 § 198: дохедьскъ царьскын, сокие и наметъ и ардьчъ, да дава въсьакъ чловець — кьбьль жита, половина чистаа и половина прьвпроста воля перперь динарми, а рокь томоу житоу да се оучнаа на митровь дьнь, а друми рокь на рождестве Христово...

⁵ Вж. Miklosich, Lexicon, s. v. сокъ... tributum frumentarium...; Новаковић, „Баштина“ и „болгар“, стр. 231—232; същият, Сокие et сокальникъ de la Serbie du Moyen Age, Arch. f. slav. Philol., XXVII, 1905, стр. 175—178, където извежда термина соча от виз. *σοκέλλη*; Лиречек, пос. съч., III (1923), стр. 168, 249, 250; IV (1923), стр. 212 („непосредни порез на баштину“), 214, бел. 2 и 3, с посочвания на извори. Милетич (пос. съч., стр. 315—316, 320) изтъква за турската епоха, че войнишките бащини не били обложени с никакъв десетък, нито с някакъв данък.

Засвидетелствуваната у Лаоник Халкокандил дума *βοστίνα* трябва да се чете очевидно „бащина“ (стб. бащинна), а не например с начално *в*, тъй като гр. *β* твърде често се чете именно *в* (вж. посочванията за това у Mogaevcsik, пос. съч., II, стр. 41). Написът *βοστίνα* вм. *βοστίνα* се дължи несъмнено на механическа

ключи, че подобен данък ще да е бил взиман и в началото на турското владичество от бащините. Византийският писател е означил с името „бащина“ обаче не поземелния имот, а самия данък. Това ще рече, че по логиката на *pars pro toto* името „бащина“ е било употребявано като обозначение изобщо на данъка, взиман от бащината и означаван в сръбските земи с името *сокид* или *соче*. За съжаление, нашите домашни извори за XIII—XIV в. са много оскъдни, та не можем да установим разволя на термините бащина и „бащинник“, за да разберем какъв български термин е отговарял на сръбското *сокид* и изобщо да разкрием една важна страна в аграрните и фискални отношения на средновековна България.

грешка на преписвача на текста, тъй като съчинението на византийския историк е познато в препис, а не в своя първообраз. Едва ли може да се предполага, че под гръцката дума *βοστίνα* се крие „вогчина“ или „огчина“ (вж. за тези определения у Б. Д. Греков, *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века*, Москва—Ленинград, 1946, стр. 111 и сл.), както този термин се употребява в старото руско право. В областта на Янина е запазено славянско местно име *Воштина*, което се свързва обаче със сръб. *воштина* (от *восак*) или с *овощие* (вж. посочванията у М. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, стр. 24, лр. 37). Вж. също сведенията, събрани у А. Гильфердинг, *Собрание сочинений*, I, СПб., 1868, стр. 281 сл. („Старинния поселения славян на греческой земле“), особено имената *Постѣва* в областта на Авлона (стр. 284), *Постеняни* (*Ποστίνανη*, стр. 285), *Воштина* (*Βοστίνα*, стр. 286), в областта на Фокида *Воштинца* (*Βοστινίτσα*, стр. 292), или в Морей *Вошца* (*Βοστίτσα*, стр. 293). Дали написът на някое от тези имена не е повлиял върху преписвача на нашия текст?

ОСОБЕНОСТИ В ПРЕДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ, СЛАВЯНСКИ, ТРАКИЙСКИ, ВИЗАНТИЙСКИ И ДР. ИМЕНА НА ЛИЦА, СЕЛИЩА И ПЛЕМЕНА В ЛАТИНСКИТЕ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

от Стр. Лишев

В най-ранното историческо известие за прабългарите, което се намира у един хронограф от 354 г., името българи е означено с формата *Vulgares*¹. У следващите по време автори — Енодий (474—521), Комес Марцелин (писал около началото на VI в.), Касиодор Сенатор (†570) и Иорданес (писал около средата на VI в.) — същото народностно име се среща с формите *Vulgares*², *Bulgares*³, *Bulgari*⁴.

Трябва да се отбележи, че по-късно най-широко разпространение е получила формата *Bulgari*, която е била възприета от най-видните писатели и хронисти на средновековния Запад⁵.

По отношение на формата *Vulgares*, от която по-късно се е получила и вариантата *Vulgari*⁶, Д. Дечев отбелязва: „Интервокалното *b* в по-сегашния латински език, както е известно, добива спирантен характер и тъй съвпада със спирантното *v*, поради което се явява *v*-звук вместо очакваното *b* и в такива случаи, гдето последното не е било интервокално. . . Тъй само може да се обясни, че в българското народностно име се явява често *v* вместо *b*. Във всеки случай и дума не може да става за някакво народноетимоложко свързване на българското народностно име с лат. *vulgus*, resp. *vulgaris* или за отражение на византийското произношение на β като *v* (*Βούλγαροι* = *Vulgari*) в гореприведените случаи⁷, които ни поднасят първите съвременни споменувания на това име⁸. Следователно той категорично отхвърля вероятността за сбли-

¹ Chronograph. a. 354., стр. 105; за хронологията на това известие вж. у Ал. Бурмов, Въпроси из историята на прабългарите, Год. Соф. ун., ист.-фил. фак., кн. XLIV (1948), стр. 3—4.

² Ennodius, стр. 211.

³ Marcellinus comes, стр. 103; също Iordanes, стр. 52, 63; също Cassiodorus, стр. 240.

⁴ Iordanes, стр. 47.

⁵ Напр. Einhard, стр. 199, 200, 205; Ansbert, стр. 36, 58, 62; Hincmar, стр. 465, 473; Liudprand, форма *Bulgarii* — стр. 276, 277, 290, 308—310; *Bulgari* във *Relatio de legatione Constantinopolitana*, глави 16. и 19, стр. 350—351; *Otto Frisingensis*, стр. 221, 227, 228, 249, 375, 385 и др.

⁶ Вж. напр. у *Petri Bibliothecarii Historia Francorum abbreviata*, стр. 417; *Annales Einsidenses*, стр. 140; *Annales Cavenses*, стр. 187; *Andreae Bergomatis Chronicon*, стр. 236; *Herimannus Augiensis Chronicon*, стр. 97, 103, 106; *Chronicon universale* 741, с. р. 17, 19.

⁷ Т. е. формите *Vulgarum* (genitivus pluralis от *Vulgares*) — на стр. 205, *Vulgares* — на стр. 210 у Енодий.

⁸ Д. Дечев, Източно-германският произход на българското народностно име, Год. Соф. ун., ист.-фил. фак., кн. XXI (1926), стр. 23, бележка 74.

жаване по народна етимология на българското народно име с латински думи като *vulgaris* или за влияние на византийското произхождение при форми като *Vulgares* (*Vulgari*), като за обяснението на тези форми се позовава изключително на изтъкнатата от него фонетична особеност на късния простонароден латински език. Наистина някои особености на този език са проникнали и в езика на средновековните латински писатели, особено в езика на онези от тях, които принадлежат на ранното средновековие. Все пак от гледна точка на наличния фактически материал въпросът по-специално за формата *Vulgares* (*Vulgari*) се поставя в по-друга светлина. Преди всичко в самия простонароден латински език преходът $b > v$ е засегнал предимно интервокалното b : случаи като *avege* (вместо *habere*) действително са били толкова често и обикновено явление, че са преминали и в романските езици. Латинското *avege* е дало в италиански *avege*, във френски — *avoig* и пр. Напротив, преминаването на начално b във v е било сравнително много по-рядко явление в простонародния латински. Това се вижда напр. от единични случаи като простонародното латинско *vepe* (вместо *bepe*), което не е могло да си пробие път в романските езици. В румънски език имаме формата *biepe*, в италиански *bepe*, в испански *biep*, във френски също *biep* и пр. Но да видим как стои работата в писмения език. Между латинските писатели на ранното средновековие Йорданес, за когото по-горе се спомена, може да бъде посочен като автор, чийто език е най-силно повлиян от особеностите на късния простонароден латински. В бележките си върху езиковите особености на тоя автор Момзен¹ изрично споменава, че у него „*commutantur perpetuo b et v*“. Но въпреки че у Йорданес често се срещат случаи на заменяване b със v и обратно, все пак при всичките без изключение b или v е интервокално и изобщо във вътрешни срички. Тука няма нито един случай, гдето да е заменено начално b или v . Характерни в това отношение са някои от тези форми, като напр. *Vesubius* (вместо *Vesuvius*), *Vobillae* (вместо *Bovillae*), *Vaibari* (вместо *Baiouari*)². При всяка една от тях имаме начално b или v и интервокално v , но е заменено само интервокалното. Затова никак не е чудно, че тъкмо у Йорданес името българини е предадено с формите *Vulgari*, *Vulgares*¹, а не с *Vulgari*, *Vulgares*. Впрочем заменяването на b със v във формата *Vulgares* (*Vulgari*) не може да бъде обяснено със споменатата фонетична особеност на късния простонароден латински. Възможността за такова обяснение става още по-малко допустима предвид и на това, че писателите от тази епоха, Енодий, Комес Марцелин, Касиодор Сенатор и др., както и по-сетнешните средновековни латински писатели, у които се среща българското народно име, изобщо се стремят да се придържат о класическия латински език, особено по отношение на фонетиката. В случая някои указания за едно по-приемливо обяснение могат да се намерят във формите, с които са предадени на латински редица лични и селищни имена у средновековните писатели. От тези форми¹ се вижда ясно, че особеностите в латинската транскрипция на имената се дължат най-често или на народоетимоложко сближаване с латински думи или на преписване от съответните гръцки форми. И двете тези възможности

¹ Вж. Jordanas, стр. 168, 170, 47, 52, 63.

² Вж. разгледаните по-нататък форми.

изглеждат напълно допустими в дадения случай. И тъй, можем да приемем, че формата *Vulgares* (*Vulgari*) се дължи на сближаване по народна етимология на името български с латинската дума *vulgaris*, но също така не по-малко вероятно е тази форма да се е появила въз основа на гръцкото *Βούλγαροι*. В подкрепа на последното предположение се явява и обстоятелството, че още през 480 г. Източната римска империя е била вече официално влязла в сношения с прабългарите¹ и по тази причина формата *Βούλγαροι* по онова време, не ще съмнение, е съществувала вече в гръцкия език, отдето ще да е преминала и на Запад, разбира се с византийското произношение на *β* като *v*.

Изтъкнатото по-горе по отношение на Йорданес във връзка с формите *Vulgarī* и *Vulgares* важи и за хрониста Фредегар (живял в VII в.), у когото също така се забелязва влияние на някои от фонетичните особености на късния простонароден латински език, присъщи, както видяхме, на Йорданес. По изтъкнатите вече причини и във Фредегаровата хроника името български е предадено с *Vulgarī*, а не с *Vulgari*, въпреки че там се срещат форми като *Abares* вместо общоприетата *Avares*².

В летописца на Айнхарда (770—840), прочутия биограф на Карл Велики, имената Крум и Омортаг са предадени с формите *Crumas* и *Omortag*³. Формата *Crumas* е забележителна с окончанието *-as*, с което името Крум не се среща в други съвременни извори. Като се вземе предвид, че малко по-горе в същия текст, гдето е употребена тази форма, стои византийското име *Bardas*, би могло да се приеме, че във формата *Crumas* е употребено окончанието *-as* вместо *-us* по аналогия на окончанието *-as* във византийски имена като споменатото *Bardas*. Формата *Omortag* е особено важна, защото е употребена от летописец, който бидейки доверено лице на император Людовик Благочестиви, е имал възможност да узнае името на този български хан непосредствено от собствените му пратеници, проводени при франкския император⁴. На Запад формата *Omortag* е засвидетелствувана за пръв път у Айнхард. От него тя е преминала и у по-сетнешните латински писатели.

Във втората част на Фулденската летопис, съставена между 838—863 г. от фулденския монах Рудолф, името Ростислав е споменато с формата *Rastiz*⁵. Забележително е, че с тази същата форма *Rastiz* името Ростислав е споменато и от Черноризец Храбър⁶. У същия Рудолф прилагателното *моравски* е означено с *Marahensis*, напр. *Marahenses Sclavi*⁷ — моравските славяни.

В петата част на Фулденската летопис, съставена в края на IX в. от неизвестен баварски автор, името Владимир е транскрибирано *Laodomur*⁸. В случай началното *V* е отпаднало, тъй като консонантната група *vl* в начални срички не е свойствена на латинския език. При това

¹ Вж. напр. Ал. Бурмов, там, стр. 10.

² Вж. *Fredegar*, стр. 157.

³ Вж. *Einhardi Annal.*, стр. 200, 212.

⁴ За това Омортгово пратеничество вж. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. 1, стр. 313 сл.

⁵ Вж. *Rudolfi Fuld. A.*, стр. 374.

⁶ Вж. напр. текста у Й. Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, стр. 446.

⁷ *Rudolfi Fuld. Ann.*, стр. 374.

⁸ *Annales Fuld. pars V*, стр. 408, 400.

изглежда, че тази латинска форма е получила окончателния си вид под влияние на етимологично сближаване на чуждото за летописеца славянско име с латинския глагол *laudo*, -age. В *codex Welseri* на същата летопис името Владимир е предадено с формата *Landomir*, която е могла да се получи от варианта *Laudomir* на гореспоменатото *Laodomir* — чрез погрешно преписване на *l* като *n*, което лесно е могло да се случи при преписване от минускулен шрифт. В същата летопис (стр. 400) името Светополк е транскрибирано с формата *Zuentibaldus*. Тук с *en* е предадена новската *а* от формата *Свѣтопѣлкѣ*, както е било произнасяно това славянско име¹. Втората част на името, -пѣлкѣ, е заменена в латинската форма с *-baldus*, явно под влияние на германските имена на *-bald* (*Sigibald*, *Theobald*, *Garibaldi* и пр.). Славянското име следователно е било понемчено от баварския летописец и след това полатинчено с окончателното *-us*.

В третата част на Бертинската летопис, съставена през времето от 861—882 г. от реимския архиепископ Хиикмар, името Ростислав е означено с формата *Resticius*². Тази форма е варианта на гореспоменатото *Rastiz*. В случая имаме полатинчване на формата *Rastiz*, което се състои в това, че най-напред гласната *a* е била заменена с *e* навярно поради етимологично сближаване с латински думи като *resto*, *restiti* и пр., а след това е било прибавено и латинското окончание *-ius*.

В латинския превод на Теофан от Анастасия Библиотекар (писал във втората половина на IX в.) името Крум се среща с формата *Crumpius*³, чийто първообраз е гръцката форма *Κρομμυος*, която се среща в ръкописите на Теофановата хронография и от тях е преминала у продължителя на Теофан⁴ и в хрониката на Георги Монах⁵.

В хрониката на абата Регино от манастира *Reim* (в Трирската област), съставена към края на IX и началото на X в., племето печенеги е споменато *resinaci*⁶. Първообразът на тази форма е очевидно гръцкото *Ραζινάκιοι*, често употребявано от византийските хронисти⁷.

Историкът Лиудпранд, лангобард по произход (писал през втората половина на X в.), който прекарал известно време в Цариград като посланик на западните владетели и усвоил добре гръцкия език, се придържа точно към византийското произношение при предаването на лични имена и титли, напр.: *pater vasileos* (*vasileos* = гр. родит. падеж *Βασιλέως*), *Irini*⁸ (= гр. *Ἐιρήνη*), *Bulgarorum vasileus*⁹ и пр. Все пак името българи е предадено у Лиудпранд с формата *Bulgari*¹⁰, въпреки че тук

¹ За формата *Свѣтопѣлкѣ* вж. напр. у А. Теодоров-Балан, Кирия и Методи, т. I, София, 1920, стр. 88.

² *Annales Bertin.*, стр. 455.

³ *Anastasius bibl.*, vol. II, стр. 235—340.

⁴ *Theophanes Contin.*, стр. 12, 14.

⁵ *Georgi Monachi Chron.*, т. II, стр. 774.

⁶ *Reginonis Chron.*, стр. 600.

⁷ Вж. напр. у *Anna Comnena*, т. II, стр. 10, 12, 13 и пр.; *G. Cedrenus*, т. II, стр. 721; срв. също формите *Ραζινάκια* на стр. 179 и *Ραζινάκιοι* на стр. 174 в т. III на *Constantinus Porphyg.*

⁸ *Liudprandi Antapod.*, стр. 308, 310.

⁹ *Liudprandi Relatio*, стр. 350—351; срв. също формите *δελογγάρην της πλοῦς*, *delongarin tis ploos* — *Liud. Antap.*, стр. 308; *kitonitas* (винит. падеж мн. ч. от гр. *κοιτωνίτης*), пак там.

¹⁰ *Liudprandi Relatio*, стр. 350—351.

бихме очаквали формата *Vulgarī*, предаваща точно гръцкото *Βουλγαροι* с византийското произношение на *β* като *υ*. Лиудпранд не е предал византийското произношение и при някои други имена. Така напр. у него се срещат формите *Basilius* вместо *Vasilius*, *Babilonia*¹ вместо *Vavilonia* и др. Това различие би могло да се обясни с обстоятелството, че някои от имената, между които и името българи, са му били известни от по-преди в латинската им транскрипция *Bulgari*, *Basilius*, *Babilonia* и пр. Освен това у Лиудпранд е забележителна формата *Centebaldus*, означаваща името Светополк. Безспорно тя е варианта на разгледаната вече форма *Zuentibaldus*, с която е означено същото име във Фулденската летопис. При *Centebaldus* началното *Sv* е предадено с *C*, а не с *Zu*, както при *Zuentibaldus*. За отбелязване е и *pizenaci*², *печенегии*, което е варианта на споменатата по-горе форма *resinaci*, засвидетелствувана у хрониста Регино.

В Салериската хроника, написана около 978 г., племето хазари е споменато *Gazani*³. Тук заменяването на *r* със *l* се дължи вероятно на грешка при преписването от минускулен шрифт.

В Барийската летопис, съставена в гр. Бари (Долна Италия) през XI век, името българи е предадено с *Burgari*⁴. Формата *Burgar-*, която се е получила от *Bulgar-* чрез далечна асимилация на *l* във *r*, е употребена и в по-стари извори от Изток⁵. От там тя е могла да бъде пренесена и в европейската средновековна литература. Разбира се, формата *Bulgari* е могла да бъде променена в *Burgari* и на местна почва в средновековната латинска литература.

Зигеберт, белгиец от романски произход, като монах в манастира *Gemblioux* (в областта на *Namur*) написал в края на XI в. една хроника, в която началният звук на прабългарските лични имена Кардам, Крум, Телериг, Тервел е даден с аспирация: *Chardamus*, *Chrumpus*, *Theleericus*, *Theleorigus*, *Theletzis*, *Therbellis*⁶.

Това обстоятелство е едно указание, че Зигеберт е използвал като извори по-стари автори и летописи от германски произход, у които се явява понякога подобна аспирация (под германско езиково влияние)⁷. В това отношение представя изключение формата *Cormesius*⁸, означаваща у Зигеберта прабългарското име Кормисош, която е без начална аспирация. Първообразът на тази форма е гръцкото *Κορμείσιος*⁹. От гръцка форма *Τηλετίης*¹⁰ произхожда и гореспоменатото *Theletzis*, ддето точно е

¹ Liudprandi Antapod., стр. 276; 1, 13.

² Liudprandi Antapod., стр. 277.

³ Chronicon Salern., стр. 523.

⁴ Annales Batenses, стр. 53.

⁵ Вж. Златарски, История на българската държава, т. I, ч. I, стр. 34, 35; G. Moravcsik, Byzantinoturc., т. II, стр. 100.

⁶ Sigeberti Chron., стр. 334, 335, 336, 337, 338, 328.

⁷ Характерна в това отношение е напр. латинската транскрипция на името Димотика (гр. *Διμοτική*) — *Themut* във *Continuatio Sancti Blasii Chron. Ottonis Frisingen.*, стр. 320, също така на името Срашмир — *Chrazimerus* у *Ansbert*, стр. 30 и др.

⁸ Sigeberti Chr., стр. 330.

⁹ Вж. напр. у *Theophranis Chron.*, т. I, стр. 433. От гръцки произход е и вариантът *Cimersous*, която се среща в латинския превод на Теофановата хронография от Анастасия Библиотекар (вж. *Theophranis Chron.*, т. II, стр. 255).

¹⁰ Вж. напр. *Theophranis Chr.*, т. I, стр. 667, 668.

предадено и византийското произношение на η като i . Формата *Сгипулус* пък е варианта на *Стиппулус*, употребено у Анастасия Библиотекар¹, както вече се изтъкна по-горе.

Напълно полатинчено се явява името Тервел в хрониката на ирландеца Мариан, съвременник на Зигеберга. Тук то е означено с формата *Interpellus*². В случая прабългарското име е осмислено като сложна дума, съставена от *Inter* + *pellus*³.

В един ватикански кодекс на хрониката на т. н. *Lupus Protospatrius*, от гр. Бари (Долна Италия), съставено в края на XI в., византийското име *Вотаниат*, *Βοτανιάτης*, се явява напълно поиталианчено във формата *Bothinatini*⁴.

В т. н. Вестаийска хроника (от края на XI в.) името Крум е предадено *Сгисмас*⁵. В случая трябва да приемем, че се касае за варианта на Айнхардовото *Сгисмас*⁶, тъй като Айнхардовата летопис е един от първоизточниците на тази хроника.

Вкус към архаизиране се забелязва у Ордерикус Виталис, монах от манастира *Saint Evgoult* (Нормания). В неговата средновековна история, съставена в края на XI и началото на XII в., се срещат реминисценции за по-стари събития, особено за събития от класическата древност, към която той проявява жив интерес и влечение. Тук византийците са означени с имената *relasgi*, *Danaï*, *Achivi*⁷, което се дължи на архаистичния стил на автора:

Подобни архаистични тенденции личат и в Полската летопис, *Annales Polonorum* (от XII в.), гдето напр. полското княжеско име Попел е транскрибирано с формата *Pompius*⁸ и по този начин е сближено с име, взето от римската ономастика.⁹

Градишката летопис е съставена през XII в. в манастира *Hradisch* при *Ohmiz* (Моравия), и то от неизвестен славянски автор. Славянският произход на летописца ясно личи от латинската транскрипция на славянски лични имена. Така, имена като Боривой, Премисл, Незамисл, Моравия и пр. тук са предадени съвсем точно с формите: *Borivoi*, *Premizl*, *Nezamizl*, *Moravia*¹⁰ и др. Забележителна е формата *Zuatopluk*, с която е означено името Светополк в същата летопис: *Zuatopluk rex Moravie*¹¹, моравският княз Светополк. Очевидно *Zuatopluk* предава славянската форма *Свѣтоплѣкъ*¹², която се е употребявала наред със *Свѣтоплѣкъ*¹³. В случая латинската транскрипция на това славянско име е особено важна, защото се явява у автор от моравски произход, който, както изтъкнахме,

¹ Вж. там; G. Moravcsik, *Byzantinoturc.*, т. II, стр. 154.

² *Mariani Scotti Chron.*, стр. 545.

³ Основа *pell-* напр. в лат. *pelto*, *-ere*.

⁴ *Codex Vaticanus inter Urbin.* № 983 (вж. *Lupus Protospat.*), стр. 61 (в тексткритичния апарат).

⁵ *Chronicon Vedastin.*, стр. 707.

⁶ Вж. у Einhard; G. Moravcsik, там.

⁷ *Orderici Vit. Hist.*, стр. 60.

⁸ *Annales Polon.*, стр. 616.

⁹ Срв. K. Georges, *Ausführ. lat.-deutsches Handwörterbuch*, Leipzig, 1880, т. II, col. 1575.

¹⁰ *Annales Gradic.*, стр. 644.

¹¹ Там, стр. 644.

¹² Вж. Fr. Miklosich, *Lexicon*, стр. 833.

¹³ Пак там; вж. също А. Теодоров-Балан, там, стр. 88.

предава съвсем точно славянските лични имена. В сравнение с други, разгледани вече по-горе латински форми на същото име, употребени у автори от германски произход, формата *Zuatorluk* има някои особености, които трябва да бъдат отбелязани. Преди всичко началното *Sv* тук не е точно предадено чрез *Zu* (гдето $Z = S$), дори и ако допуснем, че в случая гласната *u* означава консонантно *u* (*u*). Наличието пък на *Z* вместо *S* не е единичен случай. В Градишката летопис звукът *S* във славянските имена се предава почти винаги със *Z*. Това личи ясно във форми като *Goztivit*¹ (за името Гостивит), гдето бихме очаквали *S* вместо *Z*, и като приведените по-горе *Nezamizl*, *Premizl*, гдето бихме очаквали *-misl* вместо *-mizl*. Разбира се, не е недопустимо славянският летописец в случая да е бил повлиян и от германски автори, у които, както изтъкнахме по-горе, името е предадено *Zuentibaldus*², с начално *Zu*. Друга особеност представя обстоятелството, че носовката *u* е изразена с *a*, а не с *eu*, както е в *Zuentibaldus*. Характерно е, че същия случай на изразяване на *u* с *a* имаме и в други латински летописи от славянски произход³. Но че назалният елемент в носовката *u* се е произнасял достатъчно ясно, това се вижда от обстоятелството, че у неславянските автори *u* е изразено винаги с *eu* в латинска транскрипция⁴. Втората част на името, „плькъ“, е предадена с *-pluk*, гдето с *u* е изразено славянското *ъ*.

Монахът Одон, родом от *Deuil* (северна Франция), който придружавал френския крал Людовик VII във втория кръстоносен поход (1147—1149 г.), оставил едно описание на този поход, озаглавено *Odonis de Deogilo Liber de via sancti sepulchri*.

Това съчинение има стойността на твърде важен исторически извор, тъй като е написано от лице, взело пряко участие в похода. Авторът лично е минал през ония градове и селища на Балканския полуостров, чиито имена се срещат в описанието му. Ето защо тук бихме очаквали сравнително по-точна транскрипция на селищните и др. имена. Забележително е обаче, че в случая намираме тъкмо обратното: транскрипцията на имената у Одон е твърде неточна, и то много повече отколкото у мнозина други автори, които не са лично обходили местата и селищата, чиито имена се срещат в хрониките им. Така, името България тук е предадено с формата *Bogaria*⁵. От *Bogaria* е образувано прилагателното *Bogarensis*⁶ „български“. Тази транскрипция напомня на формата *Bugar*, широко разпространена по онова време във Франция, тъй като с общото име *Bugar* са били наричани във времето на Одон, пък и по-късно, тамошните еретици: патарени, иовиниани и албигойци.⁶ Изглежда, че наред

¹ *Annales Grad.* Разбира се, предаването на *sv* чрез *zu* (= *zs*) е очевидно фонетично явление. Едно *sv* лесно е могло да се промени в *sv* под влияние на звучното *z*.

² Вж. при Фулденската летопис.

³ Такъв е случаят напр. и при формата *Swatopek* във *Annales Polon.*, стр. 627 (в тексткритичния апарат).

⁴ Срв. споменатата по-горе форма *Centebaldus* у Лиудгаранд, както и формата *Pentepulcus* във *Fragm. Reg. Iohann. VIII*, стр. 285.

⁵ *Ex Odonis de Deog. Libro*, стр. 62.

⁶ Срв. напр. *Mathei Paris. Chron.*, стр. 146—147: „... Ipsos (т. е. hereticos) autem nomine, vulgari Bugaros appellavit, sive essent Paterini, sive Ioviniani sive Albigenses“. Името *Bugarus* там е било равнозначно на „еретик“. Във връзка с

с *Bugarī*, което е било общоприето название за привържениците на „българската“ ерес, се е употребявала и една варианта *Bogari*, от която се е получило приведеното *Bogaria*. В случая Одон е употребил формата *Bogaria*, която е познавал преди участието си в похода, въпреки че е имал възможност да узнае от местното българско население правилната форма на името. Също така неточно са транскрибирани и имената Белград, Ниш и Средец (София) с формите *Bellagrava*, *Nit*, *Hesternit*¹. Първообразът на *Hesternit* е формата *Sternitz*, която се среща у Алберта Ахенски². Неточността в латинската транскрипция на приведените имена се дължи по всяка вероятност на обстоятелството, че при преминаването си през Балканския полуостров авторът не се е осведомявал за селищните и др. имена чрез пряк контакт с местното население и в описанието на събитията е употребил ония форми за съответните наименования, които е познавал от по-преди чрез посредството на други книжовни извори.

В Цеканската летопис, съставена към края на XII в. във Сессано (Италия), Византия се споменава под името *Romania*³ „Римска страна“. Тази форма е образувана по аналогия на *Romani*⁴ „римляни“, както са били наричани византийците като приемници и продължители на Източната римска империя. В тази италианска летопис византийските имена Вранас⁵. Исак и Комнин са предадени с формите *Granatus*, *Yzañas* и *Compinio*⁶. Във формата *Granatus* трудно може да се познае името Вранас. Тук началната консонантна група *Vr*, която не е свойствена на латинския език, е заменена с *Gr*, при което името е било етимологически осмислено като латинското прилагателно *granatus* (зърнест). По такъв

това срв. напр. текста на същото място (по-долу): „... Ipsemet enim Robertus memoratus, antequam habitum religionis suscepisset, Bugarus extiterat...“, гдето се разказва за някой си Роберт, който преди да влезе в ордена на проповедниците, сам бил *Bugarus*, т. е. еретик, и знаел всички съмишленици и скривалища на еретиците, които предал на инквизицията, за да бъдат изгорени на кладата.

¹ Ex *Odonis de Deog. Libro*, стр. 62.

² Вж. *Albertus Aqu.*, стр. 186.

³ *Annales Ceccan.*, стр. 287.

⁴ Вж. напр. *Annales Savens.*, стр. 187; по-удобно е наименованието *Romani*, когато то се отнася до византийците, да се предава на български не с „римляни“, а с възприетото вече в нашата историческа литература наименование „ромси“. Наименованието „ромси“ предава точно гръцкото *Ῥωμαῖοι*, което е гръцки превод на латинската форма *Romani* и означава пак „римляни“. Наименованието „ромси“ за византийците е употребено напр. и в едно латинско писмо на цар Калоян до папа Иннокентий III от 1203 г.: „... cum sciverint Romel...“ — „когато ромеите узнаят“. В оригиналния текст стои формата *Romei*, а не *Romae*, както погрешно е преписана формата у Migne, *Patrol. Lat.* t. 215, col. 291. Грешката, допусната в изданието на Migne, може да се види, като се сравни текстът с фототипията на оригиналния регистър, приложена в изданието на Ив. Дуличев, *Преписката на папа Иннокентий III с българите* (София, 1942) — фототипията, съдържаща писмо XIX и части от писма XVIII и XX, ред 9 отгоре, гдето ясно личи формата *Romei*. Във връзка с употребата на формата „ромси“ срв. и Hertzig, *Geschichte der Byzantiner und des osm. Reiches*, Berlin, 1883, гдето *Ῥωμαῖοι* се предава с *Rhomaer*, а не с *Römer*. Също така диглата *Romanus imperator*, когато се отнася до византийските императори, по-добре е да се превежда на български с „ромейски император“, напр. *Romanus imperator Cursacus* (*Annales Mediolanenses*, p. 379) „ромейският император Исак“.

⁵ *Kasae* се за византийския пълководец Алексий Врана, вж. Златарски *История на българската държава*, т. II, стр. 433.

⁶ *Annales Ceccan.*, стр. 287, 301.

начин името Вранас се явява в 'случая' напълно полатинчено. Във формата *Ysaahas* е допусната вътрешна аспирация (*h*), за да се избегне хиатусът между двата вокала (*aa*), но заедно с това е вмъкнато едно трето *a* и се е получил нов хиатус¹. Името Комнин пък се явява поиталианчено в гореспоменатата форма *Comniño*. Подобно поиталианчване е претърпяло същото име и във формата *Comiano*, която се среща в летописа на Ромуалд², архиепископ на Салерно (Долна Италия) от 1153 до 1181 г.

Изобилен фактически материал за проучване латинската транскрипция на селищни, лични и др. имена, свързани със средновековната българска история, се съдържа в латинските извори за третия кръстоносен поход (1189—1190). Ето защо те подлежат на едно по-подробно изследване в това отношение. Най-пълният, най-подробният и най-достоверен исторически извор за третия кръстоносен поход си остава тъй наречената „История за похода на император Фридрих I“ (*Historia de expeditione Friderici I imperatoris*)³. Това произведение е особено важно за българската история, тъй като действията и движенията на кръстоносната войска из Балканския полуостров, и по-специално из българските земи, са предадени с всички подробности и с твърде голяма хронологична точност. Забележително е, че въпреки усилията на изследвачите все още не е окончателно установено кой е авторът на тази история: изобщо тя се приписва ни австрийския каноник Ансберт⁴. Във всеки случай с положителност може да се твърди, че авторът е лице, взело живо и пряко участие в похода и било в близки отношения с ръководителите на похода, особено с император Фридрих Барбароса. Отличната му осведоменост върху събитията, особено върху официални документи, дава основание да се предполага, че авторът е имал достъп до императорската походна канцелария и че са му били поверявани за изпълнение важни оперативни задачи през време на похода. Някои форми на средновековните наименования на важни селища по военния път от Белград до Константинопол се срещат за пръв път у Ансберт. Името Белград тук е означено с формата *Belgranum*⁵. При тази форма се забелязва известно влияние на родния език на автора. В случая началното *B* е предадено с *P* поради особеното артикулиране на тази съгласна в немски език, когато се намира в началото на думите. Втората половина на името е променена в *-granum* по аналогия на *-granum* от формата *Aquisgranum*, която представя средновековното латинско наименование на гр. Ахен⁶, твърде широко разпространено в средновековната летописна литература на Запад.

¹ За аспирация във вътрешни срички, дължаща се на желанието да се избегне поне графически хиатус, могат да се приведат редица случаи в езика на средновековните латински автори, напр. *rehedificaverant* вместо *reaedificaverant*, *prohiciendo* вместо *prociendo* (*Otto Morena* a. 1160, p. 626), *rehedificatiōne* вместо *reaedificatiōne* (*Annales Mediolan.*, p. 359), *cohercet* вместо *coercet* (*Orderici Vitalis Historia ecclesiastica*, p. 61); за отбелязване е, че този вид аспирация се среща у автори със сравнително правилен език. Изобщо вътрешната аспирация е често явление в простонародния латински език. Вж. Diehl, стр. 36 (396): *dche* вместо *deae*, стр. 36 (398): *mehae* вместо *meae* etc.

² *Romoaldi Annal.*, стр., 409.

^{3—4} Вж. изданието на Chroust в *M. G. historica, Nova series, t. V*, увода на издателя.

⁵ *Ansberr.*, стр. 27.

⁶ За формата *Aquisgranum* вж. напр. *Einhard*, стр. 199: също *Vita Ludow. imp.*, стр. 628 и др.

Влияние на родния език на автора личи и в транскрипцията на името на средновековното селище Браничево¹, означено у Ансберт с Brandiez². В тази транскрипция славянското име се явява напълно понемчено и осмислено етимологически според нем. Brand. От Ансберт формата Brandiez е преминала след това у други западни писатели и е получила широко разпространение³.

Ангичното име на гр. Ниш, Naissus, е променено у Ансберт в Nissa⁴. Появата на окончанието -a тук може да се обясни с това, че името е било схванато като прилагателно към съществителното civitas (град), т. е. civitas Nissa „Нишки град“. В подкрепа на това допускане се явява и формата Nissea, означаваща гр. Ниш в писмото на епископ Дитполд⁵, гдето ясно личи окончанието -ea, свойствено на латинските прилагателни имена.

Наименованието Veroi⁶, означаващо гр. Стара-Загора, точно предава гръцкото Βερόη⁷, и то със средновековното гръцко произношение „Верои“. В случая ясно личи, че Ансберт е усвоил това име чрез гръцко посредство, а не направо от местното българско население, което, както е известно, е упогребивало формата Боруи, Βωρη⁸, за същото това име.

На гръцко посредство се дължи и формата Straliz⁹, предаваща средновековното име Средец на гр. София. Произходът на тази форма става ясен, ако я сравним със средновековните гръцки наименования за гр. София. У византийските автори София се споменава обикновено под името Триадица, Τριάδιτσα¹⁰. Установено е вече¹¹, че формата Τριάδιτσα представя византийска транскрипция на старобългарското наименование Стръдъць, и то на неговата варианта Стръдъць, гдето имаме праславянско епентетично *m*: в гръцката транскрипция на наименованието Стръдъць началното *C* е било схванато като предлог ^ς (= εις), поради това е било отделено от думата и така се е получила формата Τριάδιτσα, гдето старобългарското *ъ* е предадено със *ia*. По същия начин се е получила и друга една византийска форма на това име — формата Тралица, Τράλιτσα¹², която също така е произлязла от Стръдъць, но с тази особеност, че тук е станала далечна дисимиляция на втория дентал *δ* в *λ*. Освен това старобългарското *ъ* тук е предадено с *a*. Изхождайки от приведените примери бихме могли да приемем, че формата Straliz е произлязла от византийски

¹ Средновековното Браничево (на мястото на старото римско селище Viminacium) се е намирало до днешния сръбски гр. Пожаревац. Срв. Fr. Lübkers, Lexicon.

² Ansbert, стр. 27.

³ Срв. напр. Gervasio Tilleber., стр. 371; също Ив. Дуйчев, Преписката на папа Иннокентий III с българите, стр. 48 и др.

⁴ Ansbert, стр. 33, 35.

⁵ Chronicon Magni Presb., стр. 509.

⁶ Ansbert, стр. 42.

⁷ Вж. напр. у G. Astropolitа, т. I, стр. 112.

⁸ За тази форма вж. напр. Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, т. II, София, 1944, стр. 42.

⁹ Ansbert, стр. 29.

¹⁰ Вж. напр. Georgii Cedren. Hist., т. II, стр. 436.

¹¹ Вж. PWRE, zw. Reihe, т. VI.

¹² Вж. напр. у Leo Diac. Histor., стр. 171.

форми като *Теолаџа* или евентуално *Стеолаџа*. Пряка транскрипция на старобългарското *Стръдѣць* представя формата *Sternitz*, засвидетелствувана у Алберта Ахенски¹, писал около средата на XII в. (вж. Ватенбах, пос. съч., т. II, стр. 179). Тази форма се е получила чрез метатеза на *ъ*, предадено със *e*, и дисимиляция на втория дентал *d* в *n*: *Streditz*—*Sterditz*—*Sternitz*.

Гръка подложка *Περουίτζα*² по всяка вероятност се крие, както допускат и някои наши изследвачи³, в Ансбертовото *Pernis*⁴, с което е означено навярно селището Перушица. В случая бихме могли да приемем, че формата *Pernis* се е получила от едно *Peristitza* чрез откъсване на последните две срички. В подкрепа на това предположение могат да се приведат редица аналогични случаи. Чрез откъсване на крайни срички и части от дадено име при погрешно преписване са се получили напр. форми като *Themut*⁵ — погрешна транскрипция на късното гръцко наименование *Ἰθμοτιμῆ* за гр. Димотика, *Omar*⁶ — за името Омортаг, споменатата вече форма *Rastiz* — за името Ростислав, *Vulga*⁷ — за името България, *Tra*⁸ — за името Драва и пр. Все пак въпросът за тълкуването на наименованието *Pernis* не може да се счита за окончателно разрешен. Някои предлагат то да се идентифицира с Петрич, без да приведат никакви доводи за това⁹.

Средновековното укрепено селище Баткун¹⁰ (до днешния Пазарджик) се споменава у Ансберта с формата *Vascon*¹¹. Че трудната за произнасяне консонантна група *тк* в името *Баткун* е била субституирана у западните автори първоначално с *кк*, което след това е дало *к*, се вижда от формата *Vascon*, с която е означено същото име във *Historia peregrinorum*¹². Но тъй като е установено¹³, че Ансбертовата история е главният първоизвор на *Historia peregrinorum*, а не обратното, то трябва да се приеме, че първообразът *Vascon*, от който се е получило Ансбертовото *Vascon*, се е съдържал в някакъв общ, за сега неизвестен първоизвор, използван както от Ансберт, така и от автора на *Historia peregrinorum*.

Средновековното селище Църквица, което се е намирало навярно някъде около Пазарджик, е означено у Ансберта с формата *Circuviz*¹⁴, а в някои ръкописи — със *Circuiz*¹⁵. Във връзка с тази форма Златарски¹⁶ изтъква: „... понеже това име не се среща никъде другаде, трябва да

¹ Alberti Aquens. Hist., стр. 186.

² За тази форма вж. напр. у G. Asgorolita, т. I, стр. 108.

³ Вж. Златарски, История на българската държава, т. III, стр. 32.

⁴ Ansbert, стр. 45.

⁵ Continuatio Sanblas. Ottonis Fris., стр. 320.

⁶ Вж. Codex Monacens. на Herim. Aug. Chr., стр. 103.

⁷ Codex Vaticanus № 5273 на Chr. Venet., стр. 65.

⁸ Ansbert, стр. 26.

⁹ Вж. A. Chroust, бел. 5 към текста на стр. 45 в изданието на Ansbert.

¹⁰ За Баткун вж. Златарски, История на българската държава, т. III, стр. 20, 118; за византийската транскрипция *Βατκούνιον* вж. G. Asgorolita, стр. 121.

¹¹ Ansbert, стр. 56.

¹² Historia peregrin., стр. 149.

¹³ Вж. Ватенбах, т. II, стр. 315.

¹⁴ Ansbert, стр. 38.

¹⁵ Пак там (вж. тексткритичния апарат).

се предположи, че то ни дава изопачено някое българско географско название¹ и допуска по-нататък, че „предложението на Шафарика вместо Църквица да се чете „Марица“ би могло да се приеме, защото главният път, след като се спусне от планината в равнината, и през средните векове е вървял покрай река Марица...“ Разбира се, различни предположения относно местоположението на това селище, каквито изтъква Златарски по-долу на посоченото място, могат да се правят. Но че в случая формата *Circvviz* (*Circuiz*) предава наименованието *Църквица*, в това не може да има никакво съмнение. Всякакви други предположения и опити, да се разбира под *Circvviz* някакво друго име, са съвсем недопустими. Вярно е, че тази форма е засвидетелствувана само в изворите за третия кръстоносен поход — у Ансберт, в писмото на Фридрих Барбароса (*Circuiz*²), в *Historia peregrinorum* (*Circuiz*³) и в писмото на епископ Дитполд (*Circuice*⁴). Но трябва да се има предвид, че всички тези известия, с изключение на *Historia peregrinorum*, са излезли изпод перото на лица, взели пряко участие в третия кръстоносен поход и лично минали през селищата, чиито имена споменават в своите описания. Що се касае за Ансберт, в неговата история славянските и др. селищни и лични имена са предадени, както се вижда и от разглежданите по-нататък форми, сравнително точно, или с известни изменения, чиито особености издават влияние на родния език на автора, или позволяват да се посочат гръцките първообрази на някои от формите. Все пак у Ансберт не могат да се намерят наименования, предадени с толкова големи изменения и тъй погрешно, та да имаме основание да прочетем името *Марица* в една форма като *Circvviz*. С оглед към това можем без всякакво колебание да приемем, че въпросната форма предава наименованието *Църквица*.

Прочее, тук има някои фонетични особености, които трябва да бъдат отбелязани. Формата *Circvviz* очевидно предава старобългарското *Църкъвница*, което се е употребявало наред с *Църкъвница*⁵. От запазените форми *църкъ*, *църкъвъ*⁶ и пр. се вижда, че почти във всички славянобългарски варианти след *ц* е стояло *ь*, което впрочем се среща понякога и след *р* — напр. във формата *църквр(ь)* от Търновския надпис на Иван Асен II. Във формата *Circvviz* звукът *ь* от *църкъвница* е предаден сравнително точно с меката гласна *i*. Следващите звукове *ь*, *в* са предадени на латински с *v*, *v*. В посочената варианта *Circuiz* твърдият звук *ь*, който следва след *к*, е изразен с латинската твърда гласна *и*. Славянското окончание *-ица* е понемчено и превърнато във *-iz*, кактото е случаят напр. и при новите немски форми *Bistritz* за чешкото *Bystrice*, *Teplitz* за *Terlice* и пр.

¹ Златарски, История на българската държава, т. III, стр. 21, бел. 3 под текста.

² Вж. Ансберт, стр. 41.

³ *Historia peregrinorum*, стр. 140.

⁴ *Chronicon Magni Presb.*, стр. 509.

⁵ Вж. Miklosich, *Lexicon*, стр. 1105—1106.

⁶ Пак там.

⁷ Вж. Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, София, 1944, т. II, стр. 38—39.

Забележителна е у Ансберт формата *Blisimos*¹, означаваща една крепост около Пловдив, чието име и местоположение все още не може точно да се установи². Че при тази форма имаме известно гръцко влияние, се вижда от окончанието *-os*, което напомня гръцкото наименование *Βλισος*³ за същата крепост. Но в началото стои *B*, а не *V*, с което, както видяхме, се предава у Ансберт точно византийското β при форми като споменатото *Veroi* (= *Βερόν*), които са били усвоени от автора чрез гръцко посредство. Това обстоятелство сочи, че въпросното наименование е било усвоено от Ансберт отчасти под влияние на оная форма на името, която е била употребявана от местното българско население.

Малката крепост Градец, която се е намирала на север от днешната Крива Паланка⁴, е спомената в Ансбертовата история с наименованието *Graditz*⁵. Формата *Graditz* предава сравнително точно старобългарското *Градъць*⁶. И тук, както при разгледаната вече транскрипция на селищното име *Църквѣнца*, мекният звук *ѣ* е предаден на латински с меката гласна *i*.

Античните имена *Savus* и *Dravus* на реките Сава и Драва са приели различни форми у Ансберт. В някои от тях ясно личат наименованията, с които местното славянско население е наричало тези реки: *Sauus*, *Souue*, *Sovva*, *Souua*, *Sawa*, *Dravius*, *Drauus*⁷. Описвайки преминаването на кръстоносците през река Драва, Ансберт отбелязва⁸ как е била наричана реката от местното население:

In transeundo navibus Drauium fluvium, qui vulgo Tra dicitur...

„при преминаването с кораби на река Драва, която обикновено се нарича Тра...“

В случая авторът е предал неточно славянската форма *Драва*: втората половина на думата е апокопирана. Освен това под германско езиково влияние началната звучна съгласна *Д* е заменена с *T*, така както началното *Б* е заменено с *P* в споменатата вече Ансбертова форма *Peigrauium*, означаваща Белград.

Консонантната група *sr*, която не е свойствена нито на латински, нито на германски, е заменена с *kr* и *kir* във формите *Srazimerus* и *Chrazimerus*⁹, предаващи у Ансберта сръбското име Срацимир. В по-доверните ръкописи е засвидетелствувана втората форма *Chrazimerus*, гдето гутуралният звук *k* е аспириран под германско езиково влияние, подобно на други, споменати вече форми (*Chardamus*, *Chrumpus* и пр.).

¹ *Ansbert*, стр. 52.

² Вж. Златарски, История на българската държава, т. II, стр. 185.

³ Вж. напр. у Алпа Сопнена, т. I, стр. 224.

⁴ За това селище вж. и у Златарски, История на българската държава, т. III, стр. 15.

⁵ *Ansbert*, стр. 56.

⁶ За тази славянска форма вж. Miklosich, стр. 141.

⁷ *Ansbert*, стр. 26, 38, 30, 33.

⁸ Там, стр. 26.

⁹ Там, стр. 30.

Името Асен е предадено у Ансберта с формата Assanius¹. Можем да приемем, че Assanius предава направо старобългарското *Асьнь*, тъй като Ансберт, който е имал достъп до походната канцелария на император Фридрих Барбароса като негово доверено лице, е могъл да узнае името на българския владетел непосредствено от неговите пратеници, когато те пристигнали в Ниш, за да водят преговори с императора². Поради това формата Assanius е особено важна от езиково гледище. Тук старобългарското *ъ* е предадено на латински със *a*. Разбира се, името е полатинчено чрез прибавяне на латинското окончание *-us*. Забележително е в случая наличието на гласната *i* пред окончанието *-us*. Като вземем предвид, че мекият звук *ь* е предаден у Ансберта със *i*, което ясно личи от приведените по-горе форми *Circvviz* и *Graditz*, можем да допуснем, че в меката гласна *i* от формата Assanius е намерило отражение тъкмо крайното смекчаващо *ь* от *Асьнь*.

Името Сърбия е означено със *Serugia* (*Saruigia*)³ на това място, гдето Ансберт разказва за срещата на сръбските жупани с Фридрих Барбароса⁴. Разбира се, Ансберт е имал възможност да чуе и усвои това име от самите сърби през време на преговорите между сръбския велик жупан и германския император. Но от формата *Serugia* личи, че той е възприел името твърде погрешно. Забележително е все пак, че по-нататък авторът е изоставил тази форма и е възприел по-правилното *Servia*⁵, което е точна транскрипция на гръцкото *Σερβία*, често употребявано от византийските хронисти⁶.

Всички разгледани дотук Ансбертови форми могат да се разделят на две групи. В една част от тях лесно могат да се открият гръцките им първообрази, което показва, че съответните наименования са били усвоени от автора чрез гръцко посредство. Такива са *Veroi*, *Straliz*, *Servia* и пр. Все пак у Ансберта преобладава броят на личните и селищни имена, които са били усвоени не чрез гръцко посредство, а в пряк допир с местното население. В тоя случай някои от формите твърде точно предават съответните наименования, каквито са напр. *Circvviz*, *Graditz*, *Sawa*, *Assanius*. При други пък ясно личи влиянието на родния език на автора, както се вижда от формите *Pelgranum*, *Brandiez*, *Chrazimerus* и др.

Ансбертовата история е послужила като главен първоизвор на, така наречената *Historia peregrinorum*, която представя подробно описание на третия кръстоносен поход от неизвестен автор. Повечето от формите на селищните, лични и др. имена тук почти напълно се покриват с Ансбертовите. Такива са формите *Belgranum*, *Nissa*, *Veroi*

¹ Там, стр. 38.

² Вж. Златарски, т. III, стр. 10; изобщо за гръцките и др. форми на това име вж. и G. Moravcsik, *Byzantinoturc.*, т. II, стр. 76--77.

³ *Ansbert*, стр. 29, 33.

⁴ Срв. Златарски, т. III, стр. 8.

⁵ *Ansbert*, стр. 60, 62.

⁶ Вж. N. Gregoras, т. II, стр. 647, 654; G. Cedren., т. II, стр. 515; *Anna Comnena*, т. II, стр. 37, 240.

Assanius, Seruigia, Stralicium¹ и пр. В последната форма имаме полатинчване на Ансбертовото Straliz чрез прибавяне на латинското окончание *-ium*. Все пак е установено, че освен Ансберта авторът на *Historia peregrinorum* е използвал и други, неизвестни нам извори². Затова в *Historia peregrinorum* има някои форми, които не се срещат у Ансберг. Така, споменатото по-горе селище Браничево е означено в Н. Р. със *Brundusium*³. В случая имаме сближаване и уподобяване на името Браничево с името на италианския град Бриндизи по народна етимология. Разгледаното селищно наименование *Blisimos*, засвидетелствувано у Ансберг, в Н. Р. е предадено с формата *Glismon*⁴. Че формата *Glismon* се дължи на гръцко посредство, се вижда от началното *Gl*: консонантната група *VI* от споменатото гръцко наименование *Βλινος* (с византийското произношение „Влиснос“), бидейки необичайна за латинския език, е била заменена с *Gl*.

Че съставителят на Н. Р. е черпил материали и от други германски автори, личи между другото и от формата *Thrauius*⁵, означаваща реката Драва. При тази форма звучният дентал *D* е заменен с аспирирано *T* (*Th*). Подобни фонетични промени са характерни за авторите от германски произход, както вече се изтъкна по-горе. Най-сетне трябва да се отбележи, че в Н. Р. р. Морава е означена с името *Magubius*⁶, което е образувано по аналогия на античното име на р. Дунав — *Danubius*.

Към хрониките, които съдържат описания на третия кръстоносен поход, принадлежи и така наречената Голяма Кьолнска летопис, съставена в Кьолн към края на XII и началото на XIII век⁷ от неизвестен автор. Разказвайки, че „имало страна Сърбия, разположена между Рутения и Угария“ („Est enim Severian terra inter Ruteniam et Ungariam posita“)⁸, летописецът е означил Сърбия със *Severian*. Тази форма се е получила от гръцката форма *Σερβία*, винит. падеж от *Σερβία*: гръцкото *Σερβία*, произнасяно „Сервиан“ (*Servian*), е било прието за основна форма. Че формата *Servian* е била взета за основна, се вижда и от прилагателното *Servianensis* „сръбски“, употребено в същата летопис⁸ и съставено от основа *Servian-* и окончание *-ensis*. От *Servian* се е получило *Sevrian* чрез метатезата *rv < vr*. След това в консонантната група *vr* лесно е могло да се появи едно *e* и да се получи *Severian*, за което е спомогнало вероятно и етимологичното сближаване с латинското прилагателно *severus*.

Малко по-долу в същото описание са употребени наименованията *Nicea* и *Serf* в текста:

... venerunt ad civitatem nomine Niceam, ubi princeps dictus Serf cum summo gaudio imperatorem excepit⁹.

¹ *Historia peregrin.*, стр. 131, 135, 141, 134.

² Вж. *Wattenbach*, т. II, стр. 315.

³ *Historia peregrin.*, стр. 133.

⁴ Там, стр. 145.

⁵ Там, стр. 131.

⁶ Там, стр. 132.

⁷ Вж. *Wattenbach*, т. II, стр. 441.

⁸ *Annales Colonienses maximi*, стр. 795.

⁹ Там, стр. 797.

С оглед към контекста това място следва да се преведе: „Кръстоносците пристигнали при град, на име Ниш, гдето споменатият сръбски владетел¹ посрещна императора² с най-голяма радост“. За града Ниш тук е употребено наименованието Nicea; в случая името Ниш е отъждествено с името на прочутия в средните векове град Никея в Мала Азия.

С формата *Seif* е означено съществителното *сърбин*, което в българския превод е предадено като прилагателно „сръбски“. Употребата на тази форма тук се дължи на народно-etimоложко сближаване с френското *seif* (роб).

На друго място в същата летопис град Димотика е споменат *Dimodica*³. Първообразът на тази форма е късното простонародно гръцко наименование *Διμοτική* за същия град⁴, а не старата гръцка форма *Διμοτικήον*, поддържана по традиция от византийските хронисти⁵. Без съмнение приведеното простонародно гръцко наименование *Διμοτική* е могло да бъде усвоено от лице, лично преминало през Тракия, следователно съставителят на Кьолнската летопис е използвал като първоизвор и автор, който е бил взел пряко участие в третия кръстоносен поход.

Едно кратко, но съдържащо някои ценни подробности за българската история описание на третия кръстоносен поход е оставил абатът Арнолд от Lübeck (живял през втората половина на XII и началото на XIII в.), чийто първоизвор още не е установен⁶. В Арнолдвата хроника гр. Пловдив е споменат под името *Vinopolis*⁷. Първообразът на *Vinopolis* са форми като *Phinopolis*⁸, *Finerople*, *Phinperople*, *Phuperople*⁹ и др. Безспорно тези и тем подобни форми са произлезли от наименованието *Philippopolis*. Под това наименование Пловдив е бил добре познат на средновековния Запад благодарение на кръстоносните походи. Бидейки широко известно и употребявано, това наименование е могло да претърпи някои фонетични промени: от двете *l* едното е било заменено с *n* чрез далечна дисимиляция, а от двете срички *po-ro* едната е била изоставена (хаплогогия). Форми като гореспomenатото *Phinopolis*, като *Phuipropolis* у Ансберт¹⁰ и тем подобни, са често явление у западните автори. След това форми като изброените *Phinopolis*, *Finerople* и др. лесно са могли да бъдат променени във *Vinopolis*. По такъв начин наименованието на гр. Пловдив е било осмислено по народна етимология като съставено от *vin* и *polis*, т. е. „Винен град“, „Виноград“. Дали за едно такова осмисляне не е допринесло и обстоятелството, че при влизането си в Пловдив през 1189 г. кръстоносците били очудени от големите количества вино, което намерили в града? Във всеки случай епископ Дит-

¹ Т. е. сръбският велик жупан Стефан Неман.

² Т. е. Фридрих Барбароса.

³ Посочената летопис, стр. 798.

⁴ За формата *Διμοτική* вж. *ΜΕΓ. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛ.*, т. IX, стр. 163.

⁵ Вж. напр. *G. Aetopolita*, т. I, стр. 42.

⁶ Вж. *Wattenbach*, т. II, стр. 343.

⁷ *Arnoldi Chron.*, стр. 172.

⁸ *Alberti Aquens. Hist.*, стр. 186.

⁹ Вж. Вс. Николаев, *Хрониката на Ж. дьо Вилардуен*, София, 1946, стр. 238, 278, 280.

¹⁰ *Ansbert*, стр. 35, 38, 39.

полд от Пасау, който лично участвувал в третия кръстоносен поход, е изразил впечатлението на своите другари с думите:

... civitatem Philippopolim vacuam hominibus, sed plenam vino invenimus¹.

— „намерихме града Пловдив празен от хора, но пълен с вино“.

У Арнолда Любекски сърбите са означени със Servi². Като споменава, че жителите на гр. Равно се наричали *servi* (т. е. сърби) — ... Ravenelle ... cuius habitatores Servi dicuntur, летописецът отбелязва² след това, че те били „secundum nomen suum immundiciis omnibus servientes“ и по този начин сам сближава етимологично името сърби, лат. Servi, с латинския глагол *servire* — типичен случай на народна етимология.

Между хрониките, които описват третия кръстоносен поход, принадлежи и т. н. Миланска летопис³, завършена около началото на XIII век. Тук името Исак на византийския император Исак II Ангел (1185—1195) е означено с формата Cursacus⁴. Като се има предвид, че пред личните имена на византийските императори се е поставяла титлата *κύριος*⁵ или съкр. *κῆρ*⁶, трябва да се приеме, че формата Cursacus се е получила от сливане на титлата *κῆρ* с името Исак, т. е. от „кир Исак“ се е получило *Кирсак*, на латински — Cursacus. От формата Cursacus са произлезли редица варианти: Ursacus, Uersacus, Iursacus⁷, Sursac⁸, Tursacius⁹, Tursac¹⁰.

По отношение на последната от тях (Tursac) летописецът, каноник Роберт, сам отбелязва на едно място: ... Tursac, quem alii Isachium vocant ...¹¹, отдето се вижда, че покрай неправилната форма Tursac му е била известна и правилната — Isachius; но той е счел Tursac за правилна и я употребява навсякъде, гдето разказва за византийския император Исак II Ангел¹².

В същата Миланска летопис античното наименование на гр. Пловдив, Philippopolis, е променено във Philippus¹³. Формата Philippus е латинска транскрипция на гръцката акузативна форма *Φιλιππος* от имени-

¹ Вж в Chronicon Magni Presh., стр. 509.

² Arnoldi Chron., стр. 118.

³ Относно авторството и пр. на тази летопис вж. Wattenbach, т. II, стр. 324.

⁴ Annales Mediolanenses, стр. 379.

⁵ Вж. напр. Constantinus Porphyrogen., т. III, стр. 88: ὁ κύριος Ῥωμανός ὁ βασιλεὺς.

⁶ Вж. Du Cange, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis, т. I, кол. 765.

⁷ В някои ръкописи на Annales Mediolanenses (вж. Annales Mediol., пос. място и в тексткритичния апарат, пак там).

⁸ Вж. Хрониката на Ж. дьо Вилардуен, стр. 194.

⁹ Annales Mediol., там.

¹⁰ Roberti canonici Sancti Mariani Autissiodorensis Chronicon, стр. 257; Ex Chronico S. Martini Turonens., стр. 463.

¹¹ Roberti canon. Chronicon, стр. 265.

¹² Пак там, стр. 242, 250, 255; на тези места формата се явява с някои фонетични промени: началното *z* е аспираторано (Thursac), с аспирация се явява и крайното *s* (Tursach).

¹³ Annales Mediolan., стр. 379.

телен падеж *Φιλιπποι*. В случая се касае за смесване на *Philippopolis* (Пловдив) с града Филипи (*Φιλιπποι* — *Philippi*) при Кавала. Следователно гръцкият акузатив се е превърнал в латински на *casus generalis*. Подобно смесване на *Philippopolis* със *Philippi* имаме напр. и в споменатата по-горе Кьолнска летопис, гдето изрично се казва, че „кръстоносците пристигнали при града Филипополис, наричан още Филипи“:

... Applicuerunt etiam ad civitatem Vinipopolin (= *Philippopolin*), quae et *Philippis*¹.

В езика на папската канцелария личните и селищни имена са предадени сравнително точно. Това се дължи на обстоятелството, че Римската църква е изпращала в разните държави свои представители, които при продължителното си пребиваване са имали възможност правилно да усвоят съответните наименования. Латинската транскрипция на старобългарски селищни и лични имена в езика на Римската курия може да бъде най-добре проучена в преписката² на папа Инокентий III с българския цар Калоян, съдържаща достатъчно данни в това отношение. Преди всичко трябва да се отбележи, че латинските форми на наименованията в писмата на Инокентий III почти напълно се покриват със съответните форми в Калояновите писма. При това още в първото Калояново писмо до папата пред самия текст на писмото е поставена в регистъра бележка от преписвача:

*Littere Caloiohannis domini Bulgarorum et Blachorum, misse domino Innocentio pape III, translate de bulgarico in grecum et de greco postea in latinum*³.

Тази бележка неопровержимо свидетелствува, че изобщо всички писма на цар Калоян и на българските духовници до папата са били съставяни първоначално на български език, след това са били преведени на гръцки език, а после от гръцки — на латински език. Впрочем посредството на гръцкия език личи и в самите латински форми. Така, името на старата българска столица Преслав е означено в писмото на българския примас Василий до папата с формата *Pristhlava*⁴, която предава точно гръцкото *Πριϑήλαβα*⁵, и то с византийското произношение на β като v.

В същото писмо град Велбъжд, Велбъждъ е споменат с наименованието *Belebusdium*, което предава точно гръцкото *Βελεβούδιον*⁶, но тук вече със старогръцкото произношение на β като b.

¹ *Annales Colon. max.*, стр. 797. В случая наименованието *Philippi* е взето в локативната му форма *Philippis* вместо в именителен падеж *Philippi*. Следователно в този случай аблативът *Philippis* се е превърнал в *casus generalis*.

² Писмата, разменени между папа Инокентий III и Калоян, както и писмата, отправени от висши български духовници до същия папа заедно с техните отговори са издадени от Ив. Дуйчев, *Преписката на папа Инокентий III с българите*, София, 1942.

³ Вж. Ив. Дуйчев, *Преписката*, стр. 22.

⁴ Там, стр. 46.

⁵ Вж. у *Анна Сотвена*, т. I, стр. 235: *μεγάλη Πριϑήλαβα*.

⁶ Срв. напр. *G. Acorolita*, т. I, стр. 78; вж. също Й. Иванов, *Български старини из Македония*, стр. 552 (грамотата на император Василий II от 1019 г.), гдето наред с *Βελεβούδιον* се среща и *Βελέβουδα*.

В писмото на неколцина български духовници до папа Инокентий III гр. Ниш е означен с Nisus¹, чийто първообраз е гръцкото *Νίσος*².

Гр. Скопие е означен със Scoria, в което личи гръцкото *Σκόπια*³.

Пак там за прилагателното *видински* е употребена формата *Budinensis*, произведена от едно *Budine*, което е точна транскрипция на гръцкото наименование *Βυδίνη*⁴ за гр. Видин — пак със старогръцкото произношение на *β* като *v*. Във всеки случай спазването на старогръцкото произношение е едно указание, че наименованието е било усвоено чрез посредството на гръцката писменост, а не на говоримия език.

В писмото на цар Калоян от 1203 г. гр. Търново е споменат *Trinova*⁵. Първообразът на тази форма е безспорно гръцкото *Τρίνοβος*⁶, гдето гръцкото *β* е предадено в латинската форма с византийско произношение.

Същите латински форми са употребени и в писмата на Инокентий III. Тук се среща прилагателното *Belebusdiensis*⁷ „Велбъждски“, произведено от гореспомнатото *Belebusdium*. Среща се също прилагателното *Trinovitanus*⁸ „Търновски“, произведено от споменатата форма *Trinova* и пр. Но в Преписката има и някои други особености на латинската транскрипция. Тъкмо в първото Калояново писмо, гдето изрично е отбелязано, както вече се спомена, че текстът му най-напред е бил преведен от български на гръцки, а след това от гръцки на латински език, прилагателното *браничевски* е означено с формата *Brandizuberensis*⁹. Прилагателното *Brandizuberensis* представя контаминирана форма, в която ясно личи разгледаното вече Ансбертово наименование *Brandiez* (*Brandiz*) за селището Браничево, съчетано с гръцкото наименование *Βρανίτζοβα*¹⁰ за същото селище. Формата *Brandizuberensis* е общоприета в Преписката и е употребена както в писмата на Калоян, така и в тези на Инокентий III¹¹.

В първото пък писмо на папа Инокентий III Калоян е назован с името *Iohannitius*¹². Това име се среща и в някои други писма на Инокентий III¹³ наред с другото име *Caloiohannes*, с което се назовава винаги самият цар Калоян¹⁴. Формата *Caloiohannes* предава гръцкото *Καλοιοβάνης*, от което произхожда и нашето *Калоян*. Напротив, формата *Iohannitius*, която е употребена в някои от папските писма, отразява името *Йоаница*, с което Калоян е бил назоваван от българския народ. В случая името *Йоаница* е полатинчено чрез прибавяне на латинското окончание *-ius*.

¹ Вж. Ив. Дуйчев, Преписката, стр. 46.

² Вж. напр. у Appa Comp., т. II, стр. 256.

³ Вж. Й. Иванов, пос. съч., стр. 554.

⁴ За *πόλις Βυδίνη* в гръцкото житие на св. Ромила вж. Iv. Dujčev, Un manuscrit grec de la vie de St. Romile, *Studia hist. phil. Serd.*, II (1940), стр. 90.

⁵ Вж. Ив. Дуйчев, Преписката, стр. 47.

⁶ За тази форма вж. у G. Aegerolita, т. I, стр. 33.

⁷ Вж. Ив. Дуйчев, Преписката, стр. 49.

⁸ Там, стр. 37—40.

⁹ Там, стр. 23.

¹⁰ За това гръцко наименование вж. у Nicetas Chop., стр. 166, 347.

¹¹ Вж. Ив. Дуйчев, Преписката, стр. 23, 26, 39, 48, 54.

¹² Там, стр. 21.

¹³ Там, стр. 60, 64.

¹⁴ Там, стр. 21, 23, 34 и пр.

Във фонетично отношение са важни формите *Dripanth* за Търново и *Wulcus* за името Вълкан, тъй като тези латински форми, по всичко изглежда, не са се появили под гръцко влияние и предават направо самите славянски форми. С *Dripanth* е означен гр. Търново в писмото на примас Василий до папа Инокентий III¹. В случая трябва да приемем, че меката гласна *i* изразява звука *ь* от старобългарската форма Трънѡвъ или Тръновъ². С *Wulcus* е означено името Вълко или Вълкан в писмото на папа Инокентий III от 15 септември 1204 г.³ Тук с първото *u* е изразен гвърдият звук *ѡ*, съдържащ се в корена на това славянско име срв. формата вълканъ.⁴ Разбира се, името е полатинчено с прибавяне на окончанието *-us*, какъвто е случаят и при *Dripanth* — с латинското окончание *-us*.

Изобщо наличието на еднакви латински форми за съответните наименования в писмата на Калоян и в тези на папата показва, че изпращаните от България писма са били превеждани на гръцки и на латински от лица, принадлежащи към папската канцелария. Вероятно този двоен превод ще да е бил извършван отчасти и от бриндизкия архипрезвитер Доминик, който познавал гръцки и латински език и е бил изпращан като посланик на папа Инокентий III при цар Калоян⁵. Но въпреки посредството на гръцкия език, чрез което в латинските писма са се вмъкнали редица гръцки форми за съответните наименования, все пак в латинския текст са употребени и такива латински форми, които не са образувани под гръцко влияние. Някои от тези форми са били отдавна известни и разпространени на Запад, какъвто е напр. случаят с Ансбертовото *Brandiz*, употребено в прилагателното *Brandizuberensis*; други пък предават направо славянски имена, които са стапали известни на папската канцелария без гръцко посредство. Такъв е случаят с формите *Wulcus*, *Iohan-nitius*, *Dripanth*. Впрочем посредството на гръцкия език е било използвано от папската канцелария при превеждането на латински език и на писма от други недостъпни езици⁶.

В едно от писмата на латинския император Хенрих (1206—1216) името Стрез е означено с формата *Stratius*⁷ (= Страциус), която има същите фонетични особености, каквито се забелязват и при разгледаната вече Ансбертова форма *Assanius*, означаваща името Асѡнъ. И тук звукът

¹ Там, стр. 45.

² Почти навсякъде в старобългарските форми след *p* стои *ь*, напр. Трънѡвъ — в Дубровнишката грамота на цар Иван Асен II (срв. Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, т. II, стр. 42), Тръновъ — в приписката върху Търновското евангелие от 1272 г. (срв. Ив. Дуйчев, пак там, стр. 65), Тръновъ — в приписката върху Свърлишкото евангелие (срв. Ив. Дуйчев, пак там, стр. 65); срв. също така формата Тръновъ, приведена у Miklosich, пос. съч., стр. 1007.

³ Вж. у Ив. Дуйчев, Преписката, стр. 62.

⁴ Вж. Miklosich, пос. съч., стр. 68.

⁵ Срв. писмото на папата от 22. II. 1200 г. в Преписката, стр. 21.

⁶ Срв. бележката на Ив. Дуйчев към писмо II в Преписката, стр. 82.

⁷ Вж. у Vischop, стр. 211, кол. 2.

ъ от старобългарската форма Стръзъ¹ е предаден на латински със *a*, а мекият изговор на крайното з (зъ) е отразен в меката гласна *i*, стояща пред окончанието *-us*.

Забележително е, че в хрониката на френския монах Albricus от манастира Trois-fontaines², живял през първата половина на XIII век, името Асен е предадено с формите *Alsapus* и *Alsenz*³. Това предаване на името с две различни форми у един и същи автор никак не е чудно предвид на обстоятелството, че летописецът е черпил фактически материал от твърде голямо множество автори, някои от които не са стигнали до нас⁴. В приведените форми стои *ls* вместо *ss*. Формите *Alsapus* и *Alsenz* са се получили очевидно от *Assanus* и *Assenz* поради погрешно преписване на *s* като *l*, което лесно е могло да се случи при преписване от минускулен шрифт.

В хрониката на архидякон Тома⁵ (1200—1268) от гр. Спалато (Далмация) името Асен е означено с *Oxanus*⁶. Първообразът на *Oxanus* е старобългарската форма Усънь, която се среща напр. в договора на цар Михаил Асен с дубровничаните⁷. Изглежда, че формата Усънь, транскрибирана *Oxanus*, е била пренесена в Далмация от дубровнишките търговци и там е станала известна и на архидякон Тома, сам далматинец по произход.

У някои автори собствените имена са предадени крайно неточно, което се дължи на безкритично и небрежно използване на първоизворите. И наистина, поради недоглеждане и небрежност при преписване на непознати имена от чужди езици и автори са се получили съвсем неточни и погрешни латински форми, в които трудно би могъл да се познае първообразът на дадено име. В това отношение е характерна латинската транскрипция у хрониста Матей Парижки⁸ (от XIII век). В хрониката му за името Моравия са употребени формите *Morania*, *Morannia* и *Mogoia*; за името Полша наред с правилното наименование *Polonia* се срещат още форми като *Polemia* и *Polomia*; гр. Прага е споменат под името *Pung*; прилагателното Пражки е означено с формите *Pragensis*, *Prangensis*, *Pringensis*⁹ и пр. Народността на татари в същата хроника е предадено с *Tartari*. Че тази форма се дължи на сближаване на името татари с латинското *Tartarus* (Тартар, подземното царство), се вижда от израза: . . . *Tartari immo Tartarei*¹⁰, гдето авторът още по-ясно е изразил това осмисляне, като при името татари (*Tartari*) е поставил и прилагателното *Tartarei* (от класическото латинско прилагателно

¹ Теодосий, Живот светого Саве, Београд, 1860, стр. 103, 104.

² За Албрикус и хрониката му вж. *Wattenbach*, т. II, стр. 461.

³ *Chronica Albrici*, стр. 927, 933, 938, 946, 949, 950.

⁴ Вж. в увода към посоч. издание на хрониката.

⁵ За този летописец вж. в увода към посоч. изд. на хрониката му.

⁶ *Thomae Historia*, стр. 579.

⁷ Част от оригиналният текст на договора е даден у Ив. Дуйчев, Из старата българска книжнина, т. II, стр. 46.

⁸ За него вж. *Wattenbach*, т. II, стр. 452.

⁹ *Mathei Parisiensis Chron.*, стр. 208, 209, 210, 267.

¹⁰ Там, стр. 210.

Tartareus), т. е. „хора от Тартара“, „адски хора“. Изобщо приведените различия в транскрипцията тук могат да се обяснят отчасти с обстоятелството, че авторът е черпил материали от твърде много и разнообразни източници, и то съвсем безкритично¹.

Интересни форми е дала погрешната латинска транскрипция и в доклада² на четирма католически монаси, които в 1234 г. посетили Латинската империя и столицата и — Константинопол. В този доклад цар Иван Асен II е споменат като *Arsanus rex Bachtrogum*³ „Арсан, царят на бактрите“, вместо *Assanus rex Bulgarorum* „Асен, царят на българите“. В същия доклад името Мануил е превърнато в *Suanuel* и пр.

Всички разгледани дотук форми на латинската транскрипция у средновековните латински автори могат да се разделят на две групи. От една страна имаме редица форми, които са транскрибирани от съответните гръцки наименования. Някои от тях са били възприети чрез посредството на живата гръцка реч, което личи от византийското произношение на съответните звукове. Такива са напр. *Veroi* (от *Βερον*), *Iriui* (от *Εἰρίην*), *Pristhlava* (от *Πρισθλάβα*) и пр. Други пък са били усвоени чрез гръцката писменост: при тях е запазено традиционното предаване на *b* с *β*. Такива форми са *Belebusdium* (от *Βελεβοσδιον*), *Vudine* (от *Βυδίνη*) в прилагателното *Vudinensis*; *Basilius* и др. Изобщо до посредството на гръцкия език и гръцката писменост се е прибягвало на Запад при усвояването на непознати имена от източни и др. недостъпни езици. Дори изрично е засвидетелствувано, както вече се изтъкна, че писма на старобългарски, арменски и др. недостъпни езици са били превеждани в папската канцелария най-напред на гръцки, а след това от гръцки на латински език. Но все пак има случаи, где то въпреки явното наличие на гръцко посредство гръцките форми не са могли да се наложат. Това се дължи на обстоятелството, че някои имена са били известни вече от по-преди с латинската си транскрипция. Такава е формата *Brandizuberensis*, употребена в първото Калояново писмо, което е било преведено от старобългарски на гръцки, а след това от гръцки на латински, в която форма ясно личи Ансбертовото *Brandiez* (Браничево); такава е и формата *Iohannitius* за престолярното наименование *Йоаница* на цар Калоян, употребено в папските писма наред с гръцкото *Salotiohannes* (*Καλοτιωάννης*); такива са също и формите *Bulgari*, *Babilonia* у Лиудпранд, който в други случаи, както видяхме, съвсем точно се придържа към гръцките форми и византийското произношение — при имена като *Iriui* (*Εἰρίην*), *Zoi* (*Ζωή*) и пр. В някои случаи гръцкият първообраз трудно се познава поради фонетични и др. промени, които е претърпял в латинската транскрипция (срв. форми като *Glismon*, *Straliz* и пр.).

Към другата група принадлежат формите, при които латинската транскрипция направо предава имената, без гръцко посредство. Прабългарски, славянски и тракийски имена, свързани с българската история, са могли да станат известни на западните автори и чрез преки връзки, и то главно по три начина: при дипломатическите сношения, чрез търговски връзки и през време на кръстоносните походи. Изтъкна се вече,

¹ Вж. увода към посоченото издание на хрониката.

² За този доклад вж. Златарски, т. III, стр. 380.

³ Вж. у Mansi, т. XXIII, кол. 293.

че летописецът Айнхард е могъл да узнае името *Омортаг* направо от собствените пратеници на българския хаган. Ансберт е могъл да узнае името *Асен* направо от пратениците на българския владетел, когато те пристигнали в Ийш, за да водят преговори с император Фридрих Барбароса. Простонародното име *Йоаница* на цар Калоян е могло да стане достойние на папската канцелария чрез папските пратеници, които са идвали в България. Старобългарската форма *Усънь* за името Асен, транскрибирана *Oxanus*, е могла, както видяхме, да бъде пренесена в Далмация от Дубровнишките търговци, които продължително време са пребивавали в България и пр. Но западните автори са могли да влязат в пряк и продължителен допир със самото българско население най-вече през време на кръстоносните походи. Преминавайки през Балканския полуостров, кръстоносците са усвоили от самото местно население редица селищни, лични и др. имена. Всичко това често пъти е способствувало, за да се получи пряка латинска транскрипция, предаваща направо редица имена. Тъкмо от появилите се по тоя начин латински форми може да се види как са предадени на латински някои звукове, характерни за старобългарския език. От форми като *Assanius*, *Oxanus*, *Alsanus*, *Stratius*, предаващи имената *Асънь* (*Усънь*) и *Стръзь*, се вижда, че звукът *ъ* се изразява на латински обикновено с *a*. Форми като *Alsanz*, гдето *ъ* е предадено с *e*, са редки изключения. От формата *Wulcus*, означаваща *Вълко* (*Вълкан*), и формите *Zuatorluk* и *Pentepulcus*, означаващи името *Светополк* в двете му славянски форми *Сѣлатоплъкъ* и *Сѣлатоплъкъ*, личи, че твърдият звук *ѣ* се изразява в латинска транскрипция с твърдата гласна *u*. Мекият звук *ь* е изразен на латински с меката гласна *i*. Това личи ясно от форми като *Circvviz* и *Graditz* за селищните имена *Църкѣвница* и *Градѣць*. В някои случаи звукът *ь* е изразен в латинските форми, дори когато стои в края на имената за смекчаване на изговора. В такива случаи пред латинското окончание *-us* стои едно *i*, изразяващо тъкмо това крайно *ь*. Така е напр. при формата *Assanius* за името *Асънь* и при формата *Stratius* за *Стръзь*. Забележително е, че в някои латински летописи от славянски произход носовката *ѣ* е изразена с *a*. Такъв е случаят напр. при формата *Zuatorluk*, предаваща славянската форма *Сѣлатоплъкъ* за името *Светополк* в Градишката летопис. Напротив, във всички латински летописи от неславянски автори тази носовка е изразена сравнително много по-точно с *ei*. Такива са формите: *Zuentibaldus* във Фулденската летопис, *Centebaldus* у Лиудпранд, *Pentepulcus* в папските писма и пр., предаващи славянската форма *Сѣлатоплъкъ* за същото име. Това се дължи на обстоятелството, че особеният и необикновен за чужденците звук е привлякъл върху себе си тяхното внимание, което е било от значение за по-точното му предаване в латинската транскрипция.

Консонантните групи *vl*, *tk*, *vr*, *sr*, които не са свойствени на латинския език, са претърпели известни промени в латинската транскрипция. При някои форми от двете съгласни едната е изоставена. Такъв е случаят във формата *Laodomir*, означаваща *Владимир*, гдето началното *V* е изоставено; също във формата *Vason* за *Баткун*, гдето от *tk* е оста-

нало само *к*. В други случаи пък тези консонантни групи са субституирани с други, свойствени на латинския език звукови съчетания. Така е при формата *Gliston*, предаваща гръцкото Влиснос (*Βλίσνος*), гдето началното *Vl* е заменено с *Gl*; при формата *Vassop*, гдето *тк* (от Баткун) е заменено с *кк*; при формата *Granatus* за името Вранас, гдето началното *Vr* е заменено с *Gr*; при формите *Crazimeterus* и *Chrazimeterus*, означаващи името Срацимир, гдето началното *Sr* е заменено съответно с *Cr* и *Chr*.

В латинската си транскрипция имената се явяват обикновено с латински окончания *-us*, *-um* и пр. Някои имена се явяват и без латински окончания, като напр. *Omortag*, *Zuatoplik* и др., но това са редки случаи. Понякога имената запазват славянските си окончания. Но в такъв случай тези окончания биват или полатинчени, или променени под влияние на родния език на автора. Така, името Йоаница в латинска транскрипция е запазило славянското си окончание, но то е полатинчено и превърнато от *-ица* в *-itius*. При наименованието *Circvviz* или *Circviz*, означаващо Църквица, славянското окончание *-ица* е понемчено и превърнато в *-iz*, подобно на модерните немски форми *Bistritz* за чешкото *Bystrice*, *Teplitz* за *Teplice* и пр.

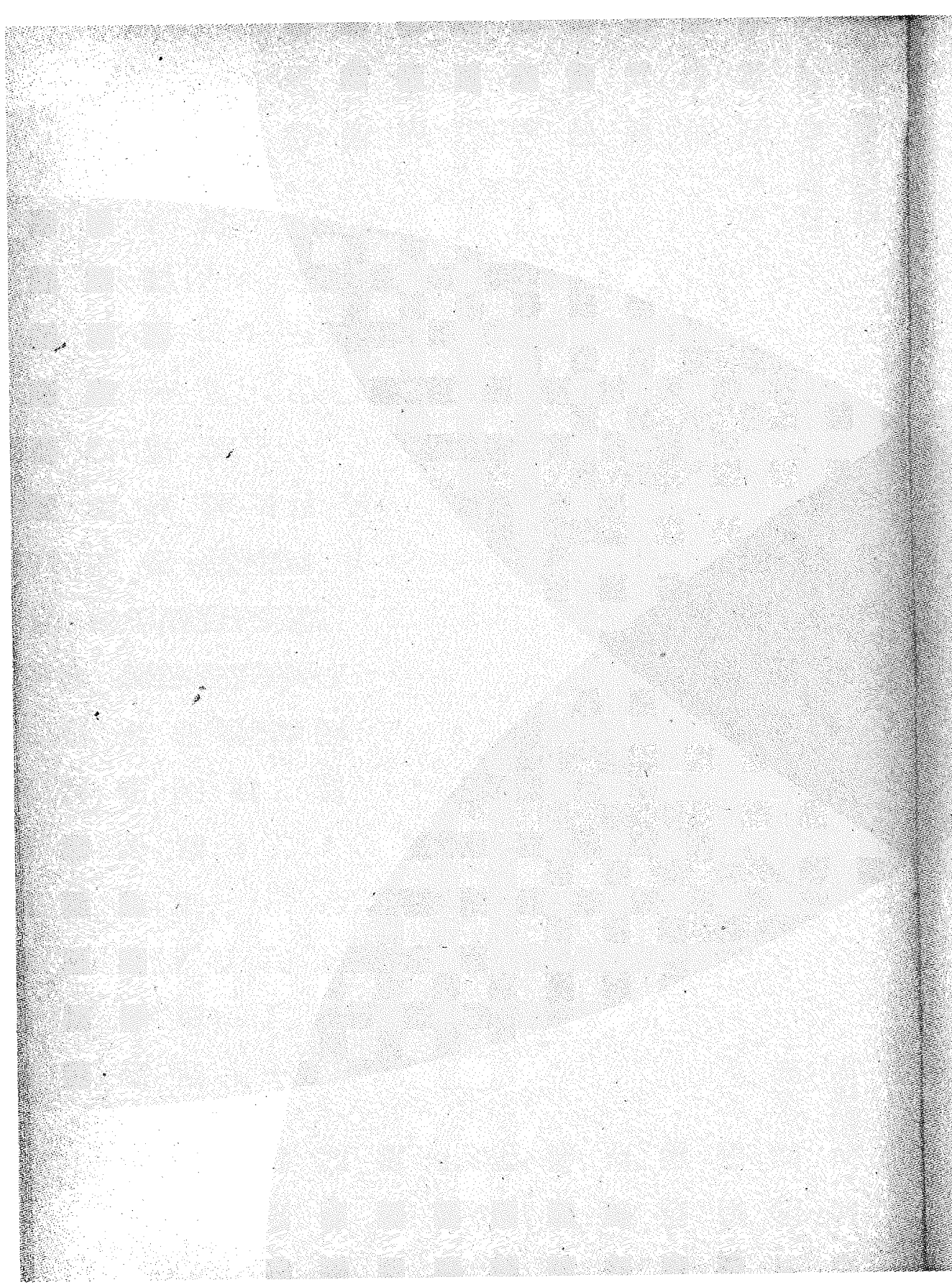
При много форми се забелязва влияние на родния език (френски немски, италиански и пр.) на съответния латински автор. Влиянието на родния език върху латинската транскрипция повечето пъти е само фонетично. Така напр. под немско езиково влияние звучният лабиал *б* е заменен с *п* във формата *Belgranum*, означаваща Белград; звучният дентал *д* е заменен с аспирирано *т* във формата *Thrauis*, означаваща името на р. Драва; началният дентал *Т* е предаден с аспирация във формите *Thelegicus*, *Theletzis*, *Therbellis*; под влияние на немския език имаме аспирация и във формите *Chardamus*, *Chrumpus* и пр. Но в някои случаи известни имена са коренно променени в резултат на народноетимоложко сближаване с думи и имена от родния език. Така, във формата *Brandiez* славянското селищно име Браничево се явява напълно понемчено и осмислено етимологически според нем. *Brand*; византийското име Комнин се явява поиталианчено във формата *Comiano*; случай на пълно поиталианчване имаме и при формата *Bothimatini*, означаваща византийското име Вотаниат; под влияние на френския език народността име сърбин е означено със *Serf* и пр. Понякога такива коренни изменения могат да станат и в резултат на народноетимоложко сближаване с имена, взети от латинския език. Такъв е случаят с формата *Brundisium* за името Браничево, гдето славянското селищно име е отъждествено с латинското наименование *Brundisium* на италианския град Бриндизи. Такова пълно полатинчване имаме и при формата *Granatus* за името Вранас, гдето то е осмислено етимологически според латинското прилагателно *granatus* и пр.

В някои форми на латинската транскрипция промените, които са претърпели имената, се дължат на погрешно преписване. Заменяне на букви поради погрешно прочитане лесно е могло да стане при преписване от минускулен шрифт. Така във формата *Landomir*, варианта на *Laodomir*, наличието на съгласната *л* се дължи безспорно на погрешно прочитане на *и* като *л* в минускулен шрифт; във формите *Alsanus* и *Alsenz* първото *s* от *ss* (*Assanus*) е заменено с *l* също така поради погрешно преписване на *s* като *l*, което лесно е могло да се случи при минускулен

ширифт. При погрешно преписване и поради недоглеждане при преписването понякога се изпускат крайни срички и части от имената. Такъв е случаят при формите *Themut* за името Димотика, *Opant* — за Омортаг, *Vulga* — за България, *Tra* — за Драва, *Regis* — вероятно за името Перушица и пр.

Средновековните латински хроники, написани от славяни, предават славянските имена по-правилно, разбира се, отколкото летописите на неславянски автори. Все пак в това отношение не липсват изключения. Така напр., въпреки че във Фулденската летопис германският автор е предал името Светополк с големи изменения и твърде много го е понемчил във формата *Zuentibaldus*, все пак тук той е предал точно носовката *h* с *en* която тъкмо в Градишката летопис, съчинена от славянин, е изразена неточно с *a* във формата *Zuatoplik*, както вече се изтъкна. Неточните и погрешни форми на славянски имена в латински летописи от славянски произход изобщо се дължат най-често на две причини: или летописецът е преписал погрешно името, когато е използвал някоя по-стара летопис от неславянски автор, или пък под влияние на народната етимология имената биват сближавани със съответни думи. Понякога чужденци, заемащи дворцови служби при славянски владетели, са бивали натоварвани със задача да пишат хроники и истории. Така напр. един чужденец, навярно италианец, който живеел като духовно лице при двора на полския княз Болеслав III (1102—1139), е написал полска хроника на латински език¹. Без съмнение в такива случаи също биха могли да се очакват неточности и грешки при транскрибирането на славянски имена

¹ *Chronicae Polonorum* (за нея вж. у *Wattenbach*, т. II, стр. 207).

АНТИЧНАТА ТОПОНИМИЯ У НАС КАТО ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОР

от В. Бешевлиев

В средновековната и днешната топонимия на България съществуват множество имена, наследени от предславянската епоха. Обаче най-старата форма само на един доста малък брой от тях е достигнала до нас, понеже в писмените паметници античната топонимия на Тракия и Мизия е отразена много слабо. По численост на първо място стоят речните имена. След тях идват имената на градовете, а на трето място тези на планините. Причината за запазването на значително по-голям брой антични речни имена отколкото планински трябва да се дири в обстоятелството, че реките са много повече от планините. Освен това реките представят по-цялостни географски обекти отколкото планините, които поради огромната си маса и многобройните си разклонения мъчно могат да бъдат схванати като цяло. Затова общото планинско название може по-лесно да излезе при промяна на населението или да се запази само за една част от планината. Такъв е случаят с името *Almus*, Naemus, което се е запазило под формата *Емине* само за най-източната част на тази планина, и то като название на морски нос. Запазването на името *Родопи* за цялата планина се дължи на обстоятелството, че промяната на населението в тази област е станало по-бавно и не така бурно, вследствие на което се е получила известна приемственост по отношение на топонимията. Като се изключат тези две планински имена, за останалите могат да се изкажат само несигурни предположения.

Антични речни имена има както отвъд, така и отсам Стара планина. В северна България са запазени следните стари имена на реки:

Тимок от *Timacus*.¹

Арчар, Арчарица от *Ratiaria*. Тази река носи името на едноименния град, който се е намирал при устието на реката, срв. *Огоста*.

Лом от *Almus*.²

Цибър, *Цибрица* от *Sebrus*.³

Огоста от *Agustus*.⁴ Реката е получила името си от изчезналия

¹ За етимологията вж. W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II. Die Sprachreste, стр. 2, 97; Ст. Младенов, *Имената на още десет български реки*, СпБАН, кн. XVI, стр. 65 и сл. Срв. още Pauly-Wissowa, *Realencyklopädie*, VIa, 1062.

² Ст. Младенов, СпБАН, кн. XVI, стр. 86 и сл. и кн. XLIII, стр. 111.

³ За етимологията вж. Tomaschek, стр. 100; срв. и Pauly-Wissowa, III, 1820 и сл.

⁴ За тази простонародна латинска форма вж. A. Philippide, *Originea Romnilor*, I, Jasi, 1923, стр. 455; C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1950, стр. 110. Ф. Каниц и К. Иречек употребяват редовно в съчиненията си формата *Огост* (*Ogost*). В една навигационна карта на Дунава от 1789 г. от von Lauterer и von Tauferer реката се нарича *Ogust*, а у Марсили — *Ogotz*, вж.

античен град Augustae¹, който се е намирал на устието ѝ.

Искър от *Ίσκος*, Hiscus (по-старо *Ώσκος*, *Ολοκος*, Oescus)².

Вит от Utus³.

Осъм от Asemus или Asimus, срв. *Ἀσημοῦς* у Приск⁴ (по-старо Asatus)⁵.

Етер, Етър от Ieterus⁶.

Южно от Стара планина следните реки са запазили старите си имена:

Струма от *Στρομόν*⁷.

Дожерман, по-старо Германъ от *Γερμάνεια*, *Γερμανία*⁸.

Места от *Μέστος* (покрай *Νέστος*)⁹.

Ибър, един от началните притоци на река Марица отразява старото име на същата река *Ἐβρος*¹⁰.

Д. П. Димитров. Археологическите изследвания на граф Луиджи Марсили из българските земи, Год. Соф. ун., ист.-фил. фак., кн. XLIII (1947), стр. 9 и 45.

¹ За този град вж. Pauly-Wissowa, II, 2345.

² За етимологията вж. Tomaschek, стр. 94 и Младенов, Имената на десет български реки, СпБАН, кн. X, стр. 49 и сл. Срв. също Ив. Шишманов, Принос към българската народна етимология, СбНУ, кн. IX, стр. 591 и К. Иречек, История на българите, Поправки и добавки, София, 1931, стр. 34.

³ За етимологията вж. Tomaschek, стр. 94 и Младенов, СпБАН, кн. X, стр. 42 и сл. и кн. XLIII, стр. 111.

⁴ Excerpta de legationibus, ed. de Boor, Berolini, 1903, 577, 30, срв. Theophylact. Simocat. VII 3, 1, VIII 6, 7. И у двамата приведени автори става дума за едноименния град Асим. Най-старото споменаване на новото име Осъм е от 1048 г. у Кедрен II 589: *Προῖ τῶν Ὁσίων λογαρίων*. По-късни споменавания: до речка гла-

голямме Осма у Владислав Граматик от 1479 г. (И. Иванов, Старобългарски разкази, София, 1935, стр. 233 и Год. Соф. ун., ист.-фил. фак., кн. XXXII, стр. 139, 18),

на речка Осъмъ и на речка *Усе^М* в една приписка от 1544 г. (Г. Иванов, Исторически известия и предавания из Ловешко, Изв. истор. д-во, IV, 1915, стр. 208 и сл.), а речка нарицат се *Усъмъ* в една бележка към румънски ръкопис от 1574 г. (Л. Милетиц и Д. Д. Агура, Дако-ромънците и тяхната славянска писменост, СбНУ, кн. IX, стр. 275).

⁵ За етимологията вж. Tomaschek, стр. 93 и Младенов, Две антични имена на реки в българските земи, Год. Нар. библиот., Пловдив, 1922, стр. 42 и сл. За славянската форма вж. M. G. Bartoli, Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze etc., Jagić-Festschrift, Berlin, 1908, стр. 38; P. Skok, Zeitschrift f. rom. Philologie, т. LIV, стр. 176.

⁶ За етимологията вж. Tomaschek, стр. 92 и Младенов, СпБАН, кн. XVI, стр. 98 и сл. Срв. също К. Иречек, Пътувания по България, Пловдив, 1899, стр. 216, заб. 23.

⁷ За етимологията вж. Tomaschek, стр. 99 и Младенов, СпБАН, кн. X, стр. 61 и кн. XLIII, стр. 111. За славянската форма: M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Berlin, 1941, стр. 76; И. Иванов, Северна Македония, София, 1906, стр. 32; St. Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin, 1929, стр. 190.

⁸ Pauly-Wissowa, Supplementband, III, 585; И. Иванов, Старобългарски разкази, стр. 234; Български старини из Македония, София, 1931, стр. 552 и 598. Срв. P. Skok, Zeitschrift f. Ortsnamensforschung, VII, 46 и сл.

⁹ За формата вж. Я. Годоров, За речното име Места, Изв. истор. д-во, XVI—XVIII, стр. 493 и сл. За етимологията вж. Tomaschek, стр. 96.

¹⁰ Срв. на *Нѣвръсѣн* речка в славянския превод на житието на св. Иван Рилски от Димитър Кантакузен от XV век (И. Иванов, Жития, Год. Соф. ун., ист.-фил.

Марица, днешното име на река "Еврос", има също старинен произход¹. За пръв път то се среща у Идриси (1153), който пише: „im Unterlauf wird er Märissö genannt und bei der Stadt Kybsila setzt man auf Barken über den Strom“². Същото название се споменава няколко пъти и у византийския историк Георги Акрополит (1217—1282). Особено забележителни са следните две места³: οἱ μὲν περὶ τὸν "Εβρον καὶ τὰ ἐκεῖσε πедία τὰς νομὰς ποιοῦμενοι, οἱ δὲ περὶ τὰ κατωτέρω μέρη καὶ τὸν ποταμὸν, ὃν ἢ χυδὴν ῥέουσα γλῶττα καθύπερθε ἔφημεν Μαρίτζαν κατονομάζει, καὶ γὰρ ἔστιν ὡς "Εβρος μέχρι καὶ τῆς Αἴνου τὰς ἐκδρομὰς πικρὸν κἀκίθιν περὶ τὸ Αἰγαῖον ἐκρέων πέλαγος. ὅτι δὲ συμβάλλουσι τούτω καὶ ἕτεροι ποταμοὶ καὶ μείζω ποιοῦσιν, ἐναλλάττει τοῖς παροικοῦσι καὶ τοῦνομα (54, 1 и сл.); ἐπεφάκει δὲ περὶ τὸν ποταμὸν "Εβρον, πλησίον τῆς μόνης τοῦ Βηρὸς ὀνομαζομένης ποιοῦμενον τὰς ῥοὰς, Μαρίτζαν δὲ καλούμενον χωρτικῇ διαλέκτῳ (72, 17 и сл.). Според Идриси името Марица се отнасяло първоначално до долното течение на реката. Това се потвърждава и от приведените две места из съчиненията на Георги Акрополит. Според Тит Ливий една област край Бяло море от държавата на тракийския владетел Котис се наричала *Μαγενη*⁴. Къде точно се е намирала областта Марене, е неизвестно. Но като се вземе предвид, че държавата на одрисите се е простирала по течението на Марица, то става много правдоподобно, че с това име се е означавало долното течение на същата река. Името Марица се е разпространило следователно постепенно от устието към горното течение на реката. Това е могло лесно да стане от овчарите, които зиме са идвали със стадата си на топло и за паша при устието на Марица, а лете се завръщали назад⁵.

Стрема от *Σέριμη*⁶.

Тунджа, в горното течение *Тъжа*, от *Τόνζος*⁷.

Към наследените от древността имена принадлежат, разбира се, и други като *Скът* и *Росица*, на която по-старата форма гласи *Росита*⁸.

фак., кн. XXXII, стр. 13, 97). За етимологията на името вж. *Тomaschek*, стр. 93, и Г. И. Кацаров, *Антични известия за реката Марица*, Сборник в чест на Пловдивския митрополит Максим, 1931, стр. 1 и сл. Вж. също следната забележка.

¹ Ст. Младенов, СпБАН, кн. X, стр. 53 и Год. Нар. библи., Пловдив, 1925, стр. 298 и сл.

² W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel II*, Wien, 1887, стр. 46 и сл.

³ *Georgi Acropolitae opera*, rec. Aug. Heisenberg, I, Lipsiae, 1903.

⁴ *Tit. Liv.* 42, 67, 4.

⁵ Иречек, *Пътувания*, стр. 397 и сл.

⁶ Д. П. Димитров, *Пътуване на св. Александър Римски през Тракия*, Известия на Археол. инст., VIII, стр. 126 и 153, 38. За етимологията вж. *Тomaschek*, стр. 99 и Младенов, СпБАН, кн. X, стр. 64 и сл. Срв. K. Jireček, *Archaeol.-epigraph. Mitt.*, X, стр. 94 и *Пътувания*, стр. 362.

⁷ За етимологията вж. *Тomaschek*, стр. 97 и Младенов, СпБАН, кн. X, стр. 67 и сл., Год. Нар. библи. Пловдив, 1925, стр. 305 и сл. За формата *Тунджа* вж. още Иречек, *Пътувания*, стр. 373, заб. 22; Б. Цонев, СбНУ, кн. XX, стр. 81; Н. Начов в *Jagič-Festschrift*, стр. 493 и сл.

⁸ Срв. *Роснта* у Владислав Граматик от 1479 г. (Иванов, *Старобългарски разкази*, стр. 232), на рѣцѣ *Роснтѣ* в сръбски ръкопис от 1568 г. (*Archiv für slavische Philologie*, т. XVI, стр. 63), *tra fiume Jetro e Rossita* в католичка релация от 1685 (Fegten d'In, *Acta Bulgariae ecclesiastica, Zagrabiae*, 1887, стр. 300.) За етимологията вж. Младенов, СпБАН, кн. X, стр. 60 и сл.

Обаче те не се споменават в писмените извори и затова тук се изоставят.

От старите имена на градове някои също така са запазени. В северна България носят стари имена следните селища:

Флорентин, сега име на село във Видинско, а във времето на похода на полския крал Владислав III през 1444 г. крепост, също и в мирния договор между Унгария и Турция от 1519 г.¹ Това име идва от *Флорентиана*².

Видин, по-старо *Бѣдинъ*, *Бѣдинъ* от *Вопонія*³.

Арчар, *Арчаръ* (в житието на Теодосий Търновски от XIV в.)⁴ отразява латинската форма *Ratiaria* (*Ρατιαρία* у Птолемей⁵, *Ραζαρία* у Хиероклес⁶, *Ρατιρία* у Теофилакт Симоката⁷) с метатеза (?) на началната срещка *Ra-* в *Ar-*, запазване на гласната *a* и преход на *-tia-* в *-ча-*. Сегашната форма *Арчар* поради необикновеното застъпване на *Ra-* в *Ar-*, за което не могат да се приведат примери, не изглежда славянска⁸. Случаите като *Ῥαδογαστος* — *Радогастъ*, които все още не са задоволително изтълкувани⁹, или *Arsia* — *Rasa*, *Арменъскааго* — *Рамънъскж*¹⁰, не са от естество да обяснят въпросното застъпване. От *Ratiaria* на славянска почва би се получило **Рочар*, **Раиор* или **Рахар*. По всяка вероятност формата *Арчар* се дължи на чуждо влияние, може би тюркско¹¹.

¹ Вж. К. Иречек, *История Болгаръ*, Одесса, 1878, стр. 457, 474; *Период. сп.*, I, стр. 36; F. Kapitz, *Dorau-Bulgarien und der Balkan*, Leipzig I, 1882, стр. 64; Б. Дякович, *СБНУ*, кн. XVI—XVII, стр. 172 и сл.

² *De aedificiis* IV 4. За българската форма вж. също Bartoli в *Jagič-Festschrift*, стр. 46.

³ За старобългарските форми на името вж. Иванов, *Бълг. старини из Македония*, стр. 578; Иречек, *История Болгаръ*, стр. 132; *Пер. сп.*, стр. 34 и заб. 2; *Archiv f. slav. Philologie*, т. XVI, стр. 598; Ив. Шишманов, *СБНУ*, кн. IX, стр. 575. За българската форма вж. още Bartoli в *Jagič-Festschrift*, стр. 42 и сл.; Skok, *Zeitschrift f. romanische Philologie*, т. XLVIII, стр. 405; *Revue des études slaves*, т. X, стр. 194 и 198; *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, т. VII, стр. 43 и 45; J. Melich, *Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Halbvokale* в *Сборник В. Н. Златарски*, София, 1925, стр. 127 и сл.; Ст. Романски в *Сборник Милетиц*, София, 1936, стр. 654 и сл.; Младенов, *СпБАН*, кн. XLIII, стр. 111 и сл.; *Българска Мисъл*, II (1927), стр. 491 и сл.

⁴ *СБНУ*, кн. XX II, 14 и сл. В навигационната карта на Дунава от 1789 г. името на това селище гласи ARGULGRAD. За развалините в *Арчар* вж. Б. Дякович, *СБНУ*, кн. XVI—XVII, стр. 158 и сл.

⁵ III 9, 3.

⁶ 655, 2.

⁷ I 8, 10.

⁸ Запазването на чуждото *o* в славянски *vm*, очакваното *a* и появата на *ч* *vm* очакваното *ц* (вж. А. М. Селищев, *Старославянский язык*, I, 1951, стр. 240 и сл.), ако не се касае за по-късна палатализация на българска почва, говорят също за чуждия произход на формата *Арчар*.

⁹ Vasmier, *Die Slaven in Griechenland*, стр. 290.

¹⁰ A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, I, Paris, 1948, стр. 72; P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*, I, Heidelberg, 1932, стр. 60, заб. 1.

¹¹ Срв. слав. *Ръшава* = унг. *Оршова* (Иречек, *Период. сп.*, I, стр. 34), унг. *orosz* за „русин“, турските *rum*, *irus* за „ромей“ и „русин“. Вж. за такива форми К. Н. Menges, *Altaic Elements in the Protobulgarian Inscriptions*, *сп. Byzantion*, XXI (1951), стр. 114: „... with the typical Altaic prothetic vowel before the

От една евентуална тюркска форма *Aga*- с дисимилационно изчезване на второто *a* би се получило на българска почва *Арчар*.

Цибър под формата *Джибра* се споменува у Хаджи Калфа (1658 г.)¹. Това име идва от *Sebrum*² (*Κεβρόν* у Прокопий)³. Забележително е, че във формата *Цибър* е запазено непроменено съчетанието *-br-* като *-бр-*, което, както е известно, в румънски е преминало в *-ur-*, срв. *sibrum* > *ciur*, *fabrum* > *faur*⁴.

Силистра, по-старо *Дръстъръ*, *Дръстъръ*, идва от латинската форма *Durostorum*⁵.

Никюп, по-старо *Никопол* (къ *Νικηπολίσκων* град у Владислав Граматик, 1479 г.⁶, на ръцѣ Роснѣ ѿ Никополѣ в сръбски ръкопис от 1568 г.)⁷, от *Νικηπολις* (*προς Ἰστρον*, *Nicopolis ad Istrum*). Славянското *Никюпль* представя обикновена транскрипция. То не показва никакви фонетични промени спрямо първоначалната гръцка или латинска форма. Това се дължи навярно на обстоятелството, че в противоположност на останалите речни и градски имена от тракийски или келтски произход значението на *Никопол* като гръцка дума е било свързано ясно за славяните, а това е действувало консервативно и коригиращо върху първоначалния фонетичен образ на това градско име (срв. *Созопол*, *Анхиало* и др). Формата *Никюп* е турска⁸. От монетните находки в *Никюп*⁹, които не показват никакъв хиатус, се вижда, че животът в този град е продължавал да тече непрекъснато поне до XII в. А споменуването му в текстове от XV и XVI в. и запазването на името му в турски облик сви-

insolite initial *r*- absent in all Altaic languages, cf. e. g. *Uj*, *Jrivati* < Skr. *Rē-vaṭā*, Qq., Qqtrq. *īret* „order, line, category, rule“ < Russ. ряд „line, order“, Ozb. *urushal* „handkerchief“ or *Karagas urushqu* „shirt“ < Russ. рубаха.“ За тълкуването на българската форма вж. също Philippide, *Originea Românilor I*, стр. 454; Skok, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, т. VII, стр. 35, заб. 2 и т. XIV, стр. 79.

¹ Архив за поселищни проучвания, г. I, кн. 2, стр. 92. В навигационната карта на Дунава от 1789 г. градът се нарича *Zibru Palanka*, а реката — с румънски задпоставен член *Zipr(ol)*.

² За формите вж. Pauly-Wissowa III 1820 и сл., а за българската форма още Skok, *Zeitschrift für romanische Philologie*, т. I, стр. 505; Philippide, *Originea Românilor I*, стр. 455. Според St. Roman sky (*Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, Jahresber. Inst. rum. Spr.*, стр. 100) българската форма идва от *Clabrus*.

³ *De aedificiis IV* 6, 28.

⁴ С. Н. Grandgent, *Introduzione allo studio del latino volgare*, Milano, 1914, стр. 175; Philippide, *Originea Românilor II*, стр. 147.

⁵ За това градско име вж. П. Мутафчиев, *Съдбините на средновековния Дръстър*, Сборник Силистра и Добруджа, София, I, стр. 103 и 112 и сл.; Я. Тодоров, *Durostorum*, п. т. 8; В. Н. Златарски, *СбНУ*, кн. XXIV, стр. 112, заб. 1 и Ст. Романски, *Сборник Милетич*, стр. 657.

⁶ Й. Иванов, *Старобългарски разкази*, стр. 232.

⁷ Е. Kaužniacki, *Ueber zwei noch unbekannte Abschriften der serbischen Annalen*, *Archiv für slavische Philologie*, т. XVI, стр. 63.

⁸ Аг. Илиев, *Турски изговор на български местни имена*, СпБАН, кн. XIV (1917), стр. 105.

⁹ Т. Герасимов, *Монети намерени при разкопките на гр. Никопол на Росица в 1907 г.*, *Известия на Археол. инст.*, XIII, стр. 340 и сл.

детелствуват, че той е съществувал и в началото на турската епоха. През 1685 г. на мястото на стария Никопол са стърчали само развалини¹.

Дунавският Никопол, ако и да носи гръцко име, едва ли е стар град. Според българската апокрифна летопис, известна под името „Видението на пророк Исая“², българският цар Никифор (може би византийският император Никифор Фока) бил основал на Дунавъ Никополъ. Този израз обаче може да се тълкува като буквален превод на гръцкия *Nikopolis proς Iosopu*. Според Petrus Ranzanus³ Никопол бил основан и наречен така от византийския император Хераклий през 629 г. по случай победата му над персийския цар Хозрой. Обаче това сведение е съмнително, понеже произхожда от много късно време, а освен това е малко вероятно в една епоха, когато дунавските земи са почти загубени за Византийската империя, да се основава там град. Затова Иречек⁴ е може би прав, като мисля, че името на стария Никопол е било пренесено по някакъв начин върху дунавския град.

Сегашният град Лом изглежда също да е ново селище⁵, наречено така по името на реката, на чието устие се намира.

Отсам Стара планина се срещат следните стари градски имена:

Герман, запазено само като име на река.

Сердъць, средновековното име на дн. София, може да отразява лат. форма *Serdica*, но също така и гръц. *Σερδική*⁶.

Пловдив, по-старо *Плъвъднѣъ* (въ *Плъвъднѣъ* в ръкопис от XII в.⁷,

¹ Fernendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, стр. 300. Юр. Трифонов (В кой Никопол са били внесени мощите на св. Иван Рилски в 1469 г. при връщането им от Търново в манастира, Сборник Ников, стр. 476 и сл.) приема, че Никопол при Росица не е съществувал през XV—XVI в. Доводите му обаче не са убедителни.

² Й. Иванов, *Богомилски книги и легенди*, София, 1925, стр. 286.

³ *Scriptores regum Hungariae* I 341, приведено от G. Seurge, *Revue archéologique*, 1907, стр. 257, заб. 3.

⁴ *Период. сп.*, IV—VI, стр. 250 и сл.

⁵ Д. Маринов, *Из историята на град Лом*, СБНУ, кн. XI, стр. 251 и сл.

⁶ Й. Иванов, *Средновековна София*, Юбилейна книга на град София, София, 1928, стр. 32 и сл.; А. Иширков, *София по време на освобождението*, п. т. 63 и сл.; П. Мутафчиев, *За името на столицата ни*, Отец Паисий, VIII, стр. 252 и сл.; К. Јиредек, *Arch.-epigr. Mitt.*, X, стр. 48 и *Пер. сп.*, IV, стр. 225 и сл.; Ст. Младенов, *сп. Българска Мисъл*, II, стр. 487 и сл.; Г. И. Кацаров, *Принос към старата история на София*, София, 1910, стр. 18 и сл. Според Skok (*Zeitschrift für roman. Philologie*, т. XLVI, стр. 393 и сл., и заб. 1 на стр. 394, и *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, т. VII, стр. 35 заб. 1) славянската форма идва от латинската. Обясненията на автора не са убедителни. Вж. още M. Vasmer, *Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie*, *Rocznik slawistyczny*, VI, стр. 183.

⁷ E. Kałużniacki, *Zur Geschichte der bulgarischen Benennung der Stadt Philippopol*, *Archiv für slavische Philologie*, т. XVI, стр. 594—596; K. Jireček, *Zum Namen Plovdiv oder Plovdiv*, там, стр. 596—600; Skok, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, т. VII, стр. 37 и заб. 3; стр. 43 и сл.; т. XIV, стр. 79; *Zeitschrift für romanische Philologie*, т. LIV, стр. 181, 441; т. L, стр. 487 заб. 6; M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, в същото списание, т. LIV, стр. 652 заб. 2; Иречек, *Пътувания*, стр. 133 и заб. 14; Младенов, *Българска мисъл*, II, стр. 492; Шишманов, СБНУ, кн. IX, стр. 605.

Пловдивъ във „Видението на пророк Исая“ от XI в.¹, застъпва тракийската форма Pulrudeva².

Боруй (Бурвнстѣн, т. е. Хурѣ в грамотата на Иван Асен II след 1230 г., Воги-град у Лукари от 1605 г.)³, средновековното име на Стара, Загора, отразява една неотбелязана простонародна гръцка форма *Ведоѣ произлязла от *Ведоѣ* по аналогия на многобройните съществителни с ударение върху краесловното -ѣ, напр. *ἀνακτοῦ, βοῦ, ζωῦ, βοῦ* и др.⁴ Срв. същия случай *χλοῦ* в днешния атински диалект от *χλόη*⁵. Формата *Ведоѣ е станала на Боруй пряко *Бѣруй, срв. *Bequa* у Валансиен⁶. Гласната -о- в сричката -оѣ е имала затворен изговор и се е приближавала почти до у, срв. новогр. *ἀκοῦ* (чети акуй). Това произношение личи и във формата *Bequa* у Валансиен. Гласната е в първата сричка е била асимилирана на о под влияние на същата гласна в следващата сричка или е била лабиализувана под влияние на началното б-. Забележително е произношението на β като б, срв. *Ибѣр* от *Εβρος.

Несебър, по-старо *Несѣръ* (в една похвала към цар Иван Александър от 1337 г.⁷, *Несѣръ* във „Видението на пророк Исая“⁸, *Несѣръ* в житието на Теодосий Търновски⁹), от простонародната византийска форма *Μεσσηβρία*¹⁰ (вече у *Georgius Monachus 729, 6*; стгр. *Μεσσηβρία*).

Анхиало и *Созопол* представят обикновена транскрипция на гръцките *Ἀγχιάλος и *Σοῦβόλις*.

Към споменатите до тук градове със запазени стари имена в славянски облик трябва да се прибавят за пълнота и следните: *Ниш*¹¹ от *Naissus, Ναισός, Солун*¹² от простонародната гръцка форма *Σαλονίκη, Сер*, съвѣ от *Σέρρα* и *Одрин*¹³ от *ἡ Ἀδριανού* (съкратена форма от *Ἀδριανούπολις, срв. *Georgius Aropolit. 21, 13; 22, 21; 41, 25*). Забележително е, че имената на градовете се явяват на славянски в мъжки род

¹ Иванов, Старобългарски разкази, стр. 285.

² *Jordanis Romana*, ed. Mommsen, 28, 16 и 37, 5.

³ Иванов, Български старини из Македония, стр. 578; Иречек, Пътувания, стр. 165 и заб. 17. За тълкуването на формата вж. Skok, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, т. VII, стр. 41 заб. 1 и 42 заб. 6.

J. Vendryes, *Traité d'accentuation grecque*, Paris, 1929, стр. 155.

⁵ G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892, стр. 88 и 435.

⁶ *Henri de Valenciennes, Histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, publiée par J. Lognon, Paris, 1948, стр. 30, § 506.

⁷ В. Д. Стоянов, Български стар ръкописен паметник от XIV в., *Период. сп.*, XXI—XXII (1887), стр. 275.

⁸ Иванов, Старобългарски разкази, стр. 287.

⁹ СбНУ, кн. XX, стр. 3, 17.

¹⁰ *St. Psaltes, Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Göttingen, 1913, стр. 26, 142, 262.

¹¹ Ст. Младенов, *Год. Нар. библ.*, Пловдив, 1922, стр. 48 и сл.

¹² В. Геров, *Zur Frage nach der altbulgarischen Form des Namens der Stadt Saloniki*, в *Сборник Ников*, стр. 126 и сл.

¹³ К. Jireček, *Archiv für slavische Philologie*, т. XVI, стр. 597.

независимо от това, какъв е бил първоначалният им род и от кой език са заети. Това е било изтъкнато още от Бартоли¹. Според Скок² славяните са възприели всички градски имена от латински в локативната им форма. Такъв е случаят със Средец от *Serdica*, Бер от *Beroia* и др., въпреки че се намират в гръцка езикова област. Че това мнение на Скок е погрешно, едва ли има нужда да се доказва нашироко. Достатъчно е да се посочи на Несебър от *Νεσσειβούρια*, на Герман от *Γερμανία*, или на Одрин, Сер и Солун, за които мъчно би могло да се приеме посредничеството на латинския език, а също и на обстоятелството, че в старобългарските евангелски текстове имената на градовете се явяват в мъжки род независимо от техния произход и първоначален род³, за да се види несъстоятелността на Скоковото схващане. Причината за мъжкия род на градските имена е според Бартоли думата *град* в значение на укрепено селище.

По отношение рода на речните имена се забелязва една двойственост. В северна България всички наследени речни имена са от мъжки род: Тимок, Арчар, Цибър, Лом, Искър, Вит, Етер, а може би и Огоста. Също Скът и Вилбол, а в южна, с изключение на Ибър и Герман (= Джерман), от женски род: Струма, Стрема, Марица, Тъжа и Места. Женският род на имената на реките Струма, Тъжа и Места срещу първоначалния мъжки се дължи на влиянието на думата *река*⁴. Стрема е запазила първоначалния си род. Същото важи, може би, и за Марица. Изключението *Герман* се обяснява лесно с неговия произход.

Античните градове в северна България Бонония, Рациария, Августа, Асамум, Секуриска, Нове, Ятрум, Алиария, Доростол, Залдапа, Марцианополис и Панаса се срещат за последен път със старите си имена в края на VI в. у Теофилакт Симоката. Градът Ескус е бил навярно разрушен по това време, понеже същият автор не го споменава никъде, ако и да разказва за събития, станали непосредствено до него, и да изрежда всички по-важни крайдунавски градове. Той обаче споменава предмостовата крепост *Παλάστολον*⁵ или *Παλαίολον*⁶, която е пазела отсамния край на Константиновия мост, свързващ Ескус със Суцидава на отсрещния дунавски бряг. По същото време ще да е лежала в развалини и крепостта Утум, а може би и Димум, за който също не се говори никъде у Теофилакт Симоката. Едни от разрушените градове са били по-късно наново населени вече като села и то настрана от старото селище и с ново име, напр. Гиген — Ескус, а други окончателно изоставени и забравени, като напр. Утум.

¹ Jagić-Festschrift, стр. 35 и сл.

² Zeitschrift für romanische Philologie, т. XLVI, стр. 384; LIV, стр. 440 и сл.

³ Vaillant, II, 5, § 76.

⁴ Bartoli in Jagić-Festschrift и сл.; Младенов, Год. Нар. библ., Пловдив, 1925, стр. 295.

⁵ Theophylact. Simocat. VIII 5, 5.

⁶ Procopii De aedificiis IV 6, 31. Формата *Παλαίολον* у Теофилакт Симокат произлиза на гръцка почва от **Παλαίστιον* > **Παλαίστολον* (срв. **Ραζαρία* у Хиероклес от **Ραζιτάρια*) чрез метатеза на *-τι-* > *-στ-* > *-σι-*, срв. Ζήτας < Τζήτας у Малала 429, 18, Κουζίς < Κουζίς п. т. 413, 17. Обратното явление в български диалекти: цвол, цъкло от ствол, стъкло. Вж. също К. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Wien, 1902, стр. 20.

Докато на запад от река Янтра реките носят все още своите някогашни имена и някои от старите градове са се запазили, ако не до наши дни, то поне до завладяването на България от турците, на изток от същата река с изключение на Силистра не е останало нищо от античната топонимия. Тук в пълна противоположност на западната половина на северна България не се срещат предславянски имена нито на реки, нито на градове. Споменуваните често до VII в. градове Апиария, Абритус, Марцианополис, Залдапа и Панаса са изчезнали безследно и като селища и като имена, а старият град Одесос е преименуван във Варна. Известните две реки в тази област Зирас (дн. Батова река) и Панисос са получили нови имена. Старото речно име *Панисос* е било заместено отрано с *Тича*. Това име се среща за пръв път под формата *Тойџа* в един Омуртагов надпис от 822 г.¹ В една приписка от 907 г.² то гласи *Тъча*. Същата река Константин Багренородни³ нарича *Δαξίνα*, а Анна Комнина⁴ *Βιζίνα*. Лукари⁵ (1605 г.) я споменава под името *Ticia*. И днес тя носи същото име. Етимологията на Тича не е напълно установена. Томашек⁶ приема, че това име произлиза от българското *tič* „Wasserlauf, Quelle“, а Младенов⁷ го извежда от ие. корен **dhu-: *dheu-* с *Lautverschiebung*.

Като се остави на страна въпросът, коя от двете етимологии заслужава предпочитание, за името Тича може да се приеме с голяма вероятност, че е от славянски произход.

От новите селищни имена в североизточна България най-рано се споменава Варна. Това име се среща за пръв път в разказите на патриарх Никифор⁸ и летописеца Теофан⁹ за основаването на българската държава през 680 г. на Балканския полуостров. Името Варна е очевидно славянско и трябва да се свърже със славянското *вранъ*¹⁰. Метатезата на *р*, която се явява при тази дума, тук още не е настъпила, понеже се касае за една по-стара епоха. Много по-късно са засвидетелствувани имената на две други селища в тази област: Плиска и Преслав. Името *Плиска* се среща за пръв път в Омуртаговия строителен надпис от 822 г. под формата *Плѡма*. Според апокрифната българска ле-

¹ В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, Год. Соф. ун. ист.-фил. фак., т. XXXI, № 91, София, 1934.

² В. Н. Златарски, Кой е бил Тудор Черноризец Доксов?, Български преглед, IV (1897), кн. 3, стр. 42 и сл., История на българската държава, т. I, стр. 321, заб. 1.

³ De administrando imperio, ed. Moravcsik 9, 101.

⁴ ed. Bonn. I 333.

⁵ Иречек, Пътувания, стр. 875, заб. 50.

⁶ Zur Kunde der Hainus-Halbinsel II, стр. 29.

⁷ Der Name des Flusses Kamčija in Nordostbulgarien, Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI 70 и сл. Златарски (История, т. I, ч. I, стр. 321, заб. 1) допуска, че името *Тича* е дадено на реката от славянското племе севери.

⁸ Opuscula historica, ed. de Boor 35, 13—17.

⁹ Chronographia, ed. de Boor I 359, 5—10.

¹⁰ Ив. Дуйчев, Проучвания върху българското средновековие, София, 1945, стр. 163, заб. 1.

топис от XI в.¹ град Плуиска е бил основан от цар Испор, който се отъждествява с Исперих. Плиска е безспорно славянско име². А това показва, че селището е основано от славяни и то преди идването на българите³. Може би то да е било главното селище на едно от седемте славянски племена, напр. северите⁴, които са населявали въпросните места преди преселването на българите. Старо славянско селище ще да е и Преслав, може би съвременно на Плиска. Според апокрифната старобългарска летопис градът бил основан от Симеон. Обаче малко е вероятно Преслав да е основан от първобългарите и да е наречен със славянско име. Най-старата форма на името, както е предадено у византийските писатели, гласи *Перслав*: ἀπὸ *Περσλάβου* у Константин Багренородни⁵, *Περσλάβα* у Кедрин⁶, *Περσλάβα* у Георги Акрополит⁷, *Περσλάβου* у Кодин (23). Запазването на първоначалното място на *p* показва ясно, както при Варна, че името се е появило доста рано и че селището е било основано много преди 800 г., около която дата се приема, че е настъпила метатезата на *p*. Фасмер⁸, който е обърнал внимание на горните византийски форми на Преслав и приема като праформа *Perslavъ: *Perslavъ, привежда и следните лични славянски имена от същата област без метатеза на *p* или *l*: *Valdīcer* (*Georgii Monachi continuatus* 818, 7) и *Δαργαμηρός* (*Theophani Chronographia* 497, 17). Како изтъква още, че и у Йоан Екзарх се намират форми без метатеза като *ΒΛΑΤΙΝΝΥ* (срещу *БЛАТ*), *ΜΛΔΝΝΙΝ* (срещу *МЛАДЪ*) и др.⁹, той допуска, че въпросната метатеза е настъпила късно в източнобългарски. Младенов¹⁰ смята формите у Йоан Екзарх за произлезли под чуждо влияние. Мнението на Младенов, което се споделя и от Селищев¹¹, е приемливо и може да се отнесе и към градските имена Варна и Перслав. Тези форми се дължат, може би, на влиянието на първобългарския език, гдето метатезата на *p* не се среща, срв. *ταρμάνος*, *Περσίανος* в първобългарските надписи¹². Фор-

¹ Иванов, Старобългарски разкази, стр. 282. Формата Плуиска отразява навярно една гръцка транскрипция *Πλουισκα*. Срв. *Οδελγν* в същия текст (287) от *ὁ Δελγανός*.

² M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, стр. 59 и 286; J. J. Mikkoia, *L'avance des slaves vers la Baltique, Revue des études slaves*, т. I (1921), стр. 200.

³ Златарски, *История*, т. I, ч. I, стр. 19; Мутафчиев, *Съдбините на средновековния Дръстър*, стр. 117 и заб. 2 с там приведената литература.

⁴ Дуйчев, *Проучвания*, стр. 162 и сл.

⁵ Стр. 32, 130 (вж. новото издание на Gy. Moravcsik, Budapest, 1949, стр. 158).

⁶ II 395, 5 и 452, 14.

⁷ Изд. Heisenberg 20, 20.

⁸ *Die Slaven*, стр. 289.

⁹ Към славянските форми без метатеза, може би, принадлежи и споменатото в Сюлейманкьойски Омуртагов надпис от 814 г. (Първобългарски надписи № 21) местно название *Βαλζυγά*, което би могло да се тълкува като *БЛАТЪЧНИНА* > *БЛАТЪЧНИНА*, срв. *Βαλζανόν* у Vasmer, *Die Slaven*, стр. 86.

¹⁰ *Geschichte der bulgarischen Sprache*, стр. 132.

¹¹ *Старославянский язык*, стр. 172, § 103.

¹² Бешевлиев, *Първобългарски надписи*, № № 2, 3 и 19.

мите *trajanos* в Симеоновия граничен надпис от Наръш¹ и *Prosaum* у Константин Багренородни² се дължат очевидно на славянско влияние, което се забелязва и в други първобългарски думи, напр. *vojavit* в един Маламиров надпис³ и *alovoivotovr* у Константин Багренородни покрай *vaivotovr* в първобългарските надписи⁴. Застъпването на първобългарското *a* с *o* в славянски личи особено ясно в един фрагментиран и издаден само във факсимиле славянски надпис⁵, който гласи: остро... богами. Последната дума е очевидно *vaivotos* в първобългарските надписи⁶. След окончателното пославянчване на първобългарите се появили форми с метатеза *Преслав* (*Прѣславъ*, *Пѣславъ*⁷). *Варна* с метатеза (*Врана*) се среща само като име на река — приток на Тича⁸. В последния случай се е създадала една диференциация: старата форма била запазена за името на града, а новата за името на съседната река.

От приведените по-горе старинни славянски местни имена се вижда, че славянските племена са намерили областта, в която се заселили, почти напълно обезлюдена и понеже някогашните градове са били вече разрушени, те предпочели вместо да ги възстановяват, да основат нови селища, може би на мястото на някои по-стари, но незначителни. Старият град Одесос е бил все още запазен, както личи от съчиненията на патриарх Никифор и летописеца Теофан, които го споменават във връзка със събития, станали през втората половина на VII в. Обаче неговата околност е била напълно пославянчена. Това ново славянско население е наложило скоро славянското наименование на града Одесос. Колко голямо е било обезлюдяването на въпросната област личи от обстоятелството, че дори старите речни имена са изчезнали и заменени с нови. Това заключение се съгласува напълно със сведенията на писмените извори за опустошаването на този край през VI и VII в. от многобройните варварски нахлувания⁹.

Забележително е, че както колективните, така и единичните монетни находки от тази епоха в Северна България, доколкото те са отбелязани в литературата, не отиват по-късно от края на VI в. Обикновено последните монети са от Юстиниан I или Юстин II. В колективните

¹ Там, № 48.

² Изл. *Mogavcsik* 32, 39 (стр. 154).

³ Бешевлиев, Първобългарски надписи № 9.

⁴ Изл. *Mogavcsik* 32, 127 (стр. 158) и Бешевлиев, Първобългарски надписи, № № 4 и 25.

⁵ Вж. Албума Абоба-Плиска, таб. ХСVII № 8.

⁶ Бешевлиев, Първобългарски надписи, № 4 и 12.

⁷ За формите и тълкуването на това градско име вж. Иречек, Пътувания, стр. 874 и заб. 45; Младенов, Българска мисъл, II, стр. 486.

⁸ Иречек, Пътувания, стр. 880. Срв. приложените стари карти към В. Бешевлиев, Плиска в географски карти от 17 и 18 в., сп. Македонски преглед, XII (1940), кн. 3, стр. 43 и сл.

⁹ Jireček, Die Romanen I и сл.; срв. сп. Минало, II, 5—6, стр. 79 и сл.; П. Мутафчиев, Българи и румъни в историята на дунавските земи, Год. Соф. ув., ист.-фил. фак., кн. XXIII (1927) и Съдбините на средновековния Дръстър, Сборник Силистра и Добруджа, стр. 101 и сл.; Ин. Дуичев, Балканският югоизток през първата половина на VI в., сп. Беломорски преглед, I (1942), стр. 229 и сл.; E n s s i n, Slaveneinfälle, Pauly - Wissowa III A 697 и сл.

находки от Саловец най-късните монети са от Маврикий. На юг от Стара планина в Несебър са намерени колективни находки с монети на Константин II (641—688) и Константин IV (668—683)¹. Изглежда, че отделни монети се намират от същите двама императори и отвъд Стара планина. Обаче за сега липсват монети от периода между 602 и 641 г., т. е. периода, когато Северна България променя своя народностен облик. Това говори ясно, ако не за изоставяне на селищата в Северна България, то поне за замиране на стопанския живот и за временното им откъсване от останалите части на Византийската империя.

През 679 г. първобългарите преминали Дунава и се заселили в днешна североизточна България. Според патриарх Никифор и летописеца Теофан тук те заварили седем славянски племена, от които по име е известно само племето севери. Тези славянски племена са се заселили вероятно между 600 и 630 г., т. е. тогава, когато вътрешните раздори и войните срещу персите поглъщали изцяло вниманието и силите на византийската империя, поради което Балканският полуостров бил изоставен напълно на произвола на аварите и славяните. Едва след несполучливия поход на аварите и славяните да превземат Цариград през 626 г. и след успешното завършване на войните срещу Персия византийският император Хераклий можал да обърне вниманието си върху Балканския полуостров². Как точно са се развили сега събитията, е неизвестно. Изглежда обаче, че заселилите се славянски племена между Дунава и Стара планина са станали подвластни или федерати на византийската империя. Може би тяхното заселване е станало с мълчаливото съгласие на самата Византия, понеже по този начин се населявала една обезлюдена област и старопланинските проходи се снабдявали със защитници. Славяни е имало в тази област близо до Дунава много порано, още във времето на Юстициан I.³ Но сега славяните заседнали тук за постоянно и масово. Следователно най-старата славянска топонимия в североизточна България ще датира от тази епоха.

На запад от р. Янтра, изхождайки от достигнатата до нас антична топонимия, преобразена по славянски, трябва да се приеме, че също е имало доста отрано славяни, обаче не в такъв голям брой и гъстота, както на изток от Янтра, и областта е била запазила отчасти своето предишно население. Такъв е бил напр. случаят с Никопол при Росица, днешния Никюп. Според патриарх Никифор⁴ и летописеца Теофан⁵ първобългарите преместили една част от заварените славянски племена на юг, а друга на запад. Тогава именно северозападна България ще да е оплътнила своето славянско население. Понеже това е станало по мирен

¹ Вж. А. Bibliography of Byzantine Coin Hoards by Sawyer Mc A. Mosser, New York, 1935 (Numismatik Notes and Monographs Nr. 67); за Саловец вж. Известия на Археол. инст., VIII, стр. 468; XI, стр. 321; за Месемврия — същото списание, XVII, стр. 321.

² G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München, 1940, стр. 54 и сл. и особено 63.

³ Дуйчев, Балканският югоизток, стр. 229 и сл.

⁴ Opuscula historica, ed. de Boor 35, 19—22.

⁵ Chronographia, ed. de Boor I 359, 5. Към това I. Дуйчев, Protobulgares et Slaves, Annales de l'Institut Kondakov, X (1938), стр. 145 и сл.; Славяни и първобългари, Известия на Института за българска история при БАН, I—II (1951), стр. 190 и сл.

начин, то и оцелялите антични селища не ще да са били унищожени. Някои от тях, които са имали стратегическо значение само за византийската империя, са били изоставени.

На юг от Стара планина е забележителна замяната на старото тракийско име на Кюстендил с ново, славянско, понеже тя дава възможност да се направят някои исторически заключения. Старото име на този град Пауталия (*Paulalia*) се споменава за последен път в VI в. у Прокопий. В грамотата на византийския император Василий II от 1019 г. градът носи вече славянското име *Велбужд*¹ (*Вельвбуждъ*, *Велевобудов*). Тази

ранна замяна на неславянско име на стар град със славянско, за която няма успоредници у нас, може би трябва да се обясни с коренната промяна на населението и временно запустяване на града. Досегашните случайни разкопки в Кюстендил не са извадили найвече археологически материали от промеждутъка между VI и X в. Изглежда, по това време градът е бил опустошен и изоставен. Навярно част от преселнишките славянски маси, които са се движели от север към юг по Тимошката долина, са минали в Струмската долина при Кюстендил и са ограбили и прогонили жителите на града. С тези нахлувания трябва да се свърже сведението на Прокопий в „Постройките“ (IV 1, 31) за поправката на градските стени на Сердика, Ниш, Германия и Пауталия във времето на Юстиниан I. В посоченото място изрично се казва, че това е направено срещу нападенията на неприятелите. На тези славянски предвижвания се дължи и фактът, че по долината на Струма до Сер не е запазено нито едно антично селище или сигурно местно име. Славянските маси в своя устрем на юг са унищожавали всичко по пътя си. Незасегнат е останал само градът Германия, който се намирал настрана от главния път, както това може да се заключи от запазването на името му през средновековието и пренасянето на същото върху текущата покрай него река.

По всяка вероятност една от главните входни врати на славяните през Дунава за Балканския полуостров е представлявала областта на запад от р. Тимок², тъй като тук подобно на областта на изток от р. Янтра не са запазени никакви антични селищни имена. Градските имена Сингидунум (дн. Белград), Трикорниум (при Ритопек), Ауреус Монс (при Смедерево), Маргус (при устието на Морава), Виминациум (дн. Костолац) и Хореум Марги (при Чюприя) не са оставили никакви следи³. Това показва, че и в тази област, която е образувала известно време част от аварската държава, населението е било унищожено. От тази област славяните се насочвали на юг по различни пътища по течението на реките.

Кога е станало заселването на славяните в Софийско, е неизвестно. Вероятно то е станало малко по-късно от това в североизточна България. В един пасаж на „Чудесата на св. Димитър Солунски“⁴, който се отнася до събития, станали около 611—619 г., се съобщава за бежанци от Сердика и Нансос. Навярно по това време славяните ще да са на-

¹ Й. Иванов, Северна Македония, София, 1906, стр. 33 и сл.

² Тази река е образувала може би границата на византийската империя към аварската държава, от която славяните лесно са предприемали нахлувания на юг.

³ Jireček, Die Romanen, стр. 33.

⁴ A. Tougaard, De l'histoire profane dans les Actes grecs des Bollandistes, Paris, 1876, стр. 130, § 48.

паднали масово тези два града, а може би и ще са започнали да се заселват около тях¹. Името на Сердика е било възприето от славяните преди метатезата на *p* и палатализацията на *k* след *u*. За първото фонетично явление се приема, че е станало около 800 г. За палатализационния процес обаче, който е започнал много рано, не се знае, кога е завършил. Във всеки случай той ще да е бил завършен доста рано, може би около края на VI в. и началото на VII в.² Следователно възприемането на името *Сердика* от славяните трябва да се отнесе към същото време.

Славяни ще да е имало доста отрано и в областта на реките Стрема и Марица. Метатезата на *p* в Стрема сочи на времето преди 800 г. Запазването на първоначалния звук *b* в *Ибър* показва, че славяните са заварили тук население, което още е произнасяло този звук като *b* поне в местните имена³. Какво е било по произход това население, се вижда от градското име *Пловдия* от *Пуллудева*, тракийската форма на гръцкото Филипополис. Формата *Пуллудева* е била употребявана очевидно от тракийското население на Пловдивската област. Следователно трябва да се приеме, че славяните са влезли в допир с това население. Кога е станало това, не може да се определи точно. В писмените извори се споменават славянски нападения в тази област още през 549 г.⁴ По-късно, около 585 г., Теофилакт Симоката⁵ съобщава, че един славянски отряд, който вършел грабежи в областта Астика, т. е. между Пловдив и Одрин, бил разбит от византийците около Одрин. Все пак заселването на славяните по тези места едва ли е било възможно преди края на VI в. Славянските форми на Одрин и Марица показват само, че по течението на Марица чак до устието ѝ е имало отрано славянско население.

Все със запазено старо население трябва да се свърже и градското име *Боруѝ*. На пръв поглед както формата, която изглежда почти като славянска транскрипция на гръцкото *Βερόνη*, така и сравнително късното ѝ засвидетелстване (около 1230 г.) биха могли да внушат мисълта, че в случая не се касае за старинна заемка. За началния звук *b* би могло да се приеме, че в местните названия първоначалното *b* е останало непроменено. Обаче названието на дунавския канал *Вăгоѝ*, в което се крие името на станцията *Вегое*⁶ и което е било възприето от новото население на Добруджа не по-късно от VI в., показва ясно, че се касае за старинна форма.

От всички наследени антични градски имена в славянски облик *Несебър* прави впечатление на най-късна заемка.

¹ Според Мелих (Сборник Златарски, стр. 126) славяните са се заселили в Софийско в VI в.

² A. Belič, La troisième ou la plus récente palatalisation des gutturales' Revue des études slaves, т. VIII, стр. 55 и сл.; срв. Vasmer, Die Slaven, стр. 301 и сл.

³ За звука *β* в славянските заемки вж. M. Vasmer, Kritisches und Antikritisches и пр., Rocznik slawistyczny, т. VI (1913), стр. 177.

⁴ Дуйчев, Балканският югоизток, стр. 259 и сл.

⁵ Theophylact. Simocat. ed. de Boor I 7, 1—6.

⁶ R. V u l p e, Histoire ancienne de la Dobroudja, Bucarest, 1938, стр. 383.

И тъй от запазването или незапазването на античната топонимия, главно на градските имена могат да се направят следните заключения за времето и начина на славянските преселвания в дн. България: 1) Най-рано се заселили славяните в североизточна България, и то в обезлюдени места. 2) Заселването на северозападна България е станало по-малко бурно. 3) Заселването на южна България се е извършило постепенно и мирно. 4) Един от пътищата на славянското преселение на юг е минавал през Кюстендил по течението на р. Струма.

РЕЦЕНЗИИ

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЧЛЕНА В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ С ОСОБЕН ОГЛЕД КЪМ СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Josef Kurz, K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině, Byzantinoslavica, VII, стр. 212 — 340; VIII, стр. 172 — 288.

От студията на Йозеф Курц до сега са излезли две части. За самия автор те представляват нещо завършено, па и на въпросите, които се разглеждат в излезлите части, е посветена и наша работа¹, та една подробна преценка на застъпваните от Курц възгледи се явява не само оправдана, но и належаща.

Първата част на разглежданата монография обхваща три дяла. Тя започва с библиографски преглед на работите, посветени на въпроса за члена в славянските езици, дадени в хронологичен ред до 1937 година. В кратки резюмета Курц добре предава схващанията на отделните автори, но трябва да се отбележи като недостатък подчертано незаангажиращото му, чисто повествователно отношение към схващанията, които предава. Читателят, незапознат непосредствено с литературата по въпроса, мъчно би могъл да открие в тия резюмета хипотезата, която го интересува.

Такъв чисто своден характер има и вторият дял, в който се прави преглед на принципните положения по въпроса за члена и детерминацията. Авторът предава едно край друго най-противоречиви тези по един и същи въпрос от многостранния проблем за члена, без да даде да се разбере какво мисли самият той. Това личи в следващите части, когато разглеждайки конкретния старобългарски материал, авторът трябва да даде своето обяснение на фактите. Не взел правилни принципни позиции, Курц показва известни колебания. Това може да се види напр. при следния случай: на стр. 249 той твърди, че трябва да се различава анафорическият член, който е задължителен, от анафорическото местоимение, което било употребявано само в определени случаи; а на стр. 259 говори, че много често е мъчно да се схване дали далена форма има значение на член или на показателно местоимение. Тия взаимно противоречиви си твърдения са дадени без каквито и да е критически разяснения, от които да се види как авторът гледа на тяхното взаимоотношение и неяснявайки това принципно положение, той тегли съвсем грешни заключения от конкретния старобългарски материал. Сводният характер на този дял от работата не дава възможност да бъде подлагана тя на критика относно принципните положения, застъпвани в нея.

Третият дял от работата обхваща началото на самото проучване. Авторът разглежда последователно няколко въпроса: твърдението на Мейс относно детерминиратото значение на генетив-акузатив при мъжки род о-основи срещу акузатив, който имал неопределено значение, схващане, което Курц с право критикува; изказването на Востоков — Северянов, според което съдан било определено, а съдан — неопределено, и също отказва да намери оправдание за него във фактите; не се съгласява с твърдението на Кюевле, според когото словоредът на славянския превод се променя, когато в гръцки на съответното място има членуван израз; разглежда по-нататък въпроса за превода на членуващото гръцко прилагателно. Във всички тези малки скици се усеща, че Курц има пред очи цялото време гръцкия оригинал и дори да види как старобългарският преводач реагира в отделните моменти. Това становище при нашия случай ми се вижда не много удобно.

¹ И. Гълъбов, За члена в български език, Известия на Народния музей, Бургас, т. I (1951), стр. 171 — 227.

Въпросът за появяването на члена в български и старобългарски не би могъл да бъде осветен от проучвания, които имат за цел да покажат как се превежда членуваният инфинитив, членуваното причастие, членуваните предложни изрази на гръцкия оригинал, проучвания, които сами за себе си са образцово изпълнени с точност, която би могла да бъде окачествена като изумителна и при това са от голямо значение за изследването на старобългарски в стилистическо отношение. За въпроса обаче, как се е зародил членът в български език и по-точно относно появата му в старобългарски език, горните проучвания не носят и не могат да допринесат нищо и ми се струва, че от методологична страна тези части от работата на Курц са неоправдани. Защото членът на всеки език, тъй като той се е оформил в историческия развой, има свои формални, семантични и функционални особености и те не могат да бъдат пробен камък за установяването, дали в друг даден език има или липсва същата част на речта. Проведеното сравнение, което Курц прави, би накарало мнозина да се замислят дали и в новобългарски има член, защото и днешният задпоставен член на нашия език не може да възпроизвежда сложната и разностранна игра на гръцкия член, и Курц в случая — па и по-нататък — прави грешка, когато в едно явление, за което в старобългарски се дият още наченки, иска да открие цялата гама особености, които гръцкият член е придобил в многовековната си история. Още от пръв поглед е ясно, че за преводите гръцкият член не се схваща като еднозначен със спорадическите употреби на показателното местоимение, от които сетне се развива задпоставеният български член, та не са били нужни тези обширни етюди. От полза е обаче онази част, в която се разглежда как старобългарският преводач или по-късните му приемници на книжовното поприще се мъчат да калкират известни употреби на гръцкия член с относителното местоимение *нже* и пр., защото тази особеност, макар чужда на живата реч, става един от най-характерните белези — това е становишето и на Курц — на книжовната реч дори до XIV в. и по-късно. Този факт е от особена важност, когато преценяваме възбеше отношението на старобългарските преводи към гръцкия им оригинал, и той трябва да се има винаги пред очи, когато се разисква въпросът за употребата на показателните местоимения в Кирилometодиевото книжовно наследство. На този въпрос е посветен по-големият дял от втората част на работата на Курц.

От дълго време при разискванията за члена в старобългарски се усещаше нужда от една пълна сбирка на всички случаи от старобългарската книжнина, гдето е употребено показателно местоимение, та извършено от Курц се явява, погледнато дори само от тази страна, един полезен принос. Работата е изпълнена старателно и ще остане винаги полезен наръчник при бъдещите разисквания по въпроса. Нейното ползуване все пак е затруднено доста от прекалената разпокъсаност на материала — Курц го е разпределил на първо място по значение на съответното показателно местоимение, а в тези поделби отделните примери са подредени по число, род и падеж. Дадена класификация трябва да бъде извикана от действителна необходимост, а такава в случая не съществува, та от полза ще се избегнеше това прекалено разнокъсане на материала. Бих отишъл и по-далече и бих оспорил полезността и от подреждането на материала по семантични категории — никъде не се вижда тази класификация да е помогнала някак при оформяване на заключенията на Курц.

При проблема, който ни интересува, подигат се няколко въпроса: първият — в старобългарските паметници би ли могло да се наблюдава появата на член; вторият, свързан с него — ако в някои случаи старото показателно местоимение може да премине в член, как се изразява истинската денктивност, и третият, който би трябвало да бъде разрешен преди предходните — как се отнасят старобългарските преводи към гръцките оригинали по отношение на показателните местоимения. Както съм посочил на съответното място в моето проучване, намеренията ми бяха да изнеса в специална работа материалите на старобългарските паметници по занимавания ни въпрос, проучени съобразно със застъпването от мен гледище. Работата на Курц ме освобождава от това задължение, но по-късно тя е правена съобразно с други норми и е стигнала до заключения, които в някои точки не предават вярно състоянието на старобългарските паметници, налага се едно по-обстойно разглеждане на постигнатото от нея.

*

Преди да преминем към занимавания ни проблем от значение е, за да можем да съдим правилно нещата, да наблегнем на някои по-общи положения, които би

трябвало да се имат виваги предвид, когато се изследва езикът на старобългарските паметници.

1. На първо място трябва да не се забравя, че с преводите на евангелския текст т. н. старобългарски преводачи издигат всекидневната реч на едно безписмено до тогава племе до писмовна реч. Познато е, че писаната реч се отличава значително от говорната и за един език, на който от векове съществува литература, това неизбежно отделяне от всекидневната реч се изразява в преднамерено архаизиране на езика във фонетично, морфологично и синтактично отношение; в предпочитане на един географски диалект, когато става дума за обогатяване на книжовния език; в една изработена система за приемане чуждото словно богатство; в неологизми, които добиват своето значение само в едно съществуващо отношение между книжовна и всекидневна реч. Но старобългарските преводачи поставят начало. Зад тях няма никаква традиция и както става често при създаването на нов литературен език, те потърсват в един чужд — в случая гръцки — език образец за механизма, който ще даде изискаността на писмената реч спрямо говорната. Както е съвсем естествено, това чуждо влияние засяга синтаксиса на старобългарския¹. Едно специално изследване може да покаже каква значителна част от старобългарския синтаксис е в същност едно възпроизвеждане на гръцки обрати, но в случая това не е нужно. Достатъчно е да се припомни, че обратите *си* и *пр.* за гръцки членни изрази дори за много снисходителния в случая Курц са една характеристика на книжовния стил на старобългарски; че старобългарският словоред възпроизвежда много отблизо гръцките образци и че в това трябва да се вижда тъкмо чуждо влияние, може да се съди от отделните примери, в които са дадени дублетни народни обрати. Тия неща не трябва да се забравят, когато се разисква въпросът за мястото на показателното местоимение. Така например от проясняването на *лѣгоу* е положително, че старобългарският словоред за силна дейция е на *онъ* полъ. Но в старобългарските паметници има редица примери, гдето *онъ*, употребено с явно силно показателно значение, е поставено след съществителното. Голямата част от тези примери възпроизвеждат гръцки образци². Всички тези примери с особено място на показателното местоимение — задпоставено, въпреки силната деиктивност — са чужди на всекидневната реч и имат книжен характер, та стават причина да се създаде още една особеност на старобългарския книжовен стил. Старобългарският писател е чувствувал особено силно необходимостта от едно разнообразяване в употребата на старобългарските показателни местоимения поради строгата и опростена картина, която народната реч представя по отношение на тях.

2. Не трябва да се забравя личността на първите преводачи. Какъвто и да е произходът на двамата братя, трябва да се помни, че те израстват в една културна среда, която е проникната от духа на византийската книжнина. В курса на своето учение, в официалните длъжности, които заемат и в ранните си мисли те си служат с гръцки език и в дейността им като основоположници на старобългарския книжовен стил гръцкият език е влиял неминуемо посредством билингвизма, който е бил характерен за тях. Разбира се, това не намалява ни най-малко силата на твърдението за тънкия лигавистичен усет, които прояви наистина се наблюдават в тяхната книжовна дейност, нито пък говори срещу твърдението, че те основно познават фонетиката, морфологията и синтаксиса на народния говор, легнал в основата на преводите. Трябва да се признае, че все пак не съществува пълно покритие между теоретично познаване и езикова практика, та употребата на показателните местоимения в запазените старобългарски паметници в редица случаи трябва да се отладе на индивидуалните особености в стила на отделните книжовници от кръга на първите преводачи.

3. На трето място трябва да се има пред очи и характерът на книжнината, която бива превеждана. В повечето случаи се касае до текстове, които се броят за свещени, та поради това на лице е непрестанният стремеж да бъдат запазени от промени; заедно с това голяма част от превежданите текстове са били служебни, те са били знаени наизуст. Началото на славянската служба несъмнено е минало през един своеобразен период на билингвизъм, когато в нея са се редували части

¹ Срв. казаното за стария немски книжовен език у A. B a c h, *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, 1938, стр. 87 сл.

² Срв. K y p ц, *Byzantinoslavica*, VIII, стр. 244 и сл.

на гръцки с други на старобългарски¹ и при преводите старобългарските текстове не са могли да се опазят от готовите, наустени и непрестанно повтаряни клишета на гръцките оригинали. Затова, когато се дири материал за употребата на показателните местоимения в народната реч от времето на първите преводачи, нужно е особено критично отношение към съществуващите текстове. Сам Курц бележи, че особеното съдържание на Супрасълския сборник определя по-голямата свобода на преводача при предаването на гръцкия текст², а от друга страна особенният, естествен език на Синайския требник трябва да се отладе на неговото ритуално предназначение.

Изнесените съображения трябва да бъдат фонът, на който да се правят разискванията за употребата на показателните местоимения. Сам Курц посочва, че старобългарският превод на евангелието по отношение на словоредта в групата „съществително + показателно местоимение“ обикно взето следва гръцкия оригинал: има само 10 случая, гдето преводачът се е отклонил, срещу 358, при които гръцкият образец е точно възпроизведен. Аз посочих на съответното място в моята работа, че тъймо поради това точно възпроизвеждане на гръцкия оригинал трябва да бъдем по-внимателни, когато съдим за предлагания материал. Никаква статистика в случая не може да ни помогне, защото ние не знаем дали горните примери са истински народни обрати или книжни възпроизводи на чужди образци и в случая тази резерва ше трябва да е още по-силна, щом предлаганите комбинации (особено в групи, гдето показателното местоимение придружава съществително с едно или повече прилагателни) представят една пъстрота, непозната нито на паметниците, писани с по-голяма свобода спрямо гръцките образци, нито пък на по-късния развой на български език. Зашто не всяка употреба, която се среща в даден книжовен паметник, особено пък когато е преводен, може да се смята за народна, за такава, която представлява продължение на естествения развой на езика и може следователно да даде начало на нова граматична проява³. Сам Курц дава добър пример за това виясне и налагане на чужди образци в старобългарски език със споменатите обрати с *нже* и *пр.* и *той*, като е имал това предвид, трябвамо е да се покаже по-критичен към едни текстове, които в голямата си част възпроизвеждат въобще гръцки образци. Той е трябвамо да не държи толкова настойчиво на цифровите отношения и да не се мъчи да дири за всяко отклонение на гръцкия оригинал едно възможно следване на изгубен вариант, в който да е даден търсеният словоред, а да спре своето внимание върху малобройните отклонения с по-малко недоверие, да види в тях една проява на свобода на превода и да ги проучи с оглед на бъдещото развитие на български език. В това отношение Курц правилно установява, че старобългарските преводачи проявяват стремеж да изяснят показателните местоимения пред съществителните в разрез с гръцките образци в случаи, когато трябва да се изрази силна дейкция⁴. Този стремеж проличава, както посочихме вече, и от преводи като на *онъ полъ за гр лѣран*. По този начин Курц стига до заключения, които са един момент в тезата, която поддържамо. Началото на българския член се свързва с разграничаване силните показателни местоимения от слабите които са задпоставени и проявяват още в старобългарски стремеж да се свържат в една акцентно-морфологична цялост с предходното име. Курц не говори нищо за тези несъмнени примери на свързване, което се проявява във вокализацията на красловните ерове в случаи като *рѣвѣтъ*, *бръдѣсъ* и *пр.*, макар че те не са малко⁵.

¹ Добро свидетелство в това отношение е българо-гръцкият литургичен фрагмент от Преслав, Голициник на Народния музей, кн. V (1926—31), София, 1933, стр. 233—251.

² *Byzantinoslavica*, т. VIII, стр. 249 E.

³ Като илюстрация привеждамо от Супрасълския сборник следния пример гръцкото *οὐ ἐντέτα ἀνδρὸς ἐκείνου* е предадено в старобългарския превод чрез двата мъжъ онн Супр. 257. 2. Внимателният анализ показва рабско следване на гръцкия образец, при което горният словоред остава чужд на старобългарски. Как би изглеждал в случая един превод в духа на народната реч, личи от примера: *примъ седмъ тѣ хлѣвъ (лабѣн тоѡς ἐπτά ἀνδρὸς* Мр. 8. 6, Зогр.).

⁴ *Byzantinoslavica*, т. VIII, стр. 278.

⁵ За цифровите съотношения вж. там, стр. 208.

Курц не се спира на този важен въпрос, макар че горните примери свидетелствуват, че задпоставените показателни местоимения са вече в пътя, който ще ги отведе до пълното им обръщане в членове, а държи здраво на два факта, които според него са особено красноречиви. При предпоставените показателни местоимения, говори той на първо място, старобългарските евангелски текстове показват 23 примера, в които предпоставянето е извикано самостоятелно от старобългарския преводач, срещу 111 примера, за които старобългарски има точни съответствия на словоред а си в гръцкия оригинал, т. е. самостоятелните примери са 20 процента, докато при постпозицията този процент е само 2-8¹. Ниският процент, казва Курц, не може да бъде свидетелство за изразен стремеж към постпозиция на старобългарското показателно местоимение. В случая от по-малко значение е броят на примерите. Поважно е какво показва техният анализ: ако Курц говори, че когато славянският превод е изнесъл на първо място показателното местоимение, това показвало, че преводачът е изживявал своето езиково чувство, което за силната дейкция се е нуждало от предпоставяне на показателното местоимение, не сме ли в право да тълкуваме и случките, когато славянските преводи имат задпоставено местоимение в разрез с гръцкия оригинал, като една свобода, която се дължи на стремежа да се изразят с постпозиция специални езикови отсенки, присъщи на народния език? Анализът на Зографското евангелие показва, че броят на тези свободни образци не е толкова малък. Техният брой обаче е намален от Курц, който се стреми да открие на всяка цена гръцко съответствие за всеки от разглежданите примери. Такива той намира за 15 от нашите примери: Мт. 26. 29, 27. 63; Мр. 1. 9, 8. 2, 15. 39; Лк. 8. 9, 17. 9, 20. 18, 21. 36, 22. 42; Йо. 6. 51, 6. 58, 7. 8, 11. 47, 21. 23. Но пита се, би ли могло да се приеме за вярно, че всички горни примери се дължат на чужди образци? Ние не знаем как е изглеждал екземплярът, който държала братя са имали под ръка, когато са превеждали евангелието, но дори и да бихме могли да правим сравнението направо по него, мъчно бихме могли да установим, дали в дадено място влиянието не е дошло от образци, който се помнят найзусет или пък не се касае до проява на народния езиков усет. Сам Курц посочва², че от 244 случая със задпоставено съ само в 49 от тях има пълно съответствие в четирите кодекса. Това разнообразие не може да се дължи само на разнообразие в гръцките оригинали. Причината за него трябва по-скоро да дирим в срещането на обратите, създадени от първите преводачи по чужди образци, със живото езиково чувство на преписвачите. Отклоненията не противоречат на нашето схващане, защото те в голямата си част са в съгласие с казаното от нас за създаването на българския член.

Но освен това остават още доста примери, които говорят в полза на застъпваната теза и за която Курц не е намерил гръцки образци. Така за примерите Мт. 21. 38, 24. 36; Мр. 8. 6 и Лк. 22. 18 не са намерени точни гръцки съответствия.

Не е вярно — това е вторият негов аргумент, — че във всичките тези случаи показателното местоимение пазело своето показателно значение. Напротив, проверката на съответните места показва, че имаме работа със значение на член и само в последния пример покрай детерминиращото значение се е проявило и показателното значение, нещо напълно разбираемо за местоимението съ, което и до ден днешен пази в говорите своята двойственост. В примера Мр. 2.4 също имаме задпоставено местоимение за гръцко членувано име. Странно е, че и при най-внимателната проверка този пример не може да бъде открит у Курц³.

В други 7 или 8 примера старобългарският превод има словоред съгласно с изказаната на народната реч, при което са нарушени гръцките образци, които макар и с показателни местоимения, имат друго взаиморазполагане на показателните местоимения накъм съответните имена. Тези примери са: Мт. 22. 46, Мр. 1.27 — който е особено характерен, Мр. 7.29, Лк. 22.37, 24.14 — за него вж. казаното в мого изследване, Йо. 3.2, 12. 5 и може би Лк. 8.11. Към тези примери трябва да се прибави и Мр 13. 2, който е отнесен от Курц погрешно към друга категория, макар че съди съвсем вярно за станалата промяна в словоред⁴. Към тези

¹ Там, стр. 278.

² Там, стр. 207.

³ Нищо не е казано и за примера Мр. 1. 16.

⁴ Вж. Byzantinoslavica. т. VIII, стр. 270.

примери трябва да се прибавят и Йо 5.20 и Мт. 5.19, които косвено свидетелствуват за това, че задпоставеността е имала своя особена функция.

Така, въпреки крайния скептицизъм на Курц, въпреки особения характер на разглеждания текст, пазещ строго гръцкия словоред, все пак има редица примери — някои от тях особено красноречиви, които свидетелствуват, че при по-голяма свобода езиковият усет е могъл да създаде комплекси, които са в пълно съгласие и с начина, по който се членува в български език по цялата негова територия и през целия му исторически развой. Този народен езиков усет успява да се прояви и в други паметници и събраните от тях примери не са по-малко красноречиви, напр. Мт. 19.3 и 6 от Савина книга или Мт. 22.11, 13 и пр., от Асмановото ев., но ако все пак тези прояви не са така широки, причината за това — в съгласие е казаното в уводните бележки — трябва да търсим в особения характер на преведения текст, у преводачите, в тяхното образование и от друга страна и във факта, че ние се намираме още в самото начало на появата на българския член, та явление нито е така богато представено, нито пък е с ясно очертани семантични особености накъм сродните морфемни. Имайки пред очи тези факти, ние можем правилно да преценим тяхното свидетелство, особено пък като го съпоставим с данните, които един друг паметник от тази епоха дава. Касае се за Супрасълския сборник, чиито не така строго каноничен характер е дал по-голяма възможност за проява на народната реч.

В Супрасълския сборник, след като се махнат 67 примера дънсь, 6 примера с въсь и 3 несигурни — 55.15, 447. 3 и 474. 14¹, остават 137 примера. От тях славянският преводач следва словоредата на гръцкия оригинал в 68 случая, а в 44 случая показва свободно отношение към него, като размества елементите на групата, като поставя показателно местоимение, без то да съществува в гръцкия оригинал, или като създава група „съществително + показателно местоимение“ за гръцко третолично местоимение. Останалите 22 случая — за да бъде статистиката освободена от всички елементи на несигурност — оставяме настрана, тъй като за тях Курц в повечето случаи не намира напълно съответстващ текст, което в неговите очи е недостатък и което, напротив, трябва да се смята като свободно третиране на оригинала, при което българското езиково чувство е имало шанса да се прояви най-добре. Горните цифри, съпоставени с данните, които приведох за евангелския текст, показват едно значително по-свободно отношение на преводачите на Супрасълския сборник към гръцките образци. Въпросът, който се поставя, е: до колко тази проявена свобода е в съгласие със застъпваната от нас теза? Ето данните: в 26 случая преводачите са поставили съ и пр. зад съществителното, без да има в гръцкия оригинал показателно местоимение, т. е. в случаите, изброени у Курц (Byzantinoslavica, т. VIII, стр. 27), без 78. 28 плюс примерите 105. 16, 224. 10, 306. 14, 325. 18; в 7 случая — 173.9, 175.21, 283.1, 288.2, 300.11, 454.23, 491.1 — гръцкият словоред „показателно местоимение + съществително“ бива променен от преводачите, та се получават групи „съществително + показателно местоимение“; в 3 случая — 113.4, 118.19, 130.27 — гръцкият словоред „съществително + прилагателно + показателно местоимение“ бива изменен в „съществително + показателно местоимение + прилагателно“, при което особено красноречиво е изразен епклитичният характер на показателното местоимение; 2 случая — 123.25 и 173.11, при които словоредът „показателно местоимение + съществително + прилагателно“ бива изменен при превода в „съществително + показателно местоимение + прилагателно“; един случай — 78.28, гдео гръцката група „съществително + прилагателно“ става в Супр. „съществително + показателно местоимение + прилагателно“, и случая 485.14, гдео разкъсаната група „прилагателно + показателно местоимение + . . . + прилагателно“ бива — съгласно с изискванията на новообразуваните се синтактични навици в старобългарски — преобразувана в „прилагателно + показателно местоимение + прилагателно“, т. е. всички чужди на нашата група елементи биват отстранени от нейния комплекс, чиито части се събират тясно една към друга. Всички тези 40 примера са в пълно съгласие с това, което се поддържа в нашата теза. Към тях трябва да се прибавят примерите 223.14, 272.8 и

¹ При проверката на материала на Курц се явиха някои разлики между даваните от него цифри и постигнатите от мене резултати, та поради това по-долу ирочувам примерите, които отнасям към съответните групи.

436.17, при които гръцко третолично местоимение е предадено с комплекса „съществително + показателно местоимение“, и примерът 54. 22, при който къ мнръ

съмъ предава гр. *κατά τού ἐταυθα βίον*. Всички тези 44 примера са в пълно съгласие с това, което се поддържа в нашата теза. Само в 3 случая при преобразуването на гръцките групи Супр. сб. показва съчетания, които не са в съгласие с тезата за енклитичния характер на задпоставените показателни местоимения и на развилния се от тях български член. Това са примерите: 447.9, гдето гръцкото съчетание „съществително + прилагателно + показателно местоимение“ се преобразува в превода в „прилагателно + съществително + показателно местоимение“; 503.3, гдето гръцката група „показателно местоимение + прилагателно + съществително“ е преведено в Супр. с група „съществително + прилагателно + показателно местоимение“, и примерът 456.14, гдето са настъпили значителни преобразования в славянския словоред, който предава гръцкия образец.

И тъй, при всички гореприведени примери, гдето въпреки гръцките образци Супр. сборник показва свобода в превода на разглежаните групи, навсякъде проявите на тази свобода са в съгласие с казаното от нас за появата на българския член. При това не е от значение фактът, че при 26 случая, т. е. при по-голяма част от примерите преводачът е поставил показателно местоимение за гръцки член. Грешка е да се мисли, че по този начин е бил превеждан гръцкият член. Задпоставеното местоимение къ и пр. в Супрасълския сборник в старобългарско време и дълго след това, та в някои наши говори и до днес, пази покрай детерминативната си служба и показателното си значение, нещо, което при същите условия е чуждо на гръцкия член. Следователно не е чудно, че в редица примери показателното значение се чувства още сравнително по-силно от детерминативното. Тъкмо това обстоятелство — за подобно колебание в значението на наченките на члена говори сам Курц в уводната част на своята работа — свидетелствува, че ние се намираме в началото на едно самородно явление, когато ново и старо се намират още в борба. От значение при преценяване на примерите е фактът, че те са напълно в крак с правилото, което управлява цялата история на българския член, и това обстоятелство е решаващото. Курц се мъчи по различни начини да намали значението на случаите, при които показателното местоимение стои за гръцкия член. Той допуска, че може да се намерят гръцки оригинали, които да съдържат точните клишета на старобългарския превод, защото му се вижда, че преводите му са много свободни.¹ Но тъкмо там е грешката на Курц: наблюдението ясно показва, че в случая свободата има често самородна, немотивирана от чужди образци основа, та затова тъкмо тези случаи трябва да се вземат пред всички други, когато се разисква въпросът за употребата на показателните местоимения в народната старобългарска реч. Какъв е методът на Курц, за това нека послужи само следният пример: мястото 306.14. онн же мнаште ꙗко о снъ съмъ въведоучеть, би лорѣ тоу блрѣн тоѣтоу диалѣуеѣа, както личи от латинския превод *quod de sommo (sic!) eius loqueretur*, при старобългарския превод *тоѣтоу* е схванато съвсем свободно. Курц, който иска на всяка цена да помири старобългарския превод с гръцкия оригинал,² допуска, че може би съмоу е било заменено при преписване със съмъ, а на друго място³ бърза да добави по същия повод: „nelze fici, že by tu slov spojeni odpo-vidala (има предвид и 55.15) fec. substantivum s pouhými členy“. Нарочното желание да се намалят случаите, които биха могли да говорят за член в старобългарски, е станало причина за двойно недоразумение, за неправилно тълкуване на фактите — преди всичко неправилно е да се съди за една форма в даден език от това, какво съответствие има тя в един превод на чужд език, та затова е съвсем неуместно и отбелязването⁴, че имало случаи, гдето комплексът със задпоставено показателно местоимение бил отговарял на нечленувано име в гръцките текстове: този факт е още един аргумент за независимата поява на българския член; на второ място, тъкмо грешката говори особено красноречиво, че в старобългарски

¹ Byzantinoslavica, т. VIII, стр. 248.

² Вж. Byzantinoslavica, т. VIII, стр. 236, заб. 269.

³ Там, стр. 248, заб. 314.

⁴ Там, стр. 248.

език мястото ведната след имената е от решаващо значение за показателните местоимения.

Желанието на Курц да намали случаите, гдето славянският превод е със задпоставено показателно местоимение за гръцко членувано съществително, се проявява още и в това, че примери като 230. 18 *Звѣръ снѣ ка θηρία*¹ той иска да

изтъквува като повлияни от съседни примери като на *Звѣръ снѣ*, което стои за *τοῖς θηρίοις τοῖτοις*. Супр. 230.25. Но в случая не се забелязва и другата възможност, че имайки предвид горните самостоятелни и достатъчно многобройни засвидетелствувани примери на задпоставено съ и пр. вместо членувани имена, много е естествено да се допусне, че поне в част от тези примери, гдето задпоставеното местоимение има своето съответствие в гръцкия текст, ние сме изправени пред случаи, които отговарят на естествения развой на българския език.

Особено ясно обаче личи натягането на фактите в заключителната статистика на Курц². Според него примерите, при които съ и пр. стои вместо гръцки член, са 18 на сто от всички случаи с показателно местоимение съ и пр. Но в тия 137 примера имаме 22, при които гръцкият текст е или свободно преведен, или пък не е известен. Курц е прибързал да ги прибави в полза на своето схващане. Значителна част от тях обаче противоречат на Курц, подкрепяйки нашето схващане, а друга част, може би, са също така в наша подкрепа, та за да бъде освободена статистиката от този елемент на несигурност, те трябва да се изоставят и да се съставят само сигурните данни: 115 — т. е. 137 без горните 22 — случая със задпоставено местоимение съ и пр. срещу 26, при които преводачът вмъква независимо от гръцкия оригинал задпоставено съ и пр., а това дава 22·6%.

Езиковото чувство обаче се проявява и в случаите, при които е станало разместване на показателното местоимение по отношение на имената, които то придружава, с цел да се постигне словоред в духа на старобългарския народен говор. Тези примери са 14, т. е. 12·1% в Супрасълския сборник при употребата на задпоставеното местоимение съ и пр.; преводачът е показал значителна самостоятелност: 34·7% от всички примери са напълно независими в един или друг смисъл от гръцките образци. Към този брой трябва да се прибавят и ония три примера, при които гръцко третилично местоимение е предадено с групата „съществително + показателно местоимение“, и примерът 54.22, което дава 3·5% или общо при 38·2% от всички примери с показателно задпоставено местоимение съ и пр. е проявил самобитният характер на народната реч. Всички тези примери са в съгласие с поддържаната от нас теза за появата на българския член и следователно потвърждава схващането, че в диалекта на Супрасълския сборник наченките на нашето явление са били вече не само положени, но и здраво укрепвали: само три самостоятелни примера, т. е. 2·6% от всички примери не са в съгласие с поддържаната от нас теза.

Курц обаче бележи, че дори в ония случаи, гдето Супрасълският сборник има задпоставени показателни местоимения вместо гръцки член, деиктичната сила на местоименията добре личала. Една от мъчнотите при изследванията, посветени на члена, личи тъкмо там, че изследването трябва да предаде всички отделни случаи от тяхната семантична страна, а това прави прекалено дълги подобни работи, като оставим на страна и значителните колебания, които индивидуалното тълкуване може да внесе. Все пак, когато разискваме въпроса за задпоставеното местоимение съ и пр., нещата могат да бъдат схванати по-опростено: с известни колебания в тази или оная посока задпоставеното местоимение съ и пр. и развилият се от него задпоставен член могат да пазят и деиктичната си сила край чисто детерминиращата. Какво по-красноречиво доказателство за една подобна коекзистенция на детерминация и деиктична сила от примерите из следната народна песен от Папмакли:

¹ Там, стр. 248, заб. 313.

² Там, стр. 245 и сл.

.....
 „ага та, любе, припече,
 драмскуку есну словчице

.....
 приз чело да ти прибрише
 със везенисе ракаве“¹.

Ние сме изправени почти пред аналогичния случай при примерите, гдето в Супрасълския сборник *в хоорос* се превежда с групата *мнѣ съ*, и Курц има пълното право, като смята², че се касае за един постоянен комплекс. В случая особеното значение на думата, постигнато на фона на религиозно-космогоничните представи, е ускорило изпадането на съ до словообразователен елемент с автоматизиране на появата му.

Случаите със задпоставено тъ и пр., на брой 122³, се разпределят така: точно възпроизвеждат гръцкия оригинал 35 примера; в 56 случая преводачът е проявил свобода, а за 31 примера нямаме точни съответствия. Още от пръв поглед личи значителният брой на случаите, в които е проявена свобода. Те се разпределят така: в 45 примера задпоставеното показателно местоимение тъ и пр. съответствува на членувано име в гръцкия оригинал⁴; в 5 случая гръцкият словоред „показателно местоимение + име“ е изменен в „име + показателно местоимение“; в един случай — пример 216.10 — едно членувано гръцко съществително, схванато грешно, се предава с „име + показателно местоимение + прилагателно“ и 2 примера — 408.12 и 222.26, гдето гръцката група „име + показателно местоимение“ е предадена с „име + показателно местоимение + прилагателно“, т. е. в последните три примера славянският преводач е създал независимо от гръцкия оригинал комплекси, в които особено ясно проличава енклитичният характер на задпоставените показателни местоимения. Всички изброени до тук примери са в съгласие с поддържаната от нас теза. Само примерите 58.25, 32.2 и 456.19 представят размествания на словоред на гръцкия оригинал, чужди на поддържаното от нас схващане⁵. Горните цифрови данни дават следните процентни отношения: примерите с задпоставено показателно местоимение срещу гръцки членувани имена представят 49.4% от общия брой на примерите, за които имаме гръцки съответствия. Разликата между този процент и полученият от Курц се дължи на това, че той пресмята отношението, сравнявайки броя на разглежданите примери с общия сбор на случаите, което е неправилно: в такъв случай той без никакво основание включва в своя полза ония 31 случая, за които няма гръцки съответствия, макар че те биха могли със същото основание да бъдат употребени за подкрепа на

¹ СБНУ, кн. XXXVIII, стр. 37.

² *Byzantinoslavica*, т. VIII, стр. 246 — 248.

³ Курц (пос. съч., стр. 245) дава 130, от които трябва да се отделят 8 от типа *въсь тъ*.

⁴ Между горните цифри и данните на Курц има несъгласие, което се дължи на следното: аз не включвам примерите 15.5 и 424.6, защото те са от типа *въсь тъ*, и 58.25, защото го разглеждам в групата на комплексите „име + показателно местоимение + прилагателно“; примерът 529.23 също не е включен у мене — въпреки внимателната проверка такъв пример не можах да открия у Курц. Касае се може би до недоразумение — на стр. 241, пос. съч., има пример 529.22, който обаче не спада тук. Подобна грешка е станала и с примера 215.12, който Курц питира на стр. 247, като 215.11. Срещу това у мене са включени примерите 14.27, 15.3, 81.2, 228.9, 230.4, 276.22, които Курц ликвидира с едно „гръцкият текст е различен“, а не взема под внимание, че тъкмо това отклонение гарантира свободното отношение на преводача към гръцкия оригинал и проявата на неговото естествено езиково чувство; включвам и примера 42.25, гдето *члѣкъкъ тъ* стои за гръцкото *ὁ τοιοῦτος*.

⁵ Особено изненадващ е примерът 456.19, гдето гръцкият словоред *τῆς θείας ἐμαίτης σαρκός* е преобразуван в *котоуѣнмъ во страхѣмъ*. Бжнн пълтн тон съвладчнши лентнн.

нашата теза. За да се избегне евентуална несигурност в това отношение, най-добре е тези примери да бъдат изоставени.

Към цифрата 49.4% трябва да се прибави и процентът на ония 8 примера, посочени по-горе, при които, като е изменил гръцкия словоред, старобългарският преводач е оставил примери в духа на своя роден език. Този процент е 8.7. И така, в 58.1% от всички примери преводачът на Супрасълския сборник, превеждайки свободно, е дал примери, които са в пълна подкрепа на нашата теза. Само три случая, също така независими от гръцкия оригинал, показват съчетания, чужди на нашето схващане, т. е. 3.8%.

Съпоставям ли статистиките за съ и пр. с тези за тъ и пр., на очи се хвърля значителната разлика в цифрите, които показват какъв процент от всички разгледани случаи са примерите със задпоставено показателно местоимение, които в гръцкия оригинал нямат за съответствие показателно местоимение, или ако имат, то е в друго отношение по място накъм името, което придружава. Обяснението на този факт е лесно: тъ и пр. няма специфично показателно значение, та най-рано губи деиктивната си сила и поради това е предопределено да се обърне в член, докато съ и пр. има свое, конкретизиращо значение. Неговата употреба е свързана с известни обективно съществуващи обстоятелства, следователно то поупорито е пазело своята самостоятелност, та дори когато се обръща в член, то все още пази своята специфична деиктивност.

Имайки това нещо предвид, ние лесно можем да разберем особеното значение на показателното местоимение онъ и пр. От всички 21 примера¹ 17 възпроизвеждат точно гръцкия словоред и то дори в комплекси „съществително + прилагателно + показателно местоимение“, т. е. във всички тези случаи, в които показателното местоимение би трябвало особено силно да прояви своето енкалитично свойство и при тях преводите следват чужди образци. Питаме ли кое прави възможно съществуването на комплекси като 446.25: съ менъ глаголемъжъ славожъ оножъ, което възпроизвежда буквално гръцкото *μετά τῆς ἀποδείξεως δόξης ἐκείνης*, ние трябва да открием причината за това в особено силно изразеното показателно значение на разглежданото местоимение. Това му свойство го прави да бъде по-независимо накъм имената, които то придружава, да може да предава чужд словоред и великъж усетени тези обрати невсекидневни, да бъдат издигнати до степен на белег на старобългарския книжовен стил и да останат в употреба дълго време. На тази основа възниква и примерът 419.24: си несть крѣвь каже дѣлама те крѣтъ стѣдѣкъна съвѣты онъ твораше съ прѣдънънми фарсен, та авѣидѣ сѣмфѣона. Все пак в три примера преводачът е проявил свобода и са получени обрати, които са в съгласие с нашата теза. Това са примерите 420.13: прѣде хс н нъина тѣжде неже трѣпѣж онж оутворн. они н нъина снѣж оутворѣе, тѣн трѣпѣзан... ἐκείνην, гдето онж, поставено веднага след трѣпѣж, има смисъла на съответния член в съвременните македонски говори. Примерът е почти аналогичен на употребата в цитираната по-горе пашмаклийска народна песен; 266.18: ѡмоентъ са свѣтомъ онѣмъ свѣомъ нже не прѣходнтъ, авенѣи аѣтоѣс ѣн ѣкѣнѣо тѣо фѣоти аѣтоѣ блѣо оѣ парѣрѣтѣи, в които новото място на показателното местоимение, както и малкото недоразумение в превода на 130.2: онъ оѣне несть негоже мѣн лѣвнѣмъ н свѣтъ онъ истнѣнѣн, каи тѣо фѣѣс аѣл'ѣкѣнѣо тѣо аѣлѣднѣѣн са повикани на живот от същите причини, които карат ѣ кооѣс да бъде превеждано с мнѣъ съ².

¹ Курц (там, стр. 245) дава цифрата 23, но изброените примери на стр. 244 — 245 са 21.

² За това вж. по-горе.

И тъй в разрез с Курц, използвайки неговия материал, могат да се смятат като положително установени следните факти.

Стремежът към задпоставеност на показателните местоимения в Супрасълския сборник е силно изразен. Тази задпоставеност е съгласувана с отслабване на показателната сила или с пълната ѝ трансформация в детерминиращо значение, а заедно с това и с намаляване на морфологичната самостоятелност: задпоставените показателни местоимения се подчиняват на закона за енклитиката. Затова Курц няма право, като говори¹, че в старобългарски език няма член, защото членът предполагал засилване във формално отношение на показателното местоимение във всички случаи, гдето то пази своята деиктивна служба. Колкото и да е вярно горното изказване от общо теоретично гледище, толкова то свидетелствува за едно недостатъчно проникване във фактите: директно абсолютно необходимо различие е изразено в енклитичността на показателното местоимение с отслабнала деиктивност — наченките на българския член и в подчертания, постоянен стремеж силните показателни местоимения да бъдат предпоставяни. Признавайки последния факт, Курц не забелязва, че косвено подкрепя нашата теза.

В нашето изследване посочихме, че енклитичността на въпросната поява най-добре личи в случаи, когато показателното местоимение е прибавено към групи от съществително и едно или няколко прилагателни. Това се потвърждава и относително Супрасълския сборник: показателното местоимение съ и пр., проявявайки свобода в следните примери, отива на второ място в именния комплекс, към който се отнася: 118.19, 113.4, 130.27, гдето гръцкият словоред „съществително+прилагателно+показ. местоимение“ е изменен от славянския преводач в „съществително+показателно местоимение+прилагателно“; 173.11, 123.25, гдето гръцкият словоред „показателно местоимение+съществително+прилагателно“ е предаден със „съществително+показателно местоимение+прилагателно“; 485.14, гдето разкъсаната група на гръцкия текст *τὸ μέγα τοῦτο τοῦλιθοῦστας ἀόβρητα*, усещана като едно членувано цяло, претърпява преобразуване, като частите ѝ са разместени и прегрупирани съгласно с естественото езиково чувство на преводача; най-сетне 78.28, гдето в комплекса „съществително+прилагателно“ на гръцкия оригинал преводачът е въкинал съгласно с изискванията на живата народна реч енклитично показателно местоимение. Курц се спира на тези примери², но от начина, по който ги разглежда, личи колко е далече той от тяхното правилно разбиране. Без да отдели горните примери от тях, които са възпроизводни на гръцки образци, и от ония, които са чужди на българския начин на членуване, той съставя техния брой (21) с общия брой на случаите със задпоставено съ и пр. и заключава, че броят на тези комплекси е много малък, за да могат те да бъдат изходна точка на българския член. Както е показано на съответното място в нашето проучване, подобна статистика на случва действителното отношение на фактите. За нас горните комплекси не са в никакъв случай изходна точка на българския член, а само особено годни за проверяване енклитичността на показателните местоимения и на развията се от тях български член. Затова в случая ни интересува само един въпрос: каква част от всички случаи със задпоставено показателно местоимение при комплекси от съществително с едно или няколко прилагателни представляват случаите, в които преводачът, проявявайки свобода накъм гръцкия оригинал, е оставил да се прояви енклитичността на показателните местоимения. Тази част е 53.8%, което е значителен процент³.

При тъ и пр. имаме 2 примера, при които словоредът на гръцкия текст е преобразуван в съгласие с начина на българското членуване — 216.10 и 408.12 и още 2, които запазвайки гръцкия словоред, са все пак в съгласие с енклитичността на показателното местоимение — 531.25 и 310.17. В един случай, 211.1, гръцкото съответствие липсва, но комплексът е напълно в съгласие с българското членуване. Срещу тези примери има 3, които са в противоречие с това, което българ-

¹ Там, стр. 268.

² Там, стр. 246—247.

³ Ние използваме 17 примера — от 21 примера на Курц махаме примерите с въсь, от тях 17 отстраняваме още 4, за които няма гръцки текст, но и в противен случай полученият процент 41.1 е значителен. При превода на гръцкия текст само в 2 случая, т. е. 10.3%, промененият словоред е дал комплекси, чужди на начина, по който се извършва българското членуване.

ската езикова история и диалектология учи за българския член. В един от тях се възпроизвежда чуждият словоред, което не е чудно — 266.16, но в примерите 58.25 и 456.19 славянският преводач е създавал самостоятелни обрати с чужд на българското членуване словоред. Примерите с тъ и пр. при комплекси от име и едно или няколко прилагателни са въобще много малко, едва 9¹, та всяка статистика, изградена върху подобен материал, ще носи елементи на несигурност. Все пак интересно е, че горните примери, несъгласни с българското членуване, са все от типа „прилагателно+съществително+показателно местоимение“, а и при съ и пр. има няколко случая — един самостоятелен и 3 по гръцки образци — от същия вид, та би могло да се допусне, че това са примери от времето преди изграждането на старобългарската именна група, когато слабото показателно местоимение ще да се е стремело да дойде непосредствено след съществителното. Следващата фаза от разволя ще да е била предпочитането на словоредата „съществително+показателно местоимение+прилагателно“, напр. 531.25 *αὐτὸς τὸν αὐτὸν за τὴν χαλεποτάτην ἐκείνην πλῆθη*, гдето са задоволени изискванията на старото и новото състояние. Все пак данните за съ и пр. са достатъчно красноречиви и са в пълно съгласие със сетнешния разволя на езика, та трябва с положителност да се приеме, че в езика на Супрасълския сборник механизмът на членуването е бил вече изработен и затвърден.

Нарочно с настоящия анализ е използван само материалът, даден у Курц. Но резултатите са още по-красноречиви, ако се подложат на ново проучаване езиковият материал на Супрасълския сборник, тъй като при работата си Курц е допуснал значителни грешки, поради които той няма верен поглед за голяма част от материала. Тук не може да се изчерпят всички податки на целия сборник, та за да могат да бъдат показани възможностите, които той предлага, са избрани случайно отделни жития от началото, средата и края на сборника. При това сравнение ето какви по-забележителни грешки са допуснати у Курц.

Изпуснати са редица случаи, при които в славянския текст стои задпоставено показателно местоимение за членувано име в гръцкия оригинал: 18.3 (*ὅστις τῆ, τὰ θηρία*), 98.26, 239.25, 274.5, 303.17, 529.20, 45.23, 228.9, 379.12, 532.4. Проверката е направена върху част от сборника и намерените пропуски не са малко. Този факт е толкова по-забележителен, като се има предвид, че Курц с ревност държи да посочва пропуските у своите предшественици.

Още по-значителна грешка обаче, защото тя засяга методичния подход на автора, е направена в друго отношение. Когато разглежда въпроса за задпоставеното показателно местоимение, придружаващо комплекс от съществително и едно или няколко прилагателни, Курц знае само три възможности²: 1. „съществително+показателно местоимение+прилагателно“; 2. „прилагателно+съществително+показателно местоимение“ и 3. „съществително+прилагателно+показателно местоимение“ и изоставя още една особено важна комбинация „прилагателно+показателно местоимение+съществително“. Защо е направил това? Защо е изоставил примери като 35.66: *прѣславныйтъ день, въ тѣхъ ἐνδοξῶν ἡμέρα*, което отговаря буквално на единствения нормален новобългарски словоред: „преславният ден“? Очевидно причината тук е усвояването на едно погрешно общо положение, на едно предвзето схващане, че мястото на члена, на слабото показателно местоимение, трябва да се пренася само по отношение на съществителното. Затова в случаи като гореприведения Курц вижда предпоставяне и колко погрешно е подобно схващане, проличава от новобългарското членуване, гдето в примери като „преславният ден“ и дума не може да става за предпоставяне. Да беше гледал без предубеждение на предлагания материал, Курц щеше да разбере, че е безпредметно да се говори за предпоставяне и задпоставяне в неговия смисъл, когато се пренасят примери като 418.12: *маслото дрѣвѣное, τὸ ἔλειον ἐκεῖνο*, или 172.25: *свертпънтъ бѣвъ, ὁ ἀνήμερος δαίμων*, или най-вече 226.25: *мрътвааго того ни чемаа го капншта, κοφοῦ καὶ ἀλάου ξοάνου*. Във всички случаи мястото на показателното

¹ Не се включва примерът 32.2, защото при него в комплекса участвува кль.

² Там, стр. 246.

местоимение е определено само от изискванията на закона за енклитиката и те са така тясно свързани с послещното състояние на български език, та не могат да се отделят от него. Курц не е забелязал това и цяла редица примери, особено характерни, когато трябва да се съди за енклитичния характер на българския член, не са взети под внимание. Аз изброявам от прегледаните части само ония примери, в които тъ и съ при комплекси от прилагателни и съществително нямат за съответствие в гръцкия оригинал показателно местоимение. Ето тези примери: 35.6, 36.12, 123.28, 172.25, 199.3, 202.5, 203.20, 226.25, 246.10, 268.24, 268.30, 317.15, 414.5, 528.12, 529.12, 25, 72.8, 118.23, 292.8, 309.15, 514.3, 514.9, 173.1, 205.19, 249.28.

В редица други случаи, макар че гръцкият текст съдържа показателно местоимение, преводачът е нарушил словоред на чуждия образец, за да получи словоред в духа на родния език. Такива примери са: 86.5, 222.26, 284.9, 130.27, 224.17, 229.26, 513.18, 520.19.

И така събравият от Курц материал от Супрасълския сборник, па и примерите, които той не е взел предвид, свидетелствуват, че в езика на старобългарския преводач е имало една употреба на показателното местоимение, която има всички формални особености на българския член. В това не може да има никакво съмнение, особено след като се имат предвид многобройните примери, при които показателното местоимение е употребено при комплекси от прилагателни и съществително. Курц обаче има два аргумента, които според него му дават право да отрича съществуването на член в старобългарски и по-специално в Супрасълския сборник. Неговото отрицателно становище е формулирано категорично и аз предам съответния пасаж: „Nelze však mluvití ani pouze o členu тъ, а то ani v prvníм stupni jeho funkce individualisující, o t. zv. členu anaforickém; nenacházíme totiž v stávslov. pravidelnosti, obligátnosti v jeho užívání; ne každé substantívum, o němže se stala zmínka, má při sobě demonstratívum při zmínce následující (srov. Byzantinoslavica 7, 1937—1938, 269—270); touto obligátností užívání se právě liší člen od anaforického zájmena“.

И в това отношение Курц не е прав — от една страна той забравя, че тъкмо при началото на всеки член употребата на новата форма е съвсем ограничена и следователно тъкмо тази постепенност в разволя на члена ни дава един значителен аргумент да виждаме в българския член морфема, израснала из вътрешния живот на езика; от друга страна Курц вижда във всички употреби на показателното местоимение винаги показателно значение и с разпръснатостта на примерите, наложена от проведеното от Курц разпределение на материала, това негово впечатление е могло лесно да се наложи на читателя. Контекстът на неговите примери е винаги малък, та читателят трябва да се задоволява с кратките разяснения, които Курц дава, а тъкмо когато се проучва специфичното, детерминиращо значение на ония форми, които са още на границата между показателно местоимение и член², както и честотата на тяхната употреба, тъкмо тогава необходимостта от по-обширен текст се явява наложителна. За тази цел от едно житие на Супрасълския сборник са подбрани всички случаи на употреба на показателното местоимение — предпоставени и задпоставени, за да се схване разликата в значението, свързана с мястото на показателното местоимение. При това трябва да се обърне внимание особено на употребата на показателните местоимения съ и онъ, които — въпреки впечатлението на Курц, — макар и запазили показателното си значение, имат и значение на член, което става съвсем ясно, щом ги съпоставим с примерите от Родопско. Ето тези извадки:

214.24: въѡ ше во мѡжъ тъ не прѡстъ нѣ грѡвѣ, ꙗѡ ѡб ѡнѣ лавѡѡуѡс ѡѡ дѡѡѡс.

¹ Byzantinoslavica, т. VIII, стр. 266. Курц се изказва и другаде по въпроса за употребата на показателните местоимения в Супрасълския сборник, вж. Роста Гг. Травничкови . . . Врно, 1948, стр. 291, заб. 12. Отбелязвайки свободата, с която се отгасят преводите на Супр. сб. спрямо гръцките оригинали, той привежда в подкрепа факта, че показателното местоимение се употребява в старобългарския превод и тогава, „když v řečtině zájmeno nebylo, i když v něm byl pouhý člen.“

² Сам Курц заедно със Зубати говори, че при появата си членът не всякога може да се отличи от показателното местоимение.

215.4: НА ТОГО ОУВО НЕЧЬ СТНЕААГО РАТЬ ВЪСТА ОУГЪ А СΥΡΗΗ Η ΠΟΥΖΔΑ ΚΕΜΟΥ
 БЪДАШЕ ΗΤΗ ΒΟΗ, και δη τούτου πόλεμος ἐπέλγει Ἀσσυρίων ἐπιστρατευσάντων αὐτῷ κα
 κατήλαγεν αὐτὸν ἢ ἀνάγκη.

215.12: НѢКОТОРИИ ПРНСТЖПНВЪШЕ К'НЕМУ НАВАДНША НА ПРАВДЪННИКА ДО
 МЕТНА ТЪГДА ТОМНТЕДЪ СЛАДЪ ЦѢ ПРНН МЪ ВАДНВЪШДА ТЫА ОУГЪВЪШТА, κατὰ δὲ τῆς
 ὁδὸν τινες κατὰ τοῦ Δομετίου τούτου προσελθόντες τὸν δίκαιον διέβαλλον . . . τότε οὖν ὁ
 τύραννος ἀσμένως ἀποδεξάμενος τοὺς διαβάλλοντας τὸν δίκαιον ἀπεκρίνατο.

215.30: ОУГЪЖЕНЕМЪ Н ОУТЪ ПРЪДЪВЪ СΗΧЪ, ἀλλὰ διώξαμεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν
 ὁρίων τούτων.

216.10: Н' БЪШЕД' ШЕМЪ ВЪШЕ МЖЖА ТОГО СТААГО ВНАДЪША Н' СТОАШТЪ СЪ
 ДЪВЪМА ОУЧЕННИКОМА КЕГО, και ἐπαναβάτες ἐπάνω τοῦ ἄντρου εἶδον αὐτὸν ἰστάμενον
 προσευχόμενον μετὰ δύο νηπίων.

216.26: ΔΗΝΕ' ЖЕ Α' ΚΒΙ ΛΒ' ΕΗ ΚΡΕΒΟΙΑΔΗΝΗ' ΟΥΣΤΡΑΜΗΝΙΑ ΣΑ ΝΑ Η'Β' ΣΚΡΖЖЬШ-
 ТЖШТЕ ЖЪВЪ Η ΕΖΕΜΔЖШТЕ ΚΑΜΕΝΗΕ ΜΕШТАΔХЖ НА Η'В' Η НА ОВА ОУЧЕННИКА ΚΕГО
 ΤΟΛЪМА ЖЕ ΒΕΒΕΟЖЬНΗΗ ΤΗ ΜΕΤΑША ΚΑΜΕΝΗΕ НА ПРАВДЪННИКА . . ., εὐθέως δὲ ὡς
 λέοντες οἱ αἰμοβόροισι ὤρμησαν ἐπὶ τὸν δίκαιον βρούχοντες τοὺς ὁδόντας, και λαθόντες
 λίθους ἐλιθοβόλουν αὐτὸν και τοὺς δύο παῖδας αὐτοῦ και μαθητὰς ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐλιθο-
 βόλησαν αὐτοὺς οἱ αἰμοβόροισι . . .

217.3: ΤΟΛЪМА ЖЕ ΒΕΒΕΟЖЬНΗΗ ΤΗ ΜΕΤΑША ΚΑΜΕΝΗΕ НА ПРАВДЪННИКА ДО
 ΗΕΛ'ΒЖЕ НАПАВ'ΝΗША ПЕШТЕРЖ ΚΑΜΕΝΗΙΑ ΙΑ' ΚΟЖЕ НЕ ЖМАТН ПЕШТЕРЪ . . . Н' БЪШТЪ
 ПРАВДЪННИΚΟΥ Η ΟУЧЕННИКОМА ΚΕΓΟ ΓΡΕВЪ ПЕШТЕРΑΤΑ, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐλιθοβόλησαν
 αὐτοὺς οἱ αἰμοβόροισι, ἕως ὅτου ἀνεγέμισεν τὸ σπήλαιον λίθων, ὥστε μὴ φαίνεσθαι τὸ
 ἄντρον . . . και γέγονε τῷ δίκαιῷ και τοῖς οὖν αὐτῷ παισὶν τάφος τὸ σπήλαιον.

217.14: W К' ЖЕ ТЪГДА О' СЛѢП' КИНИЕ НЕВЪРЪНЪН' ХЪ ЧЛОНЕКЪ ОУЧЕНЕЛЖШ-
 ТНН' ХЪ ВЪРЪНЪА . . . НЪ СЕ О' СТАВНЕЗ К' ЖЕ ΒΕΒΕΟЖЬНЪН' ХЪ ΤΕХЪ НА ΔΟΒΡΟ-
 ЧЬСТЪ НЪА ВЪЗВЪШЕНΗΕ ΚЪ СВАТОУОУМУ ΔΟΜΕΤΗΙΑ' НΟΥ ΠΟΒЪСТЕМЪ ΕΒΕΒΛΑШТЖ СΑ.

217.23: ПОРАСТЪ БЪНАКЪ ΜЪ ΜΝΟΓΟΜЪ Н' ΤΡΕΝΗΙΜЪ ΤΑΚΟ ΒΟ Η' ΔΟ ΕΒ' ΗΕШЪ-
 Η' ΕΑГО ΔЪНЕ Κ' СЪТЪ НАΡΛΗШТЕНΗΕ ΓΟΥΖ ΤΔΑ, ὁ δὲ τόπος τῆ φύσει τῆ αὐτοῦ ἐπιγόμενος
 ἀνέφν πλήτος ἀγρίων βοτανῶν ἀκανθῶδων οὕτω γὰρ και μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει ὁ
 βλαστός τοῦ ὄρους ἐκείνου.

217.28: СЪΛΟΥЧН СΑ ΚΟΥΠ'ЦΟΥ НѢКОТОРОУОУМУ ГЪНАВЪШΟΥ ΚΕΛΔ'БЖДЪ СВОА
 Н' ΠΑΣΤН Δ' НА ΜΕШТЪ ΤΟΜЪ, συμβαίνει ἔμπορόν τινα τὰς ἑαυτοῦ καμήλους ἀγάγοντα
 ἐκ τῆς ὁδοῦ λαβεῖν και ἐν τῷ τῷ παρθέν κτήματι βοσκῆσαι αὐτάς, διὰ τὸ τὰς ἀκάνθας
 ἀναφύεσθαι ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ.

218.2: КЪ ДНА ЖЕ О ТЪ ННХЪ ШЪ ДШН БАНЪЪ ВЪ СН ВЪ ЛЪЪЕ ВЪ ННЕЖ НА СТИ
 ХОТЪШТИ ТЪ ЖЕ ВНАДЪЕВЪ ГОСПОДИНЪ ННЕМЪ ТОВА ТЧЕ НЪ ЭГЪНАТИ КЪ, *μ'α εἰς αὐτῶν*
ἀπελθούσα πλησίον τῆς κώμης εἰσῆμι ἐν τινι τόπῳ σπορίμῳ βοσκηθῆναι ταύτην δὲ ἰδὼν
ὁ τοῦ κτήματος φύλαξ κατέδραμεν ἀποσβῆσαι ἐκ τῆς ἀρούρας.

218.26: ВЪ ПРАШААХЪ ЖЕ НЕГО ДРОУЖИНА КМОУ ЧТО КЪТЪ ПРЪСЛАВНОКЪ СЕ ОНЪ
 ЖЕ РЧЕ НМЪ АЪЪ ОСТАВНХЪ И НА МЪСТЪ ХРОМЪ СЖШТЪ, *οἱ δὲ συνελθόντες αὐτῷ*
εἶπον πρὸς αὐτὸν τί τὸ παράδοξον τοῦτο; ὁ δὲ εἶπεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ εἶσα αὐτήν.
 Макар и възпроизвеждаш точно гръцкия словоред, се в пръславнѣкѣ се има смисъл
 на член, което се разбира от славянския контекст: придружаващите са изнена-
 дани от неочакваното поведение на търговеца, който при вида на камилата почва
 да възхваля бога, и питат: „Какво е чудното [тук]“. В този смисъл е поправен в
 славянския превод и отговорът на търговеца, който казва: „АЪЪ ОСТАВНХЪ Н . . .
 ХРОМЪ СЖШТЪ“. Гръцкият оригинал няма съответствие за ХРОМЪ.

218.30: АЪЪ ОСТАВНХЪ И НА МЪСТЪ ХРОМЪ СЖШТЪШТЪ (sic!) О НН ЖЕ РЪША
 КМОУ ГРАДИ Н ПОКАЖИ НАМЪ ДА ВНАДНМЪ ИЪЕЪСТЪ ННЕМЪ МЕСТО ТО . . . , *ἐν τῷ τόπῳ*
ἐκείνῳ εἶσα αὐτήν· οἱ δὲ εἶπον· δεῦτε, ἴδομεν τὸν τόπον.

219.4: ПО ИСТННЪ СЪАТААГО ДОМЕТНА МЕСТО СЕ КЪТЪ, *ἀληθῶς ὁ τοῦ ἁγίου*
Δομετίου τόπος ἐστί.

219.8: АБЪЕ КЪ ННИЦИ ЖЕ СЪАТЪН ХЪ ВЪЗЪМЪЩЕ МОШТИ Н ХЪ ПОЛОЖИША НА
 СЪАТЪЕМЪ МЪСТЪ. БМЪТЪ ЖЕНА СТРАНАХЪ ТЪХЪ ПРАЪДЪ ННИКЪ ВЕЛНИКЪ. БЕСИ ВО СЪ-
 ШЕДЪШЕ СЪА ПОПОВЕ ЖЕ НЪ КАНУНИЦИ ОБЛАШИ ЖЕ НЪ ЧРЪНОРИЪЩЕЦИ НЪ НГОУМЕННИ
 СЪТВОРИША ПРАЪДЪ ННИКЪ ВЕЛНИКЪ, *οἱ δὲ τῶν ἁγίων ἐρασταὶ λαβόντες τὰ λείψανα κατέ-
 θηκαν ἐν τῷ ἁγίῳ οἴκῳ ἐν μηνὶ πανέμῳ πέμπτῃ πάντων συνελθόντων ἱερέων τε καὶ*
*κληρικῶν, μοναχῶν τε καὶ ἀρχιμανδριτῶν καὶ λαϊκῶν, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, ὥστε ἐπι-
 τελεῖσθαι εὐσχηρὴν μεγάλην ἕως πάντε καὶ δεκάτης τοῦ Πανέμου μηνός.* Има значително от-
 клоение в славянския превод, което се дължи на забележимата в цялото житие
 склонност на преводача да избягва точните податки за обстоятелства, чужди на
 читателите¹. Така и в случая преводачът избягва датата, която не говори нищо на
 читателя и определя времето на събитнето с това, че то е станало повод да се
 създаде един голям празник за страната.

*

Най-обширният и най-независим старобългарски текст свидетелствава, че по
 времето на неговото превеждане механизмът на българския член е бил вече из-
 граден. За това свидетелствуват, макар и не така свободно проявено, и данните
 на старобългарските евангелски текстове. Не разглеждаме останалите текстове,
 понеже при по-голямата част от тях се касае за малки откъси, от които не могат
 да се извадят никакви положителни впечатления; при други липсва гръцкият ори-
 гинал; трети — като Синайския требник — поради особенния си характер и пред-
 назначение следват съвсем отблизо гръцкия оригинал².

¹ Срв. и 219, 11: въ църквѣ тоу сжшталъ вьси срещу гр. *εἰς τὴν ἐκκλησίαν*
τοῦ παρθένου κτήματος.

² Синайският требник има 202 примера със задпоставено показателно место-
 имение и от тях 71 имат съответен гръцки текст. Само в 11 случая гръцкият сло-
 воред е нарушен, иначе преводачът отблизо следва чуждите образци (там стр. 224).

ЕДНА НОВА ГРАМАТИКА НА ГРЪЦКИЯ ЕЗИК

Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns Griechischer Grammatik von Ed. Schwyzer, 2. Band: *Syntax und syntaktische Stilistik*, vervollständigt und herausgegeben von A. Debrunner, 1950 XX, 714 страници; 3. Band: *Register* von D. J. Georgakas, 1953, XXIII, 392 страници, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.

Гръцкият език благодарение на многовековната богата и разнообразна писменост е най-добре изученият индоевропейски език. Неговият почти 3,000-годишен развой дава рядка възможност за опознаване на законите, по които един език променя бавно облика си. Това обстоятелство е накарало мнозина езиковеди доста отдавна да се опитат да напишат историческа граматика на гръцкия език. Като се изключи граматиката на Джаварис (1897 г.), която само по име е историческа, а в същност само хронологическа, такива опити са правени от Г. Майер (1896), Х. Хирт (1912), А. Мейе и Ж. Вандриес (1927) и особено от големия за времето си езиковед Карл Бругман (1885). Докато граматиките на Майер и Хирт дават само фонетика и морфология, то граматиките на Мейе и Вандриес и на Бругман обхващат и синтаксиса. Граматиката на Бругман, която се смята за най-добра, е прегърпяла четири издания. Последното е от 1913 г., преработено от А. Гумб. През 1921 г. е било предложено на А. Дебрунер да се заеме с основно преработване на Бругмановата граматика. Поради заетост той отклонил поканата и предложил да бъде поканен за тази цел Е. Швицер, който приел поканата. През 1934 г. излезе първата свезка от новата, напълно преработена граматика, която съдържаше общата част и фонетиката, а през 1939 втората — словособразуване и флексия с общ брой на страниците 889. През 1943 г. Швицер почина след операция, след като предварително изказал желание граматиката да бъде продължена и довършена от А. Дебрунер.

С излизането на синтаксиса и показалците, приготвени от Георгакас, Швицеровата граматика се явява вече в напълно завършен вид. Въпреки бележката в заглавието, че е „въз основа на Карл Бругмановата гръцка граматика“, тя представя нещо съвършено ново и оригинално съчинение. Тук ще се спра само върху синтаксиса и то накратко, който има следното съдържание: Увод в гръцкия синтаксис; обсег на понятието и части на синтаксиса; отношението му към другите части на граматиката и други области на знанието, върху метода и изложението на синтаксиса; синтактичните изразни средства на гръцкия език; видове думи. Аналитична част: значение и функции на видовете думи и техните форми; име, прилагателно, местоимение, глагол и несклоняеми. Синтетична част: учение за съчетанието на думите и за изречението; съгласуване и несъгласуване; сбиване на изречения; групи от думи, които се явяват само като части на изречението; учение за изречението. Синтактична стилистика: изразителни елементи; влиянието на мисловния процес върху конструкцията.

Не така случайно споменатите по-горе гръцки граматики се задоволяват да дадат само фонетика и морфология. Известно е, че най-трудната част на една граматика е синтаксисът. Тук има редица спорови въпроси, с които трябва да се справи всеки автор на научен синтаксис. Такъв е преди всичко въпросът, как трябва да се подреди материята, какво е изречение, произход на граматичния род и много други. Описателни синтакси на гръцки език не липсват. Тук на първо място стоят синтаксите на К. В. Крюгер, Кюнер-Герт, Гилдерслив, на Щал за гръцкия глагол. Разбира се, не липсват изследвания върху отделни въпроси, като напр. на Слотс за опатива и конюнктива в гръцки, на Вакернагел и др. Илюстративният материал в Швицеровата граматика е взет от тези пособия главно от Кюнер-Герт, обогатен с примери от надписи, папируси и новогръцки. За новогръцки е използвано новото издание на Дзардановия новогръцки синтаксис. Примери из средновековната простонародна литература липсват съвършено. Авторът се е задоволил в много случаи да цитува само Джаварис, което, разбира се, далеч не е достатъчно. Така се губи цялостната представа и връзката за развой на даден обхват от най-старата епоха до новогръцки. Причината за това е много ясна. В повечето случаи липсват всякакви предварителни работи, а от автора на един гръцки синтаксис, предназначен за класици филолози, който разглежда поради това предимно езика на класическата епоха, не може да се иска да владее и прегледа огромната простонародна късногръцка писменост. Последните глави от труда на Швицер правят впечатление на незавършени. Те имат вид на предварителни бележки или скици за по-нататъшно разработване.

В уводните части на отделните глави или в забележки под линия към същите се дава историята и произходът на даден синтактичен термин или се оправдава създаването на нови термини. А такива нови термини има доста много, напр. „пертигентив“ за родителния падеж, изразяващ принадлежност в най-широк смисъл, „конфектив“ и „инфектив“ за свършен и несвършен глаголен вид и т. н. За някои от тези термини би могло да се спори, дали тяхната употреба и създаване е било особено наложително. При разглеждането на отделните синтактични обрати Швицер привежда редовно примери и от другите стари и нови индоевропейски езици, между които и славянските, главно руски. Примерите от чуждите езици се превеждат винаги на немски, а понякога и гръцките и латинските, което представя голямо удобство за тези, които не познават съответните езици. Освен от индоевропейските езици примери са дадени от семитски, турски и други азиатски и африкански езици. Към всеки разгледан въпрос е дадена огромна изчерпателна литература. Не е пренебрегната и не голямата съответна българска литература.

Особен интерес представя за нас, българите, разглеждането на глаголният вид в гръцки (стр. 246—301). В тази глава, след като се изтъква, че славянските езици, особено чешки, са били от голямо значение за опознаването на глаголният вид в гръцки, подлагат се на доста подробна критика изказаните до сега мнения и употребената терминология. За обяснението на някои нюанси на глаголните видове се привеждат на много места примери от руски език. В това отношение не малка полза би допринесъл и българският език, гдето, както е известно, глаголният вид е добре развит. Тук не е мястото да се спираме подробно на писаното върху глаголният вид в гръцки език. Обаче трябва да се изтъкне, че въпреки правилната бележка, че при глаголният вид не трябва да се дири една строго определена система, общото впечатление от тази глава е, че поради липса на живо чувство за глаголен вид се дири все пак механична схематизация или някакви особени причини за употребата на този или онзи вид в случаи, при които според автора на граматиката трябвало да стои друг глаголен вид. Така напр. съвсем погрешно е да се изхожда от чисто статистични данни и да се твърди, че несвършеният вид се е развил по-късно. Също така неправилно е мнението, че честата употреба на *imperativus aoristi* при призоваване на богове стояло във връзка с монотеизма. Това мнение не е по-добро от схващането на Кикерс, който на времето прие, че чрез аористната форма се изразявало синтактично отношение на смъртните люде спрямо вечните богове. При разглеждането на отрицателната заповед се отбелязва само, че отрицателни повелителни форми от свършен глаголен вид не се срещат в гръцки. Вместо това се употребяват аористни конюнктивни форми с отрицание. Забележително е, че същото положение съществува и в български език. В случая играе може би някаква роля глаголният вид. Единствените изключения, няколко аористни императивни форми с отрицание, се срещат само у комически писатели и то може би тъкмо за това, защото като необичайни форми са действували комично на слушателите. Очевидно на класови различия се дължи предпочитанието на опатива пред императива в единистическата епоха. През тази епоха, както е известно, в многобройните елинистически държави около царски двор са били създадени различни висши и по-нисши сановници, на които откопченията както помежду, така и спрямо народните маси са намерили отражение не само в многобройните титли и епитети, но и в езика.

Подобни бележки биха могли да се направят по много въпроси. Значението обаче на новия Швицеров синтаксис се състои в поставянето на проблемите, привеждането на многобройна западноевропейска литература и богатия илюстративен материал, което прави въпросното съчинение необходима справочна книга за всеки езиковед без оглед на принципното становище, което той може да има по отношение на цялата книга или по отделни въпроси.

Използуването на Швицеровата граматика е много улеснено от показаните, приготвени от Георгакас, които обхващат един цял том близо 400 стр. Те са подредени в следните три части: I. Думи, суфикси, звукове в гръцки; II. Думи, суфикси, звукове в други езици; III. Предметен показалец. Дълги години ще изминат, докато тази обширна граматика на гръцкия език бъде отменена от друго съчинение.

В. Бешевлиев

БИБЛИОГРАФИЯ ПО ЕЗИКОЗНАНИЕ ЗА 1952 ГОДИНА

1. Статии и студии в списания, вестници и сборници

- Андрейчин, Любомир. Академик В. В. Виноградов в България. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 231—235
- Андрейчин, Любомир. Българската граматика. (Да обичаме и изучаваме нашия прекрасен роден език). — Народна младеж, бр. 1150 от 29 март 1952
- Андрейчин, Любомир. „В II бригада“ или „във II бригада“? (Въпроси и отговори). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 122—123
- Андрейчин, Любомир. Вестник „Народна младеж“. Езикови бележки. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 140—143
- Андрейчин, Любомир. Войнолюбец, а не военнлюбец. (Въпроси и отговори) — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 227—228
- Андрейчин, Любомир. Въпросът за националната самобитност на езика. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 29—54
- Андрейчин, Любомир. Един характерен случай на неправилен словоред. (Езикова култура). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 116
- Андрейчин, Любомир. Езиковото обучение в горния курс на средните общообразователни училища. Насоки за работа с новата програма. — Народна просвета, 1951/1952, кн. 6, с. 33—49
- Андрейчин, Любомир. За изговора на думата *искра* по радиото. (Езикова култура). — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 226—227
- Андрейчин, Любомир. За употребата на запетая и тире в някои случаи. (Въпроси и отговори). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 123
- Андрейчин, Любомир. За употребата на съгласната *й* в някои наши и чужди думи и имена. (Езикова култура). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 115—116
- Андрейчин, Любомир. За формата на предлога *от* в нашите диалекти и в книжовния език. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 111—112
- Андрейчин, Любомир. За формата на прилагателното *теоретичен, теоретически*. (Въпроси и отговори). — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 230
- Андрейчин, Любомир. Иван Вазов като певец на българския език. — Език и литература, 1951/1952, кн. 3, с. 171—175
- Андрейчин, Любомир. Към въпроса за аналитичния характер на съвременния български език. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 20—35
- Андрейчин, Любомир. Към въпроса за отношението между език и мислене. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 21—34
- Андрейчин, Любомир. Министър — министерство. (Въпроси и отговори). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 122
- Андрейчин, Любомир. Нови учебници по български език за средните училища. (Критика и съобщения). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 139—140
- Андрейчин, Любомир. Новите програми за обучение по български език в средните училища. (Програма по български език за V—VII клас на общообразователните гимназии. София, 1951; Учебна програма по български език и литература за горния курс на общообразователните училища. София, 1951). — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 250—251
- Андрейчин, Любомир. Приятел и другар. (Въпроси и отговори). — Език и литература, 1951/1952, кн. 3, с. 176—177
- Андрейчин, Любомир. „Проблемите на българското езикознание в светлината на сталинското учение за езика“. София 1951, 227 с. [Рецензия]. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 239—244
- Андрейчин, Любомир. Проф. д-р Владимир Георгиев. „Сталинското учение за езика и задачите на бъл-

- гарското езиковъзание". София 1951, стр. 93. (Критика и съобщения). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 131—134
- Андрейчин, [Любомир]. „Първенството започна“. (Езикова култура). — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 226
- Андрейчин, Любомир. Роля и употреба на сегашното историческо време. Език и литература. — 1951/1952, кн. 4, с. 215—218
- Андрейчин, Любомир. Учението на Й. В. Сталин за езика и нашите задачи във връзка с изучаването на родния език. — Работническо дело, бр. 172 от 20 юни 1952
- Андрейчин, Любомир. Фонетиката като наука и нейното значение за езиковата култура. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 191—198
- Бешевлиев, Веселин. Една особеност в образуването на сложните местни названия от латински произход в Мизия и Тракия. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 239—245
- Бояджиев, Симеон. Нови българско-френски речници. Бл. Мавров, *Dictionnaire bulgare-français*. София, 1949, 740 стр.; Ат. Яранов, Българо-френски речник. София 1949, 744 стр. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 144—147
- Бояджиев, Симеон. Употреба на предлога „на“ в българския книжовен език. — Известия на Института за бълг. език, 1952, кн. 1, с. 93—120
- Бънков, Ангел. Проблемата за езика и мисленето в светлината на труда на Й. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езиковъзнанието. — Ново време, 1952, кн. 7, с. 42—62
- Василев, Ст. п. Наблюдения върху Караславския език. — Септември, 1952, кн. 12, с. 137—147
- Великата сила на творческия марксизъм. — За траен мир, за народна демокрация, бр. 25 от 20 юни 1952. Уводна статия по случай 2-годишнината от публикуването на труда на Сталин за езиковъзнанието
- Виноградов, В. В. Езиковъзнанието и литературоведението в съвременен етап. — Бълг.-съветска дружба, 1952, кн. 7, с. 5—7
- Виноградов, В. В. Развитие на съветското езиковъзнание в светлината на трудовете на Й. В. Сталин. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 3—6
- Вранска, Цветана. Турските наименования на отвлечени понятия в езика на българския фолклор. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 220—222
- Габърска, Д. Учебникът по руски език за VI клас от В. Петрова и М. Терпешева. [Рецензия]. — Училищна практика, 1951/1952, кн. 8, с. 376—378
- Генадиева-Мутафчиева, Зара. Думата глава в българския речник. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 69—77
- Георгиев, Владимир. Две години от публикуването на труда на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езиковъзнанието“. — Народна младеж, бр. 1222 от 20 юни 1952
- Георгиев, Владимир. За правописа на глаголните форми на -а, -ат, -я, -ят и на непълната членна форма. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 172—175
- Георгиев, Владимир. Из историята на нашите думи. Роза, гюл, трендафил. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 217—219
- Георгиев, Владимир. Към наследването на речниковия състав на нашия език. I. Думи, които започват с а. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 63—68
- Георгиев, Владимир. Опит за периодизация на историята на българския език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 71—116
- Георгиев, Владимир. Отчет за работата на Института за български език при Българската академия на науките за 1951 година. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 255—270
- Георгиев, Владимир. Сравнително-историческият метод и Маровият четириелементен анализ. В сб.: Въпроси на езиковъзнанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 73—137
- Гиндев, Панайот. За гениалния труд на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езиковъзнанието“. (По случай две години от отпечатването му). — Бълг.-съветска дружба, 1952, кн. 7, с. 8—13
- Григоров, Иван. Съветското езиковъзнание по пътя на марксизма-ленинизма. — Бълг.-съветска дружба, 1952, кн. 7, с. 14
- Рецензия на сборника „Против вулгаризации и извращения марксизма в езиковъзнанието“
- Гълъбов, Иван. Към разволя на ъ в именителен падеж на сложните прилагателни в български език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 169—180

- Джана нова, Мария. Учението на Й. В. Сталин за граматичния строеж, неговото развитие и усъвършенствуване. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 7—19
- Димитрова, Милка. Произход и значение на думата *мир*. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 109—111
- Димитрова, Ник. Към по-висока езикова култура. — Училищна практика, 1952, кн. 2, с. 55—59
- Диневков, Петър. Писателите и езикът. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 176—183
- Добрева, Вас. Д. Обучението по граматика и създаване навици и умение за правilen руски говор. — Училищна практика, 1952, кн. 3—4, с. 116—121
- Дуриданов, Иван. „Въпроси на езикознанието в сталинско осветление“. Издание на Института за български език при БАН. София 1951, стр. 200. (Критика и съобщения). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 127—131
- Дуриданов, Иван. За периодизацията на историята на български език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 202—206
- Жулкевски, Стефан. Трудът на другаря Сталин по езикознанието и въпросите за полското литературознание. — За траен мир, за народна демокрация, бр. 25 от 20 юни 1952
- Займов, Йордан. За наченките на аналитизма в български език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 188—190
- Займов, Йордан. Известия на Института по педагогия. Книга първа. София, 1950. Издание на Българската академия на науките. (Езикови бележки). — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 255—258
- И., А. Научна сесия, посветена на труда на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. — Философска мисъл, 1952, кн. 2, с. 152—160
- Иванова, Дора. Дейността на Института за български език при Българската академия на науките — Език и литература, 1951/1952, кн. 3, с. 190—192
- Иванова, Дора. За употребата на съюза *ами* в книжовната реч. (Въпроси и отговори). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 119—121
- Иванова, Дора. Към въпроса за разволя на причастните конструкции в български език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 212—217
- Иванова, Дора. Любен Нанов. Български синонимен речник. Второ преработено и допълнено издание. София, Наука и изкуство, 1950. [Рецензия]. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 246—250
- Иванова, Екатерина. Статии и трудове по езикови въпроси в българският печат от 1. I. до 30 IX. 1951 г. (Библиография). — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 259—262
- Иванова, Екатерина. Статии и трудове по езикови въпроси в българският печат от 1. X. 1951 до 31. III. 1952 г. (Библиография). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 148—152
- Иванова, Екатерина. Библиография по езикознание юни 1950 — декември 1951. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 291—295
- Иванова, Ст. Как работя по граматика в горния курс в светлината на сталиновото учение за езика. — Училищна практика, 1952, кн. 1, с. 4—8
- Изводи от сесията [по въпроса за „Историята на езика във връзка с историята на народа“]. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 244—245
- Изказвания на сесията [по въпроса за „Историята на езика във връзка с историята на народа“]. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 235—243
- Илиева, Ана. Конференция на учителите по западноевропейските езици. (Критика и съобщения). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 138—139
- Илчев, Стефан. Частични заемки. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 220—223
- Кабасанов, Стайко. Научна сесия при Филологическия факултет на Софийския университет. Езиковедска секция. — Език и литература, 1951/1952, кн. 5, с. 317—318
- Каменов, Евгений Г. Върху някои икономически термини и понятия. — Известия на Икономическия и Правния институт, 1951, кн. 3—4, с. 83—96
- Каравасилева, Събка Обр. За преодоляване на формализма при обучението по българска граматика. — Народна просвета, 1952/1953, кн. 2, 36—48
- Каравасилева, Събка Обр. Формализмът при обучението по българска граматика. — Народна просвета, 1951/1952, кн. 8, с. 22—37

- Кеикчиев, Шоно. Учебникът по граматика за V клас на общообразователните училища от Еньо Николов. — Училищна практика, 1951/1952, кн. 9, с. 417—422
- Киселинчев, Асен. Методологическото значение на труда на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. — Философска мисъл, 1952, кн. 2, с. 101—125
- Костов, Кирил. Битанка, жага, плавец и шпора. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 114
- Лавров, И. И. За качеството на учебниците по руски език. (Из доклада при обсъждането на проекто-учебника по руски език за II курс на учителските институти на 6. IX 1952 г.). — Учителско дело, бр. 40 от 2 окт. 1952
- Лавров, И. И. Значението на Н. В. Гогол за развитието на руския литературен език. — Език и литература, 1951/1952, кн. 5, с. 263—269
- Лавров, И. И. О национальной самобытности болгарского языка. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 191—193
- Лавров, И. И. Принципы советской лексикографии и задачи составления большого русско-болгарского словаря. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 215—229
- Леков, Иван. А. М. Селищев, Старославянский язык. Часть I, Москва 1951, часть II, Москва 1952. (Критика и съобщения). — Български език, 1952, с. 124—127
- Леков, Иван. Бавла и бърза постепенност в развоя на славянските езици. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 184—190
- Леков, Иван. Вътрешните закони на езика. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 49—72
- Леков, Иван. За една от оспорваните т. н. балкански черти в българския език. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 112—113
- Загубата на формата за инфинитив.
- Леков, Иван. Новият тълковен речник на полски език. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 244—246
- Леков, Иван. Ново осмисляне на думата *победа*. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 113—114
- Леков, Иван. Произходът на съюза *най* в езика на народните песни. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 219—220
- Леков, Иван. Тематичното богатство на съветското марксистко езикознание. — Език и литература, 1951/1952, кн. 3, с. 178—181
- Леков, Иван. Устойчивостта на славянските езици срещу насилствена асимилация. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 55—69
- Лилчиев, Николай. Език — драматургия — театър. — Литературен фронт, бр. 28 от 10 юли 1952
- Македонска, Цветана. Към установяване текста на стихотворенията на П. Р. Славейков. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 181—213
- Македонска, Цветана. Отношението на Петко Славейков към туризмите в българския книжовен език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 223—225
- Македонска, Цветана. П. Р. Славейков за развитието на книжовния език. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 101—105
- Матеев, Драгомир Хр. Семантиката на глаголите представки и нейното отношение към видовото значение на глаголите. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 65—91
- Мирчев, Кирил. Аналитични форми за сравнителна степен в два среднобългарски паметника от XIV в. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 215—217
- Мирчев, Кирил. Бележки върху гръцките заемки в езика на седмоградските българи. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 231—238
- Мирчев, Кирил. За периодизацията на историята на българския език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 194—201
- Мирчев, Кирил. За смесването на оковчавията в минало свършено и в минало несвършено време на глаголите в български език. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 36—45
- Мирчев, Кирил. За съдбата на турцизмите в български език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 117—127
- Мирчев, Кирил. Защо ни е необходим атлас на българските говори. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 199—205
- Мирчев, Кирил. Как скопските титовци постръбиха македонския правопис. — Отечествен фронт, бр. 2364 от 13 април 1952

- Мирчев, Кирил. Развой на езика. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 35—48
- Младенов, Стефан. Един френски принос към българската етимология. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, Рецензия на труда на Roger Bernard—Etude étymologique et comparative de quelques mots bulgares concernant les vêtements et la parure. Paris, 1946
- Младенов, Стефан. Морфологическа и генеалогическа класификация на езичите с оглед към индоевропейските и уралоалтайските езици. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 139—156
- Мутафчиев, Радослав. Научна сесия по езикознание. — Философска мисъл, 1952, кн. 4, с. 189—190
- Мутафчиев, Радослав. По въпроса за националната самобитност на езика, отразена в значението на думите. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 176—181
- Мутафчиев, Радослав. Поетическа синонимика. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 89—97
- Ничев, Боян. Лексическият състав на поетическото творчество на Н. Й. Вапцаров. — Български език, 1952, кн. 2, с. 78—88
- Ничева, Кети. За диалектизмите в българския литературен език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 232—234
- Ничева, Кети. Ръст и „растеж“. (Езикова култура). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 117—118
- Осиплини, Димитър. Някои въпроси на българския литературен език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 173—175
- Павлов, Тодор Д. От победа към победа по целия фронт на борбата за мир, демокрация и социализъм в света. Две години от излизането на гениалния труд на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. — Бълг.-съветска дружба, 1952, кн. 7, с. 3—4
- Павлов, Тодор. Относно предмета и задачите на езикознанието въобще и на българското езикознание в частност. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 5—28
- Паров, К. Титовско признание за сърбизацията на македонския език. — Работническо дело, бр. 305 от 31 окт. 1952
- Петрова, Елка. Обучението по роден език в детската градина в светлината на Сталиновото учение за езикознанието и учението на И. П. Павлов. — Народна просвета, 1952/1953, кн. 1, с. 52—60
- Пиперов, Боян. История, форма, произношение и наименование на гласните звуци в староеврейски език. — Годишник на Духовната академия Св. Климент Охридски, 1950/1951, т. 1, с. 1—21
- Под знамето на творческия марксизъм. — Отечествен фронт, бр. 2424 от 21 юни 1952
- Уводна статия на в. Правда по случай годишнината от излизането на труда на Й. В. Сталин по въпросите на езикознанието.
- Попов, Константин. За аналитичния характер на българския език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 182—187
- Попов, Константин. Научна сесия на езиковедските катедри във Филологическия факултет в Софийския университет. (Критика и съобщения). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 135—138
- Попов, Константин. Преглед на излезли статии по въпросите на правописа. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 236—239
- Попов, Константин. Предстоящ колективен труд от съветски учени върху проблеми на българската граматика. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 254—255
- Попов, Константин. Против тарикатския жаргон. (Да обичаме и изучаваме нашия прекрасен роден език). — Народна младеж, бр. 1152 от 1 април 1952
- Романски, Стоян. Кръстосването на езичите. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 157—162
- Ръуту, Леонте. Неопценимо идейно оръжие. — За траен мир, за народна демокрация, бр. 25 от 20 юни 1952. Трудовесте на Й. В. Сталин за езикознанието и развитието на румънското езикознание.
- Спасова, Ана. Значение и употреба на думата *другар*. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 223—225
- Спасова, Ана. Италианските заемки в българския език, минали през турски. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, 226—227

- Станчев, Стефан. Конференция на преподавателите по руски език и по западните езици във висшите учебни заведения. — Български език, 1952, кн. 2, с. 226—227
- Станчев, Стефан. Конференция на преподавателите по руски език и по западните езици във висшите учебни заведения. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 253—254
- Стойков, Стойко. Академик В. В. Виноградов в България. — Език и литература, 1951/1952, кн. 3, с. 158—161
- Стойков, Стойко. Групите *вр, ъл, и ръ, лъ* в българския книжовен език. — Език и литература, 1951/1952, кн. 4, с. 240—242
- Стойков, Стойко. Едно ново фонетично явление в западните български говори (змяна на палатално *л'* с *й*). — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 147—168
- Стойков, Стойко. Език и общество. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 5—19
- Стойко, Стойко. За правилна и точна употреба на думите в българския книжовен език. (Да обичаме и изучаваме нашия прекрасен роден език). — Народна младеж, бр. 1151 от 30 март 1952
- Стойков, Стойко. Литературен език и диалекти. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 129—171
- Стойков, Стойко. Литературен език и диалекти. — Народна младеж, бр. 1180 от 3 май 1952
- Стойков, Стойко. Основен речников фонд и речников състав на български език. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 46—62
- Стойков, Стойко. Отчет за опитните диалектоложки проучвания в Първомайско през 1950 год. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 247—254
- Стойков, Стойко. Палаталните съгласни в българския книжовен език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 5—63
- Стойков, Стойко. Схващания за разрешаване на спорните въпроси в българския правопис. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 161—171
- Стойков, Стойко. Съкратени думи в български език. — Език и литература, 1951/1952, кн. 4, с. 227—230
- Стоянов, Людмил. За турцизмите и диалектизмите в българския литературен език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 218—219
- Стоянов, Стоян. По въпроса за периодизацията на историята на българския език. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 207—211
- Теодоров-Балан, Александър. Българската фонетична терминология. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 270—286
- Рецензия на труда на проф. Стойко Стойков „Българската фонетична терминология“, публикуван в Годшиник на Софийския университет, Ист.-филол. фак., т. LXV, 1949/1949, кн. 4.
- Теодоров-Балан, Александър. Изведрата на българския правопис. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 1, с. 121—146
- Тодоров, Любен. Към въпроса за народността на езика. — Известия на Института за български език, 1952, кн. 2, с. 228—231
- Тодоров, Любен. Сесия по въпросите на езикознанието в Унгарската академия на науките. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 251—253
- Тодоров, Цветан. Проблемът за етничните и лингвистични единства. В сб.: Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951, с. 163—200
- Христов, Георги. За повишаване езиковата култура на учениците чрез обучението по всички учебни предмети. — Учителско дело, бр. 49 от 4 дек. 1952
- Църнушанов, Коста. Изопаченият македонски език на скопските титовци. — Български език, 1951, кн. 3—4, с. 206—214
- Чолакова, Кристалина. Характерни особености в употребата и изговора на частицата *а*. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 105—109
- Чукалов, Сава. Н. В. Гогол и руският език. (Бележки и материали). — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 98—100
- Юде, Вилхелм К. За една особеност на немското произношение. Гърлелият звук (*Kehikopfverschlusslaut*). — Училищна практика, 1952, кн. 3—4, с. 134—138

2 Книги, учебници, сборници и речници

- Андрейчин, Любомир. Българска граматика за VI клас на общообразователните училища. 7. прераб. изд. София, Нар. просвета, 1952. 80 с. 8^о
- Андрейчин, Любомир, Стойко Стойков и Константин Попов. Български език за IX клас на средните общообразователни училища. София, Нар. просвета, 1952. 80 с. 8^о
- Андрейчин, Любомир, Стойко Стойков и Константин Попов. Български език за X и XI клас на средните общообразователни училища. София, Нар. просвета, 1952. 100 с. 8^о
- Бончев, Атанасий. Църковно-славянска граматика със сборник от образци за превод и Речник на църковно-славянски език. София, Синодално изд., 1952. 235 с. 8^о
- Въпроси на езикознанието в сталинско осветление. София, БАН, Институт за бълг. език, 1951. 201 с. 8^о
- Въпросите на диалектическия и историческия материализъм в труда на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. [Сборник статии]. Прев. от рус. Хр. Халачев. София, БКП, 1952. 385 с. 8^о
- Гацов, Бони, Наталия Ховрина и Тодор Харманджиев. Руският език. Учебник для IX класса средней школы. 2. испр. изд. София, Нар. просвета, 1951. 108 с. ил. 8^о
- Георгиев, Емил. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия. София, БАН, 1952. 96 с. 8^о — БАН. Институт българской литературы.
- Гълъбов, Гълъб. Помагало за изучаване на турски език по арабската азбука. София, Наука и изкуство, 1952. 48 с. 8^о — Университетска литература
- Гълъбов, Константин. Немска фонетика с оглед на български език. София, Наука и изкуство, 1952. 152 с. 8^о — Университетска литература
- Дечев, Димитър. Характеристика на тракийския език. София, БАН, 1952. 136 с. 8^о — БАН. Отд. за езикознание, етография и литература
- Дилевски, Николай. Руска граматика. 2. поправ. и доп. изд. София, Наука и изкуство, 1952. 48 с. 8^о — Университетска литература
- Дуриданов, Иван. Местните названия от Ломско. София, БАН, 1952. 211 с. 8^о — БАН. Институт за бълг. език
- Дуриданов, Иван. Упътване за събиране на собствени имена. София-БАН, 1952. 15 с. 8^о — БАН. Институт за бълг. език
- Ермоленко, Георгий и Николай Старченко. Грамматика русского языка. Для военных учебных заведений. 2. испр. и доп. изд. София, М-во нар. обороны, 1952. 117 с. 8^о
- Историята на езика в най-тясна връзка с историята на народа. Научна сесия в чест на 73-та годишнина на Й. В. Сталин във връзка с неговия труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. 2—4 лек. 1952 г. София, БАН, 1952. 15 с. 8^о — БАН. Институт за бълг. език
- Латинска граматика. Синтаксис. София, Наука и изкуство. 1952. 200 с. 8
- Автори: А. Милев, Й. Братков, Р. Гандева и М. Порталски.
- Мирчев, Кирил. За македонския литературен език. Доклад. София, Наука и изкуство, 1952. 20 с. 8^о — ЦР на Съюза на македонските културно-просветни дружества в България
- Николов, Еньо. Българска граматика за VII кл. на общообразователните училища. 8. прераб. изд. София, Нар. просвета, 1952. 100 с. 18^о
- Пехливанова, Кира. Руски език за народните курсове. Ч. I, 2. прераб. изд. София, СБСД, 1952. 176 с. 8^о
- Пехливанова, Кира. Руски език за народните курсове. Ч. III. София, СБСД, 1952. 336 с. ил. 8^о
- Ръководство по руски език. София^о Наука и изкуство, 1952. 416 с. 16. Автори: Т. В. Матеева, Е. Г. Метева, А. Петренко, К. Й. Пехливанова и М. С. Терпешева.
- Сталин, Й. В. Марксизмът и въпросите на езикознанието. 2. изд. София, БКП, 1952. 56 с. 16^о
- Тагамлицкая, Галина и Анна Давидова. Русский язык. Учебник для V класса средней школы. София, Нар. просвета, 1952. 180 с. ил. 8^о
- Тагамлицкая, Галина и Петър Тренлафилов. Русский язык. Для XI класса средней школы. 2. прераб. изд. София, Нар. просвета, 1952. 202 с. 8^о
- Татарова, Василка В. Русский язык. Учебник для VII класса средней школы. 3. осн. прераб. изд. София, Нар. просвета, 1952. 131 с. ил. 8^о
- Татарова, Василка и Мария С. Терпешева. Русский язык. Учебник для VI класса средней школы. 4. осн. прераб. изд. София, Нар. просвета 1952. 183 с. ил. 8^о

- Татарова, Василка В., Димитър Петколичев и София А. Бернагович. Руският език. Учебник для X класса средней школы. 2. поправ. изд. София, Нар. просвета, 1952. 176 с. ил. 8^о
- Татарова, Василка В., Петър Тревдафилов и Феодор Г. Александров. Русский язык для VIII класса средней школы. 6. прераб. изд. София, Нар. просвета, 1952. 128 с. ил. 8^о
- Турско-български речник. Съставили: Никола Ванчев, Гълъб Гълъбов, Генчо Класов, Трайко Попов и Васил Шанов. Под ръководството на Стоян Романски. София, БАН, 1952. IX, 656 с. 8^о — БАН. Институт за български език
- Учебник по български език. За III клас на турските общообразователни училища. София, Нар. просвета, 1952. 212 с. ил. 8^о
- Автори: Димитър Тончев, Михаил Фридманов, Константин Попов, Сюлейман Хафизов и Илия Балчиклиев.
- Юде, Вилхелм К., Борис Николов и Борис Димитров. Немска граматика. Морфология. Синтаксис. София, Наука и изкуство, 1952. 213 с. 8^о

Е. Иванова

ПОКАЗАЛЕЦ

I. Имена

- Абасев, В. И. 77
 Агура, Д. Д. 342
 Андрейчин, Л. 151, 152, 159, 163, 168, 171, 172, 173, 203, 205, 206
 Балан, Ал. Т. 4, 6, 8, 22, 35, 46, 48, 139, 161, 168, 171, 172, 204, 205, 206, 318, 320
 Баласчев, Г. 304
 Белев, Г. 209, 219, 225, 226
 Бешевлиев, В. 341, 349, 350, 351
 Благоева, Ст. 212
 Блъсков, Ил. 119, 137
 Болю, Л. 159
 Босев, А. 300
 Ботев, Хр. 6, 71, 174, 175, 176, 181, 183, 185, 212, 213, 217, 220, 225, 229, 233, 234
 Бурмов, Ал. 315, 317
 Вазов, Ив. 6, 77, 113, 162, 174, 176, 177, 179, 180 — 183, 187, 188, 191, 192, 193, 208, 210—213, 216, 218, 220—223, 225, 226, 229, 230, 231, 233 — 236, 251, 252, 253, 255 — 259, 262, 263
 Вакарелски, Хр. 105, 114, 115, 118, 119, 120, 124, 128, 132, 134, 136, 138, 286, 287, 292, 294
 Вапцаров, Н. Й. 6, 253, 300
 Василев, Ас. 132
 Василев, О. 209
 Василев, Ст. п. 132, 171, 172, 205, 262, 296
 Вацов, С. 112, 116, 125
 Вежинов, П. 193, 209, 225, 231, 232
 Веркович, Ст. 109, 112, 116
 Веселовский, А. Н. 125
 Виноградов, В. В. 11, 39, 64, 65, 167, 168, 170, 199, 202, 253
 Влайков, Т. Г. 113, 177, 180, 183, 188, 192, 213 — 218, 222, 226, 230, 250, 259, 263
 Георгиев, Вл. 278
 Герасимов, Т. 279, 345
 Геров, Н. 16, 22, 29, 32, 110, 115, 119, 123, 124, 137, 171, 205, 207, 216, 272, 286, 287, 289, 294, 295, 296, 299, 301, 310
 Гильфердинг, А. 314
 Гинзбург, Р. 63
 Гинчев, Ц. 162
 Гошев, Ив. 103, 104, 304, 305, 306, 309
 Григоров, Кр. 209, 214, 215, 217, 222, 223
 Грсков, Б. Д. 314
 Гуляшки, А. 300
 Гунчев, Г. 296, 299, 300
 Даскалов, Ст. Ц. 173, 179, 209, 216
 Даскалов, Хр. Н. 123
 Дебелянов, Д. 87, 252, 256, 257
 Державин, Н. С. 114, 118, 120, 124
 Дечев, В. 125
 Дечев, Д. 267 — 271, 273, 279, 280, 281, 282, 315
 Джорджевич, Т. 108, 110, 111, 112, 118, 136
 Димитров, Г. 175, 176, 179, 184, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 212, 227, 233
 Димитров, Д. 279, 290, 342, 343
 Димов, Д. 210
 Добревски, Д. 210
 Добровольский, В. Н. 107
 Дуйчев, Ив. 304, 306, 310, 322, 324, 326, 332 — 335, 349 — 352, 354
 Дюверноа, А. 171, 205, 207
 Дякович, Б. 344
 Елин Пелли 175, 176, 177, 180, 184, 187, 188, 191, 192, 193, 209, 211 — 214, 216, 223, 226, 229, 231, 232, 234, 264
 Енгелс, Фр. 78, 80
 Жечев, Г. 234
 Жирков, Л. И. 12
 Загорчинов, Ст. 188
 Златарски, В. 275, 317, 319, 322, 325 — 328, 335, 344, 345, 349, 350
 Иванов, Г. 342
 Иванов, Й. 105 — 110, 317, 333, 342 — 347, 350, 353
 Илиев, А. Т. 109, 345
 Ильинский, Г. А. 105, 106, 306, 310
 Исасев, Мл. 175, 212
 Иширков, А. 346
 Йовков, Й. 169, 174, 178 — 182, 185, 187 — 190, 192, 193, 209, 214, 216, 217, 221, 222, 226, 227, 228, 231, 236, 256
 Йорданов, Д. 174, 175, 184, 188, 189, 190, 209, 210, 227, 232
 Калканджиев, П. 171, 172, 206, 255
 Калфов, Д. 209
 Каравелов, Л. 36, 105, 106, 108, 110, 117, 120, 125 — 129, 131, 134, 135, 138, 139, 140, 142, 147, 191, 212, 218

- Караджич, В. Ст. 107, 109, 110, 111, 117—120, 129, 135, 140, 170, 205, 285
 Каралийчев, А. 210
 Караславов, Г. 175, 176, 180, 182, 189, 191, 216, 231, 232
 Кардашевский, С. М. 245
 Кашаров, Г. 127, 269, 343, 346
 Карков, Г. 175, 176, 179, 184, 185, 189, 190 — 193, 212, 215, 233
 Киселев, С. В. 290
 Киселков, В. Сл. 304, 305, 306
 Ковачев, Й. Д. 105, 109, 116, 118—121, 123, 124, 125, 127 — 136, 138 — 141
 Кодов, Хр. 162
 Коларов, В. 175, 182, 184, 189, 192
 Константинов, Ал. 174, 180, 187, 209, 217, 230
 Коралов, Е. 210, 232
 Костренчин, М. 312
 Костов, Н. 159, 171, 172, 205, 206, 255, 263
 Костов, Ст. Л. 294
 Крек, Г. 111
 Кузнецов, П. С. 244, 245
 Кудбакин, Ст. 105
 Кънчов, В. 133
 Левстик, Фр. 104
 Ленин, Вл. И. 5, 70
 Либенов, П. 137
 Лилиев, Н. 257
 Манов, Е. 210, 215, 219, 222, 231, 232
 Маринов, Д. 75, 76, 78, 80, 112, 117, 120, 124, 126, 128, 129, 131 — 134, 136, 138, 140, 295, 346
 Маркс, К. 75, 76, 78, 80
 Мартинов, Ив. 209, 234
 Марчевски, М. 213
 Мерпет, И. А. 290, 291
 Миков, В. 133, 272
 Милев, Гео 232
 Милетич, Л. 104, 111, 126, 313, 342, 345
 Мирчев, К. 296
 Михайловски, Ст. 212
 Миятев, Кр. 286
 Младенов, Ст. 4, 8, 75, 105, 108, 110, 113, 114, 115, 120, 121, 123, 126, 127, 128, 134, 136, 138, 140, 162, 169, 171, 204, 205, 262, 267, 269, 270, 274, 277, 278, 286, 287, 290 — 293, 296, 297, 311, 312, 341 — 344, 346 — 351
 Мошин, Вл. 307, 309
 Мутафчиев, П. 313, 345, 346, 350, 351
 Мушмов, Н. 283
 Начов, Н. 343
 Неймет, Гюла 312
 Николаев, Вс. 330
 Новакович, Ст. 310, 312, 313
 Оджаков, П. В. 105, 112, 125
 Ожегов, С. 170, 205
 Петерсон, П. 167, 168
 Полянов, Д. 300
 Попов, А. 106, 112, 118, 122, 125, 131
 Попов, Д. 171, 205
 Попова, И. А. 170
 Попов, Ст. 119, 121, 129, 131, 136, 138, 140
 Радевски, Хр. 176, 177, 180, 181, 183, 184, 188, 209, 236, 300
 Радлов, В. В. 291, 292, 293
 Разцветников, А. 209, 210
 Райнов, Б. 230
 Райнов, Н. 162
 Раковски, Г. С. 103, 105, 106, 112, 116, 118, 122, 125, 129
 Ралин, Радой 209, 212
 Реформатский, А. 245
 Розенталь, М. 62
 Романски, Ст. 3, 4, 8, 245, 247, 296, 344, 345, 355
 Рудницкий, Яр. 245, 247
 Рыбагов, Б. Л. 287
 Селищев, А. М. 344, 350
 Славейков, П. П. 6, 118, 150, 177, 178, 181, 185, 209, 210, 214, 231, 251, 252, 256—259
 Славейков, П. Р. 6, 174, 300
 Смирненски, Хр. 6, 61, 62, 65 — 100
 Соловьев, А. 307, 309
 Сперанский, М. Н. 287
 Срезневский, И. И. 106, 109, 122, 124, 134, 289
 Станев, Ем. 216, 232, 238
 Станојевич, Ст. 312
 Станчев, Ст. 290
 Сталин, Й. В. 5, 7, 10, 11, 14, 61, 62, 69, 74, 220, 222
 Стоилов, А. П. 105, 106, 112, 117, 121, 122, 129, 139
 Стойков, Ст. 243, 244
 Стоин, В. 130
 Стоянов, В. Д. 347
 Стоянов, Л. 192, 193, 211, 231
 Стоянов, Н. 107
 Стојановић, Љ. 105, 106, 112, 116, 118, 122, 131
 Тимофеев, Л. 63
 Тодоров, Я. 342, 345
 Томалевски, Б. 64
 Третьяков, П. Н. 114
 Трифонов, Ю. 304, 346
 Феодосиев, П. Н. 94
 Хрелков, Н. 225
 Христов, К. 212, 214, 216, 221, 231
 Цонев, Б. 4, 343
 Челкаш, Д. Ч. 209, 218, 219
 Червенков, В. 6—9, 174, 179, 190, 191, 233
 Черных, П. 12
 Чикобава, А. 243
 Чудомир 217, 229
 Шапиро, Ш. 253
 Шапкарев, К. 109, 113, 133
 Шафарик, П. 326
 Шишманов, Ив. 110, 115, 120, 123, 137, 344, 346
 Щепкин, В. 159
 Юдни, П. 62

- Яворов, П. 6, 212, 256
 Якобсон, Г. 114, 126
 Arendt, W. W. 220
 Arbanas, L. 297
 Bach, A. 358
 Bartoli, B. G. 342, 344, 348
 Battisti, C. 296, 298, 299, 341
 Belić, A. 354
 Belli, Marco 246
 Berneker, E. 121, 123, 126, 127,
 137, 169, 312
 Bogdan, I. 308
 Brugmann, K. 372
 Blümner, H. 286
 Brückner, Al. 18, 107, 113, 204, 291
 Candrea, J. A. 300, 303
 Cihac, A. de 127, 296, 299
 Cordignano, Fulvio 298
 Dauzat, A. 115, 298
 Densuşlanu, O. 300, 303
 Descartes, R. 300
 Diels, P. 344
 Dieterich, K. 126, 134, 136
 Diez, E. 127
 Doroszewski, W. 27, 28, 34, 39
 Ensslin 351
 Fermeňzin 279, 343, 346
 Fluss, M. 275, 276
 Friedwagner 346
 Gärtlingen, H. von 282
 Gaertner, H. 26, 37, 39, 42, 44, 46
 Georgakas, D. I. 372
 Georges, K. 320
 Gerov, B. 347
 Götze, A. 289, 291
 Grandgent, C. H. 345
 Grégoire, H. 113, 121, 126, 141
 Hammer, J. 313
 Hampe, J. 290
 Hatzidakis, G. N. 347
 Holub, J. 17, 26, 107, 130, 204
 Jagić, V. 104, 105, 127
 Jenkins, R. J. H. 307
 Jireček, K. 343, 346—348, 351, 353, Ире-
 чек 137, 187, 274, 279, 312, 341, 342,
 344, 349
 Jokl, N. 282, 296, 298, 303
 Jorga, M. N. 311
 Kałuźniacki, E. 345, 346
 Kanitz, F. 344, Канц 341
 Karłowicz, J. 135, 171, 205
 Kluge, F. 289, 291
 Kopecky, L. 26
 Kopečný, F. 17, 26, 130, 204
 Kretschmer, P. 115, 121, 128, 136, 138
 274, 281, 282
 Krynski, A. 171, 205
 Kurz, J. 356—368, 370
 Lemerle, P. 307
 Lexer, M. 109, 118, 133
 Loš, J. 23, 25, 27, 34, 42, 44, 46, 48, 102,
 104, 107, 112, 118, 122, 125, 127, 134
 Luca, L. J. 286.
 Lübkers, Fr. 324
 Malecki, M. 114, 134, 140
 Maretić, T. 204
 Mazon, A. 110, 112, 114, 120, 123, 125
 126, 130, 134, 135, 136, 139, 140, Ма-
 зон 105, 159, 160, 161, 162
 Meillet, A. 169, 204
 Melich, J. 344
 Menges, K. H. 290, 344
 Meyer, G. 113, 126, 132, 272, 297, 303
 Meyer, K. 169
 Meyer — Lübke, W. 272, 296, 297,
 299, 303
 Mikkola, J. J. 350
 Miklosich, Fr. 104, 169, 204, 283, 289
 291, 306, 311, 312, 313, 320, 326, 327
 334, Миклошич 105, 107—109, 111, 113
 116, 119, 122—124, 126, 127, 130, 135
 139—141, 288
 Müller, C. 269, 283
 Moravcsik, G. 306, 307, 312, 313, 319,
 320, 328, 349, 350, 351
 Nawrath 271
 Niedzwiedzki, Wl. 171, 205
 Niederte, L. 114
 Nilsson, M. 112, 117, 125, 127, 133, 134,
 136, 141, 144
 Oberhammer 273, 279, 280, 281, 283
 Oldfather, Wm. A. 281
 Ostrogorsky, G. 352
 Philippide 341, 345
 Pokorny 267—276, 279—283
 Psaltis, St. 306, 347
 Puškariu, S. 271, 292, 297, 299
 Romansky, St. 345
 Rouillard, G. 311
 Schrader, O. 286, 287, 291, 293
 Schwyzer, Ed. 372
 Seure, G. 274, 346
 Skok, P. 342, 344—348
 Šimčík, Ant. 110, 126
 Tiktin, H. 296
 Tomaschek, W. 269, 272, 276—278,
 341—343
 Trávníček, Fr. 20, 23, 27, 37—39, 41, 42,
 45, 205
 Tougaard, A. 353
 Unbegaun, B. O. 52
 Vaillant, A. 114, 126, 169, 204, 344, 348
 Vasmer, M. 314, 342, 344, 346, 350, 354
 Váša, P. 20
 Velenovský, J. 119
 Vendryes, J. 347
 Vondrák, W. 47, 169, 170, 171, 204
 Vulpe, R. 354
 Wagner, Jan 161
 Walde, A. 267—276, 279—283
 Wattenbach 325, 329—331, 335
 Weigand, G. 297, 298
 Xhuvani, Al. 298
 Xanaiatos, D. 311
 Zareba, A. 290

II. Думи и словообразователни елементи

I. Старобългарски

- алъчба 22
 балтъни 350
 баштина 49, башина 312—314
 бръзосокъ 106
 бръзень 116
 бръзокъ 102, 116
 бърати 108
 вальба 22
 Вельбоуждъ 104, 353, Велбждъ 332, 336
 Belebuidium 333, 336, 353;
 Владимиръ, *Laodomic* 317, 318, 337, 338,
Baldic 350
 Влъканъ, *Wuicus* 334, 337
 влъна 249
 влънъба 22
 вражъба 23
 врачъба 23
 връшъба 23
 врадъ 122
 вѣсокъ 123
 генар, геноуаръ, генъваръ 106, генаръ 103
 гольнъ 254
 Граднъ, *Graditz* 327, 328, 337
 гроуднъ 106, 137, гроудень 102
 гждьба 23
 дворъба 23
 дльгота 30
 добитъкъ 306
 Драгомиръ, *Dragumir* 350
 дѣлина 312
 дѣльба 20
 жабъба 23
 жати 127
 -знь 39
 изокъ 122
 истота 29, 32, 35
 каръба 23
 коложкъ 109
 колада 113
 коптъ 296
 коръда 295
 коръба 23
 косоръ 126
 кошарщина 311
 крадъба 23
 красъба 23
 кречеть 124
 коусъ, кжсъ 115
 лачъба 22
 лепота 29, 32
 листогонъ 134, 135
 листопадъ 103, 109, 134, 135
 долини 286
 лъжоукъ 119, 121
 льгота 31
 льстьба 23
 лъчьба 23
 малаичие 350
 межда 200
 между 200
 милота 29, 30
 миръба 23
 млатъба 23
 нагота 29, 30, 32
 непокорнъ 254
 ноужда, нжжда 115
 нѣгота 29
 -нъць 108
 оправда 25
 оратьба 23
 отрокъ 108
 отъчина 312
 пегота 30
 пласъба 23
 покорнъ 254
 потворин 286
 пригоднъ 254
 пророкъ 108
 просннъць, просеньць 102, 103, 106—109
 просити 107
 проснати 107, 108
 прѣ- 286
 Прѣславъ, Праславъ, *Prislaw* 332,
 336, 350, 351
 прѣтъба 23
 прасленъ 286, 289
 праслица 287
 пѣти, пѣтица 297
 Радогость, *Radagost* 344
 рещти 108
 рокъ 108
 Росята 343
 роуенъ 103, 131
 рѣпѣтанне 297
 свѣтитъба 23
 свѣтлота 30
 свѣтъ 250
 Сватопѣлкъ, *Zuentibaldus*, *Zuatopluk*
 118—321, 337—339
 свать 250
 сватьба 23
 скорота 30
 скрипати 297
 слонити са 311
 слоновщина 310, 311
 слонъ 310
 сочьба 23
 срокъ 108
 сръдъба 23
 страдъба 23
 стражъба 23
 стрѣжъба 23
 Стрѣвъ, *Stratus* 334—337
 стоуденъ 139
 стыдъкъ 113
 стжпити 297
 соухъ 103
 съобразнъ 254

сѣмба 23	тъшета 29, 30
сѣчънъ 103, 109, 112, 114, 121	тажьба 23
таиба 23	хотѣти 152
таковъ 305—309	Цръквица, Цръквицъ 325—328
такъ 306	църкы, църковъ 326
татѣба 23	цѣльба 22, 23
тихота 29, 30, 32	чръвенъ 106, 125
трепетати 297	шьльгати 297
Тръновъ, Трънова 333, 334	-ьба 15, 17, 19, 21—23
трѣвенъ 106, 117	-ьда 25
трасьца 250	-ьнъ 254
тъпати 297	-ьць 108
тъпѣтати 297	хтръ 24

2. Български

а 167—190	бавж 27
абстрактност 42	банка 79
авгос 129	басня 47
авторитет 52, 96	башиния 47, 89
авторство 52	бдение 45
агальк 51	бдителност 42
агентура 52	беда 49, 50
агитатор 297	бедност 33, 41, 42; беднота 29, 32, 42;
агитка 26	беднотия 47, 48
агресия 52	бежанец 163
адвокатство 43	без 200; без да 168; без- 40, 41, 44
адвокатура 43, 52	безвкусице 39, 40
адет 51	безвкусица 39, 40
аджамийство 51	безвластие 45
аджамилък 51	безвреме 45
-аж 52	бездействивам 200
акавизъм 52	безделие 45
аклиматизация 52	бездомник 71
ако 168, 264, 265; ако и да 168	бездушие 200
акомпанмент 168	безкрайност 41
активизация 52	безлик 98, 99
активност 41	безнадежда 22
актопод 82	безопасност 41
акция 52	безплодие 44
акъл 51	безправда 22, 25
ала 169, 172, 178, 179, 181, 183, 186, 195	безпристрастност 41
ала 169, 172, 178, 182, 186, 195, 264, 265	безпътница 39, 40
ами 172, 178, 182, 186, 195; ами че 193	безработница 39, 40, 98
анатема 51	безредие 39
арабджия 100	безреден 258
аренда 226	безредица 39, 40
арест 235	безсмислица 40
арестувам 95	безсъние 40
арман 128	безсъница 39, 40
арнаутчина 38	безсърдечност 41
архангел 95	безумщина 38
архангелския 138	безценица 39, 40
архангеловския месец 138	безчестник 83, 84
архангелският 138	безчислен 88, 89
архангелските празници 138	безчовечие 45
архитектура 52	белило 46
аспиратура 52	белина 35
-ация 52	белова 27
	беловщина 38
-ба 45	белота 29, 30, 31
бабичка 97	белотия 29

- Беля 51
 берба 22
 беридба 16, 21
 беридбен 132
 беснота 29, 32
 бесовщина 38
 бизам 152
 било — било 169
 бистрота 29, 31
 битва 26
 битка 25
 бих 151, 159, 160, 164
 богат 121
 благо 44
 благодарение на 200
 благодарност 41, 42
 благоденствие 45
 благоденствие 44
 благополучие 44
 благословия 47, 48
 благосъстояние 45
 благотба 22
 благотворителност 85
 блажен 250
 бледен 71
 близост 41
 бобот 27
 богатство 43
 богородическият, богородички, богороди-
 чкия месец 131
 бода 255, 262, 265
 бодеж 27
 божек 140, 141
 божиц 139, 141
 божицѣв, божицѣвио 141
 боксус 51
 болест 41
 болдук 51
 болница 250
 болшевиѣзм 52
 бомбардировка 26
 борба 15, 19, 20, 25
 борец 90
 борчлия 48
 босота 29, 32, босотия 47
 боязън 39
 браве 135
 брат 71, 89, 98
 братство 49, 55, 57
 брой 226
 брътвеж 27
 бръшлян 248
 бугроцѣка 131
 бугродичкиѣа месеѣц 131
 будалщина 38
 будог 82
 бумтеж 27
 буржоазен 82, 97
 буря 91
 бутане 40
 бутаница 39
 бъда 158; бъдѣам 152, 158
 бъдѣнина 35, 36
 България 48
 бързина 35, 36, 37
 бъркотия 47, 48
 бягане 40
 бяганица 39
 -в 200, 202, 227, 231
 -ва- 157
 важност 41
 валеж 27
 валута 98
 вандалщина 38
 варварство 43
 варидба 22
 Варна 349, 350
 вдовство 43
 ведомство 234
 ведрина 35, 36, 42
 ведрост 41, 42
 вежди 214
 везба 16, 21, 22
 век 87
 велик 88, 92, 93
 величие 45
 величина 35, 37
 венеп 223
 аересия 48
 веселба 15, 45, 49
 ветрец 163
 вехтория 48
 вечен 72
 вечност 41
 вещество 43
 вещественост 41
 вешина 35, 36, 37
 вземам 152, 220, 226, взимам 226
 взор 50
 виделина 35, 37
 видение 45
 Видима 270
 виелица 92
 викане 40
 вина 49, 50
 вироглавщина 38
 висина 33, 73
 висок 122
 високомерие 45
 висота 28, 29, 32
 височина 35
 височка 122
 витийщина 38
 вихрен 98
 вихър 92
 влагам 226
 власт 41, 234
 властител 77
 влязвам 160
 вместимост 41
 вместо 200, вместо да 185
 внасям 226
 внимание 44, 45, 220
 внимателност 45
 внушѣемост 41
 вода 219

- военизация 52
 возило 46
 воинство 43
 вол 223
 волегия 48
 воля 49, 50, 73
 вонтя 248
 впечатление 32, 44, 230
 вра 158
 вражда 25
 вратца 247
 вреж 120
 време 49, 50
 време 261
 врит 122
 врътня 26
 вря 158
 все 263, все пак, все таки 181
 всевъжител 77
 вследствие на 200
 вулкан 91
 вучяци 138, вучници 138, 139
 възличам 200
 въз 200; въз- 44
 възбрана 235
 възбунен 90
 възглавявам 200
 въздействие 44
 въздух 73
 възпитание 44
 възпитаност 41
 възприятие 44
 възражение 44, 45
 възторг 49, 50
 възход 200
 възк 82, 84
 възна 90, 249
 възлчи празници 138
 възнишност 45
 въздушевление 45
 възпреки 201
 възпрос 49, 50
 възрба 248, 264
 възрвеж 27
 възрволица 39
 възрвя 217, 218, 226, 239
 възрна се 149
 възртеж 27
 възртел 47
 възртоп 248
 възрху 200
 възрша 227
 възршидбенския 128
 възршитба 16, 21, 22, 128
 възря 49, 50, 87
 възрност 41
 габровски 249, 264
 гадина 35, 37
 гайде 51
 галеж 27
 галемата чорква 137, 140
 галемет месец 108
 гаранция 228
 гарван 81, 84
 гарез 51
 гастрономически 96
 гелемия 108
 генеза 52
 гергевски месец 117
 гергевският 117
 Гергьовден 117
 гергьовски 117
 Гергьовден 116, 122
 гергьоске 139
 гергьоскнеа меасеац 117
 героизъм 43
 героичност 43
 герой 77
 геройство 43
 герьгьоске 139
 гешептар 83
 габел 47
 гигант 80
 гизлавина 36
 гиздосия 47
 гиргьоскнеа меасеац 117
 гиргьоския 139
 глава 255
 главен 255
 главя 255
 глад 49, 50
 гладия 47, 48
 гладкост 41
 гладория 48
 гламавищина 38
 гласеж 27
 глдам 214
 гледнище 46
 гледка 26
 глетчер 92
 глупец 163
 глупост 41, 42
 глутница 82
 глухота 28, 29, 30
 глѣбина 35 37
 глѣоадам 122
 гнежба 22
 гнилост 33
 гнилотата 29, 32, 33
 гния 135
 гнусота 28, 29, 30, 32; гнусотия 47
 гняв 22, 49, 50
 говор 259
 говорен 259
 говоря 217, 224, 228, 259
 годеж 27
 голен 256
 година 35, 36
 годишнина 36
 голя 256
 голем сечко 140
 голема богородица 131
 големата чорква 132
 големи месец 108
 големия месец 108

- големил 108, 120
 големин 108, 140
 големина 35, 37
 големио(т) 108
 голота 29, 32
 голотия 47
 голям 108, 109, 140
 голям сечко 106, 109, 121, 140, 144
 голямин 108
 голямо 108
 говене 40
 гоненица 39
 гонитба 16, 21, 22
 гоня 135, 152; гонвам 152
 гора 97, 248
 гордост 41
 горен 252
 горещина 35, 36, 37
 горешник (горещница), горешляк, горешнийъците (горешнъците) 126, 129
 горко 251
 горкота 32
 горчевина 35, 36
 горя 111, 252
 господство 43
 гостба 16, 22
 готовност 41
 грабеж 27
 грабна, грабнувам 158
 градеж 27
 гражданство 43
 грапаина 35, 37
 греховност 31, 41
 грехота 28, 29, 30, 31, 34, 54
 грижа 49, 50, 236
 грозба 15, 16, 17, 18, 23
 гроздар 132
 гроздобер 132
 грозен 16, 18
 грозота 28, 29, 30, 32, 48
 грозотия 16, 47, 48
 грозя 16
 грохот 27, 230, 231
 грудзен 138
 грудка 137
 груповщина 38
 гръщина 38
 грях 49, 50
 губя 213
 гулемият 108
 гулеамил 108
 гулеамин 108
 гулемин(а) 108
 гульмин 108
 гулямийът мешъа 108
 гулямит месец 108
 гусла 288
 гъдулка 288
 гърмеж 27
 гъстота 28, 29, 31
 гьоргюски 117
 да 168, 263
 да 263
 -да 25
 давам 152, 156, 157, 163, 220, 221, 226, 239; даввам 152, 161, 162, 163, 165; ладнувам 163
 даван 16
 давност 41
 дажба 16, 21, 22
 даждие 16
 даже 168
 дали 168
 далечина 37
 дам 152, 157, 262
 дан 16, 47, 49, 50
 дандания 47, 48
 дар 17, 18, 49, 50
 дарба 15, 16, 17, 18, 23
 дарение 17
 дарител 17
 даровит 17
 даром 17
 даря (дарявам) 17
 даскалов 249, 264
 двамина 35
 движение 44
 дебелина 35, 37
 девица 39, 40
 деичество 43
 действие 44, 45
 действувам 227, 228
 делба 15, 19, 20
 делбина 20
 дележ 27
 делитба 15, 19, 20
 дело 88
 деловитост 41, 42
 демократизъм 52
 демократия 52, 53, 98
 ден 73
 дете 21
 дерт 51
 десетина 35
 десница 39, 40, 89
 детство 43
 джумбуш 51
 диващина 38
 дивота 29, дивотия 47
 дигам 163, дигвам 158, 162, 163, дигнувам 158, диг(у)вам 163
 диктовка 226
 Димитровден 117, 136
 димитровски месец 136
 димитровският месец 136
 димитровския 136
 димитруске 136, 137, димитруска 136
 димитруска месец 136
 димитруски, димитруският, димитруския(т) 136
 димитрускию 136
 дипломатически 83

- дипломация 52
 диригентство 233
 до 200, 216, до под 216
 добрина 33, 35, 36, 37
 добричката 121
 добро 49, 50
 доброта 28, 29, 30, 33, 37, 121
 добър 246, 264
 доверие 45
 догма 52
 доказателство 43
 докарвам 200
 докато 174
 дори 168
 достойнство 43
 достояние 45
 дослук 51
 доход 49
 дождям 151
 доцентура 52
 дране 26
 дребнавост 41
 дребулия 47
 презгавина 35
 другарство 16
 дружа 16
 дружба 15, 16, 17, 23, 43
 дружбаш 16
 дружбашина 16
 дружелюбие 16, 45
 дружелюбност 16
 дружен 16
 дружески 16
 дружествен 16
 дружество 16, 43
 дружка 16
 дружина 16, 35
 дружинен 16
 дружно 16
 дрътляк 119
 дума 49, 50
 думбазия 84
 дух 49, 50
 духовенство 43
 духовник 96
 душа 49, 50, 90
 дъжд 230
 дъждец 163
 дълбок 122
 дълбочина 35
 дълбочка 122
 дългота 29, 30, 32
 дълголетие 45
 дължина 33, 35, 243
 държа 217, 226, 234, 236, 240
 дяволщина 38
 -е 44
 -ева 27
 свтания 47, 48
 единство 42, 43, 56
 едрия 107, 141
 -еж 27, 55
 ежба (ежби) 15, 16, 17, 18, 23
 език 223
 експедитивност 42
 -ел 47
 елегантност 42
 еленски 120
 елинският 128
 елиничкия 128
 -ен 47, 254, 255
 -енство 43
 Енювден 124
 енювски месец 124
 еня 51
 ера 87
 Еремия 120
 есен 47
 -ест 43
 есенният 135
 ескадрон 90
 естество 43
 -ет 28
 -ец 163
 жажда 49, 50
 жал 49, 50
 жалба 15, 19, 20, 21
 жетвар 126
 жежба 22
 жежчина 110
 жежък 110
 жежа 110
 женигба 16, 21, 22
 жертва 26
 жетар 126
 жетва 126
 жетвар 106, 126, 144, жетфар 126
 жетварският 106, 144
 живел 224, 225, 226, 235
 живина 35
 живот 27, 50, 77
 животинщина 38
 жижа 110
 жижинка 110
 жижка 110
 жижица 110
 житвар 126
 жийетар 126
 жълт 80
 жътва 26, 126, 129
 жътварският 126
 жюновски 133
 жянтар 126
 жяр 129
 за 200, 204
 заамет 51
 забава 20
 заблуда 49, 50
 забой 295
 заведа 223
 заведение 44
 загадка 26
 заглавие 224

- загрозявам 16
 за да 168
 зад 200, 204
 задружен 16
 задух 256
 задушa 256
 задушeн 256
 закрила 236
 закупувам, закупувам 161
 залавам се 217
 записване 49
 запися 47, 48, 49, 51
 заличавам 16
 заман 51, 250
 замисъл 49
 занятие 21
 западам 200
 заплаха 18
 запознавам се 225
 запрещение 235
 заради 232
 зараза 256
 заразен 256
 заразя 256
 зарап 250
 зарар 51
 зарев 129, 130
 заседание 45
 застраховка 26
 загъмнение 44
 защитен 253, 256
 защита 256
 заявление 20, 21
 звание 46
 звезда 93, 248
 зверство 43
 зверщина 43
 звук 229, 230, 232
 здраве 26, 44, 45
 здравина 35, 36, 37
 земя 219
 зима 139
 зимен месец 139
 зимни Герги 139
 зимнина 35
 златен 79, 80
 златодуспест 80
 златист 92
 злина 35, 36, 37
 зло 49, 50
 злоба 24
 зловещ 76
 злосичие 45
 злорадство 43
 злост 37, 41
 злочестина 35, 37
 змия 120
 знак 224
 знаме 213, 233
 знание 44
 значение 44, 45
 значимост 41
 зов 49, 98
 зор 51
 зора 87, 248, 264
 зрелище 46
 зулум 51
 зъл 24
 зян 51
 и 168, 171, 186, 187, 189, 195, 263, 265 ;
 и тъй 169
 и 263, 265
 Игнажден 140
 иго 234
 играя 208 ; игранам 156
 игриност 41
 ида 152, 156, 223, 261, идвам 152, 262
 идеализъм 52, 53
 идеология 52
 идея 52
 идиотщина 38
 -ие 39, 40, 42, 44, 45, 50
 из 200, 202, 203 ; из- 123
 извадя 261 ; изваждам 160
 известен 256
 известие 44, 45
 известя 256
 извивение 45
 извън 200
 изглеждам 214
 изгоня 261
 издавам 233
 издание 48
 изици 122
 изливам 233
 измама 260
 измамеш 260
 измамничество 43
 измамя 43
 измислица 39, 40
 измърям 217
 изнасям 200
 износ 259
 износен 259
 износя 259
 изпод 200, 201, 210, 214, 238
 изпратя 261
 израз 49
 изтезание 45
 изток 259
 източа 259
 източен 259
 изходен 259
 изходя 259
 -изъм 52
 икрам 51
 -ил 120
 или 169
 илиевски месец 129
 илиевски, илински, илинският, илийския,
 илинския, илинският 128
 илинския месец 129
 -ило 120
 имам 151, 218, 226, 239, 269
 име 224

- иват 51
 -ия 116
 -ина 33, 34, 35, 37, 49, 56
 иначе 183
 инвентаризация 52
 индустриализация 52
 -инец 139
 инструктаж 52
 интензитет 52
 -ия 27
 иривски месец 120
 ирминския месец 120
 ирминския 120
 искреност 41
 исполински 89
 истина 36, 37
 истинност 37, 41
 -итба 16, 21, 22
 -итет 52
 ихтибар 51
 -ица 37, 39, 40, 275, 326, 328
 -ище 44
 -ия 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56
- Йегус 129
 Йелинският 129
 Йоча 121
 Йочко 121, 122, 135
 Йочьку 121
 Йъндре 141
 Йъндрия 141
- ка 26
 кабагат 51
 кабил 51
 кавтор 299
 кажа (казвам) 157, 229, казувам 157
 казъонщина 38
 каил 51
 как 192
 какъв 192
 кален 253
 калугер 248
 каля 253
 камара 261
 камо ли 185
 камшик 98
 капитал 79, 80
 капитализъм 52, 53, 79
 капиталист 79, 81—84
 караджия 130
 каравица 39
 карангия 48
 карта 137
 касан 95
 касавица 95
 касъм 135
 кафтор 299
 кахър 51
 качество 43, 44
 кашмер 51
 келепир 51
 кеф 51
- кикот 27
 кипеж 27
 кихавица 39
 клевета 29, 30, 31
 клетва 26, 55, 56, 228
 клин 295
 кльоатва 235
 ключ 235
 -ко 122, 135
 коварство 43
 ковтор 299
 кожляк 119
 кожодер 83, 84, 110, 116
 кожодерец 116
 козни 39
 кол 110, 111, 295
 кола 110, 111, 261
 кола 261
 Колада 140, 141
 колай 51
 колайлък 51
 колашка 139
 Коледа 113
 колективизация 52, 53
 колело 111
 колец 110
 коливо 119
 количество 43, 44
 колко 192
 колкото до 175
 коловоз 111, 119
 колоджок 109
 коложег 109—112, 119, 126
 коложляк 119
 колос 119
 колуз 119
 колусув 119
 коля 293, 295
 команда 234
 комунизъм 52, 53
 конвой 235
 конкретизация 52
 контрол 234
 конспирация 52
 континюитет 52
 кончина 35, 37
 копанка 248
 копанье кукуруз 120
 колая 152, 157, копам 152, 160, 163
 копнеж 27
 коприва 248
 коптор 296, 297, 299—302
 копторен 300
 копторка 300
 копторче 300
 кора 137
 коравина 35
 кордила 295
 коректура 52
 корона 85
 кортулуш 51
 корчан 123
 косач 128

- косило 46
 коситба 16, 21, 128
 котел 247
 котило 46
 котора 300
 кофтор 296, 297, 299, 301, 302
 кошара 311
 крадене 22
 кражба 16, 21, 22
 край 200
 крайбрежие 200
 крак 123
 крамола 49
 крап 137
 краса 120, 121
 красота 28—31, 73
 крастовски 134
 кратеж 137
 кратун, кратуна 137
 кратун месец 137
 кратункин, кратунков 137
 кратункин месец 137,
 крат(у)нков месец 132
 кратък 115, 123, 137
 крачан 123
 крачевиясам 123, 125
 крачуно 123
 крепост 42
 креч 123
 кречак 123
 кречет 124
 кречеталка 124
 кречетало 123
 кривда 25, 56
 кривина 35, 248
 кривогледщина 38
 кривулица 39
 крилат 90
 крия се 221, 222, 225
 крокон 124
 крочан 123
 крстовски 134
 крстовско 134
 кръвнина 35, 37
 кръжило 46
 Кръстовден 134
 кръстовски, кръстовският,
 кръстовският, кръстовският 134
 кръстоска меасац 134
 кръч 123
 кръкам 123
 ктитор 297
 кукуруз 135
 кулужек 109
 куптор 300
 купувам (купя) 149—158, 164, 165,
 купувам 157, 158, 165
 кустадински, кустадинският 120
 кусур 51
 куц 98
 към 200, 203
 кървав 77, 80
 кърлеж 84
 кърпеж 27
 кърчан 123
 късмет 51
 късогледство 43
 късота 29, 30, 32, 34
 къонавшина 38
 кър 51
 ладия 48
 лажикерван 118
 лажитрава 118
 лажитраф 118
 лажитреф 118
 лакардия 43, 47, 48
 лакомство 43
 ламтеж 27
 лапа 260
 лапа 260
 лашнимуха 131
 лашнишараи 131
 левца 39, 40
 легион 90
 лекарство 43
 лекомислие 45
 лекота 28 — 31
 ленинизъм 52
 леност 41
 летота 32
 леска 248
 леснина 33, 35, 36, 37
 леснота 28 — 31, 37, 48
 леснотия 47, 48
 ликвидация 52
 липса 51
 лист 135
 листец 163
 листопад, листопад 139
 литература 52
 лихва 226
 лича 16
 личба 16, 18
 личност 16, 42
 лиша 256
 лишен 256
 лоашку 119
 ловитба 16, 21, 22
 лоза 248
 лозунг 233
 лошота 29, 32, 34
 лошотия 47
 лудория 47, 48
 лудост 47, 48
 лъашку 119
 лъжа 49, 50, 261
 лъжеи 83, 84
 лъжитрава 118
 лъжитрев 118
 лъжичка 222
 лъжко 119, 121, 135
 лък 51
 лъскавина 35, 37
 лъч 230, 231
 любов 49, 50

- лютивива 35
 лято 126
 ляшку 119
- маана 51
 магарешина 38
 магария 47
 магьосничество 51
 маес 121
 мазнина 35, 37
 маис 121
 майос 121
 майстория 47, 48
 майтап 51
 майчинство 43
 макар че 168
 мая голям месец 140
 мала богородица 133
 мална 248
 малката чорква 137, 140
 малкают мясници 114
 малки сечко 112
 малкиса масеац 114
 малкийът 114
 малкийъ месийъц 114
 малкил 115
 малкип(а) 115
 малкию мясници 114
 малкия месец 114
 малкйят 114
 малкушав 115
 малкушан 115
 малчинство 43
 малчил 108, 120
 малчин 108, 140
 малък 114, 140
 малък сечко 106, 109, 112, 121, 140
 малъкет месец 115
 малкия месец 115
 малкийът мешийъц 115
 малкия(а) 115
 малчил 115
 марински 129
 март 110, 116
 марта 116
 мартин 116
 мартин месец 116
 мартинци 139
 маршировка 52
 марширувам 226, 239
 мастило 46
 материализъм 52, 53
 месжина 35
 между 200
 между това 176
 междуособица 39, 40
 междуселски 200
 междунационално 200
 мездра 247
 мекост 41
 мекота 28, 29, 31
 менитба 15, 19, 20
 мерак 51
- мераклия 48
 меретия 47
 местност 42
 метал 80
 метеж 27
 мизерия 48
 милитаризация 52
 милост 41, 42
 милостърдие 45
 мина (минавам) 156, 223, 226, 229
 миндер 222
 министерство 43
 мир 22, 49, 50
 мирба 22
 мирзма 51
 мироглед 50
 миролюбие 46
 мисловност 41
 мисъл 49, 50
 мисля 261
 митров 136
 митровденски 136
 митровденски месец 136
 митровски 136
 мишкин ден 136
 младеж 27
 младина 35, 36, 37
 младост 37, 41, 42, 54
 мнение 44
 множество 43
 мнозинство 43
 много 126
 мокрота 30, 31
 молба 15, 19, 20
 молитва 26
 момчетия 48
 мор 138
 моравски 317
 море 70, 89
 морен 89, 90
 моря 138
 морянин 250
 -мост 41
 мощия 48
 мощ 49, 50
 мра 158
 мрак 138
 мратинец (мратинци) 138
 мратинче 138
 мратиняк 138
 мрачина 35, 36, 37
 мръсните дни 140
 музевъртък 51
 мустак 215, 224
 мурафет 51
 мъдрец 163
 мъдрост 41
 мъзда 25
 мъка 49, 50, 77
 мътва 49, 50
 мълния 48, 91, 92
 мънкам 217
 мърморя 217

- мърсота 48
 мърсотия 47, 48
 мъртвило 46
 мъртвина 46
 мъртвост 46
 мъртвота 46
 мършляк 119
 мъст 25, 49, 50
 мъчение 45
 мъчнотия 47, 48, 54, 55

 на 200, 202, 204, 263, 265
 на 263, 265
 навик 49, 50
 над 200, 204, 205, 207, 210, 216, 218, 219
 надарявам 17
 надвечер 200
 надежда 22
 надежда 49, 50
 надзор 235
 надхвърлям 200
 наедрявам 107
 наедряване 107
 наем 226
 наздравява 39, 40
 навивател 52
 навинност 41
 наистина 192
 намеса 49
 намирам се 218, 228, 234, 240
 напев 230
 написвам 156
 напор 232
 напрежение 46
 надротив 184
 наредба 17, 22
 народ 67—72, 90
 народност 41, 42
 наръчба 22
 наслада 49
 наслов 224
 насред 200
 наставам, наставвам 161,
 настоящичество 235
 настроение 45
 наука 49, 50
 нацизъм 52
 начин 49, 50
 не- 40
 -не 26, 49
 себе 212
 неволя 49, 50
 недоволство 43
 недостатък 49, 50
 нежност 41
 независимост 41
 неслепица 39, 40
 немота 32, 48
 немотия 47, 48
 неопределеност 41
 непоколебимост 41
 непокорен 256
 непокорен 254, 256

 неправда 25
 непреклонен 257
 непринуденост 41
 неприятност 41
 непросветен 256
 непросветен 256
 непълнота 31
 неразбория 47, 48, 49
 неразбранщина 38
 невест 49, 50
 неслгода 49
 несправедливост 25, 41
 нестобразен 256
 неуморен 256
 неуреден 256
 неуредина 39, 40
 нехайност 43
 нехайство 43
 нечистота 28, 29, 48
 нечистотия 47, 48
 ниво 46
 -ние 44
 нижа 293
 низина 35
 низост 41
 никол, нукул 140
 нукулден 140
 нукулденски 140
 нукулица 140
 нукулови 140
 нукулски месец 140
 нукулския месец 140
 нукулският, нукулскитъ, нукулскию,
 нукулският, нукулцке, нукулцкеа, ну-
 кулския 140
 -ница 39
 -ничество 43
 нишета 28, 29
 но 168, 169, 172, 178, 179, 181, 183, 186
 нов 73, 87
 новина 35, 36
 нож 293, 294
 нос 217
 носия 48
 -ност 41
 нося 152, носвам 150, 152, 156
 нош 80
 нрав 49
 -ну-, -нува- 157
 нужда 49, 50
 -ня 26

 об- 44
 -оба 20, -оба 32, 33
 обаче 169
 обвинение 45
 обединение 44
 обезщетение 45
 обещание 45, 46
 обзор 49
 обидя 49, 50, 260
 обиден 260
 обидя 260

- обич 49, 50
 облага 49
 облик 49
 обмен 49
 обнова 49, 50
 обрат 49
 обращение 46
 обсаден 253, 256
 обсади 256
 обстановка 26
 обстоятелство 43
 обучение 45
 обществен 97
 общество 17, 43, 44
 общност 41
 обяснение 44, 45
 овесов 119
 -овка 26, 52
 овошие 314
 -овство 43
 овчарлък 43
 овчарство 43
 -овщина 37
 огнелик 91
 огнен 93, 98
 огнеструен 92
 огън 93
 -ода 25
 одарявам 17
 одрипавял 98
 одуша 151
 оземизация 52
 -ой 45
 океан 89
 око 123
 около 200
 окръг 256
 окръжа 256
 окръжен 256
 окървавен 85
 олелия 47, 48
 олицетворение 45
 олтар 92, 95
 Онтя 248
 омраза 49, 50
 опасност 18, 41, 42
 опека 235
 опекунство 235
 оперативност 42
 операция 52, 53
 опис 226
 опит 49, 50
 опитност 41
 опора 49
 опортюнизъм 52
 оправия 47, 48, 49
 оправяне 49
 оптимизъм 52, 53
 оравам 160
 оратор 297
 организатор 297
 орел 72, 81, 90
 -орис 51
 оръжие 21, 221, 261
 освен 190, 201
 освобождавам 229
 освобождение 44, 45
 оскъдица 39, 40
 оскъдия 43
 осмина 35, 37
 основа 49
 особено 190
 особеност 41
 -ост 24, 27, 29, 33, 34, 37, 41—45, 49
 оставя (оставям) 221, 261
 острога 23, 29, 32
 от 200, 240
 -от 27, 28, 55
 -ота 24, 28—35, 37, 42, 48, 49
 отбелязвам 200
 отвора 261
 отглас 200
 отговор 49, 50
 отделен 256
 отдела 256
 отдих 73
 отечество 78
 отивам 149—152, 154, 156, 158, 163; отива-
 вам 158, 161, 162; отивувам 158, 162;
 отила 150, 152, 158, 223; отивам 162,
 163; отивувам 163
 -отия 47
 отколкото 185
 открит 212
 отлича 256; отличавам 16
 отличен 256
 отмора 49, 50
 отмишские 23
 относба 22
 отношение 22
 отплата 49, 50
 отпор 49, 50
 отражение 45
 отрязвам 160
 оттам 189
 оттук 189
 охота 28, 32
 охрана 235
 оценка 26
 очаквам 228
 още 190
 па 169
 падам 135, 229, 234
 падение 45
 пазар 257
 пазарен 257
 пазаря 257
 пазя 261
 пакост 41
 палещ 27
 палеш 293
 палешник 292, 293
 памет 49, 50
 парч 200
 паралия 48

- партизанщина 38
 партийност 41
 паса 260
 патило (патила) 46, 47
 патриот 67, 74
 патриотизъм 67, 74
 паша 260
 пашалък 51
 периодизация 52
 перна 253
 пернат 253
 персемка 287, 288
 персянка 287, 288
 Перущина, *Περουσία*, Pernis 325,
 338, 339
 песен 47, 229, 230, 231
 пессимизъм 52, 53
 петница 39
 Петковден 135
 петковденски 135
 петровски месец 106, 124
 Петрувден 124
 петруске, петрускеа, петрускинеа 124
 печал 49, 50
 печалба 16, 21, 22
 печатам 225, 233
 пещера 247
 пея 228
 писвам 152, 156
 пискот 27
 питам 262
 пиша 151, 152, 225, 261, 265
 пишност 41
 пиянство 43
 плановост 41, 54
 плача 261, 265
 плашило 46, 47
 плен 257
 пленен 257
 плена 257
 плесница 262
 плета 262
 Плиска, *Πλάνα*, *Πλωνα* 349, 350, 351
 плоден 130
 по 43, 200, 204, 232, 240, 263, 265
 по- 263, 265
 победа 49, 50, 257
 победен 257
 победа 257
 повелба 22
 повеление 44
 псевда 44, 49
 повод 49, 50
 поглед 49, 50
 погледна 214
 поглеждам 214
 погребение 44
 под 200, 201, 204—240
 подвиг 49, 50
 подвижност 244
 подготовка 26
 подем 49, 50
 подигам 200
 подир 200
 подникна 214
 подок 122, 123
 подочка 122, 123
 подочест 123
 подпалвам 200
 подредба 17
 подсмивам се 215
 подчинявам 234, 240
 пожар 257
 пожарен 257
 пожара 257
 поздрав 45, 49, 50
 поздравление 45
 поздравяване 45
 познавам 225
 позор 49, 50
 позорен 257
 позоря 257
 покана 49, 50
 поклон 49, 50
 покой 49
 покорен 253, 254, 257
 покоря 256, 257
 покрай 200
 покрив 211
 покровителствувам 236
 под 293
 полза 49, 50
 полина 260
 полйца 260, 293
 политически 97
 полицба 15, 16, 17, 18, 23
 половина 293
 положение 45
 получавам 226
 помагам 158
 помежду 200
 помен 49, 50
 помнякъ 49, 50
 номисъл 49, 50
 помня 261, 265
 помогна 158
 помогнувам 158
 помощ 49, 59
 понякога 190
 понятие 44, 50
 понална 218
 попреще 46
 порали 231, 232
 поразия 47
 пореден 258
 порой 132
 поръчка 26
 после 188
 последен 80
 последия 39, 40
 пословица 39, 40
 посоча 261
 посред 201
 поставяване 46
 пот 77
 потаен 257

- потая 257
 поток 80, 92
 потоп 80
 поука 49, 50
 похвала 49, 50
 похот 49
 почета 255, 259
 почетен 255, 259
 почит 49, 50
 поява 49, 50
 прав 25
 правда 25, 54, 55, 56
 правдивост 25
 правдина 25, 35, 36, 37
 правдоподобен 25
 праведник 25
 правилен 25
 правило 46
 правителство 43
 право 25, 49
 правота 28 — 31
 права 25
 празненство 43
 празнина 33, 35, 36, 37
 празнота 28, 29, 32, 37
 праие 26
 прас 118
 пратювам 158, 162, 163
 пратя 157, 158
 прашам 157, 158, 163
 преграда 257
 преграден 257
 преграда 257
 пред 139, 200, 204
 преда 287, 288
 предай 125
 предбожичев 139
 предвид на 200
 предводителство 233
 преди да 168
 предлог 49, 50, 226
 преднина 35, 36, 37
 предой 125
 председателство 233
 представа 45, 49, 50
 представление 45, 57
 предутрипен 93
 предтеча 90
 предхождам 200
 преживелица 39, 40
 преклопен 257
 преклопя 257
 прелест 43
 прелом 49, 257
 преломев 257
 преломя 257
 прение 45
 преобразование 45
 препродажба 22
 передба 17
 прескочикобила 131
 пресленка 288
 преслица 287, 288
 преслимка 287
 преснемка 287
 преснота 32, 39
 преспивам 156
 престоявам 156
 престъпление 45
 пресуширеки 118, 130
 пресъдба 22
 преумора 49
 преход 49, 50
 преценка 26
 прениден 285, 286, 287, 288
 прешлуга 287, 288
 прешлугат 287
 при 200, 202, 203, 205,
 230, 231, 240
 прибирвам 162
 привет 49, 50
 привечер 200
 привидение 18
 привързаност 16
 пригоден 254, 257
 пригода 257
 приемвам 162
 призив 49
 признателност 41
 призрак 18, 80, 98
 прилепен 257
 прилепя 257
 прилика 49, 50, 252
 приличие 42
 приличност 41, 42
 примирие 45
 принос 49
 принудителност 41
 приоритет 52
 прирола 257
 природен 257
 природа 257
 присой 108
 пристигам 200
 пристрастен 257
 пристрастя се 257
 присъда 16
 приумица 39, 40
 приход 49
 причина 49, 50, 257
 причинен 257
 причина 257
 приятелство 16
 провокация 52
 продаване 22
 продажба 16, 21, 22
 продайкожи 116, 118
 продуктивност 41
 продумам 217
 производство 43, 54
 проклетия 47
 прокоба 92
 прокопи 129
 прокопсвам 129
 прокопсия 47, 48, 51
 пролет 73, 93, 98

- пролетариат 87, 88, 90
 пролетарий 87, 88, 90
 пролетарски 88, 89, 90
 проличавам 16
 проповед 49, 50
 просба 15, 19, 20, 21
 просбонисец 21
 просвета 257
 просветен 257
 просветен 257
 просветя 256, 257
 просенец 108
 просител 21
 просия 21, 47, 48
 просо 107
 просперитет 52
 простащина 38
 простота 28, 29, 30, 32, 33, 49
 простотия 47, 48, 49
 прося 21
 противоречие 46
 професия 21
 професура 52
 прочета 152, 157, 158
 прочитам 152, 156, 157, 158, 159
 165, прочитвам 157, 158, 165
 прошение 20, 21
 прошенонисец 21
 прошка 26
 проява 50
 пръст 137
 прядой 125
 прямота 28, 29, 30, 32
 псевдоним 224
 птичка 297
 пускам 229, 239
 пустиня 27
 пустота 28, 29, 30
 пустотия 47
 пушина 38
 пък 169
 пъкъл 49, 50
 пълнеж 27
 пълнота 29, 30, 31
 пънър 133
 пъпка 121
 първенство 43
 пъстрина 35, 37
 пъстрост 33
 пъстрота 28, 29, 32, 33
 път 88, 221

 раат(лък) 51
 раба 110
 рабичка 110
 работа 28 — 31
 работя 152, 165, 208, 228; работвам
 152, 156, 159, 163, 165
 равнина 35
 равнище 46, 57
 равнодушие 45
 радиофикация 52
 радост 41, 42, 54

 раз- 44
 развалина 35
 развитие 45
 развихрен 90
 развой 45
 разврат 258
 развратен 258, 264
 развратя 258
 разделен 258
 разделен 258
 разделя 258
 раздяла 49, 50
 разкъсам 151
 разлъка 49
 размах 49, 50
 разменя 258
 разменя 258
 размисъл 49
 размяна 49, 50
 разнообразие 45
 разнообразност 45
 разоръжение 44, 45
 разписка 228, 229
 разплата 93
 разпоредба 17, 22
 разпореджане 234
 разправия 47, 48
 разпродажба 22
 разпус 135
 разред 49, 50
 разсъдък 49, 50
 разгаканица 39
 разточителство 43
 разтуха 49
 разум 49, 50
 разхождам се 208, 217
 рай 49, 50
 ралник 292
 Рангеловден 138
 рангеловски месец 138
 рангеловският месец 138
 рангеловският, рангелудският 138
 ранен 253
 рания 253
 рапсолов 119
 растителност 42
 рахангялудския 138
 рева, ревам, рева 161
 революция 87, 90, 91, 93, 94
 ред 17, 45, 50, 226
 редакция 233
 релен 258
 редица 39
 редовна неделя 144
 редом 227
 реда 258
 режим 235
 режисьорство 233
 резба 21, 22
 резерва 226, 228
 резил(лък) 51
 реколта 21
 река (същ. име) 92, 132

- река (гл.) 262
 репарационен 97
 решавам се 156
 решителност 41
 ритъм 230
 рицар 98
 рицарство 52
 роб 70, 90
 робия 43, 47, 48
 робски 70, 89
 робство 43, 54
 роден 258
 родина 35, 36, 37, 79
 родитба 21, 22
 роднина 35, 36, 37
 родство 43
 родя 258
 рожба 15, 19, 21
 роино (вино) 132
 ропот 27
 роптане 297
 роса 248
 Росица 270, 343, 345, 346, 352
 руда 132
 русан 131
 руся 131, 132
 руй 132
 руйен 131, 134
 руйна 131
 руйно (вино) 132
 руйну 131
 руменина 35, 37
 русалски 124, 128
 русалски месец 125
 русификация 52
 Рую 131
 руян 131
 ръжда 132
 ръка 217, 218
 ръководство 43, 233
 рязна 223

 с оглед на 200
 сабица 294
 саблица 291, 294
 саботаж 52
 сабя 289, 291, 292
 сабя 289—294
 сам 216
 само 230
 самарка 107
 самодейност 41, 42
 самота 28, 29, 30, 49
 самотия 47, 49
 самотност 41
 сав 292
 сатана 94
 сватба 16, 20, 21, 22
 сватовство 38
 сватовщина 37, 38
 свести 122
 свежест 43
 свежърва 83

 свен 49
 свет 27
 светвам 157, 163
 свети Илия 129
 свети Никола 140
 светило 46, 47, 56
 светиня 27
 светия 48
 светлина 230, 231, 233, 235, 236
 светна 157; светнувам 157, 158, 163
 светъл 87
 светя 112, 157, 158, 250; светювам 157,
 158, 163
 свещ 112
 свидетелство 43
 свидливост 41
 свинство 38
 свинщина 38
 свобода 25, 55, 67, 72, 73, 88, 94, 248, 249.
 свободолобие 25
 свободомислие 25
 своеволие 45
 свойство 43
 сврака 81
 свят 49, 50
 свят 49, 50, 80, 88, 89
 стговор 49, 50
 стода 49, 50
 стоден 258
 стодя 258
 се 263
 сѐ 263
 севда 51, 248
 седна 158; седнувам 158, 162
 седа 150, 152; седявам 149, 150, 152,
 156, 159, 163
 сеир 51
 сеитба 16, 21, 22
 сека 262
 секновеньє 131
 секрет 228
 семейство 43, 44
 семковщина 38
 сенокос 128
 сертъкъ 51
 сестра 248, 249
 сетивност 41
 сетнина 35, 36, 37
 сечко 112, 116, 121, 124, 126, 135;
 сечку 112
 сечко мая 112, 140
 сеяч 133
 си 161, 213
 сивина 35
 свота 28, 29, 32
 сяла 49, 50
 Симеонския 133
 синева 27
 синевина 35, 37
 синило 46
 синина 35
 синодален 95, 96
 синор 51

- синьоблуз 72, 90
 сиромашия 47, 48
 сияние 92
 свечко 112
 скала 261
 скала 261
 скандал 51
 скачам 208
 склонен 258
 склона 258
 скорост 41
 скотство 38
 скотшина 38
 скрипение 297
 скрипя 297
 скръб 49, 50
 скръбен 98
 скръдзотия 47
 скулптура 52, 53
 скъпия 47, 48
 скъпотия 47, 48
 слабина 35
 слабост 41, 42
 слава 49, 50
 сладина 35, 36
 след като 168
 следен 258
 следователно 169, 190
 следя 214, 258, 288
 слепота 28, 29, 30, 54
 слободия 47
 слон 310, 311
 слоновина 311
 служба 15, 19, 21
 слънце 83, 88, 213, 222
 смелост 41
 смесица 39
 смехория 47, 48
 смея се 215
 смирен 71, 72
 смисъл 49, 50
 смотан 251, 252
 смотая 252
 смукач 84
 смърт 49, 50, 138
 смях 49, 50
 -си (-сен) 47
 соба 300, 301
 собственост 42
 солидарност 41
 солвица 250
 социализъм 52, 53, 73, 87, 88
 спасовски, спасовскино 120
 спасовски месец 120
 спектакъл 45
 спекулянтин 83, 84
 спогодба 15, 19, 21
 спокойствие 45
 сполука 49, 50
 спомен 49, 50
 способ 49, 50
 справедлив 25
 справедливост 25, 41
 спрямо 201
 срам 49, 50
 срамота 28, 29, 30, 31, 34, 51
 срамотия 47, 48
 сред 200
 средина 35
 средношен 200
 средство 93
 срещу 200, 226, 229
 срещуположен 200
 среден 258
 средя се 258
 сръбщина 38
 сръдия 22, 26
 сръждба 22
 сръпан 127
 ставров 134
 стаен 253
 стаен 253
 стая 253
 стая 253
 становище 46
 стар 80
 старина 35, 36
 старост 41, 42
 старшинство 43
 -ствие 44
 -ство 38, 44, 51, 52, 55
 стихия 91, 92
 стоя 152, 221; стоявам 152, 156
 страдание 45
 страдащ 89
 стража 235
 страст 41
 страх 49, 50
 страхотия 47
 стрелба 16, 21, 22
 стремене 27
 стреха 211
 стрижба 21
 строеж 27
 строен 258
 строителство 43
 строй 226
 строя 258
 струя 92
 стръмнина 35
 студеният 140
 студенина 35, 36, 37
 стъпювам 297
 стъпя 297
 суета 28, 29, 30
 суетня 26
 суровина 35, 37
 сухост 33
 сухота 29, 30, 31, 32
 събрание 46
 съвест 49, 50
 съвет 49, 50
 съвещание 46
 съвместителство 43
 съгласно с 200
 съдба 15, 16, 17, 18

- съдбина (съдбини) 16, 35, 36
 съдбовен 16
 съдбовосен 16
 съдия 16, 48
 съжаление 45
 съзвание 44, 45
 съзъм 152, 156, 158, 164, 218, 220, 221,
 228, 234, 236
 съмнение 45
 съмн 49, 50
 съображение 46
 съобразен 253, 254
 съобразен 258
 съобразя 256, 258
 съобщавам 229
 сърбеж 27
 сървенование 45, 46, 54
 сърпен 127
 сърце 49, 50, 71, 72, 90, 93
 сърцевина 35, 37
 съседство 43
 състояние 46
 съчинение 44
 същество 43, 57
 същия 35, 36, 37, 43
 същност 37, 41
 също така 190
 съюз 258
 съюзен 258
 съюза се 259
 сядам, сядвам, сядувам 158
- та 169, 193
 таблет 51
 таинственост 41, 42
 тайна 49, 50
 таксират 51
 такт 229
 тананикам 217, 228
 таткована 35
 -тва 26
 творба 15, 19, 21
 творец 72, 90
 твърдение 46
 твърдост 41
 тегло 49, 50
 тегоба 24
 тегота 29, 32
 тежина 35, 36
 тежко 251
 тека 262, 265
 телец 80
 -телство 43
 терсене 51
 теснина 35, 37
 теснота 28, 29, 30
 теснотия 47
 течност 42
 теодоровския 124
 технизация 52
 -тие 44
 тирания 48, 52
 Тича, Ticia 349, 351
- тичка 297
 тишина 35, 36, 37
 тлъстина 35
 тлъстомехие 84
 това 189
 товар 260
 товара 260
 тодуоровски, тодуоровският 124
 тодуороске 115, 124, 125, тодуоросеа 124,
 тодуорудцкият 124
 току 216
 току под 216
 толстоизъм 52
 топелица 144
 топлина 33, 35, 36
 топлота 28, 29, 30, 33
 топот 27
 -гор 297
 травен 118
 траганица 39
 трактор 39
 трева 118
 тревога 49, 50
 тренировка 52
 трепет 28
 треска 250
 трептение 297
 трептя 297
 трифонци 139
 тропаница 39
 труд 49, 50, 67, 75, 76, 77
 труден 75
 трудност 41
 труфило 51
 тръгня 223
 ту — ту 169
 тудорания 124
 тупам 297
 тупаница 39
 туптене 297
 тунтя 297
 тупурдия 47, 48
 туризъм 52, 53
 турщина 38
 турювам 162
 турям 213, 229, 236
 тъга 49, 50
 тъжба 15, 19, 21
 тъй че 168
 тълна 70, 71, 89
 тъмнина 33, 35, 36
 тъмнота 29, 32
 тънкота 29, 30, 32
 тълканяца 39
 тълота 29, 32
 търговия 47, 48
 търговец 84
 тържество 43, 44
 търканица 39
 търпение 45
 търпявам 151
 търсене 51
 търся 222, 223
 тътнеж 27

- у 200
 убиване 43
 убийство 43
 убраніе кукуруз 136
 -ува- 157
 угнетеност 41
 угроза 18
 ударен 259
 ударничество 43
 удара 232, 259
 удобрение 46
 удобство 43
 удушвам 151
 ужас 49, 50
 ужасия 47
 ужилвам 200
 узунджов 133
 узунджовски 133
 узунжовски месец 133
 указание 45
 уклон 50
 укор 49
 укорен 258
 укоря 258
 улавшица 38
 улавям 217
 улица 253
 улича 253
 уличен 253
 улочя 218
 ум 49, 50
 умисъл 49, 200
 умора 49, 50
 уморен 258
 уморя се 256, 258
 уплаха 49
 управление 234
 упоен 258
 упорство 43
 упоя 258
 -ура 52
 ураган 91
 урва 97
 уред 17, 296
 уредба 15
 уреден 258
 уредник 17
 уредя 17, 256, 258
 уроки 51
 усет 49, 50
 усетен 259
 усетя 259
 условие 45, 230
 условност 41
 усмихвам се 215, 224
 усой 108
 усойница 108
 успех 49, 50
 уста 137
 устинския 136
 устрем 49, 50
 устремен 259
 устрема се 259
 усърдне 45
 усърдност 41
 утеха 49, 50
 утеша 259
 утешен 259
 утро 87
 утроба 24
 участие 45
 файда 51
 фантазия 52
 фашизъм 52, 53
 филантроп 79, 86
 филантропия 85
 филовщина 38
 финансов 97
 фира 51
 форма 224, 225, 226
 фтиче 297
 фтичка 297
 фудулук 51
 фурна 300
 хабер 51
 хаир 51
 хайлазлък 51
 хак 51
 хал 51
 халал 51
 харамия 48
 хариэма 51
 харманен месец 128
 хатър 51
 хвала 16, 49, 50
 хвалба 15, 16, 17, 19, 22
 хвалобен 16
 хвалобствен 16
 хвалобствие 16
 хвалитба 19
 хваля 16
 хвана 218
 хващам 217
 хвърлям 222
 хегелианство 52
 хена 81, 82, 84
 химия 48
 хипопотам 82
 хитрина 35, 36, 37, 42
 хитрост 37, 41, 42
 хишен 82
 хищник 82, 84
 хладина 35, 36, 37
 хладовина 37
 хлапетия 48
 хлебар 95
 хлебярница 95
 хлебец 163
 ходя 151, 154, 245, 261, 262, 265; ходвам
 152, 156
 хомот 98, 234
 хорота 51
 храбрец 163
 храм 80
 християнство 43

- хрупкам 230
хубав 18
хубост 41, 42
хулганщина 38
хурка 287
- цар 77, 84, 85
царство 43
царщина 38
царвеник 125
цветник 118, 120
цвят 118
цедило 46
цел 49, 50
ценен 259
ценя 259
цибър, цибра, цибро 272
цибрее се 272
цивилизация 52
цръв 125
цръвен 125
цръвеник 125
цръвяк 125
църквица 326
цял 88, 89
- чакам 228, 265
чардак 248
че 169
червей 125
червен 89, 90, 92, 125, 248
червенина 35
червеник 125
червеня 125
червило 46
черен 76, 98
чересло 288
черешар 120
черешия 120
черешнар, черешняр 120
чернило 46
червильов 119
чернова 27
чернота 28—31
чертая 288
чест 49, 50
честност 41
чета 152, 262, 288
число 288
чистка 26
чистота 28, 29, 30, 33, 42
човечество 43
човечец 163
човешина 35, 37, 38
чувство 43
чудачество 43
чудба 22
чудесия 48
чудовищност 41
чужденец 163
- чукам 158; чуквам 163; чукина 158;
чукувам 158, 163
чукавица 39
чурешар 120
чурешер 120
чървен 125
- ч
- шарения 47
шарлатания 47
шафер 17
шашкѝния 47
шега 49, 50
шегна 217, 228
шепот 27
шептенне 297
шептя 297
шетба 16, 21, 22
шякании 47
ширина 35, 73
широта 28—30, 32
широчина 35
шмежерия 47
шпионаж 52, 53
шум 229, 231
- ща 152, 263
щастие 45
ще 151, 152, 263
щедрота 29, 30, 32
щета 28, 29
-щина 38, 56
щуротия 47
- ъгъл 226
ъдрейо 107
ъндрей 107
- юва- 157
юнащина 38
Юстина 137
- явен 253, 254, 259
явление 45, 48
явя 259
явявам се 154
яд 49, 50
ядре 141
язвительност 41
ям 17, 18, 152, 245, 262, 265, 288; ядвам
151, 152, 160, 163
ярем 234
яричев 119
яровизация 52
ясла 288
яснина 37
ясност 30, 33
яснота 28, 29, 30, 33
ястие 288
ято 82

3. Руски, украински и белоруски

- авакумовщина 38
 аракцесвица 38
 байрак 247
 барщина 38
 беготня 26
 бедота 34
 безводица 40
 безголосица 40
 безделица 40
 безделовщина 38
 безжалковщина 38
 беззаконщина 38
 белизна 31, 39
 белогвардейщина 38
 белост 31
 березен 116
 березил 116
 березовик 116
 беспоповщина 38
 бестолковица 40
 бесторговица 40
 бесхлебица 40
 бідота 32
 бледнота 34
 близнина 36
 богатырщина 38
 божба 23
 болезнь 39
 бормота 34
 борошба 23
 босина 36
 быстрина 36
 веселість 19; весілля 22
 веселле, веселье 19
 волна 249
 ворожба 23
 вресьень 120
 вязь 22
 гадота 34
 гетманщина 38
 гнилятина 36
 гогот 24
 голизна 39
 гольдѣба 23
 голубизна 39
 гоньба 23
 горкота 34
 городьба 23
 грызота 23
 гульба 23
 гущина 36
 давкота 34
 давнина 36
 дарованне 18
 декаденщина 38
 деление, ділення 20
 длиннота 34
 добрість 30
 доля 18
 драговизна 39
 дремота 34
 дурнота 34
 душевизна 39
 жадоба 24
 жалоба 20
 желтизна 39
 жесточина 36
 жизнь 27, 39
 живучесть 43
 жовтен 135
 журьба 23
 занаяспралина 36
 заседателщина 38
 зевота 34
 злість 24
 злочь 24
 -изна 39
 иностранщина 38
 казнь 39
 квецень 118
 квітець 118
 кислятина 36
 клятва 26
 колоть 293
 копоть 296
 косина 36
 косьба 21
 краса 31
 красавік 120
 краснина 36
 краснота 34
 крепчина 36
 Кривоверба 247
 кривый 247
 круглина 36
 клугловина 36
 клуглота 34
 куты 247
 лад 19
 левизна 39
 легкість 31
 легчина 36
 лёгкость 31
 липень 128
 липец 128
 листопад 135
 лихота 34
 льгота 31
 лягода 26
 малина 36
 марнота 34
 матерщина 38
 мелкота 34
 меньщина 36
 міньба 20
 мокрина 36
 молотьба 23
 мягкость 31
 мякість 31
 наряд 22
 невидница 40
 недыльница 40

- недегалщина 38
 неправщина 38
 несенитища 40
 несуразица 40
 неудобница 40
 неуредица 40
 нитерщина 38
 тімота 32
 новизна 39
 -ность 41
 обезьянщина 38
 одиночество 30
 одруження 22
 особина 36
 особина 40
 острога 32
 остылица 40
 отчизна 39
 пальба 23
 панщина 38
 первина 36
 перщина 36
 песня 47
 пестрота 32
 пісня 47
 піхота 32
 площина 36
 повнота 31
 подлятина 36
 полность 31
 полнота 31
 порядок 19
 постылица 40
 похвальба 19, 23
 пошлятина 36
 презренный 253
 приближенный 253
 простість 30, 33
 прямизна 39
 прямина 36
 пряслица 287
 прясло 285
 путаница 40
 разлица 40
 распорядок 22
 раунога 34
 рвота 34
 редизна 38
 рослина 36
 ругня 26
 руготня 26
 рыжина 36
 светить 250
 святить 250
 седина 36
 серпень 127
 сечен 112
 сівба 21
 січене 112
 скарга 20
 скорина 36
 сліпота 30
 снежан 140
 соромота 31
 стрялва 26
 стык, стыкаты 113
 стычка 113
 сурьба 19
 суразица 40
 сухість 31
 сухоба 24
 тарабарщина 38
 татарщина 38
 твір 21
 творение, творіння 21
 теплість 30, 33
 тіснота 30
 тошнота 34
 тягота 24
 травен 118
 тужба 21
 удобница 40
 униженный 253
 уряд 19
 усадьба 23
 утвір 21
 хваление 19
 хвальба 19
 хворба 24
 хлестаковщина 38
 хлопота 34
 хольба 23
 хохот 27
 худоба 24
 червень 125
 червец 125
 чертовщина 38
 чистість 30
 чистосць 33
 чорнота 31
 шухоба 24
 юнота 32
 ясність 30

4. Сърбохърватски

- авельча 109
 бащина 49
 бедноћа 33
 безумица 40
 белая 51
 белоћа 31
 берба 21, 23
 бесноћа 33
 бистрост, бистроћа 31
 вандалство 22
 вежба 22
 везилба 22
 вельча 109
 веселост 20
 воштина 314
 голотина, -иња 37

голоћа 33
 град 244
 грдоба 24
 даљина 37
 дворба 23
 дејство 44, 45
 деоба 20
 дивљаштво 39
 Ђурђовски месец 117
 идиотизам 39
 илијски 129
 имање 245
 јасноћа 30, 33
 козодер 116
 козомор 116
 количина 44
 копати 129
 корба 23
 лакоћа 31
 ласноћа 31
 лажак 119
 лжитрав 118
 листопад 135
 маглуштина 37
 мекоћа 32
 мокроћа 31
 настрој 45
 немаштина 37
 неразборитост 49
 овељача 109
 ожујак 119
 патња 47
 пејчан месец 136
 певачица 245
 повељство 44
 положај 45
 празноћа 32
 примедба 23
 пристојба 23

просидба 20, 21
 просинац 107
 просташтво 39
 пуноћа 31
 пустош 30
 развитак 45
 разор 244
 распоред 22
 распутица 40
 родбина 37
 самоћа 30, 33
 светковина 37
 сијати 244
 сијечањ 112
 сиротиња 37
 скупштина 38
 слабоћа 34
 следба 23
 слепост, слепоћа 30
 срнањ 127
 страхоба 24, 33
 страхота 34
 сувота, сувоћа 31
 судба, судбина 19
 творба, творевина 21
 тескоба 24, 30
 тескота, тескоћа 30
 трнеж 45
 трудба 23
 трудноћа 33, 34
 тужба 21
 уредба 19
 хабар 51
 хатар 51
 црност, црноћа 31
 чакавштина 38
 честина 37
 чистоћа 30
 шкотоваштина 38

5. Словенски

bedačija 48
 blagota 34
 brzota 34
 čistoba 24, 30, 33
 črnoba 24, 31, 33
 daritev 18
 debelota 34
 deležba 23
 delitev 20
 divota, divjota 34
 določba 23
 določba 23
 dragost, dragota 33, 34
 gluhoba 24, 33
 gniloba 24, 33
 godba 23
 gradba 23
 grenkoba 24
 gromota 34
 grsoba 24
 hudoba, hudobija 24

hudota 34
 hromota 34
 hvallitev 19
 kolikost 44
 kratkoča, kratkota 33, 34
 lagota 31
 lakota 34
 lastnoba 24, 31
 lečba 23
 lenkota 31
 lenoba 24, 33
 leskota 34
 mali traven 118, 144
 mali srpan 127
 malost 33
 maiota 33, 34
 mehkoča 24, 32, 33
 mehkoča 32, 33
 mehkost, mehkota 32
 menība 20
 mrakota 34

mravota 34
 mrzoba 24, 33
 mrzota 24, 34
 mrzota 34
 naložba 23
 noretija 48
 opatija 48
 pisarija 48
 plesnoba 24
 pobota 34
 polnost, pojnota 31
 prenarredba 23
 prestavba 23
 preotja 34
 prošnja 21
 prostost, prostota 33
 puhlota 33
 pustoba 24, 30
 pustost, pustota 30
 puščoba 24, 33
 resnoba 24, 33
 rožnik 120
 skoparija 48
 skupost, skupota 33, 34
 skurnoba 33
 slanota 34
 smatrališče 46
 sodba 19

stfnota 33
 suhoča, suhost, suhota 31
 sušec 116
 svečan 112
 svinarija 48
 tajba 23
 tesnoba 24, 30
 tesnoča, tesnota 30
 težkota 34
 tieskoba 33
 trdnoba 24
 trdnota 34
 tužnost 21
 vbeležba 23
 vdružba 23
 veliki srpan 127
 velik traven 118, 144
 vinotok 132
 vneljivost 45
 vračba 23
 vrednoba 34
 zdražba 23
 zlobnež
 zlota 34
 zvestoba 24
 žalitev, žalitva 20
 žaljenje 20
 županja 48

6. Чешки и словашки

bázeň 39
 běloba 24, 33
 bělost 31
 boj 19
 březen 117
 bulharština 38
 bystrost 37
 cizina 37
 cupot 27
 černost, černota 31
 červenec, červenec 106
 červenost 31
 češství 45
 čeština 38
 četba 23
 dělba 20
 dějiny 37
 dělení 20
 dížoba 24
 domovina 37
 drahota 34
 dražba 23
 drimota 29
 dřžba 23
 dupot 27
 dusot 27
 francouzština 38
 hanba 23
 hanebnost 42
 hlediško, hlediště 46
 hlubina 37
 hlubota 24, 33

hnusnota, hnusota 32
 hodnota 34
 horba 23
 honitba 21
 hradba 23, 26
 hromota 34
 hrozba 18
 hudba 23
 chlouba 19
 choditi 158
 choroba 24
 chudina 37
 chudoba 24
 chvalitebný 19
 chytrotá 34, 56
 jednota 34, 56
 kazeň 39
 klatba 23, 26
 klenba 23
 kietba 23, 26
 klopota 29
 knížeství 45
 krásá 31
 krytba 23
 květen, květen 120
 lakota 29, 34
 lehkost 31
 lhotá, lhotá 31
 marnost 42
 mastnota 34
 mdloba 24
 menšina 37

měkkost, měkkota 32
 modlitba 20, 23
 modřina 37
 mrákota 29
 němčina 37
 novina 37
 oběta 26
 ošera 26
 orba 23
 otcovství 45
 otčina 37
 palba 23
 pažba 23
 pečlivost 42
 plachta 23
 plínost 31
 polština 38
 polanoba 24
 práce 31
 pracovitost 42
 přestice 287
 přestavba 23
 ruština 38
 rychlost 42
 řezba 22
 sadzba 23
 sberba 23
 sečen 112
 setba 21, 23
 sedina 37
 siroba 33
 slovenština 38
 slusnost 31
 spravedlnost 31
 srpen 127
 stavba 22
 stanovisko 46
 styd 31
 suchost 31
 šabí'a, šavie 289
 šalba 23
 šumot 27
 tažoba 24
 težba 23
 trampota 29
 úrada 19
 varba 23
 veselí, veselie, veselost 20, 22
 věštba 23
 většina 37
 všība 23
 volba 23
 zažui 130
 záři 130
 zelenina 37
 zlota 34
 žaloba 20
 žebrota 29

7. Полски

bajda 25
 białość 31
 biedota 32
 bielizna 39
 bliaganie 20
 bojazi 39
 bratersiwo 17
 brzygotá 34
 bujda 23
 chazba 23
 chciwość 42
 chluba 19
 chłopstwo 44
 chrapota 34
 ciromota 34
 chrzypota 34
 ciasnota 30
 ciepło, ciepłota 30
 cierpienie 45
 cieszna 37
 cizba 23, 30
 cnota 34
 copanina 37
 czarność 31
 Czarnota 31, 34
 czerwoność 31
 czystość 30, 33, 42
 dhubanina 37
 dobroć 30, 33

dobrość 33
 dorowizna 39
 drożyzna 39
 družyna 37
 drzemota 28, 34
 dubeň 102
 duchota 34
 dziedzina 37
 dzielenie 20
 dzierzba 23
 fortuna 19
 gardzina 37
 gedzba 23
 gębina 37
 godzina 37
 golizna 39
 goscina 37
 grozba 18
 grubina 37
 grzmot 27
 jedność 42
 jesciestwo 44
 jeczutność 42
 kaźn 39
 kłątwa 26
 kłamstwo 44
 kończyzna 37
 kradžba 23
 krzywda 25
 krzywota 34

- kwiecień 118
 łączność 42
 leden 102
 lekkość 31
 lichota 34
 lipień, lipiec 102
 listopad 134
 litość 42
 lubość 42
 luty 102
 ładność 42
 łakota 34
 łomanina 37
 łoskot 27
 Lżykwiat 118
 martwota 34
 męczyzna 39
 miękkość 32
 Młodota 34
 modły 20
 mokrzyzna 37
 mrokota 34
 niebezpieczeństwo 42
 obczyzna 39
 odrobina 37
 ofiara 26
 oranina 37
 ożenek 22
 ożeniecie się 22
 październik 102
 pełnia, pełność 31
 piechota 28, 34
 piękność 31, 42
 pluskota 34
 podtota 34
 podział 20
 podziękowanie 42
 praca 31
 prosinech 107
 prostota 30, 33
 próżność 42
 próżnia 30
 prusactwo 44
 przekleństwo 26
 przeprosiny 37
 przeznaczenie 19
 przewisko 46
 psota 32
 pustka 30
 puścina 37
 pychota 32
 racia 31
 rachuba 24
 rocznica 40
 rozbrojenie 45
 rozmaitość 45
 sążba 19
 sechen 112
 siejba 21
 siekanina 37
 sierpień 127
 siwizna 39
 splekota 34
 sromota 31
 stanowisko, stanowiszcze 46
 stateczność 42
 stryjowstwo 44
 stusznosc 31
 służba 21
 styczeń 102
 surowizna 39
 swadza 22
 szanoba 24
 szarzyzna 39
 szczerota 34
 szczęście 45
 szcudroba 24
 szeryzna 37
 szpiegota 28, 34
 szpiegowstwo 53
 śledztwo 44
 tajemnica 40
 talent 18
 tęsknota 28, 34
 tkanina 37
 trzecina 37
 tupot 27
 twórczość 42
 uciecha 20
 uroda 31
 urodziny 37
 utwor 21
 walka 19
 wątpienie 45
 wesolość 20
 wieszczba 23
 wilgoć, wilgota 33
 włoszczyzna 39
 wolność 25
 wróżda 25
 wujowstwo 44
 wyzwolenie 45
 zamięscie 22
 zazdrość 42
 zdolność 18
 zdiertwo 44
 zelota 34
 zgłob 24
 zgrzyztoa 28, 34
 zjawisko 46
 zok 122
 żalota 34
 żgdość 42
 żebranina 37
 życie 45

8. Други

- Асѣнь, Assanius 328, 335—333
 Анхиало, Ἀγχιάλος 345—347
 Арчар, Ratiaria 341—344
 Баткун, Bacon 325
 Белград, Belgranum 322, 328
 богонн, βαγώνος 351
 Бърѣн, Βερόη 324, 327, 328, 336, 347
 Браничево, Brandiz 324, 328, 333, 334, 336, 338
 Бъдъинъ, Βοποία 333, 336, 344
 Вискяр 268, 274
 Вит, Utus 269, 280, 342, 348
 Герман 342, 346, 348
 Делънь, Оделънь 350
 Драва, Dravus 325, 327, 329, 334, 338
 Дръстръ, Durostorum 345, 349
 Егър 279, 342, 348
 Ибър 269, 273, 274, 283, 342, 347, 34
 Исак, Cursacus, Tursacus 322, 332
 Искър, *Οοκίος 267, 268, 342, 348
 Йоаница, Ioannitius 333, 334, 336
 Калоян, Caloiohannes 332, 333, 336
 Кардам, Chardamus 319, 327, 328
 Кормисом, Cormesius 319
 Крум, Crumas 317, 318, 320
 Лом, Almus 341, 346, 348
 Марица, *Εβρος 269, 273—275, 280, 326, 342, 343
 Места, Νίστος 281—283, 342, 348
 Морава 274, 329
 Несебър 347, 352, 354
 Никюп, Никопол 345, 346
 Нишава, Naissus 276, 281—283, 322, 324, 328—330, 333, 347
 Огоста, Augustus 341
 Омортар, Omart 317, 325, 338, 339
 Осъм, Asemus 277, 278, 342
 Пловдив, Pulpudeva, Philippopolis 330, 333, 346, 347, 357
 Преснам, Περούσιος 350, 351
 Ростислав, Rastiz 317, 318, 325
 Сава, Savus 327, 328
 Скопие, Scopia 333
 сока, соче 313, 314
 Солун 347, 348
 Срацимир, Crazimerus 327, 329, 338
 Срѣдънь, Serdica, Sternitz 322, 324, 325, 329, 336, 346, 348, 349, 354
 Тервел, Interpelius 313, 320, 338
 Тимок, 283, 341
 Телериг, Thelericus 319, 338
 Тунджа, Τόνζος 268, 275, 279, 280, 283, 343, 348
 Флорентин 344
 Цибрица, Κεβρός 268, 271, 272, 280, 341, 345
 Янтра, Iatrus 278, 279, 342
 Blisimos, Gillsmon 327, 329, 336, 338
 cātor 299
 Aran-manoth 127
 Borivol 320
 Bothimatini 320, 338
 Bulgari, Bogari 315—319, 321, 322
 bruma 115
 Christ mānad 141
 cireşeriu 120
 coftor, coptor 298
 Comiano, Comminto 322, 323, 338
 Goztivit 321
 Granatus 322, 338
 Haemus 341
 Hellag-manoth 141
 Heumonat 128
 korik, korrik 126
 Moravia, Moramia 320, 335
 Nezamizl 320
 pecinaci 318, pizenaci 319
 Philippi 331, 332
 Polonia 335
 Pompilius 320
 požnjenz 126
 prairial, prierul 120
 Prangermāned 133
 Premizl 320, 321
 sab, sap 290—293
 sabel, sable, sabre 289
 Servi 331
 Seruigia, Severian 320, 329
 Spinnadel 285
 Spinnwirtel 287
 Suanuel 333
 Szent-György hava 139
 Tartari 335, 336
 Theletzis 319, 338
 Themut 319, 325, 329
 verticillus 286, 287
 verticulus 285
 vjesht e dūte 131
 Windemānot, Windume 133
 Winne 118
 Wulki raĭk 108
 žnjenc 126
 *Αθαντοῖδς 141
 *Αριώγης 117
 *Αηλιανῆτης 121
 *Αηλιοογιτης 129
 *Αηλιας 129
 *Αηλιαρινα 129
 *Αηιοφάτηρος 138
 *Αηιαξιάωχης 138
 *Αιν'κουλιατε 141
 *Αλωνάρις, *Αλωνιστης 128
 *Αντεατηριών 138
 *Αοχαγγελιωτ'ς 138
 Βιζινα 349
 βοστίνα 311—313
 Δημητηρηάτης 136
 Διτζίνα 349

θεισιτής 126
 κραιομηγός 132
 κουτσοφλέβαρος, κουτσός 15
 μεγαλομήγας 109
 Νικολιάτης 141
 Παλάστολον, Παλατιόλον 348
 σποράρις 133
 σταυριάτης 134

σφενδόνη, σφόνδυλος 285
 τάρακος 350
 τσιούτος 306
 τρυγγιτής, τρυγομηγός 132
 φουσακοδένηρης 118
 χιονιάς 140
 χορτοκόπος, χορτοθήρις 128
 χριστουγεννιάτης 141

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

	Стр.
1. Вълко Червенков — Отворено писмо до др. Пиронков	3
2. Вл. Георгиев — Нова отговорна задача, поставена пред българските езиковеди	7
3. Ив. Леков — Из славянската лексикология. Абстрактни съществителни в основния речников фонд на българския език в сравнение с лексиката на другите славянски езици	11
4. Р. Мутафчиев — Лексика и типични фразеологически съчетания в творчеството на Христо Смирненски с оглед към идеологията му .	61
5. Й. Заимов — Българските народни имена на месеците	101
6. Драгомир Хр. Матеев — Новата форма за условно наклонение в български език	149
7. Кр. Чолакова — Употреба на съюза „а“ в българския книжовен език	167
8. Сийка Спасова — Значение и употреба на предлога „под“ в книжовния български език	199
9. Кети Ал. Ничева — Ударението като средство за диференциране значението на думите в български език	243
10. Д. Дечев — Тракийски названия на наши реки	267

СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

1. Ив. Венедиков — Две семантични обяснения	285
2. Ив. Петканов — Произход, значение и разпространение на думата <i>коптор</i> (<i>кофтор</i>)	296
3. Ив. Дуйчев — Езикови бележки към средновековни български наметници	304
4. Стр. Лишев — Особенности в предаването на български, славянски, тракийски, византийски и др. имена на лица, селища и племена в латинските извори за българската история	315
5. В. Бешевлиев — Античната топонимия у нас като исторически извор	341

РЕЦЕНЗИИ

1. Ив. Гълъбов — Към въпроса за члена в славянските езици с особен оглед към старобългарски език	356
2. В. Бешевлиев — Една нова граматика на гръцкия език	372

*

Е. Иванова — Библиография по езиковедие за 1952 година	374
--	-----

ПОКАЗАЛЕЦ

1. Имена	382
2. Думи и словообразователни елементи	385

Технически редактор: Хр. Чолчев

Коректор: Ив. Дуриданов

Дадена за набор на 3. I. 1954

Излязла от печат на 27. IV. 1954

Печатни коли: 25·812

Издателски коли 30·200

Авторски коли 48·126

Формат: 70/100/16

Тираж: 600

Поръчка № 12

Печатница на Българската академия на науките, София, ул. Ив. Вазов, 13